

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

عمران
علیهما السلام

www. **Ghaemiyeh** .com
www. **Ghaemiyeh** .org
www. **Ghaemiyeh** .net
www. **Ghaemiyeh** .ir

ترجمہ

تفسیر جوامع الجامع

شیخ طبری

جلد (۶)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ترجمه تفسیر جوامع الجامع

نویسنده:

فضل بن حسن طبرسی

ناشر چاپی:

بنیاد پژوهشهای اسلامی

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۴۰	ترجمه تفسیر جوامع الجامع جلد ۶
۴۰	مشخصات کتاب
۴۱	جلد ششم
۴۱	اشاره
۴۱	سوره احقاف ص : ۷
۴۱	اشاره
۴۱	[فضیلت قرائت این سوره] ص : ۷
۴۱	[سوره الأحقاف (۴۶): آیات ۱ تا ۸] ص : ۷
۴۱	اشاره
۴۲	ترجمه: ص : ۸
۴۳	تفسیر: ص : ۹
۴۴	[سوره الأحقاف (۴۶): آیات ۹ تا ۱۶] ص : ۱۲
۴۴	اشاره
۴۴	ترجمه: ص : ۱۳
۴۵	تفسیر ص : ۱۳
۴۷	[سوره الأحقاف (۴۶): آیات ۱۷ تا ۲۰] ص : ۱۸
۴۷	اشاره
۴۸	ترجمه: ص : ۱۸
۴۸	تفسیر: ص : ۱۹
۴۹	[سوره الأحقاف (۴۶): آیات ۲۱ تا ۲۸] ص : ۲۱
۴۹	اشاره
۵۰	ترجمه: ص : ۲۲

۵۰	تفسیر: ص : ۲۳
۵۲	[سوره الأحقاف (۴۶): آیات ۲۹ تا ۳۵] ص : ۲۵
۵۲	اشاره
۵۲	ترجمه: ص : ۲۶
۵۳	تفسیر: ص : ۲۷
۵۴	سوره محمد ص : ۳۰
۵۴	اشاره
۵۴	[فضیلت قرائت این سوره] ص : ۳۰
۵۴	[سوره محمد (۴۷): آیات ۱ تا ۶] ص : ۳۰
۵۴	اشاره
۵۵	ترجمه: ص : ۳۱
۵۵	تفسیر: ص : ۳۲
۵۷	[سوره محمد (۴۷): آیات ۷ تا ۱۴] ص : ۳۵
۵۷	اشاره
۵۸	ترجمه: ص : ۳۶
۵۸	تفسیر: ص : ۳۶
۵۹	[سوره محمد (۴۷): آیات ۱۵ تا ۲۰] ص : ۳۸
۵۹	اشاره
۶۰	ترجمه: ص : ۳۹
۶۰	تفسیر: ص : ۴۰
۶۳	[سوره محمد (۴۷): آیات ۲۱ تا ۳۱] ص : ۴۴
۶۳	اشاره
۶۳	ترجمه: ص : ۴۵
۶۴	تفسیر: ص : ۴۶

- ۶۶ [سوره محمد (۴۷): آیات ۳۲ تا ۳۸] ص : ۵۰
 اشاره
 ترجمه: ص : ۵۰
 تفسیر: ص : ۵۱
 ۶۸ سوره فتح ص : ۵۵
 اشاره
 [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۵۵
 ۶۹ [سوره الفتح (۴۸): آیات ۱ تا ۷] ص : ۵۶
 اشاره
 ترجمه: ص : ۵۶
 تفسیر: ص : ۵۷
 ۷۲ [سوره الفتح (۴۸): آیات ۸ تا ۱۴] ص : ۶۱
 اشاره
 ترجمه: ص : ۶۲
 تفسیر: ص : ۶۳
 ۷۴ [سوره الفتح (۴۸): آیات ۱۵ تا ۱۹] ص : ۶۵
 اشاره
 ترجمه: ص : ۶۶
 تفسیر: ص : ۶۶
 ۷۶ [سوره الفتح (۴۸): آیات ۲۰ تا ۲۵] ص : ۶۸
 اشاره
 ترجمه: ص : ۶۹
 تفسیر: ص : ۶۹
 ۸۰ [سوره الفتح (۴۸): آیات ۲۶ تا ۲۹] ص : ۷۵

- ۸۰ اشاره
- ۸۰ ترجمه: ص: ۷۶
- ۸۱ تفسیر: ص: ۷۷
- ۸۳ سوره حجرات ص: ۸۲
- ۸۳ اشاره
- ۸۳ [فضیلت قرائت این سوره] ص: ۸۲
- ۸۳ [سوره الحجرات (۴۹): آیات ۱ تا ۵] ص: ۸۲
- ۸۳ اشاره
- ۸۴ ترجمه: ص: ۸۳
- ۸۴ تفسیر: ص: ۸۳
- ۸۷ [سوره الحجرات (۴۹): آیات ۶ تا ۱۰] ص: ۸۷
- ۸۷ اشاره
- ۸۷ ترجمه: ص: ۸۸
- ۸۷ تفسیر: ص: ۸۸
- ۸۹ [سوره الحجرات (۴۹): آیات ۱۱ تا ۱۴] ص: ۹۲
- ۸۹ اشاره
- ۹۰ ترجمه: ص: ۹۲
- ۹۰ تفسیر: ص: ۹۳
- ۹۰ اشاره
- ۹۲ [شأن نزول] ص: ۹۷
- ۹۳ [سوره الحجرات (۴۹): آیات ۱۵ تا ۱۸] ص: ۹۹
- ۹۳ اشاره
- ۹۴ ترجمه: ص: ۹۹
- ۹۴ تفسیر: ص: ۱۰۰

- سوره (ق) ص : ۱۰۲ ۹۵
- اشاره ۹۵
- [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۱۰۲ ۹۵
- [سوره ق (۵۰): آیات ۱ تا ۱۱] ص : ۱۰۲ ۹۵
- اشاره ۹۵
- ترجمه: ص : ۱۰۳ ۹۶
- تفسیر: ص : ۱۰۴ ۹۶
- [سوره ق (۵۰): آیات ۱۲ تا ۲۰] ص : ۱۰۶ ۹۷
- اشاره ۹۷
- ترجمه: ص : ۱۰۶ ۹۸
- تفسیر: ص : ۱۰۷ ۹۸
- [سوره ق (۵۰): آیات ۲۱ تا ۳۵] ص : ۱۱۰ ۱۰۰
- اشاره ۱۰۰
- ترجمه: ص : ۱۱۰ ۱۰۰
- تفسیر: ص : ۱۱۱ ۱۰۱
- [سوره ق (۵۰): آیات ۳۶ تا ۴۵] ص : ۱۱۶ ۱۰۳
- اشاره ۱۰۳
- ترجمه: ص : ۱۱۶ ۱۰۴
- تفسیر: ص : ۱۱۷ ۱۰۴
- سوره ذاریات ص : ۱۲۱ ۱۰۶
- اشاره ۱۰۶
- [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۱۲۱ ۱۰۶
- [سوره الذاریات (۵۱): آیات ۱ تا ۱۴] ص : ۱۲۱ ۱۰۶
- اشاره ۱۰۶

- ۱۰۷ ترجمه: ص : ۱۲۲
 ۱۰۷ تفسیر: ص : ۱۲۲
 ۱۰۹ [سوره الذاریات (۵۱): آیات ۱۵ تا ۲۳] ص : ۱۲۵
 ۱۰۹ اشاره
 ۱۰۹ ترجمه: ص : ۱۲۵
 ۱۰۹ تفسیر: ص : ۱۲۶
 ۱۱۱ [سوره الذاریات (۵۱): آیات ۲۴ تا ۳۰] ص : ۱۲۸
 ۱۱۱ اشاره
 ۱۱۱ ترجمه: ص : ۱۲۹
 ۱۱۱ تفسیر: ص : ۱۲۹
 ۱۱۳ [سوره الذاریات (۵۱): آیات ۳۱ تا ۴۰] ص : ۱۳۵
 ۱۱۳ اشاره
 ۱۱۳ ترجمه: ص : ۱۳۵
 ۱۱۳ تفسیر ص : ۱۳۶
 ۱۱۴ [سوره الذاریات (۵۱): آیات ۴۱ تا ۶۰] ص : ۱۳۷
 ۱۱۴ اشاره
 ۱۱۴ ترجمه: ص : ۱۳۷
 ۱۱۵ تفسیر: ص : ۱۳۸
 ۱۱۷ سوره طور ص : ۱۴۳
 ۱۱۷ اشاره
 ۱۱۷ [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۱۴۳
 ۱۱۷ [سوره الطور (۵۲): آیات ۱ تا ۱۶] ص : ۱۴۳
 ۱۱۷ اشاره
 ۱۱۸ ترجمه: ص : ۱۴۴

- تفسیر: ص: ۱۴۴ ۱۱۸
- [سوره الطور (۵۲): آیات ۱۷ تا ۳۲] ص: ۱۴۶ ۱۲۰
- اشاره ۱۲۰
- ترجمه: ص: ۱۴۷ ۱۲۰
- تفسیر: ص: ۱۴۸ ۱۲۱
- [سوره الطور (۵۲): آیات ۳۳ تا ۴۹] ص: ۱۵۲ ۱۲۳
- اشاره ۱۲۳
- ترجمه: ص: ۱۵۲ ۱۲۳
- تفسیر: ص: ۱۵۳ ۱۲۴
- سوره نجم ص: ۱۵۷ ۱۲۵
- اشاره ۱۲۵
- [فضیلت قرائت این سوره] ص: ۱۵۷ ۱۲۵
- [سوره النجم (۵۳): آیات ۱ تا ۱۸] ص: ۱۵۷ ۱۲۶
- اشاره ۱۲۶
- ترجمه: ص: ۱۵۸ ۱۲۶
- تفسیر: ص: ۱۵۸ ۱۲۷
- [سوره النجم (۵۳): آیات ۱۹ تا ۳۰] ص: ۱۶۳ ۱۲۹
- اشاره ۱۲۹
- ترجمه ص: ۱۶۳ ۱۳۰
- تفسیر: ص: ۱۶۴ ۱۳۰
- [سوره النجم (۵۳): آیات ۳۱ تا ۴۱] ص: ۱۶۶ ۱۳۱
- اشاره ۱۳۲
- ترجمه: ص: ۱۶۶ ۱۳۲
- تفسیر: ص: ۱۶۷ ۱۳۲

- ۱۳۴ [سوره النجم (۵۳): آیات ۴۲ تا ۶۲] ص : ۱۷۰
 اشاره ۱۳۴
 ترجمه: ص : ۱۷۱ ۱۳۵
 تفسیر: ص : ۱۷۲ ۱۳۵
 سوره قمر ص : ۱۷۵ ۱۳۷
 اشاره ۱۳۷
 [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۱۷۵ ۱۳۷
 [سوره القمر (۵۴): آیات ۱ تا ۱۶] ص : ۱۷۵ ۱۳۷
 اشاره ۱۳۷
 ترجمه: ص : ۱۷۶ ۱۳۸
 تفسیر: ص : ۱۷۷ ۱۳۸
 [سوره القمر (۵۴): آیات ۱۷ تا ۳۱] ص : ۱۸۱ ۱۴۰
 اشاره ۱۴۱
 ترجمه: ص : ۱۸۱ ۱۴۱
 تفسیر: ص : ۱۸۲ ۱۴۱
 [سوره القمر (۵۴): آیات ۳۲ تا ۴۲] ص : ۱۸۵ ۱۴۳
 اشاره ۱۴۳
 ترجمه: ص : ۱۸۶ ۱۴۳
 تفسیر: ص : ۱۸۶ ۱۴۴
 [سوره القمر (۵۴): آیات ۴۳ تا ۵۵] ص : ۱۸۸ ۱۴۵
 اشاره ۱۴۵
 ترجمه: ص : ۱۸۸ ۱۴۵
 تفسیر: ص : ۱۸۹ ۱۴۶
 اشاره ۱۴۶

- ۱۴۶ [شأن نزول] ص : ۱۸۹
- ۱۴۷ سورة رحمن ص : ۱۹۲
- ۱۴۷ اشاره
- ۱۴۷ [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۱۹۲
- ۱۴۸ [سوره الرحمن (۵۵): آیات ۱ تا ۱۳] ص : ۱۹۳
- ۱۴۸ اشاره
- ۱۴۸ ترجمه: ص : ۱۹۳
- ۱۴۹ تفسیر: ص : ۱۹۳
- ۱۵۰ [سوره الرحمن (۵۵): آیات ۱۴ تا ۳۰] ص : ۱۹۷
- ۱۵۰ اشاره
- ۱۵۱ ترجمه: ص : ۱۹۷
- ۱۵۱ تفسیر: ص : ۱۹۸
- ۱۵۳ [سوره الرحمن (۵۵): آیات ۳۱ تا ۴۵] ص : ۲۰۰
- ۱۵۳ اشاره
- ۱۵۳ ترجمه: ص : ۲۰۰
- ۱۵۴ تفسیر: ص : ۲۰۱
- ۱۵۵ [سوره الرحمن (۵۵): آیات ۴۶ تا ۷۸] ص : ۲۰۳
- ۱۵۵ اشاره
- ۱۵۵ ترجمه: ص : ۲۰۴
- ۱۵۷ تفسیر: ص : ۲۰۶
- ۱۵۸ سورة واقعه ص : ۲۱۰
- ۱۵۸ اشاره
- ۱۵۹ [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۲۱۰
- ۱۵۹ [سوره الواقعة (۵۶): آیات ۱ تا ۱۶] ص : ۲۱۱

- ۱۵۹ اشاره
- ۱۵۹ ترجمه: ص: ۲۱۱
- ۱۶۰ تفسیر: ص: ۲۱۲
- ۱۶۲ [سوره الواقعة (۵۶): آیات ۱۷ تا ۴۰] ص: ۲۱۵
- ۱۶۲ اشاره
- ۱۶۲ ترجمه: ص: ۲۱۶
- ۱۶۳ تفسیر: ص: ۲۱۶
- ۱۶۵ [سوره الواقعة (۵۶): آیات ۴۱ تا ۷۳] ص: ۲۲۰
- ۱۶۵ اشاره
- ۱۶۶ ترجمه: ص: ۲۲۱
- ۱۶۷ تفسیر: ص: ۲۲۲
- ۱۶۹ [سوره الواقعة (۵۶): آیات ۷۴ تا ۹۶] ص: ۲۲۶
- ۱۶۹ اشاره
- ۱۷۰ ترجمه: ص: ۲۲۷
- ۱۷۰ تفسیر: ص: ۲۲۷
- ۱۷۲ سوره حدید ص: ۲۳۱
- ۱۷۲ اشاره
- ۱۷۲ [فضیلت قرائت این سوره] ص: ۲۳۱
- ۱۷۲ [سوره الحدید (۵۷): آیات ۱ تا ۶] ص: ۲۳۲
- ۱۷۲ اشاره
- ۱۷۳ ترجمه: ص: ۲۳۲
- ۱۷۳ تفسیر: ص: ۲۳۳
- ۱۷۴ [سوره الحدید (۵۷): آیات ۷ تا ۱۰] ص: ۲۳۴
- ۱۷۴ اشاره

- ۱۷۴ ترجمه: ص : ۲۳۴
 ۱۷۴ تفسیر: ص : ۲۳۵
 ۱۷۵ [سوره الحديد (۵۷): آیات ۱۱ تا ۱۵] ص : ۲۳۶
 ۱۷۵ اشاره
 ۱۷۶ ترجمه: ص : ۲۳۷
 ۱۷۶ تفسیر: ص : ۲۳۸
 ۱۷۸ [سوره الحديد (۵۷): آیات ۱۶ تا ۲۱] ص : ۲۴۰
 ۱۷۸ اشاره
 ۱۷۸ ترجمه: ص : ۲۴۱
 ۱۷۹ تفسیر: ص : ۲۴۲
 ۱۷۹ اشاره
 ۱۷۹ [شأن نزول] ص : ۲۴۲
 ۱۸۱ [سوره الحديد (۵۷): آیات ۲۲ تا ۲۷] ص : ۲۴۶
 ۱۸۱ اشاره
 ۱۸۱ ترجمه: ص : ۲۴۶
 ۱۸۲ تفسیر: ص : ۲۴۷
 ۱۸۴ [سوره الحديد (۵۷): آیات ۲۸ تا ۲۹] ص : ۲۵۱
 ۱۸۴ اشاره
 ۱۸۴ ترجمه: ص : ۲۵۱
 ۱۸۴ تفسیر: ص : ۲۵۱
 ۱۸۵ سوره مجادله ص : ۲۵۵
 ۱۸۵ اشاره
 ۱۸۵ [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۲۵۵
 ۱۸۵ [سوره المجادله (۵۸): آیات ۱ تا ۵] ص : ۲۵۵

- ۱۸۵ اشاره
- ۱۸۵ ترجمه: ص : ۲۵۶
- ۱۸۶ تفسیر: ص : ۲۵۷
- ۱۸۶ اشاره
- ۱۸۶ [شأن نزول]: ص : ۲۵۷
- ۱۸۸ [سوره المجادله (۵۸): آیات ۶ تا ۱۰] ص : ۲۶۰
- ۱۸۸ اشاره
- ۱۸۸ ترجمه: ص : ۲۶۰
- ۱۸۸ تفسیر: ص : ۲۶۱
- ۱۹۰ [سوره المجادله (۵۸): آیات ۱۱ تا ۱۷] ص : ۲۶۳
- ۱۹۰ اشاره
- ۱۹۰ ترجمه: ص : ۲۶۴
- ۱۹۱ تفسیر: ص : ۲۶۵
- ۱۹۳ [سوره المجادله (۵۸): آیات ۱۸ تا ۲۲] ص : ۲۶۸
- ۱۹۳ اشاره
- ۱۹۳ ترجمه: ص : ۲۶۹
- ۱۹۴ تفسیر: ص : ۲۷۰
- ۱۹۵ سوره حشر ص : ۲۷۲
- ۱۹۵ اشاره
- ۱۹۵ [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۲۷۲
- ۱۹۵ [سوره الحشر (۵۹): آیات ۱ تا ۶] ص : ۲۷۲
- ۱۹۵ اشاره
- ۱۹۵ ترجمه: ص : ۲۷۳
- ۱۹۶ تفسیر: ص : ۲۷۴

- ۱۹۶ اشاره
- ۱۹۷ [شأن نزول] ص : ۲۷۶
- ۱۹۸ [سوره الحشر (۵۹): آیات ۷ تا ۱۰] ص : ۲۷۷
- ۱۹۸ اشاره
- ۱۹۸ ترجمه: ص : ۲۷۷
- ۱۹۸ تفسیر: ص : ۲۷۸
- ۲۰۱ [سوره الحشر (۵۹): آیات ۱۱ تا ۱۷] ص : ۲۸۲
- ۲۰۱ اشاره
- ۲۰۱ ترجمه: ص : ۲۸۳
- ۲۰۱ تفسیر: ص : ۲۸۳
- ۲۰۳ [سوره الحشر (۵۹): آیات ۱۸ تا ۲۴] ص : ۲۸۵
- ۲۰۳ اشاره
- ۲۰۳ ترجمه: ص : ۲۸۶
- ۲۰۳ تفسیر: ص : ۲۸۷
- ۲۰۵ سوره ممتحنه ص : ۲۹۰
- ۲۰۵ اشاره
- ۲۰۵ فضیلت قرائت این سوره] ص : ۲۹۰
- ۲۰۵ [سوره الممتحنه (۶۰): آیات ۱ تا ۵] ص : ۲۹۰
- ۲۰۵ اشاره
- ۲۰۵ ترجمه: ص : ۲۹۱
- ۲۰۶ تفسیر: ص : ۲۹۲
- ۲۰۸ [سوره الممتحنه (۶۰): آیات ۶ تا ۱۰] ص : ۲۹۶
- ۲۰۸ اشاره
- ۲۰۸ ترجمه: ص : ۲۹۷

- تفسیر: ص: ۲۹۸ ۲۰۹
- [سوره الممتحنه (۶۰): آیات ۱۱ تا ۱۳] ص: ۳۰۰ ۲۱۰
- اشاره ۲۱۰
- ترجمه: ص: ۳۰۱ ۲۱۱
- تفسیر: ص: ۳۰۱ ۲۱۱
- [شأن نزول] ص: ۳۰۱ ۲۱۱
- سوره صف ص: ۳۰۴ ۲۱۲
- اشاره ۲۱۲
- [فضیلت قرائت این سوره] ص: ۳۰۴ ۲۱۲
- [سوره الصف (۶۱): آیات ۱ تا ۹] ص: ۳۰۴ ۲۱۳
- اشاره ۲۱۳
- ترجمه: ص: ۳۰۵ ۲۱۳
- تفسیر: ص: ۳۰۶ ۲۱۴
- [سوره الصف (۶۱): آیات ۱۰ تا ۱۴] ص: ۳۰۹ ۲۱۵
- اشاره ۲۱۶
- ترجمه: ص: ۳۱۰ ۲۱۶
- تفسیر: ص: ۳۱۰ ۲۱۶
- سوره جمعه ص: ۳۱۳ ۲۱۷
- اشاره ۲۱۷
- [فضیلت قرائت این سوره] ص: ۳۱۳ ۲۱۷
- [سوره الجمعة (۶۲): آیات ۱ تا ۵] ص: ۳۱۴ ۲۱۸
- اشاره ۲۱۸
- ترجمه: ص: ۳۱۴ ۲۱۸
- تفسیر: ص: ۳۱۵ ۲۱۸

- ۲۲۰ [سوره الجمعة (۶۲): آیات ۶ تا ۱۱] ص : ۳۱۷
 اشاره
 ترجمه: ص : ۳۱۸
 تفسیر: ص : ۳۱۸
 اشاره
 [شأن نزول] ص : ۳۱۹
 [شأن نزول] ص : ۳۲۲
 سوره منافقون ص : ۳۲۴
 اشاره
 [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۳۲۴
 [سوره المنافقون (۶۳): آیات ۱ تا ۶] ص : ۳۲۴
 اشاره
 ترجمه: ص : ۳۲۵
 تفسیر: ص : ۳۲۶
 [سوره المنافقون (۶۳): آیات ۷ تا ۱۱] ص : ۳۲۸
 اشاره
 ترجمه: ص : ۳۲۸
 تفسیر: ص : ۳۲۹
 [شأن نزول] ص : ۳۲۹
 سوره تغابن ص : ۳۳۳
 اشاره
 [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۳۳۳
 [سوره التغابن (۶۴): آیات ۱ تا ۱۰] ص : ۳۳۳
 اشاره

- ۲۳۰ ترجمه: ص : ۳۳۴
- ۲۳۰ تفسیر: ص : ۳۳۵
- ۲۳۲ [سوره التغابن (۶۴): آیات ۱۱ تا ۱۸] ص : ۳۳۸
- ۲۳۲ اشاره
- ۲۳۲ ترجمه: ص : ۳۳۹
- ۲۳۳ تفسیر: ص : ۳۳۹
- ۲۳۴ سوره طلاق ص : ۳۴۲
- ۲۳۴ اشاره
- ۲۳۴ [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۳۴۲
- ۲۳۴ [سوره الطلاق (۶۵): آیات ۱ تا ۵] ص : ۳۴۲
- ۲۳۴ اشاره
- ۲۳۴ ترجمه: ص : ۳۴۳
- ۲۳۵ تفسیر: ص : ۳۴۴
- ۲۳۷ [سوره الطلاق (۶۵): آیات ۶ تا ۱۲] ص : ۳۴۸
- ۲۳۷ اشاره
- ۲۳۷ ترجمه: ص : ۳۴۸
- ۲۳۸ تفسیر: ص : ۳۴۹
- ۲۴۰ سوره تحریم ص : ۳۵۴
- ۲۴۰ اشاره
- ۲۴۰ [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۳۵۴
- ۲۴۰ [سوره التحريم (۶۶): آیات ۱ تا ۷] ص : ۳۵۴
- ۲۴۰ اشاره
- ۲۴۰ ترجمه: ص : ۳۵۵
- ۲۴۱ تفسیر: ص : ۳۵۶

- ۲۴۱ [شأن نزول] ص : ۳۵۶
 ۲۴۴ [سوره التحريم (۶۶): آیات ۸ تا ۱۲] ص : ۳۶۱
 ۲۴۴ اشاره
 ۲۴۵ ترجمه: ص : ۳۶۲
 ۲۴۵ تفسیر: ص : ۳۶۳
 ۲۴۸ سوره ملك ص : ۳۷۱
 ۲۴۸ اشاره
 ۲۴۸ [فضيلت قرائت اين سوره] ص : ۳۷۱
 ۲۴۸ [سوره الملك (۶۷): آیات ۱ تا ۱۱] ص : ۳۷۱
 ۲۴۸ اشاره
 ۲۴۸ ترجمه: ص : ۳۷۲
 ۲۴۹ تفسیر: ص : ۳۷۳
 ۲۵۲ [سوره الملك (۶۷): آیات ۱۲ تا ۲۱] ص : ۳۷۸
 ۲۵۲ اشاره
 ۲۵۲ ترجمه: ص : ۳۷۸
 ۲۵۳ تفسیر: ص : ۳۷۹
 ۲۵۳ اشاره
 ۲۵۳ [شأن نزول] ص : ۳۸۰
 ۲۵۴ [سوره الملك (۶۷): آیات ۲۲ تا ۳۰] ص : ۳۸۲
 ۲۵۴ اشاره
 ۲۵۵ ترجمه: ص : ۳۸۲
 ۲۵۵ تفسیر: ص : ۳۸۳
 ۲۵۶ سوره قلم ص : ۳۸۶
 ۲۵۶ اشاره

- ۲۵۶ [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۳۸۶
 ۲۵۶ [سوره القلم (۶۸): آیات ۱ تا ۱۶] ص : ۳۸۶
 ۲۵۷ اشاره
 ۲۵۷ ترجمه: ص : ۳۸۷
 ۲۵۸ تفسیر: ص : ۳۸۸
 ۲۵۸ اشاره
 ۲۵۹ [شأن نزول] ص : ۳۹۰
 ۲۶۱ [سوره القلم (۶۸): آیات ۱۷ تا ۳۳] ص : ۳۹۳
 ۲۶۱ اشاره
 ۲۶۱ ترجمه: ص : ۳۹۳
 ۲۶۲ تفسیر: ص : ۳۹۴
 ۲۶۳ [سوره القلم (۶۸): آیات ۳۴ تا ۵۲] ص : ۳۹۷
 ۲۶۳ اشاره
 ۲۶۳ ترجمه: ص : ۳۹۷
 ۲۶۴ تفسیر: ص : ۳۹۸
 ۲۶۷ سوره حاقّه ص : ۴۰۴
 ۲۶۷ اشاره
 ۲۶۷ [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۴۰۴
 ۲۶۷ [سوره الحاقّه (۶۹): آیات ۱ تا ۱۸] ص : ۴۰۵
 ۲۶۷ اشاره
 ۲۶۸ ترجمه: ص : ۴۰۵
 ۲۶۸ تفسیر: ص : ۴۰۶
 ۲۶۸ اشاره
 ۲۷۰ [شأن نزول] ص : ۴۰۹

- ۲۷۱ [سوره الحاقه (۶۹): آیات ۱۹ تا ۳۷] ص: ۴۱۲
 اشاره
 ترجمه: ص: ۴۱۲
 تفسیر: ص: ۴۱۳
 ۲۷۴ [سوره الحاقه (۶۹): آیات ۳۸ تا ۵۲] ص: ۴۱۶
 اشاره
 ترجمه: ص: ۴۱۶
 تفسیر: ص: ۴۱۷
 ۲۷۶ سوره معارج ص: ۴۲۰
 اشاره
 [فضیلت قرائت این سوره] ص: ۴۲۰
 ۲۷۷ [سوره المعارج (۷۰): آیات ۱ تا ۲۰] ص: ۴۲۰
 اشاره
 ترجمه: ص: ۴۲۱
 تفسیر: ص: ۴۲۲
 اشاره
 [شأن نزول] ص: ۴۲۲
 ۲۸۲ [سوره المعارج (۷۰): آیات ۲۱ تا ۴۴] ص: ۴۲۸
 اشاره
 ترجمه: ص: ۴۲۸
 تفسیر: ص: ۴۲۹
 ۲۸۵ سوره نوح علیه السلام ص: ۴۳۳
 اشاره
 [فضیلت قرائت این سوره] ص: ۴۳۳

- ۲۸۵ [سوره نوح (۷۱): آیات ۱ تا ۱۴] ص : ۴۳۴
 اشاره ۲۸۵
 ترجمه: ص : ۴۳۴ ۲۸۶
 تفسیر: ص : ۴۳۵ ۲۸۶
 [سوره نوح (۷۱): آیات ۱۵ تا ۲۸] ص : ۴۳۹ ۲۸۹
 اشاره ۲۸۹
 ترجمه: ص : ۴۴۰ ۲۸۹
 تفسیر: ص : ۴۴۰ ۲۸۹
 سوره جن ص : ۴۴۵ ۲۹۲
 اشاره ۲۹۲
 [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۴۴۵ ۲۹۲
 [سوره الجن (۷۲): آیات ۱ تا ۱۵] ص : ۴۴۵ ۲۹۲
 اشاره ۲۹۲
 ترجمه: ص : ۴۴۶ ۲۹۳
 تفسیر: ص : ۴۴۷ ۲۹۳
 [سوره الجن (۷۲): آیات ۱۶ تا ۲۸] ص : ۴۵۴ ۲۹۷
 اشاره ۲۹۷
 ترجمه: ص : ۴۵۴ ۲۹۷
 تفسیر: ص : ۴۵۵ ۲۹۸
 سوره مزمل ص : ۴۶۲ ۳۰۱
 اشاره ۳۰۱
 [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۴۶۲ ۳۰۱
 [سوره المزمل (۷۳): آیات ۱ تا ۱۴] ص : ۴۶۳ ۳۰۲
 اشاره ۳۰۲

- ۳۰۲ ترجمه: ص: ۴۶۳
 ۳۰۳ تفسیر: ص: ۴۶۴
 ۳۰۳ اشاره
 ۳۰۳ [شأن نزول] ص: ۴۶۴
 ۳۰۶ [سوره المزمّل (۷۳): آیات ۱۵ تا ۲۰] ص: ۴۶۹
 ۳۰۶ اشاره
 ۳۰۶ ترجمه: ص: ۴۷۰
 ۳۰۷ تفسیر: ص: ۴۷۱
 ۳۰۸ سوره مدّثر ص: ۴۷۵
 ۳۰۸ اشاره
 ۳۰۸ [فضیلت قرائت این سوره] ص: ۴۷۵
 ۳۰۹ [سوره المدثر (۷۴): آیات ۱ تا ۳۰] ص: ۴۷۵
 ۳۰۹ اشاره
 ۳۰۹ ترجمه: ص: ۴۷۶
 ۳۱۰ تفسیر: ص: ۴۷۷
 ۳۱۳ [سوره المدثر (۷۴): آیات ۳۱ تا ۵۶] ص: ۴۸۲
 ۳۱۳ اشاره
 ۳۱۴ ترجمه: ص: ۴۸۳
 ۳۱۵ تفسیر: ص: ۴۸۴
 ۳۱۵ [شأن نزول] ص: ۴۸۴
 ۳۱۸ سوره قیامت ص: ۴۹۱
 ۳۱۸ اشاره
 ۳۱۸ [فضیلت قرائت این سوره] ص: ۴۹۱
 ۳۱۹ [سوره القیامه (۷۵): آیات ۱ تا ۲۱] ص: ۴۹۱

- ۳۱۹ اشاره
- ۳۱۹ ترجمه: ص: ۴۹۲
- ۳۲۰ تفسیر: ص: ۴۹۳
- ۳۲۳ [سوره القيامة (۷۵): آیات ۲۲ تا ۴۰] ص: ۴۹۸
- ۳۲۳ اشاره
- ۳۲۳ ترجمه: ص: ۴۹۸
- ۳۲۴ تفسیر: ص: ۴۹۹
- ۳۲۶ سوره انسان «۱» ص: ۵۰۳
- ۳۲۶ اشاره
- ۳۲۶ [فضیلت قرائت این سوره] ص: ۵۰۳
- ۳۲۷ [سوره الإنسان (۷۶): آیات ۱ تا ۱۴] ص: ۵۰۴
- ۳۲۷ اشاره
- ۳۲۷ ترجمه: ص: ۵۰۴
- ۳۲۸ تفسیر: ص: ۵۰۵
- ۳۲۸ اشاره
- ۳۲۹ [شأن نزول] ص: ۵۰۷
- ۳۳۱ [سوره الإنسان (۷۶): آیات ۱۵ تا ۲۲] ص: ۵۱۱
- ۳۳۱ اشاره
- ۳۳۱ ترجمه: ص: ۵۱۲
- ۳۳۲ تفسیر ص: ۵۱۲
- ۳۳۴ [سوره الإنسان (۷۶): آیات ۲۳ تا ۳۱] ص: ۵۱۶
- ۳۳۴ اشاره
- ۳۳۴ ترجمه: ص: ۵۱۶
- ۳۳۵ تفسیر: ص: ۵۱۷

- سوره مرسلات ص : ۵۲۰ ۳۳۶
- اشاره ۳۳۶
- [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۵۲۰ ۳۳۶
- [سوره المرسلات (۷۷): آیات ۱ تا ۲۸] ص : ۵۲۰ ۳۳۶
- اشاره ۳۳۶
- ترجمه: ص : ۵۲۱ ۳۳۷
- تفسیر ص : ۵۲۲ ۳۳۸
- [سوره المرسلات (۷۷): آیات ۲۹ تا ۵۰] ص : ۵۲۵ ۳۳۹
- اشاره ۳۳۹
- ترجمه: ص : ۵۲۵ ۳۴۰
- تفسیر: ص : ۵۲۶ ۳۴۰
- اشاره ۳۴۱
- [شأن نزول] ص : ۵۲۹ ۳۴۲
- سوره نبأ ص : ۵۳۳ ۳۴۲
- اشاره ۳۴۲
- [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۵۳۳ ۳۴۳
- [سوره النبأ (۷۸): آیات ۱ تا ۲۰] ص : ۵۳۳ ۳۴۳
- اشاره ۳۴۳
- ترجمه: ص : ۵۳۴ ۳۴۳
- تفسیر: ص : ۵۳۵ ۳۴۴
- [سوره النبأ (۷۸): آیات ۲۱ تا ۴۰] ص : ۵۳۹ ۳۴۶
- اشاره ۳۴۶
- ترجمه: ص : ۵۳۹ ۳۴۷
- تفسیر: ص : ۵۴۰ ۳۴۷

- سوره نازعات ص : ۵۴۷ ۳۵۱
- اشاره ۳۵۱
- [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۵۴۷ ۳۵۱
- [سوره النازعات (۷۹): آیات ۱ تا ۲۶] ص : ۵۴۷ ۳۵۱
- اشاره ۳۵۱
- ترجمه: ص : ۵۴۸ ۳۵۲
- تفسیر: ص : ۵۴۹ ۳۵۲
- [سوره النازعات (۷۹): آیات ۲۷ تا ۴۶] ص : ۵۵۴ ۳۵۵
- اشاره ۳۵۵
- ترجمه: ص : ۵۵۵ ۳۵۶
- تفسیر: ص : ۵۵۵ ۳۵۶
- سوره عبس ص : ۵۵۹ ۳۵۸
- اشاره ۳۵۸
- [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۵۵۹ ۳۵۸
- [سوره عبس (۸۰): آیات ۱ تا ۲۳] ص : ۵۵۹ ۳۵۸
- اشاره ۳۵۸
- ترجمه: ص : ۵۶۰ ۳۵۹
- تفسیر: ص : ۵۶۰ ۳۵۹
- [سوره عبس (۸۰): آیات ۲۴ تا ۴۲] ص : ۵۶۴ ۳۶۱
- اشاره ۳۶۱
- ترجمه: ص : ۵۶۴ ۳۶۲
- تفسیر: ص : ۵۶۵ ۳۶۲
- سوره تکویر ص : ۵۶۷ ۳۶۳
- اشاره ۳۶۴

- ۳۶۴ [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۵۶۷
 ۳۶۴ [سوره التکویر (۸۱): آیات ۱ تا ۱۴] ص : ۵۶۷
 ۳۶۴ اشاره
 ۳۶۴ ترجمه: ص : ۵۶۸
 ۳۶۵ تفسیر: ص : ۵۶۸
 ۳۶۶ [سوره التکویر (۸۱): آیات ۱۵ تا ۲۹] ص : ۵۷۱
 ۳۶۶ اشاره
 ۳۶۷ ترجمه: ص : ۵۷۲
 ۳۶۷ تفسیر: ص : ۵۷۲
 ۳۶۹ سوره انفطار ص : ۵۷۶
 ۳۶۹ اشاره
 ۳۶۹ [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۵۷۶
 ۳۷۰ [سوره الانفطار (۸۲): آیات ۱ تا ۱۹] ص : ۵۷۷
 ۳۷۰ اشاره
 ۳۷۰ ترجمه: ص : ۵۷۷
 ۳۷۱ تفسیر: ص : ۵۷۸
 ۳۷۲ سوره مطففین ص : ۵۸۲
 ۳۷۲ اشاره
 ۳۷۳ [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۵۸۲
 ۳۷۳ [سوره المطففین (۸۳): آیات ۱ تا ۳۶] ص : ۵۸۲
 ۳۷۳ اشاره
 ۳۷۳ ترجمه: ص : ۵۸۳
 ۳۷۵ تفسیر: ص : ۵۸۵
 ۳۷۵ اشاره

- ۳۷۸ [شأن نزول] ص : ۵۹۰
- ۳۷۹ سوره انشقاق ص : ۵۹۳
- ۳۷۹ اشاره
- ۳۷۹ [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۵۹۳
- ۳۷۹ [سوره الانشقاق (۸۴): آیات ۱ تا ۲۵] ص : ۵۹۳
- ۳۷۹ اشاره
- ۳۸۰ ترجمه: ص : ۵۹۴
- ۳۸۰ تفسیر: ص : ۵۹۵
- ۳۸۳ سوره بروج ص : ۶۰۰
- ۳۸۳ اشاره
- ۳۸۳ [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۶۰۰
- ۳۸۴ [سوره البروج (۸۵): آیات ۱ تا ۲۲] ص : ۶۰۰
- ۳۸۴ اشاره
- ۳۸۴ ترجمه: ص : ۶۰۱
- ۳۸۵ تفسیر: ص : ۶۰۲
- ۳۸۸ سوره طارق ص : ۶۰۸
- ۳۸۸ اشاره
- ۳۸۸ [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۶۰۸
- ۳۸۹ [سوره الطارق (۸۶): آیات ۱ تا ۱۷] ص : ۶۰۸
- ۳۸۹ اشاره
- ۳۸۹ ترجمه: ص : ۶۰۹
- ۳۹۰ تفسیر: ص : ۶۰۹
- ۳۹۱ سوره اعلیٰ ص : ۶۱۳
- ۳۹۱ اشاره

- ۳۹۱ [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۶۱۳
- ۳۹۱ [سوره الأعلى (۸۷): آیات ۱ تا ۱۹] ص : ۶۱۳
- ۳۹۱ اشاره
- ۳۹۲ ترجمه: ص : ۶۱۴
- ۳۹۳ تفسیر: ص : ۶۱۴
- ۳۹۵ سوره غاشیه ص : ۶۱۹
- ۳۹۵ اشاره
- ۳۹۵ [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۶۱۹
- ۳۹۵ [سوره الغاشیة (۸۸): آیات ۱ تا ۲۶] ص : ۶۱۹
- ۳۹۵ اشاره
- ۳۹۵ ترجمه: ص : ۶۲۰
- ۳۹۶ تفسیر: ص : ۶۲۱
- ۳۹۹ سوره فجر ص : ۶۲۶
- ۳۹۹ اشاره
- ۳۹۹ [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۶۲۶
- ۳۹۹ [سوره الفجر (۸۹): آیات ۱ تا ۳۰] ص : ۶۲۷
- ۳۹۹ اشاره
- ۴۰۰ ترجمه: ص : ۶۲۷
- ۴۰۱ تفسیر: ص : ۶۲۹
- ۴۰۵ سوره بلد ص : ۶۳۸
- ۴۰۶ اشاره
- ۴۰۶ [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۶۳۸
- ۴۰۶ [سوره البلد (۹۰): آیات ۱ تا ۲۰] ص : ۶۳۸
- ۴۰۶ اشاره

- ۴۰۶ ترجمه: ص: ۶۳۹
 ۴۰۷ تفسیر: ص: ۶۴۰
 ۴۰۹ سوره شمس ص: ۶۴۴
 ۴۰۹ اشاره
 ۴۰۹ [فضیلت قرائت این سوره] ص: ۶۴۴
 ۴۱۰ [سوره الشمس (۹۱): آیات ۱ تا ۱۵] ص: ۶۴۵
 ۴۱۰ اشاره
 ۴۱۰ ترجمه: ص: ۶۴۵
 ۴۱۱ تفسیر: ص: ۶۴۶
 ۴۱۲ سوره لیل ص: ۶۵۰
 ۴۱۲ اشاره
 ۴۱۳ [فضیلت قرائت این سوره] ص: ۶۵۰
 ۴۱۳ [سوره اللیل (۹۲): آیات ۱ تا ۲۱] ص: ۶۵۰
 ۴۱۳ اشاره
 ۴۱۳ ترجمه: ص: ۶۵۱
 ۴۱۴ تفسیر: ص: ۶۵۱
 ۴۱۶ سوره ضحی ص: ۶۵۵
 ۴۱۶ اشاره
 ۴۱۶ [فضیلت قرائت این سوره] ص: ۶۵۵
 ۴۱۶ [سوره الضحی (۹۳): آیات ۱ تا ۱۱] ص: ۶۵۵
 ۴۱۶ اشاره
 ۴۱۶ ترجمه: ص: ۶۵۶
 ۴۱۷ تفسیر: ص: ۶۵۶
 ۴۱۷ اشاره

- ۴۱۸ [شأن نزول] ص : ۶۵۸
- ۴۱۹ سوره شرح ص : ۶۶۰
- ۴۱۹ اشاره
- ۴۱۹ [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۶۶۰
- ۴۱۹ [سوره الشرح (۹۴): آیات ۱ تا ۸] ص : ۶۶۰
- ۴۱۹ اشاره
- ۴۲۰ ترجمه: ص : ۶۶۱
- ۴۲۰ تفسیر: ص : ۶۶۱
- ۴۲۱ سوره تین ص : ۶۶۴
- ۴۲۱ اشاره
- ۴۲۱ [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۶۶۴
- ۴۲۲ [سوره التین (۹۵): آیات ۱ تا ۸] ص : ۶۶۵
- ۴۲۲ اشاره
- ۴۲۲ ترجمه: ص : ۶۶۵
- ۴۲۲ تفسیر: ص : ۶۶۵
- ۴۲۴ سوره علق ص : ۶۶۸
- ۴۲۴ اشاره
- ۴۲۴ [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۶۶۸
- ۴۲۴ [سوره العلق (۹۶): آیات ۱ تا ۱۹] ص : ۶۶۸
- ۴۲۴ اشاره
- ۴۲۵ ترجمه: ص : ۶۶۹
- ۴۲۵ تفسیر: ص : ۶۷۰
- ۴۲۶ اشاره
- ۴۲۶ [شأن نزول] ص : ۶۷۱

- ۴۲۸ [شأن نزول] ص : ۶۷۳
 ۴۲۸ سوره قدر ص : ۶۷۵
 ۴۲۸ اشاره
 ۴۲۸ [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۶۷۵
 ۴۲۹ [سوره القدر (۹۷): آیات ۱ تا ۵] ص : ۶۷۵
 ۴۲۹ اشاره
 ۴۲۹ ترجمه: ص : ۶۷۶
 ۴۲۹ تفسیر: ص : ۶۷۶
 ۴۳۱ سوره بینه ص : ۶۸۰
 ۴۳۱ اشاره
 ۴۳۱ [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۶۸۰
 ۴۳۲ [سوره البینه (۹۸): آیات ۱ تا ۸] ص : ۶۸۰
 ۴۳۲ اشاره
 ۴۳۲ ترجمه: ص : ۶۸۱
 ۴۳۲ تفسیر: ص : ۶۸۲
 ۴۳۳ سوره زلزله ص : ۶۸۴
 ۴۳۳ اشاره
 ۴۳۴ [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۶۸۴
 ۴۳۴ [سوره الزلزله (۹۹): آیات ۱ تا ۸] ص : ۶۸۵
 ۴۳۴ اشاره
 ۴۳۴ ترجمه: ص : ۶۸۵
 ۴۳۵ تفسیر: ص : ۶۸۵
 ۴۳۶ سوره عادیات ص : ۶۸۸
 ۴۳۶ اشاره

- ۴۳۶ فضیلت قرائت این سوره] ص : ۶۸۸
- ۴۳۶ [سوره العادیات (۱۰۰): آیات ۱ تا ۱۱] ص : ۶۸۸
- ۴۳۶ اشاره
- ۴۳۷ ترجمه: ص : ۶۸۹
- ۴۳۷ تفسیر: ص : ۶۸۹
- ۴۳۹ سوره قارعه ص : ۶۹۳
- ۴۳۹ اشاره
- ۴۳۹ [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۶۹۳
- ۴۳۹ [سوره القارعة (۱۰۱): آیات ۱ تا ۱۱] ص : ۶۹۳
- ۴۳۹ اشاره
- ۴۴۰ ترجمه: ص : ۶۹۴
- ۴۴۰ تفسیر: ص : ۶۹۴
- ۴۴۱ سوره تکاثر ص : ۶۹۶
- ۴۴۱ اشاره
- ۴۴۱ [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۶۹۶
- ۴۴۱ [سوره التکاثر (۱۰۲): آیات ۱ تا ۸] ص : ۶۹۶
- ۴۴۱ اشاره
- ۴۴۲ ترجمه: ص : ۶۹۷
- ۴۴۲ تفسیر: ص : ۶۹۷
- ۴۴۳ سوره عصر ص : ۶۹۹
- ۴۴۳ اشاره
- ۴۴۳ [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۶۹۹
- ۴۴۳ [سوره العصر (۱۰۳): آیات ۱ تا ۳] ص : ۶۹۹
- ۴۴۳ اشاره

- ۴۴۳ ترجمه: ص : ۷۰۰
- ۴۴۴ تفسیر: ص : ۷۰۰
- ۴۴۴ سوره همزه ص : ۷۰۱
- ۴۴۴ اشاره
- ۴۴۴ [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۷۰۱
- ۴۴۴ [سوره الهمزة (۱۰۴): آیات ۱ تا ۹] ص : ۷۰۱
- ۴۴۴ اشاره
- ۴۴۵ ترجمه: ص : ۷۰۲
- ۴۴۵ تفسیر: ص : ۷۰۲
- ۴۴۶ سوره فیل ص : ۷۰۵
- ۴۴۶ اشاره
- ۴۴۶ [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۷۰۵
- ۴۴۶ [سوره الفیل (۱۰۵): آیات ۱ تا ۵] ص : ۷۰۵
- ۴۴۶ اشاره
- ۴۴۷ ترجمه: ص : ۷۰۶
- ۴۴۷ تفسیر: ص : ۷۰۶
- ۴۴۷ [شأن نزول] ص : ۷۰۶
- ۴۴۹ سوره قریش ص : ۷۱۰
- ۴۴۹ اشاره
- ۴۴۹ [فضیلت قرائت این سوره] ص : ۷۱۰
- ۴۵۰ [سوره قریش (۱۰۶): آیات ۱ تا ۴] ص : ۷۱۱
- ۴۵۰ اشاره
- ۴۵۰ ترجمه: ص : ۷۱۱
- ۴۵۰ تفسیر: ص : ۷۱۱

- سوره ماعون ... ص : ۷۱۴ ۴۵۱
- اشاره ۴۵۱
- [فضیلت قرائت این سوره] ... ص : ۷۱۴ ۴۵۱
- [سوره الماعون (۱۰۷): آیات ۱ تا ۷] ... ص : ۷۱۴ ۴۵۱
- اشاره ۴۵۱
- ترجمه: ... ص : ۷۱۵ ۴۵۲
- تفسیر: ... ص : ۷۱۵ ۴۵۲
- سوره کوثر ... ص : ۷۱۸ ۴۵۳
- اشاره ۴۵۴
- [فضیلت قرائت این سوره] ... ص : ۷۱۸ ۴۵۴
- [سوره الکوثر (۱۰۸): آیات ۱ تا ۳] ... ص : ۷۱۸ ۴۵۴
- اشاره ۴۵۴
- ترجمه: ... ص : ۷۱۹ ۴۵۴
- تفسیر: ... ص : ۷۱۹ ۴۵۴
- اشاره ۴۵۴
- [شأن نزول] ... ص : ۷۱۹ ۴۵۵
- سوره کافرون ... ص : ۷۲۳ ۴۵۶
- اشاره ۴۵۶
- [فضیلت قرائت این سوره] ... ص : ۷۲۳ ۴۵۷
- [سوره الکافرون (۱۰۹): آیات ۱ تا ۶] ... ص : ۷۲۴ ۴۵۷
- اشاره ۴۵۷
- ترجمه: ... ص : ۷۲۴ ۴۵۷
- تفسیر: ... ص : ۷۲۴ ۴۵۷
- [شأن نزول] ... ص : ۷۲۴ ۴۵۸

- سوره نصر ... ص : ۷۲۶ ۴۵۸
- اشاره ۴۵۹
- [فضیلت قرائت این سوره] ... ص : ۷۲۶ ۴۵۹
- [سوره النصر (۱۱۰): آیات ۱ تا ۳] ... ص : ۷۲۷ ۴۵۹
- اشاره ۴۵۹
- ترجمه: ... ص : ۷۲۷ ۴۵۹
- تفسیر: ... ص : ۷۲۷ ۴۵۹
- سوره تبت ... ص : ۷۳۱ ۴۶۱
- اشاره ۴۶۱
- [فضیلت قرائت این سوره] ... ص : ۷۳۱ ۴۶۱
- [سوره المسد (۱۱۱): آیات ۱ تا ۵] ... ص : ۷۳۱ ۴۶۲
- اشاره ۴۶۲
- ترجمه: ... ص : ۷۳۲ ۴۶۲
- تفسیر: ... ص : ۷۳۲ ۴۶۲
- سوره اخلاص ... ص : ۷۳۵ ۴۶۴
- اشاره ۴۶۴
- [فضیلت قرائت این سوره] ... ص : ۷۳۵ ۴۶۴
- [سوره الإخلاص (۱۱۲): آیات ۱ تا ۴] ... ص : ۷۳۶ ۴۶۵
- اشاره ۴۶۵
- ترجمه: ... ص : ۷۳۶ ۴۶۵
- تفسیر: ... ص : ۷۳۶ ۴۶۵
- سوره فلق ... ص : ۷۳۹ ۴۶۶
- اشاره ۴۶۶
- [فضیلت قرائت این سوره] ... ص : ۷۳۹ ۴۶۷

- ۴۶۷ [سوره الفلق (۱۱۳): آیات ۱ تا ۵] ... ص : ۷۴۰
- ۴۶۷ اشاره
- ۴۶۷ ترجمه: ... ص : ۷۴۰
- ۴۶۸ تفسیر: ... ص : ۷۴۰
- ۴۶۹ سوره ناس ... ص : ۷۴۳
- ۴۶۹ اشاره
- ۴۶۹ [فضیلت قرائت این سوره] ... ص : ۷۴۳
- ۴۶۹ [سوره الناس (۱۱۴): آیات ۱ تا ۶] ... ص : ۷۴۳
- ۴۶۹ اشاره
- ۴۶۹ ترجمه: ... ص : ۷۴۴
- ۴۷۰ تفسیر: ... ص : ۷۴۴
- ۴۷۲ درباره مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

ترجمه تفسیر جوامع الجامع جلد ۶

مشخصات کتاب

سرشناسه: طبرسی، فضل بن حسن ۴۶۸-۵۴۸ ق.

عنوان قراردادی: جوامع الجامع. فارسی

عنوان و نام پدیدآور: ترجمه تفسیر جوامع الجامع / ابوعلی فضل بن حسن طبرسی؛ ترجمه احمد امیری شادمهری؛ با مقدمه واعظزاده خراسانی.

مشخصات نشر: مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۷۴.

مشخصات ظاهری: ۶ ج.

شابک: ۱۱۵۰۰ ریال: دوره ۸-۱۸-۴۴۴-۹۶۴؛ ۴۰۰۰۰۰ ریال (دوره؛) ج. ۱: ۲-۱۷۰-۴۴۴-۹۶۴؛ ۳۰۰۰۰ ریال: ج. ۱، چاپ دوم ۷-۶۹۱-۴۴۴-۹۶۴؛ ۵۵۰۰۰ ریال (ج. ۱، چاپ ششم)؛ ۱۲۰۰۰ ریال: ج. ۲-۹۲-۱۷۲-۴۴۴-۹۶۴؛ ۱۳۰۰۰ ریال: ج. ۲، چاپ دوم: ۰-۱۷۱-۴۴۴-۹۶۴؛ ۲۵۰۰۰ ریال (ج. ۲، چاپ سوم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۲، چاپ پنجم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۲، چاپ ششم)؛ ۴۰۰۰۰۰ ریال: ج. ۲، چاپ هفتم ۷-۰۸۷-۹۶۴-۹۷۱-۹۷۸؛ ۱۳۰۰۰ ریال: ج. ۳-۶۳-۱۹-۴۴۴-۹۶۴؛ ۳۳۰۰۰ ریال (ج. ۳، چاپ سوم)؛ ۴۰۰۰۰۰ ریال (ج. ۳، چاپ پنجم)؛ ۲۳۰۰۰ ریال (ج. ۳، چاپ چهارم)؛ ۴۰۰۰۰ ریال (ج. ۳، چاپ ششم)؛ ج. ۳، چاپ هفتم ۷-۹۷۱-۹۶۴-۹۷۸-۴-۰۸۸؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۴، چاپ سوم: ۶-۱۹-۴۴۴-۹۶۴؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۴، چاپ چهارم)؛ ۱۴۰۰۰ ریال: ج. ۵: ۴۴۴-۹۶۴-۱۱۵-X؛ ۴۵۰۰۰ ریال (ج. ۵، چاپ دوم)؛ ۴۵۰۰۰ ریال (ج. ۵، چاپ سوم)؛ ۱۵۰۰۰ ریال: ج. ۶: ۹-۱۲۴-۴۴۴-۹۶۴؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۶، چاپ دوم)؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۶، چاپ سوم)؛ ۴۰۰۰۰۰ ریال: ج. ۶، چاپ چهارم: ۴-۰۹۱-۹۶۴-۹۷۸

یادداشت: مترجم هر جلد متفاوت است.

یادداشت: مترجم جلد ششم عبدالعلی صاحبی است.

یادداشت: مترجمین جلد دوم و چهارم حبیب روحانی- علی عبدالحمیدی است.

یادداشت: مترجم جلد دوم اکبر غفوری □ حبیب روحانی □ احمد امیری شاد مهری است.

یادداشت: مترجم جلد سوم حبیب روحانی است.

یادداشت: مترجم جلد پنجم علی عبدالحمید و عبدالعلی صاحبی است.

یادداشت: ج. ۱ (چاپ هفتم: ۱۳۸۷).

یادداشت: ج. ۱ (چاپ ششم: ۱۳۸۶).

یادداشت: ج. ۲ (چاپ دوم: ۱۳۷۷).

یادداشت: ج. ۲ (چاپ پنجم: ۱۳۸۵).

یادداشت: ج. ۲ (چاپ ششم: ۱۳۸۶).

یادداشت: ج. ۲ (چاپ هفتم: ۱۳۸۷).

یادداشت: ج. ۱-۳ (چاپ سوم: ۱۳۸۳).

یادداشت: ج. ۳ (چاپ چهارم: ۱۳۸۴).

یادداشت: ج. ۲ و ۳ (چاپ پنجم: ۱۳۸۵).

یادداشت: ج. ۳ (چاپ ششم: ۱۳۸۶).

یادداشت: ج. ۳ (چاپ هفتم: ۱۳۸۷).

یادداشت: ج. ۴ (چاپ سوم: ۱۳۸۵).

یادداشت: ج. ۴ (چاپ چهارم: ۱۳۸۶).

یادداشت: ج. ۵ و ۶ (چاپ دوم: ۱۳۸۵).

یادداشت: ج. ۵ و ۶ (چاپ سوم: ۱۳۸۶).

یادداشت: ج. ۶ (چاپ چهارم: ۱۳۸۷).

یادداشت: کتابنامه.

موضوع: تفاسیر شیعه — قرن ۶ق

شناسه افزوده: امیری شادمهری، احمد، ۱۳۴۱-، مترجم

شناسه افزوده: واعظ زاده خراسانی، محمد، ۱۳۰۴-، مقدمه‌نویس

شناسه افزوده: بنیاد پژوهش‌های اسلامی

رده بندی کنگره: BP۹۴/۵/ط۲ ج ۹۰۴۱ ۱۳۷۴

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۱۷۲۶

شماره کتابشناسی ملی: م ۳۲۳۶-۷۵

جلد ششم

اشاره

جزء بیست و ششم از سوره احقاف آیه ۱ تا سوره ذاریات آیه ۳۰ ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷

سوره احقاف ص: ۷

اشاره

این سوره مکی است بجز چند آیه و شمار آیات آن به قرائت کوفیان ۳۵ آیه و بنا به قرائت بقیه ۳۴ آیه است، و به اعتقاد کوفیان (حم) یک آیه است.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۷

در حدیث ابی [بن کعب] است که هر کس این سوره را قرائت کند به عدد هر ریگی که در دنیا هست ده حسنه پاداش داده شود و ده درجه بالا رود، «۱» و از حضرت صادق علیه السلام روایت شده که هر کس این سوره را در هر شب یا هر شب جمعه بخواند خدا او را در دنیا به ترس گرفتار نمی‌کند و وی را از وحشت روز رستاخیز در امان می‌دارد.

«۲»

[سوره الأحقاف (۴۶): آیات ۱ تا ۸] ص: ۷

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 حم (۱) تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ (۲) مَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى وَالَّذِينَ كَفَرُوا عَمَّا
 أُنذِرُوا مُّعْرِضُونَ (۳) قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَرُونِي مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمَاوَاتِ ائْتُونِي بِكِتَابٍ مِنْ
 قَبْلِ هَذَا أَوْ أَثَارَةٍ مِنْ عِلْمٍ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۴)
 وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّن يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَنْ لَا يَسْتَجِيبُ لَهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَهُمْ عَنِ دُعَائِهِمْ غَافِلُونَ (۵) وَإِذَا حُشِرَ النَّاسُ كَانُوا لَهُمْ أَعْدَاءً
 وَكَانُوا بِعِبَادَتِهِمْ كَافِرِينَ (۶) وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ هَذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ (۷) أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ
 إِنِ افْتَرَيْتُهُ فَلَا تَمْلِكُونَ لِي مِنَ اللَّهِ شَيْئًا هُوَ أَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ فِيهِ كَفَىٰ بِهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (۸)

-۱

فی حدیث ابی، من قرأ سورة الأحقاف اعطی من الأجر بعدد کل رمل فی الدنيا عشر حسنات و رفع له عشر درجات.

-۲

عن الصادق علیه السلام: من قرأها کل لیلۃ او کل جمعة لم یصبه الله بروعة فی الدنيا و آمنه من فزع یوم القیامة.
 ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۸

ترجمه: ص: ۸

به نام خداوند بخشنده بخشایشگر

حم (۱)

این کتاب از سوی خداوند عزیز و حکیم نازل شده است (۲)

ما آسمانها و زمین را در میان این دو است جز به حق و برای سر آمد معینی نیافریدیم. امّا کافران از آنچه انذار می شوند روی گردان هستند (۳)

به آنها بگو به من خبر دهید معبودهایی را که غیر خدا می پرستید، نشان دهید آیا چیزی از زمین را آفریده‌اند؟ یا شرکتی در آفرینش آسمانها دارند؟ کتابی آسمانی پیش از این، یا اثر علمی از گذشتگان برای من بیاورید (که دلیل صدق گفتارتان باشد) اگر راست می گوید. (۴)

چه کسی گمراه تر است از آنها که غیر خدا را می پرستند که اگر تا قیامت هم آنان را بخوانند پاسخشان نمی گویند، و اصلاً صدای آنها را نمی شنوند. (۵)

و هنگامی که مردم محشور می شوند معبودهای آنها دشمنانشان خواهند بود، حتی عبادت آنها را انکار می کنند. (۶)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۹

هنگامی که آیات بیّنات ما بر آنها خوانده می شود کافران در برابر حقی که برای آنها آمده می گویند: این سحر آشکار است. (۷)
 بلکه می گویند: این آیات را بر خدا افترا بسته، بگو: اگر من آن را به دروغ به خدا نسبت داده باشم (لازم است مرا رسوا کند و) شما نمی توانید در برابر خداوند از من دفاع کنید، او کارهایی را که شما در آن وارد می شوید بهتر می داند، همین بس که خداوند گواه میان من و شما باشد، و او غفور و رحیم است. (۸)

تفسیر: ص: ۹

إِلَّا بِالْحَقِّ یعنی ما چیزی را نیافریدیم جز این که با حق و حکمت و هدف صحیح همراه است و آفریدگان را بیهوده و باطل نیافریده‌ایم.

وَأَجَلٍ مُّسَمًّى مگر با اندازه‌گیری زمان معینی که به آن می‌انجامد و آن روز قیامت است.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا و آنهایی که کفر ورزیدند نسبت به آنچه آنها را ترسانده‌اند که روز قیامت و کیفر آن است از آن روی گردانده و به آن ایمان نیاورده‌اند و با این که سرانجام آنها و هر آفریده‌ای به آنجا منتهی می‌شود برای آن روز مهیا نشده‌اند و (ما) در عَمَّا أَنْذَرُوا، می‌تواند مصدریّه باشد یعنی از انذار.

عَمَّا أَنْذَرُوا مُعْرِضُونَ «ما» در «عَمَّا أَنْذَرُوا» می‌تواند مصدریّه باشد یعنی از انذار و ترساندن روی گردانده‌اند.

قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ به آنها بگو آیا بتهایی را که می‌پرستید و آنها را همراه با خدا می‌خوانید خدا می‌پندارید.

أَرُونِي مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ به من نشان دهید چه قسمتی از زمین را آفریده‌اند تا به سبب آن شایسته عبادت و موجب نزدیکی به آنها شود یا در آفرینش آسمانها شرکتی داشته‌اند چرا که بت پرستان نمی‌توانند چنین ادعایی کنند.

اتّوونی بکتاب کتابی برایم بیاورید که خدا فرو فرستاده باشد و بر درستی

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۰

گفتارتان در پرستش غیر خدا دلالت کند.

أَوْ أثارٍ مِنْ عِلْمٍ یا باقی مانده‌ای از علم بیاورید که از پیامبران اولیه مانده باشد.

در قرائت شاذّ از علی علیه السلام «أثره» به سکون «ثاء» روایت شده است و از ابن عباس «أثره» به فتح (همزه و ثاء) نقل شده است بنا بر این «اثره» مصدر مژه از «اثر الحدیث» به معنای روایت کردن حدیث می‌باشد و اثره به معنای آثار نیز آمده است یعنی علم ویژه‌ای که به شما اختصاص یافته است و دیگران به آن احاطه ندارند (آگاهی ندارند).

وَمَنْ أَضَلُّ جمله استفهامی است و در استفهام، انکار این مطلب است که تمام آنها در گمراهی روشنتری از بت پرستان باشند در صورتی که بت پرستان موجودات بی‌جان را می‌خوانند که به آنان پاسخ نمی‌دهند و تا دنیا دنیاست و تا قیامت قیامت توان پاسخگویی به هیچ کس را ندارند و خدایی را که بر هر چیز توانا و شنوا و پاسخ دهنده است نمی‌خوانند.

وَإِذَا حُيِّرَ النَّاسُ و هر گاه مردم محشور شوند بر ضدّ آنهایند و دشمنشان خواهند بود بنا بر این در دنیا و آخرت از آنها در رنج و زیان هستند.

وَإِذَا تُلِيٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ «بینات» جمع «بینه» و به معنای حجّت و شاهد است یا منظور چیزهای آشکار است.

لِلْحَقِّ لَامٍ در «للحق» نظیر لام، در لِلَّذِينَ آمَنُوا لَوْ كَانَ خَيْرًا است [کافران] درباره مؤمنان چنین گفتند: «اگر اسلام چیز خوبی بود» (احقاف/ ۱۱) یعنی برای حق و به خاطر کسانی که ایمان آورده‌اند، مقصود از حق آیات و نشانه‌هاست و منظور از «الَّذِينَ كَفَرُوا» کسانی است که آیات بر آنان تلاوت شده است و دو اسم ظاهر بجای دو ضمیر نهاده شده تا کفر آنان و حَقّانیت آنچه را که بر آنها تلاوت شده است تثبیت کند.

لَمَّا جَاءَهُمْ یعنی همان ساعتی که آیات الهی بر آنها خوانده شد بدون دقّت و

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۱

تفکر اولین بار که شنیدند منکر آن شده و آن را سحری آشکار نامیدند که ستمگری و عنادشان را آشکار می‌ساخت.

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ در این آیه خداوند از نقل سخن مشرکان که آیات قرآن را سحر نامیده بودند اعراض کرده و به این سخن آنها

پرداخته که می‌گفتند: محمد صلی الله علیه و آله آنها را به دروغ به خدا نسبت می‌دهد و گویی (خداوند) فرموده است: این سخن را رها کن و گفتار زشت و شگفت آور مشرکان را بشنو برای این که محمد صلی الله علیه و آله توان این کار را نداشت تا آن آیات را بگوید و به خدا دروغ ببندد و اگر پیامبر در میان دیگر عربهای فصیح تنها به این کار قادر بود این توان پیامبر بر انشای آیات، معجزه‌ای بود بر خلاف عادت و اگر معجزه بود خداوند او را تصدیق می‌کرد در حالی که خدای حکیم دروغگو را تصدیق نمی‌کند بنا بر این خدا به کسی افترا نمی‌زند و ضمیر افترا به خدا بر می‌گردد و مقصود از افترا بستن همان آیات قرآنی است.

قُلْ إِنْ أَفْتَرَيْتُهُ أَيْ پیامبر بگو: بر فرض که من افترا زده باشم ناگزیر خدا مرا به کیفر افترا زدن بر او بسرعت مجازات خواهد کرد و شما نمی‌توانید کیفر او را از من دفع کنید پس چگونه خود را در معرض کیفر او قرار دهم. گویند فلانی هر گاه خشمگین شود نمی‌تواند خود را نگاهدارد، و نظیر آن است آیه: قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ مِنَ اللَّهِ شَيْئاً إِنْ أَرَادَ أَنْ يُهْلِكَ الْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ «بگو اگر خدا بخواهد مسیح بن مریم و مادرش و همه کسانی را که در روی زمین هستند هلاک کند، چه کسی می‌تواند جلوگیری کند؟» (مائده/ ۱۷) آن گاه می‌گوید: خدا از عیبجویی نسبت به وحی خود و طعن زدن به آیاتش آگاه است.

كَفَىٰ بِهِ شَهِيداً بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ خُدا به راستگویی من و رساندن وحی گواهی می‌دهد و نیز به دروغ و انکار شما گواهی خواهد داد و مقصود از ذکر علم و شهادت تهدید به کیفر کردن آنهاست و خداوند بخشنده و مهربان است یعنی اگر از کفر برگردند و توبه کنند و ایمان بیاورند خدا به آنها وعده آمرزش و رحمت داده است و

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۲

نیز این آیه به ما می‌فهماند که با خطای بزرگی که مرتکب شدند خدا از آنها در گذشته است.

[سوره الأحقاف (۴۶): آیات ۹ تا ۱۶] ص: ۱۲

اشاره

قُلْ مَا كُنْتُ بِدَعَا مِنَ الرُّسُلِ وَمَا أَدْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ إِنْ أَتَيْتُمْ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ وَمَا أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ (۹) قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَ مِنَ عِنْدِ اللَّهِ وَكَفَرْتُمْ بِهِ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَىٰ مِثْلِهِ فَأَمَنْ وَاسْتَكْبَرْتُمْ إِنْ اللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (۱۰) وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا لَوْ كَانَ خَيْرًا مَا سَبَقُونَا إِلَيْهِ وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ هَذَا إِنْكُافٍ قَدِيمٌ (۱۱) وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَىٰ إِمَامًا وَرَحْمَةً وَهَذَا كِتَابٌ مُصَدِّقٌ لِسَانًا عَرَبِيًّا لِنُنذِرَ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَبُشْرَىٰ لِلْمُحْسِنِينَ (۱۲) إِنْ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَفْتَمُوا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (۱۳)

أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۱۴) وَصَيَّرْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سِنَهُ قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي إِنِّي تُبْتُ إِلَيْكَ وَإِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ (۱۵) أُولَئِكَ الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَنَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ فِي أَصْحَابِ الْجَنَّةِ وَعَدَّ الصُّدُوقِ الَّذِينَ كَانُوا يُوعَدُونَ (۱۶)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۳

ترجمه: ص: ۱۳

بگو: من پیامبر نوظهوری نیستم و نمی‌دانم خداوند با من و با شما چه خواهد کرد؟ من تنها از چیزی پیروی می‌کنم که بر من وحی می‌شود، و جز بیم دهنده آشکاری نیستم. (۹)

بگو: به من خبر دهید اگر این قرآن از سوی خدا باشد و شما به آن کافر شوید در حالی که شاهی از بنی اسرائیل بر آن شهادت دهد و او ایمان آورد و شما استکبار کنید (چه کسی از شما گمراه‌تر خواهد بود) خداوند قوم ظالم را هدایت نمی‌کند. (۱۰)

کافران درباره مؤمنان چنین گفتند: اگر (اسلام) چیز خوبی بود هرگز آنها بر ما پیشی نمی‌گرفتند! و چون خودشان به وسیله آن هدایت نشدند می‌گویند این یک دروغ قدیمی است. (۱۱)

و پیش از آن کتاب موسی که پیشوا و رحمت بود (نشانه‌های آن را بیان کرده) و این کتاب هماهنگ با نشانه‌های تورات است، در حالی که به زبان عربی و فصیح و گویاست تا ظالمان را انذار کند و نیکوکاران را بشارت دهد. (۱۲)

کسانی که گفتند پروردگار ما الله است، سپس استقامت به خرج دادند و نه ترسی بر آنهاست و نه غمی دارند. (۱۳)

آنها اهل بهشتند و جاودانه در آن می‌مانند، این پاداش اعمالی است که انجام می‌دادند. (۱۴)

ما به انسان توصیه کردیم که به پدر و مادرش نیکی کند، مادرش او را با ناراحتی حمل می‌کند، و با ناراحتی بر زمین می‌گذارد، و دوران حمل و از شیر باز گرفتنش سی ماه است، تا زمانی که به کمال قدرت و رشد برسد، و به چهل سالگی وارد شود می‌گوید: پروردگارا! مرا توفیق ده تا شکر نعمتی را که به من و به پدر و مادرم دادی بجای آورم، و عمل صالحی انجام دهم که از آن خشنود باشی و فرزندان مرا صالح کن، من به سوی تو باز می‌گردم و توبه می‌کنم و من از مسلمینم. (۱۵)

آنها کسانی هستند که ما بهترین اعمالشان را قبول می‌کنیم، و از گناهانشان می‌گذریم، و در میان بهشتیان جای دارند، این وعده صدقی است که وعده داده می‌شدند. (۱۶)

تفسیر ص: ۱۳

قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعًا بَدْعًا «بدع» به معنای بدیع است مانند خَفَّ که به معنای خفیف است،

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۴

یعنی من پیامبر نوظهوری نیستم که هر آیه‌ای را شما بخواهید بیاورم و از تمام امور غیبی که به من وحی نشده و شما از من می‌پرسید پاسخ دهم زیرا پیامبران آیاتی را می‌آورند که خدا به آنها بدهد و از امور غیبی خبر می‌دهند که خدا به آنان وحی کند. و ما اُدْرٰی در معنای این جمله دو قول است:

۱- نمی‌دانم در آینده خدا با من و شما چه خواهد کرد و چه کارها و پیشامدهایی را برای من و شما مقدر خواهد فرمود.

۲- نمی‌دانم کار من و شما در دنیا به کجا می‌انجامد و کدامین ما غالب و کدامین ما مغلوب خواهیم شد، و صحیح این است که: نمی‌دانم خدا نسبت به من و شما چه خواهد کرد، زیرا جمله به این صورت مثبت است نه منفی، و نفی در «ما ادری» شامل «ما یفعل...» نمی‌شود چون این جمله «ما» و آنچه را در حین «ما» است شامل می‌شود و صحیح و نیکوست.

ما یُفَعَّلُ در نقش و اعراب «ما» دو قول است:

۱- موصول و منصوب باشد.

۲- استفهامی و مرفوع باشد.

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ جَوَابٌ جَمَلَةٌ مَحذُوفٌ است و تقدیر جمله چنین است: ان كان القرآن من عند الله و كفرتم به الستم ظالمین، و جمله آخر آیه مورد بحث، إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ بر جمله محذوف دلالت می‌کند.

و شَهِدَ شَاهِدًا منظور از شاهد بنی اسرائیل، عبد الله بن سلام است که چون پیامبر صلی الله علیه و آله وارد مدینه شد به صورت حضرت نگریست و در آن دقت کرد و سه مسأله از او پرسید که جز پیامبر کسی آن را نمی‌داند و ثابت شد که پیامبری که در انتظارش هستند همان است پس گفت گواهی می‌دهم که تو پیامبر بر حق خدایی آن گاه گفت ای رسول خدا یهودیان گروهی

تهمت زنند و اگر پیش از آن که راجع به من از آنها چیزی پرسیدم از مسلمان شدن من آگاه شوند، مرا پیش شما متهم

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۵

می‌سازند پس یهودیان آمدند و پیامبر صلی الله علیه و آله به آنان گفت: عبد الله در میان شما چگونه مردی است گفتند بهترین ما و پسر بهترین ما، سرور ما و پسر سرور ما و داناترین ما و پسر داناترین ماست. فرمود: به عقیده شما آیا عبد الله مسلمان خواهد شد یهودیان گفتند خدا او را از این عمل حفظ کند پس عبد الله به حضور آنان آمد و گفت: اَشْهَدُ انْ لا اله الا الله و اَشْهَدُ انْ مُحَمَّدًا رَسُوْلُ اللهِ يَهُودِيَانِ كَفْتَنَدُ بَدْتَرِيْنِ مَا وَ پَسْر بَدْتَرِيْنِ مَا، عبد الله به پیامبر صلی الله علیه و آله عرض کرد این بود آنچه از آن می‌ترسیدم، سعد بن ابی وقاص گوید: نشنیدم که پیامبر صلی الله علیه و آله درباره یک نفر از آنها که در روی زمین راه می‌روند بگوید که اهل بهشت است جز درباره عبد الله بن سلام، و آیه: وَ شَهِدْ شَاهِدٌ مِّنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ (آیه مورد بحث) درباره او نازل شده است.

عَلَى مِثْلِهِ ضَمِير «مثله» به قرآن بر می‌گردد یعنی در معنی مانند قرآن است و منظور معانی موجود در تورات است که با معانی قرآن مطابقت دارد و بر این مطلب دلالت دارد، آیه: وَ إِنَّهُ لَفِي زُبُرِ الْأَوَّلِينَ «و توصیف آن در کتب پیشینیان آمده است» (شعراء/ ۱۹۶) و آیه: إِنَّ هَذَا لَفِي الصُّحُفِ الْأُولَى «این دستورات در کتب آسمانی پیشین آمده است». (اعلی/ ۱۸). و می‌تواند معنای آیه، وَ شَهِدْ شَاهِدٌ عَلَى نَحْوِ ذَلِكَ باشد یعنی شاهی شهادت داد که قرآن از نزد خداست و نظم این کلام چنین است که واو اول «و کفرتم» را بر فعل شرط عطف می‌کند و همچنین واو اخیر «و استکبرتم» را بر فعل «شاهد عطف» می‌کند اما واو در و شاهد جمله وَ شَهِدْ شَاهِدٌ مِّنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى مِثْلِهِ، وَ فَاَمَنْ وَ اسْتَكْبَرْتُمْ را بر جمله كَانْ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَ كَفَرْتُمْ بِهِ، عطف کرده است، و معنای آیه این است که بگو مرا خبر دهید اگر متفق شده‌اند که قرآن از سوی خداست با این که شما به آن کفر می‌ورزید و اعلم بنی اسرائیل شهادت داده است که نظیر قرآن نازل شده است در این صورت ایمان آوردن او به قرآن با تکبر ورزیدن شما نسبت به قرآن و ایمان به آن نشان این نیست که شما گمراه‌ترین و ستمگرترین مردم هستید؟ و «ایمان» در «فآمن» را معلول و نتیجه شهادت دادن به

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۶

نزول مانند قرآن که تورات موسی است، قرار داده است زیرا هنگامی که عبد الله بن سلام دانست که کتابی نظیر قرآن بر موسی علیه السلام نازل شده و وحی است و سخن بشر نیست در نتیجه آن علم، به وحی بودن و آسمانی بودن قرآن نیز گواهی داده و اعتراف کرده است.

وَ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا یعنی به خاطر گروندگان به محمد صلی الله علیه و آله، گفته‌اند تمام پیروان محمد صلی الله علیه و آله افراد پستی هستند و اگر آنچه محمد آورده خیر می‌بود اینان بر ما سبقت نمی‌گرفتند و گفته شده: چون جهینه و مزینه و اسلم و غفار مسلمان شدند بنو عامر بن صعصعه و غطفان و اسد و اشجع گفتند: اگر دین محمد صلی الله علیه و آله خیر می‌بود گاوچرانها بر ما سبقت نمی‌گرفتند و عامل در (إِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ)، حذف شده چون خود سخن بر آن دلالت می‌کند و در اصل و إِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ ظاهر عنادهم، بوده است.

فَسَيَقُولُونَ هَذَا إِنْكُكْ قَدِيمٌ نظیر گفتار کفار است که به قرآن اساطیر اولین می‌گفتند.

وَ مِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَى موسی مبتدا و من قبله خبر مقدم است و «اماما» حال از ظرف و به معنای «مؤتمما به» است مانند فی الدار زید قائما، یعنی پیش از قرآن کتاب موسی در دین خدا برای هر کس که به آن ایمان می‌آورد پیشوا و رحمت بود و همچنین قرآن کتابی است که کتاب موسی و دیگر کتب پیشین خود را تصدیق می‌کند و «لِسَانًا عَرَبِيًّا» حال برای ضمیر «کتاب» است که «مصدق» می‌باشد و «مصدق» عامل آن است یا حال برای کتاب است چون اختصاص به صفت تصدیق دارد، و معنای (فعل) اشاره در آن عمل می‌کند.

لِيُنْذِرَ الَّذِينَ لِيُنْذِرَ بِهِ صُورَتِ قِرَائَتِ شَدِيدَةٍ (با تا و یا) و «بشری» بر محلّ «لتنذر» که مفعول است عطف شده و محلاً منصوب است.

وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا «إحسانا» به دو صورت «حسنا- احسانا» قرائت ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۷

شده و «کرها» نیز به ضم و فتح (کاف) قرائت شده است و بنا بر حال بودن منصوب است یعنی زنی که دارای کراهت است یا بنا بر این که صفت برای مصدر باشد یعنی از حامله شدن به آن بچه ناراضی است.

وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا یعنی زمان حمل کودک و از شیر گرفتن او [جمعا] سی ماه است و بجای «فصاله»، «فصله» نیز قرائت شده و هر دو به معنای از شیر گرفتن شیر خواره است و مقصود آیه شرح زمان شیر خوارگی کودک است نه از شیر گرفتن او، لیکن از مدّت شیر خوارگی به از شیر گرفتگی تعبیر کرده است، چرا که از شیر گرفتگی به دنبال شیر خوارگی است و به آن می‌انجامد و در این تعبیر فایده ای نیز وجود دارد، و آن مشخص کردن مدت کامل دوران شیرخوارگی است که به از شیر گرفتگی و وقت آن می‌انجامد.

حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ مَنْظُورٌ این است که به سن کمال برسد و در آن سن و سال عقل و نیروی تشخیص او قوی شود و آن زمانی است که عمر او بیش از سی سال و نزدیک به چهل سال شود. از ابن عباس و قتاده نقل شده که منظور از جمله، رسیدن به سی و سه سال است به این دلیل که آغاز (اشدّ) سی و سه سالگی و نهایت آن چهل سالگی است و آن زمانی است که بر پیامبران وحی نازل می‌شود.

قَالَ رَبِّ أَوْزَعْنِي یعنی خدایا به من الهام کن و مقصود از نعمتی که بر آن طلب شکر شده نعمت دین است.

وَأَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي از خدا خواسته است که ذریه او را اهل صلاح قرار دهد و گویی گفته است به من صلاح ذریه‌ام را عطا کن و صلاح را در میان آنها قرار بده.

وَإِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ من از کسانی ام که مطیع فرمان تو هستم.

أُولَئِكَ الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَنَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ كَلِمَاتٍ «نتقبل و نتجاوز و احسن» به دو صورت قرائت شده‌اند: ۱- يتقبل و نتجاوز و احسن مرفوع باشد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۸

۲- هر دو فعل به همان صورتی باشد که در آیه آمده و احسن منصوب باشد.

فِي أَصْحَابِ الْجَنَّةِ نظیر این است که بگویی اکرمی الامیر فی ناس من اصحابه و مقصودت این است که امیر مرا در ضمن احترام به یاران خود احترام کرد و مرا از زمره آنان به شمار آورد.

فِي أَصْحَابِ الْجَنَّةِ محلاً منصوب است بنا بر حال بودن به این معنی که از بهشتیان به شمار می‌آیند و در میان بهشتیان هستند.

وَعِدَ الصَّدَقِ مصدر تأکیدی است زیرا جمله «يَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ» وعده‌ای است از سوی خدا که اعمالشان را قبول کند و از گناهانشان درگذرد.

[سوره الأحقاف (۴۶): آیات ۱۷ تا ۲۰] ص: ۱۸

اشاره

وَالَّذِي قَالَ لَوْلَائِي أُفٍّ لَّكُمْ أَتَىٰ عِدَانِي أَنْ أُخْرَجَ وَقَدْ خَلَتِ الْقُرُونُ مِنْ قَبْلِي وَهُمَا يَسْتَفْتِحَانِ اللَّهَ وَيَلْكَ آمِنْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَيَقُولُ

ما هذا إلا أساطير الأولين (۱۷) أولئك الذين حق عليهم القول في أمم قد خلت من قبلهم من الجن والإنس إنهم كانوا خاسرين (۱۸) ولكل درجات مما عملوا وليؤفيهم أعمالهم وهم لا يظلمون (۱۹) ويوم يعرض الذين كفروا على النار أذهبتم طيباتكم في حياتكم الدنيا واستمتعتم بها فاليوم تجزون عذاب الهون بما كنتم تستكبرون في الأرض بغير الحق وبما كنتم تفسقون (۲۰)

ترجمه: ص: ۱۸

کسی که به پدر و مادرش می‌گوید: اف بر شما! آیا به من وعده می‌دهید که من روز قیامت مبعوث می‌شوم؟ در حالی که قبل از من اقوام زیادی بودند (و هرگز مبعوث نشدند) و آنها پیوسته فریاد می‌کشند و خدا را به یاری می‌طلبند که وای بر تو! ایمان بیاور که وعده خدا حق است، اما او پیوسته می‌گوید: اینها چیزی جز افسانه‌های پیشینیان نیست. (۱۷)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۹

آنها کسانی هستند که فرمان عذاب همراه اقوام (کافری) که قبل از آنها از جن و انس بودند درباره آنان مسجل شده، چرا که همگی زیانکار بودند. (۱۸)

و برای هر کدام از آنها درجاتی است بر طبق اعمالی که انجام داده‌اند، تا خداوند کارهای آنها را بی‌کم و کاست به آنان تحویل دهد، و به آنها هیچ ستمی نخواهد شد. (۱۹)

آن روز که کافران را بر آتش عرضه می‌کنند به آنها گفته می‌شود از طیبات و لذا یزید در زندگی دنیای خود استفاده کردید، و از آن بهره گرفتید، اما امروز عذاب ذلت بار به خاطر استکباری که در زمین بنا حق کردید و به خاطر گناهانی که انجام می‌دادید جزای شما خواهد بود. (۲۰)

تفسیر: ص: ۱۹

وَالَّذِي قَالَ لِيُؤدِّيهِ أَفٌّ لَكُمْ «وَالَّذِي قَالَ» مبتدا، أُولَئِكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ، خبر و مقصود از «الَّذِي قَالَ» جنس گوینده آن قول است از این رو خبر به لفظ جمع آمده است «اف» کلمه دلالتگی است و لام در «لکما» برای بیان است، یعنی این «اف» گفتن برای شما و بویژه برای خاطر شماست نه دیگران.

أَتَعْدَانِي أَنْ أُخْرَجَ أَيَا به من وعده می‌دهید که از زمین برانگیخته شوم در حالی که آن دو (پدر و مادر) می‌گویند: برای تو [ای فرزند] و سخت از خدا یاری می‌خواهیم.

وَيُؤْتِكُمْ آمِنٌ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ «وَيُؤْتِكُمْ» دعا برای نابودی اوست و مقصود تشویق کردن [شخص نفرین شده] به ایمان است نه این که حقیقتاً هلاک شود.

إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ وَعْدَةٌ هِيَ وَعْدَةٌ هِيَ وَعْدَةٌ هِيَ خداوند به زنده شدن انسانها [در قیامت] و پاداش و کیفر داده حق است پس او [شخص مورد نفرین] در پاسخ والدین می‌گوید: این قرآن یا آنچه مرا به آن فرا می‌خوانید چیزی جز داستانهای نوشته شده دروغ نیست.

فِي أُمَّمٍ مِثْلِهِمْ فِي أَصْحَابِ الْجَنَّةِ، است و برای هر یک از دو جنس یاد شده (بهشت و دوزخ) درجاتی است به تناسب درجات آنها و کارهای خیر و شرشان یا به

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۰

خاطر اعمال نیک و بدشان، و لِكُلِّ دَرَجَاتٍ و اطلاق «درجات» [بر دو جنس بهشت و دوزخ] در حالی که بهشت دارای درجات و دوزخ دارای درکات است از باب تغليب یعنی غلبه دادن یکی بر دیگری است چون هر کدام از درجات و درکات گروهی از مردم

را در خود جای داده‌اند.

وَلْيَوْمَ يُعْرَضُ عَلَيَّهِمْ عِلَّتِي است که معلل آن (چیزی که برایش علت آورده شده) حذف شده است چون کلام بر آن دلالت می‌کند و گویی چنین گفته است، تا پاداش اعمالشان به طور کامل داده شود و به حقوق آنها تجاوز نشود و مقدر پاداش آنها را به اندازه اعمالشان معین کرده و ثواب را درجات و کیفر را درکات قرار داده است.

وَيَوْمَ يُعْرَضُ مَنْصُوبٌ به قول مستتر پیش از (فعل) «اذهبتم» است و در معنای آن دو قول است:

۱- منظور کیفر دادن آنهاست چنان که گویند، فرزندان فلان بر شمشیر عرضه شدند، هر گاه با شمشیر کشته شوند و از همین مورد است آیه: النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا «عذاب آنها آتش است که هر صبح و شام بر آن عرضه می‌شوند» (مؤمن / ۴۶).

۲- آتش بر آنان عرضه می‌شود چنان که گویند شتر بر حوض عرضه شد در حالی که حوض بر شتر عرضه می‌شود و این تعبیر از نوع قلب است و تفسیر ابن عباس بر این مطلب دلالت دارد [که گفته است] کافران را در حالی که بر بدنشان می‌کوبند به طرف آتش می‌برند و آتش دوزخ بر روی آنان گشوده می‌شود.

أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ در معنای جمله دو قول است:

۱- بهره‌ای از چیزهای پاکیزه برایتان نوشته نشده مگر همان که در دنیااتان به آن رسیده و گرفته‌اید و آن را از بین برده‌اید بنا بر این پس از برخورداری کامل از بهره خود چیزی از آنها برای شما باقی نمانده است.

۲- روزیهای پاکی که به شما داده شده در راه شهوتها و لذتهای دنیااتان خرج کردید و در راه رضای خدا انفاق نکردید.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۱

روایت شده که پیامبر صلی الله علیه و آله بر اهل صفه وارد شد در حالی که جامه‌های خود را با پوست دباغی شده وصله می‌کردند و وصله‌ای (از جنس خودش) نمی‌یافتند پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: شما امروز خوبید یا روزی که صبح یکی از شما یک لباس دیا پوشید و شب جامه دیبای دیگری و صبح از یک کاسه‌ای استفاده کند و شب از کاسه دیگر و خانه‌اش را [با پارچه‌ای] بپوشاند چنان که کعبه را می‌پوشانند؟ گفتند: آن روز خوب هستیم حضرت رسول فرمود: بلکه شما امروز بهترید. (۱)

أَذْهَبْتُمْ به چند صورت قرائت شده است:

۱- قرائت مشهور که در قرآن خوانده می‌شود.

۲- با همزه استفهام «أ اذهبتم».

۳- با الف که میان دو همزه باشد «آ اذهبتم».

[سوره الأحقاف (۴۶): آیات ۲۱ تا ۲۸] ص: ۲۱

اشاره

وَأَذْكُرُ أَحَا عَادٍ إِذْ أَنْذَرَ قَوْمَهُ بِالْأَحْقَافِ وَقَدْ خَلَّتِ النَّذْرُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ (۲۱) قَالُوا أَجِئْنَا لِنُؤْفِكَ عَنْ آلِهَتِنَا فَأَتَانَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (۲۲) قَالَ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ وَأُبَلِّغُكُمْ مَا أُرْسِلْتُ بِهِ وَ لِكُنِّي أَرَاكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ (۲۳) فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا مُسْتَقْبِلَ أَوْدِيَّتِهِمْ قَالُوا هَذَا عَارِضٌ مُمَطَّرْنَا بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ بِهِ رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٌ (۲۴) تَدْمُرُ كُلَّ شَيْءٍ بِأَمْرِ رَبِّهَا فَأَصْبَحُوا لَا يُرَى إِلَّا مَسَاكِينُهُمْ كَذَلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ (۲۵)

وَلَقَدْ مَكَّنَّاهُمْ فِيمَا إِنْ مَكَّنَّاكُمْ فِيهِ وَجَعَلْنَا لَهُمْ سَمْعًا وَ أَبْصَارًا وَ أَفْئِدَةً فَمَا أَغْنَى عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ وَ لَا أَبْصَارُهُمْ وَ لَا أَفْئِدَتُهُمْ مِنْ شَيْءٍ إِذْ كَانُوا يَجْحَدُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَ حَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ (۲۶) وَ لَقَدْ أَهْلَكْنَا مَا حَوْلَكُمْ مِنَ الْقُرَى وَ صَيَّرْنَا آيَاتٍ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ

(۲۷) فَلَوْ لَا نَصَرَهُمُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ قُرْبَانًا آلِهَةً بَلْ ضَلُّوا عَنْهُمْ وَذَلِكِ إِفْكَهُمُ وَمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ (۲۸)

-۱-

روی ان النبی صلی الله علیه و آله دخل علی اهل الصّفه و هم یرقعون ثیابهم بالادم و ما یجدون لها رقاعا فقال انتم الیوم خیر ام یوم یغدوا احدکم فی حلّه و یروح فی اخری و یغدی علیه بجفنه و یراح علیه باخری و یستر بیته کما یستر الکعبه؟ قالوا نحن یومئذ خیر قال بل انتم الیوم خیر.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۲

ترجمه: ص: ۲۲

(سرگذشت هود) برادر قوم عاد را به آنها یادآوری کن، آن زمان که قومش را در سرزمین (احقاف) انذار کرد، در حالی که پیامبران زیادی قبل از او در گذشته‌های دور و نزدیک آمده بودند که جز خداوند یگانه را نپرستید، من بر شما از عذاب روز بزرگی می‌ترسم. (۲۱)

آنها گفتند: تو آمده‌ای که ما را با (دروغ‌هایت) از خدایانمان برگردانی، اگر راست می‌گویی عذابی را که به ما وعده می‌دهی بیاور. (۲۲)

گفت: آگاهی تنها نزد خداست او می‌داند چه زمانی شما را مجازات کند من آنچه را به آن فرستاده شده‌ام به شما ابلاغ می‌کنم (وظیفه من همین است) ولی شما را قومی می‌بینم که دائما در جنگ هستید. (۲۳)

هنگامی که آن را به صورت ابر گسترده‌ای دیدند که به سوی درّه‌ها و آبگیرهای آنان در حرکت است (خوشحال شدند) گفتند این ابری است باران‌زا (ولی به آنها گفته شد) این همان چیزی است که برای آمدنش شتاب می‌کردید، تند بادی است (وحشتناک) که عذاب دردناکی در آن است. (۲۴)

همه چیز را به فرمان پروردگار درهم می‌کوبد و نابود می‌کند، آنها صبح کردند در حالی که چیزی جز خانه‌های آنها به چشم نمی‌خورد، این گونه مجرمان را کیفر می‌دهیم! (۲۵)

ما به آنها (قوم عاد) قدرتی دادیم که به شما ندادیم و برای

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۳

آنها گوش و چشم و قلب قرار دادیم (اما به هنگام نزول عذاب) نه گوشها و چشمها، و نه عقلهایشان برای آنها سودی نداشت، چرا که آیات خدا را انکار می‌کردند، و سرانجام آنچه را استهزا می‌کردند بر آنها وارد شد. (۲۶)

ما اقوامی را که در اطراف شما بودند هلاک کردیم، و آیات خود را به صورتهای گوناگون برای آنها بیان نمودیم شاید بازگردند. (۲۷)

پس چرا معبودانی را که غیر از خدا برگزیدند به گمان این که آنها را به خدا نزدیک می‌کند آنها را یاری نکردند؟ بلکه از میان آنها گم شدند! این بود نتیجه دروغ آنها و آنچه را افترا می‌بستند. (۲۸)

تفسیر: ص: ۲۳

منظور از اخا عاد، جناب هود علیه السلام است.

«احقاف» جمع «حقف» (به کسر هاء) و به معنای «تل» ریگی مستطیل و مرتفع است که دارای انحنا می‌باشد و از احقوقف الشیء، هر گاه چیزی کج شود گرفته‌اند، و عاد در میان رملهای مشرف به دریا از شهرهای یمن قرار داشت و گفته شده عاد، میان عمان و مهران بوده است.

«نذر» جمع نذیر به معنای انذار کننده یا انذار است.

من بین یدیه و من خلفه پیش از هود و پس از او یعنی عاد به قوم خود گفت جز خدای را نپرستید من از عذاب (الهی) بر شما می‌ترسم.

وَقَدْ خَلَّتِ الْأُنْدُرُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ جملہ معترضه است.

قَالُوا أَجِئْنَا لِنَتَأْفِكَنا یعنی آمده‌ای که ما را از پرستش خدایانمان برگردانی.

فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا پس وعده عذاب را که به ما داده‌ای بر ما بیاور.

قَالَ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ یعنی زمانی را که شما در آن عذاب خواهید شد از نظر حکمت و ثواب نمی‌دانم و تنها خدا از آن آگاه است، بنا بر این چگونه خدا را بخوانم که در این وقت عذابش را بر شما نازل کند.

وَأَبْلَغُكُمْ یعنی من آنچه را که مأمور تبلیغ آن هستم و برای همان به سوی شما

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۴

فرستاده شده‌ام به شما ابلاغ می‌کنم.

وَلَكِنِّي أَرَاكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ امّا شما را گروهی نادان می‌دانم چون به آنچه خیر و صلاح و نجات شما در آن است پاسخ مثبت نمی‌دهید و در رسیدن به عذابی که هلاک شما در آن است می‌شتابید.

فلما راوه در ضمیر «راه» دو قول است:

۱- ضمیر به «ما تعدنا» برگردد.

۲- ضمیر مبهم باشد که به وسیله «عارضضا» که یا تمیز است یا حال، روشن شده است.

عارضضاً مُسْتَقْبَلٌ أَوْ دَيْتِهِمْ منظور از عارض ابری است که در کرانه‌ای از کرانه‌های آسمان پدید می‌آید و نظیر آن «عنان» است از عن هر گاه عارض شود و حبی از حبا و اضافه (مستقبل) به «اودیه» و «مطر» به «نا» حقیقی نیست چون هر دو مضاف نکره‌اند اگر چه مضاف الیه آنها معرفه است مگر نمی‌بینی که هر دو مضاف صفت برای نکره‌اند و تقدیرا منفصل و گویی گفته است عارضضا مستقبلاً اودیتهم و هذا عارض مطر ایانا.

بَلْ هُوَ یعنی قال هو، و عذاب چنان که شما پنداشتید نیست بلکه عذابی است که خود بدان شتافتید و آن بادی است که توأم با عذابی دردناک است.

تُدْمَرُ یعنی تمام قوم عاد و چهار پایان فراوان آنها را هلاک می‌کند و به جای کثرت به کل تعبیر کرده است.

فَأَصْبَحُوا پس وارد صبح شدند و تو ای بیننده جز خانه‌های آنها را نمی‌بینی.

لا یری به صورت مجهول (غایب) قرائت شده است و «إِلَّا مَسَاكِنُهُمْ» مرفوع (نایب فاعل).

فِيمَا إِنَّ مَكَّنَّاكُمْ فِيهِ «ان» نافیه است یعنی در آنچه ما به شما در آن قدرت ندادیم که عبارت است از نیروی اجسام و طول عمر و مال بسیار، جز این که «ان» در تلفظ

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۵

نیکوتر است، برای این که مکرر شدن ما زشت است، مگر نمی‌بینید که [اهل زبان] در (ما ما) که دو (ما) جمع شده است برای زشتی تکرار الف یکی را به (ه) تبدیل کرده و به صورت مهما در آورده‌اند. من شیء، یعنی (اعضای آنها) کمی هم آنها را بی‌نیاز

نمی‌کند.

إِذْ كَانُوا يَجْحَدُونَ «إِذْ كَانُوا» به فعل «فَمَا أَغْنَى» منصوب شده و جانشین عِلَّتْ است مگر نمی‌بینی که ضربته لاسائته، با ضربته اذا اساء، در معنی برابر است چرا که هر گاه او را در زمان بد بودنش بزنی به این دلیل زده‌ای که بدی در او وجود داشته است. وَ لَقَدْ أَهْلَكْنَا مَا حَوَّلْكُمْ إِيَّاهُ اهل مکه شهرهایی که پیرامون شما بود مانند حجر ثمود و قریه سدوم و جز آنها را نابود ساختیم و مقصود از شهر، مردم آنهاست به این دلیل که می‌فرماید لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ، شاید مردم آنجا از کفر برگردند. فَلَوْلَا نَصِيْرُهُمُ الَّذِينَ ... پس چه می‌شد این بتها که مورد پرستش هلاک شدگان بودند و آنها را شفیع برگزیده و به وسیله آنها به خدا تقرب می‌جستند و می‌گفتند اینان در پیشگاه خدا شفیعان ما هستند آنها را یاری می‌کردند. اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ «اتَّخَذُوا» دو مفعول دارد مفعول اولش حذف شده و به «الَّذِينَ» بر می‌گردد و مفعول دوم آن «آلهه» است و «قربانا» حال است، معنای آیه این است پس چرا خدایانشان مانع هلاکتشان نشدند بَلْ ضَلُّوا عَنْهُمْ یعنی گمراه شدند و آنها را یاری نکردند و جمله اشاره دارد که یاری خدایانشان از آنها ممکن نیست و به وسیله آنها گمراه شدند و این نتیجه دروغ و شرک آنان بود که (به دروغ) آنها را خدایان خود گرفتند و بر خدا دروغ بستند که دارای شریک می‌باشد.

[سوره الأحقاف (۴۶): آیات ۲۹ تا ۳۵] ص: ۲۵

اشاره

وَ إِذْ صَبَرْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوا أَنْصِتُوا فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا إِلَى قَوْمِهِمْ مُنْذِرِينَ (۲۹) قَالُوا يَا قَوْمَنَا إِنَّا سَمِعْنَا كِتَابًا أَنْزَلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ وَإِلَى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ (۳۰) يَا قَوْمَنَا أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ وَ آمِنُوا بِهِ يَعْفُو لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَ يُجْزِيكُمْ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ (۳۱) وَ مِمَّنْ لَا يُجِبُ دَاعِيَ اللَّهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ وَ لَيْسَ لَهُ مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءُ أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ (۳۲) أَوْ لَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ لَمْ يَعْنِ بِخَلْقِهِنَّ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَى بَلَى إِنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۳۳)

وَ يَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَلَيْسَ هَذَا بِالْحَقِّ قَالُوا بَلَى وَ رَبَّنَا قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ (۳۴) فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ وَ لَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرُونَ مَا يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعِيَةً مِنْ نَهَارٍ بَلَاغٌ فَهَلْ يُهْلَكُ إِلَّا الْقَوْمُ الْفَاسِقُونَ (۳۵)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۶

ترجمه: ص: ۲۶

به یاد آور هنگامی که گروهی از جن را به سوی تو متوجه ساختیم که قرآن را استماع کنند، وقتی حضور یافتند به یکدیگر گفتند خاموش باشید و بشنوید، و هنگامی که پایان گرفت به سوی قوم خود باز گشتند و آنها را انذار کردند. (۲۹) گفتند: ای قوم! ما کتابی را استماع کردیم که بعد از موسی نازل شده، هماهنگ با نشانه‌های کتب قبل از آن، که به سوی حق هدایت می‌کند و به سوی راه راست. (۳۰)

ای قوم ما! دعوت کننده الهی را اجابت کنید و به او ایمان آورید تا گناهانتان را ببخشد و شما را از عذاب الیم پناه دهد. (۳۱) و هر کس به دعوت کننده الهی پاسخ نگوید هرگز نمی‌تواند از چنگال عذاب الهی در زمین فرار کند، و غیر از خدا، یار و یاورى برای او نیست، و چنین کسان در گمراهی آشکارند. (۳۲)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۷

آیا آنها نمی‌دانند خداوندی که آسمانها و زمین را آفریده، و از آفرینش آنها ناتوان نشده قادر است مردگان را زنده کند؟ آری او بر هر چیز تواناست. (۳۳)

روزی را به یاد آور که کافران را بر آتش عرضه می‌دارند (و به آنها گفته می‌شود) آیا این حق نیست؟ می‌گویند: آری، به پروردگار ما سوگند (که حق است و در این هنگام) می‌گوید: پس عذاب را به خاطر کفرتان بچشید! (۳۴)

بنا بر این صبر کن آن گونه که پیامبران اولو العزم شکیبایی کردند و برای (عذاب) آنها شتاب مکن، هنگامی که وعده‌هایی را که به آنها داده شد می‌بینند احساس می‌کنند که گویی فقط ساعتی از یک روز در دنیا توقف داشتند، این ابلاغی است برای همگان، آیا جز قوم فاسق هلاک می‌شوند؟. (۳۵)

تفسیر: ص: ۲۷

وَ إِذْ صَبَرْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ الْجِنِّ چندان نفر از طایفه جنّ را از شهرهای خودشان با توفیق و لطف به تو مهربان ساختیم تا نزد تو آمدند، نفر که جمع آن انفار است به کمتر از ده فرد می‌گویند از ابن عباس روایت شده که آنها را از استراق سمع در آسمانها به وسیله تیر شهاب به سوی تو متوجه ساختیم و گفتند آنچه در آسمان روی داده به خاطر حادثه‌ای است که در زمین اتفاق افتاده پس در زمین گردش کردند تا در سفری که پیامبر صلی الله علیه و آله به قصد عکاظ می‌رفت و در بطن نخله [نام محلی است] در حال خواندن نماز صبح بود خدمت پیامبر رسیدند و آیات قرآن را شنیدند و به چگونگی نماز گزاردن پیامبر نگریستند در ضمیر حضروه دو احتمال هست یکی این که به قرآن برگردد، دوم به رسول خدا برگردد.

قَالُوا يَا قَوْمَنَا إِنَّا سَيِّئُونَ... بعضی از جنّها به بعضی گفتند سکوت کنید و گوش بدهید و چون پیامبر از تلاوت قرآن فراغت یافت جنّها به سوی قوم خود بازگشتند در حالی که آنها را در صورت ایمان نیاوردن، از عذاب الهی می‌ترساندند، و جنّها به

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۸

این دلیل من بعد موسی، گفتند که پیش از آن یهودی بودند.

أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ دعوت کننده خدا [حضرت محمد صلی الله علیه و آله] را اجابت کنید و به خدا ایمان بیاورید و ضمیر «به» در آمنوا به، به خدا بر می‌گردد. پس جنّها به محضر پیامبر صلی الله علیه و آله آمده و ایمان آوردند و پیامبر احکام اسلام را به آنها آموخت و خدای سبحان سوره جنّ را نازل فرمود، آنها در هر زمان خدمت پیامبر مشرف می‌شدند و این خود دلالت دارد که پیامبر صلی الله علیه و آله بر جنّ و انس مبعوث شده است.

فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ هیچ فرار کننده‌ای از آن رهایی ندارد و هیچ سبقت گیرنده‌ای بر او سبقت نمی‌گیرد.

وَلَيْسَ لَهُ مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءُ یعنی یاورانی ندارند که چون عذاب الهی بر آنها نازل شود از آنها دفع کنند.

بقادر خیر «ان» و محلاً مرفوع است و علّت این که در اولش (با) در آمده این است که نفی اولّ آیه شمول دارد و دلیل بر این است که «ان» و «ما» نیز در محل نفی هستند و گویی خداوند فرموده است، آیا خدا قادر نیست؟ مگر نمی‌بینی که «بلی» ثابت می‌کند که خدای سبحان بر هر چیزی قادر است، نه تنها بر دیدن آنها.

بقدر بقدر، نیز قرائت شده است.

وَلَمْ يَعْزِمْ بِخَلْقِهِنَّ عِبَى فلان، وقتی می‌گویند که به آن راه نیافته باشد و وجه آن را نداند. و به همین معناست: أَفَعَيْنَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ «آیا ما از آفرینش نخستین عاجز ماندیم که قادر بر خلق رستاخیز نباشیم» (ق/ ۱۵).

أَلَيْسَ هَذَا بِالْحَقِّ این سخن پس از فعل مقدّری نقل شده ظرف «یوم» را نصب داده و آن فعل [اذکروا] است، یعنی اذکروا یوم

يعرض.

هذا اشاره به عذاب است به دلالت این جمله فذوقوا العذاب و آن سرزنش مشرکان است که بشارتها و بیمهای خدا را به ریشخند گرفته بودند.

أولوا العزم صاحبان تلاش و پایداری و صبر و گویند «من» در «مِنَ الرُّسُلِ» بیانیه ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۹

است و مقصود تمام پیامبران ولی آشکارتر این است که برای تبعیض باشد.

مقصود از پیامبران اولو العزم پیامبرانی هستند که دین جدیدی بیاورند و دین پیامبر پیش از خود را نسخ کنند و آنها پنج نفر بوده‌اند: نوح، ابراهیم، موسی، عیسی علیه السلام و محمد صلی الله علیه و آله.

و لا- تَشْتَعِجِلْ لَهُمْ یعنی برای تعجیل نزول عذاب بر آنها دعا نکن چرا که ناگزیر عذاب بر آنها نازل خواهد شد اگر چه به تأخیر بیفتد و در این صورت مدت زمانی که در دنیا می‌ماند کوتاه می‌شمارند تا آنجا که آن را ساعتی از روز می‌پندارند.

بلاغ یعنی این قرآن با بیانی که دارد [برای بشر] کافی است، یا این تبلیغی است از سوی پیامبر.

فَهَلْ يُهْلِكُ إِلَّا الْقَوْمَ الْفَاسِقُونَ آیا جز گروهی که از فرمان خدا بیرون می‌روند و با ارتکاب گناه از امر خدا سرپیچی می‌کنند دچار هلاکت می‌شود؟ از زجاج روایت شده است که در مورد امید به رحمت خدا آیه‌ای از این آیه رساتر نیامده است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۰

سوره محمد ص: ۳۰

اشاره

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ سوره محمد صلی الله علیه و آله مدنی است (در مدینه نازل شده است) و چهل آیه دارد. به اعتقاد علمای بصره این سوره چهل آیه دارد و به اعتقاد علمای کوفه سی و هشت آیه، علمای بصره «لشاربین» را یک آیه و «اوزارها» را نیز یک آیه شمرده‌اند.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۳۰

در حدیث ابی (بن کعب) به نقل از پیامبر آمده است که هر کس سوره محمد را بخواند بر خداوند است که او را از جویبارهای بهشت سیراب کند. «۱» و از حضرت صادق علیه السلام روایت شده: که هر کس سوره محمد را قرائت کند هرگز در دین او شک وارد نشود و همواره از شرک و کفر محفوظ خواهد بود تا بمیرد. «۲»

[سوره محمد (۴۷): آیات ۱ تا ۶] ص: ۳۰

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ (۱) وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَآمَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَهُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ كَفَّرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَ أَضَلَّحَ بِالْهَمِّ (۲) ذَلِكُ بِأَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اتَّبَعُوا الْبَاطِلَ وَ أَنَّ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّبَعُوا الْحَقَّ مِنْ رَبِّهِمْ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ لِلنَّاسِ أَمْثَالَهُمْ (۳) فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبِ الرِّقَابِ حَتَّى إِذَا أَنْخَسْتُمُوهُمْ فَسُدُّوا الْوُثَاقَ فَمَا مَنَّا بَعْدُ وَ إِمَّا فِتْدَاءً حَتَّى

تَضَعُ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا ذَلِكَ وَ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَانْتَصَرَ مِنْهُمْ وَ لَكِنْ لِيُنَبِّئُوا بَعْضَكُمْ بِبَعْضٍ وَ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ (۴)
سَيَهْدِيهِمْ وَ يُصْلِحُ بِالْهَمِّ (۵) وَ يُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ عَرَفَهَا لَهُمْ (۶)

-۱

فی حدیث ابی، و من قرأ سورة محمد صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ كَانَ حَقًّا عَلَى اللهِ أَنْ يَسْقِيَهُ مِنْ أَنْهَارِ الْجَنَّةِ.

[.....]-۲

عن الصادق عليه السلام: من قرأها لم يدخله شك في دينه ابدا و لم يزل محفوظ من الشرك و الكفر حتى يموت.
ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۱

ترجمه: ص: ۳۱

به نام خداوند بخشنده بخشایشگر

کسانی که کافر شدند و مردم را از راه خدا بازداشتند خدا اعمالشان را نابود می‌کند. (۱)
و کسانی که ایمان آوردند و عمل صالح انجام دادند و به آنچه بر محمد نازل شده، و همه حق است و از سوی پروردگار آمده نیز
ایمان آوردند خداوند گناهانشان را می‌بخشد و کارشان را اصلاح می‌کند. (۲)

این بدان خاطر است که کافران از باطل پیروی کردند و مؤمنان از حقی که از سوی پروردگارشان بود، این گونه خداوند برای
مردم زندگیشان را توصیف می‌کند. (۳)

هنگامی که با کافران در میدان جنگ روبرو می‌شوید گردنهایشان را بزنید، و هم چنان ادامه دهید تا به اندازه کافی دشمن را در
هم بکوبید، در این هنگام اسیران را محکم ببندید، سپس یا بر آنها منت گذارید (و آزادشان کنید) یا در برابر آزادی از آنها فدیة
بگیرید و این وضع هم چنان ادامه یابد تا جنگ بار سنگین خود را بر زمین نهد برنامه این است، و هر گاه خدا می‌خواست خودش
آنها را مجازات می‌کرد، اما می‌خواهد بعضی از شما را با بعضی دیگر بیازماید و کسانی که در راه خدا کشته شدند خداوند هرگز
اعمالشان را نابود نمی‌کند. (۴)

بزودی آنها را هدایت می‌کند و کار آنها را اصلاح می‌کند. (۵)

و آنها را در بهشت (جاویدانش) که اوصاف آن را برایشان بازگو کرده وارد می‌کند. (۶)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۲

تفسیر: ص: ۳۲

أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ خداوند اعمال کافران از قبیل صله رحم، مهمان نوازی، رعایت حقوق همسایگان و مانند آنها را که از کرامتهای
اخلاقی می‌شمارند و می‌پندارند به حالشان سودمند و موجب تقرب به خداست (چنان) نابود کرده و از بین می‌برد که گویی هرگز
آن اعمال را انجام نداده‌اند.

بعضی گفته‌اند این آیه درباره آن ده نفری نازل شده که هر کدام آنها یک روز لشکر اسلام را در جنگ بدر اطعام کردند.

بعضی گفته‌اند این آیه شامل تمام کسانی می‌شود که از وارد شدن در این اسلام روی گردانده یا دیگران را از ورود به آن منع
کرده‌اند و حقیقت «اضل» یعنی اعمالشان را ضایع کرده و کسی آنها را نمی‌پذیرد و بر آن پاداش نمی‌دهد مانند شتری که گم و

ضایع شده و نگهبانی نداشته باشد.

وَ آمَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ إِيْمَانٍ فِي آيَةِ الْقُرْآنِ بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آله نازل شده و گروهی به آن ایمان آورده‌اند و دلیل این که ایمان به حضرت محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آله را از میان آنچه ایمان آوردن به آن واجب است جداگانه بیان کرده و ایمان به او را اختصاصاً خاطر نشان ساخته تعظیم و تشریف آن حضرت بوده تا اعلان کند که ایمان به خدا و انبیاء و کتب آسمانی آنها کافی نیست و کامل شدن ایمان فقط در ایمان آوردن به پیامبر خاتم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آله است و با جمله معترضه وَ هُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ، بر روی ایمان به محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آله تأکید فرموده است. بعضی گفته‌اند معنای آیه این است که دین محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آله حق است چون ناسخ دیگر ادیان است و خودش نسخ نمی‌شود.

وَ أَصْلَحَ بِأَلْفِهِمْ یعنی خدا حال و کار آنها را اصلاح می‌کند به این که آنان را در دنیا بر دشمنانشان پیروز و در آخرت وارد بهشت می‌سازد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۳

ذَلِكَ بِأَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اتَّبَعُوا الْبَاطِلَ «ذَلِكَ» مبتداست یعنی هدر رفتن اعمال کفار و بخشوده شدن گناهان مؤمنین و اصلاح کار آنها به این دلیل است که کافران از باطل پیروی کردند و مؤمنان تابع حق بودند، و می‌تواند ذلک خبر مبتدای محذوف باشد یعنی به دلایل یاد شده وضع کافران و مؤمنان این خواهد بود در این صورت جار و مجرور (بِأَنَّ الَّذِينَ) محلاً منصوب است و بنا به قول اول [مبتدا بودن ذلک] جار و مجرور محلاً مرفوع است، منظور از باطل چیزی است که بهره‌ای ندارد. از قتاده روایت شده که مقصود از باطل شیطان است.

كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ ... یعنی خداوند برای مردم مثلی نظیر مثل‌های خودشان می‌آورد، در مرجع ضمیر «امثالهم» سه قول است:

۱- به مردم برگردد.

۲- به کسانی برگردد که نام برده شده‌اند.

۳- به دو گروه مؤمن و کافر برگردد یعنی خدا برای مردم آنها را مثل می‌آورد تا از [سرنوشت] آنها عبرت بگیرند، خداوند در این جا گمراهی و هدر رفتن اعمال را برای ناامیدی کافران و اصلاح حال مؤمنان را برای رستگاری آنها مثل زده است، یا در این مورد مثل زده که حق را طوری قرار داده است که گویی حق، مؤمنان را به خود فرا خوانده و او را اجابت کرده‌اند و باطل را طوری قرار داده که گویی کافران را به خود دعوت کرده و آنها باطل را اجابت کرده‌اند.

فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبِ الرِّقَابِ «لَقِيتُم» از «لَقَا» به معنای جنگ است.

اصل «فَضْرِبِ الرِّقَابِ» «فاضربوا الرقاب ضرباً» گردنها را بزنید، بوده است، فعل حذف شده و مصدر در اول جمله و به جای فعل آمده و به مفعول «رقاب» اضافه شده است و علاوه بر افاده تأکید مفید اختصار نیز هست، زیرا ذکر مصدر منصوب «ضرباً» بر وجود فعل دلالت می‌کند. منظور از گردن زدن کشتن است زیرا در کشتن واجب است مخصوصاً گردن زده شود نه عضو دیگر اگر چه زدن بر دیگر اعضای

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۴

بدن نیز جایز است.

حَتَّىٰ إِذَا أَثَخْتُمْوَهُمْ یعنی هر گاه آنها را بسیار کشتید و بر آنها سخت گرفتید، یا با کشتن و مجروح ساختن آنها را سنگین ساخته توان قیام را از آنان گرفتید به اسارتشان در آورید و آنچه بر دست و پایشان می‌بندید محکم کنید. «وثاق» به کسر و فتح واو، نام بندی است که چیزی را به آن می‌بندند.

فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً «مَنَّا و فداء» به دو فعل مقدر منصوب شده‌اند و در اصل «فَإِمَّا تَمْتُونَ مَنًّا» و «أَمَّا تَفْدُونَ فِدَاءً» بوده است یعنی پس از اسیر کردن آنها مخیر هستید که بر آنها مَنّت نهید و آزادشان کنید و یا در برابر آزادی مسلمانان اسیر، و یا گرفتن پول، آنها را آزاد کنید. از امامان، روایت شده است که اسیران دو دسته‌اند یک گروه که پیش از تمام شدن جنگ اسیر می‌شوند اختیارشان با امام است که آنها را بکشد یا دست راست و پای چپشان را قطع کند، و گروهی از اسیران پس از پایان جنگ به اسارت در می‌آیند امام در مورد این گروه مخیر است که بر آنها مَنّت نهاده آزادشان کند یا با مال و جان فدیة بگیرد و یا آنها را به بردگی بگیرد و یا آنها را گردن بزند تا جنگ سنگینهای خود را بر زمین نهد، یعنی آلات و ابزار جنگ که جنگ با آنها بر پاست کنار گذاشته شود مانند اسلحه و چهار پا.

ابزار و سلاحهای جنگی را از این نظر اوزار نامیده‌اند که چاره‌ای جز حمل و کشیدن آنها نیست و هر گاه جنگ خاتمه یابد، گویی این امور را روی زمین می‌نهد.

بعضی گفته‌اند مقصود از «أَوْزَارَهَا» گناهان است. یعنی تا این که جنگ افروزان و مشرکان از شرک و گناهانشان دست برداشته و مسلمان شوند و جز اسلام که بهترین دینهاست دینی باقی نماند و بتها پرستش نشوند. از فراء روایت شده است، تا جز مسلمان و تسلیم شده کسی باقی نماند، از زجاج روایت شده که آنها را بکشید و اسیر کنید تا ایمان بیاورند بنا بر این تا کفر در جهان باقی است جنگ هم چنان ادامه دارد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۵

ذَلِكَ یعنی امر این است یا این کار را انجام دهید و اگر خدا بخواهد به بعضی از وسایل عذاب از آنها انتقام می‌گیرد مانند فرو رفتن در زمین یا زمین لرزه، یا بادی که ریگ به همراه دارد یا غرق شدن یا مرگ غیر متعارف، ولی خداوند شما را به جنگیدن با کفار امر کرد تا مؤمنان را به وسیله کافران بیازماید که جهاد کنند و شکیب نشان دهند و در راه زنده ساختن دین جانفشانی کنند و شایسته ثواب فراوان شوند.

وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ «قاتلوا فی سبیل الله» نیز قرائت شده است یعنی کسانی که در راه خدا جهاد کردند پس اعمالشان ضایع نمی‌شود بلکه خدا آنها را قبول می‌کند و پاداش فراوانی به آنها می‌دهد.

سَيَهْدِيهِمْ وَيُضِلُّهُمُ بِاللَّهِمْ بزودی آنها را به راه بهشت هدایت می‌کند و حالشان را به اصلاح می‌آورد.

عَرَفَهَا لَهُمْ به آنها اعلام کرده و بگونه‌ای روشن ساخته که هر کسی منزل و درجه خود را در بهشت می‌داند. از مجاهد روایت شده که خدا اهل بهشت را به مسکنهای خودشان هدایت می‌کند و دچار خطا نمی‌شوند (راه را گم نمی‌کنند) و گویی از زمانی که خلق شده‌اند در آن ساکن بوده‌اند. از مقاتل نقل شده است آن ملکی که در دنیا مأمور حفظ عمل آن مؤمن بوده در برابرش حرکت می‌کند و هر چیزی را که خدا به مؤمن داده است به او معرفی می‌کند. بعضی گفته‌اند معنای جمله این است که بهشت را برای مؤمنان به بوی خوش معطر می‌سازند.

[سوره محمد (۴۷): آیات ۷ تا ۱۴] ص: ۳۵

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَصِيرُوا لِلَّهِ يُصِرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ (۷) وَالَّذِينَ كَفَرُوا فَتَعَسَا لَهُمْ وَ أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ (۸) ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَرِهُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ (۹) أَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ دَمَّرَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَلِلْكَافِرِينَ أَمْثَالُهَا (۱۰) ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَأَنَّ الْكَافِرِينَ لَا مَوْلَى لَهُمْ (۱۱)

را نیز نابود کند.

وَالْكَافِرِينَ أَهْمَالُهَا در مرجع ضمیر «امثالها» دو قول است:

۱- به عاقبت یاد شده برگردد.

۲- به هلاکت چون تدمیر [به معنای نابودی] بر آن دلالت می‌کند.

ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا... این است رفتار ما نسبت به هر دو گروه برای این که خدا دوستدار و یاور و مدافع مؤمنان است و کافران دوستداری ندارند که بتواند آنها را یاری کند و مدافع آنها باشد.
وَالَّذِينَ كَفَرُوا يَتَمَتَّعُونَ وَيَأْكُلُونَ... کافران اندک زمانی از کالای زندگی دنیا

۱- برای آن زن (تعس) گفتن از (لعا) گفتن سزاوارتر است، یعنی لغزش در راه رفتن و پستی برای آن زن سزاوارتر و نزدیکتر از شادمانی و پایداری است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۸

بهره‌مند می‌شوند، و نیندیشیده و بی‌خبر از فرجام کار خود می‌خورند، همان طور که چهار پایان در چراگاههای خود می‌خورند و می‌چرند. غافل از این که پس از چاق شدن ذبح و نحر می‌شوند.

وَالنَّارُ مَثْوًى لَّهُمْ یعنی دوزخ منزل و جایگاه آنهاست.

وَكَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ هِيَ أَشَدُّ قُوَّةً... منظور از «قریه» اهل قریه است از این رو گفته است «اهلکناهم» آنها را هلاک می‌کنیم، و گویی خداوند فرموده است چه اقوام بسیاری بودند که از قوم تو که تو را از مکه بیرون کردند قوی‌تر بودند و ما آنها را نابود کردیم، منظور از اخراج پیامبر از مکه این است که کفار سبب خروج آن حضرت از مکه شدند، بنا بر این یآوری ندارند یعنی کسی آنها را یاری نمی‌کند.

أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ يَتْنِهِ مِنْ رَبِّهِ آيَا پیامبر صلی الله علیه و آله که از سوی پروردگار خود دلیل و برهان و معجزه‌ای چون قرآن دارد مانند مردم مکه است؟

كَمْ زَيْنَ لَهُ سُوءَ عَمَلِهِ مقصود اهل مکه‌اند که شیطان شرک و دشمنی آنها را نسبت به خدا و رسولش (در نظرشان) آراسته است. خداوند (سوء عَمَلِهِ وَاتَّبَعُوا) فرمود، تا بر لفظ و معنای «من» حمل شود.

[سوره محمد (۴۷): آیات ۱۵ تا ۲۰] ص: ۳۸

اشاره

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرَ طَعْمُهُ وَأَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ وَأَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَيَّقٍ وَلَهُمْ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَمَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ كَمْ هُوَ خَالِدٌ فِي النَّارِ وَسُقُوا مَاءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ (۱۵) وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ حَتَّىٰ إِذَا خَرَجُوا مِنْ عِنْدِكَ قَالُوا لِلَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مَاذَا قَالَ آنفًا أُولَئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ (۱۶) وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًىٰ وَآتَاهُمْ تَقْوَاهُمْ (۱۷) فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً فَقَدْ جَاءَ أَشْرَاطُهَا فَأَنَّىٰ لَهُمْ إِذَا جَاءَهُمْ ذِكْرُهُمْ (۱۸) فَاعْلَمُوا أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاسْتَغْفِرُوا لِذَنبِكُمْ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مُتَقَلِّبِكُمْ وَمَثْوَاكُمْ (۱۹)

وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا لَوْلَا نَزَّلَتْ سُورَةٌ فَإِذَا أُنزِلَتْ سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ وَذُكِرَ فِيهَا الْقِتَالُ رَأَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشَىٰ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَأُولَئِكَ لَهُمْ (۲۰)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۹

ترجمه: ص: ۳۹

توصیف بهشتی که به پرهیزگاران وعده داده شده چنین است که در آن نهرهایی از آب صاف و خالص است که بدبو نشده و نهرهایی از شیر که طعم آن دگرگون نگشته، و نهرهایی از شراب (طهور) که مایه لذت نوشندگان است، و نهرهایی از عسل مصفا، و برای آنها در آن از تمام انواع میوه‌ها وجود دارد (و از همه بالاتر) آمرزشی است از سوی پروردگارشان، آیا چنین کسانی همانند کسانی هستند که همیشه در آتش دوزخند و از آب جوشان نوشانده می‌شوند که امعای آنها را از هم متلاشی می‌کند. (۱۵)

گروهی از آنان به سخنان گوش فرا می‌دهند اما هنگامی که از نزد تو خارج می‌شوند به کسانی که خداوند به آنها علم و دانش بخشیده (از روی استهزا) می‌گویند. این مرد الآن چه گفت؟ آنها کسانی هستند که خداوند بر قلبهایشان مهر نهاده و از هوای نفسشان پیروی کرده‌اند (از این رو چیزی نمی‌فهمند). (۱۶)

کسانی که هدایت یافته‌اند خداوند بر هدایتشان می‌افزاید، و روح تقوی به آنها می‌بخشد. (۱۷)

آیا آنها جز این انتظاری دارند که قیامت ناگهان برپا شود (آن گاه ایمان آورند) در حالی که هم اکنون نشانه‌های آن آمده است، اما هنگامی که بیاید تذکر و ایمان در آنها سودی نخواهد داشت. (۱۸)

پس بدان که معبودی جز الله نیست، و برای گناه خود

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۰

و مردان و زنان با ایمان استغفار کن، و خداوند محلّ حرکت و قرارگاه شما را می‌داند. (۱۹)

کسانی که ایمان آورده‌اند می‌گویند چرا سوره‌ای نازل نمی‌شود؟ (که در آن فرمان جهان باشد) اما هنگامی که سوره محکمی نازل می‌شود که در آن نامی از جنگ است منافقان بیمار دل را می‌بینی همچون کسی که در آستانه مرگ قرار گرفته به تو نگاه می‌کنند، پس مرگ و نابودی برای آنها بهتر است. (۲۰)

تفسیر: ص: ۴۰

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ ... جمله «مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي ...» «كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِي النَّارِ».

مثل بهشتی که به پرهیزگاران وعده داده شده، مانند کسی است که همیشگی در آتش است؟

این آیه شریفه به ظاهر معنای اثباتی دارد ولی در حقیقت به معنای نفی و انکار است زیرا داخل در آیه: أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ يَبِينَةٍ مِنْ رَبِّهِ كَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ است که با حرف انکار شروع شده و در حکم همان آیه می‌باشد، و گویی خداوند فرموده است، آیا مثل بهشت مانند کیفر کسی است که مخلمد در دوزخ است و به این دلیل از حرف انکار خالی است «بجای امثل الجنة» «مَثَلُ الْجَنَّةِ» فرموده که غلبه بر شخصی را که انسان متمسک به برهان را با انسان پیرو هوا برابر می‌داند، بیشتر به تصویر می‌کشد (آن شخص پیرو هوا) به منزله کسی است که بهشت دارای نهرها را با دوزخی که اهل آن حمیم می‌نوشند برابر می‌داند و نظیر همین آیه است گفتار این شاعر:

أفرح ان أرزأ الكرام و ان اورث ذودا شصائصا بنلا «۱»

۱- شعر از حضرمی بن عامر است که برادرش کشته شد و جزء بن سنان او را متهم به گرفتن دیه کرد، در شعر قبل می‌گوید: ای

[جزء]! اگر مرا به دروغ به گرفتن دیه برادر مقتولم متهم می‌کنی بزودی خودت به قتل برادر گرفتار شوی تا ببینی که شاد می‌شوی یا غمگین؟ شعر متن: دنباله شعر قبل است و خطاب به

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۱

زیرا در این شعر شادمانی و نیکی بزرگواران و میراث بردن حسب انکار شده با این که سخن شاعر از حرف انکار خالی است زیرا داخل در حکم کسی است که به او بگویند، آیا از مرگ برادرت و به ارث بردن شترش شاد می‌شود و گویی گفته است، آیا شخصی مانند من از این عمل شاد می‌شود؟ و این تسلیمی است که تمام انکارها را در بردارد.

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ ... «مَثَلُ الْجَنَّةِ» توصیف بهشتی است که کارش شگفت آور است.

مَثَلُ الْجَنَّةِ در اعراب آن دو قول است:

۱- مبتدا و خبرش «كَمْ مِنْهُوَ خَالِدٌ» است و فیها انهار، داخل در حکم صله است و گویی صله تکرار شده است.

۲- منصوب باشد بنا بر حال بودن، یعنی در بهشت نه‌هایی مستقر است و در قرائت علی علیه السلام «أمثال الجنة» است یعنی صفات بهشت مانند صفات دوزخ نیست.

مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ «آسن» قرائت شده و گویند: آسن الماء و آجن هر گاه بو و مزه‌اش تغییر کند پس آن «آسن و آسن» است.

مِنْ لَبَنِ ... نه‌هایی از شیر که مزه آن تغییر نکرده است چنان که شیرهای دنیا تغییر می‌کند بنا بر این نه درد آور است و نه پرهیز از آن لازم.

لَذَّةٌ مُؤَنَّثٌ «لذ» و به معنای لذیذ و گوارا است و مصدری است که صفت واقع شده یعنی از شرابهای بهشتی لذت می‌برند و از عاقبت آن اذیت نمی‌شوند در صورتی که شراب دنیا بدون خمار و تلخکامی و دردسر نیست.

مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى یعنی عسلی که از موم و خاشاک و اذیت، خالص است و

[جزء] می‌گوید: آیا شادی کنم از این که بعد از مرگ آن بزرگواران چند شتر کم شیر کوچک بگیرم؟، کشاف، ج ۳ ص ۳۶۴، ذیل آیه ۵، سوره فرقان، - م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۲

بهشتیان علاوه بر این نعمتها از تمام میوه‌جات بهشت برخوردار می‌شوند.

وَمَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ ... یعنی گناهانشان پوشانده و فراموش می‌شود تا نعمتهای بهشت بر آنان تیره نشود.

وَسُقُوا مَاءً حَمِيمًا ... و آبی بسیار داغ آشامانده می‌شوند. روایت شده که هر گاه حمیم به آنها نزدیک شود صورتهایشان از حرارت آن پخته و بریان می‌شود و پوست سرشان با مو جدا می‌شود و چون آن را بنوشند روده‌هایشان قطعه قطعه می‌شود.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ مَنَافِقَانِ به سخنت گوش می‌دهند و آن را می‌شنوند و در حافظه ضبط نمی‌کنند و هر گاه از پیش تو بیرون می‌روند از مؤمنانی که خدا به آنان علم داده است می‌پرسند پیامبر یک ساعت پیش چه گفت و این سخن را به قصد ریشخند و اهمیّت ندادن به گفتار پیامبر صلی الله علیه و آله می‌گویند و مقصودشان این است که ما به فهم و ضبط سخنان پیامبر اعتنایی نداریم.

زجاج گوید: «آنفا» در آیه از استأنفت الشیء، و به معنای آغاز کردن به چیزی است، یعنی منافقان می‌گویند پیامبر صلی الله علیه و آله در آغاز وقت که نزدیک به ماست چه گفت؟

اصبغ بن نباته از علی علیه السلام روایت کرده که فرمود: در محضر رسول خدا بودیم حضرت ما را از وحی خبر می‌داد، من با دیگر مسلمانان حاضر، آن را ضبط می‌کردیم و چون بیرون می‌شدیم منافقان می‌گفتند پیامبر لحظه‌ای پیش چه گفت؟. «۱»

وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى... آنها که هدایت یافته‌اند خدا آنها را توفیق می‌دهد که بر هدایتشان افزوده شود و پاداش تقوایشان را می‌دهد یا آنان را در رعایت تقوا

-۱-

عن الأصمغ بن نباته عن علي عليه السلام قال: أنا كنا عند رسول الله صلى الله عليه وآله فيخبر بالوحي فأعياه انا و من يعيه فاذا خرجنا قالوا: ما ذا قال آنفا؟

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۳

کمک می‌کند، در مرجع ضمیر «زادهم» دو قول است: ۱- به گفته پیامبر صلی الله علیه و آله برگردد.

۲- به استهزای منافقان برگردد یعنی استهزای منافقان موجب شد که بینش و تصدیق آنها نسبت به پیامبر زیاد شود.

فَهَلْ يَنْظُرُونَ يَعْنِي أَيَا انْتِظَارٍ مَي كَشَنَد؟

أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَدَلِ اشْتِمَالٍ مِنْ سَاعَتٍ اسْت.

فَقَدْ جَاءَ أَشْرَاطُهَا يَعْنِي نَشَانَةَ هَيَا قِيَامَتٍ آمَدَةَ اسْت وَ كَوْنِ مَنظُورٍ مِنْ نَشَانَةِ هَيَا قِيَامَتِ بَعَثِ مُحَمَّدٍ خَاتَمِ الْاَنْبِيَاءِ وَ نَازِلِ شَدْنِ آخِرِينَ كِتَابِ آسْمَانِي (قِرْآن) وَ شَقِّ الْقَمَرِ وَ دُودِي مَخْصُوصِ اسْت وَ كَفْتِهْ اَنْدِ مَنظُورِ قَطْعِ رَحْمِ وَ كَوَاهِي دِرُوعِ وَ زِيَادِ شَدْنِ فِرُومَايْكَانِ وَ كَمِي بَزْرِ كَوَارَانِ اسْت.

فَأَنَّى لَهُمْ يَعْنِي هَرِ گَاهِ قِيَامَتِ بِيَايدِ كَجَا فِرْصَتِ پِنْدِ گِيرِي وَ تَوْبِهِ وَ تَذَكُّرِ بَرَايِ مَنَافِقَانِ خَوَاهِدِ مَانَدِ وَ دَرِ آن رُوزِ تَذَكُّرِ دَادِنِ بَهِ حَالِشَانِ نَفْعِي نِدَارَدِ، آن گاه پیامبر صلی الله علیه و آله را مخاطب قرار داده که مقصود از خطاب، امت پیامبر است و فرموده هر گاه سعادت این گروه (مؤمنان) و شقاوت آن گروه (منافقان) را دانستید پس بر علم خود به یگانگی خدا و تواضع و شکستن نفس با استغفار از گناهات با این که در کمال عصمت هستی پایدار بمان تا امتت از سنت تو پیروی کنند.

وَ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ خِدَاوَنَدِ بَهِ پِيَاْمِبِرِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آلهِ دِسْتُورِ دَادِ، كِهِ بَرَايِ كِنَاهَانِ مُؤْمِنِينَ وَ مُؤْمِنَاتِ آمِرْزَشِ بَخَوَاهِدِ وَ اَيْنِ نَوْعِي تَكْرِيمِ اَنْهَاسْتِ چَرَا كِهِ پِيَاْمِبِرِ شَفِيعِ وَ جَوَابِگُويِ اَعْمَالِشَانِ مَي بَاشَدِ.

وَ اللهُ يَعْلَمُ مُتَقَلِّبِكُمْ خِدَاوَنَدِ اَزِ زِنْدِ گِيهَا وَ مَحَلِّ كَسْبِ وَ تِجَارَتِ شَمَا آگَاهِ اسْت.

وَ مَثْوَاكُمْ اَزِ مَحَلِّ آسَايشِ شَمَا دَرِ خَانَهَايتَانِ آگَاهِ اسْتِ يَا بَهِ تَعْبِيرِ دِيگَرِ خِدَا اَزِ زِنْدِ گِي شَمَا وَ قَرَارِ گَاهَتَانِ دَرِ گُورِهَا يَا بَهْشْتِ وَ دُوزْخِ، بَا خَبَرِ اسْتِ يَا اَزِ اِنْتِقَالِ شَمَا اَزِ پِشْتِ پِدْرَانِ بَهِ رَحْمِ مَادْرَانِ وَ جَايْگَزِينِ شَدْنَتَانِ دَرِ رُويِ زَمِينِ آگَاهِ اسْتِ وَ سَزَاوَارِ اسْتِ اَزِ چنين خدایي پروا و ترس داشته باشیم.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۴

از سفیان بن عیینه راجع به فضیلت علم سؤال شد گفت: مگر سخن خدا را نشنیده‌ای آن گاه که آغاز کرد و فرمود: بدان (ای محمّد) که جز خدای یکتا خدایی نیست و برای گناهت آمرزش بخواه. بنا بر این خدا پیامبر صلی الله علیه و آله را دستور داد پس از علم به عمل پردازد و فرمود: اَعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَ لَهُوٌ «بدانید زندگی دنیا تنها بازی و سرگرمی است». (حدید/ ۲۰) آن گاه فرمود: سَابِقُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ «برای رسیدن به مغفرت بر یکدیگر سبقت گیرید». (حدید/ ۲۱) و فرمود: اَعْلَمُوا أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَ أَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ

«بدانید اموال و اولاد شما وسیله آزمایش است» (انفال/ ۲۸) سپس فرمود: فَآخِذْزُوهُمْ «از آنها بر حذر باشید» (تغابن/ ۱۴) لَوْلَا نُزِّلَتْ سُورَةٌ چَرَا سُورَهَايِ نَازِلِ نَشَدِهِ وَ مَرْدَمِ بَرِ جِهَادِ حَرِيصِ بُوْدِنَدِ وَ مَي كَفْتِنَدِ: چَرَا سُورَهَايِ دَرِ مُورِدِ جِهَادِ نَازِلِ نَشَدِهِ اسْت.

فَبِإِذَا أُنزِلَتْ سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ وَ هَرِ گَاهِ سُورَهَايِ مُحْكَمِ (كِهِ دَرِ دِلَالَتِ دَرِ مَدْلُولِ خُودِ رُوشِنِ اسْت) وَ مَتَشَابِهِ نِيسْتِ بَرِ اَنْهَا نَازِلِ شُودِ وَ

جنگ (با دشمن) را بر آنان واجب کند و مأمور به پیکار شوند.

رَأَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ كَسَانِي رَا كَه دَر دَلشَان بِيْمَارِي شَك هِسْت مِي بِيْنِي كَه چِشْمَانشَان رَا بَه طَرْف تُو بَر مِي گِرْدَانْد.

نَظَرَ الْمُغْشَى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ هَمَانْد نِگَاه كَسِي كَه اَز (بِيْم) مَرِگ بِيهوش شْدِه اِسْت.

فَأُولَى لَهُمْ اِيْن جَمْلَه مَعْنَاي تَهْدِيْد دَارْد يِعْنِي وَاي بَر اَنهَآ «اُولَى» اِسْم تَفْضِيْل اَز وَلَى و مَعْنَايِش اِيْن اِسْت كَه اَنچِه رَا نَمِي پَسَنْدَنْد بَه اَنهَآ نَزْدِيك مِي شُوْد.

[سوره محمد (۴۷): آیات ۲۱ تا ۳۱] ص: ۴۴

اشاره

طَاعِيَةً وَ قَوْلٌ مَعْرُوفٌ فَإِذَا عَزَمَ الْأَمْرُ فَلَوْ صِدَقُوا اللَّهَ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ (۲۱) فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَ تَقَطَّعُوا أَرْحَامَكُمْ (۲۲) أُولَئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فَأَصَمَّهُمْ وَأَعَمَّى أَبْصَارَهُمْ (۲۳) أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا (۲۴) إِنَّ الَّذِينَ ارْتَدُّوا عَلَى أَدْبَارِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَى الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَأَمْلَى لَهُمْ (۲۵)

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لِلَّذِينَ كَرِهُوا مَا نَزَّلَ اللَّهُ سَنُطِيعُكُمْ فِي بَعْضِ الْأَمْرِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِسْرَارَهُمْ (۲۶) فَكَيْفَ إِذَا تَوَفَّتْهُمُ الْمَلَائِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَ أَدْبَارَهُمْ (۲۷) ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ اتَّبَعُوا مَا أَسْخَطَ اللَّهَ وَ كَرِهُوا رِضْوَانَهُ فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ (۲۸) أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَنْ لَنْ يُخْرِجَ اللَّهُ أَضْغَانَهُمْ (۲۹) وَ لَوْ نَشَاءُ لَأَرَيْنَاكُمْهُمْ فَلَعَرَفْتَهُمْ بِسِيمَاهُمْ وَ لَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ أَعْمَالَكُمْ (۳۰)

وَ لَتَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَ الصَّابِرِينَ وَ نَبْلُوَنَّكُمْ (۳۱)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۵

ترجمه: ص: ۴۵

اما اگر آنها اطاعت کنند و سخن سنجیده و شایسته بگویند برای آنها بهتر است و اگر آنها هنگامی که فرمان جهاد قطعی می شود به خدا راست گویند (و از در صدق و صفا در آیند) برای آنها بهتر است. (۲۱)

اما اگر روی گردان شوید آیا جز این انتظار می رود که در زمین فساد کنید و قطع رحم نمایید. (۲۲)

آنها کسانی هستند که خداوند از رحمت خویش دورشان ساخته، گوشه‌ایشان را کر و چشمه‌ایشان را کور کرده است. (۲۳)

آیا آنها در قرآن تدبیر نمی کنند؟ یا بر دل‌هایشان قفل نهاده شده است. (۲۴)

کسانی که پس از روشن شدن حق پشت کردند شیطان اعمال زشت آنها را در نظرشان زینت داده، و آنها را با آرزوهای طولانی فریفته است. (۲۵)

این

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۶

به خاطر آن است که آنها به کسانی که نزول وحی الهی را نمی پسندیدند گفتند: ما در بعضی از امور از شما پیروی می کنیم، در

حالی که خداوند اسرار آنها را می داند. (۲۶)

حال آنها چگونه خواهد بود هنگامی که فرشتگان (مرگ) بر صورت و پشت آنها می زنند (و قبض روحشان می کنند). (۲۷)

این بدان خاطر است که آنها از آنچه خداوند را به خشم می آورد پیروی کردند و آنچه را موجب خشنودی اوست کراهت داشتند،

از این رو اعمالشان را حبط و نابود کرد. (۲۸)

آیا کسانی که در دل‌هایشان بیماری است گمان کردند خدا کینه‌هایشان را ظاهر نمی‌کند؟! (۲۹)

و اگر ما بخواهیم آنها را به تو نشان می‌دهیم تا آنها را با قیافه‌هایشان بشناسی، هر چند می‌توانی از طرز سخنانشان آنها را بشناسی، و خداوند اعمال شما را می‌داند. (۳۰)

ما همه شما را قطعاً آزمایش می‌کنیم تا معلوم شود مجاهدان واقعی و صابران از میان شما کیانند؟ و اخبار شما را بیازماییم. (۳۱)

تفسیر: ص: ۴۶

طَاعَةٌ وَقَوْلٌ مَعْرُوفٌ این جمله، مستأنفه است یعنی اطاعت کردن و سخن شایسته و سنجیده گفتن برای آنها بهتر است و گویند این جمله نقل قول آنهاست یعنی گفتند: ما مأمور شده‌ایم که اطاعت کنیم و سخن شایسته بگوییم که خردها آن را بیسندند. فَبِإِذَا عَزَمَ الْأَمْرَ هنگامی که مطلب [وجوب جهاد] جدی شد، عزم و کوشش از آن صاحبان امر است، و اسناد عزم به امر، مجازی است.

فَلَوْ صَدَقُوا اللَّهَ اگر در پندار خود که حریص بودن بر جهاد است یا در ایمانشان، با خدا خالص و صادق می‌بودند و دل‌های آنان با زبان‌هایشان مطابق بود برایشان بهتر از نفاقشان بود.

فَهَلْ عَسَيْتُمْ آيَا اِي گروه منافقان جز این از شما انتظار می‌رفت که اگر بر کارهای مردم مسلط می‌شدید و بر آنان فرمانروایی می‌کردید و حاکم می‌شدید در زمین با

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۷

ریختن خون‌های محترم و رشوه گرفتن، فساد می‌کردید و قطع رحم می‌نمودید!؟

وَتَقَطَّعُوا أَرْحَامَكُمْ یعنی بر سر ملک دنیا یکدیگر را هلاک می‌کردید و بعضی از شما بعض دیگر را می‌کشت و قطع رحم می‌کرد. أَوْلِيَّكَ اشاره است به کسانی که یاد شده‌اند و خدا آنها را به علت فسادشان در زمین و قطع رحم لعنت و از الطاف خود محروم کرده و خوارشان ساخته است تا از شنیدن موعظه کر، و از دیدن راه هدایت کور شده‌اند.

أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ آیا در قرآن به دقت بررسی و تفکر نمی‌کنید و از آن عبرت نمی‌گیرید و حقوقی که بر عهده شماست ادا نمی‌کنید.

أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا «ام» در جمله منقطعه است و همزه موجود در آن به طور قطع اعلام می‌دارد که بر دل‌هایشان قفل خورده و موعظه، در آن راه نمی‌یابد و دلیل این که قلوب به صورت نکره آمده است این است که آن دل‌ها سخت و وضعشان مشخص نیست یا منظور بعضی از دل‌ها (دل‌های منافقان) است امّا دلیل اضافه شدن «اقفال» به «هاء» که به قلوب بر می‌گردد این است که مقصود قفل‌های مخصوص به آن دل‌هاست یعنی قفل‌های کفری که بسته شده و گشوده نمی‌شود.

إِنَّ الَّذِينَ ارْتَدُوا عَلَىٰ أَدْبَارِهِمْ ... آنها که از حق و ایمان برگشته و مرتد شده‌اند پس از آن که راه حق و هدایت بر آنان روشن شده است، [به سبب پیروی از شیطان است].

الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ جمله‌ای است مبتدا و خبر که خود خبر مبتدای دیگری است زیرا معنای جمله این است شیطان ارتکاب گناهان بزرگ را در نظرشان آراسته است. «سَوَّلَ» از سَوَّلَ به معنای استرخا و سست شدن است.

وَأَمَلَىٰ لَهُمُ الشَّيْطَانُ آرزوهایشان را طولانی کرد چون به کسانی که از نزول قرآن اکراه داشتند، گفتند: خدا قرآن را نازل نکرده است.

از حضرت صادق علیه السلام روایت شده که منظور از کراهت نسبت به نزول قرآن آن ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۸

بخش قرآن است که درباره ولایت علی علیه السلام نازل شده است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۰
به معنای و نحن نبلوا، ما می آزماییم، نیز قرائت شده است.

[سوره محمد (۴۷): آیات ۳۲ تا ۳۸] ص: ۵۰

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَشَاقُّوا الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَىٰ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا وَ سَيَحِطُّ أَعْمَالَهُمْ (۳۲) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ لَا تَبْطُلُوا أَعْمَالَكُمْ (۳۳) إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ مَاتُوا وَ هُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ (۳۴) فَلَا تَهِنُوا وَ تَدْعُوا إِلَى السَّلْمِ وَ أَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ وَ اللَّهُ مَعَكُمْ وَ لَنْ يَتْرُكَنَّ أَعْمَالَكُمْ (۳۵) إِنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَ لَهُوَ وَ إِنْ تَوَمَّنَا وَ تَتَّقُوا يُؤْتِكُمْ أُجُورَكُمْ وَ لَا يَسْأَلْكُمْ أَمْوَالَكُمْ (۳۶)
إِنْ يَسْأَلْكُمْ مَوَالِيكُمْ فَيَحْفِكُمْ تَبَخَّلُوا وَ يُخْرِجْ أَضْغَانَكُمْ (۳۷) هَا أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَدْعُونَ لِتُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَمِنْكُمْ مَنْ يَبْخُلُ وَ مَنْ يَبْخُلْ فَإِنَّمَا يَبْخُلْ عَنِ نَفْسِهِ وَ اللَّهُ الْغَنِيُّ وَ أَنْتُمْ الْفُقَرَاءُ وَ إِنْ تَوَلَّوْا يَسْتَبَدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ (۳۸)

ترجمه: ص: ۵۰

کسانی که کافر شدند و مردم را از راه خدا بازداشتند و پس از روشن شدن حق به مخالفت با رسول خدا برخاستند هرگز زبانی به خدا نمی‌رسانند و بزودی اعمالشان را نابود می‌کند. (۳۲)
ای کسانی که ایمان آورده‌اید خدا و رسول خدا را فرمان ببرید و اعمال خود را باطل نکنید. (۳۳)
کسانی که کافر شدند و مردم را از راه خدا بازداشتند سپس در حال کفر از دنیا رفتند خدا هرگز آنها را نخواهد بخشید. (۳۴)
هرگز سست نشوید و دشمنان را به صلح (ذلت بار) دعوت نکنید در حالی که شما ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۱
برترید و خداوند با شماست و چیزی از ثواب اعمالتان را هرگز کم نمی‌کند. (۳۵)
زندگی دنیا تنها بازی و سرگرمی است و اگر ایمان آورید و تقوا پیشه کنید پادشاهای شما را بطور کامل می‌دهد و (در برابر آن) چیزی از اموال شما نمی‌طلبد. (۳۶)
چرا که هر گاه اموال شما را مطالبه کند و حتی اصرار نماید، بخل می‌ورزید، و کینه و خشم شما را آشکار می‌سازد. (۳۷)
آری شما همان جمعیتی هستید که دعوت برای انفاق در راه خدا می‌شوید و بعضی از شما بخل می‌ورزند و هر کس بخل کند نسبت به خود بخل کرده است و خداوند بی‌نیاز است و شما همه نیازمندید و هر گاه سرپیچی کنید خداوند گروه دیگری را بجای شما می‌آورد که مانند شما نخواهند بود. (۳۸)

تفسیر: ص: ۵۱

مَنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَىٰ پس از این که حق برایشان آشکار شد فقط به خودشان زیان رسانده و با این عمل هرگز به خدا زبانی نرسانده‌اند.

وَ سَيَحِطُّ أَعْمَالَهُمْ وَ بزودی خداوند اعمالی را که انجام داده‌اند نابود می‌کند و پاداش آن اعمال را در آخرت نمی‌بیند.
وَ لَا تَبْطُلُوا أَعْمَالَكُمْ اعمال خود را با نافرمانی خدا و رسول یا با شک و نفاق باطل نکنید، از ابن عباس روایت شده که اعمالتان را با

ریاکاری و شهرت طلبی باطل مکنید «۱».

فَلَا تَهِنُوا فِي نَجْدِ دُشْمَانِ خَدَا سَسْتِ وَ نَاتُوا نَشُوْدِ.

وَتَدْعُوا إِلَى السَّلْمِ «السَّلْم» به دو صورت قرائت شده به فتح (سین) و به کسر (سین) و هر دو به معنای مسالمت است. وَ أَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ وَ شَمَا نِرومندتر و غالب‌ترید. و گفته شده: او در جمله، حالیه

۱- عن ابن عباس: لا تبطلوها بالزَّيَاءِ وَ السَّمْعَةِ.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۲

است یعنی در حالی که شما نیرومندتر و بر آنها غالبید دشمنان را به صلح و سازش فرا نخوانید. در اعراب «تدعوا» دو قول است:

۱- مجزوم چون داخل در حکم نهی است.

۲- منصوب به «أن» مقدر.

وَلَنْ يَتَزَكُّكُمْ أَعْمَالُكُمْ يتر از وترت الزَّجَل، است هر گاه (یکی از نزدیکان او را) بکشی یا با او بجنگی، و حقیقتش این است که او را از مال و نزدیکانش جدا کنی «وتر» به معنای فرد است و از همین ریشه است گفتار پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ: هر کس نماز عصرش فوت شود گویی با کشتار و غارت از خاندان و مال خود جدا افتاده است «۱».

بنا بر این خداوند سبحان ضایع ساختن و باطل کردن ثواب اعمال انجام شده شخص را به جدا شدن اعمال وی از خودش تشبیه کرده و این سخنی فصیح است.

وَ إِنْ تَوَمَّنُوا وَ تَتَّقُوا يُؤْتِكُمْ أُجُورَكُمْ اگر مؤمن و متقی باشید خداوند ثواب ایمان و تقوای شما را می‌دهد.

وَ لَا يَسْئَلُكُمْ أَمْوَالَكُمْ یعنی از شما نمی‌خواهد که تمام اموالتان را به عنوان زکات بدهید بلکه زکات را در قسمتی از مالتان واجب فرموده و به مقدار کمی اکتفاء کرده است که یک چهارم از یک دهم است. و گویند منظور این است که پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ در مقابل ادای رسالت خود از شما نمی‌خواهد که به او مال بدهید.

إِنْ يَسْئَلُكُمْ مَوَالَهُمْ فَيُخَفِّكُمُ یعنی اگر خداوند بخواهد با جدیت بسیار تمام اموالتان را مطالبه کند. إِحْفَاءُ به معنای زیاده روی و رسیدن به پایان هر چیزی است گویند إِحْفَاءُ فِي الْمَسْأَلَةِ، هر گاه در پافشاری چیزی را فروگذار نکند و به همین معناست، إِحْفَاءُ الشَّارِبِ که از ریشه کندن موی سیل است.

تَبَخَّلُوا وَ يُخْرِجُ أَضْغَانَكُمْ یعنی نسبت به پیامبر خدا کینه می‌ورزید و بدان سبب

-۱

قال صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ: من فاتته صلوة العصر فكأنما وتر أهله و ماله.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۳

سینه‌هایتان تنگ می‌شود. ضمیر در فعل «یخرج» به خدا بر می‌گردد یعنی، اگر تمام اموالتان را از شما بخواهند کینه توزی و دشمنی شما نسبت به خدا و رسول ظاهر می‌شود یا بخل می‌ورزید چرا که بخل موجب کینه است. «هؤلاء» به معنای «الذین» و موصول است و «تدعون» صله آن است یعنی شما کسانی هستید که فرا خوانده می‌شوید یا شما ای مخاطبان همانهایی هستید که توصیف شده‌اند آن‌گاه توصیف آنها را از سر گرفته است و گویی آنان گفته‌اند ما چه صفتی داریم پس خداوند فرموده است: شما فرا خوانده شدید تا در راه خدا [مال] انفاق کنید، و گویی گفته شده: دلیل این که اگر با اصرار از شما تمام اموالتان مطالبه شود بخل می‌ورزید و از دادن آن اکراه دارید و کینه به دل می‌گیرید این است شما به پرداخت یک چهارم از یک دهم مالتان فرا خوانده می‌شوید پس

بعضی از شما به پرداخت آن نیز بخل می‌ورزید آن گاه فرمود:

وَمَنْ يَبْخُلْ هِرْ كَسْ نَسْبَتْ بَهْ پَرْدَاخْتْ زَكَاتْ وَ اَدَاىْ تَكْلِيفْ وَاجِبْ بَخْلْ وَرَزْدْ ضَرَرْ بَخْلْ وَرَزَىْ اَوْ اَزْ خَوْدَشْ تَجَاوُزْ نَمِىْ كَنْدْ بَلَكَهْ نَسْبَتْ بَهْ خَوْدْ بَخْلْ وَرَزِيْدَهْ اَسْتْ چُونْ بَا كَيْفَرِىْ دَرْدَنَاكْ هَمْرَاهْ خَوَاهَدْ شَدْ وَ اَزْ پَادَاشْ بَزَرْگِىْ مَحْرُومْ مِىْ شُودْ گُوِيْنْدْ بَخْلْتْ عَلَيْهِ وَ عَنَهْ وَ ضَنْتْ عَلَيْهِ وَ عَنَهْ وَ آيَهْ بَهْ اَيْنْ مَعْنِىْ اِشَارَهْ دَارْدْ كَهْ بَخْشَنْدَهْ مَالْ بَهْ بَخْشِيْدَنْ مَحْتَاَجْ تَرْ اَزْ فَقِيْرْ دَرْ گَرْفْتَنْ مَالْ اَسْتْ، پَسْ اِگَرْ صَاْحِبْ مَالْ دَرْ بَخْشِيْدَنْ بَهْ فَقِيْرْ بَخْلْ وَرَزْدْ نَسْبَتْ بَهْ خَوْدْ بَخْلْ وَرَزِيْدَهْ اَسْتْ.

وَ اللّٰهُ الْعَنِيُّ دَرْ حَالِىْ كَهْ خَدَاوَنْدْ اَزْ اَمْوَالْ شَمَا بِيْ نِيَازْ اَسْتْ وَ شَمَا بَهْ ثَوَابْ وَ رَحْمْتْ خَدَا مَحْتَاَجِيْدْ.

وَ اِنْ تَتَوَلَّوْا عَطْفَ بَرِ «اِنْ تُؤْمِنُوْا وَ تَتَّقُوْا» مِىْ بَاشَدْ.

يَسْتَبْدِلُ قَوْمًا غَيْرَكُمْ بَجَاىْ شَمَا گَرْوَهىْ دِيْگَرْ رَا مِىْ آوَرْدْ بَا صِفَاتِىْ غَيْرِ اَزْ صِفَاتِىْ شَمَا كَهْ بَهْ اِيْمَانْ وَ تَقْوَا رَاغِبْ بَاشَنْدْ وَ اَزْ اَنْ رُوىْ نَگَرْدَانَنْدْ.

ثُمَّ لَا يَكُوْنُوْا اَمْثَالَكُمْ اَنهَا مَانَنْدْ شَمَا نَخَوَاهَنْدْ بُوْدْ بَلَكَهْ اَزْ شَمَا بَهْتَرَنْدْ وَ بِيْشْتَرْ اَزْ

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۴

خدا فرمان می‌برند، روایت شده که به پیامبر صلی الله علیه و آله عرض کردند آنها کیانند حضرت دستش را بر ران سلمان زد و فرمود: این مرد و قوم او [که پارسیانند] اگر ایمان وابسته و آویخته به ستاره ثریا باشد مردانی از فارس به آن دست می‌یابند «۱». از معصومین علیهم السلام روایت شده که ای گروه عرب اگر شما [از فرمان خدا] سرپیچی کنید، خدا گروه دیگری یعنی موالی (پارسیان) را جایگزین شما می‌کند «۲».

-۱

رُوى اَنْهَمْ قَالُوْا لِرَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَ آلهِ، مِنْ هُوْلَاءِ؟ فَضَرْبَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَ آلهِ يَدَهْ عَلِىْ فَخَذَ سَلْمَانَ فَقَالَ هَذَا وَ قَوْمَهْ، لَوْ كَانِ الْاِيْمَانُ مَنْوُطًا بِالثَّرِيَّا لَتَنَاوَلَهْ رِجَالٌ مِنْ فَاْرَسٍ.

-۲ و

عَنْهُمْ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ: اِنْ تَتَوَلَّوْا يَا مَعْشَرَ الْعَرَبِ يَسْتَبْدِلُ قَوْمًا غَيْرَكُمْ يَعْْنِى الْمَوَالِىْ.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۵

سوره فتح ص: ۵۵

اشاره

سوره فتح، مدنی است و بیست و نه آیه دارد.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۵۵

در حدیث ابی (بن کعب) آمده که هر کس سوره فتح را قرائت کند چنان است که همراه محمد صلی الله علیه و آله در فتح مکه حاضر بوده و در روایتی دیگر آمده که گویی همراه کسانی بوده که در زیر درخت با محمد صلی الله علیه و آله بیعت کرده‌اند «۱»، و از حضرت صادق علیه السلام روایت شده که اموال و زنان خود را و آنچه در تصرف شماست با خواندن سوره فتح حفظ کنید زیرا اگر از کسانی باشد که بر قرائت آن مداومت می‌کند در روز قیامت فریاد کننده‌ای او را صدا می‌زند، تو از بندگان

مخلص منی، ای فرشتگان او را به بندگان صالحم ملحق سازید و در باغهای بهشت پر نعمت سکناش دهید و از جامی مهر زده که آمیخته به کافور است به او بنوشانید «۲».

۱- فی حدیث ابی، من قرأ سورة الفتح فكأنها شهد مع محمد صلى الله عليه وآله فتح مکه و فی روایه اخری فكأنما كان مع من بايع محمدا صلى الله عليه وآله تحت الشجرة.

۲- عن الصادق عليه السلام: حصّوا اموالكم و نساءكم و ما ملکت ايمانكم من التلف بقرائه إنا فتحنا لك فتحاً مبيناً فانه اذا كان ممن يدمن قراءتها ناداه مناد يوم القيامة انت من عبادى المخلصين الحقوه بالصالحين من عبادى فاسكنوه جنات النعيم و اسقوه من الرحيق المختوم بمزاج الكافور.

[.....]

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۶

[سوره الفتح (۴۸): آیات ۱ تا ۷] ص: ۵۶

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا (۱) لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَ مَا تَأَخَّرَ وَ يَتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَ يَهْدِيكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا (۲) وَ يَنْصُرَكَ اللَّهُ نَصْرًا عَزِيمًا (۳) هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيُزَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ وَ لِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ كَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا (۴)

لِيُدْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَ يُكَفِّرُ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَ كَانَ ذَلِكَ عِنْدَ اللَّهِ فَوْزًا عَظِيمًا (۵) وَ يُعَذِّبُ الْمُنَافِقِينَ وَ الْمُنَافِقَاتِ وَ الْمُشْرِكِينَ وَ الْمُشْرِكَاتِ الظَّالِمِينَ بِاللَّهِ ظَنَّ السَّوْءِ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ وَ غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَ لَعَنَهُمْ وَ أَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَ وَ سَاءَتْ مَصِيرًا (۶) وَ لِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ كَانَ اللَّهُ عَزِيمًا حَكِيمًا (۷)

ترجمه: ص: ۵۶

به نام خداوند بخشنده بخشایشگر،

ما برای تو پیروزی آشکاری فراهم ساختیم (۱)

غرض این بود که خداوند گناهان گذشته و آینده‌ای را که به تو نسبت می‌دادند ببخشد و نعمتش را بر تو تمام کند و به راه راست هدایت فرماید (۲)

و پیروزی شکست ناپذیری نصیب تو کند (۳)

او کسی است که سکینه و آرامش را در دل‌های مؤمنان نازل کرد تا ایمانی بر ایمانشان افزوده شود، لشکر آسمانها و زمین از آن خداست و خداوند دانا و حکیم است (۴)

هدف (دیگر از این فتح مبین) آن بود که مردان و زنان با ایمان را در باغهایی (از بهشت) وارد کند که نه‌ها از زیر درختانش جاری است، و گناهان آنها را ببخشد، و این نزد خدا پیروزی بزرگی است. (۵)

و نیز مردان و زنان منافق و مردان و زنان مشرک را که به خدا گمان بد می‌برند

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۷

مجازات کند، حوادث سوئی (که برای مؤمنان انتظار می‌کشند) تنها بر خودشان نازل می‌شود، خداوند بر آنان غضب کرده و آنها را از رحمت خود دور ساخته، و جهنم را برای آنها آماده کرده، و چه بد سرانجامی است. (۶)
لشکریان آسمانها و زمین تنها از آن خداست، و خداوند شکست ناپذیر و حکیم است. (۷)

تفسیر: ص: ۵۷

در تفسیر این فتح اختلاف است بعضی گویند منظور فتح مکه است که خدا آن فتح را به پیامبر صلی الله علیه و آله در هنگام بازگشت از حدیبیه وعده داد، و از جابر روایت شده که ما از فتح مکه آگاه نشدیم مگر در روز حدیبیه «۱». و خداوند طبق روشی که در خبر دادن دارد از این فتح به صورت ماضی خبر داده است و چون وقوعش حتمی است [مضارع محقق الوقوع در حکم ماضی است] گویی این کار انجام گرفته است.

بعضی گویند مقصود فتح حدیبیه است و روایت شده که چون پیامبر خدا صلی الله علیه و آله از حدیبیه برگشت مردی از اصحاب پیامبر به آن حضرت گفت این که فتحی نبود ما را از حج و قربانی بازداشتید پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: این بد سخنی است حدیبیه بزرگترین فتحهاست و مشرکان راضی شدند که شما را براحتی از سرزمین خود دور سازند و با تضرع و زاری به شما امان دهند و از شما حرکتی دیدند که برایشان ناخوشایند بود «۲». از زهری روایت شده که فتحی بزرگتر از حدیبیه نبوده است به این دلیل که مشرکان با مسلمانان در آمیختند و سخنانشان را شنیدند و اسلام در دل‌هایشان متمرکز شد و در طی سه سال جمع بسیاری مسلمان شدند و شمار طرفداران اسلام زیاد

۱- عن جابر، ما كنا نعلم فتح مكة الا يوم الحديبية.

۲-

روی ان رسول الله صلی الله علیه و آله لما رجع من الحديبية قال رجل من اصحابه ما هذا بفتح لقد صدونا عن البيت و صد هدينا فقال صلی الله علیه و آله بئس الكلام هذا بل هو اعظم الفتح قد رضی المشركون ان يدفعوكم عن بلادهم بالراح و يسألوكم القضية و رغبوا اليكم في الامان و قد رأوا منكم ما كرهوا.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۸

شد «۱».

حدیبیه، چاهی خشک بود که قطره‌ای آب نداشت و پیامبر صلی الله علیه و آله کنار آن چاه آمد و بر لب چاه نشست آن گاه ظرف آبی خواست و وضو گرفت سپس مضمضه کرد و آب دهان را در چاه ریخت و پر آب شد تا آنجا که تمام همراهان و مرکبهای سواری آنها سیر آب شدند. از سالم بن ابی الجعد روایت شده که به جابر گفتم روزی که در زیر درخت بودید چند نفر می‌شدید، گفت: هزار و پانصد نفر بودیم و از عطشی که گرفتار شده بودند نام برد آن گاه گفت: ظرف کوچکی پر از آب حضور پیامبر صلی الله علیه و آله آوردند آن حضرت دستش را در آن نهاد پس آب از میان انگشتانش مانند چشمه بیرون می‌آمد راوی گفت از آن آب آشامیدیم و ما را بس کرد و اگر صد هزار نفر هم می‌بودیم کفایت می‌کرد.

بعضی گفته‌اند: مقصود از فتح در آیه، فتح خیبر است مجمع بن حارثه انصاری که یکی از قراء است در حدیث خود نقل کرده که چون از حدیبیه بر می‌گشتیم خداوند به پیامبرش وحی کرد پس پیامبر صلی الله علیه و آله را در کنار «کراع الغمیم» «۲» یافتیم در حالی که ایستاده و سوره انا فتحنا را قرائت کرد، عمر پرسید آیا این (حدیبیه) فتح و پیروزی است؟ فرمود: آری سوگند به خدایی

۳- یا صفت عزیز را برای منصور و شخص یاری شده بگیریم و مجاز در اسناد باشد.

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ ... منظور از «سکینه» سکون و آرامش است یعنی خداوند سکون و آرامش را در دل‌های مؤمنان به وسیله صلح و امتیث وارد ساخته تا از لطف خود بر آنها که پس از بیم و ترس امتیث را برایشان فراهم آورده است آگاه شوند و با مشاهده فتح و برتری کلمه اسلام طبق وعده‌ای که به آنها داده شده بر یقین آنان افزوده شود.

وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ غَزِيْرًا حَكِيْمًا لشکریان آسمان و زمین از آن خداست و به مقتضای علم و حکمتش بعضی از این لشکریان را بر بعضی مسلط می‌سازد و یکی از حکمت‌های خدا این است که دل‌های مؤمنان را با صلح حدیبیه سکون و آرامش بخشید و به آنان وعده فتح مکه را داد تا مؤمنان از نعمت خدا آگاه شوند و سپاسگزار او باشند تا خدا به آنان پاداش بدهد و منافقان و کافران را کیفر دهد.

ظَنَّ السَّوْءَ معنای گمان بد این است که خدا پیامبر و مؤمنان را یاری نمی‌کند و آنها را پیروزمندانه در حالی که مکه را فتح کنند به مکه باز نمی‌گرداند. «سوء» به معنای بدی و فساد چیزی است چنان که صدق، خوبی و صلاح آن چیز است.

عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ یعنی آنچه می‌پندارند و نسبت به مؤمنان انتظار بد دارند که هلاکت آنهاست به خود مشرکان بر می‌گردد. ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۱

«سوء» به فتح و ضم سین قرائت شده و دو لغت از ریشه «ساء» است مانند «کره و کره» به ضم و فتح «کاف» و «ضعف و ضعف» به ضم و فتح «ضاد» جز این که غالباً به هر چیزی که قصد نکوهش آن شود (سوء به فتح سین) نسبت داده می‌شود و (سوء به ضم سین) بجای شر که نقیض خیر است به کار می‌رود و می‌گویند: اراد به السوء و اراد به الخیر، نسبت به او قصد شر و قصد خیر کرد از این رو ظن [در آیه] به (سوء) به فتح (سین) اضافه شده چون ظن سوء نکوهیده است و برگشتن این گمان (هلاکت مؤمنان) به مشرکان پسندیده و خیر است و شایسته بود که دایره به سوء به فتح (سین) اضافه نشود مگر بر اساس تأویلی که نقل کردیم.

و غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَ لَعَنَهُمْ خدا بر آنان خشمگین شد و آنها را از رحمت خود دور ساخت.

و لِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ عِلَّت تکرار جمله این است که در آیه اول به ذکر مؤمنان پیوسته شده یعنی لشکریانی از آن خداست که می‌تواند با آنها مؤمنان را کمک کند و در آیه دوم به ذکر کافران پیوسته شده یعنی خداوند لشکریانی دارد که می‌تواند با آنها از کافران انتقام بگیرد و خداوند در انتقام گرفتن و مقهور ساختن دشمنانش عزیز و مقتدر است و در کار و حکمش حکیم است.

[سوره الفتح (۴۸): آیات ۸ تا ۱۴] ص: ۶۱

اشاره

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا (۸) لَتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا (۹) إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ فَمَنْ يَفْلِكُ لَكُمْ مِنْ اللَّهِ شَيْئًا إِنْ أَرَادَ بِالْمُخْلَفُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ شِعْلَتَنَا أَمْوَالُنَا وَأَهْلُونَا فَاسْتَغْفِرْ لَنَا يَقُولُونَ بِأَلْسِنَتِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ لَكُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا إِنْ أَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ نَفْعًا بَلْ كَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا (۱۱) يَلْ ظَنَنْتُمْ أَنْ لَنْ يَنْقَلِبَ الرَّسُولُ وَالْمُؤْمِنُونَ إِلَى أَهْلِيهِمْ أَبَدًا وَزُيِّنَ ذَلِكَ فِي قُلُوبِكُمْ وَظَنَّتُمْ ظَنَّ السَّوْءِ وَكُنْتُمْ قَوْمًا بُورًا (۱۲)

وَمَنْ لَمْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ فَإِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَعِيرًا (۱۳) وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا (۱۴)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۲

ترجمه: ص: ۶۲

ما تو را به عنوان گواه و بشارت دهنده و بیم دهنده فرستادیم. (۸)

تا به خدا و رسولش ایمان بیاورید و از او دفاع کنید، او را بزرگ دارید و خدا را صبح و شام تسبیح کنید. (۹)

آنها که با تو بیعت می‌کنند در حقیقت فقط با خدا بیعت می‌نمایند، و دست خدا بالای دست آنهاست، هر کس پیمان شکنی کند به زیان خود پیمان شکسته است و آن کس که نسبت به عهده‌ی که با خدا بسته وفا کند بزودی پاداش عظیمی به او خواهد داد. (۱۰)

بزودی متخلفان از اعراب بادیه نشین (عذر تراشی کرده) می‌گویند: حفظ اموال و خانواده، ما را به خود مشغول داشت (و نتوانستیم در سفر حدیبیه تو را همراهی کنیم) برای ما طلب آموزش کن، آنها به زبان خود چیزی می‌گویند که در دل ندارند! بگو: چه کسی می‌تواند در برابر خداوند از شما دفاع کند هر گاه برای شما زبانی بخواهد و یا اگر نفعی اراده کند (مانع گردد) و خداوند به تمام اعمالی که انجام می‌دهید آگاه است. (۱۱)

بلکه شما گمان کردید پیامبر و مؤمنان هرگز به خانواده‌های خود باز نخواهند گشت و این پندار غلط در دل‌های شما زینت یافته بود، و گمان بد کردید، و سرانجام هلاک شدید. (۱۲)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۳

و آن کس که ایمان به خدا و پیامبرش نیاورده (سرنوشتش دوزخ است) چرا که ما برای کافران آتش فروزان آماده کرده‌ایم! (۱۳)

مالکیت و حاکمیت آسمانها و زمین از آن خداست، هر کس را بخواهد (و شایسته بداند) می‌بخشد، و هر کس را بخواهد مجازات می‌کند خداوند غفور و رحیم است. (۱۴)

تفسیر: ص: ۶۳

لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ «تؤمنوا» و فعلهای بعد از آن با «تاء» به صورت خطاب و نیز با «یاء» به صورت غایب قرائت شده است، در صورتی که با «تاء» قرائت شود خطاب به پیامبر خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ و به امتش می‌باشد و اگر با «یاء» قرائت شود ضمیر در تمام فعلها به مردم بر می‌گردد.

وَ تَعَزَّوْهُ یعنی با یاری کردن پیامبر او را تقویت کنید. و تَوْقَرُوهُ، یعنی او را بزرگ بدارید و از او فرمان ببرید.

وَ تَسَبَّحُوهُ از تسبیح یا از سبحة گرفته شده است و تمام ضمیرها به خدا بر می‌گردد و مقصود از عزیز داشتن خدا عزیز داشتن دین خدا و رسول اوست.

إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ مَقْصُودٌ بِيَعْتِ حِدِيبَةَ است که بیعت رضوان نیز نام دارد یعنی با پیامبر بر مردن بیعت کنید.

إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ این آیه نظیر آیه مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ است «کسی که از پیامبر اطاعت کند اطاعت خدا کرده است» (نساء/ ۸۰).

سپس آن را با گفتار خود يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ تأکید فرموده و گویی دست رسول خدا که در هنگام بیعت بالای دست بیعت کنندگان قرار می‌گیرد دست خداست زیرا خدا جَلَّ جلاله بدور از صفات جسمانی است.

فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ و هر کس پیمان بشکند ضرر پیمان شکنی او فقط به خودش بر می‌گردد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۴

وَمَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ «وفيت بالعهد» و «أوفيت بالعهد» به هر دو صورت به کار می‌رود.

فَسَيُؤْتِيهِ به دو صورت قرائت شده هم با (نون) و هم با (یاء) «فسیؤتیه».

هنگامی که شما در آینده برای به دست آوردن غنائمی حرکت کنید متخلفان می‌گویند: بگذارید ما هم از شما پیروی کنیم (و در این جهاد شرکت نماییم!) آنها می‌خواهند کلام خدا را تغییر دهند، بگو: هرگز نباید به دنبال ما بیایید، این گونه خداوند از قبل گفته است، اما بزودی می‌گویند:

شما نسبت به ما حسد می‌ورزید ولی آنها جز اندکی نمی‌فهمند! (۱۵)

به متخلفان از اعراب بگو: بزودی از شما دعوت می‌شود که به سوی قومی جنگجو بروید و با آنها پیکار کنید تا اسلام بیاورند، اگر اطاعت کنید خداوند پاداش نیکی به شما می‌دهد، و اگر سرپیچی کنید همان گونه که قبلاً نیز سرپیچی کردید شما را عذاب دردناکی می‌کند. (۱۶)

بر «نابینا» و «لنگ» و «بیمار» گناهی نیست (اگر در میدان جهاد شرکت نکنند) و هر کس خدا و رسولش را اطاعت کند او را در باغهایی (از بهشت) وارد می‌سازد که نهرها از زیر درختانش جاری است، و آن کس که سرپیچی کند او را به عذاب دردناکی گرفتار می‌کند. (۱۷)

خداوند از مؤمنانی که در زیر آن درخت با تو بیعت کردند راضی و خشنود شد، خدا آنچه را در درون قلب آنها (از صداقت و ایمان) نهفته بود می‌دانست لذا آرامش را بر دل‌های آنها نازل کرد، و فتح نزدیکی، به عنوان پاداش، نصیب آنها فرمود. (۱۸) و غنایم بسیاری که آن را به دست می‌آورند، و خداوند عزیز و حکیم است. (۱۹)

تفسیر: ص: ۶۶

سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ كَسَانِي كَمَا مِنْ رِجَالٍ مَخْلُوفِينَ وَرَزَيْدًا بَزُودِي مِي كَوِينَد:

إِذَا أَنْطَلَقْتُمْ إِلَى مَعَانِمٍ هَرِ كَاهِ بَرَايِ بَه دَسْتِ آوَرْدِنِ غَنَائِمٍ خَيْرِ حَرَكْتِ كَرْدِنَدِ بَگَذاريد از شما پیروی کنیم.

يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ «كَلِمَ اللَّهِ» نيز قرائت شده و به معنای وعده گاه خدا فقط برای اهل حدیبیه در مورد غنیمت خیر به عوض غنیمت‌های مکه است.

قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونَا كَذَلِكَ قَالَ اللَّهُ خَدَاوَنَدِ پيش از بازگشت، از حدیبیه به سوی شما و

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۷

قبل از خیر فرموده: غنیمت خیر از آن کسانی است که در جریان حدیبیه حضور داشته‌اند و دیگران حق ندارند که با آنها شریک شوند.

فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسِبُونَنَا بَزُودِي كَوِينَدِ كَهْ شَمَا حَسَدِ مِي وَرَزِيدِ كَهْ غَنَائِمِ بَهْ مَا هَمْ مَانَدِ شَمَا بَرَسَدِ وَ مَا نيز در غنایم با شما شریک باشیم.

بَلْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا يَعْنِي دَر كَشَانِ كَمِ اسْتِ وَ دَر كَارِهَائِ دَنِيوِي زِير كَنَدِ ولى در کارهای دینی چنین نیستند.

«بل» در این بخش از آیه و در «بَلْ تَحْسِبُونَنَا» برای اضراب است و فرقیان این است که اولی از این که پیروی نکردن آنها حکم خدا باشد اعراض کرده است و در عین حال حسد را اثبات می‌کند و دومی اعراض است از این که مؤمنان را به حسد توصیف کند ولی نادانی آنها را ثابت می‌کند.

قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ بِه كَسَانِي كَهْ از حرکت به سوی حدیبیه، تخلف ورزیدند بگو بزودی و بعد از این به جنگ قومی فرا خوانده می‌شوید که بسیار نیرومندند و آنها قوم هوازن و ثقیف هستند.

أَوْ يُشِيرُ لِمُؤْنٍ عَطْفِ بَرِ «تَقَاتِلُونَهُمْ» اسْتِ يَعْنِي يَكِي از دو کار باید انجام گیرد یا جنگ یا مسلمان شدن و راه سومی وجود ندارد بنا بر

این اگر فرمان بیرید و در جنگیدن با مشرکان پاسخ مثبت دهید خداوند به شما پاداش می‌دهد و اگر از جنگیدن با آنها روی برتائید چنان که در گذشته در رفتن به حدیبیه روی برتافتید خداوند شما را در آخرت کیفر خواهد داد.

لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ خَدَاوَنَدُ اَزْ كَسَانِيْ كِهْ نَقْصٌ وَ عِيْبٌ بَدْنِيْ دَارِنْدُ تَخْلَفْ كَرْدَنُ اَزْ جَنْگِ رَا بَرْطَرْفِ سَاخْتِهْ وَ اَنَهَا رَا مَعْدُوْر دَاشْتِهْ اَسْت.

يدخله يعذبه، با «ياء» و «ندخله» «نعذبه» با «نون» نیز قرائت شده است.

علت نامگذاری جریان حدیبیه به بیعت رضوان همین آیه است که مسلمانان در حدیبیه با پیامبر صلی الله علیه و آله در زیر درخت معروف که درخت مغیلان بود بیعت کردند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۸

فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوْبِهِمْ خَدَاوَنَدُ اَزْ صَدَقْ تَيْتِ اَنَانِ دَرْ جَنْگِ وَ وَفَادَارِيْ وَ صَبْرَشَانِ اَگَاهِيْ دَارْدُ وَ شَمَارِ اَنَهَا هَزَارُ وَ پَانْصَدِ يَا هَزَارُ وَ سِيْصَدِ نَفْرُ بُوْدُ.

فَمَا نَزَلَ السَّكِيْنَةَ عَلَيْهِمْ ضَمِيْرٌ دَرْ عَلَيْهِمْ بِهْ مُؤْمِنَانِ بَرْ مِيْ گَرْدَدُ وَ مَنْظُوْرٌ اَزْ سَكِيْنِهْ لَطْفِيْ اَسْتِ كِهْ مُوجِبِ قُوْتِ قَلْبَهَائِشَانِ مِيْ شُوْدُ مَانَنْدِ اَرَامِشِ خَاطِرِ كِهْ سَبَبِ قُوْتِ قَلْبِ اَسْتِ.

وَ اَثَابُهُمْ فَتَحًا قَرِيْبًا يَعْنِيْ فَتْحَ خَيْرِ.

وَ مَغَانِمٍ كَثِيْرَةً يَأْخُذُوْنَهَا هَمَانِ غَنَائِمِ خَيْرِ اَسْتِ وَ خَيْرِ بِهْ دَاشْتَنِ مَالِ وَ زَمِيْنَهَائِ فِرَاوَانِ، مَشْهُوْرٌ بُوْدِهْ اَسْتِ.

[سوره الفتح (۴۸): آیات ۲۰ تا ۲۵] ص: ۶۸

اشاره

وَ عَدَّكُمْ اللّٰهُ مَغَانِمٍ كَثِيْرَةً تَأْخُذُوْنَهَا فَعَجَلَ لَكُمْ هَذِهِ وَ كَفَّ اَيْدِي النَّاسِ عَنْكُمْ وَ لَتَكُوْنَ آيَةً لِّلْمُؤْمِنِيْنَ وَ يَهْدِيْكُمْ صِرَاطًا مُّسْتَقِيْمًا (۲۰) وَ اٰخَرِيْ لَمْ تَقْدِرُوْا عَلَيْهَا قَدْ اَحَاطَ اللّٰهُ بِهَا وَ كَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرًا (۲۱) وَ لَوْ قَاتَلْتُمُ الدّٰيِنَ كَفَرُوْا لَوْلَا الْاَذْبَارُ ثُمَّ لَا يَجِدُوْنَ وَّلِيًّا وَ لَا نَصِيْرًا (۲۲) سَيِّئَةُ اللّٰهِ الَّتِيْ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِ وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللّٰهِ تَبْدِيْلًا (۲۳) وَ هُوَ الَّذِيْ كَفَّ اَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَ اَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ اَنْ اُظْفِرَكُمْ عَلَيْهِمْ وَ كَانَ اللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُوْنَ بَصِيْرًا (۲۴)

هُمُ الدّٰيِنَ كَفَرُوْا وَ صَيَّدُوْكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَ الْهُدٰى مَعْكُوْفًا اَنْ يَبْلُغَ مَحَلَّهُ وَ لَوْ لَا رِجَالٌ مُّؤْمِنُوْنَ وَ نِسَاءٌ مُّؤْمِنَاتٌ لَّمْ تَعْلَمُوْهُمْ اَنْ تَطَّوْهُمُ فَتَصِيْبِكُمْ مِنْهُمْ مَعْرَةٌ بٰعِيْرٌ عِلْمٌ لِّيُدْخَلَ اللّٰهُ فِيْ رَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ لَوْ تَزَيَّلُوْا لَعَذَّبْنَا الدّٰيِنَ كَفَرُوْا مِنْهُمْ عَذَابًا اَلِيْمًا (۲۵)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۹

ترجمه: ص: ۶۹

خداوند غنایم فراوانی به شما وعده داده که آنها را به چنگ می‌آورید، ولی این یکی را زودتر برای شما فراهم ساخت، و دست تعدی مردم (دشمنان) را از شما باز داشت، تا نشانه‌ای برای مؤمنان باشد، و شما را به راه راست هدایت کند. (۲۰)

و نیز غنایم و فتوحات دیگری که شما بر آن قدرت ندارید ولی خداوند قدرتش بر آن احاطه دارد نصیب شما می‌کند و خداوند بر هر چیز تواناست. (۲۱)

اگر کافران (در سرزمین حدیبیه) با شما پیکار می‌کردند بزودی می‌گریختند سپس ولی و یآوری نمی‌یافتند. (۲۲)

این سنت الهی است که در گذشته نیز بوده است، و هرگز برای سنت الهی تغییر و تبدیلی نخواهی یافت. (۲۳)

او کسی است که دست آنها را از شما و دست شما را از آنها در دل مکه کوتاه کرد، بعد از آن که شما را بر آنها پیروز ساخت و خداوند به آنچه انجام می‌دهید بیناست. (۲۴)

آنها کسانی هستند که کافر شدند و شما را از (زیارت) مسجد الحرام باز داشتند، و از رسیدن قربانیهای شما به محل قربانگاه مانع گشتند، و هر گاه مردان و زنان با ایمانی در این میان بدون آگاهی شما زیر دست و پا از بین نمی‌رفتند و از این راه عیب و عاری ناآگاهانه به شما نمی‌رسید (خداوند هرگز مانع این جنگ نمی‌شد) هدف این بود که خدا هر کس را می‌خواهد در رحمت خود وارد سازد و اگر مؤمنان و کفار (در مکه) از هم جدا می‌شدند کافران را عذاب دردناکی می‌کردیم. (۲۵)

تفسیر: ص: ۶۹

وَعَدَكُمُ اللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً مَنظُورَةً از غنیمتهای بسیار تمام غنایمی است که خداوند تا روز قیامت به مؤمنان می‌دهد.

فَعَجَّلَ لَكُمْ هَذِهِ یعنی غنیمتهای خیر را بسرعت در اختیارتان قرار داد.

وَكَفَّ أَيْدِيَ النَّاسِ عَنكُمْ یعنی قدرت اهل خیر و هم پیمانان آنها از طایفه اسد و

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۰

غطفان را که برای یاری آنها آمده بودند از شما دفع کرد و خداوند در دلهایشان وحشت انداخت پس آنها مجبور به عقب نشینی شدند و گفته شده: منظور این است که با صلح حدیبیه سلطه مردم مکه را از شما دفع کرد تا این دفع دشمن و صلح و غنیمتی که به سرعت به دست آمد عبرت و نشانه‌ای برای مؤمنان باشد تا بدانند که در پیشگاه خداوند ارج و منزلتی دارند و خدا ضامن یاری کردن و گشایش و فتح آنهاست چرا که صلح بر این واقع شد که ده سال جنگ متوقف شود که در آن ده سال مردم در امان باشند و نیز هر یک از مسلمانان که وارد مکه شود خون و مالش محفوظ باشد و هر یک از قریش که وارد مدینه شود بر خون و مال خود ایمن باشد و هر کس دوست بدارد که با محمد صلی الله علیه و آله بیعت کند بتواند و هر کس دوست بدارد که با قریش بیعت کند آزاد باشد پس قبیلہ خزاعه گفتند ما با محمد پیمان می‌بندیم و قبیلہ کنانه گفتند ما با قریش هم پیمان می‌شویم سهیل بن عمرو به رسول خدا صلی الله علیه و آله گفت: پیمان می‌بندیم بر این که هر مردی از ما نزد آمد اگر چه مسلمان باشد به ما برگردانی و هر کس از یاران تو نزد ما آمد او را به تو برنگردانیم. مسلمانان گفتند:

سبحان الله! چگونه شخصی که مسلمان خدمت شما آمده است به کفار مسترد شود حضرت رسول صلی الله علیه و آله فرمود: هر کس از ما نزد آنها برود خدا او را بیشتر از ما دور سازد و هر کس از آنان نزد ما بیاید ما او را به آنها بازپس می‌دهیم، اگر خدا بداند که قلبا مسلمان است برایش راه نجاتی قرار خواهد داد. سهیل گفت: با تو بر این پیمان می‌بندیم که امسال برگردی و به مکه وارد نشوی و سال آینده ما از مکه بیرون می‌رویم و تو با یارانت وارد می‌شوی و سه روز در آن می‌مانی و اگر مسلح وارد شوید لازم است اسلحه‌هایتان در غلاف باشد و این قربانیهایی را که به همراه دارید هر جا که ما متوقفشان ساختیم همانجا باید بماند و نباید آنها را جلو ما بیندازید.

حضرت فرمود: ما قربانیهای خود را به سوی قربانگاه می‌بریم شما برگردانید، عمر بن خطاب گفت: به خدا از روزی که مسلمان شدم جز امروز در رسالت

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۱

محمد صلی الله علیه و آله شک نکرده بودم. آن گاه خدمت پیامبر صلی الله علیه و آله آمدم و گفتم: مگر تو پیامبر خدا نیستی؟ فرمود: چرا گفتم: مگر ما بر حق نیستیم و دشمن ما بر باطل؟ فرمود:

آری چنین است گفتم: پس چرا در دینمان تن به پستی می‌دهیم؟ در این هنگام پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: من پیامبر خدایم و

نافرمانی خدا نمی‌کنم و او یاور من است گفتم:

مگر به ما نمی‌گفتی که بزودی راهی خانه خدا شده و به طواف می‌پردازیم؟ فرمود:

چرا ولی آیا من به تو گفتم امسال موقِّع به طواف کعبه می‌شویم؟ گفتم: نه، فرمود:

پس آسوده خاطر باش که بزودی به خانه خدا روانه شده به طواف کعبه خواهی پرداخت پس رسول خدا شتری قربانی کرد و تیغ سرتراشی خود را خواست و سر خود را تراشید.

از محمد بن کعب روایت شده که کاتب رسول خدا در این صلح علی بن ابی طالب علیه السلام بود و چون رسول خدا به او فرمود: بنویس این است آنچه محمد بن عبد الله و سهیل بن عمرو بر آن مصالحه کرده‌اند علی علیه السلام در نوشتن این عبارت سنگینی می‌کرد و نمی‌خواست جز محمد رسول الله عبارت دیگری بنویسد پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: تو نیز چنین برنامه‌ای را خواهی داشت و در حالی که مظلوم واقع شده‌ای چنین متنی را امضاء خواهی کرد، علی علیه السلام آنچه گفته بودند نوشت، و چون رسول خدا صلی الله علیه و آله از حدیبیه به مدینه وارد شد بیست شب در آنجا ماند آن گاه به طرف خیبر حرکت کرد و پرچم را به ابو بکر داد و او را به سوی یهودیان خیبر فرستاد ابو بکر روانه خیبر شد و با یهودیان برخورد کرده و با یارانش عقب نشینی کردند و به خدمت پیامبر خدا برگشتند سپس عمر بن خطاب را فرستاد و با گروهی از مردم که همراه او بیاخواستند برخاست و با خیبریان برخورد کرده و با یارانش عقب نشستند و به خدمت رسول خدا برگشتند در حالی که عمر یاران خود را از قدرت دشمن می‌ترساند و آنان نیز عمر را می‌ترسانند آن گاه پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فرمود: فردا پرچم را به کسی می‌سپارم که خدا و رسول را دوست دارد و خدا و رسول نیز او را دوست

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۲

دارند او سخت یورش می‌برد و نمی‌گریزد و بر نمی‌گردد تا خداوند خیبر را به دست او فتح خواهد کرد پس مردم آن شب را خفتند در حالی که همگی پریشان و در این اندیشه بودند که پیامبر فردا پرچم را به کدامشان خواهد داد و چون صبح شد پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: علی بن ابی طالب کجاست؟ عرض کردند: ای رسول خدا، از درد چشم می‌نالد فرمود: به سراغش بفرستید، علی علیه السلام را آوردند، حضرت از آب دهان مبارک خود به چشمان او مالید و برایش دعا کرد، چشمان علی علیه السلام طوری شفا یافت که گویی هرگز دردی نداشته است، حضرت پرچم را به علی علیه السلام سپرد علی علیه السلام به جنگ مرحب رفت در حالی که مرحب می‌گفت:

قد علمت خیبر ائی مرحب «۱»

الخ.

علی علیه السلام فرمود:

انا الذی سمّتی امی حیدره کلیث غابات کریه المنظره «۲»

أوفیهم بالصاع کیل السندره پس ضربتی بر سر مرحب زد و او را کشت و فتح به دست آن حضرت نصیب مسلمین شد «۳».

وَلِتَكُونَ آيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ جمله معترضه است یعنی تا غنیمتی که خداوند برای مؤمنان مبارز قرار داده است نشانه‌ای برای انجام آن باشد و ممکن است معنی چنین باشد که خداوند غنیمتهایی به شما وعده داده پس این غنیمت را بسرعت در اختیارتان قرار داد و دشمنان را از شما دفع کرد تا از غنیمتها بهره ببرید و برای مؤمنان که آن را صادق یافتند نشانه‌ای باشد زیرا خبر دادن از امور غیبی معجزه و نشانه (حقانیت) است.

۲- منم آن که مادرم مرا شیر نامید، بسان شیر جنگل که تاب دیدنش نیست دمار از دشمن بر می آورم و آنها را قتل عام خواهم کرد.

۳- چون روایت بسیار طولانی است به تفسیر جوامع، چاپ سنگی، ص ۴۵۴ و مجمع البیان سوره فتح رجوع شود- م.
ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۳

وَيَهْدِيكُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا یعنی خداوند به لطف و عنایتش بر بینش و اطمینان و یقین شما می افزاید.
وَأُخْرَى لَمْ تَقْدَرُوا یعنی خدا به شما غنیمتهای دیگری وعده داد که بر آن دست نیافتید و آن غنیمتهای هوازن در جنگ حنین بود.
قَدْ أَحَاطَ اللَّهُ بِهَا یعنی خداوند بر آن غنایم قادر بود و شما را بر آنها مسلط ساخت و از آن غنایم برخوردار فرمود.
وَلَوْ قَاتَلَكُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوَلَّوْا الْأَذْبَارَ این نوعی علم و آگاهی نسبت به امور معدوم است و خداوند سبحان از چگونگی وجود آنچه بعدها به وجود خواهد آمد آگاه است.

سُنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ «سُنَّة» در محل مصدر مؤکد است یعنی خداوند پیروزی پیامبران خود را سنتی قرار داده است، این آیه نظیر
كَتَبَ اللَّهُ لِمَاعِلَبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي است «خداوند چنین مقرر داشته که من و رسولانم پیروز می شویم» (مجادله / ۲۱) وَهُوَ الَّذِي كَفَّ
أَيْدِيَهُمْ خداوند شما را از خطر تجاوز و کشتار اهل مکه باز داشت.

وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ خداوند در وادی مکه شما را با منع و نهي خود از کشتار آنان در روز حدیبیه باز داشت و جریان از این قرار بود که
اهل مکه چهل مرد را فرستادند تا مسلمانان را دستگیر کنند پس خودشان اسیر مسلمین شدند پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ را آزاد
کرد.

از عبد الله بن مغفل روایت شده است که پیامبر خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ زیر درختی نشسته بود و در حالی که علی علیه السلام در
برابر او مشغول نوشتن صلحنامه بود سی جوان مسلح به مسلمانان یورش آوردند و پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ را نفرین کرد و
خداوند بینایی آنها را

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۴

گرفت، پس بپاخواستیم و آنها را به اسارت گرفتیم که پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ را آزاد کرد «۱».
بِمَا تَعْمَلُونَ با (تاء) و با (ياء) قرائت شده است.

وَالْهَدَىٰ بر ضمیر منصوب در «و صدوكم» عطف شده است یعنی مانع شدند که قربانی پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ که هفتاد شتر بود
به جایی برسند که نحر آنها حلال و واجب می شود و در قسمتی از حدیبیه که جزء حرم و مکه است شتران را قربانی کردند و
نگذاشتند که به مکه برسند.

روایت شده است که محل جنگ رسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ در بیرون حرم بود و محل نمازش در حرم.
وَلَوْلَا- رجال مؤمنون اگر مردان و زنان مؤمن مستضعف در مکه میان کافران نمی بودند آنها را به سبب اختلاط با دیگران عینا
نمی شناختید بنا بر این «لم تعلموهم» صفت برای رجال و نساء است.

أَنْ تَطُوهُمْ ممکن است بدل اشمال برای رجال و نساء باشد یا بدل اشمال از ضمیر منصوب در «تعلموهم».

فَتَصَبَّيْكُمْ مِنْهُمْ مَعْرَهُ «مَعْرَهُ» مفعله و مصدر میمی از «عَرَّه يَعْرَهُ» است یعنی کارهای ناخوشایند بر او وارد آید و بر او سخت گرفته
شود.

بَغَيْرِ عِلْمٍ متعلق به ان تطأوهم، است یعنی ندانسته آنها را پایمال کنید و وطأ به معنای نابود ساختن است شاعر می گوید:
و وطنتنا وطأ علی حق و طاء المقید نابت الهم، «۲»

-۱

عن عبد الله بن المغفل، كان رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ جالسا في ظل شجرة و بين يديه علي بن ابي طالب عليه السلام يكتب كتاب الصلح فخرج ثلاثون شابا عليهم السلاح فدعا عليهم رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ فأخذ الله ابصارهم فقمنا فأخذناهم، نخلى صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ سبيلهم.

۲- نزد ما آمدی در حالی که با تمام نیرو و قدرتت ما را پایمال کردی مانند شتر بسته‌ای که گیاه نورسته (هرم) را پایمال می‌کند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۵

معنای آیه این است که اگر ناخوشایند نبود که نابود سازید مردمان مؤمنی را که در میان مشرکان مخلوط بودند و شما آنها را می‌شناختید و با نابود ساختن آنها به شما سختی و کراهتی برسد خداوند آنها را از کشتن شما و شما را از کشتن آنان باز نمی‌داشت، بنا بر این جواب لولا حذف شده چون سخن بر آن دلالت می‌کند.

لَوْ تَزَيَّلُوا مِمَّنْ لَمَكَّنْ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مَنَازِلًا وَمَأْتِلًا فِي الْبِلَادِ لَمَّا كَفَرْتُمْ بِآيَاتِ اللَّهِ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ. «کار ناخوشایندی» که در صورت کشتن مسلمانان به آنها می‌رسید [در حالی که نمی‌دانستند]، دیه و کفاره بود.

و نیز اعتراض مشرکان که مسلمانان با همدینان خود همان کردند که با ما کردند.

لِيُدْخِلَ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ مَن يَشَاءُ لِيُخْرِجَ أَهْلَ الْأَرْضِ كُلِّهَا أُمَّةً يَفْتَرُونَ مَا لَكُمْ مِنْ دِينٍ إِلَّا الْإِسْلَامُ الَّذِي كُنْتُمْ تُكْفِرُونَ. بازداشتن از کشتار و منع کفر کردن برای این است که خدا گروندگان به خود را به کار خیر و طاعت موفق سازد یا مشرکانی را که از اسلام روی گردانده‌اند در اسلام داخل شوند.

لَوْ تَزَيَّلُوا لَإِنَّ اللَّهَ أَعْلَمُ الْكٰفِرِينَ. اگر مسلمانان و کافران پراکنده شوند و از یکدیگر باز شناخته شوند البته کفار مکه را با دستها و شمشیرتان عذاب می‌کردیم «تزیلوا» از زاله یزیده است ولی خداوند به احترام مؤمنان و آمیخته بودن کفار با آنها از کافران دفاع می‌کند.

[سوره الفتح (۴۸): آیات ۲۶ تا ۲۹] ص: ۷۵

اشاره

إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ الْحَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا (۲۶) لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلَنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُؤُسِهِمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذَلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا (۲۷) هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا (۲۸) مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكْعًا سَجْدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سَيِّمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكُمْ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيُغَيِّظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا (۲۹)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۶

ترجمه: ص: ۷۶

به خاطر بیاورید هنگامی را که کافران در دلهای خود خشم و نخوت جاهلیت داشتند، و (در مقابل) خداوند آرامش و سکینه را بر رسول خود و مؤمنان نازل فرمود، و آنها را به تقوا ملزم ساخت که از هر کس شایسته‌تر و اهل و محل آن بودند، و خداوند به هر

چیز عالم است. (۲۶)

خداوند آنچه را به پیامبرش در عالم خواب نشان داد راست بود، به طور قطع همه شما به خواست خدا وارد مسجد الحرام می‌شوید در نهایت امتیت و در حالی که سرهای خود را تراشیده و ناخنهای خود را کوتاه کرده، و از هیچ کس ترس و وحشتی ندارید، ولی خداوند چیزهایی می‌دانست که شما نمی‌دانستید (و در این تأخیر حکمتی بود) و قبل از آن فتح نزدیکی (برای شما) قرار داد. (۲۷)

او کسی است که رسولش را با هدایت و دین حق فرستاده، تا آن را بر تمام ادیان پیروز کند، و کافی است که خدا شاهد این موضوع باشد. (۲۸)

محمد فرستاده خداست و کسانی که با او هستند

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۷

در برابر کفار سرسخت و شدید، و در میان خود مهربانند، پیوسته آنها را در حال رکوع و سجود می‌بینی، آنها همواره فضل خدا و رضای او را می‌طلبند، نشانه آنها در صورتشان از اثر سجده نمایان است، این توصیف آنها در تورات است، و توصیف آنها در انجیل همانند زراعتی است که جوانه‌های خود را خارج ساخته، سپس به تقویت آن پرداخته، تا محکم شده و بر پای خود ایستاده است، و آن اندازه رشد و نمو کرده که زارعان را به شگفتی وامی‌دارد! این برای آن است که کافران را به خشم آورد، خداوند کسانی از آنها را که ایمان آورده‌اند و عمل صالح انجام داده‌اند وعده آمرزش و اجر عظیمی داده است. (۲۹)

تفسیر: ص: ۷۷

إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ «اذ» متعلق به فعل ما قبل [لَعَلَّيْنَا، يَا صِدُوقُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ] است یعنی حتما کافران را عذاب می‌کنیم زیرا در دل‌هایشان نوعی تعصب و سرسختی وجود دارد.

حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ منظور همان سخن مشرکان است که گفتند: محمد و یارانش پدران و برادران ما را کشته‌اند و بر ما در خانه‌هایمان وارد می‌شوند و این سخنان را به عربها می‌گفتند گفته شده: منظور از حمیت ننگ داشتن آنها از اقرار کردن به رسالت محمد صلی الله علیه و آله و آغاز شدن صلحنامه با بسم الله الرحمن الرحيم بود، آن گاه که گفتند ما این اسم را نمی‌شناسیم ولی بنویسید بسمك اللهم هذا ما صالح عليه محمد بن عبد الله، پس خدای سبحان آرامش خود را بر رسولش و بر مؤمنان نازل فرمود در نتیجه آنها حلم و وقار نشان دادند و بر وارد شدن تحت اراده کافران صبر کردند و آنان را به کلمه تقوا که لا آله الا الله است ملزم فرمود و بعضی گفته‌اند منظور از کلمه تقوا بسم الله الرحمن الرحيم و محمّد رسول الله، است که خدا آن را برای پیامبرش و مؤمنان برگزیده است و اضافه شدن کلمه به تقوا به این معنی است که کلمه عامل و اساس تقواست.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۸

وَ كَانُوا أَحَقَّ بِهَا یعنی مؤمنان به وقار و اهل آن سزاوارترند یا به این کلمه سزاوارتر از مشرکانند یا به مکه و وارد شدن به آن سزاوارترند.

لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا یعنی خدای متعال که منزّه از دروغ و هر کار زشتی است خواب پیامبرش را تحقق بخشید پس حرف جرّ حذف شده و فعل، به الله پیوسته است. «بالحق»، متعلق به صدق است یعنی راستگویی پیامبر صلی الله علیه و آله در آنچه [در خواب] دیده است و در تحقق آن به صورتی که به حکمت و غرض صحیح مشتبه شود چرا که در آن صدق، گرفتاری و تشخیص مخلصان از منافقان است، و ممکن است «بالحق» متعلق به رؤیا باشد یعنی راستگویی پیامبر در خوابی که به حق مشتبه است.

لَتَدْخُلَنَّ جَوَابَ قَسَمِ مَحذُوفِ است، پیامبر صلی الله علیه و آله در مدینه و پیش از بیرون شدنش به طرف حدیبیه خواب دید که مسلمانان وارد مسجد الحرام می‌شوند و به یاران خود خبر داد و آنها شادمان شدند و چون از حدیبیه برگشتند و وارد مکه نشدند

منافقان گفتند سر تراشیدیم و تقصیر نکردیم و وارد مسجد الحرام نشدیم پس این آیه نازل شد و خداوند به آنها خبر داد که خواب پیامبر صلی الله علیه و آله حق و راست است و وارد شدن به مسجد الحرام را با سوگند تأکید فرمود.

در این که داخل شدن به مسجد الحرام را منوط به خواست خدا کرده و فرموده است: انشاء الله چند احتمال هست:

- ۱- مقصود این باشد که به خواست خدا همه شما وارد مسجد الحرام خواهید شد و هیچ یک از شما نمی‌میرد.
- ۲- منظور این است که خدا به بندگانش پیامزد که در وعده‌های خود انشاء الله بگویند و ادب الهی را رعایت کنند.
- ۳- اِنْ شَاءَ اللَّهُ به آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ، متعلق باشد، یعنی بعضی از شما سر تراشند و بعضی تقصیر کنند و قسمتی از مو را بزایند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۹

فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا و بخشی از حکمت و مصلحت آن صلح مبارک و تأخیر فتح مکه را بدانند.

فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذَلِكَ یعنی پیش از وارد شدن به مکه فتح نزدیکی را که فتح خیبر است مقرر فرمود که دل‌های مؤمنان از آن شاد شود تا زمینه فتح مکه فراهم آید.

هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ خدایند پیامبرش را با قرآن و دلیل روشن و دین حق که اسلام است فرستاد.

لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ تا او را بر ادیان مختلف یعنی آیین اسلام را بر بت پرستی و ادیان اهل کتاب غلبه و برتری دهد، این جمله تأکید برای وعده فتحی است که خدای سبحان داده است و موجب آرامش نفوس مؤمنان است که بزودی خدای متعال فتح شهرهایی را نصیب آنان می‌کند که فتح مکه در برابر آن فتوحات در نظرشان اندک می‌آید، و گویند: تمام این فتوحات در هنگام ظهور حضرت مهدی (عج) است و در آن زمان دینی جزء دین اسلام در روی زمین باقی نمی‌ماند.

وَ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا یعنی وعده الهی ناگزیر تحقق خواهد یافت.

مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ در اعراب محمّد دو احتمال هست: یا خبر مبتدای محذوف است یعنی هو محمّد، چرا که پیش از آن هو الَّذِي ارسل، آمده است و یا محمّد مبتداست و رسول الله عطف بیان است.

وَ الَّذِينَ مَعَهُ یاران پیامبر صلی الله علیه و آله.

أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ «اشدّاء» جمع شدید و «رحماء» جمع رحیم است.

از حسن [بصری] روایت شده که سر سختی مؤمنان نسبت به مشرکان بجایی رسیده بود که حتی از لباس مشرکان دوری می‌جستند که به لباس آنها نجسبند و نیز از تماس بدن‌هایشان با بدن‌های مشرکان پرهیز می‌کردند و مهربانی مؤمنان در بین یکدیگر بجایی رسیده بود که هر مؤمنی که برادر دینی خود را می‌دید با او دست

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۸۰

می‌داد و معانقه می‌کرد (۱). و نظیر این است آیه اَذَلُّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ اَعَزَّهُ عَلَى الْكَافِرِينَ «در برابر مؤمنان متواضع و در برابر کافران نیرومندند (مائده/ ۵۴).

تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا از بسیار نماز گزاردن و مداومت آنان بر نماز خبر می‌دهد.

يَتَّبِعُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَ رِضْوَانًا یعنی با طاعات خود از خدا فزونی نعمت می‌خواهند و نیز طالب خشنودی او هستند. «سیماهم» نشانه‌ای که در چهره‌هایشان وجود دارد و مقصود علامتی است که در پیشانی نماز گزار بر اثر سجده زیاد پدید می‌آید و من اثر السجود، آن را تفسیر می‌کند یعنی تأثیری که سجده بر پیشانی می‌گذارد، به علی بن الحسین زین العابدین علیه السلام ذو الثفّنات، می‌گفتند: چرا که در مواضع سجده‌اش مانند پینه سر زانوهای شتر پینه‌هایی ظاهر می‌شد.

از سعید بن جبیر روایت شده که نشان سجده در پیشانی مؤمنان اثر خاکی است که بر روی پیشانی می‌ماند.

ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ این صفت عجیب آنها در تورات است، در این جا مطلب را تمام کرده و مجدداً شروع کرده است وَ مَثَلُهُمْ فِي

الْأَنْجِيلِ و گویند، یعنی این است مثل مؤمنان در هر دو کتاب تورات و انجیل آن گاه جمله را آغاز کرده و فرموده است: كَزْرَعٍ أُخْرِجَ شَطَأٌ مانند زراعتی است که جوانه‌اش بیرون آمده است. اشطا الزرع آن گاه گویند که زراعت جوانه بزند و «شطأه» به فتح (طاء) نیز قرائت شده است. فَأَزْرَهُ از موازیه به معنای معاونت و کمک است، از اخفش نقل شده که افعال تفضیل است یعنی آن را محکمتر کرد و بیشتر به کمک و تقویتش پرداخت، و فاذره، نیز قرائت شده یعنی آن را محکم کرد پس استوار شد و از نازکی به ستبری گرایید.

۱- عن الحسن، بلغ من تشددهم على الكفار أنهم كانوا يتحرزون من ثيابهم ان يلزق بثيابهم و من ابدانهم ان تمس ابدانهم و بلغ من تراحمهم فيما بينهم ان كان لا يرى مؤمن مؤمنا الا صافحه و عانقه.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۸۱

فَأَسْتَوَى عَلَى سُوقِهِ «سوق» جمع ساق است یعنی بر روی ساقه‌اش ایستاد این مثلی است که خداوند برای آغاز کار اسلام و پیشرفت و گسترش آن زده است تا آنجا که از ضعف به قوت گرایید و کارش بالا گرفت.

يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ یعنی این زراعت به گونه‌ای است که کشاورزان خود را که آن را کاشته‌اند شادمان و شگفت‌زده می‌کند.

لِيُعِظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ این جمله بیان علت تشبیه مؤمنان به زراعت است که مانند زراعت رشد می‌کنند و در کامل شدن و تقویت یافتن و پشتیبانی یکدیگر همانند زراعتند و می‌تواند علت برای آیه وَعِدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا، باشد زیرا آن گاه که کافران شنیدند خداوند علاوه بر عزتی که در دنیا به مؤمنان می‌دهد در آخرت ثوابهایی برایشان مهیا کرده است، از آن به خشم آمدند یعنی خداوند به کسانی که بر ایمان و عمل صالح پایدار بمانند وعده داده است که گناهانشان را ببخشد و به آنها پاداش بسیار و نعمتهای پایدار عطا فرماید.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۸۲

سوره حجرات ص: ۸۲

اشاره

این سوره مدنی است (در مدینه نازل شد) و هجده آیه دارد.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۸۲

در حدیث ابی (بن کعب) آمده است که هر کس سوره حجرات را بخواند خداوند به تعداد هر نفر که او را اطاعت کرده و نافرمانی می‌کند ده حسنه به او خواهد داد «۱».

از حضرت صادق علیه السلام روایت شده است که هر کس هر شب یا هر روز سوره حجرات را بخواند از زائران حضرت محمد صلی الله علیه و آله به شمار می‌رود «۲».

[سوره الحجرات (۴۹): آیات ۱ تا ۵] ص: ۸۲

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْدُمُوا بَيْنَ يَدَيْ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ (۱) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ (۲) إِنَّ الَّذِينَ يَغُضُّونَ أَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ أُولَئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَى لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ (۳) إِنَّ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِنْ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ (۴)

وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۵)

-۱

فی حدیث ابی، من قرأ سورة الحجرات اعطی من الأجر عشر حسنات بعدد من اطاع الله و من عصاه.

-۲

عن الصادق علیه السلام: من قرأها فی کل یوم او فی کل لیله کان من زوار محمد صلی الله علیه و آله.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۸۳

ترجمه: ص: ۸۳

به نام خداوند بخشنده بخشایشگر،

ای کسانی که ایمان آورده‌اید چیزی را بر خدا و رسولش مقدم نشمردید و پیشی نگیرید و تقوای الهی پیشه کنید که خداوند شنوا و داناست. (۱)

ای کسانی که ایمان آورده صدای خود را فراتر از صدای پیامبر نکشید، و در برابر او بلند سخن مگویید (و داد و فریاد نزنید) آن گونه که بعضی از شما در برابر بعضی می‌کنند، مبادا اعمال شما نابود شود در حالی که نمی‌دانید. (۲)

آنها که صدای خود را نزد رسول خدا کوتاه می‌کنند کسانی هستند که خداوند قلوبشان را برای تقوا خالص کرده و برای آنها آمرزش و پاداش عظیمی است. (۳)

براستی کسانی که تو را از پشت حجره‌ها بلند صدا می‌زنند اکثرشان نمی‌فهمند. (۴)

هر گاه آنها صبر می‌کردند تا خود به سراغشان آیی برای آنها بهتر بود و خداوند غفور و رحیم است. (۵)

تفسیر: ص: ۸۳

لا تَقْدُمُوا در این فعل دو احتمال هست:

۱- ممکن است از «قدم» به معنای تقدم (به فتح تا و دال) باشد مانند «وجه» و «بین» که به معنای توجه و تبیین است و قرائت «لا تَقْدُمُوا» به معنای لا تتقدموا، که یک

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۸۴

(تای) آن حذف شده است احتمال فوق را تأیید می‌کند.

۲- ممکن است متعدی باشد، گویند «قدمه و اقدامه» و مفعول آن حذف شده تا تمام آنچه را مقدم شده است شامل شود یعنی هیچ کاری را بدون اجازه خدا و رسولش خود سرانه انجام ندهید.

از ابن عباس روایت شده که پیش از سخن گفتن پیامبر، سخن مگویید و هر گاه مسأله‌ای سؤال شد در جواب بر او سبقت نگیرید تا

اول او جواب دهد «۱».

از حسن [بصری] روایت شده که آیه درباره قومی نازل شده که قربانی خود را پیش از نماز عید (قربان) کشتند و پیامبر صلی الله علیه و آله به آنها دستور داد که عمل را اعاده کنند «۲».

خلاصه مقصود این است که پیرو رسول خدا باشید و گفتار و کردارتان را پس از گفتار و کردار آن حضرت قرار دهید و کاری را خود سرانه انجام ندهید تا از او کسب تکلیف کنید.

وَ اتَّقُوا اللَّهَ چون اگر تقوای الهی داشته باشید تا پیامبر به شما دستور ندهد در هیچ گفته و عملی بر او سبقت نمی گیرید.

إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ خدا گفتارتان را می شنود و از کردارتان آگاه است. آن گاه خدای سبحان آنها را به خاطر درخواست بینش مجدد در هر خطابی که وارد می شود مورد ندا قرار داد و فرمود:

لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ یعنی هر گاه پیامبر سخن بگوید و شما نیز سخن بگویید لازم است که صدایتان را از صدای آن حضرت بلندتر نکنید.

وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ صَدَايِ خود را آن گونه که بعضی از

۱- عن ابن عباس لا تتكلموا قبل ان يتكلم رسول الله صلى الله عليه وآله و اذا سئل عن مسألة فلا تسبقوه بالجواب حتى يجيب اولاً. [.....]

۲- عن الحسن نزل في قوم ذبحوا الاضحية قبل صلوة العيد فامرهم النبي صلى الله عليه وآله بالاعادة.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۸۵

شما برای بعضی بلند می کنید برای آن حضرت بلند نکنید و آیه دلالت دارد که مسلمانان نهی شده‌اند از این که صدای خود را در محضر پیامبر بلند کنند به گونه‌ای که در میان خودشان عادت کرده بودند به این معنی که مراعات شکوه و جلال پیامبر را نکنند، و گویند معنای آیه این است که یا محمد و یا احمد نگویید چنان که بعضی از شما بعض دیگر را صدا می‌زنید بلکه او را با عظمت مورد خطاب قرار داده و یا رسول الله بگویید.

از ابن عباس روایت شده که آیه در مورد ثابت بن قیس بن شماس نازل شده که گوشش سنگین بود و با صدای بلند حرف می‌زد و گاه پیامبر از صدای او اذیت می‌شد «۱».

از انس روایت شده که چون این آیه نازل شد ثابت ناپدید شد. پیامبر صلی الله علیه و آله به جستجوی او پرداخت پس جریان او را به عرض پیامبر رساندند حضرت او را فرا خواند و از او راجع به ناپدید شدنش پرسید ثابت عرض کرد این آیه نازل شده و صدای من بلند است و ترسیدم که معلم تباه شده باشد. پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فرمود: چنین نیست تو خوب زندگی می‌کنی و خوب می‌میری و اهل بهشتی «۲».

أَنْ تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ مفعول له است و معنایش این است که از بیم هدر رفتن اعمالتان خود را از آنچه نهی شدید باز دارید و مضاف الیه حذف شده است.

وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ و شما درک نمی‌کنید که اعمالتان هدر رفته است.

إِنَّ الَّذِينَ يُغْضُونَ أَصْوَاتَهُمْ کسانی که در محضر پیامبر صلی الله علیه و آله و برای تعظیم او

۱- عن ابن عباس، نزلت في ثابت بن قيس بن شماس و كان في اذنه قر و كان جهوري الصوت فكان اذا كلم رفع صوته وربما تأذى رسول الله صلى الله عليه وآله بصوته.

عن انس، لما نزلت الآية فقد ثابت فتفقده رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ فَأَخْبَرَ بِشَانِهِ فِدْعَاهُ فَسَأَلَهُ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَقَدْ أَنْزَلْتَ هَذِهِ الْآيَةَ وَانِي رَجُلٌ جَهِيْرُ الصَّوْتِ فَخَافَ أَنْ يَكُونَ عَمَلِي قَدْ حَبَطَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ لَسْتُ هُنَاكَ، أَنْتَ تَعِيشُ بِخَيْرٍ وَتَمُوتُ بِخَيْرٍ وَأَنْتَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۸۶

آهسته سخن می‌گویند.

أُولَئِكَ الَّذِينَ أَمْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَى خدای دل‌هایشان را آزموده و آن را برای تقوا خالص کرده است، گویند امتحن فلان لامر كذا (و جزب)، فلاحنی در فلاحن كار مهارت یافته و در آن کوتاهی و تقصیر نمی‌کند یا امتحان را بجای معرفت نهاده چرا که هر چیزی با آزمودن ثابت می‌شود و گویی فرموده است خدا دل‌های آنها را برای تقوا شناخته است و لام در للتقوى متعلق به محذوف است چنان که گویند انت لهذا الأمر یعنی برای این کار هستی و مخصوص آن می‌باشی شاعر می‌گوید:

أعداء من للعمليات على الوجي

«۱» «لام» با معمول خود (تقوى) بنا بر حال بودن منصوب است.

إِنَّ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِنْ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ أَنهَا كَمَا تُوْرَا مِنْ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ، برای ابتدای غایت است و منظور از ندا خواندن و صدا زدن از همانجاست و حجره و بقعه، زمین سنگچین شده‌ای است که دیواری پیرامون آن باشد و از فعله به معنای مفعول است مانند غرفه و قبضه و مقصود حجره‌های زنان پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ است روایت شده که هیأت اعزامی بنی تمیم در هنگام ظهر (نیمروز) به قصد دیدار پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ آمدند در حالی که حضرت خوابیده بود و فریاد زدند ای محمد بیرون پیش ما بیا، پیامبر بیدار شد و بیرون آمد پس این آیه نازل شد «۲».

أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ خداوند آنان را به خاطر این عملشان تثبیت

۱- مصراع دوم شعر این است:

و اضیاف بیت بیتوا لنزول

، بعد از شما کسی برای فریاد رسی مرکبایی که بسیار زحمت می‌کشند و با سم سوده راه می‌روند باقی نمانده است و پس از مرگ شما کسی نیست که از مهمانانی که به قصد استراحت به خانه شما وارد می‌شوند پذیرایی کند.

۲- روی آن وفد بنی تمیم اتوا رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وقت الظهيرة و هو راقد فنادوه یا محمد اخرج الينا فاستيقظ فخرج فنزلت.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۸۷

کرده است.

وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا مرفوع است و فاعل زیرا معنی این است که اگر صبر آنها ثابت می‌شد، و صبر خویشنداری از گرایش به خواهش است و در گفته عرب، صبروا عن كذا، مفعولش که (نفس) است حذف شده است. صبرا (حبسی است که بر زندانی سخت می‌گیرند) از این رو حبسی که برای سوگند خوردن محبوس یا کشتن اوست صبر گفته‌اند.

حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ فایده «إلیهم» این است که اگر پیامبر بیرون می‌آمد و بیرون شدنش برای آن گروه نبود بر آنها لازم بود که صبر کنند تا آگاه شوند که بیرون آمدن پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ برای آنهاست.

لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ در فعل «كان» ضمیری مقدر است و آن ضمیر مصدر فعل مقدر بعد از «لو» می‌باشد یا ضمیر مصدر (صبروا) است

مانند گفته عرب من کذب کان شرّاً له هر کس دروغ بگوید برای خودش بد است.

[سوره الحجرات (۴۹): آیات ۶ تا ۱۰] ص: ۸۷

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبِيٍّ فَتَبَيَّنُوا أَن تُصَدِّقُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصَدِّقُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ (۶) وَاعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِّنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ أُولَٰئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ (۷) فَضَلَّأَ مِنَ اللَّهِ وَنِعْمَهُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۸) وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَىٰ فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّىٰ تَفِيءَ إِلَىٰ أَمْرِ اللَّهِ فَإِنَّ فَاءَ مَا لَحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ (۹) إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (۱۰)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۸۸

ترجمه: ص: ۸۸

ای کسانی که ایمان آورده‌اید اگر شخص فاسقی خبری برای شما بیاورد درباره آن تحقیق کنید، مبادا به گروهی از روی نادانی آسیب برسانید، و از کرده خود پشیمان شوید. (۶)

و بدانید رسول خدا در میان شماست، هر گاه در بسیاری از امور از شما اطاعت کند به مشقت خواهید افتاد، ولی خداوند ایمان را محبوب شما قرار داده، و آن را در دل‌هایتان زینت بخشیده، و (به عکس) کفر و فسق و گناه را منفور شما قرار داده است کسانی که این صفات را دارند هدایت یافتگانند. (۷)

خداوند بر شما فضل و نعمتی از سوی خود بخشیده، و خداوند دانا و حکیم است. (۸)

هر گاه دو گروه از مؤمنان با هم به نزاع و جنگ پردازند در میان آنها صلح برقرار سازید و اگر یکی از آنها بر دیگری تجاوز کند با طایفه ظالم پیکار کنید تا به فرمان خدا باز گردد، هر گاه بازگشت (و زمینه صلح فراهم شد) در میان آن دو بر طبق عدالت صلح برقرار سازید، و عدالت پیشه کنید که خداوند عدالت پیشگان را دوست دارد. (۹)

مؤمنان برادر یکدیگرند، بنا بر این میان دو برادر خود صلح برقرار سازید و تقوای الهی پیشه کنید تا مشمول رحمت او شوید. (۱۰)

تفسیر: ص: ۸۸

إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبِيٍّ فَتَبَيَّنُوا در آیه شریفه ولید بن عقبه برادر مادری عثمان است که عثمان در زمان خلافت خود حکومت کوفه را به او داد و در حال مستی نماز صبح را چهار رکعت خواند آن گاه به مردم گفت اگر مایلید بیشتر بخوانم چرا که در حال نشاط هستم، پیامبر صلی الله علیه و آله او را برای جمع آوری زکات به قبیله بنی المصطلق فرستاد اهل قبیله به استقبال او آمدند و چون میان ولید و آن قبیله (قبل از اسلام) کینه

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۸۹

و دشمنی بوده است پنداشت که تصمیم کشتن او را دارند از این رو به خدمت پیامبر برگشت و عرض کرد که این طایفه از دین برگشته و از پرداخت زکات سرباز زدند پیامبر صلی الله علیه و آله به خشم آمد و خواست با آنها بجنگد که این آیه نازل شد، نکره

آوردن «فاسق» و «نبا» در آیه معنای عام دارد و مقصود این است که هر فاسقی هر خبری را برایتان آورد راست بودن یا دروغ بودن آن را بررسی کنید و در جستجوی حقیقت باشید و به گفته فاسق اعتماد نکنید.

بعضی «فَتَبَيَّنُوا» را «فَشَبَّتُوا» به معنای تحقیق کنید، قرائت کرده‌اند و این قرائت از حضرت باقر علیه السّلام روایت شده فرمود تثبیت و تبیین از نظر معنی به یکدیگر نزدیکند و معنای هر دو توقّف کردن و در جستجوی حقیقت بر آمدن است (۱).
أَنْ تُصَيَّبُوا مَفْعُولٌ لَهُ اسْتِ يَعْنِي مَبَادَا نَدَانَسْتَهُ بِه قَوْمِي آسِيبُ بَرَسَانِيدُ.

بِجَهَالَهُ حَالٌ وَ بِه مَعْنَايِ اِفْرَادِي اسْتِ كِه اَز حَقِيقَتِ بِي خَبِرِنْدَ مَانِنْدَ آيَه وَ رَدَّ اللّٰهُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا بِغَيْظِهِمْ «خدا احزاب را با دلی پر از خشم بازگرداند» (احزاب / ۲۵).

فَتَضَيَّبُوا يَعْنِي اَز اَيْنِ كِه اَنّٰهَآ رَا بِه خَطَا نَسَبْتِ دِهِيْدِ پَشِيْمَانِ شُوِيْدِ وَ پَشِيْمَانِي نَوْعِي اِنْدَوْه اسْتِ كِه اَدْمِي اَرْزُو مِي كِنْدِ اِي كَاشِ اَيْنِ كَارِي رَا كِه مَوْجِبِ اِنْدَوْه شُدْ اِنْجَامِ نَمِي دَامِ.

لَوْ يُطِيعُكُمْ حَالٌ اسْتِ بَرَايِ يَكِي اَز دُو حَالَتِ اَعْرَابِ «كَمْ» دَرِ «فِيكُمْ»، يَكِي حَالَتِ رَفْعِ تَقْدِيْرِي «كَمْ» اسْتِ وَ دِيْغَرِي حَالَتِ ظَاهِرِي «كَمْ» كِه «فِي» حَرْفِ جَزْرِ بَرِ اَنّٰ دَاخِلِ شُدِه اسْتِ وَ مَعْنَايِ جَمْلَه اَيْنِ اسْتِ: پِيَامْبَرِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ دَرِ حَالَتِي اسْتِ كِه بَرِ شَمَا تَغْيِيْرِ دَاْدِنِ اَنّٰ اَمْرِ لَانْزَمِ اسْتِ، يَا شَمَا دَرِ حَالَتِي هَسْتِيْدِ كِه تَغْيِيْرِ دَاْدِنِ اَنّٰ اَمْرِ بَرِ شَمَا وَاجِبِ اسْتِ، يَعْنِي شَمَا اَزِ پِيَامْبَرِ مِي خَوَاهِيْدِ كِه دَرِ حَوَادِثِ مَانِنْدِ يَكِ مَطِيْعِ وَ پِيْرُو،

-۱-

عن الباقر عليه السّلام: وَ التَّبَيُّنُ وَ التَّبَيَّنُ مَتَقَارِبَانِ وَ هُمَا التَّوَقُّفُ وَ طَلْبُ الثَّبَاتِ وَ الْبَيَانِ.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۹۰

از خواسته شما پیروی و اطاعت کند، و اگر پیامبر صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ اَيْنِ كَارِ رَا بَكِنْدِ شَمَا بِه هَلَاكَتِ وَ گَنَاهِ مِي اَفْتِيْدِ، اَيْنِ آيَه دِلَالَتِ بَرِ اَيْنِ دَاْرِدِ كِه بَعْضِي اَزِ مَوْْمِنَانِ بَرَايِ رَسُوْلِ خُدَا صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ تَصْدِيْقِ كَفْتِه و لِيْدِ وَ جِنْگِ بَا بَنِي الْمَصْطَلِقِ رَا پَسَنْدِيْدِنْدِ وَ نَظِيْرِ چِنِيْنِ اِيْرَادِهَائِي اَزِ اَنّٰهَآ سَرِ مِي زِدِ و لِي تَقْوَا بَعْضِي اَزِ مَوْْمِنَانِ رَا اَزِ حَسْدِوَرَزِي دَرِ اَيْنِ مِوَاْرِدِ بَدُوْرِ مِي دَاْشْتِ وَ خُدَاوِنْدِ اَنّٰهَآ رَا اسْتِشْنَا كَرْدِه وَ فَرْمُوْدِه اسْتِ وَ لَكِنَّ اللّٰهَ حَبَّبَ اِلَيْكُمْ الْاِيْمَانَ يَعْنِي خُدَا اِيْمَانَ رَا مَحْبُوْبِ بَعْضِي اَزِ شَمَا قَرَارِ دَاْدِه اسْتِ وَ اَنّٰهَآ كَسَانِي هَسْتِنْدِ كِه خُدَاوِنْدِ دِلْهَائِيْشَانِ رَا بِه تَقْوَا اَزْمُوْدِه اسْتِ وَ مَنْظُوْرِ اَزِ اَيْنِ كِه خُدَا اِيْمَانَ رَا مَحْبُوْبِ وَ مَكْرُوْه اِنْسَانَ قَرَارِ مِي دِهْدِ اَنّٰ اسْتِ كِه خُدَاوِنْدِ بَا مَوْفُوْقِ سَاخْتِنِ اِنْسَانَ بِه اِيْمَانَ اِنْسَانَ رَا كَمَكِ كَرْدِه وَ مَوْْرِدِ لَطْفِ قَرَارِ مِي دِهْدِ و لِي اِيْمَانَ اَوْرْدِنِ عَمَلِ خُودِ اَوْسْتِ چَرَا كِه هَرِ عَاقِلِي مِي دَاْنِدِ كِه هِيْجِ كَسِ بَا عَمَلِي كِه دِيْغَرِي اِنْجَامِ دِهْدِ سَتَايِشِ نَمِي شُوْدِ وَ اِگَرِ آيَه رَا بِرِ مَعْنَايِ ظَاهِرِشِ حَمَلِ كَنِيْمِ چِنِيْنِ نَتِيْجَه مِي دِهْدِ كِه خُدَايِ عَزَّ وَ جَلَّ مَوْْمِنَانَ رَا بِرِ كَارِي كِه ذَاتِ مَقْدَسِشِ اِنْجَامِ دَاْدِه سَتَايِشِ كَرْدِه اسْتِ.

وَ كَرَّةٌ اِلَيْكُمْ الْكُفْرَ كَفَرٌ بِه مَعْنَايِ پُوْشَانْدِنِ وَ پَنْهَانَ دَاْشْتِنِ وَ كَفْرَانَ نَعْمَتِهَايِ خُدَا بَا اِنْكَارِ كَرْدِنِ اَنّٰهَآسْتِ وَ فِسُوْقِ بِيْرُوْنِ شَدِنِ اَزِ قَصْدِ اِيْمَانَ وَ اِرْتِكَابِ گَنَاهِ اسْتِ، وَ اَزِ حَضْرَتِ بَاقْرِ عَلَيْهِ السّلامِ رَوَايَتِ شُدِه كِه مَنْظُوْرِ اَزِ فِسُوْقِ دَرُوْغِ اسْتِ، وَ عَصِيَانَ بِه مَعْنَايِ مَعْصِيَتِ اسْتِ.

أُولَئِكَ هُمُ الرّٰشِدُونَ اَنّٰنِ بِه كَارِهَائِي نِيَكِ هِدَايَتِ يَافْتِه وَ دَرِ رَاهِ حَقِ اسْتَوَارِنْدِ.

فَضْلًا دَرِ اَعْرَابِ كَلِمَه دُو قَوْلِ اسْتِ: مَفْعُولٌ لَهُ اسْتِ يَا مَصْدَرِي اسْتِ [مَفْعُولِ مَطْلُوقِ] كِه اَزِ جِنْسِ فَعْلِ غَيْرِ خُودِشِ اسْتِ وَ فَضْلِ وَ نَعْمَتِ بِه مَعْنَايِ نَعْمَتِ دَاْدِنِ وَ بَخْشِشِ اسْتِ.

از ابن عباس روایت شده است که گفت: پیامبر خدا صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ دَرِ حَالِي كِه بَرِ الْاَغْيِ سُوَاْرِ بُوْدِ دَرِ مَجْلِسِ يَكِي اَزِ اِنْصَارِ تَوَقَّفِ كَرْدِ وَ الْاَغِ اَنّٰ حَضْرَتِ سَرْگِيْنِ اِنْدَاخْتِ عِبْدِ اللّٰهِ بِنِ اَبِيْ بِنِي خُودِ رَا گَرَفْتِ وَ بِه پِيَامْبَرِ كَفْتِ الْاَغْتِ رَا بَبْرِ كِه بُوِي بَدِ اَنّٰ مَا

را

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۹۱

آزار می‌دهد، عبد الله بن رواحه گفت: به خدا بوی الاغ پیامبر خدا از بوی تو بهتر است پیامبر صلی الله علیه و آله از آنجا عبور کرد و پس از آن در میانشان مشاجره ادامه یافت تا آنجا که یکدیگر را دشنام دادند و دو قبیله‌شان اوس و خزرج آمدند و با چوبدستیها به یکدیگر زدند، پیامبر نزد آنها برگشت و میانشان آشتی داد. پس این آیه نازل شد و حضرت آیه را بر آنان قرائت فرمود و با هم آشتی کردند «۱».

(بغی) به معنای تجاوز و ستم است و (فیء) بازگشت است و به معنای سایه و غنیمت نیز آمده است چرا که سایه بر می‌گردد و غنیمت هم اموال کافران است که به مسلمانان بر می‌گردد.

فَإِنْ فَاءَتْ أَلَّكَ بَرِّكَتُكَ وَتَوْبَةُكَ وَبِهِ فَرْمَانُ بَرِّكَتُكَ خَدَا فِي أَمَدٍ بَرِّكَتُكَ فِي عَدَالَتِ بَرِّكَتُكَ بَرِّكَتُكَ بَرِّكَتُكَ وَ أَفْسَطُوا عَدَالَتِ بَرِّكَتُكَ.

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ خدایان عادلان را دوست می‌دارد.

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ مؤمنان برادران دینی هستند.

فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخْوَابِكُمْ در میان دو شخصی که نزاع و خصومت کردند آشتی برقرار کنید یعنی ظالم را از ستم به مظلوم بازدارید و مظلوم را یاری کنید.

در حدیث است که مسلمان برادر مسلمان است به او ستم نمی‌کند و او را نیش نمی‌زند «۲».

بعضی گفته‌اند مقصود از اخوین دو قبیله اوس و خزرج است.

-۱

عن ابن عباس، قال وقف رسول الله صلى الله عليه وآله على مجلس بعض الانصار وهو على حمار فراث الحمار فامسك عبد الله بن ابي بانه فقال خل حمارك فقد آذانا نته فقال عبد الله بن رواحه والله لحمار رسول الله اطيب ريحا منك ومضى رسول الله و طال الخوض بينهما حتى استبا وجاء قوماهما الاوس و الخزرج فتجالدوا بالعصى فرجع اليهم رسول الله فاصلح بينهم فنزلت و قرأها عليهم.

-۲ و

في الحديث، المسلم اخو المسلم لا يظلمه و لا يسلمه.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۹۲

بعضی بجای اخویکم، اخوتکم، به صورت جمع قرائت کرده‌اند.

وَ اتَّقُوا اللَّهَ زِيْرًا اِگر صلح برقرار کنید تقوا شما را به پیوند با هم و مهربانی و ا می‌دارد در این صورت رحمت خدا به شما می‌رسد و مشمول رأفت خدا می‌شوید.

[سوره الحجرات (۴۹): آیات ۱۱ تا ۱۴] ص: ۹۲

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَرُوا بِاللِّقَابِ بِنِسْ الْأَسْمِ الْفُسُوقُ بَعِيدَ الْإِيمَانِ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (۱۱) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ

إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبِ بَعْضُكُمْ بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَحِيمٌ (۱۲) يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ (۱۳) قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ وَإِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۴)

ترجمه: ص: ۹۲

ای کسانی که ایمان آورده‌اید نباید گروهی از مردان شما گروه دیگر را استهزاء کنند، شاید آنها از اینها بهتر باشند، و نه زنانی از زنان دیگر، شاید آنان بهتر از اینان باشند و یکدیگر را مورد طعن و عیبجویی قرار ندهید، و با القاب زشت و ناپسند یاد نکنید، بسیار بد است که بر کسی بعد از ایمان نام کفر بگذارید، و آنها که توبه نکنند ظالم و ستمگرند. (۱۱)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۹۳

ای کسانی که ایمان آورده‌اید! از بسیاری از گمانها بپرهیزید، چرا که بعضی از گمانها گناه است و هرگز (در کار دیگران) تجسس نکنید، و هیچ یک از شما دیگری را غیبت نکنند، آیا کسی از شما دوست دارد که گوشت برادر مرده خود را بخورد؟ (به یقین) همه شما از این امر کراهت دارید، تقوای الهی پیشه کنید که خداوند توبه پذیر و مهربان است. (۱۲)

ای مردم! ما شما را از یک مرد و زن آفریدیم، و تیره‌ها و قبیله‌ها قرار دادیم، تا یکدیگر را بشناسید، ولی گرمی‌ترین شما نزد خداوند با تقواترین شماست، خداوند دانا و خبیر است. (۱۳)

عربهای بادیه نشین گفتند: ایمان آورده‌ایم، بگو ایمان نیآورده‌اید ولی بگویید اسلام آورده‌ایم، اما هنوز ایمان وارد قلب شما نشده است! و اگر از خدا و رسولش اطاعت کنید پاداش اعمال شما را بطور کامل می‌دهد، خداوند غفور و رحیم است. (۱۴)

تفسیر: ص: ۹۳

اشاره

لَا يَسْمَعُونَ قَوْلَ مَنْظُورٍ مِنْظُورٍ مِنْ قَوْمٍ فَقَطْ مَرْدَانِدٌ چَرا که مردها سرپرست و نگهبان زنانند و قوم جمع قائم است مانند صوم و زور که جمع صائم و زائر است. زهیر گفته است:

و ما ادری و سوف اخال ادری اقوم آل حصن ام نساء «۱»

معنای آیه این است که بعضی از مردها بعض دیگر و بعضی از زنها بعض دیگر را مسخره نکنند.

عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ این جمله آغاز سخن است و در جواب کسی وارد شده است که می‌خواهد از علتی که موجب نهی از تمسخر شده است آگاه شود، و معنای آیه این است که بسا هست شخص مورد مسخره در پیشگاه خدا بهتر از مسخره کننده باشد، بنا بر این شایسته است که انسان هر کس را بد حال یا معیوب

۱- نمی‌دانم و گمان می‌کنم سرانجام بدانم که آیا آل حصن مردند یا زنند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۹۴

می‌بیند مسخره نکند شاید که او در پیشگاه خدا از کسی که سالم و بی‌عیب است پاکدل‌تر و پرهیزگارتر باشد در نتیجه شخصی را

کوچک شمرده که خدایش بزرگ شمرده است.

وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ بَعْضِي أَوْ بَعْضِي طَعْنُهُ نَزِيدُ وَ نَظِيرُ آن است آیه: وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ «خودکشی نکنید» (نساء / ۲۹). چرا که مؤمنان مانند یک نفس اند یعنی نفس خود را از طعنه زدن و عیب گرفتن حفظ کنید و شما را نمی‌رسد که دیگران را که به دین شما نیستند سرزنش کنید.

دو حدیث است که عیب شخص فاجر را نقل کنید تا مردم از او پرهیزند.

وَلَا تَلْمِزُوا طَعْنُهُ زَدْنُ و عیبجویی در حضور شخص را «لمز» و عیبجویی در غیاب شخص را «همز» می‌گویند. و گفته شده عیبجویی با زبان و چشم و اشاره «لمز» و عیبجویی با زبان «همز» است.

وَلَا تَنَابَرُوا بِاللُّقَابِ یکدیگر را به القاب (بد و زشت) نخوانید، باب تفاعل از نیز است و قول عرب که بنو فلان یتنازبون و یتنازبون، هر دو به یک معنی است و لقب دادنی که مورد نهی واقع شده آن است که اگر شخص به آن لقب خوانده شود بدش بیاید چون نوعی عیب و نکوهش برای اوست اما لقبی که شخص دوست دارد و موجب زینت اوست اشکالی ندارد. در حدیث است که یکی از حقوق مؤمن بر برادر دینی خود این است که او را به اسمی صدا بزند که محبوبترین اسمها در نزد اوست «۱».

از ابن عباس روایت شده که ام سلمه یک تکه پارچه کتان سفید به کمر خود بسته بود که دو طرف آن از پشت سرش آویزان بود و هنگام راه رفتن به زمین کشیده می‌شد، عایشه به حفصه گفت: بین چه چیز را پشت سر خود می‌کشد گویی زبان

۱- و

فی الحدیث، من حقّ المؤمن علی اخیه ان یسمّیه بأحبّ اسمائه الیه.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۹۵

سگ آویزان شده است؟! ریشخند عایشه به ام سلمه این بود و گویند عایشه ام سلمه را به قد کوتاهی سرزنش کرد و با دست خود به این مطلب اشاره کرد، و گویند:

صفیه دختر حیّ گریبان به خدمت پیامبر صلی الله علیه و آله آمد و گفت: عایشه مرا سرزنش می‌کند و می‌گوید ای یهودی دختر دو یهودی پیامبر خدا صلی الله علیه و آله به صفیه فرمود: چرا نگفتی پدرم هارون و عمویم موسی و شوهرم محمد است پس آیه نازل شد «۱». بِئْسَ الْأَسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ اسم در این جا به معنای نام بردن است و از قول عرب گرفته شده که می‌گوید: طار اسمه فی الناس بالکرم او باللؤم، یعنی در میان مردم (به بخشندگی یا فرومایگی) شهرت یافته و در حقیقت میان مردم بلند آوازه شده است و گویی خداوند فرموده است: آن نام خوبی که برای مؤمنان مشهور شده، بد است که به سبب مرتکب شدن این گناهان به گناه و بدنامی ذکر شوند.

بَعْدَ الْإِيمَانِ در این جمله سه احتمال وجود دارد:

الف: جمع میان ایمان و فسق را زشت می‌شمارد چنان که گویند: کار زشتی است که انسان پس از پیری کار بچگی بکند.

ب: بد است که شخص بعد از ایمان آوردنش به فسق یاد شود و مشهور گردد چرا که مسلمانان به کسانی از یهود که مسلمان می‌شدند می‌گفتند: ای یهودی و ای فاسق و از این کار منع شدند و با توجه به این تفسیر، جمله متعلق به نهی از تنازع (یاد کردن به لقب بد) است.

ج: این که مؤمن با انجام دادن عمل فسق، غیر مؤمن شود (و این بد انتخابی است) چنان که به تاجری که از تجارت به کشاورزی روی آورده می‌گویی: حرفه کشاورزی پس از شغل تجارت بد حرفه‌ای است «۲».

۱- حدیث طولانی است، اصل آن در ص ۴۵۸، جوامع الجامع، چاپ سنگی آمده است- م.

۲- جمله بئس الحرفه الفلاحه بعد التجاره، عینا از تفسیر کشاف، ج ۴، ص ۳۷۱، نقل شده و شاید مؤلف نظرش در خوبی و بدی به قضاوت عرف و توده مردم بوده که تجارت را بهتر از فلاح و کشاورزی

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۹۶

اجْتَبُوا كَثِيراً مِنَ الظَّنِّ «ظن» به معنای گمان بد بردن به نیکوکاران است عرب جَبَّه الشرّ وقتی می گوید که شخص بدی را از خود دور ساخته و در حقیقت شرّ را کناری گذاشته باشد و به دو مفعول متعدی می شود و مطاوعه آن اجتنب الشرّ، است و به یک مفعول متعدی شده است.

إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ یعنی بعضی گمانها گناهی است که موجب کیفر می شود.

وَلَا تَجَسَّسُوا «تجسس» با (جیم) و با (حا) به یک معنی است، با (جیم) باب تفعّل از «جسّ» است چنان که «تلبس» به معنای پی در پی خواستن و از «لبس» است و با (حاء) به معنای کاوش کردن برای رسیدن به چیزی است و از «حسّ» گرفته شده و چون «جسّ» با (جیم) و با (حاء) از نظر معنی به یکدیگر نزدیکند به نیروهای ادراکی انسان حواس با (جیم) و با (حاء) گفته‌اند و مقصود آیه منع از جستجوی عیبهای مسلمانان است.

وَلَا يَغْتَبِ بَعْضُكُمْ بَعْضاً عرب غابه و اغتابه، گوید مانند غاله و اغتاله، و غیبت از اغتیب است مانند غیله که از اغتیب است و آن بدگویی در غیاب شخص است. از پیامبر صلی الله علیه و آله درباره غیبت سؤال شد فرمود: غیبت آن است که برادرت را به چیزی یاد کنی که بدش بیاید اگر آنچه می گویی در او باشد او را غیبت کرده‌ای و اگر در او نباشد به او بهتان زده‌ای.

أَيُّحِبُّ أَحَدُكُمْ [در آیه مورد بحث] آنچه از آبروی شخص غیبت شده به غیبت کننده می رسد به بدترین و زشت ترین صورت تجسّم یافته و به تصویر کشیده شده است.

از قتاده روایت شده همانطور که اگر مرداری کرم افتاده بیابی خوردنش برای

شمرده‌اند در صورتی که در اسلام از کشاورزی بیش از تجارت ستایش شده است و در تجارت احتمال معصیت و گناه بیشتر از کشاورزی است- م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۹۷

ناخوشایند است باید خوردن گوشت برادرت در حالی که زنده است برای ناخوشایند باشد.

مَيْتاً حال برای «لَحْمِ أَخِيهِ» یا برای «اخ» است و منصوب می باشد، و چون خداوند مقرر داشته که هیچکس دوست ندارد مردار برادرش را بخورد در ادامه سخنش فرموده «فَكَرِهْتُمُوهُ» یعنی با لزوم اقرار به زشتی این کار و نفرت طبع شما از آن بر شما ثابت شده که خوردن مردار برادران را ناخوشایند بدانید و غیبت را که نظیر خوردن گوشت مردار برادر دینی است زشت بشمارید.

[شأن نزول] ص: ۹۷

روایت شده که ابو بکر و عمر سلمان را به خدمت رسول خدا فرستادند تا برایشان غذایی بیاورد پیامبر صلی الله علیه و آله او را نزد اسامه بن زید فرستاد که انباردار رسول خدا صلی الله علیه و آله بود اسامه گفت طعامی نداریم سلمان نزد ابو بکر و عمر برگشت آن دو گفتند اسامه بخل ورزید و اگر سلمان را به چاه سمیحه می فرستادیم آبش خشک می شد آن گاه خدمت پیامبر صلی الله علیه و آله رفتند، پیامبر صلی الله علیه و آله به آن دو فرمود: چه شده است که در دهنهایتان گوشت تازه می بینم عرض کردند ای رسول

خدا ما امروز گوشت نخورده‌ایم فرمود گوشت سلمان و اسامه را خوردید پس این آیه نازل شد «۱».

وَ اتَّقُوا اللَّهَ بَا تَرَكَ اَنْجَهِ بَه پرهیز از آن مأمور شده‌اید و پشیمانی بر آنچه در این مورد از شما سرزده است تقوای الهی پیشه کنید. اِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ خدای توبه شما را قبول می‌کند.

اِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَاَنْثَى شما را از آدم و حوا آفریدیم و گفته شده: ما شما را از یک پدر و مادر آفریدیم پس هیچ یک از شما نیستید مگر این که به جایی وابسته‌اید که دیگری وابسته است (به یک پدر و مادر منسوبید) بنا بر این دلیلی برای

۱- به تفسیر جوامع الجامع، چاپ سنگی، ص ۴۵۹ رجوع کنید- م. [...]

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۹۸

فخر فروشی و برتری جویی در تبار وجود ندارد.

وَ جَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا «شعوب» جمع شعب و نخستین طبقه از طبقات ششگانه مانند مضر و ربیعه است.

وَ قَبَائِلٌ قبیله کمتر از شعوب است مانند بکر بن ربیعه و تمیم بن مضر و عماره کمتر از قبیله است پس از آن بطن و بعد از بطن فخذ، و بعد فصیله است.

لِتَعَارَفُوا یعنی «لیتعارفوا» بعضی از شما بعض دیگر را به وسیله نسب و پدر و قومش بشناسد نه برای این که به پدران و اجداد خود بر یکدیگر فخر فروشی کنید و مدعی برتری و تفاوت شوید آن گاه خداوند سبحان خصلتی را بیان فرموده که آدمی با آن کرامت و شرافت به دست می‌آورد و فرموده است: اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ اَتْقَاكُمْ یعنی بلند مرتبه‌ترین شما در پیشگاه خدا و آن که ثوابش بیشتر از همه است کسی است که بیشتر از گناهان پرهیزد و بیشتر از خدا اطاعت کند.

قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا ايمان تصدیقی است که همراه با آرامش نفس و اعتماد باشد و اسلام این است که با اظهار شهادتین وارد اسلام شود و با مؤمنان پیکار نکند، مگر گفتار خداوند را نمی‌بینید که می‌فرماید: وَ لَمَّا يَدْخُلِ الْاِيْمَانُ فِي قُلُوْبِكُمْ خداوند کلمه «لَمَّا تُوْمِنُوْا» را بجای (کذبتم) دروغ می‌گوید گذاشته است چون اَوْلِيْكُ هُمُ الصّٰدِقُوْنَ، که صفت مخلصان است به دلالت کنایی بر دروغگو بودن آنها دلالت می‌کند.

وَ لَكِنْ قُوْلُوْا اَسْلَمْنَا خداوند و لکن اسلمتم، نفرمود تا معنای ادعا و پندار را برساند چنان که گفتارشان آمنا بر این معنی دلالت دارد همچنین است «لا یلتکم» یعنی چیزی از ثواب اعمالتان نمی‌کاهد و به شما ستم روا نمی‌دارد. عرب، الله حَقَّه یألته التا و لاته یلیته، را به یک معنی استعمال می‌کند.

لا یَلْتِكُمْ «لا یألتکم» نیز قرائت شده و دو لغت است.

از ابن عباس روایت است که جمعی از (طایفه) بنی اسد در سالهای قحطی وارد

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۹۹

مدینه شدند و (به امید کمک گرفتن از پیامبر صلی الله علیه و آله) شهادتین گفتند، نرخها در بازار مدینه مرتب گران می‌شد و هر صبح و شام خدمت رسول خدا شرفیاب شده می‌گفتند: عربها بر مرکبهایشان سوار شدند و با تو پیکار کردند اما ما با زن و فرزندان به خدمت شما آمدمیم و هیچ گاه با شما سر جنگ نداشتیم و مقصودشان از این سخنان منت نهادن بر رسول خدا بود، پس این آیه مورد بحث به آن مناسبت نازل شد «۱».

[سوره الحجرات (۴۹): آیات ۱۵ تا ۱۸] ص: ۹۹

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَزْتَابُوا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ (۱۵) قُلْ أ تَعْلَمُونَ اللَّهُ بِدِينِكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۱۶) يَمُنُّونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا قُلْ لَا تَمُنُّوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُم بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَاكُمْ لِلْإِيمَانِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۱۷) إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ (۱۸)

ترجمه: ص: ۹۹

مؤمنان واقعی تنها کسانی هستند که به خدا و رسولش ایمان آورده‌اند، سپس هرگز شک و تردیدی به خود راه نداده و با اموال و جانهای خود در راه خدا جهاد کرده‌اند آنها راستگویانند. (۱۵)

بگو: آیا خدا را از ایمان خود با خبر می‌سازید، او تمام آنچه را در آسمان و زمین است می‌داند، و خداوند از همه چیز آگاه است. (۱۶)

آنها بر تو منت می‌گذارند که

۱- عن ابن عباس، انّ نفرا من بنی اسد قدموا المدینة فی سنه جدبہ فاطهروا الشہادۃ و اغلوا اسعار المدینة و هم یغدون و یروحون الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ و یقولون: اتکک العرب بأنفسها علی ظهور رواحلها و جنناک بالأثقال و الذراری یریدون الصدقة و یمنون علیہ فترلت.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۰۰

اسلام آورده‌اند، بگو اسلام خود را بر من منت مگذارید، بلکه خداوند بر شما منت می‌گذارد که شما را به سوی ایمان هدایت کرده اگر (در ادعای ایمان) راستگو هستید. (۱۷)

خداوند غیب آسمانها و زمین را می‌داند و نسبت به آنچه انجام می‌دهید بیناست. (۱۸)

تفسیر: ص: ۱۰۰

ثُمَّ لَمْ يَزْتَابُوا پس از آن که سینه‌هایشان به ایمان آرامش یافت دچار تردید نشدند که شیطان یا بعضی از گمراه کنندگان در دلشان تردیدی ایجاد کنند که به یقین آنها آسیبی برساند و با دشمن محارب یا شیطان یا نفس اماره به جهاد پرداختند. أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ آنان براستی در دل ایمان آورده و دروغ نگفتند چنان که اعراب بنی اسد دروغ گفتند بلکه ایمان این گروه از سر صدق و حقیقت است.

قُلْ أ تَعْلَمُونَ اللَّهُ بِدِينِكُمْ آیا دینداری خود را به خدا خبر می‌دهید در حالی که خدا بر دل‌های شما احاطه دارد و از اعتقاد شما آگاه است و به خبر دادن شما نیازی ندارد چرا که خدا عالم با لذات است و همه چیز را می‌داند و احتیاج به خبر دادن و اعلام ندارد.

يَمُنُّونَ عَلَيْكَ مَنْ عَلَيْهِ بید، گویند هر گاه به کسی نیکی کند و بخششی را که بر او کرده برشمارد، یعنی سخنی را که به حق باید اسلام نامید نه ایمان، ایمان مشمارید، بلکه خداوند بر شما منت دارد که با توفیق خود شما را کمک کرده و چنان که خود مدعی هستید شما را به سوی ایمان هدایت فرموده و موفق ساخته است و این در صورتی است که ادعای شما درست باشد و حال آن که شما چیزی را ادعا می‌کنید که خداوند علم به خلاف آن دارد. در این که اسلام به ضمیر «کم» [این گروه] نسبت داده شد و «اسلامکم» فرموده و ایمان به حالت غیر اضافه آمده است نکته‌ای است که هر کس دقت کند در می‌یابد و جواب شرط «إِنْ كُنْتُمْ

صَادِقِينَ» به سبب دلالت جمله قبل حذف شده است و تقدیر این است که اگر شما که مدعی ایمان هستید

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۰۱

راست می گوید خدا بر شما منت دارد.

بِمَا تَعْمَلُونَ با «تاء» و «ياء» هر دو قرائت شده است و اشاره به این مطلب دارد که آنها در ادعای ایمانشان راستگو نیستند یعنی چیزی از اسرار شما بر خدا پوشیده نیست بنا بر این چگونه از راستگویی و دروغگویی شما آگاه نمی باشد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۰۲

سوره (ق) ص: ۱۰۲

اشاره

سوره (ق) مکی است و چهل و پنج آیه دارد، فقط یک آیه اش مدنی است.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۱۰۲

در حدیث ابی (بن کعب) آمده هر کس سوره (ق) را بخواند خدا سكرات مرگ را بر او آسان کند «۱»، و از حضرت باقر علیه السلام روایت شده که هر کس سوره (ق) را در نمازهای واجب و مستحب خود بخواند خداوند به او وسعت رزق دهد و در قیامت نامه عملش را به دست راستش دهد و اعمال او را به آسانی حسابرسی فرماید «۲».

[سوره ق (۵۰): آیات ۱ تا ۱۱] ص: ۱۰۲

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
ق وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ (۱) بَلْ عَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ فَقَالَ الْكَاْفِرُونَ هَذَا شَيْءٌ عَجِيبٌ (۲) أِذَا مَثْنَا وَكُنَّا تُرَابًا ذَلِكَ رَجْعٌ بَعِيدٌ (۳)
قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْأَرْضُ مِنْهُمْ وَعِنْدَنَا كِتَابٌ حَفِيظٌ (۴)
بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَهُمْ فِي أَمْرٍ مَرِيجٍ (۵) أَلَمْ يَنْظُرُوا إِلَى السَّمَاءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا وَزَيَّنَّاهَا وَمَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ (۶) وَالْأَرْضَ
مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ (۷) تَبْصِرَةً وَذِكْرَى لِكُلِّ عِنْدٍ مُنِيبٍ (۸) وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكًا فَأَنْبَتْنَا
بِهِ جَنَاتٍ وَحَبَّ الْحَصِيدِ (۹)
وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ (۱۰) رِزْقًا لِلْعِبَادِ وَأَخْيَيْنَا بِهِ بَلْدَةً مِثْلًا كَذَلِكَ الْخُرُوجُ (۱۱)

-۱

فی حدیث ابی، من قرأ سورة (ق) هوّن الله عليه سكرات الموت.

-۲

عن الباقر علیه السلام من قرأ فی فرائضه و نوافله سوره (ق) وسّع الله علیه فی رزقه و اعطاه الله كتابه بيمينه و حاسبه حسابا يسيرا.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۰۳

ترجمه: ص: ۱۰۳

به نام خداوند بخشنده بخشایشگر،
 ق- سوگند به قرآن مجید. (۱)
 آنها تعجب کردند که پیامبری اندازگر از میان خودشان آمده، و کافران گفتند این چیز عجیبی است. (۲)
 آیا هنگامی که ما مردیم و خاک شدیم دوباره به زندگی باز می‌گردیم؟ این بازگشتی است بعید! (۳)
 ولی ما می‌دانیم آنچه را زمین از بدن آنها می‌کاهد و نزد ما کتابی است که همه چیز در آن محفوظ است. (۴)
 آنها حق را هنگامی که به سراغشان آمد تکذیب کردند از این رو پیوسته در کار پراکنده خود متحیرند. (۵)
 آیا آنها به آسمانی که بالای سرشان است نگاه نکردند که چگونه ما آن را بنا کرده‌ایم؟ و چگونه به وسیله ستارگان زینت
 بخشیده‌ایم و هیچ شکاف و ناموزونی در آن نیست! (۶)
 و زمین را گسترش دادیم و در آن کوه‌های عظیمی افکندیم، و از هر نوع گیاه بهجت انگیز رویاندیم. (۷)
 تا وسیله بینایی و بیداری برای هر بنده توبه کاری باشد. (۸)
 و از آسمان آبی پر برکت فرستادیم و به وسیله آن باغها و دانه‌هایی را که درو می‌کنند رویاندیم. (۹)
 و نخلهای بلند قامت که میوه‌های متراکم دارند. (۱۰)
 همه آنها به منظور بخشیدن روزی به بندگان است، و به وسیله باران زمین مرده را زنده کردیم، آری زنده شدن مردگان نیز همین
 گونه است. (۱۱)
 ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۰۴

تفسیر: ص: ۱۰۴

ق وَالْقُرْآنِ الْمَجِیدِ بحث در این آیه نظیر بحث در (ص وَالْقُرْآنِ ذِی الذِّکْرِ) است چرا که هر دو یک اسلوب دارد و منظور از
 «مجید» این است که قرآن نسبت به دیگر کتب آسمانی که در پیشگاه خدا بزرگ است از مجد و عظمت ویژه‌ای برخوردار است.
 بَلْ عَجِبُوا یعنی از آنچه شگفت آور نیست به شگفت آمدند و آن این که مردی از خودشان آمد که از امانت و عدالت او آگاه
 بودند و آنها را از رستخیز و پاداش (اعمال) می‌ترسانید.
 فَقَالَ الْكَافِرُونَ اسم ظاهر «کافرون» به جای ضمیر آمده تا دلالت کند که آنان با گفتارشان هذا شیء عجیب اقدام به بزرگترین کفر
 کرده‌اند و «هذا» اشاره به بازگشت انسانها در قیامت است.
 إِذَا مِتْنَا «اذا» منصوب است بنا بر این که ظرف مقدر باشد و معنایش چنین است اُحین نموت و نصیر ترابا نبعث و نرجع ذلک رجوع
 بعید آیا هنگامی که می‌میریم و خاک می‌شویم زنده شده و بر می‌گردیم این برگشتن دور به نظر می‌رسد و قابل قبول نیست چنان
 که می‌گویید: هذا قول بعید- یعنی این گفتار دور از ذهن و عادت است.
 قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْأَرْضُ مِنْهُمْ این آیه بعید شمردن آنها در مورد بازگشت قیامت را رد می‌کند، یعنی می‌دانیم که زمین گوشت‌های
 بدن آنها را می‌خورد و استخوانهایشان را فرسوده می‌کند بنا بر این، زنده کردن و برگرداندن آنها برای ما دشوار نیست از سدی
 روایت شده که منظور از ما تَنْقُصُ الْأَرْضُ مِنْهُمْ، تعداد کسانی است که از آنها می‌میرند و در خاک دفن می‌شوند.
 وَعِنْدَنَا كِتَابٌ حَفِیظٌ ما کتابی داریم که از کهنگی و فرسودگی محفوظ است و آن کتاب حافظان اعمال است که آنها را
 می‌نویسند، یا آنچه در آن کتاب نوشته شده و به امانت نهاده حفظ می‌کند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۰۵

بَلْ كَذَّبُوا اعْرَاضِيْ اِسْتِ كِه پَس از اعْرَاضِ اَوَّلِ بَلِّ عَجَبُوْا، آمده تا دلالت كند كه كافران كارى كرده‌اند كه از تعجبشان بر زنده شدن در قيامت زشت تر است و آن تكذيب نبوت پيامبر صلى الله عليه و آله است كه به وسيله معجزات تأييد شده است. فَهَمْ فِيْ اَمْرِ مَرِيْجٍ اَنان در اين مورد سردرگم و پريشانند، گويند مرج الخاتم في اصبعه و خرج، انگشتر را در انگشتر خود كرد و بيرون آورد، گاه مى گويند محمد صلى الله عليه و آله ديوانه است و گاه مى گويند جادوگر است و گاه مى گويند شاعر است. اَفَلَمْ يَنْظُرُوا اِلَى السَّمَاءِ فَوْقَهُمْ اَيَا هِنْكَامِيْ كِه به زنده شدن پَس از مرگ كفر ورزيدند به نشانه‌هاى قدرت خدا در بناى آسمان با همه عظمت و نظم عالى آن نينديشيدند.

كَيْفَ بَنَيْنَاهَا چگونه آن آسمانها را بدون داشتن ستون و تكيه گاهى بنا كرده‌ايم.

وَمَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ يعنى آسمان دارى شكاف و فاصله‌اى نيست مانند گفته خداوند هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ «آيا هيچ شكاف و خللى مشاهده مى كنى؟» (ملك/ ۳).

وَالْمَأْرُضَ مَيِّدًا ناهى زمين را گسترش داديم و در آن كوه‌هاى ثابت نهاديم، وَ اَنْبَتْنَا فِيْهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ از هر صنفى كه خوش منظر است رويانديم.

تَبَصَّرَةٌ وَ ذِكْرَى لِكُلِّ عَبْدٍ مُّئِيْبٍ تا بدان وسيله امر دين روشن شود و براى هر بنده‌اى كه به خدا روى مى آورد و در آفرينش بى نظيرش مى انديشد يادآورى باشد.

ماءٌ مُّبَارَكًا يعنى از آسمان بارانى پر منفعت و بركت فرو فرستاديم.

فَأَنْبَتْنَا بِهِ جَبَّاتٍ وَ به وسيله آن باغهاى پر از درخت كه ميوه‌هاى گوناگون دارد رويانديم. وَ حَبِّ الْحَصِيْدِ وَ هر دانه‌اى كه قابل درو شدن است مانند گندم و جو و ديگر حبوبات را رويانديم و با اين باران درختان خرماى بلند رويانديم.

لَهَا طَلْعٌ نَضِيْدٌ اين درختان خرماى بلند شاخه‌هاى دارند كه بر روى هم افتاده‌اند و بسيار خرما دارد.

رِزْقًا لِلْعِبَادِ «رزق» مفعول له است و اصلش انبتنا ليرزقهم است يعنى آنها را

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۰۶

رويانديم تا به شما روزى دهيم، و ممن است مصدر انبتنا باشد چون انبات (روياندن) به معنای رزق و روزى دادن است.

كَذَلِكَ الْخُرُوجُ يعنى همان طور كه با آب اين زمينهاى مرده را كه چيزى در آن نمى روييد زنده كرديم شما نيز پَس از مردن از قبرها زنده بيرون مى شويد.

«كاف» در «كذلك» محلاً مرفوع است و رفع آن بنا بر ابتدائيت است.

[سوره ق (۵۰): آيات ۱۲ تا ۲۰] ص: ۱۰۶

اشاره

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَ اَصْحَابُ الرَّسِّ وَ ثَمُودُ (۱۲) وَ عادٌ وَ فِرْعَوْنُ وَ اِخْوَانُ لوطٍ (۱۳) وَ اَصْحَابُ الْاَيْكَةِ وَ قَوْمٌ تَبِعَ كُلَّ كَذَّبٍ الرَّسْلِ فَحَقَّ وَعَيْدِ (۱۴) اَفَعَيْنَا بِالْخَلْقِ الْاَوَّلِ بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيْدٍ (۱۵) وَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ وَ نَعْلَمُ مَا تُوَسَّوْسُ بِهِ نَفْسُهُ وَ نَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيْدِ (۱۶)

اِذْ يَتَلَقَى الْمُتَلَقِيْنَ عَنِ الْيَمِيْنِ وَ عَنِ الشِّمَالِ قَعِيْدٌ (۱۷) مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ اِلَّا لَمَدِيْهِ رَقِيْبٌ عَتِيْدٌ (۱۸) وَ جَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ ذَلِكُمْ مَا كُنْتُمْ مِنْهُ تَحِيْدٌ (۱۹) وَ نَفِخْ فِي الصُّوْرِ ذَلِكُمْ يَوْمُ الْوَعِيْدِ (۲۰)

ترجمه: ص: ۱۰۶

پیش از آنها قوم نوح و اصحاب رسّ (قومی در یمامه زندگی می‌کردند و پیامبری به نام حنظله داشتند) و قوم ثمود (پیامبرانشان را) تکذیب کردند. (۱۲)

و همچنین قوم عاد و فرعون و قوم لوط. (۱۳)

و اصحاب ایکه (قوم شعیب) و قوم تبع (که در سرزمین یمن زندگی می‌کردند) هر یک از آنها فرستادگان الهی را تکذیب کردند و وعده عذاب درباره آنها تحقق یافت. (۱۴)

آیا ما از آفرینش نخستین عاجز ماندیم (که قادر بر آفرینش رستاخیز نباشیم) ولی آنها (با این همه دلایل روشن) باز در آفرینش جدید تردید دارند. (۱۵)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۰۷

ما انسان را آفریدیم و سوسه‌های نفس او را می‌دانیم، و ما به او از رگ قلبش نزدیک‌تریم. (۱۶)

به خاطر بیاورید هنگامی که دو فرشته راست و چپ که ملازم انسان هستند اعمال او را دریافت می‌دارند. (۱۷)

هیچ سخنی را انسان تلفظ نمی‌کند مگر این که نزد آن فرشته‌ای مراقب و آماده برای انجام مأموریت است. (۱۸)

و سرانجام سکران مرگ به حق فرا می‌رسد (و به انسان گفته می‌شود) این همان چیزی است که از آن می‌گریختی. (۱۹)

و در صور دمیده می‌شود، آن روز، روز تحقق وعده وحشتناک است. (۲۰)

تفسیر: ص: ۱۰۷

تمام این اقوام یاد شده پیامبرانی را که بر آنها مبعوث شدند تکذیب کردند از این رو لازم آمد تهدید من که همان عذاب است بر آنها فرود آید، خدا در این آیه به پیامبر ما صلی الله علیه و آله دلداری می‌دهد و کفار را از کیفر و عذاب می‌ترساند.

أَفَعَبِينَا هَمْزَه این کلمه برای انکار است و عیبی بالأمر زمانی گفته می‌شود که شخصی به آن کار هدایت نشود و معنای جمله این است که ما همان طور که می‌دانید از آفرینش اولیّه عاجز نبودیم تا از آفرینش دوّم عاجز شویم.

بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ یعنی آنان در آفرینش اولیّه منکر قدرت ما نیستند بلکه آنها در زنده شدن پس از مرگ تردید دارند و شیطان آنها را به اشتباه و شک انداخته است که زنده کردن مردگان امری غیر عادی است و منظور از سوسه صدای پنهان است

و سوسه نفس (حدیث نفس) چیزی است که به دل و باطن انسان خطور می‌کند. (باء) در «به» مانند «باء» در جمله (صوت بکذا) است، و ممکن است برای متعدی ساختن فعل باشد و ضمیر به انسان برگردد، یعنی آنچه را که تو مورد سوسه قرار می‌دهی.

«ما» در «ما تُؤَسِّسُ» مصدری است چرا که عرب می‌گوید: حَدَّثَ نَفْسَهُ بِكَذَا چنان که می‌گوید حَدَّثَتْهُ بِه نَفْسَهُ، لَبِید شاعر می‌گوید.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۰۸

وَ اكْذِبِ النَّفْسَ إِذَا حَدَّثَتْهَا أَنْ صَدَّقَ النَّفْسَ بِزُرِّ الْأَمَلِ «۱»

وَ نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مَقْصُودِ این است که علم خدا به هر چیزی نزدیک است و به همه حالات تعلق می‌گیرد تا آنجا که هیچ حالتی بر ذات حق پوشیده نمی‌ماند و گویی ذات پروردگار به آن نزدیک است و جبل الوریثه مثلی برای بسیار نزدیک بودن است چنان که

گفته‌اند هو مَنی معقد الإزار، او بسیار به من نزدیک است، منظور از «جبل» رگ است و وریدان دو رگی است که متصل به گردن است و در جلو آن قرار دارد و به رگ و تین (قلب) پیوسته است که از سر به آن می‌رسد.

إِذْ يَتَلَقَى الْمُتَلَقِيَانِ «إِذْ» منصوب به «اقرب» است و معنی این است که خدای سبحان آنچه را به نفس خطور کند می‌داند و از هر چیز

نزدیک به انسان نزدیکتر است آن گاه که دو ملک ضبط کننده گفته‌های او را ضبط می‌کنند، و این اعلان بی‌نیازی خداوند از ضبط دو فرشته است چرا که او از پوشیده‌ترین امور آگاه است و گماشتن دو فرشته بر انسان برای ضبط گفتار نشان لطف الهی است که آنها را از کارهای زشت باز دارد و به انجام عبادات مایل سازد، و «تَلَقَى تَلَقْن» و «قعيد قاعد» است مانند جلیس که «جالس» است معنای آیه این است که فرشتگان دریافت دارنده اعمال در سمت راست و چپ نشسته‌اند و «قعيد» که پس از «عن اليمين» بوده حذف شده چون قعيد دوم بر آن دلالت می‌کند مانند گفته شاعر:

رمانی بامر کنت منه و والدی بریا و من حول الطوی رمانی «۲»

ما یلْفِظُ مِنْ قَوْلِ انسان هیچ کلامی را نمی‌گوید مگر این که ملکی نزد اوست

۱- هر گاه نفس، تو را از کاری خبر دهد و تو او را از آن کار خبر دهی (هر گاه نفس تو را وسوسه کرد) تصدیقش مکن که اگر او را تصدیق کنی تو را در (دام) آرزو می‌افکند.

۲- مرا به کاری متهم ساخت که من و پدرم از آن منزّه و دور بودیم و از ... در این شعر «بریا» بعد از (كُنْتُ مِنْهُ) حذف شده چون (بریا) در مصراع دوم بر آن دلالت می‌کند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۰۹

که عمل او را مراقبت می‌کند و با او حاضر است. از پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ روايت شده است که فرشته نویسنده حسنات در سمت راست انسان و نویسنده گناهان در سمت چپ اوست و فرشته مأمور سمت راست بر فرشته سمت چپ فرمانروایی دارد، بنا بر این هر گاه ثوابی کند فرشته سمت راست ده ثواب می‌نویسد و هر گاه انسان گناهی مرتکب شود فرشته سمت راست به فرشته سمت چپ می‌گوید هفت ساعت او را مهلت بده شاید تسبیح و استغفار کند «۱».

وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ مراد سختی جان کندن است که انسان را مدهوش کرده و بر عقلش چیره می‌شود.

بِالْحَقِّ «باء» در این کلمه برای تعدیه است، یعنی سختی مرگ، حقیقت را که سعادت یا شقاوت است آورد و گفته شده: حقیقتی (مرگی) را آورده که انسان برای آن آفریده شده است. و ممکن است «باء» در «بالحق» مانند «باء» در گفتار خداوند تَثْبُتُ بِالذُّهْنِ باشد یعنی آمد در حالی که به حقیقت امر مشتبه شده یا به حکمت و غرض صحیح مشتبه شده است.

این آیه و جاءت سكره الحق بالموت نیز قرائت شده است و این قرائت از ائمه شیعه علیهم السّلام روايت شده و «سکره» به «حق» اضافه شده است تا دلالت کند که سختی جان کندن برای انسان مقدر شده و در آن حکمتی است و «باء» در «بالموت» برای تعدیه است چرا که سختی جان کندن به سبب رفتن روح است یا برای این که در پی آن مرگ هست و گویی سختی جان کندن مرگ را می‌آورد. و ممکن است به این معنی باشد که سختی جان دادن آمد در حالی که مرگ را به همراه دارد و گفته شده:

«سکره الحق» به معنای سکره الله، است و «سکره» برای تعظیم و اهمیت دادن به آن

-۱

عن النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ: كاتب الحسنات على يمين الرجل و كاتب السيئات على يساره و صاحب اليمين امير على صاحب الشمال فاذا عمل حسنة كتبها ملك اليمين عشرا و اذا عمل سيئة قال صاحب اليمين لصاحب الشمال دعه سبع ساعات لعله يسبح او يستغفر.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۱۰

و سختی جان کندن به حق اضافه شده است.

ذَلِكَ در مشار الیه «ذَلِكَ» دو قول است:

۱- اشاره به مرگ باشد و مخاطب، از باب التفات انسانی باشد که در گفتار خداوند، وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ آیده است.

۲- اشاره به حق باشد و مخاطب شخص فاجر.

تَحِيدٌ یعنی می‌گریزد.

ذَلِكَ يَوْمَ الْوَعِيدِ «ذَلِكَ» اشاره به مصدر «نَفَخَ» است یعنی زمان آن دمیدن روز ترساندن است و مضاف «نَفَخَ» حذف شده است.

[سوره ق (۵۰): آیات ۲۱ تا ۳۵] ص: ۱۱۰

اشاره

وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ (۲۱) لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ (۲۲) وَقَالَ قَرِينُهُ هَذَا مَا لَدَيَّ عَتِيدٌ (۲۳) أَلْقِيَا فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ (۲۴) مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُرِيبٍ (۲۵) الَّذِي جَعَلَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَأَلْقِيَاهُ فِي الْعَذَابِ الشَّدِيدِ (۲۶) قَالَ قَرِينُهُ رَبَّنَا مَا أَطَعَيْتُهُ وَ لَكِنْ كَانُ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ (۲۷) قَالَ لَا تَخْتَصِمُوا لَدَيَّ وَقَدْ قَدَّمْتُمْ إِلَيَّ بِالْوَعِيدِ (۲۸) مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ (۲۹) يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأَتْ وَ تَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ (۳۰)

وَأَرْزَقْتِ الْجَنَّةَ لِلْمُتَّقِينَ غَيْرَ بَعِيدٍ (۳۱) هَذَا مَا تُوَعَّدُونَ لِكُلِّ أَوَّابٍ حَفِيظٍ (۳۲) مَنْ حَشِيَ الرَّحْمَنَ الْغَيْبِ وَ جَاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ (۳۳) ادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ ذَلِكَ يَوْمُ الْخُلُودِ (۳۴) لَهُمْ مَا يَشَاؤُونَ فِيهَا وَ لَدَيْنَا مَزِيدٌ (۳۵)

ترجمه: ص: ۱۱۰

هر انسانی وارد محشر می‌شود در حالی که همراه او سوق دهنده و گواهی است. (۲۱)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۱۱

(به او خطاب می‌شود) تو از این صحنه (و دادگاه بزرگ) غافل بودی، و ما پرده را از چشم تو کنار زدیم، و امروز چشمت کاملاً تیز بین است. (۲۲)

فرشته همنشین او می‌گوید این نامه اعمال اوست که نزد من حاضر و آماده است. (۲۳)

(خداوند فرمان می‌دهد): در جهنم بیفکنید هر کافر متکبر و لجوج را. (۲۴)

آن کسی که شدیداً مانع خیر است، متجاوز است، و در شک و تردید (حتی دیگران را به تردید می‌افکند). (۲۵)

آن کسی که معبود دیگری با خدا قرار داده (آری) او را در عذاب شدید بیفکنید! (۲۶)

و همنشینش از شیاطین می‌گوید: پروردگارا من او را به طغیان و نداشتن لکن او خود در گمراهی دور و درازی بود. (۲۷)

خداوند می‌گوید: نزد من جدال و مخاصمه نکنید، من قبلاً به شما اتمام حجت کرده‌ام. (۲۸)

سخن من تغییر ناپذیر است، و من هرگز به بندگانم ستم نخواهم کرد. (۲۹)

به خاطر بیاورید روزی را که به جهنم می‌گوییم آیا پر شده‌ای؟ و او می‌گوید آیا افزون بر این هم وجود دارد؟! (۳۰)

(در آن روز) بهشت به پرهیزگاران نزدیک می‌شود، و فاصله‌ای از آنها ندارد! (۳۱)

این چیزی است که به شما وعده داده می‌شود و برای کسانی است که به سوی خدا باز می‌گردند، و پیمانها و احکام او را حفظ می‌کنند. (۳۲)

آن کس که از خداوند رحمان در نهران بترسد، و با قلبی پشیمان در محضر او حاضر شود. (۳۳)
 (به آنها می‌گویند) به سلامت وارد بهشت شوید، امروز روز جاودانی است. (۳۴)
 هر چه بخواهند در آن جا برای آنها هست و نزد ما نعمتهای اضافی دیگری است (که به فکر هیچ کس نمی‌رسد). (۳۵)

تفسیر: ص: ۱۱۱

مَعَهَا سَائِقٌ در روز قیامت هر انسان مکلفی می‌آید در حالی که فرشته‌ای سوق دهنده همراه اوست و او را می‌دارد که به طرف حساب برود و فرشته دیگری است که با آگاهی از احوال او درباره او شهادت می‌دهد، این جمله محلا حال است برای کَلَّ که با اضافه شدن به نفس که در حکم معرفه است، به معرفه اضافه شده

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۱۲

است، یعنی به او گفته می‌شود، تو در دنیا از امروز غافل بودی و گویی این غفلت برای تو پرده و برای چشمت مانعی بوده و ما آن پرده را کنار زدیم و غفلت از تو برطرف شد و چشم تو که از دیدن ناتوان بود بر اثر بیداری تیزبین شد.
 وَقَالَ قَرِينُهُ مَنْظُورٌ از «قرین» شیطانی است که برایش برانگیخته شده و در گفتار خدای سبحان آمده است نُفِيضٌ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ «شیطانی را به سراغ او می‌فرستیم و همواره قرین او باشد» (زخرف/ ۳۶) گفته شده: «قرین» فرشته‌ای است که شاهد اعمال انسان است و این مطلب از ائمه معصومین علیهم السلام روایت شده است.

هذا ما لَدَى عَتِيدٍ اگر مقصود از «قرین» شیطان باشد معنای آیه این است که این عذابی است که در نزد من حاضر است و آن را با گمراه ساختنم برای جهنم فراهم کرده‌ام. و اگر مقصود از قرین فرشته باشد به این معناست که این حساب اوست که نزد من در پرونده او حاضر است آن فرشته به خداوند عرض می‌کند: اعمال او در این پرونده نزد من حاضر است چرا که مرا بر او گماشته‌ای.
 «ما» موصوف و «عتید» صفت آن است و اگر «ما» را صفت قرار دهیم «عتید» بدل یا خبر بعد از خبر یا خبر مبتدای محذوف است.
 أَلْقِيَا فِي جَهَنَّمَ در این جمله چند قول است:

۱- خطاب است از سوی خدا به دو فرشته سوق دهنده و شاهد.

۲- خطاب به یک فرشته باشد به این اعتبار که مثنی بودن فاعل را به منزله مثنی بودن فعل قرار دهیم و گویی گفته شده «الق-الق».

۳- عربها بیشتر در سفرها همراهی دارند که با خود او دو نفر می‌شوند از این رو بیشتر بر زبانشان خطاب به تشبیه رایج است و می‌گویند: یا صاحبی و خلیلی و قفا، ای دو یار و دوست من (و) بایستید تا آن جا که در خطاب به یک نفر از تشبیه استفاده می‌کنند چنان که از حجاج نقل شده که می‌گفت: یا حرسى اضربا عنقه «و اضربا به صورت مثنی برای حرس که جمع است آورده شده»

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۱۳

۴- الف در «القیا» بدل از نون خفیفه برای تأکید باشد «و اصل آن (القین) بوده» و وصل در حکم وقف قرار گرفته و نون به الف تبدیل شده است.

از ابو سعید خدری از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت شده که فرمود: هر گاه روز قیامت شود خدا به من و علی می‌فرماید: هر کس دشمن شماست در آتش بیفکنید و هر کس دوست شماست وارد بهشت کنید و این است (معنای) گفتار خداوند: أَلْقِيَا فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ «۱».

«عَنِيدٌ» به معنای معاند و متمایل از حق است که به خاندان خودش تجاوز و ستم می‌کند.

مَنَاعٌ لِلْخَيْرِ بسیار حقوق مال را منع می‌کند یا بسیار از کار خیر منع می‌کند که به مستحق آن نرسد و میان خیر و مستحق خیر حایل و مانع می‌شود.

گویند: این آیه درباره ولید بن مغیره نازل شد زمانی که برادر زادگانش در مورد مسلمان شدن با او مشورت کردند پس مغیره آنها را از مسلمان شدن منع کرد.

مُعْتَدِ ستمگری که از حق تجاوز کرده و در وجود خدا و دین او دچار تردید شده است. بعضی گفته‌اند: منظور از «معتد» شخص متهم است که با انجام کارهایی مورد سوء ظن واقع می‌شود مانند شخص مورد نکوهش که به خاطر انجام کارهایی مورد ملامت قرار می‌گیرد.

الَّذِي جَعَلَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَأَلْقِيَاهُ در اعراب «الَّذِي جَعَلَ» دو احتمال هست: ۱- مبتدأست و معنای شرط در آن نهفته است «فألقياه» خیر مبتدأست ۲- الَّذِي جعل بدل از كَلَّ كَفَّار باشد «فألقياه» برای تأکید تکرار شده باشد.
قَالَ قَرِينُهُ رَبَّنَا مَا أَطْعَمْتَهُ شَيْطَانٌ كَوَيْدٍ: پروردگارا من او را طغیانگر قرار ندادم

-۱

عن ابی سعید الخدری عن النبی صلی الله علیه و آله قال: إذا كان يوم القيامة يقول الله لي و لعلی القيا في النار من ابغضكما و ادخلا الجنة من احبكما و ذلك قوله عز اسمه، القيا في جهنم كل كفار عنيد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۱۴

ولی او خود طغیان کرده و گمراهی را بر عدالت انتخاب کرده است، مانند این گفته خداوند: وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي «من بر شما تسلطی نداشتم جز این که دعوتتان کردم و شما پذیرفتید». (ابراهیم/ ۲۲) قال یعنی خداوند به آنها می‌فرماید:

لَا تَخْتَصِمُوا لَدِيَ فِي آخِرَتٍ فِي مَشَارِقِهَا مِنْ بَعْضِي مِنْ بَعْضِي دُشْمَنِي نُوْرِيْدُ جَرَا كِهْ دَرِ خُصُوْمَتِ شَمَا بَا هَمْ فَايْدِهْ اِي نِيْسْتِ دَرِ حَالِي كِهْ مِنْ بِيْشْتَرِ بَهْ زَبَانِ پِيَامْبِرَانِمِ شَمَا رَا بِيْمِ دَاْدَهْ بُوْدِمِ.

مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَنْفُسِهِمْ أَنْ يَخْتَصِمُوا لَدِيَ مِنْ بَعْضِي مِنْ بَعْضِي دُشْمَنِي نُوْرِيْدُ جَرَا كِهْ دَرِ خُصُوْمَتِ شَمَا بَا هَمْ فَايْدِهْ اِي نِيْسْتِ دَرِ حَالِي كِهْ مِنْ بِيْشْتَرِ بَهْ زَبَانِ پِيَامْبِرَانِمِ شَمَا رَا بِيْمِ دَاْدَهْ بُوْدِمِ.

وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ در کیفری که می‌دهم به بندگانم ستم روا نمی‌دارم ولی آنها با انجام کارهای زشت به خودشان ستم می‌کنند. «باء» در «بالوعید» زایده است نظیر قول خداوند: وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ «خود را به دست خود به هلاکت نیفکنید» (بقره/ ۱۹۵). و اگر قدم به معنای تقدم باشد «باء» برای تعدیه است و جمله، وَقَدْ قَدَّمْتُ إِلَيْكُمْ به جای حال از «لا تختصموا» می‌باشد و به این معنی است که:

شما قبول دارید که من پیشتر شما را وعده عذاب داده‌ام.

يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ نَقُولُ «نون» و «ياء» هر دو قرائت شده است و «يوم» منصوب به «ظلام» یا منصوب به «نفخ» است و سؤال و جواب جهنم از باب تخلیل است و هدف به تصویر کشیدن معنی در دل است که دو معنی دارد:

۱- جهنم با همه دامنه‌دار بودنش پر می‌شود تا آن جا که بر پری آن چیزی افزوده نمی‌شود.

۲- جهنم آن اندازه وسعت دارد که در عین داخل شدن افراد جای اضافی برای ورود دیگران دارد. «مزید» مصدر است مانند مجید یا اسم مفعول است مانند مبيع.

غَيْرِ بَعِيدٍ منصوب است بنا بر ظرف بودن، یعنی جایی که دور نیست، یا منصوب

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۱۵

است بنا بر این که حال باشد و دلیل مذکر آمدنش این است که بر وزن مصدر است و در صفت آوردن برای مصدرها مذکر و

مؤنث یکسان است، یا موصوف حذف شده و در اصل شیئا غیر بعید، و به معنای تأکید است چنان که می‌گویی: هو قریب غیر بعید، آن نزدیک است و دور نیست.

هذا ما تُوعَدُونَ جمله معترضه است.

لِكُلِّ أَوَّابٍ بدل از متقین است و حرف جرّ تکرار شده است.

هذا اشاره به ثواب یا به مصدر «ازلفت» است.

أَوَّابٍ کسی است که بسیار توبه می‌کند و به بندگی خدا بر می‌گردد.

حفیظ کسی است که حدود الهی را حفظ می‌کند.

مَنْ حَشِيَّتِي الرَّحْمَنِ بدل بعد از بدل و تابع برای کُلِّ است و می‌تواند بدل از موصوف «أَوَّابٍ» و «حفیظ» باشد ولی نمی‌تواند در حکم «أَوَّابٍ» و «حفیظ» باشد چون برای «من» موصول صفت آورده نمی‌شود و هیچ یک از موصولها جز الّذی موصوف واقع نمی‌شود، و ممکن است مبتدا باشد و خبرش را یقال لهم ادخلوها بسلام، بگیریم چرا که «من» در حکم جمع است.

بِالْغَيْبِ در اعراب این کلمه سه قول است:

۱- حال از مفعول [مقدّر] که (خشیه) است باشد یعنی از خدا بترسد در حالی که غایب است.

۲- صفت برای مصدر «خشیه» باشد یعنی از خدا می‌ترسد ترسیدنی که همراه با غایب بودن است تا آن جا که از عقاب او می‌ترسد در حالی که غایب است.

۳- حال برای فاعل باشد یعنی در حالی که او در خلوت است و هیچ کس او را نمی‌بیند.

وَجَاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ با قلبی که به بندگی خدا روی آورده، وارد آخرت می‌شود.

ادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ آمینین به آنان گفته می‌شود وارد بهشت شوید در حالی که از

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۱۶

عذاب در امانید، یا در حالی که خدا و فرشتگان بر شما سلام می‌کنند.

ذَلِكَ يَوْمَ الْخُلُودِ آن روز روزی است که جاودانگی [در بهشت ماندن] مقدّر شده است مانند ادخلوها خالدین، یعنی وارد بهشت شوید در حالی که همیشه ماندن مقدّر شده است.

لَهُمْ مَا يَشَاؤُنَ فِيهَا هر چه اراده کنند و از انواع نعمتها که در بهشت بخواهند در اختیارشان است.

وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ بلکه بیش از آنچه بخواهند در نزد ما برایشان وجود دارد از نعمتهایی که به دلشان خطور نکرده است یا بیش از مقداری که استحقاق دارند.

[سوره ق (۵۰): آیات ۳۶ تا ۴۵] ص: ۱۱۶

اشاره

وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَوْمٍ هُمْ أَشَدُّ مِنْهُمْ بَطْشًا فَنَقَّبُوا فِي الْبِلَادِ هَلْ مِنْ مَحِيصٍ (۳۶) إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرٍ لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ (۳۷) وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ (۳۸) فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ (۳۹) وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَأَدْبَارَ السُّجُودِ (۴۰)

وَاسْتَمِعْ يَوْمَ يُنَادِ الْمُنَادِ مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ (۴۱) يَوْمَ يَسْمَعُونَ الصَّيْحَةَ بِالْحَقِّ ذَلِكَ يَوْمَ الْخُرُوجِ (۴۲) إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي وَنُمِيتُ وَإِنَّا الْمُصِيرُ (۴۳) يَوْمَ تَشَقُّقُ الْأَرْضُ عَنْهُمْ سِرَاعًا ذَلِكَ حَشْرٌ عَلَيْنَا يَسِيرٌ (۴۴) نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ فَذَكِّرْ بِالْقُرْآنِ مَنْ

يَخَافُ وَعَيْدٍ (۴۵)

ترجمه: ص: ۱۱۶

چه بسیار اقوامی را که قبل از آنها هلاک کردیم، اقوامی که از آنها ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۱۷ قوی تر بودند، و شهرها (و کشورها) را گشودند، آیا راه فراری وجود دارد؟ (۳۶)

در این تذکری است برای آن کس که عقل دارد، یا گوش فرا دهد و حضور یابد. (۳۷)

ما آسمانها و زمین و آنچه را در میان آنهاست در شش روز (شش دوران) آفریدیم و هیچ گونه رنج و تعبى به ما نرسید (با این حال چگونه زنده کردن مردگان برای ما مشکل است؟). (۳۸)

در برابر آنچه آنها می گویند شکبیا باش، و تسبیح و حمد پروردگارت را قبل از طلوع آفتاب و پیش از غروب بجا آور. (۳۹)

و در بخشی از شب او را تسبیح کن، و بعد از سجده‌ها! (۴۰)

گوش فرا ده و منتظر روزی باش که منادی از مکان نزدیک ندا می دهد. (۴۱)

روزی که همگان صیحه رستاخیز را به حق می شنوند، آن روز روز خروج است. (۴۲)

ماییم که زنده می کنیم، و می میرانیم، و بازگشت تنها به سوی ماست. (۴۳)

روزی که زمین از روی آنها شکافته می شود و سرعت (از قبرها) خارج می شوند، و این جمع کردن برای ما آسان است. (۴۴)

ما به آنچه آنها می گویند آگاه‌ترینیم و تو مأمور به مجبور ساختن آنها نیستی، بنا بر این به وسیله قرآن کسانی را که از عذاب من می ترسند متذکر ساز. (۴۵)

تفسیر: ص: ۱۱۷

فَنَقَّبُوا رَاهِبًا رَا هِبًا رَا هِبًا فَتَحَ كَرَدْنَا، اصل «نَقَّبُوا» از «نَقَب» به معنای راه است، یعنی شهرها را فتح کرده و درباره امور آنها گفتگو کردند. حرث بن حله می گوید:

نَقَّبُوا فِي الْبِلَادِ مِنْ حَذْرِ الْمَوْتِ وَ جَالُوا فِي الْأَرْضِ كُلِّ مَجَالٍ «۱»

«فاء» در «فَنَقَّبُوا» برای سببیت از هُم أَشَدُّ مِنْهُمْ بَطْشًا، است، یعنی قدرت زیادشان آنها را بر فتح شهرها توانا ساخت و ممکن است به این معنی باشد که اهل مکه در

۱- شعر از حرث بن کله است. در راههای شهرها رفتند و برای فرار از مرگ و ترس از آن به تفتیش و جستجوی پناهگاه و راه فرار پرداختند و در اطراف زمین به هر دری زدند. تفسیر کشاف، ج ۴، پانوشت ص ۳۹۰-م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۱۸

شهرهای آن زمانها فتحهایی کردند. آیا آنها از خدا یا از مرگ، راه گریزی دارند تا برای خود نظیر آرزوهای آنان داشته باشند.

إِنَّ فِي ذَلِكَ لَلذِّكْرَىٰ فِي رَآءِ خَيْرٍ دَادِمٌ تَذَكَرٌ وَ عِبْرَتٌ لِّمَنْ يَشَاءُ لِيَأْتِيهِمْ مِنَ اللَّهِ نَذِيرٌ وَ نَكْهَدَارِنْدَه‌ای دَارِدُ زِيْرَا كَسِي كَه قَلْبِش حَقَائِقُ رَا نَمِي كِيرِدُ وَ دَرِ خُودِ نَگَه نَمِي دَارِدُ كُوْبِي قَلْبِ نَدَارِدُ. از ابن عباس روایت شده مقصود از قلب در این جا عقل است «۱».

أَوْ أَلْفَى السَّمْعَ يَا إِبْنِ كَسِي كَه قَلْبِش حَقَائِقُ رَا نَمِي كِيرِدُ وَ دَرِ خُودِ نَگَه نَمِي دَارِدُ كُوْبِي قَلْبِ نَدَارِدُ. از ابن عباس روایت شده مقصود از قلب در این جا عقل است «۱».

شخص غایب است «۲»، یا در حالی که او مؤمن و شاهد صحت آن است و این که وحی الهی است. لُغُوبٌ به معنای ملال و خستگی است خداوند در این آیه یهودیان را تکذیب کرده که گفتند خداوند در روز شنبه پس از آفرینش جهان استراحت کرده است. فَاصْبِرْ عَلٰی مَا يَقُولُونَ بر گفتار مشرکان در مورد انکار بعثت و تکذیب صبر کن تا خدا گشایشی بدهد. وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ تَسْبِيحًا، هم بر معنای ظاهرش و هم بر نماز حمل می‌شود بنا بر این نماز پیش از طلوع خورشید نماز صبح و پیش از غروب نماز ظهر و عصر است. وَ مِنَ اللَّيْلِ مقصود نماز مغرب و عشا است. بعضی گفته‌اند منظور از «وَمِنَ اللَّيْلِ» نماز شب است و نماز مغرب و عشا نیز در آن داخل است.

۱- عن ابن عباس، القلب هنا العقل.

۲- سعدی می‌گوید:

هرگز وجود حاضر غایب شنیده‌ای من در میان جمع و دلم جای دیگر است
مصراع اول به صورت تتابع اضافه خوانده شود- م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۱۹

وَ أَذْبَارَ السُّجُودِ تَسْبِيحًا بعد از نمازهاست و گاه از رکوع و سجود به نماز تعبیر می‌کنند و گفته شده: منظور از آنها نافله‌های پس از نماز مغرب است.

وَ إِذْبَارَ التُّجُومِ دو رکعت نماز پیش از نماز صبح است. روایت شده که هر کس آن دو رکعت را پس از نماز مغرب و پیش از حرف زدن بخواند نمازش در علین نوشته می‌شود «۱».

«ادبار» جمع «دبر» است و به کسر همزه نیز قرائت شده که از ادبرت الصیلاة، هر گاه نماز پایان یابد، گرفته شده است و معنایش سپری شدن سجده است چنان که کسی بگوید، آتیک خفوق النجم، هنگام پنهان شدن ستاره نزدت می‌آیم.

وَ اسْتَمِعْ خبرهایی که از حال روز قیامت به تو می‌دهد گوش کن، این کلمه دلالت بر ترسناک بودن مخر منه و قیامت دارد. يَوْمَ يُنَادِ مَنْصُوبٌ است به فعلی که ذلِكَ يَوْمَ الْخُرُوجِ بر آن دلالت دارد، یعنی روزی که ندا دهنده ندا می‌دهد مردگان از قبرهایشان بیرون می‌آیند.

يَوْمَ يَسْمَعُونَ بدل از «يَوْمَ يُنَادِ الْمُنَادِ» است و منادی اسرافیل است که در صور می‌دمد و فریاد می‌کند ای استخوانهای پوسیده و اعضای از هم جدا شده و گوشتهای از هم پاشیده خدا به شما امر می‌کند که برای فیصله حکم در نقطه‌ای نزدیک صخره بیت المقدس که نزدیکترین نقاط زمین به آسمان است، جمع شوید.

الصَّيْحَةُ منظور از «صیحه» دمیدن دوم اسرافیل در صور است، بِالْحَقِّ متعلق به «صیحه» است و مقصود از آن برانگیخته شدن و حشر مردگان برای دریافت جزای اعمال است.

ذَلِكَ يَوْمَ الْخُرُوجِ آن روز بیرون شدن از قبرها به زمین موقوف است.

إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي وَ نُمِيتُ ما مردم را زنده نموده و پس از زنده شدن می‌میرانیم و در

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۲۰

روز قیامت بازگشت آنها به ماست.

يَوْمَ تَشَقُّقُ الْأَرْضُ «تَشَقُّقُ» با ادغام «تاء» در «شین» و حذف «تاء» قرائت شده است، یعنی زمین برای آنان شکافته می‌شود و بسرعت و بی‌درنگ از زمین بیرون می‌آیند.

تَشَقُّقُ حال برای ضمیر مجرور در «عنهم» است. و «حشر» گرد آمدن در بازار از هر سو می‌باشد.

عَلَيْنَا يَسِيرٌ مقدّم شدن ظرف «علینا» بر فعل دلالت بر اختصاص می‌کند یعنی چنین کار بزرگی جز برای کسی که قدرتش عین ذاتش است ممکن نیست که هیچ کاری مانع او از کار دیگر نمی‌شود.

نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ این آیه برای منکران تهدید و برای پیامبر ما صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ دلداری و تسلای خاطر است.

وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ تو بر آنها تسلط نداری که به ایمان آوردن مجبورشان کنی و تنها دعوت کننده و بیم دهنده‌ای مانند این آیه: لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّرٍ «تو مسلط بر آنها نیستی که مجبورشان (بر ایمان) کنی». (غاشیه / ۲۲) گویند جبره و اجبره علی الأمر (او را به آن کار مجبور کرد) «علی» در آیه مانند این گفته است هو علیهم، هر گاه آن شخص سرپرست و صاحب اختیارشان باشد.

مَنْ يَخَافُ وَعِيدِ مانند این گفته خداست إِنْما أَنْتَ مُنذِرٌ مَنْ يَخْشَاهَا «کار تو فقط انذار کردن کسانی است که از آن می‌ترسند». (نازعات / ۴۵) و خداوند یاد آوری و تذکار را به صاحبان خشیت اختصاص داده چرا که تذکار فقط به حال آنها سودمند است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۲۱

سوره ذاریات ص: ۱۲۱

اشاره

این سوره مکی است و شصت آیه دارد.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۱۲۱

در حدیث ابی بن کعب آمده که هر کس سوره ذاریات را بخواند به عدد هر بادی که در عالم می‌وزد ده حسنه به او داده می‌شود «۱». و از حضرت صادق علیه السّلام روایت شده که هر کس سوره ذاریات را در شب یا روز بخواند خداوند زندگی او را اصلاح می‌کند و روزی فراوان به او می‌دهد و قبرش را با چراغی نورانی روشن می‌کند که تا روز قیامت درخشش دارد «۲».

[سوره الذاریات (۵۱): آیات ۱ تا ۱۴] ص: ۱۲۱

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَالذَّارِيَاتِ ذُرُوءًا (۱) فَالْحَامِلَاتِ وِقْرًا (۲) فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًا (۳) فَالْمَقْسَمَاتِ أَمْرًا (۴)

إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٍ (۵) وَإِنَّ الدِّينَ لَوَاقِعٌ (۶) وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُوكِ (۷) إِنَّكُمْ لَفِي قَوْلٍ مُخْتَلِفٍ (۸) يُؤْفِكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ (۹)

قَتَلَ الْخَرَّاصُونَ (۱۰) الَّذِينَ هُمْ فِي غَمْرِهِ سَاهُونَ (۱۱) يَسْأَلُونَ أَيَّانَ يَوْمِ الدِّينِ (۱۲) يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ (۱۳) ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ (۱۴)

-۱

فی حدیث ابی، من قرأ سورة الذاریات اعطی من الأجر عشر حسنات بعدد کل ریح هبّت و جرت فی الدنیا.

-۲ و

عن الصادق علیه السلام و من قرأها فی یوم او لیلۃ اصلح الله له معیشته و اتاه برزق واسع و نور له فی قبره بسراج یزهر الی یوم القیامۃ.
ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۲۲

ترجمه: ص: ۱۲۲

به نام خداوند بخشنده بخشایشگر،

سوگند به بادهایی که ابرها را به حرکت در می‌آورند (و گرد و غبار و بذرهای گیاهان را). (۱)

و سپس سوگند به ابرهایی که بار سنگینی (از باران) با خود حمل می‌کنند. (۲)

و سپس سوگند به کشتیهایی که به آسانی در حرکت می‌آیند. (۳)

و سوگند به فرشتگانی که کارها را تقسیم می‌کنند. (۴)

(آری سوگند به همه اینها) که آنچه به شما وعده داده شده است قطعاً راست است. (۵)

و بدون شک جزای اعمال واقع شدنی است. (۶)

قسم به آسمان که دارای راهها و ستارگان زیباست. (۷)

که شما در گفتاری مختلف و گوناگون هستید. (۸)

کسانی از ایمان به آن (روز جزا) منحرف می‌شوند که از قبول حق سرباز می‌زنند. (۹)

کشته شوند دروغگویان (مرگ بر آنها!). (۱۰)

همانها که در جهل و غفلت فرو رفته‌اند. (۱۱)

و پیوسته سؤال می‌کنند روز جزا چه موقع است؟ (۱۲)

(آری) همان روزی است که آنها را بر آتش می‌سوزانند. (۱۳)

بپشید عذاب خود را، این همان چیزی است که درباره آن عجله داشتید!. (۱۴)

تفسیر: ص: ۱۲۲

وَالذَّارِيَاتِ بادهاست زیرا خاک و دیگر چیزها را در هوا می‌پراکند چنان که گفته می‌شود: تَذْرُوه الرِّيحُ، بادها آن را به هوا می‌برند

و به صورت ادغام «تاء» در «ذال» نیز قرائت شده است.

فَالْحَامِلَاتِ وِقْرًا ابرهایی که باران به همراه دارد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۲۳

فَالجَارِيَاتِ کشتیها، «یسرا» به آسانی در حرکتند.

فَالْمُقْسِمَاتِ أَمْرًا فرشتگانی هستند که بارانها و روزیها و دیگر چیزها را تقسیم می‌کنند یا مأمور به تقسیم آنهایند. این تفسیر از امیر

المؤمنین علیه السلام روایت شده، و از ابن عباس و مجاهد روایت شده که تقسیم امور بندگان خدا بر عهده فرشتگان است، جبرئیل

مأمور سخت گیری و بلاست، میکائیل مأمور رحمت است، عزرائیل مأمور گرفتن جانهاست، اسرافیل مأمور دمیدن [در صور] است.

بعضی گفته‌اند منظور از «جاریات یسرا» سیارات هفتگانه‌اند.

خداوند سبحان به اشیاء یاد شده سوگند یاد کرده به این دلیل که همگی آنها بر یگانگی خدا و حکمت بدیع و قدرت بی‌منتهای او دلالت دارند. از ائمه علیهم السّلام روایت شده که هیچ کس حق ندارد که جز به خدا سوگند یاد کند و تنها خداست که حق دارد به هر یک از آفریدگانش سوگند یاد کند (۱).

إِنَّمَا تُوْعِدُونَ لَصَادِقٍ «إِنَّمَا تُوْعِدُونَ» جواب قسم، و «ماء» موصوله یا مصدریّه است. و آنچه وعده داده شده بعث و زنده شدن است. و «لصادق» به معنای صاحب صدق است مانند عیثه راضیه.

وَإِنَّ الدِّينَ لَوَاقِعٌ «دین» جزایی است که واقع خواهد شد یعنی موجود خواهد شد.

الْحُبَيْكُ راهاست مانند راهی (موج گونه) که با وزش باد در زمین ماسه‌ای و در آب ایجاد می‌شود. و همچنین مجعّد کردن مو، اثری است که از پیچاندن و خمیده کردن مو به وجود می‌آید و صفت (محبوکه) را برای درع و زره می‌آورند زیرا حلقه‌های آن نظیر راهاست، از حسن نقل شده که منظور از «حبک» ستارگان آسمان است، از علی علیه السّلام روایت شده که منظور از «حبک» زیبایی و آراستگی آسمان

۱- و

عنهم علیهم السلام لا يجوز لأحد ان يقسم إلا بالله و له عز اسمہ ان يقسم بما يشاء من خلقه.

[.....]

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۲۴

است و ممکن است ستارگان آسمان را زینت دهند چنان که رنگرز راههای لباس را رنگ می‌کند.

الْحُبَيْكُ جمع «حباک» است مانند مثال و مثل و «حبیکه» مانند طریقه است.

إِنَّكُمْ لَفِي قَوْلٍ مُّخْتَلِفٍ منظور گفتار مشرکان درباره پیامبر صلی الله علیه و آله است که او را شاعر و ساحر و مجنون خواندند و درباره قرآن گفته‌اند که سحر و آینده‌گویی و داستانهای نخستین است.

از قتاده روایت شده که منظور از قول مختلف این است که بعضی از شما (پیامبر را) تصدیق و بعضی تکذیب می‌کنید بعضی منکر نبوت او می‌شوید و بعضی اقرار می‌نمایید.

يُؤْفِكُ عَنْهُ ضَمِير «عنه» به پیامبر یا قرآن بر می‌گردد یعنی از پیامبر یا قرآن روی می‌گرداند آن کس که روی بگرداند آن هم روی گرداندنی که مهمتر و شدیدتر از آن وجود ندارد مانند گفتار پیامبر صلی الله علیه و آله، لا يهلك على الله الا هالك،

از سوی خدا به هلاکت نمی‌رسد جز هلاک شونده. و گویند مقصود این است که هر کس در علم سابق خداوند از خیر روگردان بوده از پیامبر یا قرآن روی می‌گرداند و ممکن است ضمیر «عنه» به «إِنَّمَا تُوْعِدُونَ» برگردد به این معنی که از اقرار به امر قیامت روی می‌گرداند کسی که روی گردان است.

قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ نفرینی است بر مشرکان و اصل آن نفرین به هلاکت و کشته شدن است، آن گاه جایگزین «لعن» و «قبح» شده یعنی لعنت بر دروغگویان که سخنان نادرست را فرض می‌کنند و آنها صاحبان گفتار مختلف هستند، و لام در «الخرّاصون» اشاره به مشرکان است و گویی فرموده، قتل هؤلاء الخراصون الذين هم في غمره، لعنت و مرگ بر این دروغگویان که در نادانی فرو رفته و از آنچه بدان امر شده‌اند غافلند.

يَسْتَلُونَ می‌پرسند و می‌گویند أَيَّانَ يَوْمُ الدِّينِ روز جزا چه وقت است؟ یعنی

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۲۵

قیامت کی واقع می‌شود.

يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ روزی که در آتش دوزخ سوخته و عذاب می‌شوند و فتین به معنای حرارت از همین ماده است زیرا سنگ آن گویی می‌سوزاند.

در اعراب «یوم» سه قول است:

۱- در ظاهر اعرابش فتح باشد چون به اسم مبنی اضافه شده ولی محلاً مرفوع باشد بنا بر این که هو یومهم یفتنون، باشد.

۲- منصوب به فعل مقدر باشد که «یستلون» بر آن دلالت می‌کند یعنی، يقع فی ذلک الیوم، در آن روز واقع می‌شود.

۳- در اصل به فعل مقدر «یقع» منصوب باشد.

ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ محلاً حال است یعنی این سخن به آنان گفته می‌شود: هذا العذاب هو الّذی کنتم به تستعجلون «هذا» مبتدا، و «الذی» خبر آن است، یعنی این عذاب همان است که در دنیا با مسخره و تکذیب در دیدن آن شتاب می‌کردید.

سوره الذاریات (۵۱): آیات ۱۵ تا ۲۳] ص: ۱۲۵

اشاره

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ (۱۵) آخِذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَلِكَ مُحْسِنِينَ (۱۶) كَانُوا قَلِيلًا مِّنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ (۱۷) وَ بِالْأَشْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ (۱۸) وَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ (۱۹)
وَ فِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ (۲۰) وَ فِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ (۲۱) وَ فِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَ مَا تُوَعَدُونَ (۲۲) فَوَرَبَّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِّثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطِقُونَ (۲۳)

ترجمه: ص: ۱۲۵

پرهیزگاران در باغهای بهشت و در میان چشمه‌ها قرار دارند. (۱۵)

و آنچه پروردگارشان به آنها مرحمت کرده دریافت می‌دارند زیرا آنها پیش ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۲۶

از آن (در سرای دنیا) از نیکوکاران بودند. (۱۶)

آنها کمی از شبها را می‌خوابیدند. (۱۷)

و در سحرگاهان استغفار می‌کردند. (۱۸)

و در اموال آنها حقی برای سائل و محروم بود. (۱۹)

و در زمین آیاتی برای طالبان یقین است. (۲۰)

و در وجود خود شما (نیز آیاتی است) آیا نمی‌بینید؟! (۲۱)

روزی شما در آسمان است و آنچه به شما وعده داده می‌شود. (۲۲)

سوگند به پروردگار آسمان و زمین که این مطلب حق است همان گونه که شما سخن می‌گویید. (۲۳)

تفسیر: ص: ۱۲۶

أَخَذِينَ مَا آتَاهُمْ یعنی نعمتها و بخششهایی که پروردگارشان به آنها بدهد دریافت می‌کنند و از آن خشنودند. إِنَّهُمْ كَانُوا آنان در دنیا که دار تکلیف است کارهایشان را بخوبی انجام دادند و آیه بعد «محسنین» را تفسیر می‌کند و «ما» در «ما يَهْجَعُونَ» زایده است یعنی کمی از شب را می‌خوابیدند و این در صورتی است که «قلیلا» ظرف باشد و ممکن است صفت برای مصدر باشد یعنی هجوعا قلیلا خوابی اندک و ممکن است «ما» مصدری یا موصوله باشد یعنی كانوا قلیلا من اللیل هجوعهم، خوابشان در مقدار کمی از شب بود، یا ما یهجعون فیه، آن زمانی که در شب می‌خوابیدند کم بود، در این صورت «ما يَهْجَعُونَ» فاعل «قلیلا» می‌باشد و در این تعبیر انواع مبالغه در لفظ «هجوع» وجود دارد و آن گریختن از خواب شب است. شاعر می‌گوید:

قد حصت البيضة رأسي فما اطعم نوما غير تهجاع (۱)

قَلِيلًا مِنَ اللَّيْلِ اندکی از شب و «ماء» زایده در «ما یهجعون» تأکید جمله است:

۱- بس که در جنگها کلاه خود بر سر نهادم موی سرم را سرد و جز خواب اندک و چرت زدن از خواب لذت نمی‌برم.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۲۷

خداوند آنها را توصیف کرده که شب را با عبادت سپری می‌کنند، و چون به سحرگاهان در آیند مشغول استغفار می‌شوند، گویی شب گذشته خلافهایی مرتکب شده‌اند.

هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ آنان هستند که اختصاصا استغفار می‌کنند چون استغفارشان دوام دارد.

«سائل» سگی است که از مردم درخواست می‌کند «محروم» کسی است که به سبب عفتش مردم او را بی‌نیاز می‌دانند و محرومش می‌کنند. از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت شده: «مسکین آن کسی نیست که یک وعده یا دو وعده غذا خوردن یا یک خرما و دو خرما ندارد. عرض کردند: پس مسکین کیست؟ فرمود کسی است که چیزی ندارد و به او صدقه نمی‌دهند» (۱). گفته شده مسکین شخص پیشه‌وری است که مال او نمو و رشد ندارد [سودی به او نمی‌رسد].

وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ در زمین نشانه‌هایی است که بر وجود صانع متعال و قدرت بی‌منتها و حکمت بی‌نظیر او دلالت می‌کند این نشانه‌های موجود در زمین عبارتند از زمینهای هموار، کوه، خشکی، دریا، انواع گیاهان و درختان و میوه‌جات با رنگها و مزه‌ها و بوهای گوناگون که مطابق نیازها و منافع و مصالح ساکنین زمین است و انواع حیوانات با صورتها و شکلهای مختلف که در کرانه‌های زمین رشد می‌کنند و دیگر موجودات بدیع الهی.

لِلْمُؤْمِنِينَ برای یکتا پرستانی که با چشم بصیرت در آنها می‌اندیشند.

وَفِي أَنْفُسِكُمْ در آغاز احوال نفوستان و دگرگونی آن از حالی به حالی و شگفتیهای خلقت و حکمتهای نو ظهوری که در ظاهر و باطن نفس تعبیه کرده

-۱-

عن النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ، ليس المسكين الذي ترده الأكله والأكلتان والتمره و التمرتان قالوا فمن هو؟ قال الذي لا يجد ولا يصدق عليه.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۲۸

اموری هست که موجب سرگشتگی عقول می‌شود و تنها معانی ظریفی که درباره دلها نقل شده و زبانها و نطق و مخارج حرفها و صورتها و طبیعتها و رنگهای مختلف در هر انسان و شنیدن و دیدن و دیگر اعضا و انواع حکمتی که در آنها قرار داده شما را بس

است.

و فی کلّ شیء له آیه تدلّ علی أنّه واحد (۱)

و فی السماء رزقکم منظور از رزق، باران است چرا که باران سبب پیدایش روزیها می‌شود.

و ما تُوعَدُونَ مقصود از آنچه وعده داده شده بهشت است، یا منظور این است که تمام آنچه در دنیا به عنوان روزی به شما داده می‌شود و آنچه در آخرت به شما وعده داده شده در آسمان نوشته و مقدر شده است.

مِثْلَ مَا أَنْكُم تَنْطِقُونَ در قرائت «مثل» سه قول است: ۱- رفع و صفت برای حق یعنی حقّ مثل نطقکم، نظیر نطق شما، حق است. ۲-

نصب بنا بر این که حقّ حقّاً مثل نطقکم، باشد. ۳- فتح چون به اسم غیر متمکن «ما که مبنی است» اضافه شده است.

«ما» به تصریح خلیل (نحوی) زایده است و نظیر این گفته عرب است انّ هذا لحقّ کما أنّک تری و تسمع و مانند ما أنّک هاهنا

می‌باشد. در مرجع ضمیر «آن» سه قول است: ۱- به آیات و رزق یاد شده برگردد. ۲- به پیامبر صلی الله علیه و آله برگردد. ۳- به

لما توعدون برگردد و معنای جمله این است که این مطلب در صدق و تحقّق مانند چیزهایی است که بالضروره می‌دانید.

سوره الذاریات (۵۱): آیات ۲۴ تا ۳۰ ص: ۱۲۸

اشاره

هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ الْمُكْرَمِينَ (۲۴) إِذِ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامًا قَوْمٌ مُنْكَرُونَ (۲۵) فَرَاغَ إِلَىٰ أَهْلِهِ فَجَاءَ بِعِجَلٍ

سَمِينٍ (۲۶) فَفَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ قَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ (۲۷) فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ وَبَشَّرُوهُ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ (۲۸)

فَأَقْبَلَتِ امْرَأَتُهُ فِي صَرَهِ فَصَكَّتْ وَجْهَهَا وَقَالَتْ عَجُوزٌ عَقِيمٌ (۲۹) قَالُوا كَذَلِكِ قَالَ رَبُّكِ إِنَّهُ هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ (۳۰)

۱- برای وجود خدا در هر چیزی نشانه‌ای است که بر یگانگی او دلالت می‌کند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۲۹

ترجمه: ص: ۱۲۹

آیا خبر مهمانهای بزرگوار ابراهیم به تو رسیده است؟ (۲۴)

در آن زمان که بر او وارد شدند و گفتند: سلام بر تو! او گفت سلام بر شما که جمعیتی ناشناخته‌اید! (۲۵)

و به دنبال آن پنهانی به سوی خانواده خود رفت و گوساله فربه (و بریانی را برای آنها آورد). (۲۶)

و آن را نزدیک آنها گذارد (ولی با تعجب دید که دست به سوی غذا نمی‌برند) گفت: آیا شما غذا نمی‌خورید؟ (۲۷)

از این کار احساس وحشت کرد، گفتند: نترس (ما رسولان پروردگار توایم) و او را به تولد پسری دانا و هوشیار بشارت دادند. (۲۸)

در این هنگام همسرش جلو آمد در حالی که (از خوشحالی و تعجب) فریاد می‌کشید و به صورت خود زد و گفت: (آیا پسری

خواهم آورد در حالی که) پیرزنی نازا هستم؟! (۲۹)

گفتند: پروردگارت چنین گفته است، و او حکیم و داناست. (۳۰)

تفسیر: ص: ۱۲۹

هَلْ أَتَاكَ بَيَانُ تَمَجِيدٍ وَعِظْمَتِ أَيْنِ دَاوِسْتَانِ وَهَشْدَارِي اِسْتِ كِه پِيَامِبِرِ مَا صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ اَز اَن آگَاهِ نُبُوْدِ وَ اَز طَرِيْقِ وَحِي آگَاهِ شُد.

ضَيْفِ هَمِ بَه صُوْرَتِ مَفْرُوْدِ وَ هَمِ بَه صُوْرَتِ جَمْعِ بَه كَارِ مِي رُوْدِ مَانَنْدِ «صُوْمِ وَ فَطْرِ» چَرَا كِه ضَيْفِ دَرِ اَصْلِ مَصْدَرِ «ضَاْفَه» اِسْتِ وَ اَنّٰهَ رَا «ضَيْفِ» نَامِيْدَنْدِ زِيْرَا بَه صُوْرَتِ ضَيْفِ وَ مَهْمَانِ بُوْدَنْدِ وَ اِبْرَاهِيْمِ عَلَيْهِ السَّلَامِ اَنّٰهَ رَا كِه دَوَازْدَه فَرَشْتَه بُوْدَنْدِ مَهْمَانِي كَرْدِ وَ بَه قَوْلِي هَشْتِ وَ بَه قَوْلِي سَه فَرَشْتَه بُوْدَنْدِ، اِطْلَاقِ «مَكْرَمِيْنِ» بَرِ فَرَشْتِكَاْنِ بَه

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۳۰

دو دليل است: ۱- برای این که ابراهیم علیه السّلام شخصا از آنان پذیرایی کرد و با شتاب به ضیافت آنها پرداخت. ۲- برای این که آن فرشتگان در پیشگاه خدا محترم بودند.

إِذْ دَخَلُوا دَرِ نَصْبِ اَيْنِ كَلِمَه دُو وَجِه اِسْتِ:

۱- منصوب به «مکرمین» است در صورتی که اکرام آنها به وسیله ابراهیم باشد.

۲- منصوب به «ضیف» باشد که معنای فعل دارد.

«سلاما» مصدری است که جانشین فعل شده و اصل آن نَسَلَمَ عَلِيْكَ سَلَامًا، اِسْتِ وَ «سلام» بَه مَعْنَايِ عَلِيْكُمْ سَلَامِ اِسْتِ وَ عِدْوَلِ بَه رَفْعِ شُدِه تَا بَرِ ثَبَاتِ سَلَامِ دَلَالَتِ كَنْدِ وَ كَوِيِي قَصْدِ كَرْدِه تَا بَا تَمَسِّكِ بَه اَدْبِ پُرُوْرْدِ گَارِ بَرِ اَنّٰهَ دَرُوْدِي نِيْكَوْتَرِ اَزِ دَرُوْدِ اَنّٰهَ بَگُوِيْدِ.

«سلام» «سلم» نیز قرائت شده است چنان که در سوره هود آمده است «۱».

قَوْمٌ مُّكَرَّمُونَ یعنی به خودش گفت اینان قومی هستند که آنها را نمی شناسیم.

فَرَاغٌ اِلَى اَهْلِهِ پَسِ پَنهَانِ اَزِ مِيهْمَانَانِ بَه نَزْدِ خَانُوَادِه اش رَفْتِ، يَكِي اَزِ نَشَانِه هَايِ اَدْبِ مِيْزْبَانِ اَيْنِ اِسْتِ كِه كَارِ خُوْدِ رَا پَنهَانِ بَدَارْدِ وَ بَدُوْنِ اَيْنِ كِه مَهْمَانِ بَفَهْمِدِ بَه پَذِيْرَايِي اَقْدَامِ كَنْدِ اَزِ بِيْمِ اَنّٰهَ كِه مَبَادَا مَهْمَانِ مَانَعِ اَزِ كَارِ اَوْ شُوْدِ.

از قتاده روایت شده که تمام مال و ثروت ابراهیم و پیامبر خدا، گاو بود پس برای مهمانان گوساله‌ای آورد.

أَلَا- تَأْكُلُونَ هَمْزَه دَرِ «أَلَا» بَرَايِ اِنْكَارِ اِسْتِ وَ غِذَا نَخُوْرْدَنْ رَا بَرِ اَنّٰهَ نِپَسَنْدَنْدِ يَا اَنّٰهَ رَا بَه غِذَا خُوْرْدَنْ وَ اَمِي دَاشْتِ فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ حَيْفَةً اَزِ اِبْنِ عَبَّاسِ رُوَايْتِ شُدِه: بَه دَلِ اِبْرَاهِيْمِ كَزْدَشْتِ كِه اَنّٰهَ فَرَشْتِكَاْنِي هَسْتَنْدِ كِه بَرَايِ عَذَابِ فَرَسْتَاْدِه شُدِه اَنْدِ.

۱- وَ لَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُنَا اِبْرَاهِيْمَ بِالْبَشْرِي قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ فَمَا لَبِثَ اَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِيدٍ. قَالُوا سَلَامًا، سَلْمِ وَ سَلَامِ قَرَايْتِ شُدِه اِسْتِ مَانَنْدِ: حَرْمِ وَ حَرَامِ، كَشَافِ، ج ۲، ص ۴۰۹- م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۳۱

وَ بَشْرُوهُ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ بَه پَسْرِي كِه دَانَا وَ پِيَامِبِرِ اِسْتِ يَعْنِي اَوْ رَا بَه اِسْحَقِ مَزْدِه دَادَنْدِ.

از مجاهد روایت شده که منظور از آن پسر، اسماعیل بوده است.

«فِي صَرْهٍ» بَا فَرِيَادِي، اَيْنِ كَلِمَه اَزِ صَرِّ الْجَنْدَبِ وَ صَرِّ الْقَلَمِ وَ الْبَابِ بَه مَعْنَايِ صَدَايِ مَلَخِ وَ قَلَمِ وَ دَرِ، اِسْتِ يَعْنِي زَنْ اِبْرَاهِيْمِ فَرِيَادِ كَنْنَانِ اَمْدِ، جَمْلَه دَرِ مَحَلِّ حَالِ اِسْتِ.

از حسن روایت شده که زن ابراهیم به خانه خود آمد و در گوشه‌ای بود و به آنها نگاه می کرد و چون حرارت خون را در خود احساس کرد بر اثر حیاء سیلی به صورت خود زد و گویند با اطراف انگشتها به پیشانی خود زد همان کاری که شخص شگفت زده می کند و گفت من پیر زنی ناذا هستم چطور فرزندی می زایم.

قَالُوا كَذَلِكَ مَانَنْدِ هَمَانِ سَخْنِي كِه كَفْتِيْمِ وَ اَزِ اَنّٰهَ خَبِرِ دَاْدِيْمِ.

قَالَ رَبُّكَ يَعْنِي مَا تُوْرَا اَزِ كَارِ خُدَا خَبِرِ مِي دِهِيْمِ وَ خُدَا بَرِ اَنْچِه شَمَا بَعِيْدِ مِي شَمَارِيْدِ قَادِرِ اِسْتِ.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۳۳

جزء بیست و هفتم از سوره ذاریات آیه ۳۱ تا سوره حدید آیه ۲۹

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۳۵

[سوره الذاریات (۵۱): آیات ۳۱ تا ۴۰] ص: ۱۳۵

اشاره

قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ (۳۱) قَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَىٰ قَوْمٍ مُّجْرِمِينَ (۳۲) لِنُرْسِلَ عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ طِينٍ (۳۳) مُّسَوِّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُسْرِفِينَ (۳۴) فَأَخْرَجْنَا مَنْ كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (۳۵)
فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ (۳۶) وَتَرَكْنَا فِيهَا آيَةً لِلَّذِينَ يَخَافُونَ الْعَذَابَ الْأَلِيمَ (۳۷) وَفِي مُوسَىٰ إِذْ أُرْسِلْنَاهُ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ (۳۸) فَتَوَلَّىٰ بُرْكُنَيْهِ وَقَالَ سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ (۳۹) فَأَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ وَهُوَ مُلِيمٌ (۴۰)

ترجمه: ص: ۱۳۵

(ابراهیم) گفت: پس ما موریت شما چیست ای فرستادگان (خدا)؟! (۳۱)

گفتند ما به سوی قوم مجرمی فرستاده شده‌ایم. (۳۲)

تا بارانی از «سنگ-گل» بر آنها بفرستیم. (۳۳)

سنگهایی که از ناحیه پروردگارت برای اسرافکاران نشان شده است! (۳۴)

ما تمام مؤمنانی را که در آن شهرها (ی قوم لوط) زندگی می‌کردند (قبل از نزول بلا) خارج کردیم. (۳۵)

و جز یک خانواده با ایمان در تمام آنها نیافتیم! (۳۶)

و در آن (شهرهای بلا دیده) نشانه‌ای روشن برای کسانی که از عذاب دردناک می‌ترسند بجای گذاردیم. (۳۷)

در (زندگی) موسی نیز نشانه و درس عبرتی بود، هنگامی که او را به سوی فرعون با دلیل آشکار فرستادیم. (۳۸)

اما او با تمام وجودش از وی روی برتافت و گفت:

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۳۶

این مرد یا ساحر است یا دیوانه! (۳۹)

ما او و لشکریانش را گرفتیم و در دریا پرتاب کردیم، در حالی که در خور سرزنش بود. (۴۰)

تفسیر ص: ۱۳۶

چون ابراهیم دانست که آنان فرستادگان خداوند گفت:

قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ یعنی کار شما چیست و چه می‌خواهید.

«لِلْمُسْرِفِينَ» خدا آن قوم را اسرافکار نامید چنان که آنها را متجاوز خواند چرا که در گناهان اسراف و زیاده روی کردند و گناه را از حد گذراندند.

فَأَخْرَجْنَا مَنْ كَانَ فِيهَا یعنی هر کس در شهرهای قوم لوط بود بیرون راندیم و از شهرها به سبب معلوم بودن آنها اسمی نبرده است و

این آیه دلالت دارد بر این که ایمان و اسلام در حقیقت یکی است و هر دو صفت ستوده‌اند، ایمان تصدیق به چیزی است که خدا تصدیق کردن آن را واجب فرموده و اسلام تسلیم شدن در برابر چیزهایی است که خدا انسانها را بدان ملزم ساخته است. **غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ** منظور از «بیت» حضرت لوط و دخترانش است که خدا آنها را به صفت ایمان و اسلام توصیف کرده است و به قولی لوط و خاندانش که نجات یافتند سیزده نفر بودند.

و تَرَكْنَا فِيهَا آيَةً يُعْنَى علامتی در آن بر جای نهادیم که خائفان از خدا از آن عبرت می‌گیرند نه کسانی که دل‌هایشان را قساوت گرفته است.

و فِي مُوسَى عَطْفٌ است بر «وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ فَتَوَلَّى بِرُكْنِهِ» یعنی فرعون روی گرداند چون متکی به قدرت لشکریانش بود. وَقَالَ: سَاحِرٌ، و گفت: موسی ساحر است، در حالی که فرعون بر اثر کفر مورد ملامت است. **لَيْمٌ**

حال برای ضمیر «هو» است، یعنی فرعون با کفر و انکار و سرکشی که دارد مورد ملامت و سرزنش است. ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۳۷

[سوره الذاریات (۵۱): آیات ۴۱ تا ۶۰] ص: ۱۳۷

اشاره

وَفِي عَادٍ إِذْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الرِّيحَ الْعَقِيمَ (۴۱) مَا تَدْرُ مِنْ شَيْءٍ أَتَتْ عَلَيْهِ إِلَّا جَعَلَتْهُ كَالرَّمِيمِ (۴۲) وَفِي ثَمُودَ إِذْ قِيلَ لَهُمْ تَمَتَّعُوا حَتَّىٰ حِينٍ (۴۳) فَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ وَهُمْ يَنْظُرُونَ (۴۴) فَمَا اسْتَطَاعُوا مِنْ قِيَامٍ وَ مَا كَانُوا مُنْتَصِرِينَ (۴۵) وَقَوْمَ نُوحٍ مِنْ قَبْلِ إِيَّاهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ (۴۶) وَ السَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ (۴۷) وَ الْأَرْضَ فَرَشْنَاهَا فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ (۴۸) وَ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (۴۹) فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ مُبِينٌ (۵۰) وَ لَا تَجْعَلُوا مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ مُبِينٌ (۵۱) كَذَلِكَ مَا أَتَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ (۵۲) أ تَوَاصَوْا بِهِ بَلْ هُمْ قَوْمٌ طَآغُوتٌ (۵۳) فَتَوَلَّ عَنْهُمْ فَمَا أَنْتَ بِمَلُومٍ (۵۴) وَ ذَكَرْ فَإِنَّ الذِّكْرَى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ (۵۵) وَ مَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ (۵۶) مَا أُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ وَ مَا أُرِيدُ أَنْ يُطْعَمُونَ (۵۷) إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ (۵۸) فَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُنُوبًا مِثْلَ ذُنُوبِ أَصْحَابِهِمْ فَلَا يَسْتَعْجِلُونَ (۵۹) فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ يَوْمِهِمُ الَّذِي يُوعَدُونَ (۶۰)

ترجمه: ص: ۱۳۷

همچنین در سرگذشت عاد آیتی است در آن هنگام که تند بادی بی‌باران بر آنها فرستادیم. (۴۱)

که از هر چیزی می‌گذشت آن را رها نمی‌کرد تا همچون استخوان‌های پوسیده کند! (۴۲)

و نیز در سرگذشت قوم ثمود عبرتی است در آن هنگام که به آنها گفته شد مدتی کوتاه متمتع باشید (سپس منتظر عذاب). (۴۳) آنها از فرمان پروردگارش سر باز زدند، و

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۳۸

صاعقه آنها را فرو گرفت در حالی که (خیره خیره) نگاه می‌کردند (بی آن که قدرت بر دفاع داشته باشند). (۴۴)

آنها چنان بر زمین افتادند که قدرت قیام نداشتند و نتوانستند از کسی یاری طلبند! (۴۵)

همچنین قوم نوح را قبل از آنها هلاک کردیم، چرا که قوم فاسقی بودند. (۴۶)

ما آسمان را با قدرت بنا کردیم و همواره آن را وسعت می‌بخشیم! (۴۷)

و زمین را گسترده‌ایم، و چه خوب گستراننده‌ایم. (۴۸)

و از هر چیز دو زوج آفریدیم شاید متذکر شوید. (۴۹)

پس به سوی خدا بگریزید که من از سوی او برای شما بیم دهنده آشکاری هستم. (۵۰)

و با خدا معبود دیگری قرار ندهید که من برای شما از سوی او بیم دهنده آشکاری هستم. (۵۱)

این گونه است که هیچ پیامبری قبل از اینها به سوی قومی فرستاده نشد مگر این که گفتند او ساحر است یا دیوانه! (۵۲)

آیا یکدیگر را به آن سفارش می‌کردند (که عموماً چنین تهمتی را بزنند) نه، بلکه آنها قومی طغیانگرند! (۵۳)

حال که چنین است از آنها روی بگردان و تو هرگز در خور ملامت نخواهی بود. (۵۴)

و پیوسته تذکر بده، زیرا تذکر برای مؤمنان سودمند است. (۵۵)

من جنّ و انس را نیافریدم جز برای این که عبادتم کنند [و از این طریق تکامل یابند و به من نزدیک شوند]. (۵۶)

هرگز از آنها نمی‌خواهم که به من روزی دهند، و نمی‌خواهم مرا اطعام کنند. (۵۷)

خداوند روزی دهنده و صاحب قوت و قدرت است. (۵۸)

برای کسانی که ستم کردند سهم بزرگی از عذاب است همانند سهم یارانشان (از اقوام ستمگر پیشین) بنا بر این عجله نکنند. (۵۹)

وای بر آنها که کافر شدند از روزی که به آنها وعده داده می‌شود. (۶۰)

تفسیر: ص: ۱۳۸

الْعَقِيمُ بادی است که خیری در پی ندارد نه ابری ایجاد می‌کند و نه درختی را بارور می‌سازد «۱» و نه بهره‌ای دارد چرا که بادی نابود کننده است.

۱- یکی از فواید باد بارور کردن و به هم پیوند دادن پاره ابرهاست، خداوند می‌فرماید: وَ أَرْسَلْنَا الرِّيَّاحَ

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۳۹

كَالرِّمِيمِ مانند استخوان و گیاه یا چیز دیگری که از هم پاشیده و فرسوده شده باشد.

تَمَتَّعُوا حَتَّىٰ حِينٍ این جمله را قول خداوند: تَمَتَّعُوا فِي دَارِكُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ «سه روز در خانه‌هاتان متمتع شوید». (هود/ ۶۵) تفسیر می‌کند.

فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ پس از گذشت سه روز صاعقه آنها را فرو گرفت.

«صاعقه» «صعقه» نیز قرائت شده و به معنای مژه است از صعقتهم الصاعقه، وَ هُمْ يَنْظُرُونَ در حالی که آنها آشکارا به آن می‌نگریستند.

فَمَا اسْتَبَقُوا مِنْ قِيَامٍ این جمله مانند گفتار خداوند است: فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ، «و در خانه‌هایشان به روی افتادند و مردند» (هود/ ۶۷). یعنی بر اثر آن زمین خوردن نتوانستند برپا خیزند.

وَمَا كَانُوا مُنْتَصِرِينَ کسی مانع عذاب از آنها نشد.

وَقَوْمٌ نوح یعنی قوم نوح را هلاک کردیم چرا که هلاکت قوم عاد و ثمود که قبل از آن آمده بر آن دلالت دارد.

بَنِيهَا یعنی آسمان را برافراشتیم.

«باید» با قدرت، «اید» و «اد» هر دو به معنای قدرت است.

وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ ما قدرت داریم این کلمه از «وسع» به معنای توان و قدرت است.
از حسن روایت شده «لموسعون» یعنی رزق را به وسیله باران بر مردم توسعه می‌دهیم.
فَرَشْنَاهَا روزی را می‌گسترانیم.

لواقح، «ما بادها را برای تلقیح (ابرها و به هم پیوستن و بارور ساختن آنها) فرستادیم» سپس می‌فرماید: به دنبال باد از آسمان آبی نازل کردیم الخ. و سخن بعضی از دانشمندان معاصر را مبنی بر این که منظور آیه جابجا کردن گرده‌های نر است تا گیاهان بارور شوند نمی‌توان صد در صد پذیرفت چون (فاء) در فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً، تفریعی است. نمونه، ج ۱۱، ص ۶۰ و ۶۱-م.
ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۴۰

فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ ما این کار را برای منفعت آفریدگان انجام می‌دهیم نه برای جلب منفعتی یا دفع ضرری.
وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ از هر یک از حیوانات، دو جفت نر و ماده آفریدیم.

از حسن روایت شده که زوج و جفت آسمان و زمین، شب و روز، خشکی و دریا و خورشید و ماه است و چیزهای دیگری را برشمرد و گفت: هر دو تای از آنها جفت است و خدا یکی است که ماندنی ندارد.
لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ یعنی تمام این کارها را که ساختن آسمان و گستردن زمین و آفریدن جفتهاست انجام دادیم که شما یادآور (قدرت) خدا شوید و آفریدگار را بشناسید و او را پرستید.

فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ پس به سوی خدا بگریزند، یعنی بجای معصیت و عذاب خدا به بندگی و ثواب الهی با یگانه دانستن و خالص ساختن عبادت برای او، روی بیاورید.

إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ مُّبِينٌ خداوند در هنگام امر به بندگی و نهی از شرک، این آیه را تکرار فرموده تا اعلام کند که علم و عمل به هم پیوسته‌اند و انسان با جمع میان علم و عمل رستگار می‌شود.

«كَذَلِكَ» یعنی کار پیامبر صلی الله علیه و آله نیز مانند دیگر پیامبران است. «ذَلِكَ» اشاره به این است که اقوام یاد شده پیامبران را تکذیب می‌کرده و می‌گفتند این پیامبر جادوگر و دیوانه است.
ما أَتَى الَّذِينَ تَفْسِيرٌ و شرح مطلبی است که بطور اجمال گفته شد.

أَتَوَصَّيُوا بِهِ ضَمِيرٌ «به» به قول بر می‌گردد یعنی آیا اولین و آخرین به این قول سفارش کرده‌اند به طوری که همه به اتفاق آن را گفته باشند.

بَلْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ یعنی آنها یکدیگر را به این قول سفارش نمی‌کردند زیرا اولین و آخرین در یک زمان با هم ملاقات نکرده‌اند بلکه طغیان و سرکشی تنها علتی است که آنها را گرد آورده و به این کار وا داشته است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۴۱

فَتَوَلَّ عَنْهُمْ بنا بر این از کسانی که آنها را دعوت کرده‌ای و پاسخ مثبت نداده‌اند روی بگردان و در این اعراض ملامتی بر تو نیست.
پس از این که در تبلیغ رسالت و دعوت خویش سعی و تلاش کرده‌ای.

وَذَكَّرْ يادآوری و موعظه را رها نکن چرا که یادآوری برای مؤمنانی که موحد و خدا شناسند سودمند است.

از علی علیه السلام روایت شده که چون «فَتَوَلَّ عَنْهُمْ» نازل شد بر ما سخت آمد و چون و «ذَكَرْ» نازل گشت دلخوش شده و آرامش یافتیم.

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ جَنَّ و انس را نیافریدم مگر برای عبادت و از تمامشان جز عبادت چیزی نخواستم، و مقصود از آفرینش جَنَّ و انس این بوده که آنها را در معرض ثواب قرار دهم و آن جز با انجام عبادات به دست نمی‌آید.

مَا أُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ وَمَا أُرِيدُ أَنْ يُطْعَمُونَ یعنی در فراهم ساختن روزی و زندگانی آنها از آنان کمک نمی‌خواهم بلکه روزی آنها را به مقداری که مصلحتشان در آن است به آنها عطا می‌کنم.

وَمَا أُرِيدُ أَنْ يُطْعَمُونَ نمی‌خواهم که یک نفر از آفریدگانم را روزی بدهند و خداوند به این دلیل روزی دادن آفریدگان را به ذات خود نسبت داده است که تمام آفریدگان عیال و روزی خور اویند و هر کس عائله شخصی را روزی دهد گویی خود آن شخص را روزی داده است.

إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ خداست که تمام آفریدگان و بندگانش را روزی می‌دهد و نیاز به یاور و معین ندارد.

«ذُو الْقُوَّةِ» خداوندی که ناتوانی و سستی در ذات کبریایی او راه ندارد.

«الْمَتِينِ» کسی است که سخت نیرومند و بر هر کاری تواناست، گویند، متن متانه، یعنی او بسیار نیرومند است.

«ذُنُوبٍ» سطل بزرگ است و این نوعی تمثیل است و اصل آن در مورد سقّاهایی

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۴۲

است که آب را تقسیم می‌کنند و به این یکی سطلی و به آن یکی سطلی پر از آب می‌دهند.

شاعر می‌گوید:

لنا ذنوب و لكم ذنوب فان أیتیم فلنا القلیب «۱»

معنای آیه این است، برای کسانی که با تکذیب پیامبر صلی الله علیه و آله ستم کرده‌اند بهره‌ای از عذاب هست مانند بهره‌ای که یاران و نظایرشان در قرنهای مهلک گذشته داشتند بنا بر این در فرود آمدن عذاب شتاب نکنید چرا که آنها را رها نخواهم ساخت. مِنْ يَوْمِهِمُ الَّذِي يُوعَدُونَ منظور روز قیامت است.

۱- یک دلو پر آب از آن ما و یک دلو از آن شما و اگر امتناع ورزیدید همه چاه آب از آن ماست.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۴۳

سوره طور ص: ۱۴۳

اشاره

این سوره مکی است. به نظر علمای کوفه و شام چهل و نه آیه و به نظر علمای بصره چهل و هشت آیه است.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۱۴۳

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس سوره طور را بخواند بر خداوند است که او را از عذاب خود ایمن سازد و در بهشت خود، او را نعمت بخشد «۱».

از حضرت باقر علیه السلام روایت شده که هر کس سوره طور را بخواند خداوند خیر دنیا و آخرت را برای او جمع خواهد کرد «۲».

[سوره الطور (۵۲): آیات ۱ تا ۱۶] ص: ۱۴۳

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَ الطَّوْرِ (۱) وَ كِتَابٍ مَّسْطُورٍ (۲) فِي رَقٍّ مَّنْشُورٍ (۳) وَ الْبَيْتِ الْمَعْمُورِ (۴)
 وَ السَّقْفِ الْمَرْفُوعِ (۵) وَ الْبَحْرِ الْمَسْجُورِ (۶) إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ (۷) مَا لَهُ مِنْ دَافِعٍ (۸) يَوْمَ تَمُورُ السَّمَاءُ مَورًا (۹)
 وَ تَسِيرُ الْجِبَالُ سَيْرًا (۱۰) فَوَيْلٌ لِلْمُكَدِّبِينَ (۱۱) الَّذِينَ هُمْ فِي خَوْضٍ يَلْعَبُونَ (۱۲) يَوْمَ يُدْعَوْنَ إِلَى نَارِ جَهَنَّمَ دَعَاً (۱۳) هَذِهِ النَّارُ
 الَّتِي كُنتُمْ بِهَا تُكذِّبُونَ (۱۴)
 أَ فَسِحْرٌ هَذَا أَمْ أَنْتُمْ لَا تُبْصِرُونَ (۱۵) اضْلَوْهَا فَاصْبِرُوا أَوْ لَا تَصْبِرُوا سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ إِنَّمَا تُجْرَوْنَ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ (۱۶)

-۱

فی حدیث ابی، و من قرأ سورة الطور كان حقاً على الله ان يؤمنه من عذابه و ان ينعمه فی جنته.

-۲

عن الباقر علیه السلام: من قرأ سورة الطور جمع الله له خير الدنيا و الآخرة.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۴۴

ترجمه: ص: ۱۴۴

به نام خداوند بخشاینده بخشایشگر،

سوگند به «کوه طور»! (۱)

و کتابی که نوشته شده است. (۲)

در صفحه‌ای گسترده. (۳)

و سوگند به بیت المعمور. (۴)

و سقف بر افراشته. (۵)

و دریای مملو و بر افروخته. (۶)

که عذاب پروردگارت واقع می‌شود. (۷)

و چیزی از آن مانع نخواهد شد. (۸)

این (عذاب الهی) در روزی است که آسمان شدیداً به حرکت در می‌آید. (۹)

و کوه‌ها از جا کنده و متحرک می‌شوند. (۱۰)

وای در آن روز بر تکذیب‌کنندگان. (۱۱)

همانها که در سخنان باطل به بازی مشغولند. (۱۲)

در آن روز که آنها را به زور به سوی آتش جهنم می‌رانند. (۱۳)

(و به آنها می‌گویند) این همان آتشی است که آن را انکار می‌کردید! (۱۴)

آیا این سحر است؟ یا شما نمی‌بینید. (۱۵)

در آن وارد شوید و بسوزید، می‌خواهید صبر کنید یا نکنید، برای شما تفاوتی نمی‌کند، چرا که تنها به اعمالتان جزا داده می‌شوید.

(۱۶)

تفسیر: ص: ۱۴۴

خدای سبحان به کوهی که موسی علیه السلام بر روی آن با خدا سخن گفته سوگند یاد کرده است.
وَ كِتَابٍ مَّسْطُورٍ كِتَابِي نُوْثَةً شَدَّةً.

فِي رَقٍّ مَّنْشُورٍ در کلمه «رق» به معنای کتاب چند قول است:

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۴۵

۱- به قولی منظور تورات است.

۲- به قولی مقصود نامه اعمال است.

۳- به قولی مقصود قرآن است که در لوح محفوظ در پیشگاه خدا نوشته شده است. «رق» به این دلیل نکره آورده شده که در میان جنس کتابها کتاب مخصوصی است مانند: وَ نَفْسٍ وَ مَا سَوَّاهَا: «سوگند به نفس آدمی و خدایی که منظمش ساخته است» (شمس / ۷) که (ما) نکره آورده شده است.

وَ الْبَيْتِ الْمَعْمُورِ خانه‌ای است در آسمان چهارم مقابل خانه کعبه است و فرشتگان آن را به عبادت آباد دارند.

از علی علیه السلام روایت شده که در هر روزی هفتاد هزار فرشته وارد آن می‌شوند سپس هرگز به آنجا بر نمی‌گردند «۱». روایت شده که نام بیت المعمور ضراح است و گفته‌اند مقصود از بیت المعمور کعبه است زیرا کعبه به برگزار کنندگان حج و عمره آباد است.

وَ السَّقْفِ الْمَرْفُوعِ منظور آسمان است.

وَ الْبَحْرِ الْمَسْجُورِ دریایی که پر است و گفته‌اند مقصود دریای برافروخته و داغ است و از این آیه گرفته شده وَ إِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ، «و در آن هنگام که دریاها برافروخته شوند» (تکویر / ۶).

«لواقع» عذاب پروردگارت نازل می‌شود.

يَوْمَ تَمُورُ السَّمَاءِ ظرف برای «واقع» است، و «تمور» به معنای مضطرب شدن و آمدن و رفتن و روی برگرداندن است.

وَ تَسِيرُ الْجِبَالِ کوه‌ها از جای خود کنده شوند تا با زمین یکسان شوند.

«فویل» در آن روز وای بر کسانی که خدا و رسولش را تکذیب کردند.

-۱-

عن علي عليه السلام: يدخله في كل يوم سبعون الف ملك ثم لا يعودون اليه ابدا.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۴۶

«خوض» بسیار سخنان باطل نقل کردن است.

يَوْمَ يُدْعَوْنَ یعنی روزی که با جبر و خشونت در آتش دوزخ افکنده شوند برای این که خازنان دوزخ دستهای آنان را در گردنهایشان زنجیر می‌کنند و میان پاها و پیشانیهایشان [با زنجیر] جمع می‌کنند و سرهایشان میان پاهایشان قرار می‌گیرد و آنها را به رو در آتش می‌افکنند و از پشت سر آنها را به طرف آتش هل می‌دهند و به آنها گفته می‌شود این دوزخ است.

أَفَسِحْرٌ هَذَا یعنی شما به وحی می‌گفتید سحر است آیا این سحر است؟ مقصود این است که این مصداق (دوزخ) هم سحر است و داخل شدن «فاء» بر سحر برای بیان همین معناست.

أَمْ أَنْتُمْ لَا تَبْصِرُونَ یا شما همان طور که در دنیا نمی‌دیدید نمی‌بینید یعنی شما از دیدن دوزخ که از آن خبر داده شد کور هستید چنان که از دیدن خود خبر (در دنیا) کور بودید.

اضلوه‌ها منظور از «صلی» ملازمت آتش است گویند صلی یصلی صلیا، یعنی ملازم آن باشید.

سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ صَبْرٌ كَرْدَن و صَبْرٌ نَكْرَدَن برای شما یکسان است.

[سوره الطور (۵۲): آیات ۱۷ تا ۳۲] ص: ۱۴۶

اشاره

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَعِيمٍ (۱۷) فَاكِهِينَ بِمَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ وَوَقَاهُمْ رَبُّهُمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ (۱۸) كَلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ (۱۹) مُتَّكِنِينَ عَلَى سُرُرٍ مَّصِفُوفَةٍ وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ (۲۰) وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَمَا أَلَتْنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِيئًا (۲۱) وَآمِدْذَانَهُمْ بِفَاكِهَةٍ وَلَحْمٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ (۲۲) يَتَنَازَعُونَ فِيهَا كَأْسًا لَا لَعْنٌ فِيهَا وَلَا تَأْتِيهم (۲۳) وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ غِلْمَانٌ لَهُمْ كَأَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَكْنُونٌ (۲۴) وَأَقْبَلُ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ (۲۵) قَالُوا إِنَّا كُنَّا قَبْلُ فِي أَهْلِنَا مُشْفِقِينَ (۲۶) فَمَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا وَوَقَانَا عَذَابَ السَّمُومِ (۲۷) إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلُ نَدْعُوهُ إِنَّهُ هُوَ الْبَرُّ الرَّحِيمُ (۲۸) فَذَكَرْ فَمَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِكَاهِنٍ وَلَا مَجْنُونٍ (۲۹) أَمْ يَقُولُونَ شَاعِرٌ نَتَرَبَّصُّ بِهِ رَيْبَ الْمُنُونِ (۳۰) قُلْ تَرَبَّصُوا فَإِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُتَرَبِّصِينَ (۳۱) أَمْ تَأْمُرُهُمْ أَخْلَامُهُمْ بِهَذَا أَمْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ (۳۲)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۴۷

ترجمه: ص: ۱۴۷

اما پرهیزگاران در میان باغهای بهشت و نعمتهای فراوان جای دارند. (۱۷)
 و از آنچه پروردگارشان به آنها داده شاد و مسرورند و پروردگارشان آنها را از عذاب دوزخ نگاهداشته است. (۱۸)
 (به آنها گفته می‌شود) بخورید و بیاشامید گوارا باد، اینها به خاطر اعمالی است که انجام می‌دادید. (۱۹)
 این در حالی است که بر تختهای صف کشیده در کنار هم تکیه می‌کنند، و حورالعین را به همسری آنها در می‌آوریم. (۲۰)
 و آنها که ایمان آوردند و فرزندانشان به پیروی از آنان ایمان اختیار کردند فرزندانشان را (در بهشت) به آنها ملحق می‌کنیم، و از عمل آنها چیزی نمی‌کاهیم، و هر کس در گرو اعمال خویش است. (۲۱)
 همواره از انواع میوه‌ها و گوشتها از هر نوع تمایل داشته باشند در اختیار آنها می‌گذاریم. (۲۲)
 آنها در بهشت جامهای پر از شراب طهور را که نه بیهوده گویی در آن است و نه گناه از یکدیگر می‌گیرند. (۲۳)
 و پیوسته در گرد آنها نوجوانانی برای خدمت آنان گردش می‌کنند که همچون مرواریدهای در صدفند! (۲۴)
 در این هنگام رو به یکدیگر کرده (از گذشته) سؤال می‌نمایند. (۲۵)
 می‌گویند: ما در میان خانواده خود ترسان بودیم. (۲۶)
 ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۴۸
 اما خداوند بر ما منت گذارد و ما را از عذاب کشنده حفظ کرد. (۲۷)
 ما از قبل خدا را به عنوان نیکوکار و رحیم می‌خواندیم (و می‌شناختیم). (۲۸)
 حال که چنین است تذکر ده، و به لطف پروردگارت تو کاهن و مجنون نیستی. (۲۹)
 بلکه آنها می‌گویند او شاعری است که ما انتظار مرگش را می‌کشیم! (۳۰)
 بگو: انتظار بکشید که من هم با شما انتظار می‌کشم (شما انتظار مرگ مرا و من انتظار نابودی شما را!). (۳۱)

آیا عقلهایشان آنها را به این اعمال دستور می‌دهد؟ یا قومی طغیانگرند؟ (۳۲)

تفسیر: ص: ۱۴۸

«فِي جَنَاتٍ» یعنی در چه بهشتهایی و در چه نعمتهایی، یا در بهشتهای مخصوصی که ویژه آنها آفریده شده و نعمتهایی که مختص آنهاست.

«فَاكِهِينَ» «فَكِهينَ» نیز قرائت شده و بنا بر حال بودن منصوب است، یعنی در حالی که از نعمتهای خدادادی لذت می‌برند. وَ وَقَاهُمْ رَبُّهُمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ در واو «وقیهم» دو احتمال هست:
۱- واو حالیه و «قد» در تقدیر گرفته شود.

۲- در صورتی که ما را مصدریّه بگیریم می‌توان به وسیله «واو» عاطفه جمله را بر آنها عطف گرفت یعنی فاکهین باینهم ربهم و وقایتهم العذاب با داده پروردگارشان و نگاهداری خداوند آنان را از عذاب از نعمتهای بهشت لذت می‌برند. کُلُوا وَ اشْرَبُوا بخورید و بنوشید خوردنی و نوشیدنی گوارا. یا طعام و نوشیدنی گوارا که پیامدهای ناگواری ندارد. وَ زَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ اَنَانِ را همشین حورانی سفید روی پاکیزه قرار می‌دهیم. عین چشمانی درشت و زیبا و روشن دارند.

وَ الَّذِينَ آمَنُوا عطف بر «حور عین» است یعنی آنان را با رفیقان و همشینان مؤمن قرین می‌سازیم، پس گاه از بازی با حور العین بهره‌مند می‌شوند و گاه از انس

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۴۹

گرفتن با برادران (مؤمنان) متمتع، وَ اتَّبَعْتَهُمْ ذُرِّيَّتَهُمْ «ذریاتهم» و اتبعناهم ذریاتهم» نیز قرائت شده است. اَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ و ذریاتهم قرائت شده است.

از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت است که مؤمنان و فرزندانشان در بهشتند و این آیه را قرائت فرمود «۱». بنا بر این معنای آیه این است که خداوند سبحان برای مؤمنان شادمانیهای گوناگون را گرد می‌آورد به این صورت که با سعادت‌مند ساختن آنها، و تزویجشان با حور العین، و انس گیری متقابل آنها با برادران دینی خود و گردآوری فرزندان و نسل آنها با خودشان، شادمانیهای گوناگون را برایشان گرد می‌آورد.

«بایمان» آن گاه فرمود به سبب ایمانی که بلند مرتبه و والا-مقام است و آن ایمان پدران است، ذریه آنها را به درجه آنان ملحق ساختیم اگر چه استحقاق آن را ندارند و این نوعی احسان به آنها و پدرانشان است تا شادمانی آنها کامل و چشمانشان روشن شود. وَ مَا اَلْتَنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ از ثواب عمل آنها چیزی نکاستیم و گویند؟ معنایش این است که چیزی از ثواب عملشان نمی‌کاهیم که به فرزندانشان بدهیم بلکه از باب احسان، آنها را به پدرانشان ملحق می‌سازیم. «ما اَلْتَنَاهُمْ» به کسر لام نیز قرائت شده و از آلت یألت است و لغتی در آن می‌باشد.

كُلُّ امْرِيٍّ بِمَا كَسَبَ رَهينٌ یعنی هر نفسی در نزد خدا در گرو عمل صالحی است که خدا از او مطالبه می‌کند چنان که شخص، بنده خود را در گرو قرضی قرار می‌دهد که از وی طلب دارد. پس اگر انسان عمل صالحی انجام داد از رهن رها و آزاد می‌شود و گرنه در قید بندگی می‌ماند.

ذَرِيَّتَهُمْ.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۵۰

وَ أَمْدَدْنَا هُمْ یعنی پیاپی بر میوه و گوشت که می خواستند می افزاییم.

يَتَنَازَعُونَ فِيهَا جامهای شراب را به یکدیگر می دهند و ردّ و بدل می کنند.

كَأَسَا لَا لَعُوًّا فِيهَا شرابی که بر اثر نوشیدن آن کارهای زشت از آنها سر نمی زند.

وَلَا تَأْتِيهِمْ یعنی در بین نوشیدن آن شراب سخن بیهوده نمی گویند و کاری که گناه باشد، مانند دروغ و دیگر اعمال زشت، انجام

نمی دهند و سخن استوار و نیکو می گویند چرا که آنها عالم و حکیمند.

لَا لَعُوًّا فِيهَا وَلَا تَأْتِيهِمْ به رفع نیز قرائت شده است. (ظاهرا قرائت مشهور این بوده است).

عِلْمَانٌ لَهُمْ غلامانی در اختیارشان قرار دارد که مختصّ به خود آنهاست.

كَأَنَّهُمْ لَوْلَوْ مَكُونٌ غلامانی که بسان مروارید نهفته در صدفند زیرا چنین مرواریدی تازه خوب و با صفاست، یا منظور این است که

گویا آنها مانند لؤلؤ نهفته اند چرا که صدف، جز مروارید گرانبها چیز دیگری را در خود پنهان نمی دارد.

از پیامبر صلی الله علیه و آله سؤال شد: خادمان بهشت چنین اند پس کسانی که خدمت می شوند چگونه اند؟ پیامبر صلی الله علیه و

آله فرمود: سوگند به خدایی که جانم در قبضه قدرت اوست برتری خدمت شده در بهشت بر خادمان، مانند برتری ماه شب چهارده

بر دیگر ستارگان است «۱».

يَتَسَاءَلُونَ با هم سخن می گویند و بعضی از احوال بعض دیگر و از آنچه موجب ورودشان به بهشت شده است، می پرسند.

«مُسْتَفِقِينَ» از بیم خدا دلهایشان نازک است.

عَذَابِ السَّمُومِ عذاب آتش و نسیم سوزان آن و سموم، بادی سوزان است که از

-۱-

و سئل النبي صلی الله علیه و آله: هذا الخادم فكيف المخدم؟ فقال صلی الله علیه و آله: و الذي نفسی بیده ان فضل المخدم علی

الخادم كفضل القمر لیلۃ البدر علی سائر الكواكب.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۵۱

راه منافذ پوست بدن وارد بدن می شود و آتش جهنّم (بدان مناسبت) سموم نامیده شده است.

إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلُ ما در دنیا که بودیم پیش از بازگشت به سوی خدا و دیدار رحمتش خدای را می خواندیم و او را یگانه دانسته و

می پرستیدیم.

إِنَّهُ هُوَ الْبَرُّ الرَّحِيمُ همانا خدا احسان کننده‌ای بسیار مهربان است، إِنَّهُ به فتح همزه به معنای لَأَنَّهُ نیز قرائت شده است.

فَذَكَرُوا محمّد صلی الله علیه و آله در موعظه کردن و تذکر دادن به مردم ثابت و پایدار باش و دعوت آنها را به خدا ترک نکن

اگر چه نسبت به تو بد گویی کنند چرا که گفتارشان باطل است.

فَمَا أَنْتَ بِاللَّطْفِيِّ که خدا به تو دارد تو نه کاهنی و نه دیوانه چنان که دشمنان می گویند بلکه تو پیامبری راستگویی.

رَيْبِ الْمُنُونِ منظور رویدادهای روزگار است، و گفته اند مقصود از آن مرگ است، و بر وزن فعول از «مَنَّهُ» است هر گاه آن را قطع

کند از این رو [مرگ] شعوب نامیده شده است. (دشمنان) گفتند ما برای محمّد منتظر حوادث روزگار بودیم که مانند شاعران پیش

از او هلاک شود.

فَأِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُتَرَبِّصِينَ همانطور که شما انتظار هلاکت مرا دارید من نیز منتظر نابودی شما هستم.

أَحْلَامُهُمْ عَقُولُشَانِ أَنْهَارًا بِه تَنَاقُضٍ كَوَيْبِي دَر كَفْتَارِ فَرَا مِي خَوَانِد كِه بَكُوِينِد كَاهِن وَ شَاعِر اسْت بَا اَيْن كِه او رَا مَجْنُون مِي كُوِينِد دَر حَالِي كِه قَرِيشِ اَهْلِ عَقْلِ وَ خَرْدِ خَوَانِدِه مِي شَدْنِد.

أَمْ هُمْ قَوْمٌ طَاعُونَ أَنَا فِي عِنَادِ وَرْزِي طَعْيَانِ كَرْدِه وَ طَعْيَانِ وَ عِنَادِشَانِ أَنْهَارًا بِه تَكْذِيبِ تَوَا دَاشْتِه بَا اَيْن كِه حَقِّ بَرَايشَانِ أَشْكَارِ شَدِه اسْت.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۵۲

[سوره الطور (۵۲): آیات ۳۳ تا ۴۹] ص: ۱۵۲

اشاره

أَمْ يَقُولُونَ تَقْوَلَهُ بَلْ لَا يُؤْمِنُونَ (۳۳) فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ (۳۴) أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ (۳۵) أَمْ خَلَقُوا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بَلْ لَا يُوقِنُونَ (۳۶) أَمْ عِنْدَهُمْ خَزَائِنُ رَبِّكَ أَمْ هُمُ الْمُصَيِّطُونَ (۳۷) أَمْ لَهُمْ سُلَّمٌ سَلِمَتْ بِسِتْمَعُونَ فِيهِ فَلْيَأْتِ مُسْتَمِعَهُمْ بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ (۳۸) أَمْ لَهُ الْبَنَاتُ وَلَكُمُ الْبَنُونَ (۳۹) أَمْ تَسْتَأْذِنُهُمْ أَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَعْرَمٍ مُثْقَلُونَ (۴۰) أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ (۴۱) أَمْ يُرِيدُونَ كَيْدًا فَالَّذِينَ كَفَرُوا هُمُ الْمَكِيدُونَ (۴۲) أَمْ لَهُمْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ (۴۳) وَإِنْ يَرَوْا كِسْفًا مِنَ السَّمَاءِ سَاقِطًا يَقُولُوا سَحَابٌ مَرْكُومٌ (۴۴) فَذَرَهُمْ حَتَّىٰ يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي فِيهِ يُصْعَقُونَ (۴۵) يَوْمَ لَا يُغْنِي عَنْهُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ (۴۶) وَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا عَذَابًا دُونَ ذَلِكَ وَلَكِنْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (۴۷)

وَ اصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حِينَ تَقُومُ (۴۸) وَ مِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَ إِذْبَارَ النُّجُومِ (۴۹)

ترجمه: ص: ۱۵۲

آنها می گویند قرآن را به خدا افترا بسته، ولی آنها ایمان ندارند. (۳۳)

اگر راست می گویند سخنی همانند آن بیاورند. (۳۴)

آیا آنها بی سبب آفریده شده‌اند؟ یا خود خالق خویشتن هستند؟! (۳۵)

آیا آنها آسمانها و زمین را آفریده‌اند؟ بلکه آنها طالب یقین نیستند! (۳۶)

آیا خزائن پروردگارت نزد آنهاست؟ یا بر همه چیز عالم سیطره دارند؟! (۳۷)

آیا نردبانی دارند (که به آسمان بالا می روند) و به وسیله آن اسرار وحی را می شنوند؟ کسی که از آنها این ادعا را دارد دلیل روشنی بیاورد! (۳۸)

آیا سهم خدا دختران و سهم شما پسران است؟ (که فرشتگان را دختران خدا می نامید). (۳۹)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۵۳

آیا تو از آنها پاداشی مطالبه می کنی که در زیر بار گران آن قرار دارند؟ (۴۰)

آیا اسرار غیب نزد آنهاست و از روی آن می نویسند؟! (۴۱)

آیا می خواهند نقشه شیطانی برای تو بکشند؟ ولی بدانند خود کافران در دام این نقشه‌ها گرفتار می شوند! (۴۲)

یا معبودی غیر خداوند دارند (که قول یاری آنها را داده) منزّه است خدا از آنچه برای او شریک قرار می دهند. (۴۳)

(چنان لجوجند که) اگر ببینند قطعه سنگی از آسمان (برای عذاب آنها) سقوط می کند می گویند این ابر متراکم است! (۴۴)

فَهُمْ يَكْتُمُونَ هَر چه در لوح است می‌نویسند تا بگویند بر انگیخته نمی‌شویم و از عذاب در امانیم.

أَمْ يُرِيدُونَ كَيْدًا نَقشه سوء قصدی نسبت به تو در دار الندوه طرح کردند.

فَالَّذِينَ كَفَرُوا هَمَانَهایی هستند که مکافات مکرشان به خودشان بر می‌گردد و مکافاتشان این بود که روز جنگ بدر کشته شدند.

هُمُ الْمَكِيدُونَ در مکرشان مغلوب شدند. این کلمه از کایدته فکدته گرفته شده است.

وَإِنْ يَرَوْا كِسْفًا یعنی اگر ببینند قطعه‌ای از آسمان (به عنوان عذاب) فرو می‌ریزد.

سَاقِطًا يَقُولُوا سَحَابٌ مَرْكُومٌ می‌گویند: ابرهایی است متراکم که روی هم انباشته شده.

يُضِيْعُ مَعْقُونَ می‌میرند، این کلمه «یصعقون» نیز قرائت شده و از صعقته فصعق، گرفته شده و اصعقته نیز لغتی است و آن مرگ در وقتی است که اولین نفخه در صور دمیده شود.

وَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا مَحَقًّا برای این ظالمان عذابی غیر از عذاب روز قیامت هست و آن کشته شدن در روز بدر است یا هفت سال قحطی و گرسنگی است، یا عذاب قبر است.

وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ در برابر حکم خدا که مهلت دادن به آنهاست و زحمت و رنجی که از آن به تو می‌رسد صبر کن.

فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا این مثلی است یعنی تو زیر نظر مایی و هیچ کارت از ما پوشیده نیست، دلیل این که «عین» را به صورت جمع «اعین» آورده این است که ضمیر، ضمیر جمع است خداوند در جای دیگر فرموده است وَ لَتُضَنَّ عَلَيَّ عَيْنِي، «تا در برابر دیدگان «علم» من پرورش یابی.» (طه / ۳۹)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۵۶

وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حِينَ تَقُومُ در هنگام برخاستن از هر جایی که اقامت کرده‌ای تسبیح پروردگار بکن، و گفته‌اند: منظور هنگام برخاستن از خواب است، و گفته شده: هنگامی که برای نماز واجب بر می‌خیزی تا وقت دخول در نماز ذکر خدا بگو.

وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ یعنی هر گاه از خواب برخاستی نماز شب بخوان.

وَإِذَا بَرَأَ النَّجُومَ منظور دو رکعت پیش از نماز صبح است، و گفته‌اند: منظور نماز واجب است یعنی هنگامی که ستارگان با روشنایی صبح پنهان می‌شوند.

ادبار به فتح همزه «ادبار» نیز قرائت شده است مانند أعقاب النجوم.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۵۷

سوره نجم ص: ۱۵۷

اشاره

این سوره مکی است و از حسن نقل شده که مدنی است.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۱۵۷

به اعتقاد کوفیان شصت و دو آیه دارد و به اعتقاد غیر کوفیان شصت و یک آیه.

در حدیث ابی (بن کعب) آمده است که هر کس سوره نجم را بخواند ده حسنه به تعداد تمام کسانی که به حضرت محمد صلی الله علیه و آله ایمان آورده‌اند و منکر او شده‌اند به وی داده می‌شود «۱».

از حضرت صادق علیه السلام روایت شده که هر کس هر شب یا هر روز بر خواندن سوره نجم مداومت کند در میان مردم به شایستگی زندگی کرده محبوبیت خواهد داشت»

[سوره النجم (۵۳): آیات ۱ تا ۱۸] ص: ۱۵۷

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ (۱) مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَىٰ (۲) وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ (۳) إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ (۴)
عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَىٰ (۵) ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوَىٰ (۶) وَهُوَ بِالْأُفُقِ الْأَعْلَىٰ (۷) ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّىٰ (۸) فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ (۹)
فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ (۱۰) مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَىٰ (۱۱) أَفَتَمَارُونَهُ عَلَىٰ مَا يَرَىٰ (۱۲) وَلَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً أُخْرَىٰ (۱۳) عِنْدَ سِدْرَةِ
الْمُنْتَهَىٰ (۱۴)
عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْمُورَىٰ (۱۵) إِذْ يُغْشَى السُّدْرَةَ مَا يَغْشَىٰ (۱۶) مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَىٰ (۱۷) لَقَدْ رَأَىٰ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَىٰ (۱۸)

-۱

فی حدیث ابی، من قرأ سورة النجم اعطى من الأجر عشر حسنات بعدد من صدق بمحمد صلى الله عليه وآله و جحد به.

-۲

عن الصادق عليه السلام: من كان يدمن قراءة و النجم فى كل يوم او ليلة عاش محمودا بين الناس محببا.

[.....]

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۵۸

ترجمه: ص: ۱۵۸

به نام خداوند بخشاینده بخشایشگر.

سوگند به ستاره هنگامی که افول می‌کند. (۱)

که هرگز دوست شما (محمد) منحرف نشده و مقصد را گم نکرده است. (۲)

و هرگز از روی هوای نفس سخن نمی‌گوید. (۳)

آنچه آورده چیزی جز وحی نیست که بر او نازل شده است. (۴)

آن کس که قدرت عظیمی دارد او را تعلیم داده. (۵)

همان کس که توانایی فوق العاده و سلطه بر همه چیز دارد، (۶)

در حالی که در افق اعلی قرار داشت. (۷)

سپس نزدیکتر و نزدیکتر شد. (۸)

تا آن که فاصله او به اندازه دو کمان یا کمتر شد. (۹)

در اینجا خداوند آنچه را وحی کردنی بود به بنده اش وحی کرد. (۱۰)

قلب او در آنچه دید هرگز دروغ نمی‌گفت. (۱۱)

- آیا با او درباره آنچه دیده مجادله می‌کنید. (۱۲)
 و بار دیگر او را مشاهده کرد. (۱۳)
 نزد سدره المنتهی! (۱۴)
 که جنّه المأوی در آنجاست. (۱۵)
 در آن هنگام که چیزی (نور خیره کننده‌ای) سدره المنتهی را پوشانده بود. (۱۶)
 و چشم او هرگز منحرف نشد و طغیان نکرد. (۱۷)
 او پاره‌ای از آیات و نشانه‌های بزرگ پروردگارش را مشاهده کرد. (۱۸)

تفسیر: ص: ۱۵۸

و النَّجْمِ در معنای «نجم» چند قول است:

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۵۹

- ۱- منظور ستاره ثریاست و عرب اسم نجم را بر ثریا اطلاق کرده است، شاعر می‌گوید:
 فوردن والعیون مقعد رابی الضرباء فوق النجم لا يتلّع «۱»
 - ۲- مقصود از «نجم» دسته‌ای از ستارگان است که سقوط کرده‌اند از دیده پنهان می‌شوند.
 - ۳- ستاره‌ای است که غروب آن، سقوط در روز قیامت است.
 - ۴- تیرهای شهابی است که در هنگام رجم شیاطین از ستارگان رها می‌شود.
 - ۵- منظور از «نجم» نجوم قرآن است [یعنی اوقات و دفعاتی که قرآن در آن اوقات نازل شده] که مدّت آن بیست و اندی سال است.
 إذا هوی هر گاه فرود آید.
- مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ مَقْصُودَ أَصْحَابِ، پیامبر صلی الله علیه و آله است و مخاطبها قریشند، این جمله جواب قسم است، یعنی پیامبر هدایت کننده و هدایت یافته، ارشاد کننده و ارشاد شده است، و چنان که شما می‌پندارید و او را به گمراهی نسبت می‌دهید نیست. و دین و قرآنی که برای شما آورده سخنی نیست که از رأی و میل خودش صادر شده باشد.
- إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ جز وحی که از طرف خدا به او می‌شود چیزی نیست.
 عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَىٰ فرشته‌ای بسیار نیرومند به او تعلیم داده که جبرئیل علیه السلام است.
 اضافه شدید (صفت مشبّهه) به قوی (فاعل شدید) اضافه لفظی است.
 ذُو مِرَّةٍ خردمند و رأیش صائب و دینش محکم و جسمش سالم است.

- ۱- نجم در شعر به معنای «ثریا» به کار رفته و آن هفت ستاره است که شش عدد آن آشکار و یک عدد آن پنهان است و مردم [دید] چشم خود را با آن آزمایش می‌کنند. ضرباء جمع ضربه و به معنای ضارب است. لا يتلّع، سر را برای قیام بلند نمی‌کند و پیا نمی‌خیزد- م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۶۰

فَأَسْبَغَ جَبْرَائِيلُ بِصُورَةِ حَقِيقَتِي خُودِشِ اِيسْتَادَ نَهْ بِأَنَّ صُورَتِي كَهْ هِنْكَامِ أَوْرَدَنِ وَحِيْ بِهْ أَنَّ صُورَتَ مَجْسَمِ مِيْ شَدَّ، و پیامبر صلی الله علیه و آله دوست داشت که جبرئیل را به همان صورت اصلی خودش ببیند پس به همان صورت ایستاد.
 وَ هُوَ بِالْأَفْقِ الْأَعْلَى یعنی افق خورشید و مشرق، پس تمام افق را پوشاند، گویند: هیچ پیامبری جبرئیل را به صورت حقیقی اش ندید

جز محمد صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ که دو بار او را دید یک بار در زمین و بار دیگر در آسمان سپس به پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ نزدیک شد و در هوا به او نزدیکتر شد.

فَتَدَلَّى مَثَلِيَّ فِي نَزْدِيكَ شَدْنِ اسْتِ.

فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ مِثْلَ جَبْرَائِيلَ وَرَسُولِ خَدَا مَسَافَتِ دَو كِمَانِ فَاصِلَهٗ بُوَد.

«قَاب» «قیب» «قَاد» «قید» «قاس» «قیس» به معنای مقدار است و اصل آن چنین بوده فکان مسافه قریه مثل قاب قوسین، و این مضافها حذف شده است.

چنان که شاعر می‌گوید:

وَ قَدْ جَعَلْتَنِي مِنْ خَزِيمَةَ اصْبِعَا «۱»

یعنی به اندازه مسافت انگشت یا کمتر از آن.

فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ

ضمیر «عبده» به خدا برمی‌گردد اگر چه نام خدای متعال برده نشده چون محل اشتباه نیست.

مَا أَوْحَىٰ

به منظور تعظیم از وحیی است که خدا به پیامبر فرموده است.

در «ما» دو احتمال است:

۱- مصدریّه باشد.

۲- می‌تواند موصوله باشد.

۱- مصراع اول شعر،

فَادْرِكْ اِبْقَاءَ الْعَرَاوَةِ ظَلْعِهَا

، مضمون بیت این است که [در مسابقه اسب دوانی] لنگی اسب سرعتش را در دویدن باطل کرد و مسافت و فاصله مرا [نسبت به اسب برنده] به اندازه یک انگشت قرار داد. نقل به مضمون، کشاف، زمخشری، ج ۴، ص ۴۲۰، پانوش. م-

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۶۱

گفته شده: جبرئیل به بنده خدا مُحَمَّد صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وحی کرد آنچه را خداوند به جبرئیل وحی کرد.

گویند: خدا به پیامبر اسلام وحی کرد که تا تو و امت وارد بهشت نشوید ورود دیگر انبیا و امت‌هایشان به بهشت حرام است.

مَا كَذَّبَ الْفُؤَادَ صَوْرَتِ جَبْرَائِيلَ رَا كِه پيامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ با چشم دیده بود در دل تکذیب نکرد یعنی وقتی پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ جبرئیل را دید دلش نگفت او را نمی‌شناسم و اگر این سخن را می‌گفت دروغگو بود چون جبرئیل را شناخته بود به این معنی که با چشم او را دیده بود و با دلش شناخته بود و در حق بودن آن تردیدی نداشت.

«کذب» به تشدید «ذال» نیز قرائت شده یعنی آن را تصدیق کرد و تردیدی به دل راه نداد که صورت خود جبرئیل است.

أَفْتَمَارُونَهُ از «مراء» به معنای جدال و ستیز است و از مری الناقه مشتق است که هر یک از ستیزگران به آنچه در اختیار رفیقش بود ستیز می‌کرد.

أَفْتَمَارُونَهُ «أَفْتَمَارُونَهُ» نیز قرائت شده و از ماریته فماریته، است یعنی آیا در ستیز و مجادله بر پیامبر غالب می‌شوید از این رو به «علی» متعددی شده است چنان که گویند: غلبته علی کذا، در فلان موضوع بر او غالب آمدم، گفته شده: «أَفْتَمَارُونَهُ» به معنای اُفْتَجِحْدُونَهُ است، آیا منکر او می‌شوید.

وَلَقَدْ رَأَهُ یعنی پیامبر صلی الله علیه و آله جبرئیل را یک بار دیگر که از آسمان بر او نازل می‌شد به صورت واقعی‌اش در سدره المنتهی دید، آن درختی است آشکار در سمت راست عرش بالای آسمان هفتم میوه‌اش مانند درختهای انگور داریست شده و برگش مانند گوشهای فیل است شخص سواره در سایه‌اش هفتاد سال راه می‌رود.

منظور از منتهی محل پایانی است و هیچ کس از آن نمی‌گذرد و علم فرشتگان و غیر فرشتگان به آن جا ختم می‌شود و هیچ کس آن سوی آن خبر ندارد، گفته شده:

ارواح شهیدان به آنجا منتهی می‌شود، گویند: سدره المنتهی همان درخت طوبی

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۶۲

است گویی که در انتهای بهشت است.

عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَى در کنار سدره المنتهی بهشت جاویدان قرار دارد که پرهیزکاران به آنجا می‌روند، گفته شده ارواح شهیدان در آنجا مسکن می‌گزینند. از حضرت علی علیه السلام و ابو درداء «جَنَّةُ الْمَأْوَى» با «هَاء» روایت شده است و از حضرت صادق علیه السلام نیز به همین صورت یعنی با سایه‌هایش آن را پوشانیده و در آن وارد شده است.

إِذْ يَغْشَى السُّدْرَةَ سدره المنتهی در هاله‌ای از نور و حسن و صفا فرو می‌رود و توصیف آن بی‌پایان است، گفته شده: گروه زیادی از فرشتگان روی سدره را می‌پوشانند.

از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت است که بر روی هر برگ سدره المنتهی فرشته‌ای را ایستاده دیدم که تسبیح خدا می‌گفت «۱». معنای آیه این است که پیامبر صلی الله علیه و آله در شب معراج جبرئیل را به صورت خودش دید در حالی که درخت سدره از آفریدگانی پوشیده بود که بر شکوه و عظمت خدا دلالت داشت.

مَا زَاغَ الْبَصِيرُ وَ مَا طَغَى چشم پیامبر صلی الله علیه و آله خیره نشد و چشم آن حضرت به طور کامل ثابت بود بی آن که از دیدن جبرئیل خیره یا منحرف شود یا از دیدن شگفتیهایی که مأمور به دیدن آنها بود چشمش از حد اعتدال و موارد تعیین شده عدول کند.

لَقَدْ رَأَى یعنی سوگند به خدا پیامبر هنگام عروج به آسمان آیات پروردگار را دید که این آیت بزرگترین آنها بود و شگفتیهای ملکوت به آن حضرت نشان داده شد.

«من» برای تبعیض است چون آنچه پیامبر دید بعضی از آیات خدا بود.

-۱

عن النبی صلی الله علیه و آله: رأیت علی کلّ ورقه من ورقها ملکا قائما یسبح الله عزّ و جلّ.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۶۳

[سوره النجم (۵۳): آیات ۱۹ تا ۳۰] ص: ۱۶۳

اشاره

أَفْرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّىٰ (۱۹) وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَى (۲۰) أَلَكُمُ الذَّكْرُ وَلَهُ الْأُنثَى (۲۱) تِلْكَ إِذْ قَسَمَ صَبْرِي (۲۲) إِنَّ هِيَ إِلَّا أَسْمَاءُ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَ مَا تَهْوَى الْأَنْفُسُ وَ لَقَدْ جَاءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمُ الْهُدَى (۲۳)

أَمْ لِلْإِنْسَانِ مَا تَمَنَّى (۲۴) فَلِلَّهِ الْآخِرَةُ وَ الْأُولَى (۲۵) وَ كَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمَاوَاتِ لَا تُغْنِي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئاً إِلَّا مَنْ بَعَدَ أَنْ يَأْذَنَ اللَّهُ لِمَنْ

يَشَاءُ وَيَرْضَى (۲۶) إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ لَيْسَ مُؤْنِ الْمَلَائِكَةِ تَسْمِيَةَ الْأُنثَى (۲۷) وَمَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا (۲۸)
فَاعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا (۲۹) ذَلِكَ مَبْلُغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ اهْتَدَى (۳۰)

ترجمه ص: ۱۶۳

به من خبر دهید آیا بت‌های «لات» و «عزی» ... (۱۹)
و «منات» که سومین آنهاست (دختران خدا هستند)؟! (۲۰)
آیا سهم شما پسر است و سهم او دختر؟ (در حالی که به زعم شما دختران کم ارزش‌تر از پسرانند). (۲۱)
در این صورت این تقسیمی غیر عادلانه است! (۲۲)
اینها فقط نامهایی است که شما و پدرانتان بر آنها گذاشته‌اید (نامهایی بی محتوا و اسم‌هایی بی مسمما!) و هرگز خداوند دلیل و حجتی بر آن نازل نکرده آنان فقط از گمانهای بی‌اساس و هوای نفس پیروی می‌کنند. در حالی که هدایت از سوی پروردگارشان برای آنها آمده است. (۲۳)
آیا آنچه انسان آرزو دارد به آن می‌رسد؟ (۲۴)
در حالی که آخرت و دنیا از آن خداست. (۲۵)
و چه بسیار فرشتگانی که در آسمانها هستند و شفاعت آنها سودی نمی‌بخشد
ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۶۴
مگر بعد از آن که خدا برای هر کس بخواهد و راضی باشد اجازه (شفاعت) دهد. (۲۶)
کسانی که به آخرت ایمان ندارند فرشتگان را دختر (خدا) نامگذاری می‌کنند. (۲۷)
آنها هرگز به این سخن یقین ندارند تنها از ظن و گمان بی‌پایه پیروی می‌کنند، با این که گمان هرگز انسان را از حق بی‌نیاز نمی‌کند. (۲۸)
حال که چنین است از اینها که از ذکر ما روی می‌گردانند و جز زندگی مادی دنیا را نمی‌طلبند، اعراض کن. (۲۹)
این آخرین حد آگاهی آنهاست، پروردگار تو کسانی را که از راه او گمراه شده‌اند بخوبی می‌شناسد، و به هدایت یافتگان از همه داناتر است. (۳۰)

تفسیر: ص: ۱۶۴

أَفَرَأَيْتُمْ أَن گاه خداوند سبحان مشرکان را مخاطب قرار داده و فرموده است: ای کسانی که خیال می‌کنید لات و منات و عزی در حالی که از جنس انانند خدا هستند، «لات» بت قبیله ثقیف بوده که در طائف می‌زیستند، بعضی گفته‌اند: «لات» بتی بود آویخته بر درخت خرما که قریش آن را می‌پرستیدند. «عزی» بتی بود که طایفه غطفان می‌پرستیدند «منات» بت طایفه هذیل و خزاعه بوده است، بعضی گفته‌اند:

این سه بت یاد شده بت‌هایی از سنگ در کعبه بوده که آنها را می‌پرستیدند.

«آخری» صفت «منات» است و صفت ذم است یعنی بت کم ارزش آخری و ممکن است در نظر بت پرستان «لات و عزی» در درجه

اشاره

وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ لِيُعْزِيَ الَّذِينَ أَسَاؤُا بِمَا عَمَلُوا وَيُعْزِيَ الَّذِينَ الَّذِينَ أَحْسَنُوا بِالْحُسْنَى (۳۱) الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ إِلَّا اللَّمَمَ إِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ هُوَ أَعْلَمُ بِكُمْ إِذْ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَإِذْ أَنْتُمْ أَجِنَّةٌ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ اتَّقَى (۳۲) أَفَرَأَيْتَ الَّذِي تَوَلَّى (۳۳) وَأَعْطَى قَلِيلًا وَأَكْدَى (۳۴) أَعِنْدَهُ عِلْمُ الْغَيْبِ فَهوَ يَرَى (۳۵) أَمْ لَمْ يُنَبِّأْ بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَى (۳۶) وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى (۳۷) أَلَا تَرَى وَاِزْرَةً وَزَرَ أُخْرَى (۳۸) وَ أَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى (۳۹) وَ أَنْ سَعِيهِ سَوْفَ يَرَى (۴۰) ثُمَّ يُجْزَاهُ الْجَزَاءَ الْأَوْفَى (۴۱)

ترجمه: ص: ۱۶۶

برای خداست آنچه در آسمانها و آنچه در زمین است تا بدکاران را به خاطر اعمال بدشان کیفر دهد، و نیکوکاران را در برابر اعمال نیکشان پاداش. (۳۱)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۶۷

همانها که از گناهان کبیره و اعمال زشت، جز صغیره دوری می کنند، آمرزش پروردگار تو گسترده است، او نسبت به شما از همه آگاه تر است، از آن هنگام که شما را از زمین آفرید، و در آن موقع که به صورت جنینهایی در شکم مادرانتان بودید، پس خودستایی نکنند چرا که او پرهیزگاران را بهتر می شناسد. (۳۲)

آیا آن کس را که از اسلام (یا انفاق) روی گردان شد مشاهده کردی؟! (۳۳)

و کمی بخشید و از بیشتر امساک کرد. (۳۴)

آیا نزد او علم غیب است و می بیند (که دیگران می توانند گناهان او را بر دوش گیرند). (۳۵)

یا از آنچه در کتب موسی نازل گردیده با خبر نشده است؟ (۳۶)

و در کتب ابراهیم همان کسی که وظیفه خود را به طور کامل ادا کرد. (۳۷)

که هیچ کس بار گناه دیگری را بر دوش نمی گیرد. (۳۸)

و این که برای انسان بهره‌ای جز سعی و کوشش او نیست. (۳۹)

و این که سعیش بزودی دیده می شود (و به نتیجه‌اش می رسد). (۴۰)

سپس به او جزای کافی داده خواهد شد. (۴۱)

تفسیر: ص: ۱۶۷

لِيُعْزِيَ الَّذِينَ أَسَاؤُا در «لیعزی» چند قول است:

۱- متعلق به ما قبل خود باشد چون معنای آیه این است که خدای سبحان آنچه را در آسمانها و زمین است به این منظور آفریده که بدکاران را به بدی و نیکوکاران را به نیکی جزا دهد.

۲- متعلق به هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ ... باشد، چرا که نتیجه آگاهی از شخص گمراه و هدایت یافته این است که آنها را در مقابل اعمالشان جزا دهد.

وَيَجْزِي الَّذِينَ أَحْسَنُوا بِالْحُسْنَىٰ معنای «حسنى» پاداش نیک یعنی بهشت است.

۳- ممکن است مقصود این باشد که به سبب کار بد و کارهای نیک به آنها جزا می‌دهد.

الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ یعنی آنهایی که گناهان بزرگ مرتکب می‌شوند، و

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۶۸

«كَبَائِرَ الْإِثْمِ» به معنای گناه بزرگ نیز قرائت شده است.

«وَالْفَوَاحِشَ» جمع «فاحشه» است.

اللَّمَمَ و آن گناه کوچک است و از همین ریشه است «لمم» به معنای رسیدن جنون به کسی و الَمَّ الرجل بالمكان، هر گاه شخص در آنجا کم توقف کند و الَمَّ بالطعام، هر گاه کم بخورد «إِلَّا اللَّمَمَ» استثنای منقطع یا صفت است گویی خداوند فرموده است گناهان کبیره‌ای که غیر از گناه صغیره است، گفته شده منظور از «لمم» نگاه به نامحرم و چشمک زدن و بوسیدن و گناهان کوچک کمتر از زناست.

از سدی روایت شده که منظور از «لمم» گناهی است که به دل خطور کند «۱».

از کلبی نقل شده که منظور از «لمم» گناهی است که خدا برای آن حد و کیفری معین نکرده است «۲».

إِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ رحمت الهی شامل تمام گناهان می‌شود و خداوند از بخشش گناهان دریغ نمی‌کند.

إِذْ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ یعنی هنگامی که خداوند پدرتان آدم را از پهنه زمین آفرید.

وَإِذْ أَنْتُمْ أَجْنَةُ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ آن گاه که شما در رحم مادرانتان بودید می‌دانست که سرشت شما به گناه کوچک مایل است.

فَلَا تَزُكُوا أَنْفُسَكُمْ خودتان را به پاکی از گناهان نسبت ندهید و نستاید چون خداوند پاکان و پرهیزکاران شما را از اول تا آخر می‌شناسد.

گفته شده: گروهی بودند که کارهای نیک انجام می‌دادند آن گاه می‌گفتند نمازمان و زکاتمان و روزه‌مان و عبادت‌هایمان، پس این آیه نازل شد و این در صورتی است که به صورت خود پسندی و ریا کاری در عمل باشد.

۱- عن السدی، الخطرة من الذنب.

۲- عن الکلبی، کل ذنب لم يذكر الله عليه حدا ولا عقابا. مؤلف، حدیث را از تفسیر کشاف، ج ۴، ص ۴۲۷، نقل کرده و در آنجا [حدا و لا عذابا] آمده است - م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۶۹

روایت شده که عثمان مال خود را می‌بخشید عبد الله بن سعد بن ابی سرح برادر رضاعی‌اش به او گفت: ممکن است مالی برایت باقی نماند عثمان به او گفت: من گناهی دارم و در بخشیدن مال در طلب رضای خدایم عبد الله به او گفت: شترت را با پالانش به من بده و من تعهد می‌کنم که بار تمام گناهانت را بر دوش بکشم پس شتر را به او داد و کسانی را بر این امر شاهد گرفت و از بخشیدن خودداری کرد پس آیه زیر نازل شد افرأیت الذی تولیٰ یعنی آیا دیدی آن کس را که از خیر روی گرداند و أعطی قلیلا و اکدی بخشش خود را قطع و از آن خودداری کرد.

اصل «اکدی» از اکدی الحافر، است هر گاه حفر کننده زمین به سنگ سختی برسد و از رسیدن به آب ناامید شود در نتیجه از کندن زمین خودداری کند.

أَعِنْدَهُ عِلْمُ الْغَيْبِ یعنی یا او به عذاب که غایب است علم غیب دارد؟

فَهُوَ يَرِي او (عثمان) به درست بودن گفته برادرش که بار گناهان او را بر دوش خواهد کشید معتقد است.

أَمْ لَمْ يُتَبَّأْ بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَىٰ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّا جَاءْنَا بِكِتَابٍ فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ لِّقَوْمٍ يَعْلَمُونَ
 وَ إِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّىٰ وَ از آنچه در کتاب ابراهیم است و هر چه بدان امر شده بطور کامل آمده است به او خبر نداده‌اند؟ «وفی» را مطلق آورده تا شامل شود تمام کارهایی را که بطور کامل انجام داده است مانند تبلیغ رسالت و صبر بر سر بریدن فرزند و آتش نمرود و دیگر اوامر خدا که انجام داد.

از حسن روایت شده که خدا ابراهیم را به هیچ چیز امر نکرد مگر آن که بطور کامل انجام داد «۱».
 أَلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ «أَنْ» در «لا تزر» همان «أَنْ» بوده که مخفف شده و

۱- عن الحسن، ما امره الله بشيء إلا ووفى به.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۷۰

معنایش آنه لا تزر، است و ضمیر برای شأن و «أَنْ» و «ما» محلا مجرور و بدل از ما فی صحف موسی، است، یا محلا مرفوع است بنا بر این که هو ان لا تزر باشد گویی گوینده‌ای گفته است: و ما فی صحف موسی و ابراهیم، در کتاب موسی و ابراهیم چه مطالبی است؟ در پاسخ او گفته است أَلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ «این که بار گناهی بر دوش نمی‌گیرد».

وَ أَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ برای انسان چیزی جز آنچه با سعی به دست آورده نیست.

«ما» در «ما سَعَىٰ» مصدری است اما روایاتی که در باب صدقه دادن و حج گزاردن و نماز خواندن از طرف مرده نقل شده اگر چه سعی خود مرده نیست و سعی دیگران است اما گویی سعی خود مرده است چون جانشین و تابع اوست و به حکم دین مانند و کیلی است که به نیابت او کار می‌کند.

ثُمَّ يُجْزَاهُ الْجَزَاءَ الْأَوْفَىٰ آن گاه پاداش سعی بنده به او داده می‌شود، گویند جزاه الله عمله، خدا پاداش عملش را داد و جزا علی عمله، خدا در مقابل عمل او را پاداش داد و معنای آیه این است که بنده در روز قیامت سعی خود را می‌بیند آن گاه خداوند پاداش او را بطور کامل به او می‌دهد.

[سوره النجم (۵۳): آیات ۴۲ تا ۶۲] ص: ۱۷۰

اشاره

وَ أَنْ إِلَىٰ رَبِّكَ الْمُنتَهَىٰ (۴۲) وَ أَنَّهُ هُوَ أَضْحَكَكَ وَ أَبْكَىٰ (۴۳) وَ أَنَّهُ هُوَ أَمَاتٌ وَ أَحْيَا (۴۴) وَ أَنَّهُ خَلَقَ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَ الْأُنثَىٰ (۴۵) مِنْ نُطْفَةٍ إِذَا تُمْنَىٰ (۴۶)

وَ أَنْ عَلَيْهِ النَّشَأُ الْأُخْرَىٰ (۴۷) وَ أَنَّهُ هُوَ أَغْنَىٰ وَ أَقْنَىٰ (۴۸) وَ أَنَّهُ هُوَ رَبُّ الشَّعْرَىٰ (۴۹) وَ أَنَّهُ أَهْلَكَ عَادًا الْأُولَىٰ (۵۰) وَ تَمُودَ فَمَا أَبْقَىٰ (۵۱)

وَ قَوْمَ نُوحٍ مِنْ قَبْلِ إِيَّاهُمْ كَانُوا هُمْ أَظْلَمَ وَ أَطْعَىٰ (۵۲) وَ الْمُؤْتَفِكَةَ أَهْوَىٰ (۵۳) فَغَشَّاهَا مَا عَشَىٰ (۵۴) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكَ تَتَمَارَىٰ (۵۵) هَذَا نَذِيرٌ مِنَ النَّذِيرِ الْأُولَىٰ (۵۶)

أَزِفَتِ الْأَافِقُ فِئَافُهُ (۵۷) لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ كَاشِفَةٌ (۵۸) أَمْ مِنْ هَذَا الْحَدِيثِ تَعَجَّبُونَ (۵۹) وَ تَضْحَكُونَ وَ لَا تَبْكُونَ (۶۰) وَ أَنْتُمْ سَامِدُونَ (۶۱)

فَاسْجُدُوا لِلَّهِ وَ اعْبُدُوا (۶۲)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۷۱

ترجمه: ص: ۱۷۱

- (و آیا از کتب پیشین انبیاء به او نرسیده است) که همه امور به پروردگارت باز می‌گردد. (۴۲)
- و این که اوست که می‌خنداند و می‌گریاند. (۴۳)
- و اوست که می‌میراند و زنده می‌کند. (۴۴)
- و اوست که دو زوج مذکر و مؤنث را می‌آفریند. (۴۵)
- از نطفه‌ای که خارج می‌شود (و در رحم می‌ریزد). (۴۶)
- و این که بر خداست ایجاد عالم دیگر (تا عدالت اجرا گردد). (۴۷)
- و این که اوست که بی‌نیاز می‌کند، و سرمایه باقی می‌بخشد. (۴۸)
- و این که اوست پروردگار «ستاره شعری». (۴۹)
- (و آیا به انسان نرسیده است که در کتب انبیای پیشین آمده) که خداوند قوم «عاد نخستین» را هلاک کرد؟ (۵۰)
- و همچنین «قوم ثمود» را، و کسی از آنها را باقی نگذاشت. (۵۱)
- و نیز قوم نوح را پیش از آنها، چرا که آنها از همه ظالمتر و طغیان کننده‌تر بودند. (۵۲)
- و نیز شهرهای زیر و رو شده (قوم لوط) را بر زمین کوبیدند. (۵۳)
- سپس آنها را با عذاب سنگین پوشانید (۵۴)
- (بگو) در کدامیک از نعمتهای پروردگارت تردید داری؟ (۵۵)
- این (پیامبر) بیم دهنده‌ای از بیم دهندگان پیشین است. (۵۶)
- آنچه باید نزدیک شود نزدیک شده است (و قیامت فرا می‌رسد). (۵۷)
- و هیچ کس جز خدا نمی‌تواند شدائد آن را برطرف سازد. (۵۸)
- آیا از این سخن تعجب می‌کنید؟ (۵۹)
- و می‌خندید و نمی‌گریید؟ (۶۰)
- و پیوسته در غفلت و هوسرانی به سر می‌برید؟ (۶۱)
- حال که چنین است همه برای خدا سجده کنید و پرستش نمایید. (۶۲)
- ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۷۲

تفسیر: ص: ۱۷۲

وَأَنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ الْمُنتَهَىٰ مفتوح بودن «ان» در این آیه و آیات بعد به این معناست که تمام این مطالب در کتاب موسی و ابراهیم بوده است و «منتهی» مصدر و به معنای انتهای است یعنی مردم به خدا منتهی شده و به او باز می‌گردند مانند گفتار خداوند وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ «بازگشت به سوی خداست».

وَأَنَّهُ هُوَ أَضْحَكَ وَأَبْكَىٰ در معنای این آیه چند قول است:

- ۱- خدا دو نیروی خندیدن و گریستن را آفریده است.
- ۲- عامل خنده و گریه را که شادی و غم است انجام داده است.
- ۳- درختان را با تابشها و انوار خنداند و ابرها را با بارانها گریاند.

إِذَا تُمْنَىٰ هِرْكَاهُ نَطْفَهٍ فِي رَحْمِ رِيخْتِهْ شَوْدَ كَوِينِد: «منی و امنی» و گفته شده به معنای تخلق: آفریده می‌شود. شاعر گفته است: حتی تبیین ما یمنی لك المانی (۱)

. یعنی تقدیر کننده آن (نطفه) را تقدیر می‌کند (نطفه بر اساس یک تقدیر در رحم زن قرار می‌گیرد). وَأَنَّ عَلَيْهِ النَّشَأَ الْأُخْرَى «نشأه» با «مد» قرائت شده و مقصود این است که این خلقت بر اساس حکمت بر خدا لازم است تا بر نیکی و بدی جزا دهد.

وَ أَقْنَىٰ یعنی مال ذخیره شده به آنها داده و گفته‌اند «اغنی» به معنای «مؤل» است یعنی ثروت بخشید و «اقنی» یعنی با بخشش خود کسی را راضی کرد.

رَبُّ الشُّعْرَى یعنی خدا آفریننده «ستاره شعری (زهره)» است و قبیله خزاعه آن را می‌پرستیدند یکی از اشراف عرب به نام ابو کبشه پرستش آن ستاره را برای قبیله سنت قرار داد و او یکی از اجداد مادری پیامبر صلی الله علیه و آله بوده است از این رو قریش حضرت را ابن ابی کبشه می‌نامیدند چون پیامبر صلی الله علیه و آله در دین با قریش مخالفت

۱- تا آشکار شود آنچه تقدیر کننده برایت تقدیر می‌کند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۷۳

می‌ورزید چنان که ابو کبشه ستاره شعری را می‌پرستید و در پرستش غیر آن مخالفت می‌کرد.

عَادًا الْأُولَىٰ قوم هود است و «عاد الأخری» قوم «ارم» است و گفته شده: منظور از الأولى پیشینیان است چون آنها نخستین قومی بودند که پس از قوم نوح هلاک شدند، این جمله «عاد لولی» با ادغام تنوین در لام قرائت شده به این صورت که همزه اولی حذف شده و ضمّه همزه به لام تعریف منتقل شده است.

وَتَمُودَ «تمودا» نیز قرائت شده است.

وَقَوْمِ نُوحٍ مِنْ قَبْلِٰلُ پیش از قوم عاد و تمود قوم نوح را هلاک کردیم چرا که قوم نوح از آن دو قوم ستمگرتر و طغیانگرتر بودند چون نوح را آزار می‌دادند و کتک می‌زدند تا جایی که از حرکت باز می‌ماند و نفرین او نزدیک به هزار سال در آنها اثری نکرد. وَالْمُؤْتَفِكَةَ أَهْوَىٰ یعنی شهرهایی که اهل آنها که قوم لوط بودند زیر و رو شد.

أَهْوَىٰ یعنی جبرئیل آن شهرها را بر روی بال خود به آسمان بالا برد سپس به زمین انداخت.

فَعَشَّاهَا بِسِ لِبَاسِ عَذَابٍ بِرِ آن‌ها پوشاند، این گونه بیان به خاطر اهمیت عذابی است که بر آن شهرها وارد شده است و خداوند آنان را سنگباران کرد.

فَبَأَىٰ آلَاءِ رَبِّكَ تَمَّارَىٰ پس ای انسان در کدامین نعمت پروردگارت شک می‌کنی و حال آن که خداوند سبحان نعمتها و نعمتهایی را بر شمرده و آنها را «آلاء» و نعمت نامیده چون در نعمتهایی الهی برای عبرت گیرندگان عبرت است.

هَذَا نَذِيرٌ مِنَ النَّذْرِ الْأُولَىٰ این قرآن از جنس اندازهای نخستین (که انسانهای پیش از شما به آن انداز می‌شدند) یا این پیامبر از انداز دهندگان نخستین است، خداوند کلمه (اولی) را به صورت مؤنث فرموده چون به جماعت که مؤنث است تأویل می‌شود و به اعتبار جماعت مؤنث شده است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۷۴

أَزَفَتْ الْأَزْفَةُ قِيَامَتٍ نَزْدِيكَ شَدَّ مَانِدًا أَفْتَرَبَتِ السَّاعَةُ.

لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ كَاشِفَةٌ یعنی هیچ کس تا برپا شدن قیامت، نمی‌تواند از زمان قیامت پرده بردارد، مانند این آیه: لَا يُجَلِّيهَا لِوَفِّيها إِلَّا هُوَ «جز خداوند قیامت را در موقعش پدیدار نمی‌سازد». (اعراف/ ۱۸۸) یا هر گاه قیامت برپا شود جز خدا هیچ کس

نمی‌تواند ناملایمات آن روز را دور سازد، و خدا نیز در عین قدرت آنها را برطرف نمی‌کند، گفته شده «کاشفه» مصدر به معنای کشف است مانند «کافیه و خائنه» یعنی جز خدا کسی آن ناملایمات را برطرف نمی‌سازد.
 أَفَمِنْ هَذَا الْحَدِيثِ آيَا مِنْ قُرْآنٍ مِنْ دُونِ مَا أَنْزَلْنَا عَلَىٰ مَوْلَانَا مِنْ قَبْلُ هَذَا أَذْنَبُ أَمْ يَكْفُرُونَ
 وَلَا تَتَّبِعُوا أَهْوَاءَ قَوْمٍ قَدْ عَتَقُوا بِمَالِهِمْ أَنْ لَا يَسْعَوْا إِلَىٰ آلِهِمْ لِئَلَّا يَكُونُوا لَكُمْ حُرْمًا لِمَا أَنْهَىٰ اللَّهُ عَنْهَا وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ

از حضرت صادق علیه السلام روایت است که مقصود از حدیث اخبار پیشین است.
 وَأَنْتُمْ سَامِدُونَ شِمَا مِنْ عَذَابِ الْهَيِّ غَافِلِينَ وَدُنَالِ بَازِيٍّ وَ سِرْغَمِيٍّ هَسْتِيدِ.
 یکی از ادیبان به کنیزش گفته است اسمدی لنا، یعنی برای ما آواز بخوان.
 فَاسْجُدُوا لِلَّهِ وَاعْبُدُوا خُداَ رَا سَجْدَةً كُنَيْدٍ وَبَا اِخْلَاصٍ اَوْ رَا بِرَسْتِيدٍ وَدِيْكَرِ خُدَايَا اِن [باطل] رَا نَبْرَسْتِيدِ.
 ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۷۵

سوره قمر ص: ۱۷۵

اشاره

پنجاه و پنج آیه دارد و مکی است.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۱۷۵

در حدیث ابی آمده است که هر کس این سوره را در هر روز قرائت کند روز قیامت برانگیخته شود در حالی که صورتش همانند ماه شب چهارده است «۱».
 از حضرت صادق علیه السلام روایت شده که هر کس سوره قمر را قرائت کند خداوند او را از قبرش بر روی شتری از شترهای بهشت بیرون بیاورد «۲».

[سوره القمر (۵۴): آیات ۱ تا ۱۶] ص: ۱۷۵

اشاره

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
 اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ (۱) وَ اِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوْا وَ يَقُوْلُوْا سِحْرٌ مُّسْتَمِرٌّ (۲) وَ كَذَّبُوْا وَ اتَّبَعُوْا اَهْوَاءَهُمْ وَ كُلُّ اَمْرٍ مُّسْتَقَرٌّ (۳) وَ لَقَدْ جَاءَهُمْ مِنَ الْاَنْبِآءِ مَا فِيْهِ مُّزْدَجَرٌ (۴)
 حِكْمَةٌ بِالْعَاقِبَةِ فَمَا تُغْنِ التُّنْدُرُ (۵) فَتَوَلَّ عَنْهُمْ يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ اِلَىٰ شَيْءٍ نُّكْرٍ (۶) خُشَعًا اَبْصَارُهُمْ يَخْرُجُوْنَ مِنَ الْاَجْدَاثِ كَاَنْهُمْ جُرَادٌ مُّتَسَيِّرٌ (۷) مُّهْطِعِينَ اِلَى الدَّاعِ يَقُوْلُ الْكٰفِرُوْنَ هٰذَا يَوْمٌ عَسِرٌ (۸) كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوْحٍ فَكَذَّبُوْا عِبْدَنَا وَ قَالُوْا مَجْنُوْنٌ وَ اَزْدَجِرٌ (۹) فَدَعَا رَبُّهُ اَنِّيْ مَغْلُوْبٌ فَانْتَصِرْ (۱۰) فَفَتَحْنَا اَبْوَابَ السَّمٰوٰتِ بِمَاءٍ مُّنْهَمِرٍ (۱۱) وَ فَجَزْنَا الْاَرْضَ عَيْنُوْنَا فَالْتَقَى الْمَآءُ عَلٰى اَمْرِ قَدْرِ قَدِرٍ (۱۲) وَ حَمَلْنَاهُ عَلٰى ذٰتِ الْاَلْوَابِ وَ دُسْرِ (۱۳) تَجْرٰى بِاَعْيُنِنَا جَزَاءً لِّمَنْ كَانَ كُفْرًا (۱۴) وَ لَقَدْ تَرَكْنٰهَا آيَةً فَهَلْ مِنْ مُّدْكِرٍ (۱۵) فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِيْ وَ نُذْرٍ (۱۶)

فی حدیث ابی، من قرأها فی کلِّ غبِّ بعث یوم القیامه و وجهه علی صورۃ القمر لیلۃ البدر.

۲-

عن الصادق علیه السلام: من قرأها اخرجہ اللہ من قبره علی ناقۃ من نوق الجنۃ.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۷۶

ترجمه: ص: ۱۷۶

به نام خداوند بخشنده بخشایشگر.

قیامت نزدیک شد و ماه از هم شکافت (۱)

و هر گاه نشانه و معجزه‌ای را ببینند اعراض کرده می‌گویند: این سحری است مستمراً! (۲)

آنها (آیات خدا را) تکذیب نموده و از هوای نفسشان پیروی کردند و هر امری قرارگاهی دارد. (۳)

به اندازه کافی برای انزجار از بدیها اخبار (انبیاء و ائمتهای پیشین) به آنها رسیده است. (۴)

این آیات، حکمت بالغه الهی است اما انذارها (برای افراد لجوج) مفید نیست. (۵)

بنا بر این از آنها روی بگردان و روزی را به یاد آور که دعوت کننده الهی مردم را به امر وحشتناکی دعوت می‌کند (دعوت به

حساب اعمال). (۶)

آنها از قبرها خارج می‌شوند در حالی که چشمهایشان از وحشت به زیر افتاده و (بی‌هدف) همچون ملخهای پراکنده به هر سو

می‌دوند. (۷)

در حالی که (بر اثر وحشت و اضطراب) به سوی این دعوت کننده گردن می‌کشند و کافران می‌گویند: امروز روز سخت و

دردناکی است. (۸)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۷۷

پیش از آنها قوم نوح تکذیب کردند (آری) بنده ما (نوح) را تکذیب کرده گفتند: او دیوانه است و (با انواع آزارها) او را (از ادامه

رسالتش) باز داشتند. (۹)

او به درگاه پروردگار عرضه داشت: من مغلوب (این قوم طغیانگر شده‌ام، انتقام مرا از آنها بگیر). (۱۰)

در این هنگام درهای آسمان را گشودیم و آبی فراوان و پی در پی فرو بارید. (۱۱)

و زمین را شکافتیم و چشمه‌های زیادی بیرون فرستادیم و این دو آب به اندازه‌ای که مقدر بود با هم در آمیختند. (۱۲)

و او را بر مرکبی که از الواح و میخهایی ساخته شده بود سوار کردیم. (۱۳)

مرکبی که تحت نظارت ما حرکت می‌کرد این کیفری بود برای کسانی که به او کافر شدند. (۱۴)

ما این ماجرا را به عنوان نشانه‌ای در میان ائمتها باقی گذاردیم، آیا کسی هست که پند گیرد. (۱۵)

(اکنون بنگرید) عذاب و انذارهای من چگونه بود؟! (۱۶)

تفسیر: ص: ۱۷۷

وَأَنْشَقَّ الْقَمَرُ دو نیم شدن ماه از معجزات آشکار پیامبر ما صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ است. که بسیاری از صحابه آن را روایت کرده‌اند از

جمله آنها حذیفه بن یمان، عبد الله بن مسعود، انس، ابن عباس، ابن عمر و دیگرانند، حذیفه می‌گوید: همانا قیامت نزدیک است

و خشوع الأبصار کنایه از خواری است چرا که خواری شخص ذلیل و عزت شخص عزیز در چشمان آنها ظاهر می‌شود.
مِنَ الْأَجْدَانِ از گورها.

كَانَتْهُمْ جَرَادٌ مُّتَشَبِّهُ خَدَاوند مردگانی را که از گور بیرون می‌آیند به واسطه بسیار بودن آنها و موج زدنشان به ملخهای پراکنده تشبیه کرده است، به لشگر بسیار که بعضی از آنها در میان بعضی موج می‌زنند، می‌گویند: جاء کالجراد، مانند ملخ آمدند.
مُهْطِعِينَ إِلَى الدَّاعِ یعنی می‌شتابند به پاسخ دادن دعوت کننده در حالی که گردنهایشان را به طرف او می‌کشند.
كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ پیش از مردم مکه قوم نوح آن حضرت را پیاپی تکذیب کرده و گفتند: نوح دیوانه است.
وَازْدَجَرَ به سبب زدن و دشنام دادن و تهدید به سنگسار شدن او را ناراحت کردند چنان که گفته بودند: لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمَرْجُومِينَ، اگر از تبلیغ دست برداری جزء سنگسار شده‌ها خواهی بود.

فَدَعَا رَبَّهُ پروردگار خویش را بخواند که من مغلوب قوم واقع شده و سخن مرا نمی‌شنوند و از اجابت آنها ناامید شدم پس مرا یاری کن و انتقام مرا از آنها با عذاب یاری کن و انتقام مرا از آنها با عذاب یاری کن و انتقام مرا از آنها با عذاب یاری کن
ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۸۰
که بر آنان می‌فرستی بگیر.

فَفَتَحْنَا أَبْوَابَ السَّمَاءِ «فتحن» با تشدید و بی تشدید هر دو قرائت شده است.

بِمَاءٍ مِنْهُمْ آبی که بسیار و پیاپی می‌ریخت و تا چهل روز قطع نمی‌شد.

وَ فَجَّرْنَا الْأَرْضَ زمین را شکافتیم، یعنی تمام زمین را طوری قرار دادیم که گویی چشمه‌هایی جوشان است.

فَالْتَقَى الْمَاءُ آبِهَا آسمان و زمین به هم پیوستند به حالتی که طبق خواست خدا مقدر شده بود، گفته شده: به حالتی که مقدر و برابر شده است به این صورت که خدا همان اندازه که مقدر کرده بود از زمین بیرون بیاید همان اندازه نیز از آسمان فرو ریزد و برابر باشند.

عَلَى ذَاتِ أَلْوَا حِ وَ دُسِّرٍ منظور کشتی است و آن صفتی است که به جای موصوف نشسته است و نظیر آن است گفته شاعر:

و لکن قمیصی مسروده من حدید «۱»

که قصدش این است پیراهن من زره است و «دسر» جمع «دسار» و وزن فعال است از دسره، هر گاه آن را دفع کند و به معنای میخ است.

تَجْرِي بِأَعْيُنِنَا کشتی در دیدگاه ما بر روی آب به حرکت می‌آید.

«جزاء» مفعول له است یعنی تا پاداش برای شخصی (نعمتی) باشد که نسبت به آن کفران شده است و منظور از آن شخص، نوح است که خداوند او را نعمت کفران شده قرار داد چرا که پیامبر نعمت و رحمتی از سوی خداست.

وَ لَقَدْ تَرَكُنَا ضَمِيرٌ به کشتی بر می‌گردد یا به خود عمل.

«آیه» علامتی که به وسیله آن عبرت گرفته می‌شود.

فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ آیا عبرت گیرنده‌ای هست؟

۱- ولی پیراهن من از آهن بافته شده است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۸۱

«نذر» جمع «نذیر» به معنای انداز است.

اشاره

وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ (۱۷) كَذَبْتَ عَادٌ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذِرِ (۱۸) إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصِرًا فِي يَوْمِ نَحْسٍ مُسْتَمِرٍّ (۱۹) تَنْزِعُ النَّاسَ كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ (۲۰) فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذِرِ (۲۱) وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ (۲۲) كَذَبْتَ ثَمُودُ بِالنُّذُرِ (۲۳) فَقَالُوا أَبَشَرًا مِنَّا وَاحِدًا نَتَّبِعُهُ إِنَّا إِذًا لَفِي ضَلَالٍ وَسُعُرٍ (۲۴) أَلْقَى الذُّكْرَ عَلَيْهِ مِنْ بَيْنِنَا بَلْ هُوَ كَذَّابٌ أَشِرٌّ (۲۵) سَيَعْلَمُونَ غَدًا مِنَ الْكَذَّابِ الْأَشِرِّ (۲۶) إِنَّا مَرِسَلُوا النَّاقَةَ فِتْنَةً لَهُمْ فَارْتَقِبْهُمْ وَاصْطَبِرْ (۲۷) وَتَبَّئِهِمْ أَنْ الْمَاءَ قَسَمَهُ بَيْنَهُمْ كُلُّ شِرْبٍ مُحْتَضَرٌ (۲۸) فَنادَوْا صَاحِبَهُمْ فَتَعَاطَى فَعَقَرَ (۲۹) فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذِرِ (۳۰) إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ صَيْحَةً وَاحِدَةً فَكَانُوا كَهَشِيمِ الْمُحْتَظِرِ (۳۱)

ترجمه: ص: ۱۸۱

ما قرآن را برای تذکر آسان ساختیم آیا کسی هست که متذکر شود. (۱۷)
 قوم عاد (نیز پیامبر خود را) تکذیب کردند اکنون (ببینید) عذاب و اندازهای من چگونه بود؟ (۱۸)
 ما تندباد وحشتناک و سردی را در یک روز شوم مستمر بر آنها فرستادیم. (۱۹)
 که مردم را همچون تنه‌های نخل ریشه کن شده از جا بر می‌کند. (۲۰)
 (اکنون ببینید) عذاب و اندازهای من چگونه بود؟ (۲۱)
 ما قرآن را برای تذکر آسان کردیم، آیا کسی هست که متذکر شود؟ (۲۲)
 طایفه ثمود (نیز) اندازهای الهی را تکذیب کردند. (۲۳)
 و گفتند: آیا ما از بشری از جنس خود پیروی کنیم؟ اگر چنین کنیم در گمراهی و جنون خواهیم بود! (۲۴)
 آیا از میان ما تنها بر این مرد وحی نازل شده؟ نه، او آدم بسیار دروغگوی هوسبازی است. (۲۵)
 ولی فردا می‌فهمند چه کسی دروغگوی هوسباز است. (۲۶)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۸۲

ما «ناقه» را برای آزمایش آنها می‌فرستیم، در انتظار پایان کار آنها باش و صبر کن. (۲۷)
 و به آنها خبر ده که آب (قریه) باید در میان آنها تقسیم شود (یک روز سهم ناقه و یک روز برای آنها) و هر یک در نوبت خود باید حاضر شوند. (۲۸)
 آنها یکی از یاران خود را صدا زدند، او به سراغ این کار آمد و (ناقه را) پی کرد. (۲۹)
 (اکنون بنگرید) عذاب و اندازهای من چگونه بود؟! (۳۰)
 ما فقط یک صیحه (صاعقه عظیم) بر آنها فرستادیم و به دنبال آن همگی به صورت گیاه خشکی در آمدند که صاحب چهارپایان در آغل جمع‌آوری می‌کند. (۳۱)

تفسیر: ص: ۱۸۲

وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ یعنی ما قرآن را برای حفظ کردن آسان قرار دادیم و هر کس را که قصد حفظ آن کند کمکش می‌کنیم تا به ظاهر آن را قرائت کند.

فَهَوْلٌ مِنْ مُدَّكِرٍ یعنی آیا کسی هست که طالب حفظ قرآن باشد تا کمک شود، یا ما قرآن را مهیّا کردیم برای ذکر از یَسِّرِ ناخته
 للشفرة، هر گاه آن را آماده کوچ سازد شاعر گوید:
 و قمت الیه باللّجام میسرا هنالک یجزینی الذی کنت اصنع «۱»
 روایت شده که ظاهراً جز قرآن هیچ یک از کتابهای خدا که نازل شده تمامش قرائت نمی‌شده است گفته شده: معنای جمله این
 است که قرآن را برای پندگیری

۱- پیاخاستم و به طرف اسب رفتم در حالی که با لگام زدن او را برای جنگ آماده می‌کردم و اگر لگام نبود رام نمی‌شد و در آنجا
 یعنی میدان جنگ پاداش شیری که به اسب دادم به من خواهد داد. شعر، از اعرج خارجی است و پیش از این بیت، سه بیت دارد که
 در تفسیر کشاف، ج ۴، ص ۴۳۹، در ذیل تفسیر آیه ۱۷، آمده است و در ترجمه، توجه به ابیات قبل ضروری بوده است- م. [.....]
 ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۸۳

آسان قرار دادیم بدین گونه که آن را از پندهای کامل و منع‌های کافی پر کردیم آیا پندگیرنده‌ای هست؟
 وَ نُذِرٍ یعنی تهدیدی است که برای آنها عذاب آورد پیش از این که عذاب نازل شود یا عذاب کردن آنان تهدیدی برای انسانهای
 پس از آنهاست.
 رِیحاً صَرَصْرًا بادی که سخت می‌وزد، یا بسیار سرد است از «صِرٌّ» به معنای سردی.

فِي يَوْمٍ نَحْسٍ در روزی شوم.
 مُسْتَمِرٌّ شومی آن مداوم بود و درباره آنها استمرار داشت تا هلاکشان کرد یا نسبت به بزرگ و کوچکشان استمرار داشت تا انسانی
 از آنها باقی نماند این عذاب در روز چهارشنبه آخر ماه بود که دیگر بر نمی‌گردد این مطلب از حضرت باقر علیه السّلام روایت
 شده است.

تَنْزِعُ النَّاسِ این باد مردم را از زمین می‌کند.
 كَانَهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْفَعٍ یعنی مرده بر روی زمین می‌افتادند و دارای هیکلهای بلند و بزرگ بودند گویی ریشه‌های درختان خرمایی
 هستند که کنده شده‌اند، گویند:

دلیل تشبیه این است که باد سرهای آنها را قطع کرده و جسدهایی بی‌سر بودند، صفت نخل را به عنایت لفظ نخل مذکر آورده
 است و اگر از باب حمل بر معنی، صفت مؤنث نیز می‌آورد جایز بود چنان که فرموده است: أَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ «[آن قوم] همچون
 تنه‌های پوسیده و تو خالی درختان نخل [هلاک شده بودند]» (حاقه / ۷).

فَقَالُوا أَ بَشَرًا مِمَّا «بشرا» منصوب به فعلی (انکر) است که «تَبِعَهُ» آن را تفسیر می‌کند آنها ناخوشایند می‌شمردند که از انسانی
 همجنس خودشان پیروی کنند و تعبیر به مَنَّا کردند تا مماثلت و همانندی قوی‌تر باشد.

«مَنَّا» تکذیب کنندگان صالح پیامبر «مَنَّا» گفتند تا همانندی قوی‌تر باشد و بر

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۸۴

همجنسی پیامبر با آنها دلالت کند).

وَاحِدًا نَتَّبِعُهُ تکذیب کنندگان صالح «واحد» گفتند تا پیروی کردن یک امت را از مردی که اشرف از آنها نیست (تک و تنهاست)
 منکر شده، زشت جلوه دهند.

إِنَّا إِذَا لَفِيَ ضَلَالٍ گویی به آنها گفته است: اگر مرا پیروی نکنید شما از حق گمراه شده‌اید.

وَ سِعْرٍ در آتشید «سعر» جمع «سعیر» است پس سخن را بر خود او وارونه کرده و گفتند: اگر از تو پیروی کنیم ما در این صورت

چنان خواهیم بود که می‌گویی: (در گمراهی و آتش خواهیم بود) و گفته شده: مقصود از ضلال، خطا و دوری از حق است و «سعر» به معنای جنون است.

أَلْقَى الذُّكْرَ عَلَيْهِ مِنْ بَيْنِنَا يَعْنِي أَيَا فِي مِيَانِ مَا تَنَهَا وَحَىٰ بِرِوَا نَازِلٍ شَدِيدٍ حَالِ آنِ كِهْ بَرَايِ بَرِگَزِيدِهْ شَدْنِ بِهْ نَبُوتِ سَزَاوَارْتَرِ اَزْ اَوْ وَجُودِ دَارِدِ.

بَلْ هُوَ كَذَابٌ أَشْرٌ دَرُوعْگُوبِيِ اسْتِ مَتَكَبِّرِ كِهْ مِيْ خَوَاهِدْ بَا دَعْوِي نَبُوتِ بَرِ مَا بَزْرُگِي كِنْدِ.

سَيَعْلَمُونَ غَدًا بَزُودِي فَرْدَا دَرِ آنِ هِنْگَامِ كِهْ عَذَابِ بَرِ آنْهَا نَازِلِ شُودِ خَوَاهِنْدِ دَانَسْتِ يَا دَرِ رُوزِ قِيَامْتِ دَرِ خَوَاهِنْدِ يَافْتِ.

مِنِ الْكُذَّابِ الْأَشْرُ چِهْ كَسِي دَرُوعْگُوسْتِ، صَالِحِ يَا آنْهَا كِهْ اَوْ رَا تَكْذِيبِ كَرْدِنْدِ؟

إِنَّا مَرَّسَلُمَا النَّاقَةَ مَا مَادَهْ شَتْرَ رَا اَزْ كُوهِي كِهْ رُوزِي زَمِينِ گَسْتَرْدِهْ اسْتِ بَرِ مِيْ اَنگِيزِيْمِ وِ بِيرونِ مِيْ اُورِيْمِ هِمَانِ طُورِ كِهْ قُومِ صَالِحِ خَوَاسْتِهْ اِنْدِ تَا اَزْمُونِ وِ اَمْتَحَانِي بَرَايشَانِ بَاشَدِ.

فَارَزْتَقَبْتُهُمْ مَنْتَظَرِ اَمْرِ خُدَا دَرِبَارِهْ آنْهَا بَاشِ وِ بِيِنِ چِهْ مِي كِنْدِ.

وَاصْطَبْرُ وِ بَرِ اَزَارِي كِهْ اَزْ آنْهَا بِهْ تُو مِي رَسِدِ شَكِييَا بَاشِ وِ شَتَابِ مَكْنِ تَا فَرْمَانِمِ بِهْ تُو بَرَسِدِ.

وَتَبَّتْهُمْ أَنَّ الْمَاءَ قِسْمَةٌ بَيْنَهُمْ بِهْ آنْهَا خَبِرِ بَدِهْ كِهْ اَبِ دَرِ مِيَانِ شَمَا تَقْسِيمِ شَدِهْ يَكِ

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۸۵

روز از ناقه و یک روز از شماست، و آوردن کلمه [«بینهم» که ضمیر آن به قوم صالح بر می‌گردد] از باب غلبه دادن عقلاست.

كُلُّ شَرْبٍ مُّخْتَصِرٌ هَرِ رُوزِ اَبِ سَهْمِ هَرِ كِدَامِ اسْتِ اَهْلِ آنِ حَاضِرِ شُودِ وِ اَزْ آنِ اسْتِفَادِهْ كِنْدِ وِ دِيگَرِي نِيَايِدِ. گَفْتِهْ شَدِهْ: مَرْدَمِ دَرِ رُوزِ نُوْبَتِشَانِ بَرِ سَرِ اَبِ حَاضِرِ شُونْدِ وِ دَرِ رُوزِي كِهْ نُوْبَتِ شَتْرِ اسْتِ صَاِحْبَانِ نُوْبَتِ حَضُورِ يَابِنْدِ.

فَنَادُوا صَاحِبَهُمْ پَسِ رَفِيْقِشَانِ قَدَّارِ بِنِ سَالِفِ اَحِيْمِرِ (ثَمُودِ) رَا صَدَا زَدِنْدِ.

فَتَعَاطَى پَسِ گَسْتَاخِي كَرْدِ وِ بَرِ نَاقِهْ دَسْتِ يَافْتِ وِ آنِ رَا پِي كَرْدِ، يَا شَمَشِيرِ رَا بَرِ دَاشْتِ وِ نَاقِهْ رَا پِي كَرْدِ.

صَيْحَةً وَاِحِدَةً وِ آنِ صِيْحِهْ جَبْرِئِيلِ عَلَيْهِ السَّلَامِ بُوْدِ.

فَكَانُوا كَهَشِيمِ الْمُحْتَظِرِ «هَشِيمِ» دَرِخْتِ خَشَكِ اسْتِ، مَنَهْشَمِ بِهْ مَعْنَايِ شَكْسْتِهْ اسْتِ.

مَنْظُورِ اَزِ مَحْتَظَرِ كَسِي اسْتِ كِهْ عَمَلِ خَشَكِ شَدْنِ رَا اَنجَامِ مِي دِهْدِ وِ اَنچِهْ رَا كِهْ خَشَكِ مِي شُودِ چَهَارِ پَايَانِ لَگْدَمَالِ كَرْدِهْ وِ دَرِهْمِ مِي شَكْنِنْدِ.

[سوره القمر (۵۴): آیات ۳۲ تا ۴۲] ص: ۱۸۵

اشاره

وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ (۳۲) كَذَّبَتْ قَوْمٌ لُوطٍ بِالنُّذْرِ (۳۳) إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ حَاصِبًا إِلَّا آلَ لُوطٍ نَجَّيْنَاهُمْ بِسَحَرٍ (۳۴)

نِعْمَةٌ مِنْ عِنْدِنَا كَذَلِكَ نَجْزِي مَنْ شَكَرَ (۳۵) وَلَقَدْ أَنْذَرَهُمْ بَطْشَتَنَا فَتَمَارَوْا بِالنُّذْرِ (۳۶)

وَلَقَدْ رَاوَدُوهُ عَنْ ضَيْفِهِ فَطَمَسْنَا أَعْيُنَهُمْ فَذُوقُوا عَذَابِي وَنُذِرِ (۳۷) وَلَقَدْ صَبَّحَهُمْ بُكْرَةً عَذَابٌ مُسْتَقِرٌّ (۳۸) فَذُوقُوا عَذَابِي وَنُذِرِ (۳۹) وَ

لَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ (۴۰) وَلَقَدْ جَاءَ آلَ فِرْعَوْنَ النُّذُرُ (۴۱)

كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كُلِّهَا فَأَخَذْنَاهُمْ أَخْذَ عَزِيزٍ مُّقْتَدِرٍ (۴۲)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۸۶

ترجمه: ص: ۱۸۶

تکرار در گفته خداوند فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ در هنگام ذکر هر نعمت - که در سوره رحمان شمرده شده و تکرار ویل یومئذ للمکذبین، در سوره مرسلات و تکرار خود خبرها و داستانها نیز همین حکم را دارد تا هر کدام آنها در دلها حضور

۱- فَأَخَذْتَهُمُ الصَّيْحَةَ مُشْرِقِينَ «سرانجام به هنگام طلوع آفتاب، صیحه (مرگبار، به صورت صاعقه یا زلزله) قوم لوط را فرو گرفت» (حجر/ ۷۳) فَأَخَذْتَهُمُ الصَّيْحَةَ مُصْبِحِينَ، «اما سرانجام، صیحه (مرگبار) صبحگاهان آنان (قوم لوط) را فرو گرفت» (حجر/ ۸۳) - م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۸۸

داشته باشد و از یاد نرود.

وَلَقَدْ جَاءَ آلَ فِرْعَوْنَ النُّذُرُ نذراً، همان موسی و هارون و دیگر پیامبرانند چرا که موسی و هارون آنچه پیامبران، قوم خود را با آن انداز کردند، بر آل فرعون عرضه داشتند.

ممکن است «نذر» جمع «نذیر» باشد که همان انداز است.

كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كُلِّهَا منظور تکذیب معجزه‌های نه گانه‌ای بود که موسی علیه السلام برای آنها آورد.

فَأَخَذْنَاهُمْ أَخْذَ عَزِيزٍ اِيشان را مؤاخذه کردیم مؤاخذه شخص توانایی که مغلوب نمی‌شود.

مُقْتَدِرٍ بر هر کاری که بخواهد نیرومند است.

[سوره القمر (۵۴): آیات ۴۳ تا ۵۵] ص: ۱۸۸

اشاره

أَكْفَارُكُمْ خَيْرٌ مِنْ أَوْلَائِكُمْ أَمْ لَكُمْ بَرَاءَةٌ فِي الزُّبُرِ (۴۳) أَمْ يَقُولُونَ نَحْنُ جَمِيعٌ مُتْتَصِرٌ (۴۴) سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ (۴۵) بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَذْهَىٰ وَ أَمْرٌ (۴۶) إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي ضَلَالٍ وَسُعُرٍ (۴۷)

يَوْمَ يُسَيِّجُونَ فِي النَّارِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ ذُوقُوا مَسَّ سَقَرَ (۴۸) إِنَّا كُلُّ شَيْءٍ خَلْقْنَاهُ بِقَدَرٍ (۴۹) وَ مَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلِمَةٍ بِالْبَصِيرِ (۵۰) وَ لَقَدْ أَهْلَكْنَا أَشْيَاعَكُمْ فَهَلْ مِنْ مُدْكِرٍ (۵۱) وَ كُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ (۵۲)

وَ كُلُّ صَغِيرٍ وَ كَبِيرٍ مُسْتَطَرٌّ (۵۳) إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَ نَهَرٍ (۵۴) فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُّقْتَدِرٍ (۵۵)

ترجمه: ص: ۱۸۸

آیا کفار شما بهتر از اینها هستند؟ یا برای شما امان نامه‌ای در کتب ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۸۹

آسمانی نازل شده؟! (۴۳)

یا می‌گویند: ما جماعتی متحد و نیرومند و پیروزیم؟ (۴۴)

ولی (بدانند) جمعشان بزودی شکست می‌خورد و پا به فرار می‌گذارند. (۴۵)

(علاوه بر این) رستاخیز موعده آنهاست و مجازات قیامت هولناکتر و تلخ‌تر است. (۴۶)

مجرمان در گمراهی و شعله‌های آتشند. (۴۷)

آن روز که در آتش دوزخ به صورتشان کشیده می‌شوند (و به آنها گفته می‌شود) بپشید آتش دوزخ را. (۴۸)

ما هر چیزی را به اندازه آفریدیم. (۴۹)

و فرمان ما یک امر بیش نیست، همچون یک چشم بر هم زدن! (۵۰)

ما کسانی را که در گذشته شبیه شما بودند هلاک کردیم آیا کسی هست که متذکر شود. (۵۱)
 و هر کاری را انجام دادند در نامه‌های اعمالشان ثبت است. (۵۲)
 و هر کار کوچک و بزرگی نوشته می‌شود. (۵۳)
 پرهیزگاران در باغها و نه‌های بهشتی جای دارند. (۵۴)
 در جایگاه صدق نزد خداوند مالک مقتدر متعمر اند. (۵۵)

تفسیر: ص: ۱۸۹

اشاره

أَكْفَارُكُمْ ای اهل مکه آیا کفار شما از کفار قوم نوح، هود، صالح، لوط و آل فرعون که بر شما دریم بهتر و قوی‌تر هستند یعنی آیا کفار شما از آنها از نظر قدرت و ابزار در دنیا نیرومندترند یا کفر و عنادشان کمتر است. مقصود این است که اینان مانند آنها بلکه بدتر از آنانند.
 أَمْ لَكُمْ بَرَاءَةٌ یا برای شما در کتب پیشینیان براءت و تأمینی از عذاب الهی آمده که هر کس از شما کفر ورزد و پیامبران را تکذیب کند از عذاب خدا در امان خواهد بود و به وسیله آن براءت ایمن شده‌اید.
 نَحْنُ جَمِيعٌ مُنْتَصِرٌ ما جماعتی هستیم واحد و یکدیگر را یاری می‌دهیم و جلو هر کس را که بر ما ستم روا دارد می‌گیریم.

[شأن نزول] ص: ۱۸۹

روایت است که ابو جهل در روز جنگ بدر اسب خود را دوآید و گفت ما امروز

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۹۰

از محمد صلی الله علیه و آله و یارانش انتقام می‌گیریم پس آیه سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ نازل شد یعنی کفار مکه می‌گریزند «۱».
 وَيُولُونَ الدُّبُرَ یعنی پشت می‌کنند چنان که شاعر گوید:

كَلُوا فِي بَعْضِ بَطْنِكُمْ تَعْفُوا «۲»

یعنی می‌گریزند و پشتهای خود را به شما بر می‌گردانند و این فرار در روز جنگ بدر بود.

بَلِ السَّاعَةِ مَوْعِدُهُمْ وعده گاهشان برای عذاب روز قیامت است.

وَالسَّاعَةُ أَذْهَى وَأَمْرٌ بَلِيَّةٌ و گرفتاری روز قیامت بزرگتر و سخت‌تر از فرار و کشته شدن و اسارت جنگ بدر است.

فِي ضَلَالٍ وَسُعْرِ یعنی نابودی و آتش یا در دنیا از حق، گمراه و در آخرت در آتشند.

دُوقُوا بچشید حرارت آتش دوزخ را بنا بر این که مس سقر را اراده کرده باشد و این سخن مانند گفته عرب است: وجد مس الحمی و ذاق طعم الضرب، حرارت تب را یافت و مزه زدن را چشید زیرا هر گاه حرارت و سختی آتش به آنها برسد گویی خود آتش به آنها رسیده است چنان که حیوان آنچه را آزارش می‌دهد لمس می‌کند. سقر اسم خاص برای جهنم است و از سقرته النار و صقرته است، یعنی آن را تغییر دادم.

إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ كُلَّ شَيْءٍ منصوب به فعل مقدری است که این فعل ظاهر آن را تفسیر می‌کند و منظور از قدر تقدیر است

یعنی هر چیزی را به اندازه، استوار و مرتب بر مقتضای حکمت آفریدیم.

۱- یروی انّ ابو جهل ضرب فرسه یوم بدر و قال: حن نتصر الیوم من محمد صلّی الله علیه و آله و اصحابه به فنزلت، سیهزم الجمع یرید کفّار مکّه.

۲- در شعر بجای جمع (بطون) مفرد (بطن) آمده، در آیه نیز بجای جمع (ادبار) که به مناسبت یولون باید به کار برده می شد مفرد (دبر) به کار رفته است. - م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۹۱

وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ یعنی فرمان ما به آمدن روز قیامت در سرعت مانند چشم بر هم زدن است و مقصود از امر گفتار خداوند «کن» است یعنی هر گاه آفریدن چیزی را اراده کنیم موجود شدنش به تأخیر نمی افتد.

وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا أَشْيَاعَكُمْ مَا امثال شما را از امتهای گذشته که کفر ورزیدند هلاک کردیم.

وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ تمام کارهایی را که انجام داده‌اند فرشته‌های نگهبان در دفاتر و پرونده هایشان نوشته‌اند و کارهای کوچک و بزرگشان ضبط و نوشته است، یا تمام آنچه باید بشود از اجلها و روزیهایشان و دیگر امور در لوح محفوظ نوشته شده است.

وَنَهَرٍ پرهیزگاران در بوستانها و نهرهایی متنعمند، خداوند به ذکر اسم جنس اکتفاء کرده است (چون کم و زیاد را شامل می شود) و به قولی، نهر، از نهار گرفته شده و به معنای فراخی و روشنایی است.

فِي مَعْعَدٍ صِدْقٍ در جایی مورد پسند، گفته شده منظور مجلس حقی است که در آن بیهودگی نیست.

عِنْدَ مَلِيكٍ مُّقْتَدِرٍ در حالی که نزد خداوند سبحان مقرّبند که هر چیزی زیر سلطه و قدرت اوست.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۹۲

سوره رحمن ص: ۱۹۲

اشاره

سوره رحمن مکی است و به قولی مدنی است، و به قول علمای کوفه هفتاد و هشت آیه است و به قول علمای بصره هفتاد و شش آیه، علمای کوفه الرّحمن، و المجرمون را دو آیه شمرده‌اند.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۱۹۲

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس سوره الرّحمن را قرائت کند خدا بر ناتوانی او ترخّم فرماید و شکر نعمتهایی را که خدا به او داده، بجای آورده است «۱».

امام صادق علیه السّلام فرمود: دوست دارم که شخص در روز جمعه سوره الرّحمن، را بخواند و هر گاه (فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ) را بخواند بگوید: لا بشيء من آلائك ربّ اكذب (پروردگارا هیچ یک از نعمتهایت را تکذیب نمی کنم) «۲».

از موسی بن جعفر از پدراننش از پیامبر صلّی الله علیه و آله روایت شده که فرمود: برای هر چیزی عروسی است، و عروس قرآن سوره الرحمن است «۳».

۱- و

فی حدیث ابی، و من قراء سورة الرحمن رحم الله ضعفه و ادى شكر ما انعم الله عليه.

۲-

عن الصادق عليه السلام احب ان يقرأ الرجل سورة الرحمن يوم الجمعة و كلما قرأ فبأى آلاء ربكما تكذبان قال لا بشيء من آلائك رب اكذب.

۳- و

عن موسى بن جعفر عن آباءه عليهم السلام عن النبي صلى الله عليه و آله قال: لكل شيء عروس و عروس القرآن سورة الرحمن. ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۹۳

[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۱ تا ۱۳] ص: ۱۹۳

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 الرَّحْمَنُ (۱) عَلَّمَ الْقُرْآنَ (۲) خَلَقَ الْإِنْسَانَ (۳) عَلَّمَهُ الْبَيَانَ (۴)
 الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ (۵) وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ (۶) وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ (۷) أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ (۸) وَأَقِيمُوا
 الْوِزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ (۹)
 وَالْأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ (۱۰) فِيهَا فَالِكِهْيَةُ وَالنَّخْلُ ذَاتُ الْأَكْمَامِ (۱۱) وَالْحَبُّ ذُو الْعَصْفِ وَالرَّيْحَانُ (۱۲) فَبِأَى آلاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ
 (۱۳)

ترجمه: ص: ۱۹۳

به نام خداوند بخشنده بخشایشگر،

خداوند رحمن (۱)

قرآن را تعلیم فرمود. (۲)

انسان را آفرید. (۳)

و به او بیان را تعلیم کرد. (۴)

خورشید و ماه بر طبق حساب منظمی می گردند. (۵)

و گیاه و درخت برای او سجده می کنند. (۶)

و آسمان را بر افراشت و میزان و قانون (در آن) گذاشت. (۷)

تا در میزان طغیان نکنید (و از مسیر عدالت منحرف نشوید). (۸)

وزن را بر اساس عدل برپا دارید و در میزان کم نگذارید. (۹)

و زمین را برای خلاق آفرید. (۱۰)

که در آن میوه‌ها و نخلهای پرشکوفه است. (۱۱)

و دانه‌هایی که همراه با ساقه و برگگی است که به صورت گاه در می‌آید، و گیاهان خوشبو. (۱۲)

پس کدامین نعمتهای پروردگارتان را تکذیب می کنید شما ای گروه انس و جن؟ (۱۳)

تفسیر: ص: ۱۹۳

الرَّحْمَنُ خدایی است که رحمت او همه چیز را شامل می شود و چون خداوند سبحان اراده کرده که نعمتهایش را در این سوره بر شمرد، اسم «رحمن» را جلوتر ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۹۴ آورد تا اعلام دارد که تمام نعمتها و کارهای نیک او از رحمتی صادر شده که تمام آفریدگانش را شامل است «الرَّحْمَن» مبتداست و فعلهای بعد از آن با ضمیرهایشان، خبرهای پیاپی هستند و عِلَّتْ خالی بودن این فعلها از حرف عطف این است که به روش شمردن آمده و مقدم بر هر چیز نعمت دین را که مهمترین نعمتهاست بر شمرده و در میان نعمتها پس از دین عالی ترین درجه آنها را که تعلیم و فرو فرستادن قرآن است مقدم داشته چون قرآن از نظر درجه بزرگترین وحی خداوند و دلیل درستی کتابهای الهی است.

خَلَقَ الْإِنْسَانَ را از آن نظر در آخر نعمتها آورده تا اعلام دارد که عِلَّتْ آفریدن او این است که وحی الهی را بداند و آنچه انسان به سبب آن آفریده شده بر خود انسان مقدم است، سپس آنچه را موجب امتیاز انسان از دیگر حیوانات می شود یعنی بیان را ذکر فرموده که از باطن انسان خبر می دهد، بعضی گفته اند: انسان حضرت آدم علیه السّلام است و مقصود از بیان تمام لغتها و نام تمام اشیاست، گفته شده:

مقصود از انسان حضرت محمد صلی الله علیه و آله و بیان وقایع گذشته و آینده است.

از حضرت صادق علیه السلام روایت شده که بیان، اسم اعظم است که خدا به وسیله آن هر چیزی را آموخته است «۱».

الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ خورشید و ماه با حسابی معلوم و اندازه‌ای برابر در برجاها و منزلهایی حرکت می کنند و در این حرکت برای مردم سودهای فراوانی است از جمله علم به سالها و حساب آنهاست. وَالنَّجْمُ گیاهی است مانند سبزیجات بدون ساقه که از زمین می روید. وَالشَّجَرُ شجر گیاهی است که ساقه دارد و مقصود از سجود آنها اطاعتشان از چیزی است که برای آن آفریده شده اند، یا چیزهایی است در آنها که دلالت بر

-۱-

عن الصادق علیه السلام: البيان، الاسم الاعظم الذی علم به کل شیء.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۹۵

حدوث و پدیده بودنشان دارد و این که صانعی دارند که آنها را به وجود آورده است، این دو جمله با (الرَّحْمَن) پیوند معنی دارند و آن روشن شدن این نکته است که حساب همان حساب خداست و سجود برای اوست نه دیگری و گویی فرموده است: بحسبانه و یسجدان له به حساب خدا حرکت می کنند و برای خدا سجده می کنند.

وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا خداوند آسمان را بلند و برافراشته آفرید چون آن را سرآغاز تشریح احکام و محلّ نزول اوامر و نواهی و مسکن فرشتگانش قرار داد که با وحی بر پیامبران فرود می آیند.

وَوَضَعَ الْمِيزَانَ هر چیزی است که با آن اشیاء سنجیده می شود و اندازه‌های آن معلوم می گردد تا به آن وسیله به عدالت برسند، بعضی گفته اند:

مقصود از میزان عدالت است.

أَلَّا تَطْغَوْاَ بِمَعْنَى لَثَلَا تَطْغَوْاَ است، برای این که از حق و عدل تجاوز نکنید. یا «ان» را مفسیره (به معنای [ای] بگیریم) «و لا تطغوا نهی جداگانه باشد».

وَأَفِيْمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ یعنی به عدل وزن کنید.

و لا- تُخَسِّرُوا الْمِيزَانَ آن را با کم دادن ناقص نکنید و این کلام امر به برابری و نهی از طغیانی است که تجاوز و فزونی است و نهی از زیانکاری است که نقصان و کم دادن است و تکرار لفظ میزان برای تأکید و اهمیت دادن به سفارش به رعایت عدل در سنجش است.

وَالْأَرْضَ وَصَعَهَا لِلْأَنَامِ زمین را گسترش داد و آن را برای مردم بر روی آب کشید.

لِلْأَنَامِ منظور آفریدگان امت یعنی هر جنبنده‌ای که بر روی زمین قرار دارد.

از حسن [بصری] روایت شده که منظور از «انام» انس و جن است و زمین برای

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۹۶

آنها مانند گهواره است که در روی آن تصرف می کنند «۱».

فِيهَا فَاكِهَةٌ در زمین انواع میوه‌هاست که مردم از آن برخوردار می شوند.

ذاتُ الْأَكْمَامِ هر چیزی است که پوشیده در غلافی است مانند لیف خرما و شاخه‌اش و غلاف شکوفه خرما و از تمام آنها استفاده می شود چنان که از آنچه در غلاف است مانند خرما و درون آن و شاخه‌های نخل استفاده می شوند گویند منظور از اکمام لیف خرماست و مفردش «کم» به کسر کاف است.

ذُو الْعَصْفِ «عصف» برگ زراعت است، گویند منظور از «عصف» انجیر است.

وَالرَّيْحَانَ «ریحان» رزق و خوراک انسانهاست و آن دانه خوراکی است و مقصود میوه‌هایی است که از آن لذت می برند و علاوه بر لذت جنبه غذایی دارد مانند میوه درخت خرما و آنچه از خرما مورد تغذیه است مانند دانه خرما، ریحان به کسر (ن) نیز قرائت شده و معنای جمله این است دانه دارای برگهایی است که علوفه چهار پایان است و ریحان خوراک انسان.

«ریحان» به ضم (ن) نیز قرائت شده بنا بر این که «و ذوا الریحان» بوده است مضاف حذف و مضاف الیه جانشین او شده است.

بعضی گفته‌اند: معنای جمله این است که در زمین ریحانی است که بوییده می شود.

وَالْحَبِّ ذُو الْعَصْفِ وَالرَّيْحَانَ به نصب نیز قرائت شده یعنی و خلق الحب و الریحان، خدا دانه و ریحان را آفرید یا اخص الحب و الریحان، بوده است.

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ای جن و انس کدامیک از نعمتهای پروردگارتان را تکذیب می کنید دلیل بر مخاطب بودن انس و جن کلمه «للأنام» و قول خداوند سَنَفْرُغُ لَكُمْ أَيُّهَ الثَّقَلَانِ، است.

۱- عن الحسن، للإنس و الجنّ فهی کالمهاد لهم يتصرفون فوقها.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۹۷

خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ (۱۴) وَ خَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ (۱۵) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (۱۶) رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَ رَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ (۱۷) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (۱۸)

مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ (۱۹) بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ (۲۰) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (۲۱) يُخْرِجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤَ وَ الْمَرْجَانَ (۲۲) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (۲۳)

وَ لَهُ الْجَوَارِ الْمُنشَآتُ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ (۲۴) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (۲۵) كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ (۲۶) وَ يَبْقَى وَجْهَ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَ الْإِكْرَامِ (۲۷) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (۲۸)

يَسْئَلُهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ (۲۹) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (۳۰)

ترجمه: ص: ۱۹۷

انسان را از گل خشکیده‌ای همچون سفال آفرید. (۱۴)

و جن را از شعله‌های مختلط و متحرک آتش! (۱۵)

پس کدامین نعمت از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟ (۱۶)

او پروردگار دو مشرق و پروردگار دو مغرب است. (۱۷)

پس کدامین نعمت از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟ (۱۸)

دو دریای مختلف را در کنار هم قرار داد، در حالی که با هم تماس دارند. (۱۹)

اما در میان آن دو فاصله‌ای است که یکی بر دیگری غلبه نمی‌کند. (۲۰)

پس کدامین نعمت از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟ (۲۱)

از آن دو، لؤلؤ و مرجان خارج می‌شود. (۲۲)

پس کدامین نعمت از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟ (۲۳)

و برای اوست کشتیهای ساخته شده‌ای که در دریا به حرکت در می‌آیند که همچون کوهی هستند! (۲۴)

پس کدامین نعمت از نعمتهای پروردگارتان را انکار

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۹۸

می‌کنید؟ (۲۵)

تمام کسانی که روی آن (زمین) هستند فانی می‌شوند. (۲۶)

و تنها ذات ذو الجلال و گرامی پروردگارت باقی می‌ماند. (۲۷)

پس کدامین نعمت از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟ (۲۸)

تمام کسانی که در آسمانها و زمین هستند از او تقاضا می‌کنند، و او هر روز در شأن و کاری است. (۲۹)

پس کدامین نعمت از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید. (۳۰)

تفسیر: ص: ۱۹۸

مِنْ صَلْصَالٍ «صلصال» گل خشکیده است چون در برخورد با هم صدا می‌کند.

كَالْفَخَّارِ گل به آتش پخته است مانند سفال، در جای دیگر مِنْ حَمًا مَشْتُونًا، و مِنْ طِينٍ لَازِبٍ، تعبیر شده یعنی خداوند انسان را از

خاکی آفرید که آن را گل قرار داد سپس گل تیره رنگ ریخته شده آن گاه گل خشک.

الْجَانُّ پَدْر جَنَّ رَا کِه بِه قَوْلِی اَبْلِیْس اَسْت اَفْرِیْد.

مِنْ مَارِجٍ مَارِجٍ شَعْلَه آتَشِی اَسْت کِه دُودِی نَدَارْد، بَعْضِی گَفْتَه‌اَنْد: شَعْلَه آتَشِ مَخْلُوطٌ بَا سِیَاهِی آتَشِ اَسْت. «مَنْ» بِیَانِی اَسْت وَ گُوبِی فَرْمُودَه اَسْت اَز آتَشِ خَالِصِی یَا آتَشِ آمِیخْتَه.

و الْمَشْرِقَانِ وَ الْمَغْرِبَانِ دُو مَشْرِقٍ، مَنظُور دُو مَشْرِقِ زَمِسْتَانِ وَ تَابِسْتَانِ وَ دُو مَغْرِبِ اَنهَاسْت، یَا مَقْصُود، دُو مَشْرِقِ خُورْشِیْدِ وَ مَاهِ وَ دُو مَغْرِبِ اَنهَاسْت.

مَرْجِ الْبَحْرِیْنِ خَدَاوَنْدِ دَرِیَایِ شِیرِیْنِ وَ دَرِیَایِ شُورِ رَا گَسِیْلِ دَاشْتِ کِه دَر کِنَارِ هَم بُوْدَه وَ بَا یَکْدِیْگَر بَرخُورْدِ کَرْدَنْدِ وَ دَر نَگَاهِ ظَاهِرِی فَاصلَه‌ای مِیَانشَانِ نِیَسْت.

بِئِنَّهُمَا بَرْزُخٌ مِیَانِ اَن دُو دَرِیَا بِه قَدْرَتِ خَدَا مَانَعِی اَسْت کِه هِیچِ کَدَامِ اَز حَدِّ خُودِ تَجَاوُزِ نَمِی کَنْنَدِ وَ بَا آمِیخْتَه شَدَنْ یَکِی بِه دِیْگَرِی تَجَاوُزِ نَمِی کَنْد.

یَخْرُجُ مِنْهُمَا اللَّوْلُؤُ اَز اَن دُو دَرِیَا، مَرُورِیْدَه‌ای دَر شَتِ وَ رِیزِ بِیْرُونِ مِی آیدِ گَفْتَه شُدِه: مَرَجَانِ مَهْرَه سَرخِی اَسْت مَانَنْدِ شَاخَه‌ای دَرخْتِ کِه اَز دَرِیَا بِیْرُونِ مِی آیدِ وَ اَن سَنَگِی اَسْت بِه شَکْلِ دَرخْتِ وَ «یَخْرُجُ» اَز اَخْرَجِ (بَابِ اَفْعَالِ) قَرَأْتِ شُدِه اَسْت

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۱۹۹

چرا که خداوند فرموده مرجان از دو دریا بیرون می آید با این که از دریای شور بیرون می آید چون وقتی هر دو با هم تلاقی کردند گویی یکی شده‌اند و گویی خداوند فرموده مرجان از دریا بیرون می آید و از تمام دریا بیرون نمی آید بلکه از بعضی بیرون می آید چنان که می گویی از شهر بیرون شدم در حالی که از قسمتی از شهر بیرون شده‌ای، گفته شده: لؤلؤ و مرجان از تلاقی دریای شور و شیرین بیرون می آیند.

وَ لَمَه الْجَوَارِ الْمُنشآتُ منظور از جواری کشتیهاست، منشآت به فتح و کسر «ش» قرائت شده است، به فتح کشتیهایی است که بادبانهای بلند باشد و به کسر کشتیهایی است که بادبانهایش را بالا زده باشند، یا کشتیهایی هستند که با حرکت خود موجهایی ایجاد می کنند.

كَالْأَعْلَامِ «اعلام» جمع علم و آن کوه بلند است.

كُلُّ مَنْ عَلَيهَا فَانٍ تمام موجودات روی زمین هلاک می شوند و از هستی به نیستی می روند.

وَ يَبْقَى وَجْهٌ رَبِّكَ یعنی ذات حق باقی می ماند و از وجه به کلّ و ذات تعبیر می شود.

ذُو الْجَلَالِ وَ الْاِكْرَامِ صفت وجه است که بزرگتر از آن است که به آفریدگان و کارهایشان تشبیه شود، یا خدایی که شکوه و جلال اولیاء و برگزیدگان در نزد اوست و این صفت از صفات بزرگ خداست.

در حدیث است که به یا ذا الجلال و الاکرام، مداومت کنید. [گویی سؤالی مقدر است که در فانی چه نعمتی موجود است؟ جوابش این است]، نعمتی که در فانی شدن وجود دارد این است که پس از فنا زمان پاداش می رسد.

يَسْئَلُهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ اهل آسمانها آنچه به دینشان مربوط می شود درخواست می کنند و اهل زمین آنچه را به دین و دنیایشان مربوط است درخواست

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۰۰

می کنند پس تمام موجودات آسمان و زمین به خدا محتاجند.

كُلُّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ یعنی هر زمانی اموری پدید می آورد و حالات جدیدی ایجاد می کند چنان که از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت شده که این آیه را تلاوت فرمود پس به آن حضرت گفته شد منظور از این شأن چیست؟ فرمود: از شأن خداست که گناهی

را بیامزد و غمی را برطرف کند و گروهی را رفعت درجه دهد و گروهی را پست و خوار سازد.

[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۳۱ تا ۴۵] ص: ۲۰۰

اشاره

سَنفُخُ لَكُمْ أَيَّهَ الثَّقَلَيْنِ (۳۱) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (۳۲) يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ إِنَّ اسْمِي تَطَعْتُمْ أَنْ تُتَفَضَّلُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فَانْفَذُوا لَا تُتَفَضَّلُونَ إِلَّا بِإِذْنِ سُلْطَانٍ (۳۳) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (۳۴) يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شَوْاظٌ مِنْ نَارٍ وَنُحَاسٌ فَلَا تَنْتَصِرَانِ (۳۵) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (۳۶) فَإِذَا انشَقَّتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ وَرْدَةً كَالدِّهَانِ (۳۷) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (۳۸) فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌّ (۳۹) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (۴۰) يُعْرِفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيمَاهُمْ فَيُؤَخِّدُ بِالنَّوَاصِي وَالْأَفْئَامِ (۴۱) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (۴۲) هَذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِي يُكَذِّبُ بِهَا الْمُجْرِمُونَ (۴۳) يَطُوفُونَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ حَمِيمٍ آن (۴۴) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (۴۵)

ترجمه: ص: ۲۰۰

بزودی به حساب شما می‌پردازیم ای دو گروه انس و جن. (۳۱)

پس کدامین نعمت از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟ (۳۲)

ای گروه جن و انس! اگر می‌توانید از مرزهای آسمانها و زمین بگذرید، ولی هرگز

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۰۱

قادر نیستید مگر با نیرویی (الهی) (۳۳)

پس کدامین نعمت از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟ (۳۴)

شعله‌هایی از آتش بی دود، و دودهایی متراکم، بر شما می‌فرستد، و نمی‌توانید از کسی یاری بطلبید. (۳۵)

پس کدامین نعمت از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید. (۳۶)

در آن هنگام که آسمان شکافته شود، و همچون روغن مذاب گلگون گردد (حوادث هولناکی رخ می‌دهد که تاب تحمل آن را

نخواهید داشت). (۳۷)

پس کدامین نعمت از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟! (۳۸)

در آن روز هیچ کس از انس و جن از گناهِش سؤال نمی‌شود. (۳۹)

پس کدامین نعمت از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟! (۴۰)

بلکه مجرمان با قیافه‌هایشان شناخته می‌شوند، و آن گاه آنها را با موهای پیش سر، و پاهایشان می‌گیرند (و به دوزخ می‌افکنند).

(۴۱)

پس کدامین نعمت از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟. (۴۲)

این همان دوزخی است که مجران آن را انکار می‌کردند. (۴۳)

امروز در میان آن آب سوزان در رفت و آمدند. (۴۴)

پس کدامین نعمت از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید. (۴۵)

تفسیر: ص: ۲۰۱

سَنَفْرُغُ لَكُمْ استعاره از گفته شخص به کسی است که او را تهدید می‌کند و می‌گوید سَأَفْرَغُ لَكَ یعنی بزودی تمام کارها را کنار می‌گذارم و به کار تو می‌پردازم (به حسابت می‌رسم).

ممکن است مقصود این باشد که دنیا بزودی به آخر می‌رسد و آن‌گاه کارهای مردم پایان می‌پذیرد و کاری جز پاداش دادن شما باقی نمی‌ماند و آن حالت را به روش تمثیل فراغت قرار داده است.

سیفرغ با «یاء» نیز قرائت شده است، یعنی خداوند بزودی فراغت می‌یابد.

عَلَّتْ این که انس و جنّ را ثقلین نامیده این است که آنها دو گروه با ارزش و سنگین در روی زمین هستند و به هر چیزی که وزن و مقداری داشته باشد ثقل

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۰۲

گویند و فرموده پیامبر صلی الله علیه و آله نیز از همین نوع است: اِنِّي تَارِكٌ فِیْكُمْ التَّقْلِیْنَ كِتَابَ اللّٰهِ وَ عِطْرَتِیْ. کتاب و عترت را پیامبر صلی الله علیه و آله ثقلین نامیده چون از موقعیت بلند و اهمیت بسیاری برخوردارند.

يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ تَوْضِیْحٌ دُنْبَالَهُ آيَةٌ، ای انس و جن اگر می‌توانید که از حکم من بگریزید و از زمین و آسمانم بیرون روید این کار را بکنید.

سپس فرموده: نمی‌توانید به اطراف آسمان و زمین نفوذ کنید مگر با قدرت و نیروی بسیار و کجا شما چنان نیرویی دارید.

نظیر همین گفتار است آیه: وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ «شما هرگز نمی‌توانید بر اراده خدا چیره شوید و از حوزه قدرت او در زمین و آسمان فرار کنید». (عنکبوت / ۲۳).

شَوَاطُءٌ به ضَمِّ و کسر (ش) به معنای زبانه خالص و بدون دود آتش است.

نَحَاسٌ دود است و بعضی گفته‌اند: مس گداخته است که روی سرشان ریخته می‌شود. از ابن عباس روایت است که هر گاه [مشرکان] از گورهایشان بیرون شوند زبانه‌ای از آتش آنها را به محشر سوق می‌دهد «۱».

نحاس در اعراب نحاس دو قول است: ۱- رفع، بنا بر این که عطف بر «شواط» باشد، ۲- جرّ بنا بر این که عطف بر نار باشد. فَلَا تَنْتَصِرَانِ نمی‌توانید جلو این بلا را بگیرید.

اِنْشَقَّتِ السَّمَاءُ آن‌گاه که آسمان بشکافتد و بعضی از آن از بعضی جدا شود.

فَكَانَتْ وَرْدَةً كَالدَّهَانِ پس آسمان مانند گل سرخ می‌شود.

کالدهان مانند روغن زیتون، چنان که فرمود، کالمهل که درد روغن زیتون است و نام چیزی است که به وسیله آن روغن مالی می‌کنند یا جمع «دهن» است گفته

۱- عن ابن عباس، اذا خرجوا من قبورهم ساقهم شواط الى المحشر.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۰۳

شده، جلد سرخ است.

«انس» یعنی بعضی از انسانها.

وَلَا- جَيَانٌ یعنی و نه بعضی از جَنّها پس پدر جن (ابلیس) را بجای جنّ نهاده است چنان که هاشم گویند و پسرش را قصد کنند ضمیر «ذنبه» که به «انس» بر می‌گردد مفرد آورده شده چون به معنای بعض است و به معنای لا یسألون، (سؤال نمی‌شوند) می‌باشد

زیرا مجرمان از چهره‌های سیاه و چشمان کبودشان شناخته می‌شوند، گفته شده: از گناهشان سؤال نمی‌شود تا از سوی خودشان معلوم شود بلکه از روی ملامت و توبیخ سؤال می‌شوند.

از قتاده روایت است که سؤال می‌شوند آن گاه بر دهان آن گروه مهر زده می‌شود و دستها و پاهایشان به سخن آمده کارهایی را که انجام داده‌اند بازگو می‌کنند پس از موهای بالای پیشانی و قدمهایشان گرفته می‌شود (۱).

از ضحاک روایت است که میان پیشانی و قدمش با زنجیری از پشت سرش جمع می‌شود (۲). گفته شده است: یک بار با گرفتن موی پیشانی بر روی زمین کشیده می‌شود و بار دیگر با گرفتن گامهایشان.

حَمِيمٌ آن آب داغی که داغی آن به آخر رسیده است یعنی پی در پی آنها را میان عذاب با آتش و نوشیدن حمیم معذب دارند و هیچ گاه از عذاب خلاصی ندارند.

[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۴۶ تا ۷۸] ص: ۲۰۳

اشاره

وَلَمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٍ (۴۶) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (۴۷) ذَوَاتَا أَفْنَانٍ (۴۸) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (۴۹) فِيهِمَا عَيْنَانِ تَجْرِيَانِ (۵۰)

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (۵۱) فِيهِمَا مِنْ كُلِّ فَاكِهَةٍ زَوْجَانِ (۵۲) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (۵۳) مُتَّكِنِينَ عَلَى فُرْشٍ بَطَائِنُهَا مِنْ إِسْتَبْرَقٍ وَجَنَى الْجَنَّتَيْنِ دَانٍ (۵۴) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (۵۵)

فِيهِنَّ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ لَمْ يَطْمِئِنَّهُنَّ إِنَّسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ (۵۶) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (۵۷) كَانَتْهُنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُ (۵۸) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (۵۹) هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ (۶۰)

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (۶۱) وَمِنْ دُونِهِمَا جَنَّاتٍ (۶۲) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (۶۳) مُدْهَامَاتٍ (۶۴) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (۶۵)

فِيهِمَا عَيْنَانِ نَضَّاخَتَانِ (۶۶) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (۶۷) فِيهِمَا فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ (۶۸) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (۶۹) فِيهِنَّ خَيْرَاتٌ حِسَانٌ (۷۰)

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (۷۱) حُورٌ مَقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ (۷۲) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (۷۳) لَمْ يَطْمِئِنَّهُنَّ إِنَّسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ (۷۴)

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (۷۵)

مُتَّكِنِينَ عَلَى رَفْرَفٍ خُضْرٍ وَعَبْقَرِيٍّ حِسَانٍ (۷۶) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (۷۷) تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ (۷۸)

۱- عن قتاده: قد كانت مسألة ثم ختم على افواه القوم و تكلمت ايديههم و ارجلهم بما كانوا يعملون فيؤخذ بالنواصي و الاقدام.

۲- عن الضحاک، يجمع بين ناصيته و قدمه في سلسله من وراء ظهره.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۰۴

ترجمه: ص: ۲۰۴

و برای کسی که از پروردگارش بترسد دو باغ بهشت است. (۴۶)

پس کدامین نعمت از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟. (۴۷)

آن دو باغ بهشت دارای انواع نعمتها و درختان پر طراوت است. (۴۸)

پس کدامین نعمت از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟. (۴۹)

در آنها دو چشمه، دائما در جریان است. (۵۰)

پس کدامین نعمت از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟. (۵۱)

در آن دو از هر میوه‌ای دو نوع وجود دارد. (۵۲)

پس

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۰۵

کدامین نعمت از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید. (۵۳)

این در حالی است که آنها بر فرشهایی تکیه کرده‌اند که آستر آنها از پارچه‌های ابریشمین است و میوه‌های رسیده آن دو باغ بهشتی

در دسترس است. (۵۴)

پس کدامین نعمت از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید. (۵۵)

در باغهای بهشتی زنانی هستند که جز به همسران عشق نمی‌ورزند و هیچ انس و جن قبلا با آنها تماس نگرفته است. (۵۶)

پس کدامین نعمت از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟. (۵۷)

آنها همچون یاقوت و مرجانند. (۵۸)

پس کدامین نعمت از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟. (۵۹)

آیا جزای نیکی جز نیکی خواهد بود؟. (۶۰)

پس کدامین نعمت از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟. (۶۱)

و پایین‌تر از آنها دو بهشت دیگر است. (۶۲)

پس کدامین نعمت از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟. (۶۳)

هر دو کاملا خرم و سرسبزند! (۶۴)

پس کدامین نعمت از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟. (۶۵)

در آنها دو چشمه در حال فوران است. (۶۶)

پس کدامین نعمت از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟. (۶۷)

در آنها میوه‌های فراوان و درخت نخل و انار است. (۶۸)

پس کدامین نعمت از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟. (۶۹)

و در آن باغهای بهشتی زنانی هستند نیکو خلق و زیبا. (۷۰)

پس کدامین نعمت از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟. (۷۱)

حوریانی که در خیمه‌های بهشتی مستورند. (۷۲)

پس کدامین نعمت از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟. (۷۳)

زنانی که هیچ انس و جنی قبلا با آنها تماس نگرفته (و دوشیزه‌اند). (۷۴)

پس کدامین نعمت از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟. (۷۵)

این در حالی است که این بهشتیان بر تختهایی تکیه زده‌اند که با بهترین و زیباترین پارچه‌های سبز رنگ پوشانده شده. (۷۶)

پس کدامین نعمت از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟. (۷۷)

پر برکت و زوال ناپذیر است نام پروردگار صاحب جلال و جمال تو. (۷۸)

باکره‌اند، این آیه دلالت دارد که جَنّ نیز مانند انسان زنان را لمس می‌کند، این کلمه به ضمّ (میم) نیز قرائت شده است.

كَأَنَّهُنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُ یعنی زنان بهشت در روشنی مانند یاقوت و در

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۰۸

سفیدی مانند مرجانند، و مرواریدهای کوچکی که بسیار سفید.

هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ آيا پاداش نيكي عمل، جز نيكي است؟

وَمِنْ دُونِهِمَا جز این دو بهشتی که به مقرّبان وعده داده شده دو بهشت برای درجات پایین‌تر از آنها یعنی اصحاب یمین وجود دارد.

مُدْهَامَّتَانِ آنها از سبزی و تازگی به سیاهی شبیهند و کمال سبزی هر گیاهی به این است که سیاه بزند.

أَخْتَانِ

در آن دو باغ دو فواره آب است. «نضح» «باخ نقطه‌دار» سریعتر از نضح با (ح) است چون نضح با (ح) مانند آب پاشیدن است.

عطف کردن نخل و رَمّیان به فاکهه (میوه) اگر چه هر دو میوه‌اند، برای توضیح فضیلت آنهاست و گویی آن دو (خرما و انار) در

فضیلت دو جنس دیگرند مانند جبرئیل و میکائیل [که پس از ذکر ملائکه به سبب برتری آنها مجزاً ذکر شده‌اند] یا به این دلیل

است که ثمره نخل میوه و غذاست و انار میوه و دواست و میوه خالص نیستند.

خَيْرَاتٌ در اصل «خیرات» (به فتح یاء) بوده و مخفّف شده است چون خیر، به معنای، اخیر (که افعال تفضیل) است، بر خیرون و

خیرات، جمع بسته نمی‌شود و معنای جمله این است که دارای کمالات اخلاقی و خوشخویند.

مَقْصُورَاتٌ حجله نشینانی که در حجله‌هایشان محصورند، امرأه قصیره و مقصوره، یعنی رو گرفته در خیمه‌ها و در حجله‌ها.

در روایت است که خیمه درّی است (تو خالی) که طولش در آسمان شصت میل است و در هر گوشه‌ای از آن برای مؤمن

خانواده‌ای است که دیگران او را نمی‌بینند «۱».

۱- و

فی الحدیث، الخیمه درّه واحده طولها فی السماء ستون میلا فی کلّ زاویه منها اهل للمؤمن لا یراه الآخرون.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۰۹

قَبْلَهُمْ ضمیر در قبلهم به اصحاب آن دو باغ بر می‌گردد چون ذکر دو باغ بر آنها دلالت دارد.

عَلَى رَفْرَفٍ بر نوعی بالش و فرش تکیه داده‌اند و گویند: رفر ف باغهای بهشت است و مفرد آن رفره است، بعضی گفته‌اند: رفر ف

پشتیهاست، و به قولی هر جامه پهن است.

وَعَبْقَرِيٌّ حِسَانٍ «عبقری» منسوب به عبقر است و به گمان عربها عبقر شهر جنیان است و هر چیز عجیبی به آنجا نسبت داده می‌شود.

از ابن عباس و قتاده نقل شده که مقصود فرشهای گرانبهاست، و از مجاهد روایت شده که عبقری همان دیباست، و در قرائتهای

نادر، رفار ف خضر و عبقری بر وزن مداینی، قرائت شده و این قرائت از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت شده است هر چند غیر

منصرف بودن (عبقری) خلاف قیاس است لیکن، قرائتش ناخوشایند نیست برای این که همواره به کار می‌رود.

ذِي الْجَلَالِ «ذو الجلال» با واو به عنوان صفت برای اسم قرائت شده است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۱۰

سوره واقعه ص: ۲۱۰

اشاره

این سوره مکی است به اعتقاد علمای بصره نود و هفت آیه و به عقیده علمای کوفه نود و شش آیه دارد، علمای بصره، فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ، وَأَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ، وَأَصْحَابُ الْيَمِينِ وَأَصْحَابُ الشَّمَالِ را آیه شمرده‌اند، علمای کوفه، موضونه، و حور عین، أَنْشَأْنَاهُنَّ إِنْشَاءً را آیه شمرده‌اند.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۲۱۰

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس سوره واقعه را بخواند نوشته شود که او جزء غافلین نیست (۱).
از ابن مسعود از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت شده که هر کس سوره واقعه را هر شب بخواند دچار فقر و تنگدستی نمی‌شود (۲).

از امام باقر علیه السلام روایت شده که هر کس سوره واقعه را پیش از خواب بخواند خدا را در حالی ملاقات کند که صورتش مانند ماه شب چهارده است (۳).

۱-

فی حدیث ابی، من قرأ سورة الواقعة كتب أنه ليس من الغافلین.

۲-

عن ابن مسعود عن النبي صلى الله عليه وآله: من قرأ سورة الواقعة كل ليلة لم يصبه فاقة أبدا.

[.....] ۳-

عن الباقر عليه السلام: من قرأ سورة الواقعة قبل ان ينام لقي الله ووجهه كالقمر ليلة البدر.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۱۱

از امام صادق علیه السلام روایت است که هر کس سوره واقعه را در هر شب جمعه بخواند خدا او را دوست بدارد و او را در نزد مردم محبوب سازد و هرگز در دنیا بدی و فقر و بلایی از بلاهای دنیا را نبیند و از رفقای امیر مؤمنان علیه السلام خواهد بود (۱).

[سوره الواقعة (۵۶): آیات ۱ تا ۱۶] ص: ۲۱۱

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
إِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ (۱) لَيْسَ لَوْفَعَتِهَا كَاذِبَةٌ (۲) خَافِضَةٌ رَافِعَةٌ (۳) إِذَا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًا (۴)
وَبَسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا (۵) فَكَانَتْ هَبَاءً مُتَّبَثًا (۶) وَكُنْتُمْ أَزْوَاجًا ثَلَاثَةً (۷) فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ (۸) وَأَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ مَا
أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ (۹)
وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ (۱۰) أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ (۱۱) فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ (۱۲) ثَلَاثَةٌ مِنَ الْأُولَى (۱۳) وَقَلِيلٌ مِنَ الْآخِرِينَ (۱۴)
عَلَى سُرُرٍ مَوْضُونَةٍ (۱۵) مُتَّكِنِينَ عَلَيْهَا مُتَقَابِلِينَ (۱۶)

ترجمه: ص: ۲۱۱

به نام خداوند بخشنده بخشایشگر.

- هنگامی که واقعه عظیم (قیامت) برپا شود. (۱)
هیچ کس نمی‌تواند آن را انکار کند. (۲)
گروهی را پایین می‌آورد و گروهی را بالا می‌برد. (۳)
این در هنگامی است که زمین بشدت به لرزه در می‌آید. (۴)
و کوه‌ها در هم کوبیده می‌شود. (۵)
و به صورت غبار پراکنده در می‌آید. (۶)
و شما به سه گروه تقسیم خواهید شد. (۷)
نخست «اصحاب میمنه» هستند، چه اصحاب میمنه‌ای؟ (۸)
گروه دیگر اصحاب شومند، چه اصحاب شومی؟ (۹)
و سومین گروه پیشگامان پیشگام! (۱۰)
آنها مقرّبانند. (۱۱)
در باغهای پر نعمت بهشت

-۱

عن الصّیّادق علیه السّلام: من قرأها فی کلّ لیلۃ جمعةً احبّه الله و حبه الی الناس و لم یر فی الدنیا بؤسا ابدا و کانت من رفقاء امیر المؤمنین علیه السّلام.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۱۲

جای دارند. (۱۲)

گروه بسیاری از اّمتهای نخستین هستند. (۱۳)

و اندکی از اّمّت آخرین می‌باشند. (۱۴)

آنها (مقرّبان) بر تختهایی که صف کشیده و به هم پیوسته است قرار دارند. (۱۵)

در حالی که بر آن تکیه کرده و روبروی یکدیگرند. (۱۶)

تفسیر: ص: ۲۱۲

إِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ «اذا» ظرف از معنای لیس است چون تقدیر جمله لا یكون لوقعتها کاذبَةً (وقوع قیامت دروغ نیست)، یا «اذا» ظرف برای فعل محذوف است و تقدیر جمله، اذا وقعت خفضت قوما و رفعت آخرین است، یعنی چون قیامت روی دهد گروهی پست و گروهی بلند مرتبه شوند و «خافِضَةٌ رَافِعَةٌ» بر این معنی دلالت می‌کند.

ابن جنّی گوید: «اذا» [در آیه] اوّل محلّما مرفوع به ابتدائیت است و «اذا» [در آیه] دوّم خبر «اذا» ی اوّل است و ظرف بودنشان را از دست داده‌اند و معنای جمله این است که زمان وقوع قیامت زمانی است که زمین با لرزش حرکت کند و معنای جمله این است که هر گاه شدنی بشود و پدیده پدید آید و آن روز قیامت است، و چون وقوع قیامت حتمی است متّصف به وقوع شده است.

کاذِبَةٌ آن گاه که قیامت واقع شود هیچ نفسی بر خدا دروغ نمی‌بندد و در اخبار از قیامت که غیب است و وقوع آن دروغی نیست، چون در این هنگام هر نفسی مؤمن و راستگو و تصدیق کننده قیامت است، ولی امروز در دنیا بیشتر مردم دروغگو و تکذیب کننده‌اند.

«لام» در لوقعتها نظیر «لام» در قول خداوند قَدَّمْتُ لِحَيَاتِي است «[ای کاش] برای این زندگی چیزی فرستاده بودم» (فجر / ۲۴). گفته شده: «کاذبه» مانند عافیه به معنای تکذیب است مانند گفتار عرب، حمل فلان علی قرنه فما کذب، فلانی بر همسن و سال خود حمله کرد و نترسید و

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۱۳

حقیقتش این است که نفس خود را در آنچه به آن حدیث کرده دروغگو ندانسته در این که توان و قدرت مقابله با او را دارد. زهیر گوید:

لِثْ بَعَثَ يَصْطَادُ الرِّجَالَ إِذَا مَا اللَّيْثُ كَذَّبَ عَنْ أَقْرَانِهِ صَدَقًا «۱»

یعنی هر گاه قیامت واقع شود بازگشتی برایش نیست.

خَافِضَةُ رَافِعَةُ خَيْرٌ مَبْتَدَأِ مَحْذُوفٍ اسْتِ يَعْنِي هِيَ خَافِضَةُ رَافِعَةَ.

إِذَا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًّا يَعْنِي زَمِينَ سَخَتْ بِه حَرَكْتِ آيِدِ تَا أَنْجَا كِه كُوهَا وَ سَاخْتَمَانَهَاي رُوي آن مَنهَدِم شُود. «إِذَا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًّا» يَا بِه «خَافِضَةُ رَافِعَةَ» مَنصُوب اسْتِ يَا بِنَا بِر بَدَلِ بُودِنِ اَز «إِذَا وَقَعَتْ».

وَبُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا كُوهَا مَانَدِ آرد نَرَم شُود، يَا دَر رُوي زَمِينِ كُوهَا بِه رَاه اَفْتَدِ اَز بَسِّ الْغَنَمِ، هَر گَاه گُوسَفَنْدَانِ رَاه بِيَفْتَنَدِ.

فَكَانَتْ هَبَاءً مُنْبَثًا كُوهَا بِه عَظْمَتَشَانِ مَانَدِ گَرْدِ وَ غَبَارِ پَرَاكِنْدِه شُوند.

وَ كُنْتُمْ أَزْوَاجًا ثَلَاثَةً شَمَا دَر آن رُوزِ سِه صَنَفِ خُوَاهِيْدِ بُودِ.

فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ پَسِ اصْحَابِ مِيْمَنِه وَ يَارَانِ دَسْتِ رَاسْتِ آنَهَائِي هَسْتَنَدِ كِه نَامِه اَعْمَالَشَانِ بِه دَسْتِ رَاسْتَشَانِ دَاده مِي شُود وَ اصْحَابِ مَشَآمِه وَ يَارَانِ دَسْتِ چَپِ آنَهَائِي هَسْتَنَدِ كِه نَامِه اَعْمَالَشَانِ رَا بِه دَسْتِ چِپَشَانِ مِي دَهَنَدِ، يَا مَعْنَايشِ اَيْنِ اسْتِ كِه اصْحَابِ مِيْمَنِه صَاْحِبَانِ مَقَامِي رَفِيْعِ وَ اصْحَابِ مَشَآمِه صَاْحِبَانِ مَقَامِي پَسْتَنَدِ اَز گَفْتِه عَرَبِ فِلَانِ مَن فِلَانِ بَالِيْمِيْنِ اَوْ بَالشَمَالِ فِلَانِ دَر دَسْتِ رَاسْتِ يَا چِپِ فِلَانِي اسْتِ

۱- شخصی شجاع در عثر [اسم مکانی است] مردان را می کشد هر گاه سوار کار قوی در جنگ ضعیف شود و از همگنان خود بترسد آن شجاع قوی شود و تصمیم قطعی بگیرد و حریف خود را بکشد- عاریه آوردن لیث بجای شخص شجاع استعاره تصریحیه و آوردن اصطیاد (شکار کردن) استعاره ترشیحیه و ذکر صدق و کذب در شعر صنعت مطابقه است. تفسیر کشاف، ج ۴، پانوشت ص ۴۵۶- م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۱۴

هر گاه قصدشان این باشد که بلندی و پستی مقام او را در نزد فلانی توصیف کنند چون عربها راست را مبارک و چپ را شوم می دانند، از این رو از یمن یمنی را برای یمین و از شؤم شومی را برای شمال مشتق کرده اند. و اگر پرنده یا آهویی از سمت راستشان ظاهر می شد به فال نیک می گرفتند و اگر از سمت چپ ظاهر می شد به فال بد، گفته شده: «أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ» بهشتیانی هستند که دست راستشان را می گیرند و وارد بهشت می کنند و «أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ» دوزخیانند که دست چپشان را گرفته به دوزخ می برند.

ما اصحاب الميمنه و ما اصحاب المشأمة نوعی شگفتی از حال دو گروه از نظر سعادت و شقاوت است چنان که گویند اینها چگونه مردمی هستند.

وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ «السَّابِقُونَ» كَسَانِي هَسْتَنَدِ كِه حَالَشَانِ رَا شَنَاخْتِيْدِ وَ وَصَفِ آنَهَا بِه شَمَا رَسِيْدِه اسْتِ مَانَدِ گَفْتِه شَاعِرِ:

انا ابو النجم و شعری شعری «۱»

یعنی شعر من همان است که شناختی و فصاحتش را شنیدی.

أُولَئِكَ الْمَقَرَّبُونَ مبتدا و خبر است یعنی کسانی که درجاتشان در باغهای پر از نعمت نزدیک است، یعنی در بالاترین درجاتند. ثَلَّةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ یعنی جماعت بسیاری از مردم گذشته «ثله» از «ثل» به معنای شکستن است چنان که امت از امّ به معنای شکافتن و شکستن است، گویی آنها گروهی هستند که از مردم جدا شده‌اند و معنای جمله این است که سابقین بسیاری از اولیها هستند و آنها امتهایی از زمان حضرت آدم تا زمان حضرت محمد صلی الله علیه و آله می‌باشند.

۱- مصراع دوم شعر این است:

لله دري ما اجنّ صدري.

من ابو نجم شخصیتی بزرگ هستم و عامل بزرگی، سینه‌ام را به معانی شگفت، محیط و مسلط ساخته است. تفسیر کشاف، ج ۴، ص ۴۵۸، سطر ۲، - م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۱۵

گفته شده منظور از «اولین» پیشینان امت محمد صلی الله علیه و آله و «آخرین» پسینان آن امتند؟

وَقَلِيلٌ مِنَ الْآخِرِينَ در مورد سابقین امت محمد است «و ثَلَّةٌ مِنَ الْآخِرِينَ» در مورد «أَصْحَابُ الْيَمِينِ».

از حسن [بصری] روایت است که پیشینان دیگر امتها بیشتر از سابقین امت ما (محمد) هستند و تابعان امتها مانند تابعان امت محمد صلی الله علیه و آله‌اند. «ثله» خبر مبتدای محذوف است یعنی هم ثله.

علی سِرُّرٍ مَوْضُوعَةٍ بر تختهای بافته شده که با شمشهای طلایی ساخته شده و با درّ و یاقوت آراسته گردیده است چنان که حلقه‌های زره بافته می‌شود و هر حلقه‌ای در حلقه دیگر داخل می‌گردد، گفته شده: تختهایی به هم پیوسته که بعضی به بعضی نزدیک است. «مُتَّكِنِينَ» حال است از ضمیر «علی» یعنی استقرّوا علیها، بر روی آنها مستقرّ شده و تکیه داده‌اند.

«مُتَّقَابِلِينَ» بعضی از آنها به بعض دیگر و به پشت سرشان نگاه نمی‌کنند، خداوند آنان را به خوشخویی و حسن همنشینی توصیف کرده است.

[سوره الواقعة (۵۶): آیات ۱۷ تا ۴۰] ص: ۲۱۵

اشاره

يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ (۱۷) بِأَكْوَابٍ وَأَبَارِيقَ وَكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ (۱۸) لَا يُصَدَّعُونَ عَنْهَا وَلَا يُنْزِفُونَ (۱۹) وَفَاكِهَةٍ مِمَّا يَتَخَيَّرُونَ (۲۰) وَلَحْمِ طَيْرٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ (۲۱)

وَحُورٍ عِينٍ (۲۲) كَأَمْثَالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِ (۲۳) جِزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۲۴) لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا تَأْتِيهِمْ إِلَّا قِيلاً سَلَامًا (۲۵) (۲۶)

وَأَصْحَابُ الْيَمِينِ مَا أَصْحَابُ الْيَمِينِ (۲۷) فِي سِدْرٍ مَخْضُودٍ (۲۸) وَطَلْحٍ مَنضُودٍ (۲۹) وَظِلٍّ مَمْدُودٍ (۳۰) وَمَاءٍ مَسْكُوبٍ (۳۱)

وَفَاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ (۳۲) لَا مَقْطُوعَةٍ وَلَا مَمْنُوعَةٍ (۳۳) وَفُرُشٍ مَرْفُوعَةٍ (۳۴) إِنَّا أَنشَأْنَاهُنَّ إِنِشَاءً (۳۵) فَجَعَلْنَاهُنَّ أَبْكَارًا (۳۶)

عُرْبًا أَثْرَابًا (۳۷) لِأَصْحَابِ الْيَمِينِ (۳۸) ثَلَّةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ (۳۹) وَثَلَّةٌ مِنَ الْآخِرِينَ (۴۰)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۱۶

ترجمه: ص: ۲۱۶

- نوجوانانی جاودانه (در شکوه و طراوت) پیوسته گرداگرد آنها می‌گردند. (۱۷)
- با قدحها و کوزه‌ها و جامه‌هایی از نهرهای جاری بهشتی (و شراب طهور!) (۱۸)
- شرابی که از آن در دسر نمی‌گیرند و مست نمی‌شوند. (۱۹)
- و میوه‌هایی از هر نوع که مایل باشند. (۲۰)
- و گوشت پرنده از نوع که بخواهند. (۲۱)
- و همسرانی از حور العین دارند. (۲۲)
- همچون مروارید در صدف پنهان. (۲۳)
- اینها پاداشی است در برابر اعمالی که انجام می‌دادند. (۲۴)
- در آن باغهای بهشت نه لغو و بیهوده‌ای می‌شوند نه سخنان گناه آلود. (۲۵)
- تنها چیزی که می‌شنوند «سلام» است «سلام»! (۲۶)
- و اصحاب یمین، چه اصحاب یمینی؟! (۲۷)
- آنها در سایه درختان سدر بی‌خار قرار دارند. (۲۸)
- و در سایه درخت طلح پر برگ بسر می‌برند (درختی است خوش‌رنگ و خوشبو). (۲۹)
- و سایه کشیده و گسترده. (۳۰)
- و در کنار آبشارها. (۳۱)
- و میوه‌های فراوانی. (۳۲)
- که هرگز قطع و ممنوع نمی‌شود. (۳۳)
- و همسرانی گرانقدر. (۳۴)
- ما آنها را آفرینشی نوینی بخشیدیم. (۳۵)
- و همه را بکر قرار داده‌ایم. (۳۶)
- همسرانی که به همسرشان عشق می‌ورزند و خوش‌زبان و فصیح و همسن و سالند. (۳۷)
- اینها همه برای اصحاب یمین است. (۳۸)
- که گروهی از امت نخستین‌اند. (۳۹)
- و گروهی از امتهای آخرین. (۴۰)

تفسیر: ص: ۲۱۶

برگرد ایشان کودکانی برای خدمت گردش می‌کنند که ابدی هستند و همواره به

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۱۷

شکل کودکان و از آن حالت تغییر نمی‌کنند. گفته شده: کودکانی هستند که گوشواره در گوش دارند و خلده به معنای گوشواره است، بعضی گفته‌اند: آنها فرزندان اهل دنیایند که حسناتی ندارند که پاداش داده شوند و نه گناهی دارند که کیفر شوند این مطلب از علی علیه السلام روایت شده است.

از پیامبر صلی الله علیه و آله درباره اطفال مشرکان سؤال شد حضرت فرمود آنها خادمان اهل بهشتند.

بَأْكُوبِ كَوْزِهِ هَي دَهْنِ كَشَادٍ وَ بِي دَسْتِهِ وَ لَوْلَهُ، وَ جَمْعُ «كُوبٍ» اسْتِ.

وَ أَبَارِيقُ كَوْزِهِ هَي اسْتِ كِه دَسْتِهِ وَ لَوْلَهُ دَارِنْدِ.

لَا يُصَدَّعُونَ عَنْهَا يَعْنِي بَا أَشَامِيدِنِ آن دَر دَسْرِي عَارِضْشَانِ نَمِي شُودِ وَ اَزِ آن پَرِيشَانِ حَالِ وَ نَارَاحْتِ نَمِي شُونْدِ.

مِمَّا يَنْخَبِرُونَ بِهَتْرِينِ آن مِيَوْهَها رَا بَرِ مِي دَارِنْدِ.

وَ لَحْمِ طَيْرٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ وَ گوشتِ پَرِنْدِه‌ای كِه دِلْشَانِ بَخَوَاهْدِ وَ آرزو كِنْنْدِ.

وَ حُورٌ عَيْنٌ بِه رَفْعِ قِرَائْتِ شَدِه بِنَا بَرِ اَيْنِ كِه وَ فِيهَا حُورِ عَيْنِ، بَاشْدِ مَانَنْدِ شَعْرِي كِه دَرِ الْكِتَابِ (سِيَّوِيَه) آمَدِه اسْتِ.

بَادَتِ وَ غَيْرِ آيَهَنْ مَعَ الْبَلِيِّ الْاَ رَوَاكِدِ جَمْرَهَنْ هَبَاءِ

وَ مَشَجَجٍ اَمَّا سِوَاءِ قَذَالِه فَبْدَا وَ غَيْرِ سَادِه الْمَغْرَاءِ «۱»

زِيْرَا مَعْنَايِ شَعْرِ اَيْنِ اسْتِ كِه دَرِ آن خَانِه‌ها رَوَاكِدِ وَ مَشَجَجِ (اجاقه‌ای غذا پزی و میخهای چادر) باقی است یا حور عین و را بر

«ولدان» عطف بگیریم یا مجرور و عطف بر «جَنَاتِ النَّعِيمِ» باشد و گویی خداوند فرموده است: فِی جَنَّاتٍ وَ فَاكِهَةٌ وَ لَحْمٌ وَ حُورٌ.

۱- آن خانه‌ها ویران شد و جز اجاقهای غذا پزی که پاره‌های آتش آن خاکستر شده و میخهای نك تیز چادر که بر اثر کوبیدن

شدن به زمین مانند موهای سر که در پشت گوش قرار دارد، شده است، و بقیه زمین سنگلاخ، چیزی از آن باقی نمانده است. تفسیر

كشاف، ج ۴، ص ۴۶۰- م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۱۸

ابنِ (بنِ كَعْبِ) وَ ابْنِ مَسْعُودِ، وَ «حُورَا عَيْنَا» بِه نَصْبِ قِرَائْتِ كَرْدِه‌اَنْدِ بِنَا بَرِ اَيْنِ كِه وَ يُوتُونِ حُورَا، بَاشْدِ.

جَزَاءً مَفْعُولِ لِه اسْتِ، يَعْنِي خُدَاوَنْدِ تَمَامِ آن كَارها رَا بَرایِ پاداشِ دَاْدِنِ بِه اَعْمَالْشَانِ اَنْجَامِ مِي دِهْدِ.

سَلَامًا سَلَامًا بَدَلِ اَزِ «قِيْلَا» اسْتِ بِه اَيْنِ مَعْنِي كِه دَرِ آن بَاغها چيزِي جَزِ سَلَامِ نَمِي شَنُونْدِ، يَا مَفْعُولِ بِه بَرایِ «قِيْلَا» بَاشْدِ بِه اَيْنِ مَعْنِي

كِه دَرِ آن بَاغها چيزِي نَمِي شُونْدِ مَگرِ اَيْنِ كِه بَگويندِ سَلَامِ سَلَامِ، وَ مَقْصُودِ اَيْنِ اسْتِ كِه اَنانِ بِه يَكْدِيْگَرِ بَلَنْدِ سَلَامِ مِي كِنْنْدِ وَ بَعْدِ

اَزِ هَرِ سَلَامِي دُوبَارِه سَلَامِ مِي دِهْنْدِ.

فِي سِدْرٍ مَخْضُودٍ مَنْظُورِ اَزِ «سِدْرٍ» دَرِخْتِ سِدْرِ اسْتِ وَ مَخْضُودِ دَرِخْتِي اسْتِ كِه خَارِ نَدَارْدِ يَا خَارِ آن كِنْدِه شَدِه اسْتِ.

اَزِ مَجَاهِدِ رِوَايْتِ اسْتِ كِه «سِدْرٍ» آن دَرِخْتِي اسْتِ كِه بَرِ اَثْرِ بَسْياري مِيَوْه سَنَگِينِ شَدِه وَ شاخه‌هايش خَمِيدِه اسْتِ «۱». وَ اَزِ خُضْدِ

الْغَصْنِ گَرْفْتِه شَدِه هَرِ گَاهِ دَرِ حَالِ تَرِ بُوْدِنِ شاخه رَا خَمِ كِنْنْدِ.

وَ طَلْحٍ مَنْضُودٍ «طَلْحٍ» دَرِخْتِ مَوْزِ اسْتِ، كَگْفْتِه شَدِه مَنْظُورِ دَرِخْتِ اَمَّ غِيْلانِ اسْتِ كِه گَلِ فَرَاوانِ دَارْدِ وَ خُوشْبُوسْتِ.

اَزِ سَدِي رِوَايْتِ شَدِه كِه دَرِخْتِي اسْتِ شَبِيه طَلْحِ دُنْيَا وُلي مِيَوْه‌ای دَارْدِ كِه اَزِ عَسَلِ شِيرِينِ تَرِ اسْتِ «۲»، وَ «مَنْضُودٍ» دَرِخْتِي اسْتِ كِه اَزِ

پايين تا بالا بار دارد و ساقه‌هايش ديده نَمِي شُودِ.

وَ ظِلٌّ مَمْدُودٌ سَايِه كَشِيدِه شَدِه وَ گَسْتَرْدِه‌ای كِه مَنقَبْضِ نَمِي شُودِ مَانَنْدِ سَايِه‌ای كِه مِيانِ طَلُوعِ سَپِيدِه دَمِ تا طَلُوعِ خُورْشِيدِ اسْتِ.

۱- عن مجاهد، هو الموقر الذي تثني اغصانه كثرة حمله.

۲- عن السدي هو شجر يشبه طلح الدنيا و لكن له ثمر احلى من العسل.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۱۹

وَ مَاءٍ مَسْكُوبٍ آبي كِه هَرِ جَا بَخَوَاهَنْدِ جَارِي مِي شُودِ وَ دَرِ أَشَامِيدِنِ آن بِه زَحْمْتِ نَمِي اَفْتَنْدِ، وَ بِه قَوْلِي آبي اسْتِ كِه هَمِيْشِه جَارِي

اسْتِ وَ قَطْعِ نَمِي شُودِ، وَ بِه قَوْلِي آبي اسْتِ كِه هَمُوارِه رِيخْتِه شَدِه وَ بَرِ رُويِ زَمِينِ بَرِ غَيْرِ جَدولها جَارِي مِي شُودِ.

لَا مَقْطُوعَةً یعنی همیشگی است و مانند میوه‌های دنیا نیست که در بعضی اوقات قطع شود.

وَلَا مَمْنُونَةً به هیچ رو درختان بهشت به خاطر داشتن خار یا خطر یا در دسترس نبودن قطع نمی‌شود چنان که در باغهای دنیا چنین است.

وَفُؤْشٍ مَرْفُوعَةٍ «فرش» جمع فراش است، «مرفوعه» روی هم چیده شد تا بلند شد، یا بر روی تختها بلند شده، بعضی گفته‌اند: منظور زنانند زیرا زن کنایه از فراش «۱» است که بر روی اریکه‌ها قرار دارد و آیه، إِنَّا أَنْشَأْنَاهُنَّ إِنْشَاءً بر این مطلب دلالت دارد. بنا بر تفسیر اول (لهنّ) در تقدیر گرفته شده چون ذکر فرش که همان بسترهاست بر زنان دلالت می‌کند.

از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت است که به ام سلمه فرمود: آنها زنانی هستند که در دنیا در حالی که عجوزه و میان سال بوده و از چشمانشان چرک می‌آمده قبض روح شده‌اند و خدا آنها را پس از پیری همسن و سال و با یک ولادت برابر قرار داده و هر زمان که شوهرانشان نزد آنها بروند آنها را بکر می‌یابند، عایشه چون این سخن را شنید

۱- هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ، زنان جامه ستر و عفاف شما و شما نیز لباس عفت آنهاید.
بقره/۱۸۷-م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۲۰

گفت: چه دردناک است؟ پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: در آن جا دردی نیست «۱».

«عُرْبًا»، جمع عرب و آن زنی است که در نزد شوهرش محبوب است، «عربا» به سکون «ر» نیز قرائت شده است.
«أَثْرَابًا»، زنانی که در سنّ با هم برابرند و شوهرهایشان نیز در سنّ برابرند.

در حدیث است که اهل بهشت جوانانی هستند که موی به صورت ندارند سفید روی با موی فروری و چشمان سرمه کشیده و به سنّ سی و سه سالگی وارد بهشت می‌شوند، لام جازه در «لِأَصْحَابِ الْيَمِينِ» متعلق به «أَنْشَأْنَا وَجَعَلْنَا» است.

[سوره الواقعة (۵۶): آیات ۴۱ تا ۷۳] ص: ۲۲۰

اشاره

وَأَصْحَابُ الشَّمَالِ مَا أَصْحَابُ الشَّمَالِ (۴۱) فِي سَمُومٍ وَحَمِيمٍ (۴۲) وَظِلٌّ مِنْ يَحْمُومٍ (۴۳) لَا بَارِدٍ وَلَا كَرِيمٍ (۴۴) إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَلِكَ مُتْرَفِينَ (۴۵)

وَكَانُوا يُصْرَفُونَ عَلَى الْجَنَّةِ الْعَظِيمِ (۴۶) وَكَانُوا يَقُولُونَ إِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا أِنَّا لَمَبْعُوثُونَ (۴۷) أَوْ آبَاؤُنَا الْأَوَّلُونَ (۴۸) قُلْ إِنَّ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ (۴۹) لَمَجْمُوعُونَ إِلَى مِيقَاتٍ يَوْمَ مَعْلُومٍ (۵۰)

ثُمَّ إِنَّكُمْ أَيُّهَا الضَّالُّونَ الْمُكَذِّبُونَ (۵۱) لَمَّا كَلُونَ مِنْ شَجَرٍ مِنْ زُفُومٍ (۵۲) فَمَالُؤُنَ مِنْهَا الْبُطُونَ (۵۳) فَشَارِبُونَ عَلَيْهِ مِنَ الْحَمِيمِ (۵۴) فَشَارِبُونَ شُرْبَ الْهَيْمِ (۵۵)

هَذَا نُزْلُهُمْ يَوْمَ الدِّينِ (۵۶) نَحْنُ خَلَقْنَاكُمْ فَلَوْلَا تُصَدِّقُونَ (۵۷) أَفَرَأَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ (۵۸) أَأَنْتُمْ تَخْلُقُونَهُ أَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ (۵۹) نَحْنُ قَدَرْنَا بَيْنَكُمْ الْمَوْتَ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ (۶۰)

عَلَى أَنْ نُبَدِّلَ أَمْثَالَكُمْ وَنُنشِئُكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ (۶۱) وَلَقَدْ عَلَّمْتُمُ النَّشَاءَ الْأُولَى فَلَوْلَا تَدْكُرُونَ (۶۲) أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ (۶۳) أَأَنْتُمْ

تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ (۶۴) لَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَاهُ حُطَامًا فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ (۶۵)
 إِنَّا لَمُعَزِمُونَ (۶۶) بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ (۶۷) أَمْ فَرَأَيْتُمُ الْمَاءَ الَّذِي تَشْرَبُونَ (۶۸) أَأَنْتُمْ أَنْزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ الْمُنزِلُونَ (۶۹) لَوْ نَشَاءُ
 جَعَلْنَاهُ أُجَاجًا فَلَوْ لَا تَشْكُرُونَ (۷۰)
 أَمْ فَرَأَيْتُمُ النَّارَ الَّتِي تُورُونَ (۷۱) أَأَنْتُمْ أَنْشَأْتُمْ شَجَرَتَهَا أَمْ نَحْنُ الْمُنشِئُونَ (۷۲) نَحْنُ جَعَلْنَاهَا تَذَكِّرَةً وَآمِنًا لِلْمُقِيمِينَ (۷۳)

-۱

عن النبی صلی الله علیه و آله انه قال لام سلمه، هن اللواتی قبضن فی دار الدنیا عجائز شماء رمضاء جعلهن الله بعد الکبر اترابا علی میلاد واحد فی الاستواء كلما اتاهن ازواجهن وجدوهن ابکارا فلما سمعت عائشه ذلك قالت: و اوجعاه فقال رسول الله صلی الله علیه و آله لیس هناك وجع.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۲۱

ترجمه: ص: ۲۲۱

و اصحاب شمال چه اصحاب شمالی؟ (که نامه اعمالشان به نشانه جرمشان به دست چپ آنها داده می شود). (۴۱)
 آنها در میان بادهای سوزان و آب داغ قرار دارند. (۴۲)
 و در سایه دودهای متراکم و آتش‌زا! (۴۳)
 سایه‌ای که نه خنک است نه مفید. (۴۴)
 آنها پیش از این در عالم دنیا مست و مغرور نعمت بودند. (۴۵)
 و بر گناهان بزرگ اصرار داشتند. (۴۶)
 و می گفتند: هنگامی که ما مردیم و خاک و استخوان شدیم آیا برانگیخته خواهیم شد؟ (۴۷)
 با نیاکان نخستین ما؟ (۴۸)
 بگو اولین و آخرین. (۴۹)
 همگی در موعد روز معینی جمع می شوند. (۵۰)
 سپس شما ای گمراهان تکذیب کننده. (۵۱)
 قطعا از درخت زقوم می خورید. (۵۲)
 و شکمها را از آن پر می کنید. (۵۳)
 و روی آن آب جوشان می نوشید. (۵۴)
 و همچون شترانی که مبتلا به بیماری عطش شده‌اند از آن می آشامید. (۵۵)
 این است وسیله پذیرایی از آنها در قیامت. (۵۶)
 ما شما را آفریدیم، چرا آفرینش مجدد را
 ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۲۲
 تصدیق نمی کنید؟ (۵۷)
 آیا از نطفه‌ای که در رحم می ریزید آگاهید؟ (۵۸)
 آیا شما آن را (در دوران جنینی) آفرینش پی در پی می دهید، یا ما آفریدگاریم؟ (۵۹)

- ما در میان شما مرگ را مقدر ساختیم و هرگز کسی بر ما پیشی نمی‌گیرد. (۶۰)
- به این منظور که گروهی را بجای گروه دیگری بیاوریم و شما را در جهانی که نمی‌دانید آفرینش تازه بخشیم. (۶۱)
- شما عالم نخستین را دانستید، چگونه متذکر نمی‌شوید (که جهانی بعد از آن است). (۶۲)
- آیا هیچ درباره آنچه کشت می‌کنید اندیشیده‌اید؟ (۶۳)
- آیا شما آن را می‌رویانید، یا ما می‌رویانیم؟ (۶۴)
- هر گاه بخواهیم آن را تبدیل به کاه درهم کوبیده می‌کنیم به گونه‌ای که تعجب کنید! (۶۵)
- (به گونه‌ای که بگویید): برآستی ما زیان کرده‌ایم. (۶۶)
- بلکه ما بکلی محرومیم. (۶۷)
- آیا به آبی که می‌نوشید اندیشیده‌اید؟ (۶۸)
- آیا شما آن را از ابر نازل می‌کنید؟ یا ما نازل می‌کنیم؟ (۶۹)
- هر گاه بخواهیم این آب گوارا را، تلخ و شور قرار می‌دهیم، پس چرا شکر نمی‌کنید؟ (۷۰)
- آیا درباره آتشی که می‌افروزید فکر کرده‌اید؟ (۷۱)
- آیا شما درخت آن را آفریده‌اید؟ یا ما آفریده‌ایم؟ (۷۲)
- ما آن را وسیله یادآوری (برای همگان) و وسیله زندگی برای مسافران قرار داده‌ایم (۷۳).

تفسیر: ص: ۲۲۲

فِي سَمُومٍ وَ حَمِيمٍ در باد گرمی که به سوراخها و منافذ بدنشان وارد می‌شود.
و حمیم در آب جوشی که به آخرین نقطه گرما و جوش رسیده است.
وَ ظِلٌّ مِنْ يَحْمُومٍ دودی بسیار سیاه.

لا- بارِدٍ وَ لَا كَرِيمٍ دو صفت ظل را نفی می‌کند (صفت سرد بودن و کریم بودن را از سایه نفی می‌کند) یعنی سایه‌ای است داغ و زیانبار نه چون دیگر سایه‌ها.
عَلَى الْحِنْتِ الْعَظِيمِ «حنث» به معنای گناه است و از همین ریشه است گفتار عرب بلغ الغلام الحنث نوجوان به سن بلوغ و مؤاخذه به گناهان رسیده است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۲۳

أَوْ أَبَاؤُنَا الْأَوْلُونَ همزه استفهام بر حرف عطف داخل شده است.

أَوْ أَبَاؤُنَا الْأَوْلُونَ (به فتح واو) نیز قرائت شده است.

إِلَى مِيقَاتٍ يَوْمٍ مَعْلُومٍ یعنی تا زمانی که برای دنیا معین شده و آن روز قیامت است و اضافه بیائیه به معنای (من) است مانند خاتم فضه، (انگشتی از نقره) است و میقات، محدود شدن چیزی است و از همین ریشه است مواقیت احرام.
مِنْ شَجَرٍ مِنْ زُقُومٍ «من» اولی برای ابتدای غایت و «من» دوم بیانی است و شجر را تبیین و تفسیر می‌کند.
ضمیر شجر در منها، به اعتبار معنی مؤنث آمده و در علیه به اعتبار لفظ شجر مذکر آورده شده است.

شُرْبَ الْهَيْمِ «شرب» به فتح و ضم «ش» قرائت شده است و هر دو مصدرند و «هیم» شتری است که به او بیماری هیام (که تشنگی سخت است) رسیده باشد و جمع آن هیما و هیما، است و گفته شده: «هیم» زمین ریگستان است در این صورت جمع هیام به فتح (هء) است که بر «فعل» جمع بسته شده مانند سحاب و سحب سپس همان کاری که نسبت به جمع ایض شده نسبت به هیم نیز

انجام شده است و معنای جمله این است که خداوند بر آنها نوعی گرسنگی مسلط می‌کند که آنها را به خوردن زقوم مجبور می‌سازد و چون از زقوم شکم را پر کردند عطشی بر آنها مسلط می‌شود که آنان را به نوشیدن حمیم مجبور می‌سازد، در نتیجه روده و معده آنها را قطعه قطعه می‌کند پس آن را مانند (هیم) می‌نوشند.

هذا نُزِّلُهُمْ نَزْلَ رِزْقِي است که به احترام مهمانی که وارد می‌شود مهیا می‌کنند و در این تعبیر نوعی خشم گرفتن است، مانند گفتار خداوند: فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ «پس آنها را به عذاب دردناک بشارت ده.» (انشقاق / ۲۴).

فَلَوْ لَا تَصَدَّقُونَ تشویقی است که زنده شدن مردگان در قیامت را تصدیق کنند زیرا کسی که می‌تواند بیافریند می‌تواند برگرداند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۲۴

أَفَرَأَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ یعنی نطفه‌هایی که در رحمها می‌ریزید.

أَأَنْتُمْ تَخْلُقُونَهُ آیا شما آن نطفه‌ها را صورت بندی و اندازه گیری می‌کنید.

نَحْنُ قَدَرْنَا بَيْنَكُمْ الْمَوْتَ ما مرگ را در میان شما به اندازه و متفاوت و به مقتضای حکمت مقدر کردیم در نتیجه عمرهایتان متفاوت است.

قدرنا بدون تشدید نیز قرائت شده است.

وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ گویند: سبقته علی الشیء، هر گاه بر او غالب آیی و او را در آن کار ناتوان سازی بنا بر این معنای آیه این است که ما می‌توانیم مرگ را در میان شما مقدر سازیم و در آن کار بر ما چیره نخواهید شد.

أَمْثَالِكُمْ

جمع مثل است یعنی به عوض شما آفریدگانی همانند شما می‌آوریم.

وَنُنشِئُكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ

شما را در چهره‌ای از هیأت‌های گوناگون که نمی‌دانید و با آن آشنایی ندارید ایجاد کردیم یعنی ما بر هر دو کار قادریم هم به آفریدن موجوداتی نظیر شما و هم بر آفریدن موجوداتی که مانند شما نیستند پس چگونه از برگرداندن شما (در قیامت) عاجز خواهیم بود؟ و می‌تواند امثال جمع مثل باشد یعنی ما صفاتی را که بر آن صفات آفریده شده‌اید از نظر خلقت و خلق تغییر می‌دهیم و شما را با صفاتی ایجاد می‌کنیم که از آن آگاهی ندارید.

وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ النَّشْأَةَ الْأُولَى نَشْأَةً و نَشْأَةً قرائت شده است.

ما تَخْرُثُونَ یعنی دانه‌هایی را که می‌کارید و در زمین آن کار می‌کنید.

أَأَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ آیا شما آن را می‌رویابید و به صورت گیاه در می‌آورید که رشد می‌کند و بلند می‌شود تا به آخرین حد خود می‌رسد یا ما این کار را انجام می‌دهیم؟

در حدیث است که هیچ کس از شما نگوید زرع (کاشتم) و باید حرث بگوید.

لَجَعَلْنَا حُطَامًا گیاهی است که خشک و خرد می‌شود.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۲۵

فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ از آنچه به شما می‌رسد شگفت زده می‌شوید.

از حسن [بصری] روایت است، بر رنجی که برده و انفاقی که کرده‌اید پشیمان می‌شوید، یا از گناهانی که مرتکب شده و به سبب آنها به این بلاها گرفتار آمده‌اید اظهار ندامت می‌کنید و می‌گویید «۱»: إِنَّا لَمُعْرَمُونَ.

إِنَّا لَمُعْرَمُونَ یعنی آنچه انفاق کردیم برای ما خسارت بود یا از غرام به معنای هلاکت باشد یعنی به سبب از بین رفتن رزقمان هلاک شدیم.

بَلْ نَحْنُ (قوم) مَحْرُومُونَ ما از رزق، محروم و محدود و کم اقبال و بی بهره‌ایم و اگر محدود می‌شدیم این بلا به ما نمی‌رسید.
مِنَ الْمُزْنِ مقصود ابر است.

أَجَاغاً نمکی است تلخ که کسی قادر به آشامیدن آن نیست، و حذف شدن «لام» از جواب «لو» در این جا به خاطر اختصار است ولی معنایش ثابت است.

تُورُونَ آن آتش را می‌افروزید و از آتش گیرانه آن را بیرون می‌آوردید و عربها با دو چوب که به هم می‌ساییدند آتش می‌افروختند و چوب بالایی را زند و پایینی را زنده می‌نامیدند.

أَأَنْتُمْ أَنْشَأْتُمْ شَجَرَتَهَا آیا شما درختی را که از آن آتش می‌جهد ایجاد کرده‌اید و شما آن را رویانیده‌اید؟

تَذَكِّرَةٌ نوعی یادآوری از آتش دوزخ است چرا که تمام اسباب زندگی را به آن منوط دانسته‌ایم، و نیاز به آنها را تعمیم داده‌ایم تا برای مردم حاضر باشد و به آن بنگرند، و وعده‌های عذابی که به آنها داده شده یاد کنند. یا آن را نمونه‌ای از دوزخ قرار دادیم.

۱- عن الحسن، تندمون علی تعبکم فیه و انفاقکم علیه او علی ما اقترفتم من المعاصی اللّتی بسببها اصابکم ذلک و تقولون. (إِنَّا لَمُغْرَمُونَ).

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۲۶

وَمَتَاعاً منفعت برای مسافرانی قرار دادیم که وارد سرزمینهای بی آب و علف می‌شوند و آنها فقرا و کسانی هستند که شکمهایشان یا توشه‌هایشان از غذا خالی است.

فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ یعنی با یاد کردن نام پروردگارت تسبیح او بگو.

الْعَظِيمِ «عظیم» یا صفت مضاف است یا صفت مضاف الیه و آن این است که بگویی سبحان الله، تا او را از آنچه ستمگران منکر نعمتهای خدا می‌گویند منزّه بداری یا به عنوان سپاس بر این نعمتهایی که خدای سبحان بر شمرده و هشدار داده است او را منزّه بدان.

[سوره الواقعة (۵۶): آیات ۷۴ تا ۹۶] ص: ۲۲۶

اشاره

فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ (۷۴) فَلَا أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ (۷۵) وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ (۷۶) إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ (۷۷) فِي كِتَابٍ مَّكْنُونٍ (۷۸)

لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ (۷۹) تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۸۰) أَفَبِهَذَا الْحَدِيثِ أَنْتُمْ مُدْهِنُونَ (۸۱) وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنْكُمْ تُكَذِّبُونَ (۸۲) فَلَوْ لَا إِذَا بَلَغَتِ الْحُلُقُومَ (۸۳)

وَأَنْتُمْ حِينِيذٍ تَنْظُرُونَ (۸۴) وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْكُمْ وَ لَكِنْ لَا تَبْصِرُونَ (۸۵) فَلَوْ لَا إِنْ كُنْتُمْ غَيْرَ مَدِينِينَ (۸۶) تَرْجِعُونَهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۸۷) فَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُقْرَبِينَ (۸۸)

فَرُوحٌ وَرِيحَانٌ وَجَنَّةٌ نَعِيمٌ (۸۹) وَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ (۹۰) فَسِلَاطٌ لَكَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ (۹۱) وَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُكَذِّبِينَ الضَّالِّينَ (۹۲) فَنُزُلٌ مِنْ حَمِيمٍ (۹۳)

وَتَصْلِيَةٌ جَاجِيمٍ (۹۴) إِنْ هَذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ (۹۵) فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ (۹۶)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۲۷

ترجمه: ص: ۲۲۷

نام پروردگار بزرگت را منزّه بشمار. (۷۴)
 سوگند به جایگاه ستارگان و محلّ طلوع و غروب آنها. (۷۵)
 و این سوگندی است بسیار بزرگ اگر بدانید. (۷۶)
 که آن قرآن کریمی است. (۷۷)
 در کتاب محفوظ جای دارد. (۷۸)
 و جز پاکان نمی‌توانند آن را مس کنند. (۷۹)
 این چیزی است که از سوی پروردگار عالمیان نازل شده. (۸۰)
 آیا این سخن را (این قرآن را با اوصافی که گفته شد) سست و کوچک می‌شمرد؟ (۸۱)
 و بجای شکر روزی‌هایی که به شما داده شده آن را تکذیب می‌کنید. (۸۲)
 پس چرا هنگامی که جان به گلوگاه می‌رسد (توانایی بازگرداندن آن را ندارید)؟! (۸۳)
 و شما در این حال نظاره می‌کنید (و کاری از دستتان ساخته نیست). (۸۴)
 و ما به او از شما نزدیک‌تریم ولی نمی‌بینید. (۸۵)
 اگر هرگز در برابر اعمالتان جزا داده نمی‌شوید، (۸۶)
 پس او را بازگردانید اگر راست می‌گویید. (۸۷)
 اما اگر او از مقربان باشد، (۸۸)
 در روح و ریحان و بهشت پر نعمت است. (۸۹)
 و اما اگر از اصحاب یمین باشد، (۹۰)
 به او گفته می‌شود: سلام بر تو از سوی دوستانت که از اصحاب الیمین هستند. (۹۱)
 اما اگر او از تکذیب کنندگان گمراه باشد، (۹۲)
 با آب جوشان دوزخ از او پذیرایی می‌شود! (۹۳)
 سپس سرنوشت او ورود در آتش جهنم است. (۹۴)
 این همان حق و یقین است. (۹۵)
 حال که چنین است نام پروردگار بزرگت را منزّه بشمار. (۹۶)

تفسیر: ص: ۲۲۷

فَلَا أُقْسِمُ یعنی سوگند یاد می‌کنم، «لا» زایده و برای تأکید است.

حسن [بصری] «فَلَا أُقْسِمُ» قرائت کرده و معنایش فَلَا نَا أُقْسِمُ، است.

بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ به محلّ سقوط و مواضع ستارگان یا به منزلها و محلّ حرکت آنها.

وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ جمله‌ای است معترضه که میان قسم «بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ» و مقسم علیه «إِنَّهُ لَقَرَّآنٌ كَرِيمٌ» واقع شده است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۲۸

لو تعلمون، جمله معترضه‌ای است که در وسط جمله معترضه آمده و میان صفت «عظیم» و موصوف «قسم» قرار گرفته است. گفته

شده: منظور از «بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ» اوقات نزول قرآن است، و به صورت مفرد «بموقع» نیز قرائت شده است چون اسم جنس است و بجای جمع به کار می‌رود.

إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ قرآنی است که در پیشگاه پروردگار محترم است و خدا آن را عزیز و محترم شمرده و منافع آن همگانی و خیرش بسیار است و با تلاوت و عمل کردن به محتوای آن آدمی به پاداش بزرگی می‌رسد یا مهمم و عاجز کننده است و در میان جنس کتابها پسندیده می‌باشد.

فِي كِتَابٍ مَكْنُونٍ کتابی که از غیر فرشتگان مقرب محفوظ است و جز آن فرشتگان کسی از آن آگاه نمی‌شود و آنها از تمام پلیدیها پا کند، اگر جمله صفت برای کتاب مکنون که همان لوح محفوظ است قرار داده شود. اما اگر جمله را صفت قرآن قرار دهی معنایش این است که قرآن را لمس نمی‌کند مگر مردمی که پاک باشند.

تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ تنزیل صفت دیگری برای قرآن است یعنی کتابی است که از سوی پروردگار جهانیان نازل شده است، یا صفت مصدر باشد چون قرآن در میان دیگر کتابهای آسمانی به تدریج نازل شده است و گویی خود قرآن تنزیل است از این رو یکی از اسمهای قرآن است آن گاه که گویند در تنزیل چنین گفته است و در تنزیل چنان آمده است یا قرآن تنزیل است بنا بر این که مبتدا (هو) حذف شده باشد.

أَفَبِهَذَا الْحَدِيثِ یعنی به قرآن.

أَنْتُمْ مُذْهِبُونَ یعنی نسبت به آن سهل انگاری می‌کنید مانند کسی که به خاطر مسامحه در کاری جانب خود را نرم می‌کند و در کار سخت گیری نمی‌کند.

وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ بنا بر این که مضاف حذف شده و اصل آن بوده و تجعلون شکر رزقکم التکذیب یعنی بجای شکر تکذیب کردید، از علی علیه السلام روایت است که

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۲۹

و تجعلون شکرکم قرائت کرده است و آن از امام باقر و صادق علیهما السلام روایت شده است یعنی شکر گزاریتان از نعمت قرآن را تکذیب آن قرار داده‌اید. یا شکر بارانی را که خدا به شما روزی کرده تکذیب قرار داده و باران را به ستارگان نسبت داده‌اید. تُكذِّبُونَ تَكْذِبُونَ نیز قرائت شده است و آن گفتار مشرکان درباره قرآن است که سحر و شعر و افتراست و در مورد باران می‌گفتند از ستارگان نشأت گرفته است و برای این که هر کس حق را تکذیب کند دروغگوست.

فَلَوْ لَا- إِذَا بَلَغَتِ الْحُلُقُومَ ترتیب آیه فلو لا- ترجعونها اذا بلغت الحلقوم ان کنتم غیر مدینین است و «لولا» ی دوّم تکرار برای تأکید است و ضمیر در ترجعونها به نفس یعنی روح بر می‌گردد و ضمیر در «أَقْرَبُ إِلَيْهِ» به شخص در حال احتضار بر می‌گردد.

غَيْرَ مَدِينِينَ از دان السلطان الرعیة، است هر گاه سلطان رعیت را سیاست کند یعنی برده و مملوک نیستید.

وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْكُمْ ای خاندان میت ما از نظر علم و قدرت به میت نزدیکتریم یا به فرشتگانمان که روحش را قبض می‌کنند نزدیکتریم. و معنای آیه این است که شما در انکار آیات خدای سبحان به آخرین حد رسیده‌اید اگر کتابی به عنوان معجزه بر شما نازل شود می‌گویید سحر و افتراست و اگر پیامبری راستگو بر شما فرستاده شود می‌گویید ساحر و دروغگوست و اگر بارانی نصیب شما شود که به وسیله آن زنده شوید می‌گویید، فلان ستاره راست گفت، پس چرا روح (شخص محتضر) را پس از رسیدن به حلقوم بر نمی‌گردانید اگر فرشته قبض روحی نیست و شما در کفر ورزی نسبت به خدا راستگو هستید.

فَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ اگر شخص متوفی از مقرّبان سابق باشد.

«فروح» دارای استراحت است.

«و ریحان» و دارای رزق است، «روح» به ضمّ «راء» نیز قرائت شده و این قرائت از حضرت باقر علیه السلام روایت شده است، یعنی

رحمت است چون رحمت برای

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۳۰

مرحوم مانند حیات است، و گفته شده: منظور بقا و جاودانگی است یعنی این هر دو برای شخص متوفاً وجود دارد که جاودانگی همراه با رزق است.

فَسَيَلَامُ لَكَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ یعنی ای صاحب یمین تو در برادرانت که اصحاب یمین اند سلامتی از ناگواریهایی می بینی مانند آیه: إِلَّا قِيلاً سَلاماً سَلاماً.

فَنَزَلَ مِنْ حَمِيمٍ مانند گفته خداوند: هَذَا نُزُلُهُمْ يَوْمَ الدِّينِ است.

إِنَّ هَذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ همانا آنچه در این سوره نازل شده حق است و ثابت و تردیدی در آن نیست.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۳۱

سوره حدید ص: ۲۳۱

اشاره

این سوره مدنی است و بیست و نه آیه دارد. علمای کوفه من قبله العذاب، را یک آیه شمرده‌اند و علمای بصره و الإنجیل را.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۲۳۱

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس سوره حدید را بخواند در زمره کسانی نوشته می‌شود که به خدا و رسولش ایمان آورده‌اند «۱».

از حضرت باقر علیه السلام روایت شده که هر کس پیش از خواب تمام سوره‌هایی را که با تسبیح خدا شروع می‌شود بخواند نمی‌میرد تا حضرت قائم را درک کند و اگر بمیرد در جوار رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ خواهد بود «۲».

از حضرت صادق علیه السلام روایت است که هر کس سوره حدید و مجادله را در نماز واجب بخواند و بر آن مداومت کند خدا هرگز او را عذاب نکند تا بمیرد و هرگز در خود و خانواده‌اش بدی نبیند «۳».

۱-

فی حدیث ابی (بن کعب) و من قرأ سورة الحديد كتب من الذين آمنوا بالله و رسوله.

۲- و

عن الباقر عليه السلام: من قراء المسبحات كلها قبل ان ينام لم يموت حتى يدرك القائم و ان مات كان في جوار رسول الله.

۳-

عن الصادق عليه السلام: من قرأ سورة الحديد و المجادله في صلوة الفريضة اذمنها لم يعذبه الله حتى

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۳۲

[سوره الحدید (۵۷): آیات ۱ تا ۶] ص: ۲۳۲

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۱) لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۲)
 هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۳) هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ
 يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۴)
 لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ (۵) يُوَلِّجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُوَلِّجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَهُوَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (۶)

ترجمه: ص: ۲۳۲

به نام خداوند بخشاینده بخشایشگر،
 آنچه در آسمانها و زمین است برای خدا تسبیح می گویند، و او عزیز و حکیم است. (۱)
 مالکیت (و حاکمیت) آسمانها و زمین از آن اوست، زنده می کند و می میراند، و او بر هر چیز قادر است. (۲)
 اول و آخر و ظاهر و باطن اوست، و او از هر چیز آگاه است. (۳)
 او کسی است که آسمانها و زمین را در شش روز (شش دوران) آفرید، سپس بر تخت قدرت قرار گرفت (و به تدبیر جهان پرداخت) آنچه را در زمین فرو می رود می داند و آنچه را از آن خارج می شود، و آنچه از آسمان نازل می گردد و آنچه به آسمان بالا می رود، و او با شماست هر جا که باشید و خداوند نسبت به آنچه انجام می دهید بیناست. (۴)
 مالکیت آسمانها و زمین از آن اوست، و همه چیز به سوی او

یموت ابدًا و لا یری فی نفسه و لا فی اهلہ سوء ابدًا.

[.....]

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۳۳

باز می گردد. (۵)

شب را داخل روز می کند، و روز را داخل شب، و او به آنچه بر دلها حاکم است داناست. (۶)

تفسیر: ص: ۲۳۳

سَبَّحَ خود متعدی است و به «لام» هم متعدی می شود ولی اصل آن است که خود متعدی باشد چنان که در قول خداوند متعال «و تسبیحوه» گذشت زیرا معنای سبَّحَته، بعدته عن السوء، است، یعنی او را از بدی دور ساختم و از «سبَّح» نقل شده هر گاه برود و دور شود و «لام» مانند «لام» در نصحتته، و نصحت له است یا به معنای ایجاد تسبیح خالص برای خداست.
 ما فی السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ از آنچه می تواند تسبیح بگوید.

یُحْيِي در اعراب این کلمه سه احتمال هست:

۱- محلاً مرفوع و اصل آن «هو یحیی» باشد.

۲- به عنوان حال از مجرور «له» منصوب باشد و حرف جرّ در آن عمل کند.

۳- جمله مستقل شمرده شود و محلی از اعراب نداشته باشد مانند گفته خداوند:

لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ «حکومت آسمانها از آن خداست».

هُوَ الْأَوَّلُ أَوْ أَوَّلِينَ موجود است و بر همه موجودات تقدّم دارد به آنچه نهایت ندارد از اوقات یا تقدیر اوقات.

وَالْآخِرُ خُدایِی که پس از نابودی تمام موجودات باقی می‌ماند.

وَالظَّاهِرُ خُدایِی که ظاهر است به وسیله دلایلی که بر وجودش دلالت دارند.

وَالْبَاطِنُ خُدایِی که آفریدگانش نمی‌تواند با حواس او را ادراک کنند. گفته شده:

معنای «ظاهر» و «باطن» دانای به آشکار و نهان است و هر جا هستید به وسیله علم خود با شماست و هیچ چیز از حالات شما بر او پوشیده نیست.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۳۴

[سوره الحديد (۵۷): آیات ۷ تا ۱۰] ص: ۲۳۴

اشاره

آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَأَنْفَقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلِفِينَ فِيهِ فَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَأَنْفَقُوا لَهُمْ أَجْرٌ كَبِيرٌ (۷) وَمَا لَكُمْ لَا تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالرَّسُولِ يَدْعُوكُمْ لِتُؤْمِنُوا بِرَبِّكُمْ وَقَدْ أَخَذَ مِيثَاقَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (۸) هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ عَلَىٰ عَبْدِهِ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَإِنَّ اللَّهَ بِكُمْ لَرُؤُوفٌ رَحِيمٌ (۹) وَمَا لَكُمْ أَلَّا تُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ أُولَئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَقَاتَلُوا وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (۱۰)

ترجمه: ص: ۲۳۴

به خدا و رسولش ایمان بیاورید و از آنچه شما را نماینده (خود) در آن قرار داده انفاق کنید (زیرا) کسانی که از شما ایمان بیاورند و انفاق کنند اجر بزرگی دارند. (۷)

چرا ایمان بیاورید و از شما پیمان گرفته است (پیمانی از طریق فطرت و خرد) اگر آماده ایمان هستید. (۸)

او کسی است که آیات بینه بر بنده اش (محمد) نازل می‌کند تا شما را از تاریکیها به نور ببرد، و خداوند نسبت به شما مهربان و رحیم است. (۹)

چرا در راه خدا انفاق نمی‌کنید در حالی که میراث آسمانها و زمین همه از آن خداست (و کسی چیزی را با خود نمی‌برد) کسانی که قبل از پیروزی انفاق کردند و (سپس) پیکار نمودند (با کسانی که بعد از پیروزی انفاق کردند) یکسان نیستند آنها بلند مقام‌ترند از کسانی که بعد از فتح انفاق نمودند و جهاد کردند، و خداوند به هر دو وعده نیک داده است، و خدا به آنچه انجام می‌دهید آگاه است. (۱۰)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۳۵

تفسیر: ص: ۲۳۵

وَأَنْفَقُوا از مالهایی که خداوند شما را از نظر تصرف کردن در آنها خلیفه خود قرار داده و شما را از آن بهره‌مند ساخته است انفاق کنید، بنا بر این این اموال در حقیقت مال شما نیست و شما فقط از سوی خدا وکیل در اموال هستید و باید بخشیدن آنها بر شما آسان باشد چنان که بخشیدن مال دیگران در صورتی که اذن انفاق بدهد آسان است، یا شما را با ارث بردن از گذشتگان جانشین

آنها قرار داده است پس از حال آنها عبرت بگیرید چرا که مال آنها به شما رسیده و بزودی از شما به اشخاص بعد از شما منتقل خواهد شد پس به مال بخل نکنید و به طور کامل از آن بهره ببرید پیش از آن که مال دیگران شود.

لَا تُؤْمِنُونَ حَالِ اسْتِ مِنْهُ فَعَلِ كَمَا لَكُمْ اسْتِ چنان که می گوئید ما لک قائما، یعنی ما تصنع قائما (ایستاده چه می کنی؟) معنای آیه ما لکم کافرین بالله، (شما را چه شده که به خدا کافر شده‌اید) است.

وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ «واو» در «و الرسول» نیز حائیه است بنا بر این «لا- تؤمنون» و «الرسول» دو حال متداخل هستند و معنای آیه این است: شما در ایمان نیاوردن چه عذری دارید در حالی که پیامبر شما را به خدا دعوت می کند و شما را بر آن آگاه ساخته و قرآنی را که معجزه است بر شما تلاوت می کند.

وَقَدْ أَخَذَ مِيثَاقَكُمْ خدایند پیش از این از شما پیمان گرفته که به او ایمان بیاورید چون که خدا در ساختار وجودی شما عقل قرار داده و برای شما دلیل اقامه کرده و به شما قدرت تفکر در دلها را داده است و هر گاه پس از دلایل عقلی و هشدار پیامبر عذر و بهانه‌ای نمانده است و شما با مختصرترین دلیل ایمان می آورید، چرا با وجود این دلایل عقلی ایمان نمی آورید؟ زیرا دلیلی از دلیل عقلی و نقلی بالاتر نیست.

اخذ میثاقکم به صورت فعل مجهول نیز قرائت شده است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۳۶

لِيُخْرِجَكُمْ ضَمِير «يخرج» به خدا یا رسول بر می گردد یعنی تا خدا شما را به وسیله نشانه‌ها و دلیلهایش یا پیامبر با دعوتش از ظلمات کفر به سوی نور ایمان خارج سازد.

وَمَا لَكُمْ أَلَّا تُنْفِقُوا چه دلیلی بر ترک انفاق دارید.

وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ در حالی که تمام آنچه در آسمانها و زمین است میراث خداست و برای هیچ کس چیزی از مال و غیر آن باقی نمی ماند، معنای آیه این است که چه غرضی از انفاق نکردن در راه خدا و جهاد با رسول خدا دارید در حالی که خدا شما را می میراند و وارث اموالتان می شود.

لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ آن گاه تفاوت میان انفاق کنندگان را بیان کرده و فرموده است: کسانی از شما که پیش از فتح مکه و قبل از عزت اسلام و قدرت اهل اسلام انفاق کرده‌اند با کسانی که پس از فتح مکه انفاق کرده‌اند برابر نیستند.

مَنْ قَبِلَ الْفَتْحَ مضاف الیه (مکه) به خاطر معلوم بودن حذف شده است.

أَوْلَيْكَ أَعْظَمَ دَرَجَةً آنان که پیش از فتح مکه مال انفاق کرده‌اند درجه بیشتری دارند.

وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَى هر یک از دو گروه (یاد شده) را خدا وعده پاداش نیک که بهشت است داده است لیکن با درجات متفاوت. کلمه «و کلاً» به رفع نیز قرائت شده بنا بر این که و کُلَّ وَعَدَهُ اللَّهُ الْحُسْنَى، باشد.

بعضی گفته‌اند: مقصود از «فتح» فتح حدیبیه است.

[سوره الحديد (۵۷): آیات ۱۱ تا ۱۵] ص: ۲۳۶

اشاره

مِنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسِينًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ (۱۱) يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَى نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ بُشْرَاكُمُ الْيَوْمَ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۱۲) يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ

(۱۳) يُنَادُونَهُمْ أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ قَالُوا بَلَىٰ وَ لَكِنَّكُمْ فَتَنْتُمْ أَنْفُسَكُمْ وَ تَرَبَّصْتُمْ وَ ارْتَبْتُمْ وَ غَرَّكُمْ الْأَمَانِيُّ حَتَّىٰ جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ وَ غَرَّكُمْ بِاللَّهِ الْغُرُورُ (۱۴) فَالْيَوْمَ لَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ وَ لَا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مَأْوَاكُمُ النَّارُ هِيَ مَوْلَاكُمْ وَ بئسَ الْمَصِيرُ (۱۵)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۳۷

ترجمه: ص: ۲۳۷

کیست که به خدا وام نیکو دهد (و از اموالی که به او ارزانی داشته انفاق کند) تا خداوند آن را برای او چندین برابر کند و برای او اجر فراوان پر ارزشی است. (۱۱)

(این پاداش بزرگ) در روزی است که مردان و زنان با ایمان را می‌نگری که نورشان پیش رو و در سمت راستشان به سرعت حرکت می‌کند (و به آنها می‌گویند) بشارت باد بر شما امروز، به باغهایی از بهشت که نهرها زیر درختانش جاری است، جاودانه در آن خواهید ماند و این پیروزی بزرگی است. (۱۲)

روزی که مردان و زنان منافق به مؤمنان می‌گویند: نظری به ما بیفکنید تا از نور شما شعله‌ای بگیریم، به آنها گفته می‌شود: به پشت سر خود بازگردید و کسب نور کنید! در این هنگام دیواری میان آنها زده می‌شود که دری دارد، درونش رحمت است و برونش عذاب. (۱۳)

آنها را صدا می‌زنند که مگر با شما نبودیم؟! می‌گویند:

آری، ولی شما خود را به هلاکت افکندید و انتظار (مرگ پیامبر را) کشیدید، و (در همه چیز) شک و تردید داشتید، و آرزوهای دور و دراز شما را فریب داد تا فرمان خدا فرا رسید، و شیطان شما را در برابر خداوند فریب داد. (۱۴)

لذا امروز از شما غرامتی پذیرفته نمی‌شود، و نه از کافران، و جایگاهتان آتش است، و همان سرپرستان می‌باشد و چه بد جایگاهی است. (۱۵)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۳۸

تفسیر: ص: ۲۳۸

فَيُضَاعَفُهُ «فیضَعَفَهُ» نیز قرائت شده و هر دو کلمه منصوب و مرفوع خوانده شده است یعنی خدا در برابر انفاقی که کرده است به لطف خود چندین برابر به وی مزد می‌دهد.

وَلَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ خدا پاداش خالصی می‌دهد که هیچ چیز آن را تیره نمی‌سازد.

يَوْمَ تَرَىٰ ظَرْفَ (زمان) برای «وَلَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ» است.

يَسِيَعِي نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ بِأَيْمَانِهِمْ دلیل این که نورشان پیش رو و در سمت راستشان به سرعت حرکت می‌کند این است که نامه‌های عملشان را از این دو سو به آنها می‌دهند و در دو سو نور می‌دهد و این شعار آنها و نشانه سعادت و رستگاری آنهاست. و هر گاه آنها را به بهشت ببرند و بر صراط بگذرند این نور همراهشان حرکت می‌کند.

بُشْرَاكُمُ الْيَوْمَ فرشتگانی که با آنها برخورد می‌کنند می‌گویند: امروز بشارت باد شما را به باغها.

از ابن مسعود روایت است که نور آنها به اندازه عمل آنهاست بعضی نورشان مانند کوه است و نور کمترین آنها بر روی انگشت سبابه‌اش هست گاه خاموش می‌شود و گاه روشن «۱».

يَوْمَ يَقُولُ بدل از «يَوْمَ تَرَى» است.

انظُرُونَا منتظرمان بمانید زیرا فرشتگان، مؤمنان را با شتاب به طرف بهشت می‌برند. یا به ما بنگرید، زیرا هر گاه مؤمنان به منافقان می‌نگرند با چهره‌های مؤمنان

- ۱- عن ابن مسعود: یوتون نورهم علی قدر اعمالهم فمنهم من نوره مثل الجبل و ادناهم نورا نوره علی ابهامه یطفأ مرّة و یقَدّ اخری.
ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۳۹
- روبرو می‌شوند در حالی که نور، در برابر مؤمنان است و منافقان از آنها نور می‌گیرند.
- انظُرُونَا از «نظره» به معنای مهلت نیز قرائت شده است، تائنی و آرام حرکت کردن مؤمنان، به منظور ملحق شدن منافقان به آنها را مهلتی برای منافقان قرار داده است.
- نَقْتَبِسُ مِنْ نُورِكُمْ از آن نور به ما برسد و از آن اقتباس کنیم.
- قِيلَ اَرْجِعُوا وِرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا نوعی طرد کردن و ریشخند برای منافقان است، یعنی برگردید به جایی که ما این نور را دادیم و از آنجا طلب کنید چرا که این نور از آنجا اقتباس می‌شود، یا به دنیا برگردید و از آنجا نور به دست آورید زیرا ما در آنجا کسب نور کردیم.
- بعضی گفته‌اند: «وراءکم» اسم «ارجعوا» است و ظرف برای رجوع نیست چنان که می‌گوییم «وراءک» به معنای «ارجع» برگرد، و تقدیر آن «ارجعوا، ارجعوا» بوده است.
- فَصُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ میان مؤمنان و منافقان دیواری می‌زنند که میان ناحیه بهشت و ناحیه دوزخ مانع می‌شود و آن دیوار، دری برای اهل بهشت دارد که از آن وارد می‌شوند.
- «باطنه»، باطن آن دیوار یا در، و آن قسمتی است که پشت بهشت است.
- فِيهِ الرَّحْمَةُ یعنی در آن بهشت قرار دارد.
- وَظَاهِرُهُ آنچه برای دوزخیان ظاهر می‌شود.
- مِنْ قَبْلِهِ از نزد و جهت آن آتش و عذاب است.
- يُنَادُوهُمْ أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ قصد منافقان از این که صدا می‌زنند و می‌گویند آیا ما با شما نبودیم این است که ما در ظاهر با شما موافق بودیم مؤمنان جواب می‌دهند آری شما با ما بودید نماز می‌خواندید، روزه می‌گرفتید ولی در معرض فتنه و فساد
- ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۴۰
- قرار گرفتید و به سبب نفاق خود را به زحمت افکنده و هلاک ساختید.
- وَ تَرَبَّصْتُمْ و انتظار مردن مؤمنان را داشتید.
- وَ اَرْبَبْتُمْ در دین شک آوردید.
- وَ عَزَّيْنَكُمْ الْأَمَانِيَّ آرزوهایی که در سر می‌پرورانیدید شما را فریفت.
- حَتَّى جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ تا مرگ آمد.
- وَ عَزَّيْنَكُمْ بِاللَّهِ الْعُرُورُ شیطان شما را به حلم خدا فریب داد، بعضی گفته‌اند منظور از غرور، دنیاست.
- فَالْيَوْمَ لَا يُؤْخَذُ لَا يُؤْخَذُ «لا يؤخذ» با «یاء» و «تاء» قرائت شده است.
- فَدْيَةٌ آنچه به آن فدیة داده شود، امروز از شما فدایی گرفته نمی‌شود.
- مَأْوَاكُمْ النَّارُ قرار گاهی که شما به آن پناه می‌برید آتش و دوزخ است.
- هِيَ مَوْلَاكُمْ آتش برای شما از هر چیزی سزاوارتر است چنان که لبید گوید:

فغدت كلا الفرجين تحسب انه مولى المخافة خلفها و امامها «۱»

معنای جمله این است که آتش است که بر شما واقع می‌شود و بر شما از هر چیزی سزاوارتر است.

[سوره الحديد (۵۷): آیات ۱۶ تا ۲۱] ص: ۲۴۰

اشاره

أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ (۱۶) اَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا قَدْ بَيَّنَّا لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (۱۷) إِنَّ الْمُصَدِّقِينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعَفُ لَهُمْ وَلَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ (۱۸) وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ وَالشَّهَدَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ (۱۹) اَعْلَمُوا أَنَّهَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهُوَ وَزِينَتُهُ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ ثُمَّ يَهِيَجُ فَتَرَاهُ مُضِيغًا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا وَفِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٌ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَمَتَاعٌ الْعُزُورِ (۲۰) سَابِقُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لِلَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ (۲۱)

۱- شعر از معلقه لید است و در شعر قبل از این بیت می‌گوید: گاو وحشی صدای صیاد را شنید و بسیار مخفیانه مراقب حرکاتش بود و صیاد موجب ترس او بود در بیت دوم می‌گوید: گاو وحشی در میان دو درّه کوه سرگردان بود و صیاد می‌پنداشت که سزاوارتر است گاو وحشی از دو سو (جلو و پشت) از صیاد بترسد. تفسیر کشاف، ج ۴، پانوشت ص ۴۷۹- م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۴۱

ترجمه: ص: ۲۴۱

آیا وقت آن نرسیده است که دل‌های مؤمنان در برابر ذکر خدا و آنچه از حق نازل شده است خاشع شود؟ و مانند کسانی نباشند که قبلا- به آنها کتاب آسمانی داده شد، سپس زمانی طولانی بر آنها گذشت و قلبهای آنها قساوت پیدا کرد، و بسیاری از آنها گنهکارند. (۱۶)

بدانید خداوند زمین را بعد از مرگ آن زنده می‌کند، ما آیات (خود) را برای شما بیان کردیم شاید اندیشه کنید. (۱۷)

مردان و زنان انفاق کننده و آنها که (از این طریق) به خدا قرض الحسنه دهند برای آنها مضاعف می‌شود و پاداش پر ارزشی دارند. (۱۸)

کسانی که به خدا و رسولانش ایمان آوردند آنها صدیقین،

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۴۲

و شهدا، نزد پروردگارشان هستند، بر آنهاست پاداش (اعمال) شان، و نور (ایمان) شان و کسانی که کافر شدند و آیات ما را تکذیب کردند اصحاب دوزخند. (۱۹)

بدانید زندگی دنیا تنها بازی و سرگرمی، و تجمل پرستی و تفاخر در میان شما و افزون طلبی در اموال و فرزندان است، همانند بارانی که محصولش کشاورزان را در شگفتی فرو می‌برد سپس خشک می‌شود بگونه‌ای که آن را زردرنگ می‌بینی، سپس تبدیل

۱- عن محمد بن كعب: كانت الصحابة بمكة مجدين فلما هاجروا اصابوا الزيف و النعمة فتغيروا عما كانوا عليه فقس قلوبهم فنزلت.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۴۴

وَ أَفْرَضُوا اللَّهَ بِمَعْنَى فَعَلَىٰ كَمَا فِي «مَصْدِقِينَ» نَهْفَتْهُ اسْتِ [عَطْفٌ شَدِيدٌ] لِزَيْرٍ «لَامٌ» بِمَعْنَى الَّذِينَ وَ اسْمُ فَاعِلٍ «مَصْدِقِينَ» بِمَعْنَى، اَصْدَقُوا يَأْتِي بِمَعْنَى فَعَلَىٰ وَ كَوْنِهِ فَرْمُودَةٌ اسْتِ: اِنَّ الَّذِينَ اَصْدَقُوا وَ اَقْرَضُوا بِرَأْسِي كَسَانِي كَمَا خَدَا وَ رَسُوْلًا رَا بَاوْر كَرْدَه وَ دَر رَاهِ خَدَا وَ اَم دَادَنَد.

وَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ اِنَّ اَنْهَ كَمَا خَدَا وَ بِرَأْسِي اِيْمَانٌ اَوْرَدَه اَنْدَر دَر پِيَشْكَاهِ خَدَا بِه مَنَزَلَه صَدِيْقَانِ وَ شَهِيْدَانِدِ وَ اَنْهَانَ كَسَانِي اَنْدَر دَر تَصْدِيْقِ خُوْدِ رَاسْتِ كُوْنِيَنْدِ وَ كَاْمَهَايْشَانِ دَر اَنْ رَاسِخِ وَ ثَابِتِ اسْتِ.

وَ الشَّهْدَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ بِمَعْنَى اِنَّهَانَ كَمَا خَدَا بِه شَهَادَتٌ رَسِيْدَه اَنْدَر دَر نَزْدِ پُرُوْرْدِ كَارِشَانِ اسْتِ.

وَ نُورُهُمْ يَعْنِي بِمَعْنَى اِنَّهَانَ كَمَا خَدَا بِه شَهِيْدَانِ وَ شَهِيْدَانِ بِه اَنْهَانَ دَاَدَه مِي شُوْدِ وَ مَانَدِ اَنْهَانَ نُوْرَانِي اَنْدَر.

اَز حَضْرَتِ صَادِقِ عَلَيْهِ السَّلَامُ رَوَايَتِ اسْتِ كَمَا مَوْْمِنِ شَهِيْدِ اسْتِ وَ اِيْنِ اَيَه رَا قِرَاةً كَرْدَ «۱».

مِي تُوَانِ «وَ الشَّهْدَاءُ» رَا مَبْتَدَاً «وَ لَهُمْ اَجْرُهُمْ» رَا خَيْرِ اَنْ كَرَفْتِ.

اَعْلَمُوا اَنَّهَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَ لَهُوٌ ... اِنَّ كَاهِ خَدَاوَنْدِ سَبْحَانَ مَوْْمِنَانَ رَا بِه زَهْدِ وَرَزِيْ دَر دُنْيَا تَرْغِيْبِ كَرْدَه وَ مِي فَرْمَايَدِ: زَنْدِ كِي دُنْيَا

اَمُوْرِي نَاجِيْزِ اسْتِ كَمَا هِمَانَ بَا زِيْجَه وَ لَهْوِ وَ زِيْنَتِ وَ فَخْرِ فَرُوْشِي وَ اَفْزُوْنِ طَلَبِي اسْتِ.

كَمَثَلِ عَيْثُ اعْجَبَ الْكُفَّارَ سِيسِ خَدَاوَنْدِ حَالَتِ دُنْيَا وَ زُوْدِ سِپَرِي شَدْنِ اَنْ وَ كَمِي فَايْدَه اَش رَا بِه كِيَاهِي تَشْبِيْهِ فَرْمُودَه كَمَا بَارَانَ اَنْ رَا رُوْيَانِيْدَه اسْتِ وَ كِشَاوْرَزَانَ رَا بِه شَكْفَتِ اَوْرَدَه اسْتِ.

اعجب الكفار منظور از كفار همان کشاورزانند، يا كسانی اند كه كفران نعمتهای

-۱

عن الصادق عليه السلام: ان المؤمن شهيد و قرأ هذه الآية.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۴۵

الهي کردند.

ثُمَّ يَهِيْجُ فِتْرَاهُ مُصْفَرًّا سِيسِ خَشْكِ مِي شُوْدِ وَ بِه زَرْدِي مِي كَرَايَدِ وَ خَمِيْدَه وَ شَكْسْتَه مِي شُوْدِ.

وَ فِي الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيْدٌ دَر اٰخِرَتِ اَمُوْرِ بَزْرِ كِي اسْتِ كَمَا هِمَانَ عَذَابِ سَخْتِ وَ اَمْرُزِشِ وَ خَشْنُوْدِي خَدَا سْتِ.

سَابِقُوْا اِلَى مَغْفِرَةٍ مِّنْ رَبِّكُمْ بِه اَمْرُزِشِ پُرُوْرْدِ كَارَتَانَ كَمَا رَهَايِي بَخْشِ اَز عَذَابِ سَخْتِي اسْتِ مَبَادِرَتِ كَنِيْدِ مَانَدِ مَبَادِرَتِ كَسَانِي كَمَا بِا حَرِيْفَانَ خُوْدِ دَر اَسْبِ دُوَانِي مَسَابِقَه مِي كَزَارَنَدِ.

وَ جَنَّتْ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ ... وَ بِه بَهْسْتِي كَمَا عَرْضِ اَنْ مَانَدِ عَرْضِ اَسْمَانِهَائِي هَفْتِ كَاهِ وَ زَمِيْنِهَائِي هَفْتِ كَاهِ اسْتِ (سَبَقْتِ بَكْرِیْدِ) عَلَتْ اِيْنِ كَمَا عَرْضِ دَر اَيَه ذَكْرِ شَدَه وَ طُوْلِ ذَكْرِ نَشَدَه اَنْ اسْتِ كَمَا هَر چَه عَرْضِ دَارْدِ طُوْلِ هَمِ دَارْدِ وَ عَرْضِ اَز طُوْلِ كَمْتَرِ اسْتِ وَ هَر كَاهِ عَرْضِ بَهْسْتِ مَانَدِ اَسْمَانِهَا وَ زَمِيْنِ اَشْدِ اَز طُوْلِ اَنْ فَقَطِ خَدَا اَكْگَاهِ اسْتِ وَ بِسِ.

اَز حَسَنِ [بَصْرِي] رَوَايَتِ اسْتِ كَمَا خَدَا بَهْسْتِ رَا نَابُوْدِ مِي كَنْدِ اَنْ كَاهِ بِه هِمَانَ صُوْرَتِي كَمَا وَصْفِ كَرْدِ بَرِ مِي كَرْدَانَدِ اَز اِيْنِ رُو دَر سْتِ اسْتِ اَنْ رَا وَصْفِ كَنْدِ بِه اِيْنِ كَمَا عَرْضِشِ مَانَدِ اَسْمَانَ وَ زَمِيْنِ اسْتِ «۱».

أَعِدَّتْ لِلَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ لِرَبِّهِمْ اَسْمَانِي كَمَا اَنْ وَعْدَه بَهْسْتِ وَ اَمْرُزِشِ رَا تَصْدِيْقِ دَارَنَدِ اَمَادَه وَ ذَخِيْرَه شَدَه اسْتِ.

ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ بِهْسْتِ فَضْلِ وَ بَخْشِشِ خَدَا سْتِ چُوْنِ عَوَامِلِي كَمَا اِنْسَانَ رَا بِه ثَوَابِ مِي رَسَانَدِ تَكْلِيْفِ وَ مَالِ بَخْشِيْدَنِ وَ اِطَاعَتِ كَرْدَنِ

است، و تمام الطاف، بخششی است که خدا به هر کس بخواهد می‌دهد و آنها مؤمنانند.

۱- عن الحسن - ان الله يفنى الجنة ثم يعيدها على ما وصفه فلذلك صح وصفها بان عرضها كعرض السماء والارض.
ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۴۶

[سوره الحديد (۵۷): آیات ۲۲ تا ۲۷] ص: ۲۴۶

اشاره

ما أصاب من مصيبه في الأرض ولا في أنفسكم إلا في كتاب من قبل أن نبرأها إن ذلك على الله يسير (۲۲) لكيلا تأسوا على ما فاتكم ولا تفرحوا بما آتاكم والله لا يحب كل مختال فخور (۲۳) الذين يبخلون ويأمرون الناس بالبخل ومن يتول فإن الله هو الغني الحميد (۲۴) لقد أرسلنا رسلنا بالبينات وأنزلنا معهم الكتاب والميزان ليقوم الناس بالقسط وأنزلنا الحديد فيه بأس شديد ومنافع للناس وليعلم الله من ينصره ورسله بالغيب إن الله قوي عزيز (۲۵) ولقد أرسلنا نوحاً وإبراهيم وجعلنا في ذريتهما النبوة والكتاب فمنهم مهتد وكثير منهم فاسقون (۲۶)

ثم قمنا على آثارهم برسولنا وقمنا بعيسى ابن مريم وآتيناه الإنجيل وجعلنا في قلوب الذين اتبعوه رفقاً ورحمةً ورهائباً ابتدعوها ما كتبناهم عليهم إلا ابتغاء رضوان الله فما رعوها حق رعايتها فاتينا الذين آمنوا منهم أجرهم وكثير منهم فاسقون (۲۷)

ترجمه: ص: ۲۴۶

هیچ مصیبتی در زمین و نه در وجود شما روی نمی‌دهد مگر این که همه آنها قبل از این که زمین را بیافرینیم در لوح محفوظ ثبت است و این امر برای خداوند آسان است. (۲۲)

این به خاطر آن است

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۴۷

که برای آنچه از شما فوت شده تأسف نخورید، و به آنچه به شما داده است دلبسته و شادمان نباشید، و خداوند هیچ متکبر فخر فروشی را دوست ندارد. (۲۳)

همانها که بخل می‌کنند و مردم را نیز به بخل فرا می‌خوانند، و هر کس (از این فرمان) روی گردان شود (به خدا زبانی نمی‌رساند) چرا که خداوند بی‌نیاز و شایسته ستایش است. (۲۴)

ما رسولان خود را با دلیلهای روشن فرستادیم، و با آنها کتاب (آسمانی) و میزان را (شناسایی حق و قوانین عادلانه) نازل کردیم، تا مردم قیام به عدالت کنند، و آهن را نازل کردیم که در آن قوت شدیدی است، و منافی برای مردم، تا خداوند بداند چه کسی او و رسولانش را یاری می‌کنند بی آن که او را ببینند، خداوند قوی و شکست‌ناپذیر است. (۲۵)

ما نوح و ابراهیم را فرستادیم و در دودمان آنها نبوت و کتاب قرار دادیم بعضی از آنها هدایت یافته‌اند، و بسیاری از آنها گنهکارند. (۲۶)

سپس به دنبال آنها رسولان دیگر خود را فرستادیم، و بعد از آنها عیسی بن مریم را برانگیختیم، و به او انجیل عطا کردیم، در دل کسانی که از او پیروی کردند رأفت و رحمت قرار دادیم، و رهبانیتی را که ابداع کرده بودند، ما بر آنها مقرر نداشته بودیم، گرچه هدفشان جلب خشنودی خدا بود، ولی حق آن را رعایت نکردند، لذا ما به آنها که ایمان آوردند پاداش دادیم، و بسیاری از آنها

فاسقند. (۲۷)

تفسیر: ص: ۲۴۷

مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ مِصِيبَةٌ فِي زَمَانٍ عِبَارَتِ از قحطی و کاستی در میوه‌جات است و در نفوس آدمی بیماری و از دست دادن فرزندان.

إِلَّا فِي كِتَابٍ مَنْظُورٍ از «کتاب» لوح محفوظ است.

مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا ضَمِير «نبرأها» به نفوس بر می‌گردد یا به مصیبت، پیش از آن که نفوس (یا مصیبت) را بیافرینیم. إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ اندازه‌گیری و اثبات این در کتابی بر خدا آسان است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۴۸

لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَى مَا فَاتَكُمْ سَبَسْ خدایانند عِلَّتْ و حکمت آن را با این آیه بیان فرموده که برای از دست دادن نعمتهای دنیا تأسف نخورید و به آنچه خداوند از دنیا به شما داده شادمان نشوید یعنی در صورتی که شما می‌دانید هر چیزی (در عالم) اندازه‌گیری شده و در پیشگاه خدا (لوح محفوظ) نوشته شده است، اندوهتان بر آنچه از دست داده‌اید و شادمانیتان بر آنچه به شما داده شده است، کم خواهد شد.

وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ «بِما آتاکم» نیز قرائت شده و از «إیتاء» و «اتیان» گرفته شده است. همچنین هر گاه دانستید که هیچ چیز از (متاع) دنیا باقی نمی‌ماند برای آن تلاش نمی‌کنید و به کارهای آخرت که با دوام است و از بین نمی‌رود اهتمام می‌ورزید. وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ زیرا هر کسی به زخارف دنیا شاد شود و در نزد او بسیار ارج داشته باشد، به آن فخر بفروشد و بر مردم تکبر کند.

الَّذِينَ يَبْتَخُلُونَ بدل از «كُلُّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ» است و گویی خداوند فرموده است:

خدا کسانی را که بخل می‌ورزند و مردم را به بخل و امی‌دارند و به آن تشویق می‌کنند دوست ندارد. و تمام اینها نتیجه شادمانی آنها به زیور دنیا است.

وَمَنْ يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ هر کس از اوامر و نواهی خدا روی بگرداند خدا از او و طاعتش بی‌نیاز است خدایی که در تمام کارهایش ستوده است.

فَإِنَّ اللَّهَ الْغَنِيُّ [بدون هو] نیز قرائت شده است.

بِالْبَيِّنَاتِ مَنْظُورٍ دلیلهای و معجزه‌ها و کتاب وحی و آنچه مردم از حلال و حرام بدان محتاجند.

الْمِيزَانَ مَنْظُورٍ عدل است و گویند میزان همان ترازویی است که دو کفه دارد.

روایت شده که جبرئیل علیه السلام میزان را نازل ساخت و به نوح علیه السلام داد و گفت: به قوم

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۴۹

خود دستور بده با آن وزن کنند «۱».

وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ یعنی آهن را آفریده و ایجاد کردیم مانند این گفته خداوند وَأَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْأَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ «برای شما انسانها هشت قسم از چهارپایان ایجاد کرد» (زمر/ ۶) برای این که اوامر و احکام الهی از آسمان به زمین نازل می‌شود.

از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت شده که خداوند چهار برکت را از آسمان نازل فرمود، آهن، آتش، آب و نمک «۲».

فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ در آهن قدرتی سخت است که جنگیدن با آن می‌باشد.

وَمَنَافِعٍ لِلنَّاسِ آهن در زندگی انسانها و صنعتهایشان منافی دارد، و هر صنعتی را در نظر بگیرید آهن به عنوان ابزاری در آن وجود

دارد.

وَ لِيُعَلِّمَ اللَّهُ مَن يَنْصُرُهُ وَ رُسُلَهُ تَا بَدَانَدَ كَه خَدَاوَنَدَ اَز يَارِي كَسَانِي كَه اَو وَ پِيَامْبِرَانَش رَا بَا بَه كَار گِيرِي شَمَشِيرَهَا وَ دِيگَر سَلَاحَهَا دَر پِيكَار بَا دَشْمَنَان دِين يَارِي مِي كَنَنْد آگَاَه اَسْت.

«بالغيب» در غياب آنها و به علم واقعی.

از ابن عباس روایت است که خدا را یاری می‌کنند و او را نمی‌بینند «۳».

إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ بَه قَدْرَت وَ عَزَّتْ خُود دَر نَابُود كَرْدَن هَر كَسِي كَه نَابُودِيَش رَا بَخُوهَد، نِيرومَنْد اَسْت وَ اَز آفْرِيْد گَانَش بِي نِيَاز اَسْت، وَ عَلَّتْ مَكْلَفْ سَاخْتَن آَنَهَا بَه جِهَاد اَيْن اَسْت كَه بَا اِطَاعَت اَز فَرْمَان اَو بَه ثَوَاب بَرَسَنْد.

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا وَ إِبْرَاهِيمَ دَلِيلَ اَيْن كَه خَدَاوَنَد سَبْحَان نُوح وَ اِبْرَاهِيمَ رَا مَخْصُوصَ بَه ذِكْر قَرَار دَاد آَن اَسْت كَه هَر دُو پِدْر پِيَامْبِرَان بُوَدَنْد.

۱-

روی ان جبرئیل علیه السلام نزل بالمیزان فدفعه الی نوح و قال: مر قومك یزنوا به.

۲- و

عن النبی صلی الله علیه و آله ان الله عزّ و جلّ انزل اربع برکات من السماء الی الارض انزل الحديد، و النار، و الماء، و الملح.

۳- عن ابن عباس: ينصرونه و لا يبصرونه.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۵۰

وَ جَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِمَا التُّبُوءَ وَ الْكِتَابَ مَنْظُورَ اَز قَرَار دَادَن كِتَاب دَر ذَرِيَه نُوح وَ اِبْرَاهِيمَ وَحِي اَسْت، اَز اِبْن عَبَّاسِ رُوَايْت اَسْت كَه مَنْظُور اَز كِتَاب نُوْشْتَن خَط بَا قَلَم اَسْت «۱».

فَمِنْهُمْ مُّهْتَدٍ وَ كَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ اَز ذَرِيَه آَنَهَا يَا اَز ذَرِيَه مَرْسَل آَنَهَا بَعْضِي هِدَايْت يَافْتَه_اَنْد وَ بَعْضِي فَاسِقٌ وَ فَاسِقَان بِيْشْتَرَنْد وَ ذِكْر اَرْسَال وَ مَرْسَلِيْن بَر اَيْن قَوْل دَلَالْت دَارْد.

فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةٌ كَلِمَه «رَأْفَةٌ» نِيْز قَرَائْتْ شُدَه اَسْت وَ مَعْنَايَش اَيْن اَسْت كَه بَه آَنَهَا تَوْفِيْق دَادِيْم كَه دَر مِيَان خُودشان مَهْرَبَانِي وَ رَحْمَت مَتَقَابَل دَاشْتَه بَاشَنْد.

وَ رَهْبَانِيَّةٌ اَبْتِدَعُوهَا رَهْبَانِيَّةٌ تَرْك دُنْيَا وَ رَفْتَن بَه كُوهَا وَ دِيرَهَا وَ جَدَا شَدَن اَز جَمْع مَرْدَم بَرَاي عِبَادَت اَسْت وَ مَعْنَايَش عَمَلِي اَسْت كَه بَه رَهْبَان مَنَسُوب اَسْت وَ رَهْبَان بَه مَعْنَاي خَائِف وَ تَرْسَان اَز «رَهْب» اَسْت مَانَنْد خَشْيَان كَه اَز خَشْي، نَصَب «رَهْبَانِيَّة» بَه فَعْل مَقْدَّرِي اَسْت كَه فَعْل ظَاهَر آَن رَا تَفْسِير مِي كَنْد وَ تَقْدِير جَمْلَه، اَبْتَدَعُوا رَهْبَانِيَّةً اَبْتَدَعُوهَا، اَسْت يَعْنِي آَن رَهْبَانِيَّة رَا اَز خُودشان پَدِيد آورده و بر خود واجب کردند.

ما كَتَبْنَا عَلَيَّهِمْ رَهْبَانِيَّةً كَه مَا بَر آَنَهَا وَاجِب نَكْرَدِيْم.

إِلَّا اِتِّبَاعَ رِضْوَانِ اللَّهِ جَمْلَه اَسْتِثْنَاي مَنَقَطْع اَسْت يَعْنِي لِيكِن آَنَان رَهْبَانِيَّة رَا بَه مَنْظُور خَشْنُودِي خُود اَخْتِرَاع كَرْدَنْد.

فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا پَس آَن چنان كَه لَازِم بُوَد رِعَايْت خَشْنُودِي خُود رَا نَكْرَدَنْد هَمَان طُور كَه بَر نَذْر كَنْنَدَه لَازِم اَسْت بَه نَذْر خُود عَمَل كَنْد، چَرَا كَه بَا خُود پِيْمَان بَسْتَه_اَنْد وَ پِيْمَان شَكْنِي رُوَا نِيْسْت.

۱- عن ابن عباس: الخط بالقلم.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۵۱

فَاتَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا مِنْهُمْ اجر کسانی از آنان را که به عیسی علیه السلام ایمان آورده و اهل رأفت و رحمتند خواهیم داد.
وَ كَثِيرٌ مِنْهُمْ فاسِقُونَ بسیاری از ایشان کافرند.

[سوره الحديد (۵۷): آیات ۲۸ تا ۲۹] ص: ۲۵۱

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ آمِنُوا بِرَسُولِهِ يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ وَيَجْعَلْ لَكُمْ نُورًا تَمْشُونَ بِهِ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۲۸)
لئلا يعلم أهل الكتاب إلا يقدرون على شيء من فضل الله وأن الفضل بيد الله يؤتیه من يشاء والله ذو الفضل العظيم (۲۹)

ترجمه: ص: ۲۵۱

ای کسانی که ایمان آورده‌اید از خدا بپرهیزید، و به رسولش ایمان بیاورید، تا دو سهم از رحمتش را به شما ببخشد، و برای شما نوری قرار دهد که با آن (در میان مردم و در مسیر زندگی خود) راه بروید، و گناهان شما را ببخشد، و خداوند غفور و رحیم است. (۲۸)

تا اهل کتاب بدانند که آنها قادر بر چیزی از فضل خدا نیستند، و فضل (و رحمت) تماما به دست اوست، به هر کس بخواهد می‌بخشد و خداوند دارای فضل عظیم است. (۲۹)

تفسیر: ص: ۲۵۱

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ای کسانی که به موسی و عیسی علیه السلام ایمان آورده‌اید از خدا بپرهیزید و به محمد صلی الله علیه و آله ایمان بیاورید.

يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ خدا در برابر ایمان آوردنتان به محمد صلی الله علیه و آله و انبیای پیشین دو بهره از رحمتش به شما می‌دهد.

وَ يَجْعَلْ لَكُمْ نُورًا ... و خدا در روز قیامت برایتان نوری قرار می‌دهد که با آن راه بروید. ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۵۲
وَ يَغْفِرْ لَكُمْ و گناهان گذشته شما را می‌آمرزد.

لئلا يعلم «لا» در «لئلا» زایده است یعنی برای این که (محمد صلی الله علیه و آله) بدانند یا اهل کتاب که به محمد صلی الله علیه و آله ایمان نیاورده‌اند بدانند.

أَلَّا يَقْدِرُونَ «ان» در «ألا» مخففه از مثقله است و اصلش «أنه لا يقدر» بوده و ضمیر برای شأن است.

عَلَى شَيْءٍ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ یعنی به هر چیزی از آنچه ذکر شد از فضل خدا که عبارت از کفیلین، نور و آمرزش است نخواهند رسید زیرا آنان به پیامبر صلی الله علیه و آله ایمان نیاورده بنا بر این ایمانشان به پیامبران پیشین نفعی به حالشان ندارد. بعضی گفته‌اند: «لا» زایده نیست و معنای آیه این است، تا یهود ندانند که پیامبر و مؤمنان قدرت بر این (رسیدن به دو پاداش که نور و مغفرت است) ندارند، یعنی یهود می‌دانند که آنها بر فضل خدا قادرند (دو پاداش به آنها می‌رسد) و ضمیر در «يقدر» به پیامبر و مؤمنان بر می‌گردد. (مرجعش اهل کتاب نیست).

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۵۳

جزء بیست و هشتم از سوره مجادله آیه ۱ تا سوره تحریم آیه ۱۲

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۵۵

سوره مجادله ص: ۲۵۵

اشاره

این سوره مدنی است و بیست و دو آیه دارد.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۲۵۵

در حدیث ابی (بن کعب) آمده است که هر کس سوره مجادله را بخواند در روز قیامت در زمره حزب الله خواهد بود، تا آخر حدیث»

[سوره المجادله (۵۸): آیات ۱ تا ۵] ص: ۲۵۵

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ (۱) الَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْكُمْ مِنْ نِسَائِهِمْ مَا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ إِنْ أُمَّهَاتُهُمْ إِلَّا اللَّائِي وَلَدْنَهُمْ وَإِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُنْكَرًا مِنَ الْقَوْلِ وَزُورًا وَإِنَّ اللَّهَ لَعَفُوفٌ غَفُورٌ (۲) وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَا ذَلِكَمْ تَوْعَظُونَ بِهِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (۳) فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصَةَ يَوْمَ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعِينَ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَا فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فِطْعَامُ سِتِّينَ مِسْكِينًا ذَلِكَ لِيُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۴)
 إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ كُبِتُوا كَمَا كُبِتَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَقَدْ أَنْزَلْنَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ (۵)

۱- فی حدیث ابی بن کعب، و من قرأ سورة المجادله كتب من حزب الله يوم القيامة، الخبر.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۵۶

ترجمه: ص: ۲۵۶

به نام خداوند بخشنده بخشایشگر

خداوند قول زنی را که درباره شوهرش به تو مراجعه کرده بود و به خداوند شکایت می کرد شنید (و تقاضای او را اجابت کرد) خداوند گفتگوی شما را با هم (و اصرار آن زن را درباره حل مشکلش) می شنید و خداوند شنوا و بیناست. (۱)
 کسانی که از شما نسبت به همسرانشان «ظهار» می کنند و می گویند انت علی کظهر امی «تو نسبت به من به منزله مادرم هستی» آنها هرگز مادرانشان نیستند مادرانشان تنها کسانی هستند که آنها را به دنیا آورده اند، آنها سخنی منکر و زشت و باطل می گویند و خداوند بخشنده و آمرزنده است: (۲)

کسانی که همسران خود را «ظهار» می کنند سپس به گفته خود باز می گردند، باید پیش از آمیزش جنسی آنها با هم، برده‌ای را آزاد

کنند، این دستوری است که به آن اندرز داده می‌شوید، و خداوند به آنچه انجام می‌دهید آگاه است. (۳)

و کسی که توانایی (بر آزاد کردن برده) نداشته باشد دو ماه متوالی قبل از آمیزش جنسی روزه بگیرد، و کسی که توانایی این را هم نداشته باشد شصت مسکین را اطعام کند، این برای آن است که به خدا و رسولش ایمان بیاورید، اینها مرزهای الهی است و کسانی که با آن مخالفت کنند عذاب دردناکی دارند. (۴)

کسانی که با خدا و رسولش دشمنی می‌کنند خوار و ذلیل می‌شوند، آن گونه که پشینیان آنها خوار و ذلیل شدند، ما آیات روشنی نازل کردیم، و برای کافران عذاب خوار ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۵۷

کننده‌ای است. (۵)

تفسیر: ص: ۲۵۷

اشاره

قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي

[شأن نزول]: ص: ۲۵۷

این سوره درباره خوله دختر ثعلبه زن اوس بن صامت برادر عباد نازل شده که او را در حال سجده دید و چون نمازش تمام شد خواست از او کام بگیرد اما زن امتناع کرد، اوس به خشم آمد و او زود خشمگین می‌شد پس او راظهار کرد زن خدمت رسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ أَهْلِ بَيْتِهِ وَسَلَّمَ در حالی که جوان و مورد رغبت بودم با من ازدواج کرد و چون سنی از من گذشته و فرزندانم زیاد شده مرا به منزله مادرش قرار داده (ظهار کرده) است پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ أَهْلِ بَيْتِهِ وَسَلَّمَ عرض کرد: ای رسول خدا اسمی از طلاق برده نشده و او پدر فرزندان من است و هم چنان می‌گفت: از این بد حالی و گرفتاری به درگاه خدا شکایت می‌کنم، که «قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ» نازل شد، یعنی زنی که راجع به کار شوهرش حال خود را پیایی می‌گفت و بد حالی خویش و شکایتش را به درگاه خدا اظهار می‌کرد.

وَاللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا خُذَا كَقَوْلِ شَمَّا رَا مِي شُونُد.

الَّذِينَ يُظَاهِرُونَ «يُظَاهِرُونَ» به تشدید «ظ» و «يُظَاهِرُونَ» به تشدید «ه» نیز قرائت شده و اصل آن «يُظَاهِرُونَ» و «يُتَظَاهِرُونَ» بوده است، و «يُظَاهِرُونَ» از مظاهر و ظهار نیز خوانده شده است.

مِنْكُمْ در این کلمه توییخی برای عربهاست زیرا «ظهار» از اعتقادات آنها بود و معنای آیه این است، کسی که به زنش می‌گوید: انت علی کظهر اتمی، با این سخن زنش را مانند مادر خود و ملحق به آن می‌داند و این تشبیهی نادرست است چون دو حالت با هم مخالفند.

إِنَّ أُمَّهَاتُهُمْ إِلَّا اللَّائِي وَلَدْنَهُمْ در حقیقت مادرانشان همانهایی هستند که آنها را به دنیا آورده‌اند و دیگر زنان به آنها ملحقند چون در حکم آنان داخلند، بنا بر این زنان

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۵۸

دایه به وسیله شیر دادن داخل در حکم مادرانند و همچنین زنان رسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ أَهْلِ بَيْتِهِ وَسَلَّمَ زیرا خدا ازدواج با

آنها را بر امت مسلمان حرام کرده و با این حرمت داخل در حکم مادران می‌باشند. اما در بودن زنان [برای شوهرانشان] بسیار بعید است زیرا نه حقیقتا مادرند و نه داخل در حکم مادران پس سخنظهار کننده در حقیقت و از نظر احکام شرعی ناپسند است. «و زورا»، سخنی باطل و منحرف از حق است.

وَ إِنَّ اللَّهَ لَعَفُوفٌ غَفُورٌ خداوند گناه گذشته او (اوس) را در صورت توبه می‌آمرزد.
ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا در این عبارت چند قول است:

۱- مقصود کسانی هستند که قبل از اسلام این سخن زشت (صیغهظهار) را می‌گفتند و با آمدن اسلام آن را ترک کرده سپس به آن بازگشتند کفار کسی که به این سخن باز گردد آزاد کردن یک بنده است. و تنها پس از دادن کفاره می‌تواند با زنش آمیزش کند و جز با کفاره دادن زنش بر او حلال نمی‌شود.

۲- معنای آیه این است که سپس گفتارشان را جبران کنند زیرا کسی که کاری را جبران می‌کند به آن کار باز می‌گردد و ضرب المثل «عاد غیث علی أفسد» از همین قبیل است، یعنی آنچه را باران فاسد کرده بود با اصلاح جبران کرد و معنای آیه این است که جبران این سخن (ظهار) با کفاره دادن است. تا حال زن و شوهر به حالت پیش ازظهار برگردد.

۳- مقصود از «ما قالوا» چیزی باشد که با لفظظهار بر خود حرام کرده‌اند و سخنی را که گفته شده بجای چیزی که درباره آن سخن گفته شده قرار دهیم مانند آنچه در سخن خداوند است: وَ نَرِيهُ مَا يَقُولُ، «آنچه را او می‌گوید (از اموال و فرزندان) از او به ارث می‌بریم». (مریم / ۸۰) یعنی سپس قصد می‌کنند به منظور بهره‌بری از زن با آمیزش یا تماس شهوانی به

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۵۹

او رجوع کنند.

ذَلِكُمْ تُوَعَّظُونَ بِهِ به آن حکم موعظه می‌شوید زیرا حکم به کفاره (دادن) دلیل بر ارتکاب گناه و جنایت است و بجاست که با این حکم پند بگیرند تا دوبارهظهار نکنند.

فَمَنْ لَمْ يَجِدْ كَسِي كَه بَرْدَه ن یافت.

فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ بر او لازم است دو ماه پیاپی روزه بگیرد.

مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتِمَّ آسَا اگر برخی از دو ماه را روزه گرفت آن گاه برده یافت بر او لازم نیست بر گردد و روزه بگیرد و اگر برگردد بهتر است.

فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ كَسِي كَه به سبب بیماری یا پیری نتواند روزه بگیرد شصت مسکین را اطعام کند و برای هر مسکینی نیم صاع «۱» غذا بدهد و اگر نتواند یک «مد» «۲» غذا بدهد.

«ذَلِكَ» آن توضیح و تعلیم احکام.

لِئْتَمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ برای این است که در عمل به احکام الهی به خدا و رسولش ایمان بیاورید.

وَ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ آن حدودی است که خدا معین فرموده و تجاوز از آن حدود جایز نیست.

وَ لِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ برای کسانی که از آن حدود الهی تجاوز کنند عذابی دردناک است.

يُحَادُّونَ آنها دشمنی می‌ورزند و خود را به زحمت می‌اندازند.

«کتبوا» خوار و گرفتار می‌شوند چنان که دشمنان پیامبران که پیش از آنها بودند خوار شدند.

۱- صاع، پیمانهای است معادل چهار مد به وزن سه کیلو گرم. فرهنگ معین، ج ۲، ص ۲۱۲۳- م.

۲- پیمانهای است به وزن یک چارک یا هفتصد و پنجاه گرم. فرهنگ عمید. ج ۲، حرف (م)- م. [.....]

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۶۰

[سوره المجادله (۵۸): آیات ۶ تا ۱۰] ص: ۲۶۰

اشاره

يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعاً فَيُنَبِّئُهُم بِمَا عَمِلُوا أَحْصَاهُ اللَّهُ وَنَسُوهُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ (۶) أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوَى ثَلَاثَةٍ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَةٍ إِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَلَا أَدْنَى مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ مَا كَانُوا ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۷) أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوَى ثُمَّ يُعْوَدُونَ لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَيَتَنَاجَوْنَ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَةِ الرَّسُولِ وَإِذَا جَاؤُكَ حَيَّوْكَ بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللَّهُ وَيَقُولُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللَّهُ بِمَا نَقُولُ حَسْبُكُمْ جَهَنَّمُ يَصَلُّونَهَا فَبِئْسَ الْمَصِيرُ (۸) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَتَنَاجَوْا بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَةِ الرَّسُولِ وَتَنَاجَوْا بِالْبُرِّ وَالْتَّقْوَى وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ (۹) إِنَّمَا النَّجْوَى مِنَ الشَّيْطَانِ لِيَحْزَنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ لَيْسَ بِضَارِهِمْ شَيْئاً إِلَّا بِالَّذِينَ اللَّهُ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ (۱۰)

ترجمه: ص: ۲۶۰

در آن روز که خداوند همه آنها را بر می‌انگیزد، و از اعمالی که انجام داده‌اند با خبر می‌سازد، اعمالی که خداوند آن را احصا نموده و آنها فراموش کردند، و خداوند بر هر چیز شاهد و ناظر است. (۶)
آیا نمی‌دانی که خداوند آنچه را در آسمانها و آنچه در زمین است می‌داند، هیچ گاه سه نفر با هم نجوا نمی‌کنند مگر این که خداوند چهارمین آنهاست، و هیچ گاه پنج نفر با هم نجوا نمی‌کنند مگر این که خداوند ششمین آنهاست، و نه تعدادی کمتر و نه بیشتر از آن مگر این

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۶۱

که او همراه آنهاست هر جا که باشند، سپس روز قیامت آنها را از اعمالشان آگاه می‌سازد چرا که خداوند به هر چیزی داناست. (۷)
آیا ندیدی کسانی را که از نجوا نهی شدند سپس به کاری که از آن نهی شدند باز می‌گردند و برای انجام گناه و تعدی و نافرمانی رسول خدا به نجوا می‌پردازند، و هنگامی که نزد تو می‌آیند تو را تحیتی می‌گویند که خدا به تو نگفته است، و در دل می‌گویند چرا خداوند ما را به خاطر گفته‌هایمان عذاب نمی‌کند؟ جهنم برای آنها کافی است! وارد آن می‌شوند و بد جایگاهی است. (۸)
ای کسانی که ایمان آورده‌اید هنگامی که نجوا می‌کنید به گناه و تعدی و معصیت رسول خدا نجوا نکنید، و به کار نیک و تقوا نجوا کنید، و از مخالفت خدایی که بازگشت و جمع شما به سوی اوست پرهیزید. (۹)
نجوا تنها از ناحیه شیطان است که می‌خواهد با آن مؤمنان غمگین شوند، ولی نمی‌تواند ضرری به آنها برساند جز به فرمان خدا، بنا بر این مؤمنان باید تنها بر خدا توکل کنند. (۱۰)

تفسیر: ص: ۲۶۱

يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ «يوم» یا به «مهین» منصوب است یا به «لهم، یعنی للكافرين» جمعاً یعنی خدا تمام آنها را بدون این که یک نفرها شود بر می‌انگیزد یا در یک حال گروهی می‌آورد چنان که گفته می‌شود حتی همه.

فَيَبْنُهُمْ بِمَا عَمِلُوا و به منظور سرزنش و شرمنده کردن آنها در جمع حاضران کارهایی را که انجام داده‌اند به آنها خبر می‌دهند. اَحْصَاءُ اللّٰهُ اَعْمَالِشَان را بر آنها می‌شمارد و در نامه عملشان ثبت می‌کند. وَ نَسُوهُ آنها گناهانی را که کرده‌اند بر اثر بی‌اعتنایی از یاد برده‌اند. اَلَمْ تَرَ هَمْزَه در «الم» همزه استفهام و به معنای تقریر است.

مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوَى «یکون» با «ی»- و «ت» هر دو قرائت شده «کان» تامّه و «من»

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۶۲

زایده است و «نجوی» از تناجی «به معنای در گوشی سخن گفتن» است و به «ثلاثه» اضافه شده است، یعنی نجوای سه نفر یا متّصف به سه یعنی اهل نجوا که سه نفر باشند، اهل حذف شده و خداوند «ثلاثه» و «خمسه» را ذکر کرده است. وَ لَا اُذْنِي مِنْ ذَلِكْ خداوند فرموده و نه کمتر از آن و این سخن بر «دو» و «چهار» دلالت می‌کند و با گفتن «و لا اکثر» اعداد بعد از آن و نزدیک به آن را شامل می‌شود.

و لا- اکثر، به نصب «را» نیز قرائت شده تا دلالت کند که «لا» برای نفی جنس است و ممکن است مرفوع و عطف بر محلّ «لا» با «ادنی» باشد چنان که گویند: لا حول و لا قوه الا باللّه، که «حول» مفتوح و «قوه» مرفوع باشد و ممکن است هر دو بنا بر مبتدا بودن یا معطوف بودن به محلّ «من نجوی» مرفوع باشند.

إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ بودن خدا با آنها (نجوا کردن) به این معناست که آنها نجوا می‌کنند و خداوند از نجوای آنها آگاه است و چیزی از سخنان در گوشی آنها بر خدا پوشیده نیست و گویی آنها را مشاهده می‌کند.

اَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوَى کسانی که از نجوا نهی شده‌اند یهودیان و منافقانند که در میان خود در گوشی سخن می‌گفتند و به مؤمنان می‌نگریستند و با چشم به آنها اشاره می‌کردند.

و آن عمل مؤمنان را غمگین می‌ساخت پس پیامبر خدا صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ و آله از آن کار نهی کرد و آنها همان کار را تکرار کردند و با یکدیگر به چیزی نجوا می‌کردند که گناه و ستم به مؤمنان و سفارشی به مخالفت و نافرمانی پیامبر صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ و آله بود.

یتناجون، فلا تتناجوا، ینتجون، فلا تتنجوا، انتجاء باب افتعال از نجوی نیز قرائت شده است.

وَ إِذَا جَاؤُكَ حَيُّوْكَ بِمَا لَمْ يُحْيِكَ بِهِ اللّٰهُ در تحیت گفتن بر تو، السّیام علیک می‌گویند و سام به معنای مرگ است حال آن که خدای متعال می‌فرماید: وَ سَلَامٌ عَلٰی عِبَادِهِ

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۶۳

الَّذِينَ اصْطَفٰی

«و سلام (و درود) بر بندگان برگزیده‌اش» (نمل / ۵۹).

وَ يَقُولُونَ فِيْ اَنْفُسِهِمْ و با خود می‌گویند اگر «محمد ص» پیامبر است پس چرا خدا ما را به گفتارمان عذاب نمی‌کند پس خداوند سبحان فرمود:

حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ دُوْرُخِ برای عذاب آنها کافی است.

يَصْلَوْنَهَا در روز قیامت به دوزخ می‌رسند.

فَبِئْسَ الْمَصِيْرُ دُوْرُخِ بد جایگاهی است.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ای کسانی که به زبانهایتان ایمان آورده‌اید، این معنی در صورتی است که خطاب به منافقان باشد، امّا اگر مؤمنان مخاطب باشند مقصود این است که هر گاه نجوا کردید، در آن به منافقان که به شر نجوا می‌کنند، شبیه نشوید.

وَ تَنَاجَوْا بِالْبُرِّ وَ التَّقْوٰی نجوای شما در نیکی و تقوا باشد، و در حدیث است که هر گاه سه نفر بودید دو نفر با هم نجوا نکنند که

رفیقشان (سومی) غمگین می‌شود.

إِنَّمَا النَّجْوَى «لام» در «النجوی» اشاره به نجوای به گناه و تجاوز است به دلیل فرموده خدا لِيَحْزَنَ الَّذِينَ آمَنُوا، که در آیه بعدی است. و معنایش این است که شیطان چنان نجوا را در نظر آنان می‌آراید که گویی نجوا از خود شیطان است تا مؤمنان را خشمگین و غمگین سازد.

وَ لَيْسَ بِضَارِّهِمْ شَيْئاً إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ شيطان، یا اندوه، به مؤمنان زبانی نمی‌رساند مگر به خواست خدا و آن بدین گونه است که مرگ خویشاوندانشان را مقدر فرماید چنان که منافقان در هنگام نجوا همان مرگ خویشان را به ذهن آنها می‌انداختند. لِيَحْزَنَ الَّذِينَ «ليحزن» از آزرته، باب افعال نیز قرائت شده است.

[سوره المجادله (۵۸): آیات ۱۱ تا ۱۷] ص: ۲۶۳

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ وَإِذَا قِيلَ انشُزُوا فَانْشُزُوا يَرَفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (۱۱) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَةٌ ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَأَطْهَرُ فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۲) أَلْأَشْفَقْتُمْ أَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَاتٍ فَإِذْ لَمْ تَفْعَلُوا وَتَابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ (۱۳) أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ تَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مَا هُمْ مِنْكُمْ وَلَا مِنْهُمْ وَيَخْلِفُونَ عَلَى الْكُذِبِ وَهُمْ يَعْلَمُونَ (۱۴) أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ عَذَاباً شَدِيداً إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۱۵) اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَلَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ (۱۶) لَنْ نُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئاً أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (۱۷)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۶۴

ترجمه: ص: ۲۶۴

ای کسانی که ایمان آورده‌اید هنگامی که به شما گفته می‌شود مجلس را وسعت بخشید (و به تازه واردها جا دهید) وسعت بخشید، تا خداوند (بهشت را) برای شما وسعت بخشد و هنگامی که گفته شود بر خیزید، برخیزید اگر چنین کنید خداوند آنها را که ایمان آورده‌اند و کسانی را که از علم بهره دارند درجات عظیمی می‌بخشد. (۱۱)

ای کسانی که ایمان آورده‌اید هنگامی که می‌خواهید با رسول خدا نجوا کنید قبل از آن صدقه‌ای (در راه خدا) بدهید، این برای شما بهتر و پاکیزه‌تر است، و اگر توانایی نداشته باشید خداوند غفور و رحیم است. (۱۲)

آیا ترسیدید فقیر شوید که از دادن صدقات قبل از نجوا خودداری کردید؟ اکنون که این کار را نکردید و خداوند توبه شما را پذیرفت نماز را برپا دارید و زکات را بپردازید و خدا و

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۶۵

پیامبرش را اطاعت کنید و (بدانید) خداوند از آنچه انجام می‌دهید با خبر است. (۱۳)

آیا ندیدید کسانی را که طرح دوستی با جمعیتی که مورد خشم خدا بود ریختند؟ اینها نه از شما هستند و نه از آنان! آنها سوگند دروغ یاد می‌کنند (که از شما هستند) در حالی که خودشان می‌دانند (دروغ می‌گویند). (۱۴)

خداوند عذاب شدیدی برای آنها فراهم ساخته، زیرا اعمالی را که انجام می‌دهند بد است (۱۵)

آنها سوگندهای خود را سپری قرار دادند و مردم را از راه خدا باز داشتند، لذا برای آنها عذاب خوار کننده‌ای است. (۱۶)
اموال و اولادشان به هیچ وجه آنها را از عذاب الهی حفظ نمی‌کند، آنها اصحاب آتشند و جاودانه در آن می‌مانند. (۱۷)

تفسیر: ص: ۲۶۵

تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ مَجْلِسَهَا را وسعت بخشید و باید بعضی از شما بعضی دیگر را جای دهد از گفته عرب افسح عني یعنی دور شو از من.

فی المجالس منظور مجلس پیامبر صلی الله علیه و آله بوده که مسلمانان بسیار علاقه داشتند برای شنیدن سخنان آن حضرت به او نزدیک شوند و در این کار با هم رقابت می‌کردند و به دیگران جا نمی‌دادند خداوند امر فرمود که به دیگران جا بدهید.
«مجالس» به صورت جمع قرائت شده و به قولی منظور مجلسی از مجالس جنگ یعنی مرکز جنگجویان است مانند: مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ «انتخاب اردوگاه جنگ» (آل عمران/ ۱۲۱) و چنان بود که مردی به صف جنگجویان می‌پیوست و می‌گفت راه باز کنید و آنها بر اثر عشقی که به شهادت داشتند به او جا نمی‌دادند.

يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ خدا به شما گشایش دهد، این آیه کلّیت دارد و هر موردی را که گشایش در آن مطلوب است شامل می‌شود مانند روزی، جا، قبر، و غیره.

وَ إِذَا قِيلَ انْشُرُوا و هر گاه گفته شود که از مجلس پیامبر صلی الله علیه و آله یا برای نماز و جهاد و کارهای نیک برخیزید. اطاعت کنید.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۶۶

انشروا به ضَمّ و کسر (ش) هر دو قرائت شده است.

يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا خداوند مؤمنان را در برابر اطاعت از دستورات خود و رسولش و بویژه مؤمنان عالم را از نظر درجه رفعت می‌بخشد و عبد الله بن مسعود هر گاه این آیه را قرائت می‌کرد می‌گفت: ای مردم این آیه را درک کنید که شما را به دانش تشویق می‌کند.

از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت شده که میان عالم و عابد صد درجه فاصله است که میان هر دو درجه به اندازه هفتاد سال دواندن اسب مسابقه است «۱».

از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت است که: برتری عالم بر عابد مانند برتری ماه شب چهارده بر دیگر ستارگان است «۲». و نیز از آن حضرت روایت شده: در روز قیامت سه گروه شفاعت می‌کنند، اول پیامبران سپس علما آن گاه شهیدانند و چه بزرگ درجه‌ای است.

[درجه علما] که به گواهی رسول خدا [در این حدیث] میان درجه نبوت و شهادت قرار گرفته است «۳».

از زهری نقل شده که مراد از علم ذکر و یاد آوری است و آن را فقط مردانی دوستدارند که یادآور دانشند.

إِذَا نَاجَيْتُمْ روایت شده که مردم با پیامبر صلی الله علیه و آله بسیار راز و درگوشی می‌کردند تا حضرت به ستوه آمد پس به آنها امر شد که قبل از رازگویی و نجوا صدقه بدهند و چون مردم وضع را چنین دیدند از رازگویی با پیامبر صلی الله علیه و آله دست کشیدند و جز علی علیه السلام کسی با آن حضرت راز نمی‌گفت و آن حضرت دیناری به محضر پیامبر صلی الله علیه و آله آورد و آن را صدقه داد و سپس آیه نازل شد که در رازگویی و نجوا بدون پرداخت

و تَابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ و خدا تقصیر و تفریط شما را بخشید.

فَأَقِمْوَا الصَّلَاةَ پس در نماز و دادن زکات و دیگر عبادات تفریط نکنید.

بِمَا تَعْمَلُونَ «تعملون» با «ی» و «ت» در هر دو جا قرائت شده است.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ تَوَلَّوْا قَوْمًا مُسْلِمَانًا بآیهود دوستی می کردند.

غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ یهودیان کسانی بودند که خدا بر آنها خشم گرفت در گفتار خداوند مَنْ لَعَنَهُ اللَّهُ وَ غَضِبَ عَلَيْهِ «کسانی که خداوند آنها را از رحمت خود دور ساخته و مورد خشم قرار داده است». (مائده/ ۶۰) مَا هُمْ مِنْكُمْ وَ لَا مِنْهُمْ شما را نصیحت می کند که ای مسلمانان آنها در دین و ولایت نه از مؤمنانند و نه از یهود مانند گفته خداوند. مُذَبِّذِينَ بَيْنَ ذَلِكَ «آنها افراد بی‌هدفی هستند». (نساء/ ۱۴۳) وَ يَخْلِفُونَ عَلَى الْكُذِبِ یعنی می گویند به خدا ما مسلمانیم در حالی که می دانند شیء مورد قسم (مسلمان بودن) دروغ است.

اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً سوگندهایی را که یاد کرده‌اند پوششی گرفته و در صورتی که گمانی از آنها ظاهر شود بدین وسیله آن را از خود دفع می کنند.

[سوره المجادلة (۵۸): آیات ۱۸ تا ۲۲] ص: ۲۶۸

اشاره

يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعًا فَيَخْلِفُونَ لَهُ كَمَا يَخْلِفُونَ لَكُمْ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ عَلَىٰ شَيْءٍ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْكَافِرُونَ (۱۸) اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَأَنسَاهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ أُولَئِكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُونَ (۱۹) إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ فِي الْأَذَلِّينَ (۲۰) كَتَبَ اللَّهُ لِمُؤْمِنِينَ أَنَا وَرَسُولِي إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ (۲۱) لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ أُولَئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ وَأَيَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ وَيُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ أُولَئِكَ حِزْبُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۲۲)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۶۹

ترجمه: ص: ۲۶۹

به خاطر بیاورید روزی را که خدا همه آنها را بر می انگیزد آنها برای خدا نیز سوگند (دروغ) یاد می کنند همان گونه که (امروز) برای شما سوگند می خورند، و گمان می کنند (با این سوگندهای دروغ) کاری می توانند انجام دهند بدانید آنها دروغگویانند. (۱۸) شیطان بر آنها چیره شده و یاد خدا را از خاطر آنها برده است، آنها حزب شیطانند بدانید حزب شیطان زیانکارانند. (۱۹)

کسانی که با خدا و رسولش دشمنی می کنند آنها در زمره ذلیل ترین افرادند. (۲۰)

خداوند چنین مقرر داشته که من و رسولانم پیروز می شویم چرا که خداوند قوی و شکست ناپذیر است. (۲۱)

هیچ قومی را که ایمان به خدا و روز قیامت دارند نمی یابی که با دشمنان خدا و رسولش دوستی کنند هر چند پدران یا فرزندان یا برادران یا خویشاوندان آنها باشند، آنها کسانی هستند که خدا ایمان را بر صفحه قلوبشان نوشته و با روحی از ناحیه خودش آنها را تقویت فرموده، آنها را در باغهایی از بهشت داخل می کند که نهرها از زیر درختانش جاری است، جاودانه در آن می مانند خدا از آنها خشنود و آنها نیز از خدا خشنودند آنها حزب الله اند بدانید حزب الله پیروز است. (۲۲)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۷۰

تفسیر: ص: ۲۷۰

فَيَحْلِفُونَ لَهُ یعنی در آخرت برای خدا سوگند یاد می‌کنند که در دنیا مؤمن بوده‌اند.

كَمَا يَحْلِفُونَ چنان که امروز برای شما سوگند می‌خورند.

وَيَحْسِبُونَ أَنَّهُمْ عَلَىٰ شَيْءٍ و می‌پندارند که سود می‌برند.

از حسن روایت شده که قیامت محللهایی دارد.

جایی است که مردم در آن ناگزیر زشتی دروغ را می‌شناسند و آن را ترک می‌کنند و جایی است که در آن مانند افراد سرگشته‌اند

و مانند کودکان سخنان دروغ و غیر دروغ می‌گویند «۱».

اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ شیطان بر آنان غالب شده و از حاذ الحمار العانه، است هر گاه گله الاغ را گرد آورد و در حالی که بر گله

مسلط است آنها را براند.

یکی از مواردی که [فعل] مطابق با اصل [اعلال نشده] آمده فعل استحوذ است و نظیر آن است استصوب و استنوق معنای جمله این

است: شیطان بر آنان سلطه یافت تا آنجا که آنها را رعیت خود قرار داد.

فَأَنسَاهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ پس شیطان بکلی خدا را از یاد آنها برد و خدا را نه به دلها یاد می‌کنند و نه به زبانها.

أُولَئِكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ آنان لشکر شیطانند.

أُولَئِكَ فِي الْأَذْذَلِينَ یعنی آنان در زمره خوارترین آفریدگان خدایند.

كتب الله، خدا در لوح محفوظ ثبت کرده است.

لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي البته من و پیامبرانم با براهین و شمشیر یا با یکی از آن دو

۱- عن الحسن- في القيامة مواطن فمواطن يعرفون فيه قبح الكذب ضرورة فيتركونه و موطن يكونون فيه كالمدهوشين فيتكلمون

بكلام الكذب و غير الكذب.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۷۱

غالب خواهیم شد.

لا- تَجِدُ قَوْمًا این جمله از باب تخیل است و خیال شده که ممکن نیست گروهی مؤمن یافت شوند که هر کس را مخالف خدا و

رسولش باشد دوستش بدارند، و مقصود این است که شایسته نیست چنان چیزی تحقق یابد و سزاوار آن است که در هیچ حالی

یافت نشود و این نوعی مبالغه در نهی است.

وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ این جمله، مطلب قبل را تأکید می‌کند.

أُولَئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ و با این آیه مطلب را تأکید بیشتری کرده است.

أُولَئِكَ حِزْبُ اللَّهِ این آیه را در برابر اولئك حزب الشيطان، آورده است.

بنا بر این هیچ چیز در اخلاص مؤثرتر از دوستی دوستان خدا و دشمنی دشمنان خدا نیست. بلکه این کار عین اخلاص است. و

معنای كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ این است که ایمان را با توفیقی که به آنها داده در دلهایشان ثابت و استوار ساخته است و سینه‌هایشان

را برای ایمان وسعت بخشیده است.

وَأَيَّدَهُم بِرُوحٍ مِنْهُ و با لطفی از پیشگاه خدا دلهایشان زنده شده است.

بعضی گفته‌اند: بروح من الايمان با روحی از ایمان چون دلها به سبب ایمان زنده می‌شود.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۷۲

سوره حشر ص: ۲۷۲

اشاره

سوره حشر مدنی است و بیست و چهار آیه دارد.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۲۷۲

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس سوره حشر را بخواند تمام بهشت و دوزخ و عرش و کرسی آسمانها و زمینها بر او رحمت فرستاده و برایش استغفار کنند «۱».

از حضرت صادق علیه السلام روایت شده که فرمود: هر کس به هنگام غروب سوره الرحمن و حشر را بخواند خداوند فرشته‌ای را با شمشیر برهنه مأمور حفاظت خانه او می‌کند «۲».

[سوره الحشر (۵۹): آیات ۱ تا ۶] ص: ۲۷۲

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۱) هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ مَا ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا وَظَنُّوا أَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللَّهِ فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَقَدَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ (۲) وَلَوْ لَا أَنْ كَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الْجَلَاءَ لَعَذَّبَهُمْ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابُ النَّارِ (۳) ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَمَنْ يُشَاقِقِ اللَّهَ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ (۴)
 مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لَيْنِهِ أَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَائِمَةً عَلَى أُصُولِهَا فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَلِيُخْرِجَ الْفَاسِقِينَ (۵) وَمَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْهُمْ فَمَا أَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ وَلَا كِنِّ اللَّهُ يُسَلِّطْ رُسُلَهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۶)

۱-

فی حدیث ابی (بن کعب) من قرأ سورة الحشر لم یبق جنه و لا نار و لا عرش و لا کرسی و لا السموات و لا الارضون الا صلوا علیه و استغفروا له.

۲-

عن الصادق علیه السلام من قرأ اذا أمسى الرحمن و الحشر و کل الله بداره ملکا شاهرا سیفه.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۷۳

ترجمه: ص: ۲۷۳

به نام خداوند بخشاینده بخشایشگر.

برگ جنگیشان بیرون روند.

وَظَنُّوا أَنَّهُمْ و پنداشتند که دژهایشان آنها را از خشم خدا باز می‌دارد.

فَأَتَاهُمُ اللَّهُ پس فرمان خدا بر آنان وارد شد.

مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا از جایی که گمان نداشتند و به دلشان خطور نکرده بود که منظور کشته شدن رئیسشان کعب بن اشرف بود و این قتل دل‌هایشان را ضعیف و اطمینان و امنیت را از آنان سلب کرد.

وَ قَدَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ و در دل‌هایشان ترسی افکند که سینه را پر می‌کند.

يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ «یخربون» با تشدید (راء) و بدون تشدید از باب افعال و تفعیل قرائت شده است، یعنی خانه‌هایشان را از درون ویران می‌کنند و خانه‌هایی را که به اعتقاد آنها خوب است تخریب می‌کنند تا برای مسلمانان نماند و مسلمانان آنها را از بیرون تخریب می‌کنند علت تخریب، خودشان بودند و گویی آنها مسلمانان را به تخریب امر کرده و مکلف ساخته بودند.

فَاعْتَبِرُوا یا اُولَى الْأَبْصَارِ پس ای اهل بینش در تدبیر خداوند سبحان بیندیشید که به راندن یهود امر کرد و مؤمنان را بدون جنگ بر یهود مسلط ساخت.

وَلَوْ لَا أَنْ كَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الْجَلَاءَ و اگر خداوند راندن را برای یهود مقدر نمی‌فرمود و حکمتش این اقتضا را نداشت بیقین آنها را با کشتن در دنیا کیفر می‌کرد چنان که نسبت به برادرانشان بنو قریظه انجام داد.

وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ النَّارِ عَذَابٌ دوزخ برای آنهاست چه رانده و چه کشته شوند.

مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لِينِهِ مَنْظُورٌ از «لینه» درخت خرماست و «ی» آن در اصل «واو» بوده چرا که ریشه‌اش «لون» است، بعضی گفته‌اند منظور درخت خرما می‌باشد و از «لین»

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۷۶

است.

«من لینه» بیان برای «لما قطعتم» و محلّ «ما» به فعل قطعتم منصوب است، گویی فرموده است: امی شیء قطعتم، چه چیز را قطع کردید.

أَوْ تَرَ كُتْمُوهَا قَائِمَةً ... ضمیر در «ترکتموها» را مؤنث آورده چون به معنای «لینه» است.

فَيَاذَنْ لِلَّهِ پس به فرمان خدا و اجازه او درخت خرما را قطع کن.

وَلِيُخْرِىَ الْفَاسِقِينَ تا یهود را خوار کند و با قطع آن درختها آنها را خشمگین سازد.

[شأن نزول] ص: ۲۷۶

چون پیامبر خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ فرمان داد که درختان خرمايشان قطع و سوزانده شود آنها گفتند:

ای محمد تو از فساد بر روی زمین منع می‌کردی پس چرا درختان خرما را قطع کرده و می‌سوزانی؟

و از این سخن در دل مسلمانان شبهه‌ای ایجاد شد پس این آیه نازل شد یعنی خداوند سبحان اجازه قطع آنها را داده است تا خشم شما بیشتر شود هر گاه ببینید که هر طور می‌خواهند و دوست دارند در اموالتان به دلخواه خود عمل می‌کنند.

از ابن مسعود روایت شده که خرماهایی که محلّ جنگ بود قطع کردند.

وَمَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ آنچه را خداوند غنیمت ویژه برای پیامبر قرار داده است.

فَمَا أُوجِفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ «ایجاف» از «وجیف» به معنای حرکت سریع است معنای آیه این است که آنچه برای به دست

آوردن و غنیمت قرار دادن آن اسب و شتر ندوانیده و پیاده روی کرده‌اید و اموال آنها را با جنگ و غلبه بر دشمن به دست نیاورده‌اید و خدا رسول خود را بر آنها مسلط ساخته و اموالشان را به پیامبر بخشیدند چنان که خدا پیامبرانش را بر دشمنانشان مسلط می‌ساخت، اختیار در

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۷۷

مورد آن اموال با پیامبر است هر طور دلش بخواهد می‌تواند مصرف کند.

و لَا رِكَابٍ مَنظور از «رکاب» شتری است که مردم را حمل می‌کند و واحد آن «راحله» است.

[سوره الحشر (۵۹): آیات ۷ تا ۱۰] ص: ۲۷۷

اشاره

مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِإِخْوَتِهِ الْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ (۷) لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ (۸) وَالَّذِينَ تَبَوَّأُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۹) وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ (۱۰)

ترجمه: ص: ۲۷۷

آنچه خداوند از اهل این آبادیها به رسولش باز گرداند از آن خدا، و رسول، و خویشاوندان او و یتیمان، و مستمندان، و در راه ماندگان است، تا (این اموال عظیم) دست به دست میان ثروتمندان شما ننگردد، آنچه را رسول خدا برای شما آورده بگیرید و اجرا کنید، و آنچه را از آن نهی کرده

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۷۸

خودداری ورزید، و از مخالفت خدا بپرهیزید که خدا سخت کیفر است. (۷)

این اموال برای مهاجران فقیری است که از خانه و کاشانه و اموال خود بیرون رانده شدند، آنها فضل الهی و رضای او را می‌طلبند، و خدا و رسولش را یاری می‌کنند، و آنها راستگویانند. (۸)

برای کسانی که در دار الهجرة (سرزمین مدینه) و در خانه ایمان، قبل از مهاجران، مسکن گزیدند، آنها کسانی را که به سويشان هجرت می‌کنند دوست می‌دارند و در دل خود نیازی به آنچه به مهاجران داده شده احساس نمی‌کنند، و آنها را بر خود مقدم می‌دارند هر چند سخت فقیر باشند، کسانی که خداوند آنها را از بخل و حرص نفس خویش باز داشته رستگارانند. (۹)

و کسانی که بعد از آنها آمدند می‌گویند: پروردگارا! ما و برادرانمان را که در ایمان بر ما پیشی گرفتند بیامرز، و در دل‌هایمان حسد و کینه‌ای نسبت به مؤمنان قرار مده، پروردگارا! تو مهربان و رحیمی. (۱۰)

تفسیر: ص: ۲۷۸

مِنْ أَهْلِ الْقُرَىٰ از اموال کافرانی که اهل این آبادیها‌اند.

فَلِلَّهِ خَدَاوَنَدٌ بِهٖ اَنۡجَہٗ دُوسَت دَارَد دِر بَارَہٗ اَنۡہَا بِہٖ شَمَا اَمِر مِی کَنَد.

وَلِلرَّسُولِ خَدَاوَنَد اَن رَا مَلِک رَسُوْل قَرَار دَادَہٗ وَاز اَن پِیَا مِبِر اَسَت.

وَلِذِی الْقُرْبٰی وَاز اَن خَا نَدَا ن رَسُوْل خَدَا صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ عِنَبٰی بَنِی ہَا شِم وَاوِی شَاوَنَدَا ن اَن حَضْرَت اَسَت.

وَالْیَتٰمٰی وَالْمَسٰکِیْن وَاِبْنِ السَّبِیْلِ وَاز اَن یتِیْمَا ن وَا مَسکِیْنَا ن وَا رَاہ مَانَد گَا ن اَز اَن دُو گِرُو ہ اَسَت.

اَز عَلِیِّ بِنِ الْحَسَنِ عَلَیْہِمَا السَّلَام رَوَا یَت اَسَت کَہ مَنظُور خُوِی شَاوَنَدَا ن وَا مَسَا کِیْن وَا دِر رَاہ مَانَد گَا ن اَز مَا خَا نُوَادَہٗ اَسَت.

کَی لَا یُکُوْن دُوْلَہٗ بَیْنَ الْاَغْنِیَاءِ مِنْکُمْ «دَوْلَهٗ» بِہٖ نَصَب وَا رَفَع ہُر دُو قَرَا ئَت شَدَہٗ اَسَت، نَصَب بِہٖ اِیْن مَعْنٰی کَہ «فِیء» دِر مِیَا ن ثُرُو تَمَنَدَا ن

دَسْت بِہٖ دَسْت نَگَرَدَد تَا بِا اَن

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۷۹

گرفتار تکاثر و مال بسیار شوند، یا به این معنی که «فیء» متداول رؤسا و دولتمردان شما نشود. که هر طور بخواهند در آن عمل

کنند چنان که در جاهلیت رایج بود و در آن مورد این شعر را خواند:

لِک الْمِرْبَاعِ مِنْهَا وَالصَّفَا یَا وَحِکْمِکَ وَالنَّشِیْطَہٗ وَالْفُضُوْل «۱»

وَا گَفْتَہٗ شَدَہٗ: «دَوْلَهٗ» اَسْم اَسَت بِرَا ی اَنجَہٗ مَرَدَم مِیَا ن خُود دَسْت بِہٖ دَسْت مِی گَر دَا نَدَا ن مَانَد غَر فَہٗ کَہ اَسْم اَسَت بِرَا ی مَقْدَا ر اَبِی کَہ بِا

دَسْت بِر مِی دَا رَنَد، یَعْنٰی تَا «فِیء» چِیْزِی نَبَا شَد کَہ اَغْنِیَا ء دِر مِیَا ن خُود دَسْت بِہٖ دَسْت بَگَر دَا نَدَا ن وَا بِہٖ نُوبِت اَز اَن اَسْت فَا دَہٗ کَنَد.

اَز ہَمِیْن قَبِیْل اَسَت حَدِیْث، «بِنَد گَا ن خَدَا رَا بَر دَہٗ گَر فَتَنَد وَا مَال خَدَا رَا دِر مِیَا ن خُود دَسْت بِہٖ دَسْت گَر دَا نَدَا ن» یَعْنٰی بِر ہُر کَس وَا ہُر

چِیْزِی غَالِب شُو نَد اَن رَا بِہٖ خُود اِخْتِصَا ص مِی دَہَنَد.

(دَوْلَهٗ) رَا مِی تُوَا ن مَر فُوع خُوَا نَد بِنَا بِر اِیْن کَہ «کَا ن» تَا مَہٗ بَا شَد، یَعْنٰی تَا مَانَد دُورَہٗ جَاہِلِیْت دَسْت بِہٖ دَسْت نَگَرَدَد یَا چِیْزِی نَبَا شَد کَہ

ثُرُو تَمَنَدَا ن دِر مِیَا ن خُود دَسْت بِہٖ دَسْت بَگَر دَا نَدَا ن.

وَمَا آتَاکُمُ الرِّسُوْلُ فَخُذُوْہُ سَہْمِی کَہ پِیَا مِبِر صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ عِنَبٰی یَا فِیء، بِہٖ شَمَا دَا د بَگِیْرِیْد.

وَمَا نَہَاکُمْ عَنۡہٗ فَا تَنۡہُوْا وَا اَنجَہٗ رَا اَز گَر فَتَنَش مَنَعَتَا ن کَر د نَگِیْرِیْد.

وَا تَقُوْا اللّٰہَ اَز مَخَالَ فَت بِا خَدَا بِپَر ہِیْزِیْد.

اِنَّ اللّٰہَ شَدِیْدُ الْعِقَابِ کِیْفَر خَدَا نَسَبَت بِہٖ کَسِی کَہ بِا رَسُوْل اُو مَخَالَ فَت کَنَد سَخَت اَسَت.

۱- یک چهارم از آن غنایم و صفایای آن از توست و درباره سربازانی که پیش از رسیدن به میدان نبرد درباره زیادی غنائم جنگی

شعار می دادند، فرمان، فرمان توست.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۸۰

سزاوارتر آن است که آیه شمول داشته باشد و تمام اوامر و نواهی پیامبر صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ عِنَبٰی رَا دِر بَر گِیْرِیْد، اَز اِیْن رُو پِیَا مِبِر صَلَّی اللّٰہُ

عَلِیْہِ وَا اَلِہٖ اَمُوَا ل خَیْبِر رَا تَقْسِیْم کَر د وَا بِر اَنۡہَا دِر مُور د اَزَا د کَر دَنَشَا ن مَنَّت نَہَا د وَا یَہُو دِیَا ن بَنِی نَضِیْر وَا بَنِی قَیْنَقَا ع رَا بَرَا نَد وَا کَمِی

مَال بِہٖ اَنۡہَا دَا د وَا مَر دَا ن بَنِی قَرِیْظَہٗ رَا کَشَت وَا فَرَزَنَدَا ن وَا زَنَا نَشَا ن رَا بِہٖ اَسَا رَت گَر فَت وَا اَمُوَا لَشَا ن رَا فَقَط دِر مِیَا ن مَہَا جِرَا ن تَقْسِیْم

کَر د وَا بِر اَہْل مَکَہٗ مَنَّت نَہَا د وَا اَنَا ن رَا اَزَا د کَر د.

اَز حَضْرَت صَا دَق عَلِیْہِ السَّلَام رَوَا یَت اَسَت کَہ ہُر چَہٗ خَدَاوَنَد بِہٖ پِیَا مِبِرَا ن دَا د بِہٖ مَحْمَد صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ عِنَبٰی اَن رَا دَا د، بِہٖ

سَلِیْمَا ن فَر مُو د: فَا قُتُنْ اَوْ اَمْسِکْ بِغَیْرِ حِسَابٍ «بِہٖ ہُر کَس مِی خُوَا هِی (وَا صِلَا ح مِی بِنِی) بِبِخْش وَا ز ہُر کَس مِی خُوَا هِی اَمَسَا ک کَن وَا

حِسَابِی بِر تُو نِیْسَت». (ص / ۳۹). وَا بِہٖ پِیَا مِبِر اِسْلَام صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ عِنَبٰی فَر مُو د: مَا آتَاکُمُ الرِّسُوْلُ فَخُذُوْہُ تَا اَخِر اَیَہ.

لِلْفُقَرَاءِ بَدَلٍ مِنْ لَذَى الْقُرْبَى وَ كَلِمَاتِي اسْتِ كَمَا بِهٖ اَنْ عَطْفٌ شَدِيدٌ اسْتِ.

أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ اَنْ اِيْمَانٍ وَ جِهَادِشَانِ رَاسْتِ كَوِيْنِدِ.

وَ الَّذِيْنَ تَبَوَّأُوا الدَّارَ وَ الْاِيْمَانَ اِيْنِ جَمْلَهٗ عَطْفٌ بَرِّ مِهَاجِرِيْنَ اسْتِ وَ مَنْظُورِ اَنْصَارِنْدِ كِهٖ خَانَهٗهٗ اِيْ خُوْدِ رَا دَرِ مَدِيْنَهٗ بِهٖ مِهَاجِرِيْنَ دَادِنْدِ. وَ اِيْمَانِشَانِ رَا خَالِصٌ سَاخْتِنْدِ مَانِنْدِ اِيْنِ كُفْتِهٖ:

عَلَفْتَهَا تَبْنًا وَ مَاءَ بَارِدًا «۱» يَا اِيْنِ كِهٖ اِيْمَانِ رَا قَرَارِ كِهٖ خُوْدِ قَرَارِ دَادِهٖ وَ دَرِ اَنْ مَتَوَطَّنَ شَدِنْدِ چُونِ بَرِ اِيْمَانِ ثَابِتٌ بُوْدِهٖ وَ دَرِ اَنْ اسْتِقَامَتِ كَرَدِنْدِ چَنَانِ كِهٖ مَدِيْنَهٗ رَا وَطَنِ خُوْدِ قَرَارِ دَادِنْدِ. يَا قَصْدِ خَانَهٗ هِجْرَتِ وَ اِيْمَانِ كَرَدِنْدِ. بِنَا بَرِ اِيْنِ «لَامِ» تَعْرِيفِ دَرِ «الدَّارِ» بَجَايِ مِضَافِ اِلَيْهِ اَمَدِهٖ وَ مِضَافِ اِزِ «دَارِ الْاِيْمَانِ» حَذْفِ وَ مِضَافِ اِلَيْهِ بَجَايِ اَنْ كُذَّاشْتِهٖ شَدِهٖ اسْتِ.

مِنْ قَلْبِهِمْ پِيْشِ اِزِ مِهَاجِرِيْنَ، زِيْرَا اَنْصَارِ دَرِ جَايِ دَادِنِ دَرِ خَانَهٗ هِجْرَتِ وَ اِيْمَانِ

۱- بِهٖ اَنْ حَيْوَانِ كِهٖ وَ اَبِ سَرْدِ، دَادِمِ.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۸۱

آوردن، بَرِّ مِهَاجِرِيْنَ سَبَقَتِ كَرَفْتِنْدِ.

وَ لَا يَجِدُونَ فِيْ صُدُورِهِمْ حَاجَةً خُوْدِشَانِ رَا مَحْتَاَجٌ نَمِيْ دَانِسْتِنْدِ اِيْعْنِيْ بِهٖ طَلْبِ شَيْءٍ مَّوْرِدِ نِيَاَزِ وَ بِهٖ اَنْچِهٖ اِزِ فِئِءِ وَ جِزِ اَنْ بِهٖ مِهَاجِرِيْنَ مِيْ دَادِنْدِ، كِهٖ مَحْتَاَجِ اِلَيْهِ، حَاجَتِ نَامِيْدِهٖ مِيْ شُوْدِ كَوِيْنِدِ: اِزِ اَوْ حَاجَتِ رَا بَكِّيْرِ وَ اِزِ مَالِ خُوْدِ حَاجَتِ اَوْ رَا بَدِهٖ مَعْنَايِ اِيْهٖ اِيْنِ اسْتِ كِهٖ اَنْصَارِ دَرِ نَفُوسِ خُوْدِ بِهٖ چِيْزِيْ كِهٖ بِهٖ مِهَاجِرِيْنَ دَادِهٖ مِيْ شَدِ نَظَرِ نِدَاشْتِنْدِ تَا بِهٖ اَنْ مَحْتَاَجِ بَاشِنْدِ.

وَ لَوْ كَانَتْ بِهٖمْ حَصَايَةُ اِنْ كَرِهٖ نِيَاَزَمِنْدِ بُوْدِنْدِ، حَصَايَهٗ (شَيْءٍ مَّوْرِدِ نِيَاَزِ) بِهٖ مَعْنَايِ خَلَّةِ (سُورَاخِ) اسْتِ وَ اِزِ حِصَاصِ الْبَيْتِ بِهٖ مَعْنَايِ شَكَاْفِ خَانَهٗ اسْتِ. پِيَاْمِرِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَ اٰلِهِ اَمْوَالِ بَنِيْ نَضِيْرِ رَا بَرِّ مِهَاجِرِيْنَ تَقْسِيْمِ كَرْدِ وَ هِيْجِ چِيْزِ بِهٖ اَنْصَارِ نَدَادِ مَكْرٌ بِهٖ سَهٗ نَفْرِ نِيَاَزَمِنْدِ كِهٖ اَبُوْ دَجَانَهٗ «سَمَاكُ بِنِ خَرِشَهٗ» سَهْلُ بِنِ حَنِيفِ، وَ حَرِثُ بِنِ صَمَّهٖ بُوْدِنْدِ وَ بِهٖ اَنْصَارِ فَرَمُوْدِ: اِنْ كَرِهٖ مَالِيْدِ اَمْوَالِ وَ خَانَهٗاِيْتَانِ رَا بَرِّ مِهَاجِرِيْنَ تَقْسِيْمِ كَنِيْدِ وَ دَرِ اِيْنِ غَنِيْمَتِ بَا اَنْهَآ شَرِيْكِ شُوِيْدِ وَ اِنْ كَرِهٖ خُوَاْسْتِيْدِ خَانَهٗهٗا وَ اَمْوَالَتَانِ اِزِ خُوْدَتَانِ بَاشَدِ وَ چِيْزِيْ اِزِ اِيْنِ غَنِيْمَتِ مِيَاْنِ شَمَا تَقْسِيْمِ نَشُوْدِ، اَنْصَارِ كُفْتِنْدِ خَانَهٗهٗا وَ اَمْوَالِمَانِ رَا تَقْسِيْمِ مِيْ كَنِيْمِ وَ اَنْهَآ رَا دَرِ تَقْسِيْمِ بَرِّ خُوْدِمَانِ تَرَجِيْحِ مِيْ دِهِيْمِ وَ دَرِ غَنِيْمَتِ «بَنِيْ نَضِيْرِ» هَمَّ بَا اَنْهَآ شَرِكَتِ نَمِيْ كَنِيْمِ، پَسِ اِيْنِ اِيْهٖ نَاَزَلِ شَدِ.

وَ مَنْ يُوقِ شُحَّ نَفْسِهٖ شُحَّ بِهٖ مَعْنَايِ مَلَامَتِ وَ حَرِيْصِ بُوْدِنِ نَفْسِ اِنْسَانِ وَ مَمَانَعَتِ اسْتِ چَنَانِ كِهٖ شَاعِرِ مِيْ كُوِيْدِ:

يَمَارِسُ نَفْسًا بَيْنَ جَنِيْبِهٖ كَرَّةً اِذَا هَمَّ بِالْمَعْرُوفِ قَالَتْ لَهٗ مَهَلًا «۱»

عَلَّتْ اِضَافَهٗ شَدِنِ (شُحِّ) بِهٖ نَفْسِ اِيْنِ اسْتِ كِهٖ شُحِّ، غَرِيْزِيْ نَفْسِ اسْتِ اَمَّا بَخْلُ عِبَارَتِ اِزِ بَاَزِدَاشْتِنِ نَفْسِ خُوْدِ اِزِ بَخْشِيْدِنِ اسْتِ اِيْعْنِيْ هَرِ كَسِّ بَرِّ اَوْامِرِ نَفْسِ، غَالِبِ

۱- شاعر مردی را به بخل توصیف می کند، او نفس خود را که در میان دو پهلویش قرار دارد به ممانعت از انجام کار خیر تمرین می دهد و هر گاه قصد کار خیری کند نفس، او را از بخشیدن منع و به بخل فرا می خواند و می گوید: صبر کن. [.....]

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۸۲

آید و به کمک و توفیق الهی با نفس مخالفت ورزد در آنچه قصد کرده است پیروز است.

بعضی گفته اند: الَّذِيْنَ تَبَوَّأُوا الدَّارَ مَبْتَدَاءً وَ يُحِبُّوْنَ مَنْ هَاجَرَ اِلَيْهِمْ خَيْرِ اَوْسْتِ زِيْرَا پِيَاْمِرِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَ اٰلِهِ اَمْوَالِ بَنِيْ نَضِيْرِ رَا مِيَاْنِ اَنْصَارِ تَقْسِيْمِ نَكْرَدِ مَكْرٌ بِهٖ سَهٗ نَفْرِ اِزِ اَنْهَآ.

وَ الَّذِيْنَ جَاؤْ مِنْ بَعْدِهِمْ دَرِ مَعْنَايِ اِيْنِ جَمْلَهٗ دُوْ قَوْلِ اسْتِ:

۱- کسانی اند که بعد هجرت کردند.

۲- منظور کسانی اند که به نیکی از مهاجرین پیروی کردند.

[سوره الحشر (۵۹): آیات ۱۱ تا ۱۷] ص: ۲۸۲

اشاره

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نَافَقُوا يَقُولُونَ لِإِخْوَانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَئِن أُخْرِجْتُمْ لَنَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ وَلَا نُطِيعُ فِيكُمْ أَحَدًا أَبَدًا وَإِن قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّكُمْ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ (۱۱) لَئِن أُخْرِجُوا لَا يَخْرُجُونَ مَعَهُمْ وَلَئِن قُوتِلُوا لَا يَنْصُرُونَهُمْ وَلَئِن نَصَرُوهُمْ لَيُوَلِّنَنَّ الْأُذُنَ ثُمَّ لَا يَنْصُرُونَ (۱۲) لَمَّا نْتُمُ أَشَدُّ رَهِيَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللَّهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ (۱۳) لَا يُقَاتِلُونَكُمْ جَمِيعًا إِلَّا فِي قُرَى مُحَصَّنَةٍ أَوْ مِنْ وَرَاءِ جُدُرٍ بَأْسُهُمْ بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّى ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ (۱۴) كَمَثَلِ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَرِيبًا ذَاقُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۱۵)

كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ (۱۶) فَكَانَ عَاقِبَتُهُمَا أَنَّهُمَا فِي النَّارِ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ (۱۷)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۸۳

ترجمه: ص: ۲۸۳

آیا منافقان را ندیدی که پیوسته به برادران کفارشان از اهل کتاب می گفتند: هر گاه شما را (از وطن) بیرون کنند ما هم با شما خواهیم بود، و سخن هیچ کسی را درباره شما اطاعت نخواهیم کرد، و اگر با شما پیکار شود یاریتان خواهیم کرد، و خداوند شهادت می دهد که آنها دروغگویانند! (۱۱)

اگر آنها را بیرون کنند با آنان بیرون نمی روند، و اگر با آنها پیکار شود یاریشان نخواهند کرد، و اگر یاریشان کنند پشت به میدان کرده می گریزند. سپس کسی آنها را یاری نمی کند. (۱۲)

وحشت آنها از شما در دلهای آنها بیش از ترس از خداست، این بدان خاطر است که آنها گروهی نادانند. (۱۳)

آنها هرگز با شما به صورت دسته جمعی نمی جنگند جز در درهای محکم یا از پشت دیوارها! پیکارشان در میان خودشان شدید است (اما در برابر شما ناتوانند) به ظاهرشان می نگری آنها را متحد می بینی در حالی که دلهای آنها پراکنده است این بدان خاطر است که قومی نابخردند! (۱۴)

کار این گروه از یهود همانند کسانی است که کمی قبل از آنها بودند، طعم تلخ کار خود را چشیدند و برای آنها عذاب دردناک است. (۱۵)

کار آنها همچون شیطان است که به انسان گفت کافر شو (تا مشکلات تو را حل کنم!) اما هنگامی که کافر شد گفت: من از تو بیزارم، من از خداوندی که پروردگار عالمیان است بیم دارم! (۱۶)

سرانجام کار آنها این شد که هر دو در آتش دوزخند، جاودانه در آن می مانند، و این است کیفر ستمکاران! (۱۷)

تفسیر: ص: ۲۸۳

يَقُولُونَ إِخْوَانِهِمْ آن گاه خداوند سبحان به ذکر منافقان پرداخت که میان آنها و یهود بنی نضیر که در نهان دوستی داشتند و میانشان در کفر برادری بود می‌گفتند: در جنگ با شما از محمد صلی الله علیه و آله و یارانش فرمان نمی‌بریم و این خود دلالت بر درستی ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۸۴

نبوت پیامبر صلی الله علیه و آله دارد چون خبر دادن از غیب است و دلیل بر این است که خداوند چنان که وقایع حال را می‌داند وقایع آینده را نیز می‌داند که اگر روی می‌دهد چگونه خواهد بود، تقدیر آیه چنین است که اگر به فرض منافقان، یهودیان را یاری دهند منافقان شکست خورده و پس از آن یاری نمی‌شوند یعنی خدا آنها را هلاک می‌کند و نفاقشان به حالشان نفعی ندارد چون کفرشان آشکار شده است.

لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً رَهْبَةً مصدر فعل مجهول «رهب» است و گویی گفته است: «أشدَّ رهوبية»، سخت ترسیده شدند.

فِي صُدُورِهِمْ این کلمه بر نفاق آنها دلالت دارد، یعنی آنها در ظاهر بیم از خدا را اظهار می‌دارند در حالی که شما در سینه‌هایشان از خدا مهیب تر و ترسناکترید.

بَأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ یعنی آنها خدا را نمی‌شناسند تا آن گونه که شایسته است از خدا بترسند.

لَا يُقَاتِلُونَكُمْ جَمِيعًا اگر تمام آنها یعنی یهودیان و منافقان جمع شوند نمی‌توانند با شما بجنگند.

إِلَّا فِي قَرْيٍ مُّحْصَنَةٍ مَّكَرٌ در دهکده‌هایی باشند که به وسیله خندقها و دروازه‌ها محصور شده و به صورت دژ در آمده باشد.

أَوْ مِنْ وَرَاءِ حُدُودٍ یا در پشت دیوارها با شما بجنگند بدون این که برای جنگ با شما به بیابان بیابند زیرا خداوند ترس شما را در دل‌هایشان افکنده است. کلمه «جدر» «جدار» نیز قرائت شده است.

بَأَسْهَمٌ بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ یعنی نیرو و شکوه مسلمانان در میان دشمنان بسیار شدید است و هر گاه شما را ملاقات کنند می‌ترسند و برایشان نیرویی نمی‌ماند زیرا شجاع در هنگام پیکار با خدا و رسولش دچار ترس می‌شود.

تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا آنها را به ظاهر به هم پیوسته و مجتمع می‌پنداری.

وَقُلُوبُهُمْ شَتَّى در حالی که دل‌هایشان پراکنده و مختلف است و با هم انسی

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۸۵

ندارند.

لَا يَعْقِلُونَ درک نمی‌کنند که رشد و صلاح در چیست.

كَمَثَلِ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ یعنی حکایت آنها حکایت کسانی است که در گذشته نزدیکی در بدر کشته شدند و آن ششماه پیش از راندن یهودیان بنی نضیر بوده است.

«قریبا» منصوب به مثل است به معنای: کوجود مثل اهل بدر قریبا.

از ابن عباس روایت است آنها که پیش از بنی نضیر کشته شده‌اند یهود بنی قینقاع بوده‌اند، به این دلیل که پیمان شکنی کرده‌اند پس رسول خدا صلی الله علیه و آله از بدر برگشت و به آنها دستور داد که بیرون روند ولی عبد الله بن ابی گفت: بیرون نروید که من با شما وارد دژ می‌شوم و این منافقان در یاری نکردنشان از بنی نضیر مانند آن منافقانی بودند که بنی قینقاع را یاری نکردند.

ذَاقُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ آنان بدفرجامی کفرشان را در دنیا خواهند چشید.

وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ برای آنان در آخرت عذابی دردناک است همانند منافقان که یهودیان را در جنگ فریب دادند و به آنها وعده نصرت داده و خلف وعده کردند.

كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ مانند شیطان هر گاه آدمی را بفریبید و گمراه سازد و سرانجام از او بیزاری بجوید چنان که قریش را در روز جنگ بدر بفریفت و به آنها گفت: لا غالب لكم اليوم من الناس و اني جار لكم تا گفته شیطان اني بري منكم. «امروز هیچ کس از مردم

بر شما پیروز نمی‌شود و من همسایه (و پناهنده به) شمایم» اما پس از آن به مشرکان گفت: من از شما (دوستان و پیروانم) بیزارم. (انفال / ۴۸) خَالِدَيْنِ فِيهَا حَالٍ بَرَاءٍ «نار» است.

[سوره الحشر (۵۹): آیات ۱۸ تا ۲۴] ص: ۲۸۵

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ لْتَنْظُرَ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ (۱۸) وَ لَا- تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنسَاهُمْ أَنفُسَهُمْ أُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ (۱۹) لَا يَسْتَتِيهِمْ أَصْحَابُ النَّارِ وَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمُ الْفَائِزُونَ (۲۰) لَوْ أَنزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَى جَبَلٍ لَّرَأَيْنَاهُ خَاشِعًا مَتَصَدِّعًا مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَ تِلْكَ الْأَمْثَالُ لِنُذِرِهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ (۲۱) هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا- إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ (۲۲)
هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيَّمُنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ (۲۳) هُوَ اللَّهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۲۴)
ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۸۶

ترجمه: ص: ۲۸۶

ای کسانی که ایمان آورده‌اید! از مخالفت خدا بپرهیزید، و هر انسانی باید بنگرد تا چه چیز را برای فردایش از پیش فرستاده، و از خدا بپرهیزید که خداوند از آنچه انجام می‌دهید آگاه است. (۱۸)
و همچون کسانی که خدا را فراموش کردند و خدا نیز آنها را به (خود فراموشی) گرفتار کرد، نباشید، و آنها فاسق و تبهکارند. (۱۹)

هرگز اصحاب دوزخ و اصحاب بهشت یکسان نیستند، اصحاب بهشت رستگار و پیروزند. (۲۰)
اگر این قرآن را بر کوهی نازل می‌کردیم می‌دیدید که در برابر آن خشوع می‌کند و از خوف خدا می‌شکافت! و اینها مثالهایی است که برای مردم می‌زنیم تا در آن بیندیشید. (۲۱)

او خدایی است که معبودی جز او نیست، از پنهان و آشکار آگاه است، و او رحمان و رحیم است. (۲۲)
او خدایی است که معبودی جز او نیست، حاکم و مالک اصلی اوست، از هر عیب
ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۸۷

منزه است، به کسی ستم نمی‌کند، به مؤمنان امتیث می‌بخشد، و مراقب همه چیز است، او قدرتمندی است شکست ناپذیر که با اراده نافذ خود هر امری را اصلاح می‌کند، او شایسته بزرگی است. خداوند منزه است از آنچه شریک برای او قرار می‌دهند. (۲۳)
او خداوندی است خالق، آفریننده‌ای بی سابقه، و صورتگری است (بی نظیر) برای او نامهای نیک است و آنچه در آسمانها و زمین است تسبیح او می‌گویند و او عزیز و حکیم است. (۲۴)

تفسیر: ص: ۲۸۷

وَ لْتَنْظُرَ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍ خداوند سبحان به این دلیل «نفس» را نکره آورده که نفوس [انسانها] در نگاه کردن به اعمالی که از

پیش برای آخرت فرستاده‌اند استقلال دارند و گویی خداوند فرموده است: یک نفس در آنچه از پیش فرستاده بنگرد، و «غد» را نکره آورده تا اهمیت آن را برساند یعنی برای فردایی که به خاطر اهمیت آن کسی از حقیقتش آگاه نیست و منظور روز قیامت است.

از حسن [بصری] روایت است که خدا پیوسته آن روز را نزدیک جلوه داد تا جایی که آن را مانند فردا قرار داد، و نظیر آن در نزدیک کردن زمان گذشته این آیه است: **كَأَنَّ لَمْ تَعَنَّ بِالْأَمْسِ** «که گویی هرگز نبوده است.» (یونس / ۲۴).

و **وَأَتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ تَكَرَّرَ جَمَلُهُ** «و اتقوا الله» به این دلیل است که اولی در مورد ادا کردن واجبات است چون پیوسته به عمل است و دومی در مورد ترک کارهای زشت است زیرا پیوسته به انذار و بیم است.

نَسُوا اللَّهَ فَنَسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ حق خدا را از یاد بردند پس خدا با مخدول کردن آنها کاری کرد که حق خودشان را نیز فراموش کنند تا به کارهایی که در پیشگاه خدا به حالشان سودمند است تلاش نکنند، یا خداوند وحشت‌های روز قیامت را به آنان نشان می‌دهد و در آن روز خود را از یاد می‌برند مانند گفته خداوند: **لَا يَزِيدُ إِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْ** «حتی پلک چشمهایشان بی حرکت می‌ماند (چرا که به هر طرف نگاه کنند نشانه‌های عذاب آشکار است)». (ابراهیم / ۴۳).

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۸۸

لَا يَسْتَوِي أَصْحَابُ النَّارِ وَأَصْحَابُ الْجَنَّةِ این جمله هشدار است به مردم و اعلانی است که آنان بر اثر غفلت بسیار و برگزیدن دنیا بر آخرت گویی از تفاوت میان بهشت و دوزخ و دوری بهشتیان و دوزخیان از یکدیگر آگاه نیستند و حق آنهاست که این تفاوت به آنها گوشزد شود چنان که به عاق پدر می‌گوییم: او پدر توست و او را به منزله کسی قرار می‌دهیم که پدر را نمی‌شناسد و با این سخن حق پدری را که موجب نیکی و مهربانی است به او گوشزد می‌کنیم.

مُتَّصِدًا مِّنْ خَشْيَةِ اللَّهِ تصدع پراکنده و ریز ریز شدن پس از به هم پیوستگی است و این نوعی تمثیل و تخیل است چنان که در آیه: **إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ،** گذشت «ما امانت (تعهد، تکلیف، مسئولیت و ولایت الهیه) را بر آسمانها و ... عرضه داشتیم». (احزاب / ۷۲) و بر آن تمثیل دلالت می‌کند آیه: **وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ** «و اینها مثالهایی است که برای مردم می‌زنیم». (حشر / ۲۱).

مقصود سرزنش انسان بر کمی تفکر و تعقل در قرآن و نواهی موعظه‌های آن است.

عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ خداوند به معدوم و موجود عالم است و به قولی آنچه از مردم نهان است و آنچه را می‌بینند، می‌داند، یا منظور علم الهی به نهان و آشکار است.

از حضرت باقر علیه السلام روایت است که مقصود علم خداوند است به آنچه بوده و نبوده است.

الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ خدایی که از زشتیها منزّه و از هر عیب و نقصی پاک است و «سبوح» نیز نظیر آن است، السلام، به معنای سلامت است و خداوند در توصیف خود به سالم بودن از عیبه‌ها، یا سلامت بخشیدن به مؤمن مبالغه فرموده است.

«المؤمن»، خدایی که امیتت بخشیده است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۸۹

«المهیمن»، مراقب هر چیز و حافظ آن است، گفته شده: منظور امینی است که حق هیچ کس در پیشگاه او ضایع نمی‌شود. «مهیمن» مفیعل و از امن است و همزه‌اش قلب به (هاء) شده است.

«الجبّار» نیرومند غالبی است که آفریدگانش را بر هر چه اراده کند ملزم می‌سازد، بعضی گفته‌اند: «جبّار» کسی است که در قدرت و سلطنت مقامی بزرگ دارد و صفت جبّار بر غیر خدا اطلاق نمی‌شود مگر به صورت نکوهش.

«المتکبر» کسی که به درجه اعلای بزرگی و عظمت رسیده است.

نسازیید، شما مخفیانه با آنها رابطه دوستی برقرار می‌کنید در حالی که من آنچه را پنهان یا آشکار می‌کنید از همه بهتر می‌دانم، و هر کس از شما چنین کاری کند از راه راست گمراه شده. (۱)

اگر آنها بر شما مسلط شوند دشمنان خواهند بود، و دست و زبان خود را به بدی بر شما می‌گشایند و دوست دارند شما به کفر باز گردید. (۲)

هرگز بستگان و اولاد شما سودی به حالتان نخواهند داشت، و در قیامت میان شما جدایی می‌افتد، و خداوند به آنچه انجام می‌دهید بیناست. (۳)

برای شما تأسی نیکو در زندگی

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۹۲

ابراهیم و کسانی که با او بودند وجود داشت، هنگامی که به قوم مشرک خود گفتند: ما از شما و آنچه غیر از خدا می‌پرستید بیزاریم، ما نسبت به شما کافریم، و میان ما و شما عداوت و دشمنی همیشگی آشکار شده است، و این وضع هم چنان ادامه دارد تا به خدای یگانه ایمان بیاورید، جز آن سخن ابراهیم که به پدرش (عمویش آزر) وعده داد که برایت طلب آموزش می‌کنم، و در عین حال در برابر خداوند برای تو مالک چیزی نیستم. پروردگارا! ما بر تو توکل کرده‌ایم، و به سوی تو بازگشتیم، و سرانجام همه به سوی توست. (۴)

پروردگارا! ما را مایه گمراهی کافران قرار مده، و ما را ببخش ای پروردگارا ما که تو عزیز و حکیمی. (۵)

تفسیر: ص: ۲۹۲

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّيْ اَيْنَ آيَةٍ دَرَبَارَهٗ حَاتِمِ بْنِ أَبِي بَلْتَعَةَ نَازِلٌ شَدَّ وَعَلَّتْ اَيْنَ بُوَدَ كِهٖ سَارَهٗ كَنِيْزِ اِبْنِ عَمْرٍو بْنِ صَيْفِيْ بْنِ هَاشِمٍ دَر مَدِيْنَهٗ خَدْمَتِ رَسُوْلِ خَدَا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ اَمَدٌ دَر حَالِيْ كِهٖ حَضْرَتِ اَمَادَهٗ فَتَحَ مَكَّهٗ مِيْ شَدَّ حَضْرَتِ بَهٗ سَارَهٗ فَرْمُوْد: اَيَا مُسْلِمَانِ شَدَّهٗ وَآمَدَهٗ اِيْ؟

گفت: نه، فرمود: انگیزه آمدنت چیست؟ گفت: شما اساس عشیره و آقای من هستید، سرپرستان من در روز بدر کشته شده‌اند و سخت نیازمندم، حضرت جوانان بنی هاشم را تشویق کرد به او کمک کنند و آنها به ساره لباس دادند و توشه راه و مرکب سواری در اختیارش گذاشتند پس حاتم بن ابی بلتعنه نزد ساره آمد و ده دینار به او داد و نامه‌ای را که به اهالی مکه نوشته بود تحویل او داد و در آن نوشته بود بدانید که رسول خدا آهنگ شما کرده پس احتیاط و پرهیز کنید، جبرئیل علیه السلام نازل شد و جریان را به پیامبر صلی الله علیه و آله خبر داد، حضرت، علی علیه السلام و عمار و عمر و طلحه و زبیر و مقداد و ابو مرثد را که همگی سوار کار بودند فرستاد و فرمود: بروید تا به باغ (خاخ) برسید چرا که آنجا زنی [ساره] در کجاوه است و نامه طلب را که مشرکان

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۹۳

مکه نوشته به همراه دارد نامه را از او بگیرید، پس بیرون رفتند تا در همان جایی که پیامبر فرموده بود و او را دیدند و او جریان نامه را منکر شد و قسم خورد پس تصمیم گرفتند برگردند که علی علیه السلام فرمود: به خدا پیامبر صلی الله علیه و آله به ما دروغ نگفت و ما نیز گفته او را تکذیب نمی‌کنیم و شمشیر برکشید و فرمود: نامه را بیرون بیاور و گرنه به خدا گردنت را می‌زنم پس نامه را از لابلای موهایش بیرون آورد.

روایت شده که حاطب عرض کرد: ای رسول خدا به خدا از آن زمان که به اسلام گرویده‌ام کافر نشده‌ام ولی در میان قریش غریبم و تمام مهاجرانی که همراه شما هستند در مکه خویشاوندانی دارند که از خاندان و اموالشان حمایت می‌کنند و خواستم در نزد آنها حقی داشته باشم و می‌دانم که خدای متعال عذابش را بر آنها فرو می‌فرستد و نامه من مشکلی از آنها حل نمی‌کند پیامبر صلی الله

علیه و آله عذر حاطب را پذیرفت «۱».

عدوی و عدوکم «عدو» به جای جمع واقع شده است.

تَلْقُونَ إِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ در «تلقون» سه قول است:

۱- حال از ضمیر «لا تَتَّخِذُوا» باشد.

۲- صفت برای «اولیاء» باشد.

۳- جمله مستأنفه باشد، و القاء، رساندن مودت و دوستی به آنهاست و در «ب» بالموَدَّة، دو قول است:

۱- زاییده و تأکیدی و برای متعدی ساختن است نظیر آیه: وَلَا تَلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ «(و با ترک انفاق) خود را به دست خود به هلاکت نیفکنید». (بقره/۱۹۵).

۱-

روی ان حاطبا قال یا رسول الله و الله ما کفرت منذ اسلمت و لکنی کنت عزیزا فی قریش ای غریبا و لم اکن من انفسها و کل من معک من المهاجرین لهم قرابات بمکه یحمون اھالیهم و اموالهم فاردت ان اتخذ عندهم یدا و قد علمت ان الله تعالی ینزل علیهم بأسه و ان کتابی لا یغنی عنهم شیئا فعذرہ.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۹۴

۲- غیر زاییده بنا بر این که مفعول «تلقون» حذف شده باشد و معنایش این است که اخبار مربوط به پیامبر صلی الله علیه و آله را به سبب دوستی که میان آنها و شما بود به آنها می‌رساندی و همچنین است تُسِرُّونَ إِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ، (آیه یکم از همین سوره) یعنی در نهان با آنها اعلان می‌کنید که میان شما و آنها دوستی است یا در نهان احوال پیامبر صلی الله علیه و آله را به سبب دوستی که میان شما و آنها وجود دارد به آنان خبر می‌دهید.

وَقَدْ كَفَرُوا حَالٍ لِلَّهِ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكٰفِرِيْنَ وَ كَفَرُوا حَالٍ لِلَّهِ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكٰفِرِيْنَ

يُخْرِجُونَ الرِّسُولَ وَإِيَّاكُمْ مِنْ دِينِكُمْ كَمَا كَفَرْتُمْ بِهِ مِنْ قَبْلُ وَ كَفَرُوا حَالٍ لِلَّهِ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكٰفِرِيْنَ

أَنْ تُوْمِنُوا عَلَتْ لَكُمْ أَعْيُنٌ عَلَىٰ رِءُوسِهِمْ يَخْرِجُونَ الرِّسُولَ وَإِيَّاكُمْ مِنْ دِينِكُمْ كَمَا كَفَرْتُمْ بِهِ مِنْ قَبْلُ وَ كَفَرُوا حَالٍ لِلَّهِ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكٰفِرِيْنَ

إِنْ كُنْتُمْ خَرَجْتُمْ شَرْطُكُمْ أَنْ تُوْمِنُوا عَلَتْ لَكُمْ أَعْيُنٌ عَلَىٰ رِءُوسِهِمْ يَخْرِجُونَ الرِّسُولَ وَإِيَّاكُمْ مِنْ دِينِكُمْ كَمَا كَفَرْتُمْ بِهِ مِنْ قَبْلُ وَ كَفَرُوا حَالٍ لِلَّهِ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكٰفِرِيْنَ

که اگر شما دوستان منید با دشمنانم دوستی نورزید.

تُسِرُّونَ إِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ جمله مستأنفه است یعنی در پنهان داشتن شما چه فایده‌ای است در حالی که می‌دانید پنهان داشتن و آشکار ساختن در علم من یکسان است و من پیامبر خود را بر آنچه پنهان می‌دارید آگاه می‌سازم و هر که مرتکب نهان کاری شود از راه حق منحرف و از عدالت تجاوز کرده است.

إِنْ يَتَّقُوا اللَّهَ لَجَّ فِي عَفْوِ رَبِّهِمْ لِيَسْلُبْ مِنْكُمُ اللَّهُ آلِهَتِكُمْ فَخَسِرَ الْفٰسِقُونَ

وَ يَسْطُورُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ وَأَلْسِنَتُهُمْ بِالسُّوءِ دَسْتِهِمْ رَاغِبِينَ إِلَيْكُمْ كَمَا كَفَرْتُمْ بِهِ مِنْ قَبْلُ وَ كَفَرُوا حَالٍ لِلَّهِ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكٰفِرِيْنَ

وَوَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ آرزو می‌کنند که شما مرتد شوید.

لَنْ نَنْفَعَكُمْ أَرْحَامَكُمْ خِوَشَاوِنَدَانِ وَ فِرْزَنَدَانَتَانِ كِهْ بَهْ خَاطِرِ آنَهَا بَا كَاْفِرَانِ دَوْسْتِي

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۹۵

ورزیده و به آنان تقرب می‌جوید به حال شما نفعی ندارند.

يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَفْصِلُ بَيْنَكُمْ أَنْ تَكُونُوا دُحُرَةً لِلَّهِ لَمَّا كُنْتُمْ أَعْيُنًا لِلَّهِ وَ كَفَرُوا حَالٍ لِلَّهِ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكٰفِرِيْنَ

یَوْمَ الْقِيَامَةِ یَفْصِلُ بَيْنَكُمْ أَنْ تَكُونُوا دُحُرَةً لِلَّهِ لَمَّا كُنْتُمْ أَعْيُنًا لِلَّهِ وَ كَفَرُوا حَالٍ لِلَّهِ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكٰفِرِيْنَ

در روز قیامت میان شما و خویشاوندان و فرزندانان جدایی می‌اندازد بنا بر این

برای شما در برنامه زندگی اقتدای به ابراهیم و قومش نیکوست. برای کسانی که امید به خدا و روز قیامت دارند، و هر کس سرپیچی کند به خویشتن ضرر زده است، زیرا خداوند بی‌نیاز و شایسته هر گونه ستایش است. (۶)

امید است خدا میان شما و دشمنانتان (از طریق اسلام) پیوند محبت برقرار کند، و خداوند قادر و آمرزنده و مهربان است. (۷)

تنها شما را از نیکی کردن و رعایت عدالت نسبت به کسانی که در امر دین با شما پیکار نکردند و از خانه و دیارتان بیرون نراندند نهی نمی‌کند، چرا که خداوند عدالت پیشگان را دوست دارد. (۸)

تنها شما را از دوستی کسانی نهی می‌کند که در امر دین با شما پیکار کردند، و شما را از خانه‌هایتان بیرون راندند، یا به بیرون راندن شما کمک کردند از این که با آنها دوستی کنید، و هر کس آنها را دوست دارد ظالم و ستمگر است. (۹)

ای کسانی که ایمان آورده‌اید هنگامی که زنان با ایمان به عنوان هجرت نزد شما آیند آنها را بیازمایید- خداوند از ایمان آنها آگاه‌تر است- هر گاه آنان را مؤمن یافتید آنها را به سوی کفار باز نگردانید، نه آنها برای کفار حلال‌اند، و نه کفار برای آنها حلال، و آنچه را همسران آنها (برای ازدواج با این زنان) پرداخته‌اند به آنها پردازید، و گناهی بر شما نیست که با آنها ازدواج کنید هر گاه مهرشان را به آنها بدهید، و هرگز همسران کافره را در همسری خود نگه ندارید (و اگر کسی از زنان شما کافر شد به بلاد کفر فرار کرد) حق دارید مهری را که پرداخته‌اید. مطالبه کنید، همان گونه که آنها حق دارند مهر زنانشان را که از آنان جدا شده‌اند از شما مطالبه کنند، این حکم خداوند است که در میان شما حکم می‌کند و خداوند دانا و حکیم است. (۱۰)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۹۸

تفسیر: ص: ۲۹۸

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِيهِمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ خدای سبحان تشویق در اقتدا کردن به ابراهیم علیه السلام و قومش را به عنوان تأکید بر آنها تکرار فرمود از این رو اول آیه با قسم «۱» شروع شده است.

لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ بَدَلَ «لَكُمْ» و آن نوعی تأکید است، همچنین است و مَنْ يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَنِيُّ الْحَمِيدُ یعنی هر کس از تأسی جستن به ابراهیم علیه السلام روی بگرداند همانا خدا از تمام آفریدگانش بی‌نیاز است و تأسی نجستن آنها به خدا ضرر نمی‌رساند و تنها به خودشان ضرر می‌زنند. چون این آیات نازل شد دشمنی مؤمنان نسبت به پدران و خویشاوندان مشرکشان شدت یافت و چون خداوند سبحان صبر و جدیت آنها را با آن قاطعیت و شدت دید به آنان رحمت آورد و به آنها وعده داد که آرزوی آنان را که مسلمان شدن خویشاوندانشان است بر آورده سازد و میانشان صمیمیت و صفا حاصل شود.

عَسَى اللَّهُ أَنْ يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَعَدَاهُ است از سوی خدا بر طبق عادت شاهان که در مورد بعضی از حاجتها می‌گویند: شاید، یا امید است و برای شخص محتاج تردیدی در بر آورده شدن حاجتش نمی‌ماند. یا مقصود از آن به طمع انداختن مؤمنان است.

وَاللَّهُ قَدِيرٌ خدا بر زیر و رو کردن دلها و آسان ساختن کارها تواناست.

أَنْ تَبْرُوهُمْ بَدَلَ از «الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ» است همچنین «أَنْ تَوْلَوْهُمْ» بَدَلَ از «عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ» است و معنایش این است که خدا شما را از نیکی کردن به آنها (والدین و خویشان) نهی نمی‌کند و تنها از دوستی ورزیدن به آنها نهی می‌فرماید و

۱- «لام» در لقد کان در جواب قسم محذوفی است که از جمله قسم (قسم و مقسم به) چیزی باقی نمانده است نظیر: لقد جاء الربيع، که در اصل اقسام بالله لقد جاء الربيع بوده است.

محمد انطاکی، المنهاج فی القواعد و الاعراب، چاپ هشتم، کتابخانه دار الشرق، بیروت، ص ۳۰۱- م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۲۹۹

این نیز رحمتی از سوی خدا نسبت به مؤمنان است و چون در دشمنی نسبت به خویشان سخت گیر و جدی بودند، خداوند به مؤمنان اجازه داد با کسانی که با مؤمنان نجنگیده و آنها را از دیارشان بیرون نکردند صلح کنند و آنها قبیله خزاعه بودند، این قبیله با پیامبر خدا صلی الله علیه و آله صلح کردند که با آن حضرت نجنگند و کسی را علیه او کمک نکنند. از مجاهد روایت شده آنها کسانی بودند که در مکه ایمان آوردند ولی به مدینه هجرت نکردند.

وَ تَقْسَبُ طُلُوبًا إِلَيْهِمْ یعنی میان خود و آنان رفتار عادلانه داشته باشید و نسبت به آنها عادلانه قضاوت کنید و به آنها ستم روا ندارید، خداوند سبحان سفارش کرده که با مشرکان عادلانه رفتار کنید و از ستم به آنها پرهیزید پس چه گمان می‌بری به حال کسی که در ستم به برادر مسلمانش گستاخ است.

إِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ خَدَاوَنَ زَنَانٍ رَا مُؤْمِنًا مَبِيدَةً چَرا که به زبانشان خدا را تصدیق کرده و کلمه شهادت را به زبان گفته‌اند. فَامْتَحِنُوهُنَّ آنان را با سوگند و نگرش در نشانه‌ها بیازمایید تا صدق ایمان آنها بر گمانهایتان غالب آید و پیامبر صلی الله علیه و آله به زنی که او را می‌آزمود، می‌فرمود: به خدایی که جز او خدایی نیست به خاطر دشمنی با شوهرت بیرون نشدی، به خدا از زمینی به زمینی از روی میل بیرون نشدی، به خدا در طلب دنیا بیرون نیامدی، به خدا فقط برای دوستی به خدا و رسول خدا بیرون آمده‌ای؟ اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِهِنَّ خدا از شما به ایمان آنها آگاه‌تر است چون شما در آن باره علمی که موجب اطمینان نفوستان شود به دست نیاورده‌اید اگر چه از آنها سوگند خواسته و احوالشان را بررسی کرده‌اید در حالی که آگاهی حقیقی به احوال آنها در نزد خداست.

فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ إِنْ كُنَّ بِأَنْفُسِهِنَّ يُحْسِنُونَ در توان شماست نسبت به آنها عالم

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۰۰

شدید به این صورت که از نشانه‌های ظاهر به مؤمن بودن آنها گمان غالب پیدا کردید آنها را به شوهران کافرشان برنگردانید زیرا زن با ایمان بر مرد مشرک حلال نیست.

وَ آتُوهُنَّ مَا أَنْفَقُوا یعنی مهری که شوهرهایشان به آنها داده‌اند بدهید.

وَ لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ سِيسَ خَدَاوَنَ اشکال ازدواج با این زنان مهاجر را نفی کرده است.

إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ یعنی هر گاه مهرهایشان را به آنها بدهید چرا که مهر، در مقابل اجرت همخوابگی با زن است.

وَ لَا تُمْسِكُوا بِعَصَمِ الْكُوفَرِ «تمسکوا» به تشدید (س) و به تخفیف آن قرائت شده است، عصمت چیزی است نظیر عقد یا سبب که به آن چنگ زده می‌شود، یعنی میان مؤمنان و زنان کافر ارتباط و پیوند همسری نیست چه زنان حربی باشند چه زمی.

وَ سَأَلُوا مَا أَنْفَقْتُمْ مهر زنان خود را که به کافران ملحق شده‌اند مطالبه کنید و کافران نیز باید مهر زنان خود را که به مسلمانان پیوسته‌اند مطالبه کنند.

ذَلِكُمْ حُكْمُ اللَّهِ یعنی تمام آنچه در این آیه آمده حکم خداست.

يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ جمله مستأنفه یا حال از «حکم الله» است بنا بر این که ضمیر حذف شده باشد یعنی یحکمه الله، خدا آن را حکم می‌کند یا حکم را از روی مبالغه به مثابه حاکم قرار داده است.

[سوره الممتحنة (۶۰): آیات ۱۱ تا ۱۳] ص: ۳۰۰

اشاره

وَ إِنْ فَاتَكُمْ شَيْءٌ مِنْ أَرْوَاجِكُمْ إِلَى الْكُفَّارِ فَعَابْتُمْ فَاَتُوا الَّذِينَ ذَهَبَتْ أَرْوَاجُهُمْ مِثْلَ مَا أَنْفَقُوا وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ (۱۱) یا

أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعَنَّكَ عَلَى أَنْ لَا يُشْرِكَنَّ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقَنَّ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلَنَّ أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِيَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصِيَنَّكَ فِي مَعْرُوفٍ فَبَايِعْهُنَّ وَاسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۲) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ قَدْ يَتَّبِعُوا مِنَ الْآخِرَةِ كَمَا يَتَّبِعُ الْكُفَّارُ مِنَ أَصْحَابِ الْقُبُورِ (۱۳)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۰۱

ترجمه: ص: ۳۰۱

و اگر بعضی از همسران شما از دستتان بروند (و به سوی کفار باز گردند) و شما در جنگی بر آنان پیروز شدید و غنائمی گرفتید به کسانی که همسرانشان رفته‌اند همانند مهری را که پرداخته‌اند بدهید، و از مخالفت خداوندی که همه به او ایمان دارید بپرهیزید.

(۱۱)

ای پیامبر هنگامی که زنان مؤمن نزد تو آیند و با تو بیعت کنند که چیزی را شریک خدا قرار ندهند دزدی نکنند، آلوده زنا نشوند فرزندان خود را نکشند، تهمت و افتزایی پیش دست و پای خود نیاورند، و در هیچ کار شایسته‌ای مخالفت فرمان تو نکنند، با آنها بیعت کن، و برای آنها از درگاه خداوند آمرزش بخواه که خداوند آمرزنده و مهربان است. (۱۲)

ای کسانی که ایمان آورده‌اید با قومی که خداوند آنها را مورد غضب قرار داده دوستی نکنید، آنها از آخرت مأیوسند همان گونه که کفار مدفون در قبرها مأیوس می‌باشند. (۱۳)

تفسیر: ص: ۳۰۱

[شأن نزول] ص: ۳۰۱

وَإِنْ فَاتَكُمْ شَيْءٌ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ ЧОН این آیه نازل شد مؤمنان مهری را که مشرکان به زنان خود داده بودند بر طبق فرمان خدا پرداختند ولی مشرکان مهریه‌های زنهای کافرشان را به شوهرهای مسلمانشان پرداختند پس این آیه نازل شد ، وَإِنْ فَاتَكُمْ شَيْءٌ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ إِلَى الْكُفَّارِ یعنی اگر یکی از زنان شما (به حال ارتداد) به سوی

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۰۲

کفار برگشت، و در قرائت ابن مسعود (بجای شیء) «احد» آمده است.

«فعاقتبتم» از عقبه به معنای نوبت است و خداوند حکمی را که برای مسلمانان و کافران صادر کرده یعنی یک بار کفار مهر زنان مسلمین و بار دیگر مسلمانان مهر زنان کفار را پردازند، تشبیه به کاری کرده که به نوبت انجام می‌شود چنان که در سوار شدن و جز آن معمول است و معنای آیه این است که نوبت شما برای پرداختن مهر رسیده است.

فَاتُوا الَّذِينَ ذَهَبَتْ أَزْوَاجُهُمْ به کسانی «از مسلمانان» که زنش را از دست داده و به سوی کفار رفته است از مهر مهاجرت، مهر المثل بدهید و آن را به شوهر کافرش ندهید.

همچنین زهری گفته است: از مهر زنانی که به کفار ملحق شده‌اند داده می‌شود، زجاج گوید: اگر در جنگ غنیمتی به شما رسید، مردی که زنش رفته است مهرش را از غنیمتی بدهد که در جنگ به دست آورده است.

«عاقبتم» در قرائت غیر مشهور، «فأعقبتم» خوانده شده یعنی وارد عقبه شدید بنا بر این «عقبتم» به تشدید (ق) از عقبه است هر گاه دنبال او برود چرا که هر یک از متعاقبین در پی رفیقش می‌رود پس عقبتم از عقبه یعقبه است. زجاج در تفسیر تمام موارد یاد شده

(در قراءتها) گفته است: فکانت العقبی لکم یعنی چیرگی از آن شماسست تا غنیمت ببرید، گفته شده: تمام زنان مهاجری که به مشرکان ملحق شده‌اند شش نفر بودند و رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ مَهْرَه‌ای آنان را از غنائم پرداخت. وَلَا يَقْتُلَنَّ أَوْلَادَهُنَّ مَقْصُودِ این است که دختران آنها را زنده به گور نکنید و یا با سقط، فرزندانشان را نکشید. وَلَا يَأْتِينَ بُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ، بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ زَن، نوزاد سرراهی بر می‌داشت و به شوهرش می‌گفت این فرزند من است که از تو به هم رسیده، و «بهتان یفترینه بَیْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ» را کنایه از فرزند آوری آورده است که به دروغ به شوهرش ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۰۳

می‌چسباند زیرا شکم زن که کودک را در آن حمل می‌کند میان دستهای اوست، و عورت زن که بچه از آن متولد می‌شود میان پاهای اوست.

وَلَا يَعْصِيَنَّكَ فِي مَعْرُوفٍ در انجام کارهای نیکی که به آنها امر می‌کنی و ترک کارهای زشتی که آنان را از آن نهی می‌کنی تو را نافرمانی نکنند، معروف هر چیزی است که عقل و شرع بر وجوب یا استحباب آن دلالت کند. فَبَايَعُهُنَّ در چگونگی بیعت زنان با پیامبر روایت شده که حضرت جام آبی طلبد و دست مبارکش را در آن فرو برد سپس زنها دستشان را در آن فرو بردند و به قولی پیامبر با زنها از پشت لباس و جامه بیعت می‌کرد «۱».

لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ آن قوم (یهود) را که مورد غضب خداوند دوست نگیرید گروهی از مسلمانان فقیر بودند و اخباری از مسلمین به یهودیان می‌رساندند برای این که از میوه‌جاتشان بهره‌ای ببرند پس خداوند از این کار نهی کرد. قَدْ يَسْأَلُونَ مِنَ الْآخِرَةِ كَفَّارًا از این که در آخرت بهره داشته باشند نومید شدند چرا که از روی عناد و دشمنی رسول خدا را تکذیب کردند با این که می‌دانستند پیامبری که در تورات توصیف شده همان حضرت است. كَمَا يَسْأَلُ الْكُفَّارُ چنان که کفار از زنده شدن مردگانشان نومیدند.

-۱

روی فی کیفیت المبايعه انه صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ دَعَا بِقَدْحٍ مِنْ مَاءٍ فَعَمَسَ فِيهِ يَدَهُ ثُمَّ غَمَسَ أَيْدِيَهُ فِيهِ وَقِيلَ كَانَ يَبَايِعُهُنَّ مِنْ وَرَاءِ الثُّوبِ.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۰۴

سوره صف ص: ۳۰۴

اشاره

چهارده آیه دارد.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۳۰۴

در حدیث اَبِي (بن کعب) است که هر کس سوره عیسی علیه السلام را بخواند تا آن گاه که در دنیاست حضرت عیسی علیه السلام برایش استغفار می‌کند و بر او درود می‌فرستد و در روز قیامت رفیق عیسی علیه السلام است «۱».

از حضرت باقر علیه السلام روایت شده: «هر کس سوره صف را قرائت کند و در نمازهای واجب و مستحب خود بخواند آن مداومت کند خداوند او را در ردیف و صف فرشتگان و پیامبران مرسل خود قرار دهد» «۲».

[سوره الصف (۶۱): آیات ۱ تا ۹] ص: ۳۰۴

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۱) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ (۲) كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ (۳) إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَانَهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ (۴)
 وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ لِمَ تَقُولُونَ لِمَ تَقُولُونَ أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ (۵) وَإِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَةِ وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُبِينٌ (۶) وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُوَ يُدْعَى إِلَى الْإِسْلَامِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (۷) يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُبِينٌ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ (۸) هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ (۹)

-۱

فی حدیث ابی (بن کعب)، و من قرأ سورة عیسی کان عیسی علیه السّلام مصلیاً علیه مستغفراً له ما دام فی الدنیا و هو یوم القیامه رفیقہ.

-۲ و

عن الباقر علیه السّلام: من قرأ سورة الصف و ادمن قراءتها فی فرائضه و نوافله صفّه الله تعالی مع ملائکته و انبیائه المرسلین.
 ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۰۵

ترجمه: ص: ۳۰۵

به نام خداوند بخشاینده بخشایشگر
 آنچه در آسمانها و زمین است همه تسبیح خدا می گویند و او قدرتمند و آگاه است. (۱)
 ای کسانی که ایمان آورده‌اید! چرا سخنی می گوید که به آن عمل نمی کنید؟. (۲)
 نزد خدا بسیار موجب خشم است که سخنی بگویند که به آن عمل نمی کنید. (۳)
 خداوند کسانی را دوست می دارد که در راه او پیکار می کنند همچون بنایی آهنین [استوارند]. (۴)
 به یاد آورید هنگامی را که موسی به قومش گفت ای قوم من! چرا مرا آزار می دهید با این که می دانید من فرستاده خدا به سوی شما هستم؟

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۰۶

هنگامی که آنها از حق منحرف شدند خداوند قلوبشان را منحرف ساخت، و خدا فاسقان را هدایت نمی کند. (۵)
 و به یاد آورید هنگامی را که عیسی پسر مریم گفت: ای بنی اسرائیل! من فرستاده خدا به سوی شما هستم در حالی که کتابی (تورات) را که پیش از من فرستاده شده تصدیق دارم و بشارت دهنده به رسولی هستم که بعد از من می آید، و نام او احمد است، هنگامی که او (احمد) با معجزات و دلایل روشن به سراغ آنها آمد گفتند این سحری است آشکار. (۶)

چه کسی ظالمتر است از آن کس که بر خدا دروغ می‌بندد (و تکذیب می‌کند) در حالی که دعوت به اسلام می‌شود، خداوند قوم ظالم را هدایت نمی‌کند. (۷)

آنها می‌خواهند نور خدا را با دهان خود خاموش سازند، ولی خدا نور خود را کامل می‌کند هر چند کافران خوش نداشته باشند! (۸)

او کسی است که رسول خود را با هدایت و دین حق فرستاد تا او را بر همه ادیان غالب سازد، هر چند مشرکان کراهت داشته باشند. (۹)

تفسیر: ص: ۳۰۶

از ابن عباس روایت است که گروهی از مؤمنان پیش از مأمور شدن به جهاد می‌گفتند اگر بدانیم محبوبترین اعمال در پیشگاه خدا چیست انجام خواهیم داد پس خداوند آنها را به جهاد در راه خود راهنمایی فرمود ولی در جنگ احد پشت به دشمن کردند، از این رو خدا آنان را سرزنش کرد «۱».

برخی گویند: این سوره درباره گروهی نازل شده که گفتند: مبتلا شدیم و [تکلیف خود را] انجام دادیم در حالی که انجام نداده بودند و دروغ می‌گفتند.

كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ ذِكْرًا بَدُونِ آيَاتِهِ لَفِظٍ تَعَجُّبٍ، قصد تعجب شده است و به

۱- عن ابن عباس، كان ناس من المؤمنين يقولون قبل ان يؤمروا بالقتال لو نعلم احب الاعمال الى الله تعالى لعملناه فدلهم الله سبحانه على الجهاد في سبيله فولوا يوم احد فعيرهم.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۰۷

«ان تقولوا» نسبت داده شده است.

«مقتا» منصوب است و به «ان تقولوا» تفسیر شده است تا دلالت کند بر این که اگر سخنی بگویند که انجام ندهند گناهی خالص است و مقت بدترین دشمنی است، خداوند سبحان به بزرگ قرار دادن بغض و دشمنی اکتفاء نکرد تا آن را سخت‌ترین و زشت‌ترین دشمنی قرار داده و در پیشگاه خدا بیش از آن است زیرا هر گاه گناه انسان در پیشگاه خدا بزرگ شود به نهایت بزرگی و سختی می‌رسد، نقل شده که به یکی از پیشینیان گفته شد برای ما سخن بگو پس سکوت کرد آن گاه گفت: به من دستور می‌دهید که بگویم آنچه را انجام نمی‌دهم و زودتر به خشم خدا گرفتار آیم.

يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ آيَةَ دَلَالٍ بِرِئَاءِ اللَّهِ عَلَيْهِمْ كَمَا يَكْفُرُ لَكُمْ وَالَّذِينَ هَمُّوا بِاللَّيْلِ مِنَ الْكُفْرِ لَمْ يَكُنْ لَهُمْ فِيهِ حِسَابٌ لِّمَن هُم مُّشْرِكُونَ وَ لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنفُسِكُمْ فَخَرَبْتُمْ عُيُنَكُمْ فَاتَّخَذْتُمُ الْمُشْرِكِينَ حَسْبًا بَدَلِ اللَّهِ ذِي الْحَوْلِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُرِيدُونَ بِكُمُ الْفِتْنَةَ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

آن وفا نکردند.

صَفًّا كَانَهُمْ بُنْيَانٌ مَّرْصُوصٌ خُودًا بِهٖ يَكْدِيغِرُ حَسْبَانِدِهٖ يَآ هٖ هُمُ حَسْبِيْدِهٖ بُوْدُنْدُ وَ كُوْبِي بِهٖ كُوْنِهٖآي پِيُوْسْتِهٖ بِهٖ هُمُ بُوْدُنْدُ كِهٖ فَاصِلَهٗآي مِيَاْنَشَانُ نُبُوْدُ. وَ كُوْبِي بِنِيَاْنِي اَسْتُ كِهٖ بَعْضِي اَز اَنٓ بِهٖ بَعْضُ دِيْغِرُ حَسْبِيْدِهٖ وَ بِهٖ هُمُ فَشْرَدِهٖ شُدِهٖ اَسْتُ. بَعْضِي كُفْتِهٖ اَنْدُ:

این تعبیر دلالت بر فضیلت جنگیدن پیاده دارد زیرا افراد پیاده نظام چنین صف می‌بندند. و جمله «صَفًّا كَانَهُمْ بُنْيَانٌ مَّرْصُوصٌ» دو حال متداخل هستند.

وَ اِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ «وَ اِذْ قَالَ» ظَرْفٌ بَرَايَ «اِذْ كَر» [مَحْذُوْف] اَسْتُ.

تُوْدُوْنِي قَوْمِ مُوسَى اَنٓ حَضْرَتُ رَا بِا اَنْوَاعِ اَزَارِهَا بِيَاَزْرَدُنْدُ اَز جَمْلِهٖ كُفْتُنْدُ:

فَاذْهَبْ اَنْتَ وَ رَبُّكَ «وَ تُو وَ پُرُوْرْدُ گَارْتُ بَرُوِيْدُ [بَا اَنَانُ بَجَنْگِيْدُ]». (مائده/ ۲۴) اَجْعَلْ لَنَا اِلٰهًا [بِهٖ مُوسَى كُفْتُنْدُ] تُو هُمُ بَرَايَ مَا

معبودی قرار ده» (اعراف/ ۱۳۸) و از موسی خواستند که خدا را آشکارا ببینند و گوساله پرستی و دیگر آزارها.

وَقَدْ تَعْلَمُونَ در محلّ حال است یعنی مرا می‌آزاید در حالی که می‌دانید من رسول خدایم و به موجب علمتان به نبوتم باید مرا تعظیم و احترام کنید نه آن که بی‌آزاید.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۰۸

فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ چون از حق روی گردانیدند خدا دل‌هایشان را [به سوء اختیارشان] برگردانید و الطاف خود را از آنها بازداشت.

وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ خداوند آنها را مشمول لطف خود قرار نداد چرا که شایسته لطف حق نبودند، یا خداوند آنها را به بهشتی که به مؤمنان وعده فرموده هدایت نمی‌کند.

مُصِيدًا قَلْبًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ یعنی به سوی شما فرستاده شده‌ام در حالی که تورات پیش از خودم را تصدیق دارم و در حالی که مژده می‌دهم به پیامبری که پس از من می‌آید «من بعدی» به سکون و فتح «ی» قرائت شده و سیبویه و خلیل قرائت «فتح» را برگزیده‌اند.

از کعب روایت شده که حواریان به عیسی علیه السلام عرض کردند: ای روح خدا آیا پس از ما امتی خواهد بود فرمود: آری، امت احمد صلی الله علیه و آله که حکیم و عالم و پرهیزگارند و گویی در فهم و درک نظیر پیامبرانند به اندکی روزی قانعند و خدا نیز به عمل اندک از آنها راضی است «۱».

قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ در قرائتی «هذا ساحر» نیز قرائت شده است.

وَمَنْ أَظْلَمُ: و چه گروهی از مردم ستمکارتر از کسانی‌اند که خدا آنها را به زبان پیامبران خود به اسلام فرا می‌خواند که سعادت ابدی در آن است و آنها بجای پاسخ مثبت دادن به خدا با این گفتارشان که این سحری است آشکار به خداوند دروغ می‌بندند. يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ «ليطفئوا» در اصل «ان يطفئوا» بوده و «لام» بر فعل اضافه شده و همراه فعل «یریدون» آمده تا تأکید اراده باشد چنان که در سوره توبه آمده است، و منظور از خاموش کردن نور خدا با دهن‌هایشان، نوعی تمسخر به

۱- و

عن كعب ان الحواريين قالوا لعيسى يا روح الله هل بعدنا من امة قال نعم امة احمد صلي الله عليه و آله حكماء علماء، اتقياء كآتهم من الفقه انبياء يرضون من الله باليسير من الرزق و يرضى الله منهم باليسير من العمل.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۰۹

اراده آنهاست که می‌خواستند با این گفتارشان درباره قرآن که سحر است اسلام را باطل کنند پس خداوند حال آنها را به حال کسی تشبیه کرده که با دهان خود در خورشید می‌دمد تا آن را خاموش کند.

وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ «متّم» هم به صورت اضافه به نور و هم با تنوین و نصب نوره قرائت شده است، یعنی خدا حق را کامل می‌کند و آن را به آخرین درجه کمال خود می‌رساند.

وَدِينِ الْحَقِّ مَنْظُورٌ مَلَّتْ حَنِيْفُ اسْلَامِ اسْت.

لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ یعنی تا دین اسلام را برتر و بالاتر از دیگر ادیان مخالف آن قرار دهد.

از علی علیه السلام روایت است: به خدا سوگند سرزمینی نمی‌ماند مگر این که صبح و شام فریاد شهادت به یگانگی خدا (لا اله الا الله) در آن بلند خواهد شد.

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ (۱۰) تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۱۱) يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَيُدْخِلْكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتٍ عِدْنٍ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۱۲) وَأُخْرَىٰ تُحِبُّونَهَا نَضْرٌ مِنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ (۱۳) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا أَنْصَارَ اللَّهِ كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِلْحَوَارِيِّينَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ فَأَمَّا تَطَائِفَةٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَكَفَرَتْ طَائِفَةٌ فَأَيَّدْنَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَىٰ عَدُوِّهِمْ فَأَصْبَحُوا ظَاهِرِينَ (۱۴)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۱۰

ترجمه: ص: ۳۱۰

ای کسانی که ایمان آورده‌اید آیا شما را به تجارتي راهنمایی کنم که شما را از عذاب دردناک رهایی بخشد؟! (۱۰)
به خدا و رسول او ایمان بیاورید، و در راه خداوند با اموال و جانهایتان جهاد کنید، این برای شما از هر چیز بهتر است اگر بدانید.
(۱۱)

اگر این کار را بکنید خدا گناهانتان را می‌بخشد و شما را در باغهایی از بهشت داخل می‌کند که نهرها از زیر درختانش جاری است، و در مسکنهای پاکیزه در بهشت جاویدان جای می‌دهد و این پیروزی عظیمی است. (۱۲)

و نعمت دیگری که آن را دوست دارید به شما می‌بخشد و آن یاری خداوند و پیروزی نزدیک است و مؤمنان را بشارت ده! (۱۳)
ای کسانی که ایمان آورده‌اید یاوران خدا باشید همان گونه که عیسی بن مریم به حواریون گفت: چه کسانی در راه خدا یاوران من هستند؟

حواریون گفتند: ما یاوران خدا هستیم، و در این هنگام گروهی از بنی اسرائیل ایمان آوردند و گروهی کافر شدند، ما کسانی را که ایمان آورده بودند در برابر دشمنانشان تأیید کردیم و سرانجام بر آنها پیروز شدند. (۱۴)

تفسیر: ص: ۳۱۰

تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ «تنجیکم» با تشدید (ج) و بدون تشدید قرائت شده است.
تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ گویی آنان گفته‌اند چه کنیم؟ پس در جوابشان گفته شده ایمان بیاورید، «تؤمنون» خبر و به معنای امر است از این رو به «يَغْفِرْ لَكُمْ» جواب داده شده است.

و در قرائت عبد الله، آمنوا بالله و رسوله و جاهدوا، بوده است، و به این دلیل به لفظ اخبار آمده تا وجوب اطاعت را اعلام دارد و گویی (فرمان خدا) اطاعت شده و از ایمان و جهادی که موجود است خبر می‌دهد و نظیر آن است گفتار عرب غفر الله لك و یرحمك الله. ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۱۱

ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ آن ایمان و جهاد از جانها و امواتان برایتان بهتر است، و معنای آیه این است که اگر بدانید ایمان و جهاد برایتان بهتر است در این صورت برای شما بهتر خواهد بود چرا که اگر آن را بدانید ایمان و جهاد را بیش از جانها و امواتان دوست می‌دارید و در نتیجه رستگار می‌شوید.

وَأُخْرَىٰ تُحِبُّونَهَا یعنی برای شما علاوه بر این نعمت بزرگ مغفرت و پاداش و نعمتهای بهشت نعمت دنیوی دیگری است که در نزد

شما محبوب است سپس آن نعمت را به آیه نصر تفسیر فرموده است.

نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ، منظور از نصر که در آیه قبل از آن به (أُخْرَى تُحِبُّونَهَا) تعبیر شده فتح مکه است، بعضی گفته‌اند: فتح ایران و روم و دیگر فتوحات اسلامی به طور عام مراد است. در کلمه «تُحِبُّونَهَا» نوعی توییخ بر دوست داشتن دنیا است.

وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ عطف بر «تؤمنون» است چرا که به معنای امر است و گویی فرموده است: آمنوا وجاهدوا یشکم الله وینصرکم، ایمان بیاورید و جهاد کنید تا خدا به شما پاداش داده و یاریتان کند و ای پیامبر خدا مؤمنان را به آن بشارت بده. كُونُوا أَنْصَارَ اللَّهِ «انصار الله» به صورت اضافه و با تنوین (انصارا لله) قرائت شده یعنی شما یاوران خدا باشید همان طور که حواریان یاوران عیسی علیه السلام بودند آن گاه که به آنان گفت: من أنصاری الی الله؟ یعنی یاوران من که به نصرت خدا روی آورند و در یاری خدا همراه من باشند کیانند؟ حواریان گفتند: نحن انصار الله یعنی ما کسانی هستیم که خدا را یاری می‌کنیم بنا بر این اضافه شدن انصاری بر خلاف اضافه شدن انصار الله است و درست نیست که معنایش من ینصرنی مع الله باشد، چه کسی همراه من خدا را یاری می‌کند، زیرا جواب مطابق با سؤال نیست.

فَأَمَّتْ طَائِفَةٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ گروهی از بنی اسرائیل به عیسی ایمان آورده و گروهی کافر شدند پس مؤمنان آنها را علیه کافرانشان یاری کردیم و بر آنان غالب

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۱۲

شدند.

بعضی گفته‌اند معنایش این است که گروهی از بنی اسرائیل به حضرت محمد صلی الله علیه و آله ایمان آورده و گروهی به او کافر شدند و مؤمنان با دلیل و قدرت بر آنان غالب شدند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۱۳

سوره جمعه ص: ۳۱۳

اشاره

مدنی است.

یازده آیه دارد.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۳۱۳

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس سوره جمعه را قرائت کند به عدد کسانی که در نماز جمعه شرکت کرده‌اند و به شمار کسانی که در شهرهای مسلمین اند و در نماز شرکت نکرده‌اند ده حسنه پاداش می‌دهد «۱».

از حضرت صادق علیه السلام روایت است که «بر هر مؤمنی لازم است در شب جمعه سوره جمعه و سوره «سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى» را قرائت کند و در روز جمعه در نماز ظهر سوره جمعه و منافقین بخواند و با انجام این کار گویی عمل رسول خدا صلی الله علیه و آله را انجام داده است و پاداش او بر خدا، بهشت است.» «۲»

فی حدیث ابی (بن کعب)، من قرأ سورة الجمعة اعطی من الاجر عشر حسنات بعدد من اتی الجمعة و بعدد من لم یأتها فی امصار المسلمین.

۲- و

عن الصادق علیه السّلام من الواجب علی کل مؤمن ان یقرأ فی لیلۃ الجمعة بالجملة و سبح اسم ربک الأعلى و فی صلوة الظهر فی الجمعة بالجمعة و المنافقین فاذا فعل ذلك فکانما یعمل بعمل رسول الله صلی الله علیه و آله و کان ثواب جزائه علی الله الجنة. ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۱۴

[سوره الجمعة (۶۲): آیات ۱ تا ۵] ص: ۳۱۴

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۱) هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمَمِينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ (۲) وَآخَرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۳) ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ (۴)
مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْإِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (۵)

ترجمه: ص: ۳۱۴

به نام خداوند بخشاینده بخشایشگر
آنچه در آسمانها و زمین است همواره تسبیح خدا می گویند، خداوندی که مالک و حاکم است و از هر عیب و نقصی مبرا و عزیز و حکیم است. (۱)
او کسی است که در میان جمعیت درس نخوانده رسولی از خودشان برانگیخت تا آیاتش را بر آنها بخواند و آنها را پاکیزه کند و کتاب و حکمت بیاموزد هر چند پیش از آن در گمراهی آشکار بودند. (۲)
و او رسول بر گروه دیگری (است) که هنوز به آنها ملحق نشده‌اند، و او عزیز و حکیم است. (۳)
این فضل خداست که به هر کس بخواهد (و شایسته بداند) می‌بخشد و خداوند صاحب فضل عظیم است. (۴)
کسانی که مکلف به تورات شدند ولی حق آن را ادا نکردند، مانند دراز گوشه هستند که کتابهایی را حمل می‌کنند، قومی که آیات الهی را تکذیب کردند مثال بدی دارند، و خداوند جمعیت ظالمان را هدایت نمی‌کند. (۵)
ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۱۵

تفسیر: ص: ۳۱۵

يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ در این که یک بار «سبح» (در سوره صف) و یک بار «يسبح» فرموده اشاره به تداوم تنزیه خداوند سبحان در گذشته و آینده است.

بَسَّ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَبُوا بِالْآيَاتِ اللَّهِ دَاسْتَانِ كَسَانِي كِه آيَاتِ خِدا رَا تَكْذِيبِ كَرْدَنْدِ يَعيْنِ يَهُودِ كِه توراتِ يَا قُرْآنِ يَا آيَاتِ الهِي رَا كِه بَرِ نَبَوْتِ مُحَمَّدِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ دَلَالَتِ دَارِدِ تَكْذِيبِ كَرْدَنْدِ، دَاسْتَانِ بَدِي اسْتِ وَ مَعْنَايِ حُمَلُوا التَّوْرَةَ، اَيْنِ اسْتِ كِه يَهُودِيَانِ مَكْلَفِ شَدَنْدِ توراتِ رَا بَدَانَنْدِ، وَ بِهْ آنِ عَمَلِ كَنَنْدِ سَپَسِ بِهْ آنِ عَمَلِ نَكْرَدَنْدِ وَ گُويِيِ آنِ رَا حَمَلِ نَكْرَدَنْدِ.

يَحْمِلُ أَسْفَارًا مَحَلًّا مَنْصُوبٌ اسْتِ بِنَا بَرِ حَالِ بُوْدِنِ يَا مَجْرُورِ اسْتِ كِه صِفْتِ حَمَارِ باشَدِ چِرا كِه [اعرابش] مَانَنْدِ «لِئِيم» دَرِ اَيْنِ شَعْرِ اسْتِ:

و لقد امرّ على اللئيم يسبني ﴿١﴾

[سوره الجمعة (۶۲): آيات ۶ تا ۱۱] ص: ۳۱۷

اشاره

قُلْ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ هَادُوا إِنْ زَعَمْتُمْ أَنْكُمْ أَوْلِيَاءُ لِلَّهِ مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۶) وَ لَا يَتَمَنَّوْنَهُ أَيَّدًا بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيَّدِيهِمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ (۷) قُلْ إِنْ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَى عَالِمِ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ فَيَسْبِقُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۸) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ وَ ذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۹) فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَ ابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَ اذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (۱۰) وَ إِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انْفَضُّوا إِلَيْهَا وَ تَرَكَوْكَ قَائِمًا قُلْ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهِوَ وَ مِنَ التِّجَارَةِ وَ اللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ (۱۱)

علم چندان که بیشتر خوانی چون عمل در تو نیست نادانی
نه محقق بود نه دانشمند چارپایی بر او کتابی چند
آن تهی مغز را چه علم و خبر که بر او هیزم است یا دفتر
کلیات سعدی-م.

۱- من بر شخص فرمایه می‌گذرم که مرا دشنام می‌دهد. یسبنی صفت «اللئیم» است با این که موصوف باید نکره باشد ولی چون در اینجا منظور شخص خاص نیست و جنس لئیم مقصود است معرفه و نکره بودنش یکسان است و در آیه شریفه نیز بنا بر این که «يَحْمِلُ أَسْفَارًا» صفت برای «الحمار» باشد و محلا مجرور بر همین اساس است، تفسیر کشاف، ج ۴، ص ۵۳۰، چاپ بیروت، دار الکتب العربی-م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۱۸

ترجمه: ص: ۳۱۸

بگو ای یهودیان! اگر گمان می‌کنید که شما دوستان خدا غیر از مردم هستید آرزوی مرگ کنید اگر راست می‌گوئید! (تا به لقای محبوبتان برسید). (۶)

ولی آنها هرگز تمنای مرگ نمی‌کنند به خاطر اعمالی که از پیش فرستاده‌اند، و خداوند ظالمان را بخوبی می‌شناسد. (۷)
بگو آن مرگی که از آن فرار می‌کنید سرانجام با شما ملاقات خواهد کرد، سپس به سوی کسی که از پنهان و آشکار با خبر است برده می‌شوید و شما را از آنچه انجام می‌دادید خبر می‌دهد. (۸)

ای کسانی که ایمان آورده‌اید! هنگامی که برای نماز روز جمعه اذان گفته می‌شود به سوی ذکر خدا بشتابید، و خرید و فروش را

رها کنید که این برای شما بهتر است اگر می‌دانستید. (۹)

و هنگامی که نماز پایان گرفت در زمین پراکنده شوید و از فضل الهی طلب کنید، و خدا را بسیار یاد آورید تا رستگار شوید. (۱۰)
و هر گاه تجارت و یا سرگرمی را ببیند پراکنده می‌شوند و تو را که به نماز ایستاده‌ای رها می‌کنند بگو: آنچه نزد خداست بهتر از
لهو و تجارت است. خداوند بهترین روزی دهندگان است. (۱۱)

تفسیر: ص: ۳۱۸

اشاره

يا أَيُّهَا الَّذِينَ هَادُوا کسانی که خود را یهود نامیده و می‌گفتند:

ما فرزندان و دوستان خداییم، یعنی اگر گفتارتان راست است [پس آرزوی مرگ کنید]. ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۱۹
فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ آرزوی مرگ کنید که خدا شما را به بهشتی که برای دوستانش مهیا ساخته است منتقل کند.
و لَا يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا و به خاطر کفری که از پیش فرستاده‌اند هرگز آرزوی مرگ نمی‌کنند پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ به آنان فرمود: به
خدا سوگند هیچ یک از آنها آرزوی مرگ نکند مگر این که آب دهانش در گلویش بگیرد پس اگر آنها از صدق نبوت پیامبر
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ آگاه نبودند و نمی‌دانستند که اگر آرزوی مرگ کنند در همان لحظه می‌میرند، البته آرزوی مرگ می‌کردند
ولی هیچ کدام آنها آرزو نکردند و این یکی از معجزات پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ بود.
قُلْ إِنْ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ بَگُو مَرگی که جرأت آرزویش را ندارید با شما ملاقات خواهد کرد و شما آن را از
دست نمی‌دهید. (فاء) در (فائه) جواب «المدی» است که معنای شرط دارد یعنی اگر قصد کنید که از مرگ بگریزید محققاً مرگ
شما را ملاقات خواهد کرد.

ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَى عَالِمِ الْغَيْبِ آن گاه به سوی خدا برگردانده می‌شوید و او شما را بر حسب استحقاقتان مجازات می‌کند.

[شأن نزول] ص: ۳۱۹

مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ به روز جمعه «يوم العروبه» گفته می‌شد، و گفته‌اند: اولین کسی که آن روز را جمعه نامید کعب بن لوی بود، و به
قولی انصار گفتند: یهودیان روزی دارند که هر هفته در آن روز اجتماع می‌کنند بیایید ما هم برای خود روزی قرار دهیم و در آن
روز دورهم جمع شویم و به ذکر خدا و نماز پردازیم پس [انصار] گفتند روز شنبه از یهود و روز یکشنبه از نصاراست بنا بر این
روز مسلمانان را «يوم العروبه» قرار دهید، از این رو نزد سعد بن زراره گرد آمدند و وی آن روز با آنها دو رکعت نماز گزارد و
آنان را موعظه کرد پس آن روز را روز جمعه نامیدند چون در

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۲۰

آن روز گردهم آمدند آن گاه خداوند آیه جمعه را نازل فرمود و آن نخستین جمعه در اسلام بود اما نخستین جمعه‌ای که پیامبر
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ اصحابش را جمع کرد (به این شرح است).

پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ هنگام ورود به مدینه در (قبا) فرود آمد و در روز دوشنبه دوازدهم ربیع الاول بر بنی عمرو بن عوف وارد
شد و مسجد قبا را تأسیس و تا روز جمعه در آن جا ماند سپس به قصد مدینه از قبا بیرون آمد و در مسجدی که بنی سالم بن عوف

در داخل درّه‌ای برای خود برگزیده بودند خطبه خواند و نماز جمعه اقامه کرد.

إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ هَرَّ غَاةٍ نَمَازِ جُمُعَةٍ اَعْلَامٌ شُود.

فَاشِعُوا شَتَابَانَ وَسَبَكَ بِنَمَازِ بَرُويد. عمرو بن مسعود و ابن عباس بجای «فاسعوا» «فامضوا» قرائت کرده‌اند و این قرائت از ائمه هدی علیهم السلام روایت شده است.

از حسن روایت است که منظور از سعی، سعی بر گامها نیست بلکه سعی در نیتها و دلهاست «۱».

در حدیث است که هر گاه روز جمعه شود فرشتگان بر در مسجدها می‌نشینند و نامه‌هایی از نقره و قلمهایی از طلا در دست دارند و بر حسب درجات (شرکت کنندگان در نماز جمعه) و با رعایت ترتیب اسمها را می‌نویسند، در روزگاران گذشته رفتن به نماز جمعه هنگام سحر و پس از طلوع فجر بود در حالی که کوچه‌های پر از سوارانی بود که صبح زود به نماز جمعه می‌رفتند، گفته شده: اولین بدعتی که در اسلام پدید آمد نرفتن به نماز جمعه در هنگام سحر بود «۲».

-۱

عن الحسن، ليس السعي على الاقدام و لكنه على التيات و القلوب.

-۲ و

في الحديث، اذا كان يوم الجمعة قعدت الملائكة على ابواب المسجد بايدهم صحف من فضة و اقلام من ذهب يكتبون الاول فالاول على مراتبهم و كانت الطرقات في ايام السلف وقت السحر و بعد الفجر مغتصبة بالمبكرين الى الجمعة يمشون بالسرّج و قيل اول بدعة احدثت في الاسلام ترك البكور الى الجمعة.

[.....]

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۲۱

از ابن مسعود روایت است که او صبح زود به قصد جمعه بیرون شد پس سه نفر را دید که بر او سبقت جستند از این عمل غمگین شد و به سرزنش نفس خود پرداخته و می‌گفت: تو را نفر چهارم می‌بینم و نفر چهارم خوشبخت نیست «۱».

إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ يَعْنِي بِهٖ خُطْبَةُ اِي كِه شَامِلِ ذِكْرِ خُدَا سَت.

وَذَرُوا التَّبِيْعَ خَرِيْد و فَرُوش و تَجَارَتِ دُنْيَا رَا رِهَا كَرْدِه بِهٖ تَجَارَتِ اٰخِرَتِ سَبَقْتِ بَغِيْرِيْد ظَاهَرِ اِيَهٗ دَلَالَتِ دَارِدِ بَرِ فِسَادِ و بَطْلَانِ خَرِيْدِ و فَرُوشِ دَرِ زَمَانِ نَدَا دَرِ دَاْدِنِ بِهٖ نَمَازِ چَرَا كِه نَهِيْ اَزِ عَمَلِيْ دَلَالَتِ بَرِ فِسَادِ اَنِّ مِيْ كُنْدِ و هَمِچُنِيْنِ بَرِ فِسَادِ تَمَامِ تَصَرَّفَاتِ مَالِيْ دَلَالَتِ دَارِدِ.

و دلیل این که بیع را اختصاصاً نهی کرده این است که بیع همگانی‌ترین تصرفات در اسباب زندگی است.

و جوب نماز جمعه شامل تمام مکلفان می‌شود جز آنها که عذری دارند مانند مسافرت و بیماری و نابینایی، و نیز زنان و پیرانی که توان حرکت ندارند و بندگان و کسانی که بیش از دو فرسنگ با محلّ اقامه جمعه فاصله دارند و هر گاه تمام شرایط جمع باشد واجب نمی‌شود مگر در هنگام حضور سلطان عادل یا کسی که وی او را برای نماز نصب کرده باشد.

به فتوای ابو حنیفه نماز جمعه بجز امام با سه نفر تشکیل می‌شود و به اعتقاد شافعی با چهل نفر و در نزد اهل بیت علیهم السلام با هفت نفر.

فَإِذَا قُضِيَ يَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ اَنِّ گَاهِ خُدَاوِنْدِ پَرَا كُنْدِهٖ شُدِنِ و طَلَبِ رُوزِيْ رَا كِه بَرِ اَنِّهَا مَمْنُوعِ سَاخْتِهٖ بُوْدِ اَزَادِ كَرْدِهٖ بَا سَفَارَشِ بِهٖ اِيْنِ كِه خُدَا رَا بَسِيَارِ يَادِ كُنْدِ و هِيچِ تَجَارَتِ و چِيْزِ دِيْگَرِيْ اَنِّهَا رَا اَزِ يَادِ خُدَا بَا زِ نَدَارِدِ چَرَا كِه هَرِ رَسْتِگَارِيْ وَا بَسْتِهٖ بِهٖ ذِكْرِ خُدَا سَت.

-۱

عن الحسن، قدم دحیه بن خلیفه الکلبی بتجاره من زیت الشام و النبی صلی الله علیه و آله یخطب یوم الجمعة فقاموا الیه بالبیع خشیه ان یسبقوا الیه فلم یبق مع النبی صلی الله علیه و آله الا رهط فنزلت الآیه فقال صلی الله علیه و آله و الذی نفس محمد بیده لو تبايعتم حتی لا یبقی احد منکم لسال بکم الوادی نارا و كانوا اذا اقبلت العیر استقبلوها بالطبل و التصفیق و هو المراد باللّهُو.

۲- عن قتاده، فعلوا ذلك ثلاث مرات في كل متقدم غير كل ذلك يوافق يوم الجمعة.

-۳

عن الصادق علیه السلام: انصرفوا اليها و ترکوک قائما تخطب قائما علی المنبر.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۲۴

سوره منافقون ص: ۳۲۴

اشاره

مدنی است.

و یازده آیه دارد.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۳۲۴

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس این سوره را قرائت کند از نفاق دور و بر کنار باشد «۱».

[سوره المنافقون (۶۳): آیات ۱ تا ۶] ص: ۳۲۴

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ (۱) اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۲) ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا فَطُبِعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ (۳) وَإِذَا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ وَإِنْ يَقُولُوا تَسْمَعُ لِقَوْلِهِمْ كَأَنَّهِمْ خَشَبٌ مُسْتَنْدَهُ يَحْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ هُمُ الْعِيدُ فَاحْذَرهُمْ فَاتَلَّهُمْ اللَّهُ أَنْتَى يُؤْفَكُونَ (۴)

وَ إِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُولُ اللَّهِ لَوَّأُوا رُؤُوسَهُمْ وَ رَأَيْتَهُمْ يَصُدُّونَ وَ هُمْ مُسْتَكْبِرُونَ (۵) سِوَاءَ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ (۶)

-۱

فی حدیث ابی بن کعب و من قرأ سورة المنافقين برأ من النفاق.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۲۵

ترجمه: ص: ۳۲۵

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۲۷

عذر خواهی نکنید (که بیهوده است، چرا که) شما پس از ایمان آوردن کافر شدید» (توبه / ۶۶) و نیز و لَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَ كَفَرُوا بَعْدَ إِسْلَامِهِمْ «در حالی که قطعا سخنان کفر آمیز گفته‌اند و پس از اسلام کافر شده‌اند» (توبه ۷۴). یا در حضور مؤمنان به زبان ایمان آوردند و چون بر یاران منافق خود وارد شدند کافر شدند.

فَطَبِعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ پس بر هر کار بزرگی جرأت یافتند، و عبد الله بن ابی مردی قوی جثه، فصیح و خوش صورت بود و گروهی از منافقان نیز چنین بودند و به مجلس رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آله حاضر می شدند و در آنجا تکیه می دادند پس خداوند سبحان آنها را در سودمند نبودن حضورشان اگر چه هیکلهای شگفت آور و زبانهای گویایی داشتند به چوبهای تکیه بر دیوار داده، یا به پتھای تراشیده شده از چوب تشبیه فرموده است.

وَ إِذَا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ مخاطب در این جمله پیامبر خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آله است، یا هر کسی که مخاطب قرار گیرد. كَانَتْهُمْ خُشْبٌ مُسِنَّدَةٌ جمله مستأنفه است و محلی از اعراب ندارد، یا محلاً مرفوع است. به تقدیر «هم» که در اصل، هم کانتهم خشب باشد، «خشب» به سکون (ش) و ضم (ش) قرائت شده است و قرائت متحرک بودن (ش) زبان مردم حجاز است و مفردش خشبه مانند «بدنه» و «بدن» و «ثمره» و «ثمر» می باشد.

«علیهم» مفعول دوم «بحسبون» است، یعنی به خاطر ترسو بودنشان و وحشتی که در دلهایشان بود می پنداشتند هر صیحه‌ای بر آنها واقع می شود و برای آنان ضرر دارد و هر گاه فریادگری در لشکر فریاد می زد یا حیوانی رم می کرد یا گم شده‌ای اعلان می کردند از ترس فکر می کردند که مقصود آنها هستند. کلمه (علیهم) آخر جمله و بر آن وقف می شود، و «هم العدو» آغاز جمله است یعنی اینها در دشمنی کامل هستند.

فَاخَذَرَهُمْ قَاتِلُهُمُ اللهُ از آنها بپرهیز و ظاهرشان تو را نفریبد. «قَاتِلُهُمُ اللهُ» نفرینی

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۲۸

است بر آنها و درخواستی است از ذات حق که آنها را لعنت کند و خوار سازد، یا تعلیمی است به مؤمنان که آنها را چنین نفرین کنند.

أَنِّي يُؤْفِكُونَ چگونه با این همه دلیلهای موجود از حق روی می گردانند.

لَوْأَوْ رُؤْسُهُمْ از روی تکبر سرهای خود را برگردانده و از حق اعراض می کنند.

«لَوْأَوْ» بدون تشدید «واو» و با تشدید قرائت شده و قرائت تشدید برای تکثیر است یعنی برایشان استغفار کنی یا نکنی یکسان است زیرا آنها به استغفارت اهمیّت نمی دهند.

[سوره المنافقون (۶۳): آیات ۷ تا ۱۱] ص: ۳۲۸

اشاره

هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا- تُنْفِقُوا عَلَى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّى يَنْفَضُوا وَلِلَّهِ خَزَائِنُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ لَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا- يَفْقَهُونَ (۷) يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ وَ لِلَّهِ الْعِزَّةُ وَ لِرَسُولِهِ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ لَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ (۸) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا- تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَ لَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَ مَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ (۹) وَ أَنْفِقُوا مِنْ مَا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْ لَا أَخَّرْتَنِي إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ وَ أَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ (۱۰) وَ لَنْ يُؤَخَّرَ اللَّهُ نَفْسًا إِذَا جَاءَ أَجَلُهَا وَ اللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ (۱۱)

ترجمه: ص: ۳۲۸

آنها کسانی هستند که می‌گویند: به افرادی که نزد رسول خدا هستند انفاق نکنید تا پراکنده شوند (غافل از این که) خزائن آسمانها و زمین از آن خداست ولی منافقان نمی‌فهمند. (۷)

آنها می‌گویند: اگر به

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۲۹

مدینه بازگردیم عزیزان ذلیلان را بیرون می‌کنند، در حالی که عزت مخصوص خدا و رسول او و مؤمنان است، ولی منافقان نمی‌فهمند. (۸)

ای کسانی که ایمان آورده‌اید اموال و فرزندان شما را از یاد خدا غافل نکنند، و هر کس چنین کند زیانکار است. (۹)
از آنچه به شما روزی داده‌ایم انفاق کنید، پیش از آن که مرگ یکی از شما فرا رسد، و بگوید پروردگارا! چرا مرا مدت کمی به تأخیر نینداختی، تا صدقه دهم و از صالحان باشم! (۱۰)

خداوند هرگز مرگ کسی را هنگامی که اجلس فرا رسد به تأخیر نمی‌اندازد، و خداوند به آنچه انجام می‌دهید آگاه است. (۱۱)

تفسیر: ص: ۳۲۹**[شأن نزول] ص: ۳۲۹**

در شأن نزول این آیات گفته‌اند در جنگ بنی مصطلق مردی از مهاجرین با مردی از بنی عوف بن خزرج بر سر آب نزاع کرد و عبد الله بن ابی‌خشمگین شد و گفت: به خدا داستان ما و مهاجران چنان است که گوینده گفته است: سگت را فربه کن تا تو را بخورد، به خدا اگر به مدینه برگردیم عزیزترین [افراد] خوارترین [فرد] را بیرون خواهد کرد و مقصودش از (اعزّ) خودش و از اذلّ پیامبر صلی الله علیه و آله بود آن گاه به قوم خود گفت: چه کاری بر سر خود آوردید آنها را در شهرهای خود راه دادید و اموالتان را با آنها قسمت کردید به خدا سوگند اگر از دادن غذاهای زاید خود [به بعضی از آنها] مضایقه می‌کردید بر گردنتان سوار نمی‌شدند بنا بر این به اطرافیان محمد انفاق نکنید تا از دورش پراکنده شوند زید بن ارقم که نوجوانی بود این سخن را شنید و گفت: به خدا خوار و ذلیل تویی که در میان قوم خود مورد بغض هستی و محمد صلی الله علیه و آله عزت خدادادی دارد و مسلمانان او را دوست دارند عبد الله به او گفت:

که تو کودکی زید جریان را به رسول خدا خبر داد و پیامبر کسی را در پی او فرستاد و فرمود: این چه حرفهایی است که از تو به من رسیده است؟ عبد الله گفت:

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۳۰

سوگند به خدایی که قرآن را بر تو نازل کرده است من آن سخنها را نگفته‌ام و زید دروغ می‌گوید و این است معنای «اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً» سوگندهایشان را سپر ساخته‌اند. آن عده از انصار که حاضر بودند در تأیید عبد الله گفتند: ای رسول خدا، به سخن نوجوانی از انصار، سرور و بزرگ ما را تکذیب نفرماید شاید در نقل سخن اشتباه کرده پیامبر عبد الله را معذور داشت و نکوهش انصار نسبت به زید بن ارقم شایع شد و چون این آیه نازل شد رسول خدا صلی الله علیه و آله از پشت سر زید آمد و گوش او را گرفت و فرمود: ای جوان گوش تو خوب ضبط کرد خدا تو را تصدیق و منافقین را تکذیب کرد و چون دروغ عبد الله آشکار شد به او گفتند: آیات سختی درباره‌ات نازل شده خدمت رسول خدا برو تا برایت آموزش طلبد پس سر خود را جنبانده و گفت: مرا امر

کردید به او ایمان بیاورم و دستور دادید زکات بپردازم، ایمان آورده و زکات پرداختم دیگر کاری نمانده جز سجده کردن بر محمد صلی الله علیه و آله پس این آیه نازل شد (نساء / ۶۱)

وَ إِذِ قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا (و هنگامی که به آنها گفته شود [به سوی آنچه خدا نازل کرده و به سوی پیامبر] بیایید) پس عبد الله مدت کوتاهی زنده بود، سپس بیمار شده و در گذشت.

حَتَّى يَنْفُضُوا تا پراکنده شوند.

وَلِلَّهِ خَزَائِنُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ خزینه‌های آسمانها و زمین در دست اوست و روزی به دست خداست و خدا به مسلمانان روزی می‌دهد ولی عبد الله و امثال او جاهلند و آن را درک نمی‌کنند.

وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ یعنی غلبه و قدرت از آن خدا و کسی است که خدا او را عزت داده و یاری‌اش کند.

از حسن بن علی علیهما السلام روایت است که مردی به او گفت: مردم می‌پندارند که در تو

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۳۱

تکبر هست فرمود: تکبر نیست بلکه عزت است و این آیه را تلاوت فرمود «۱».

لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ مالها و تصرف در آنها و لذت بردن از آنها و نه اولادتان و شادمانی از آنها و دوستی شما به آنها و اقدام به آنچه مصلحت آنهاست شما را از یاد خدا باز ندارد.

وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ مقصود این است که اگر کسانی به جای دین سرگرم دنیا شوند در تجارت خود زیانکارند چرا که جنس قیمتی ماندنی را به جنس پست نابود شدنی فروخته‌اند.

مِنْ مَا رَزَقْنَاكُمْ «من» در «مما» برای تبعیض است یعنی واجب را انفاق کنید.

مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ پیش از آن که مرگ یکی از شما برسد و نشانه‌های آن را ببیند و دیگر نتواند انفاق کند و بر انفاق نکردن حسرت و افسوس می‌خورد و آنچه در اختیارش بوده از دست می‌دهد و می‌گوید:

رَبِّ لَوْ لَا أَخَّرْتَنِي «آخرتن» بدون (ی) نیز قرائت شده یعنی چرا مرگ مرا به زمانی اندک تأخیر نینداختی.

فَأَصَّدَّقَ تا صدقه بدهم.

وَ أَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ «اکن» عطف بر محل «فاصدق» است و گویی گفته شده: اگر مرگ مرا تأخیر بیندازی صدقه می‌دهم، «اکن» اکنون با «او» قرائت شده بنا بر این که عطف بر لفظ (فأصدق) باشد.

از ابن عباس روایت است که پیش از آن که سلطه مرگ بر شما فرود آید صدقه بدهید که پس از آن توبه‌ای قبول نمی‌شود و عملی سود نمی‌بخشد «۲».

۱-

عن الحسن بن علی علیهما السلام ان رجلا قال له ان الناس يزعمون ان فيك تيهها قال ليس بتيه و لكنّه عزّه و تلا هذه الآية [وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَ لِرَسُولِهِ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ].

۲- عن ابن عباس، تصدّقوا قبل ان ينزل عليكم سلطان الموت فلا يقبل توبه و لا ينفع عمل.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۳۲

و نیز از وی روایت شده که چه چیز یکی از شما را از پرداخت مالی که به آن زکات تعلق گرفته منع می‌کند و در صورت استطاعت حج گزاردن حج بگزارد و پیش از این که مرگش برسد و از خدا بخواهد که او را به دنیا برگرداند و خدا او را برنگرداند «۱».

از حسن روایت است:

هر یک از شما که زکات نپرداخته و حج نکرده و روزه نگرفته است از پروردگارش بازگشت به دنیا را می‌خواهد «۲».

وَلَنْ يُؤَخِّرَ اللَّهُ نَفْسًا نَفِيَ تَأْخِيرَ بِهِ صَوْرَتِ تَأْكِيدِ اسْتِ وَمَعْنَى آيَةِ اسْتِ هِيَ أَنَّ هَرَّ كَاهِ دَانَسْتِيدِ كِه تَأْخِيرِ مَرَكِّ مَمَكِنِ نَسْتِ وَ خَدَا
از اعمالتان آگاه است راهی جز شتاب به ادای واجبات باقی نمی‌ماند.

وَ اللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ «تعملون» با (یاء) و (تاء) قرائت شده با (تاء) بنا بر این که ضمیر آن به نفسا برگردد که معنای جمع دارد.

- ۱- و عنه، ما يمنع احدكم اذا كان له مال ان يزكى و اذا اطاق الحج ان يحج من قبل ان يأتيه الموت فيسئل ربه الكثرة فلا يعطاها.
- ۲- و عن الحسن ما من احدكم لم يزك و لم يحج و لم يصم الا سأل ربه الرجعة.
- ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۳۳

سوره تغابن ص: ۳۳۳

اشاره

مکی و مدنی بودنش مورد اختلاف است.
هجده آیه دارد.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۳۳۳

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس سوره تغابن را بخواند از مرگ ناگهانی در امان باشد «۱».

از حضرت صادق علیه السّلام روایت شده هر که سوره تغابن را در نماز واجب بخواند این سوره در روز قیامت شفیع او خواهد بود و در نزد کسی (خدا) که شهادتش را می‌پذیرد شاهد عادل است، آن گاه از قاری خود جدا نمی‌شود تا به بهشت در آید «۲».

[سوره التغابن (۶۴): آیات ۱ تا ۱۰] ص: ۳۳۳

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

يَسْجُدُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ لَهُ الْمُلْكُ وَ لَهُ الْحَمْدُ وَ هُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۱) هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَ مِنْكُمْ مُؤْمِنٌ وَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۲) خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ بِالْحَقِّ وَ صَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُورَكُمْ وَ إِلَيْهِ الْمَصِيرُ (۳) يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ يَعْلَمُ مَا تُسْرُونَ وَ مَا تُعْلِنُونَ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (۴)

أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ فَذَاقُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ وَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۵) ذَلِكَ بِأَنَّهُ كَانَتْ تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالُوا أَبَشَرٌ يَهْدُونَنَا فَكَفَرُوا وَ تَوَلَّوْا وَ اسْتَعْنَى اللَّهُ وَ اللَّهُ غَنِيٌّ حَمِيدٌ (۶) زَعَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ لَنْ يُبْعَثُوا قُلْ بَلَى وَ رَبِّي لَبِئْسَ لِمَنْ كَفَرَتْ عَنْهُ رُسُلُهُمْ يَوْمَ يَعْلَمُونَ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۷) فَآمَنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ النَّورِ الَّذِي أَنْزَلْنَا وَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (۸) يَوْمَ يَجْمَعُكُمْ لِيَوْمِ الْجَمْعِ ذَلِكَ يَوْمُ التَّغَابُنِ وَ مَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ وَ يَعْمَلْ صَالِحًا يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ وَ يَدْخُلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۹)

وَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ خَالِدِينَ فِيهَا وَ بئسَ الْمَصِيرُ (۱۰)

فی حدیث ابی (بن کعب): و من قرأ سورة التغابن رفع عنه موت الفجاءة.

[.....] ۲- و

عن الصادق علیه السّلام من قرأ التغابن فی فريضة كانت شفيعاً له يوم القيامة و شاهد عدل عند من يجيز بشهادتها ثم لا يفارقها حتى يدخل الجنة.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۳۴

ترجمه: ص: ۳۳۴

به نام خداوند بخشنده بخشایشگر

آنچه در آسمانها و زمین است برای خدا تسیح می گویند، مالکیت و حکومت از آن اوست، و ستایش از آن او، و بر همه چیز تواناست. (۱)

او کسی است که شما را آفرید (و به شما آزادی و اختیار داد) گروهی از شما کافر و گروهی مؤمن هستند، و خداوند به آنچه انجام می دهید بیناست. (۲)

آسمانها و زمین را به حق آفرید و شما را تصویر کرد، تصویری زیبا و دلپذیر، و سرانجام بازگشت همه به سوی اوست. (۳)

آنچه را در آسمانها و

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۳۵

زمین است می داند و از آنچه پنهان یا آشکار می کنید با خبر است و خداوند از آنچه در سینه هاست آگاه است. (۴)

آیا خبر کسانی که قبل از شما بودند به شما نرسیده است که چگونه طعم گناهان بزرگ خود را چشیدند، و عذاب دردناک برای آنهاست؟! (۵)

این بدان خاطر است که رسولان آنها با دلایل روشن به سراغشان آمدند، ولی آنها (از روی کبر و غرور) گفتند: آیا بشرهایی می خواهند ما را هدایت کنند؟! و به این ترتیب کافر شدند و روی برگرداندند، و خداوند (از ایمان و طاعتشان) بی نیاز بود، و خداوند غنی و شایسته ستایش است. (۶)

کافران پنداشتند که هرگز برانگیخته نخواهند شد بگو آری به پروردگرم سوگند که همه شما (در قیامت) مبعوث خواهید شد، سپس آنچه را عمل می کردید به شما خبر می دهند و این برای خداوند آسان است. (۷)

حال که چنین است به خدا و رسول او و نوری که نازل کردیم ایمان بیاورید، و بدانید خدا به آنچه انجام می دهید آگاه است. (۸)

این در زمانی خواهد بود که همه شما را در آن «روز اجتماع» گردآوری می کند، آن روز روز تغابن است (روزی که معلوم می شود چه کسانی مغبون شده اند) و هر کس ایمان به خدا آورد و عمل صالح انجام دهد گناهان او را می بخشد و او را در باغهایی از بهشت که نهرها از زیر درختانش جاری است وارد می کند، جاودانه در آن می مانند و این پیروزی بزرگی است. (۹)

اما کسانی که کافر شدند و آیات ما را تکذیب کردند آنها اصحاب دوزخند، و جاودانه در آن می مانند، و سرانجام آنها سرانجام بدی است. (۱۰)

تفسیر: ص: ۳۳۵

لَهُ الْمُلْكُ «۱» در حقیقت حکومت و مالکیت از آن خداست نه دیگری زیرا او آغاز کننده و آفریننده هر چیز و نگهبان آن است.

۱- الف و لام، در «الملک» برای استغراق جنس است- م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۳۶

وَلَهُ الْحَمْدُ حمد و سپاس برای خداست نه دیگران زیرا نعمتهای اصلی و فرعی از اوست اما مالک بودن دیگران این است که خدا آنان را بر آن ملک مسلط ساخته و سپاسگزاری از غیر خدا برای توجه به این نکته است که نعمت خدا بر دست او جاری شده است. فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ بعضی از شما کافر شده و خود آن را برگزیده‌اید و بعضی ایمان آورده و به انتخاب خودتان بوده است. وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ خداوند به کفر و ایمانتان که بخشی از اعمال شماست بیناست یعنی خداست که بر شما لطف کرده و اصل نعمت را که به وجود آوردن از عدم است به شما داده است و لازم است که درست بیندیشید و مؤمن و موحد باشید و شما با این که بر ایمان آوردن و موحد شدن توانا بودید مؤمن و موحد نشدید بلکه به صورت اتمهایی متفرق شدید بعضی کافر و بعضی مؤمن شدید، و دلیل مقدم داشتن کفر بر ایمان این است که کفر بر آنها بیشتر غلبه دارد و در میان آنها رایج است.

«بِالْحَقِّ» از روی غرض صحیح و حکمتی رسا آفرید.

وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوْرَكُمْ شما را تصویر کرد و صورتهایتان را نیکو ساخت به این که شما را نیکوترین و زیباترین حیوانها قرار داد به این دلیل که انسان آرزو نمی‌کند که کاش صورتش مانند صورت حیوان دیگری می‌شد.

يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُبْرَوْنَ وَمَا تُغْلَبُونَ خداوند سبحان هشدار داده که از آنچه در آسمانها و زمین است و به آنچه بندگان در نهان و آشکار می‌کنند آگاه است سپس آگاهی خود را از آنچه در سینه‌هاست اعلام می‌دارد و این که تمام امور کلی و جزئی از علم او دور نیست و بر او پوشیده نمی‌باشد پس شایسته است که از نافرمانی او پرهیز شود. أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مَرَدًا كَفَّارًا.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۳۷

ذَلِكَ بِأَنَّهُ كَانَتْ «ذلک» اشاره به وبال و عقوبتی است که در دنیا چشیده‌اند و عذاب آخرت که خدا برایشان مهیا ساخته است. بآنه، ضمیر در «آنه» شأن است یعنی شأن و سخن این است که پیامبرانشان با دلیلهای روشن بر آنها می‌آمدند. أَسْبَرَّ يَهْدُونَنَا آنها نپسندند که بشری پیامبر باشد ولی زشت ندانستند که سنگی خدا باشد، «بشر» هم به معنای مفرد به کار می‌رود و هم جمع.

قالوا ما أنتم الا بشر مثلنا شما فقط بشری مانند ما هستید.

وَأَسْتَعْنَى اللَّهُ بی نیازی خدا را به طور مطلق و کلی بیان کرده تا شامل همه چیز از جمله ایمان و بندگی آنها شود و مقصود این است که بی نیازی خدا آشکار شد چرا که آنها را مجبور به ایمان آوردن نکرد با این که قدرت آن کار را داشت. زَعَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا «زعم» ادعای دانش کردن است. و در حدیث است که مرکب دروغ بد مرکبی است. أُن لَّنْ يُبْعَثُوا در اعراب این جمله دو احتمال است:

۱- در اصل انهم لن یبعثوا، بوده [جمله اسمیه باشد] ۲- یا جانشین دو مفعول «زعم» باشد.

قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتُبْعَثُنَّ «بلی» برای اثبات ما بعد «لن» یعنی بعث است.

وَذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ این کار بر خدا آسان است و هیچ کس نمی‌تواند مانع او شود.

وَالنُّورِ الَّذِي أَنْزَلْنَا منظور از نور فرو فرستاده شده، قرآن است.

يَوْمَ يَجْمَعُكُمْ نجمعکم با (نون) نیز قرائت شده است.

يُكْفَرُ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ وَيُدْخِلُهُ نُكْفَرًا با (نون) و یدخله با (ياء) و (نون) اول قرائت شده است، يوم يجمعکم ظرف برای لتبتنوا یا «الخبير»

است چرا که در آن معنای ترساندن هست و گویی فرموده است: خدا در روزی که اولین و آخرین جمع می‌شوند شما را گرد آورده و کیفر می‌کند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۳۸

ذَلِكَ يَوْمُ التَّغَابُنِ «تغابن» استعاره از تغابن القوم فی التجارة، است و منظور این است که بعضی از آنها بعضی را بفریبند. از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت شده: هیچ بنده‌ای نیست که به بهشت در آید مگر این که جایگاهش را در آتش به او نشان دهند که اگر بسیار گناه می‌کرد به آنجا می‌رفت تا بیشتر شکر کند و هیچ بنده‌ای نیست که به دوزخ در آید مگر این که جایگاهش را در بهشت به او نشان دهند که اگر بسیار نیکی می‌کرد آنجا می‌رفت تا حسرتش بیشتر شود و معنای «ذَلِكَ يَوْمُ التَّغَابُنِ» همین است.

پس در آن روز است که فریبکار و فریب خورده آشکار می‌شوند بنا بر این فریبکاری واقعی آن روز ظاهر می‌شود و اصل هم این است نه فریبکاری در کارهای دنیا اگر چه آن هم بزرگ و مهم است. و يَعْمَلُ صَالِحاً «صالحاً» صفت برای مصدر (محدوف) است و در اصل عملاً صالحاً بوده است.

[سوره التغابن (۶۴): آیات ۱۱ تا ۱۸] ص: ۳۳۸

اشاره

ما أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ يَهْدِ اللَّهُ قَلْبَهُ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۱۱) وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَإِنَّمَا عَلَى رَسُولِنَا الْبُلَاغُ الْمُبِينُ (۱۲) اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ (۱۳) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنِّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عِدَدًا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ وَإِنْ تَعَفَوْا وَتَضَيَّفَحُوا وَتَغَفَرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۴) إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَاللَّهُ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ (۱۵)

فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَأَسْمَعُوا وَأَطِيعُوا وَأَنْفِقُوا خَيْرًا لِنَفْسِكُمْ وَمَنْ يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۱۶) إِنْ تَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يضاعفه لكم و يغفر لكم و الله شكور حلیم (۱۷) عالم الغیب و الشهاده العزیز الحكیم (۱۸)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۳۹

ترجمه: ص: ۳۳۹

هیچ مصیبتی رخ نمی‌دهد مگر به اذن خدا، و هر کس به خدا ایمان آورد خداوند قلبش را هدایت می‌کند، و خدا به همه چیز داناست. (۱۱)

اطاعت کنید خدا را، و اطاعت کنید پیامبر را، و اگر رویگردان شوید رسول ما جز ابلاغ آشکار وظیفه‌ای ندارد. (۱۲)

خداوندی که هیچ معبودی جز او نیست و مؤمنان باید فقط بر او توکل کنند. (۱۳)

ای کسانی که ایمان آورده‌اید بعضی از همسران و فرزندانان دشمنان شما هستند، از آنها بر حذر باشید، و اگر عفو کنید و صرف نظر

نمایید و ببخشید (خدا شما را می‌بخشد) چرا که خداوند بخشنده و مهربان است. (۱۴)

اموال و فرزندانان وسیله آزمایش شما هستند، و اجر و پاداش عظیم نزد خداست. (۱۵)

بنا بر این تا آنجا که در توان دارید تقوای الهی پیشه کنید، و گوش دهید و فرمان ببرید، و ببخشید که برای شما بهتر است، و آنها

که از بخل و حرص خویشان مصون بمانند رستگار و پیروزند. (۱۶)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۴۲

سوره طلاق ص: ۳۴۲

اشاره

مدنی است.

به اعتقاد علمای بصره یازده آیه و به اعتقاد دیگران دوازده آیه دارد.

علمای بصره «يَجْعَلُ لَهُ مَخْرَجًا» را یک آیه مستقل نشمرده‌اند.

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس سوره طلاق را قرائت کند بر سنت رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ بِمِيرِد.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۳۴۲

از حضرت صادق علیه السلام روایت است هر کس سوره طلاق و تحریم را در نمازهای واجب خود بخواند خدا او را پناه دهد که در روز قیامت به او ترسی نرسد و از رفتن به دوزخ معاف شود و خدا در مقابل تلاوت این دو سوره و محافظت بر آنها او را وارد بهشت کند چرا که این دو سوره از پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ است.

[سوره الطلاق (۶۵): آیات ۱ تا ۵] ص: ۳۴۲

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ وَاتَّقُوا اللَّهَ رَبَّكُمْ لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ لَا تَدْرِي لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا (۱) فَإِذَا بَلَغَ أَجْلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَأَشْهِدُوا ذَوَى عَدْلٍ مِنْكُمْ وَأَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلَّهِ ذَلِكَ يُوعِظُ بِهِ مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ
 الْآخِرِ وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا (۲) وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ
 لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا (۳) وَاللَّائِي يَتَسَنَّوْنَ مِنَ الْمَجِيسِ مِنْ نِسَائِكُمْ إِنْ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ وَاللَّائِي لَمْ يَحِضْنَ وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ
 أَجْلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْرًا (۴)
 ذَلِكَ أَمْرُ اللَّهِ أَنْزَلَهُ إِلَيْكُمْ وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ وَيُعْظِمْ لَهُ أَجْرًا (۵)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۴۳

ترجمه: ص: ۳۴۳

به نام خداوند بخشنده بخشایشگر.

ای پیامبر! هر زمان خواستید زنان را طلاق دهید در زمان عدّه طلاق گویند: (زمانی که از عادت ماهانه پاک شده و با همسرشان نزدیکی نکرده باشند) و حساب عدّه را نگه دارید، و از خدایی که پروردگار شماست پرهیزید، نه شما آنها را از خانه‌هایشان بیرون کنید، و نه آنها (در دوران عدّه) بیرون روند، مگر این که کار زشت آشکاری انجام دهند، این حدود الهی است، و هر کس از

حدود الهی تجاوز کند به خویشتن ستم کرده، تو نمی‌دانی شاید خداوند بعد از این، وضع تازه (و وسیله اصلاحی) فراهم کند. (۱) و هنگامی که عده آنها سر آمد، یا آنها را به طرز شایسته‌ای نگه دارید، و یا به طرز شایسته‌ای از آنها جدا شوید، و دو مرد عادل را از خودتان گواه گیرید، و شهادت را برای خدا بر پا

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۴۴

دارید، این چیزی است که افراد مؤمن به خدا و روز جزا به آن اندرز داده می‌شوند، و هر کس تقوای الهی پیشه کند خداوند برای او راه نجاتی فراهم می‌کند. (۲)

و او را از جایی که گمان ندارد روزی می‌دهد، و هر کس بر خداوند توکل کند امرش را کفایت می‌کند، خداوند فرمان خود را به انجام می‌رساند، و خدا برای هر چیزی اندازه‌ای قرار داده است. (۳)

زنانی از شما که از عادت ماهانه مأیوسند، اگر در وضع آنها (از نظر بارداری) شک کنید، عده آنان سه ماه است، و همچنین آنها که عادت ماهانه ندیده‌اند، و عده زنان باردار این است که بار خود را بر زمین بگذارند و هر کس تقوای الهی پیشه کند خداوند کار را بر او آسان می‌سازد. (۴)

این فرمان خداست که بر شما نازل کرده، و هر کس تقوای الهی پیشه کند خداوند گناهان او را می‌بخشد، و پاداش او را بزرگ می‌دارد. (۵)

تفسیر: ص: ۳۴۴

یا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ خَدَاوَنَد بَه اِیْن دَلِیْل پِیَا مِیْر صَلَّی اللّٰه عَلَیْهِ وَ آلِهِ رَا اِخْتِصَا صَا مَوْرِد نِدا قَرَار دَا دَه وَ خَطَا ب رَا عَمُوم وَ شَمُول بَخْشِیْدَه تَا تَقَدَّم اَن حَضْرَت رَا اِظْهَار دَا رِد وَ نِیْز شَخْص اَو رَا دَر حَكْم تَمَام مَخَا طَبْهَا مَحْسُوب دَا رِد چَنان کِه بَه رَئِیْس وَ پِیْشَوای گِروهِی مِی گُویَنْد: یا فِلاَن اَفْعَلُوا کَذَا، اِی فِلاَنی چَنین کُنِیْد، مَعْنای آیه اِیْن اِست:

هَر گاه خَوا سَتِیْد زَنان رَا طَلاق دَهِیْد، مَانَنْد: إِذَا قُئْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ «هَر گاه بَه نِماز بَر خِیْزِیْد» (مائِدَه / ۶). فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ «هَنگامی کِه قُرآن مِی خَوانی» (نَحْل / ۹۸). اِز باب اِیْن کِه شَخْص رُوی آوَرَنْدَه، بَه کَار رَا بَه مَنزَلَه آغا ز کُنَنْدَه بَه کَار فَرَض کُنْد.

فَطَلَّقُوهُنَّ لِإِدَّتِهِنَّ یعنی دَر زَمان سَر آمَدن عَدَه شان وَ مَقْصُود اِیْن اِست کِه پَس اِز پا کِ شَدن اِز عادات ماهانه‌ای کِه با او آمِیْزِش نَکَرْدَه اَنْد اَنها رَا طَلاق دَهنْد، وَ طَلاق دَر عَدَه هَمِیْن اِست، زِیْرا اِیْن پاکی اِز عَدَه زَن مَحْسُوب مِی شُود، یعنی زَنان رَا دَر اَن پاکی کِه اِز عَدَه اَنها شَمْرْدَه مِی شُود طَلاق دَهِیْد، وَ مَذْهَب شَا فِعی وَ

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۴۵

اهل بیت علیهم السلام همین است، یعنی گفته‌اند: معنای آیه این است که زنان را طلاق دهید قبل از عده آنها یعنی در آن پاکی که آمیزش نشده مانند این گفته: ایتیه لیلته خلت من الشهر نزد او یک شب از ماه گذشته بود آمدم بنا بر این عده حیض است و مذهب ابو حنیفه همین است.

وَ اَخْصُوا الْعِدَّةَ عَدَه رَا شَمْرْدَه وَ با عَدَد ضَبْط کُنِیْد وَ اَن رَا سَه طَهْر (پاکی اِز حِیْض) بَشْمِریْد وَ دَلِیْل اِیْن کِه بَه شَمْرْدن عَدَه اَمْر شَدَه اِیْن اِست کِه زَن دَر زَمان عَدَه بَر شوهر حَق مَخارِج وَ مَسکِن دَا رِد وَ شوهر نِیْز حَق رِجُوع بَه زَن وَ مَع اَو اِز دِیْگَر هَمسِران رَا دَا رِد.

لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ اَنها رَا تا سِپَری شَدن عَدَه شان اِز مَسکِنهائی کِه پِیْش اِز عَدَه یعنی خانَه شوهران بُوْدَه اَنْد بیرون نَکُنِیْد، دَلِیْل اِیْن کِه خانَه بَه زَنان نَسَب دَا دَه شَدَه اِیْن اِست کِه اِز نَظَر سَکُونت اِخْتِصَا ص بَه زَنان دَا شْتَه اِست.

وَ لَا يَخْرُجْنَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُّبَيَّنَةٍ زَنان نِیْز خُودشان اِز خانَه شوهرانشان بیرون نروند، مَگَر اِیْن کِه عَمَل زَشْتی رَا مَر تَکَب شُوند. مُبَيَّنَةٍ بَه فَتْح (یاء) وَ کَسْر اَن قِرائت شَدَه اِست یعنی مَظْهَره یا ظاهِرَه (بَه صُورَت اِسم مَفْعول یا اِسم فاعِل).

از حسن و مجاهد روایت شده که منظور از فاحشه، زناست.

از ابن عباس نقل شده که منظور از فاحشه دشنام دادن بر اهل منزل است و این مطلب از ائمه هدی علیهم السلام روایت شده است. لَعَلَّ اللّٰهَ يُخْرِدْتُ بَعْدَ ذٰلِكَ اَمْرًا یعنی شوهر تغییر رأی دهد و رجوع به زن در دل او قرار گیرد و معنای آیه این است که زنان را برای زمان عدّه‌شان (مدّت سه طهر) طلاق دهید و طهرهایی (حیض‌هایی) را که به آن معتاد است بشمرید شاید پس از بی میلی نسبت به آنها مایل شوید و به آنها رجوع کنید.

فَاِذَا بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ هَرِّ گاه نزدیک زمان بیرون شدن زنان از عدّه فرا رسید شما

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۴۶

مختار هستید در صورت تمایل به آنها رجوع کنید.

فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ به زنان رجوع کنید به آنچه لازم و نیکوست (خوشرفتاری نفقه و غیره).

أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ و اگر خواستید رجوع نکنید آنها را به حال خود واگذارید تا از عدّه خود خارج شوند.

وَ أَشْهَدُوا ذَوَىٰ عَدْلٍ مِّنْكُمْ به اعتقاد امامیه با توجه به ظاهر آیه منظور وجوب شاهد گرفتن در طلاق است.

وَ أَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلّٰهِ برای خدا و برپاداشتن حق نه دیگر اغراض شهادت دهید.

ذٰلِكُمْ يُوَعِّظُ بِهٖ مَنْ اٰمَرَ به حق یا تشویق بر اقامه شهادت چیزی است که مؤمنان به آن موعظه می‌شوند.

وَ مَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَّهٗ مَخْرَجًا بر طبق سنّت طلاق دهید و در ایقاع طلاق به همان صورتی که امر شده‌اید احتیاط کنید و بر طلاق

شاهد بگیرید خدا برای شما از هر اندوه و تنگنایی راه خروجی قرار خواهد داد.

وَ يَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ این جمله معترضه و تأکید جمله قبل است، و ممکن است جمله‌ای باشد که به عنوان گریز زدن در موقع

ذکر این گفته «ذٰلِكُمْ يُوَعِّظُ بِهٖ» آورده شده است.

یعنی هر کس تقوای الهی پیشه کند خداوند برای او راه‌هایی از غمهای دنیا و آخرت را قرار می‌دهد.

از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت است که من آیه‌ای را سراغ دارم که اگر مردم به آن عمل کنند آنها را بس است، [آن آیه] و

مَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ است و هم چنان آن را قرائت کرده و تکرار می‌فرمود.

إِنَّ اللّٰهَ بِالْعَمْرِ «بالغ» به صورت اضافه و به نصب (غین) قرائت شده است.

و در حالت نصب یعنی به آنچه اراده کند می‌رسد و هیچ مرادی از او فوت نشود

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۴۷

و از هیچ خواسته‌ای عاجز نگردد.

قَدْ جَعَلَ اللّٰهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا خداوند برای هر چیزی زمان و اندازه‌ای معین فرموده است.

در این آیه لزوم توکل بر خدا [در کارها] بیان شده است زیرا هر گاه انسان بداند که خدا برای هر چیزی زمان قرار داده است راهی

جز تسلیم در برابر آن و واگذار کردن کار به ذات مقدّس او باقی نمی‌ماند.

وَ اللَّائِي يَيْئَسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَائِكُمْ إِنْ ارْتَبْتُمْ زَنَانِي که عادت ماهانه نمی‌شوند اگر مشکوک شدید و ندانستید که آیا به سنّ

یائسگی رسید. یا بر اثر عارضه‌ای عادت نمی‌شوند، عدّه آنان سه ماه است که عدّه زنان مشکوک است و اندازه آن کمتر از سنّ

پنجاه سالگی است این حکم، اعتقاد اهل بیت علیهم السلام است.

وَ اللَّائِي لَمْ يَحِضْنَ دختران خردسالی که به سنّ حیض شدن نرسیده‌اند، اگر در حیض شدنشان مردّد شدید عدّه‌شان سه ماه است،

عَلَّتْ حَذْفَ مَدَّتْ عدّه (سه ماه) برای این است که قبلاً ذکر شده و بر آن دلالت دارد و زمان بلوغ نه سال و بیش از آن معین شده

است.

وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجْلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ عَدَّةَ زَنَانٍ بَارِدَارٍ وَضَعُ حَمَلٍ كَرْدَنِ أَنَهَاسْتِ، از ابن عباس روایت شده که این حکم ویژه زنان بارداری است که مطلقه می‌شوند و این مطلب از ائمه علیهم السّلام روایت شده است، امّیا زنان حامله‌ای که شوهرهایشان می‌میرند عده‌شان دورترین مدت است پس اگر چهار ماه و ده روز از مدت آنها گذشت و وضع حمل نکردند در انتظار وضع حمل بماند.

يَجْعَلُ لَهُ مِنْ أَمْرِهِ يُشِرًّا يَعْنِي بِه سَبَبُ تَقْوَايِ الْهَيِّ كَارِهَايِ دُنْيَا وَ آخِرَتِ بَرَايِشِ آسَانِ مِي شُود.

ذَلِكَ أَمْرُ اللَّهِ مَقْصُودُ عِلْمِ خدَا بِه حَكْمِ زَنَانِ صَاحِبِ عَدَّةِ اسْتِ، وَ مَعْنَايِ آيَةِ اسْتِ كِه هَر كَسِ دَر عَمَلِ كَرْدَنِ بِه احْكَامِي كِه دَر بَارِه طَلَاقِ وَ رَجُوعِ وَ عَدَّةِ نَازِلِ شُدِه

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۴۸

تقوای الهی پیشه کند و بر حقوق واجب بر خویشان که سکنا و نفقه دادن زن و آزار ندادن اوست مواظبت کند خدا گناهانش را می‌پوشاند و در آخرت پاداشی بزرگ که همان بهشت است به او می‌دهد.

[سوره الطلاق (۶۵): آیات ۶ تا ۱۲] ص: ۳۴۸

اشاره

أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ وَلَا تُضَارُّوهُنَّ لِتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ وَإِنْ كُنَّ أُولَاتٍ حَمْلًا فَأَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتَّىٰ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَأَمْرُهُمْ بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ وَإِنْ تَعَاَسَ رُؤُوسُكُمْ فَسْتَرْضِعُوا لَهُنَّ أُخْرَىٰ (۶) لِيُنْفِقَ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا (۷) وَكَأَيُّنَ مِنْ قَوْمٍ عَتَتْ عَنْ أَمْرِ رَبِّهَا وَرُسُلِهِ فَحَاسِبْنَا بِهَا حِسَابًا شَدِيدًا وَعَذَّبْنَاهَا عَذَابًا نُكَرًا (۸) فَذَاقَتْ وَبَالَ أَمْرِهَا وَكَانَ عَاقِبَةُ أَمْرِهَا خُسْرًا (۹) أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ الَّذِينَ آمَنُوا قَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكُمْ ذِكْرًا (۱۰)

رَسُولًا. يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِ اللَّهِ مَبِينَاتٍ لِيُخْرِجَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَمَنْ يُؤْمِن بِاللَّهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا قَدْ أَحْسَنَ اللَّهُ لَهُ رِزْقًا (۱۱) اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا (۱۲)

ترجمه: ص: ۳۴۸

آنها (زنان مطلقه) را هر جا خودتان سکونت دارید، و در توانایی شماست، سکونت دهید، و به آنها زیان نرسانید. تا کار را بر

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۴۹

آنان تنگ کنید (و مجبور به ترک منزل شوند) و هر گاه باردار باشند نفقه آنها را پردازید، و (درباره فرزندان کار را) با مشاوره شایسته‌ای انجام دهید، و اگر به توافق نرسیدید زن دیگری شیر دادن آن بچه را بر عهده می‌گیرد. (۶)

آنها که امکانات وسیعی دارند باید از امکانات وسیع خود انفاق کنند، و آنها که تنگدست‌اند از آنچه خدا به آنها داده انفاق نمایند، خداوند هیچ کس را جز به مقدار توانایی که به او داده تکلیف نمی‌کند، خداوند بزودی بعد از سختیها آسانی قرار می‌دهد. (۷)

چه بسیار شهرها و آبادیها که اهل آن از فرمان خدا و رسولانش سرپیچی کرده‌اند و ما حساب آنها را بشدت رسیدیم، و به مجازات کم نظیری گرفتار ساختیم. (۸)

لِيُنْفِقَ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ هَر يَكٍ از دارا و تنگدست به اندازه توان خود به زنان مطلقه و کودکان شیرخوار باید انفاق کند، مقصود انفاق بر زنان مطلقه و شیرده است که به آن امر شده‌اند، و آن نظیر آیه وَ مَتَّعُوهُنَّ عَلَى الْمَوْسِعِ قَدْرَهُ وَ عَلَى الْمُقْتِرِ قَدْرَهُ است. سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا این آیه وعده‌ای است به تهیدستان آن زمان که درهای روزی بر آنان گشوده خواهد شد.

یا وعده‌ای به شوهران فقیر است که اگر به اندازه توان خود از انفاق کوتاهی نکنند [درهای روزی به رویشان گشوده خواهد شد] وَ كَأَيِّنْ مِنْ قَوْمٍ عَتَتْ بَسَا اَهْلٍ شَهْرِي كِه از امر پروردگارشان به عناد و لجاج روی گردانده و مخالفت را از حد گذرانند. فَحَاسِبْنَهَا حِسَابًا شَدِيدًا اَنان (معاندان و مخالفان) را سخت و با کنجکاوای محاسبه خواهیم کرد.

وَ عَذَابُنَّاهَا عَذَابًا نَكْرًا و به سختی آنان را کیفر خواهیم داد و منظور حساب و عذاب آخرت و وبالی است که در آن جا می‌چشند و زیانی است که می‌بینند. دلیل این که فعل را به صورت ماضی آورده آن است که ماضی محقق الوقوع (و قوش حتمی است) در حکم مضارع است مانند: وَ نَادَى اَصْحَابُ الْجَنَّةِ «آن گاه بهشتیان ندا کنند» (اعراف / ۴۴) وَ نَادَى اَصْحَابُ النَّارِ «آن گاه دوزخیان ندا کنند» (اعراف / ۵۰) و نظیر آنها، زیرا آنچه وقوعش حتمی است چنان است که قبلاً واقع شده است.

أَعِدَّ اللَّهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا در این آیه بیم دادن از عذاب تکرار شده و آن را امری مورد انتظار معرفی می‌کند، ممکن است مقصود ثبت کردن گناهان در نامه اعمالشان

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۵۲

در دنیا و مهتیا ساختن عذاب برایشان در آخرت باشد، و این که «عتت» و معطوف آن، صفت برای قریه و اعد الله جواب برای «کأین» باشد.

رَسُولًا يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِ اللَّهِ مَنْظُورًا از رسول جبرئیل علیه السلام است و بدل از «ذکرا» در آیه قبل آورده شده زیرا متّصف به تلاوت آیات خدا شده و نازل کردن جبرئیل به معنای نازل کردن ذکر و قرآن است از این رو صحیح است که جبرئیل بدل از «ذکر» واقع شود یا مقصود از «ذکر» شرف باشد چنان که در آیه: وَ اِنَّهُ لَئِذْ كَرَّرَكَ وَ لِقَوْمِكَ «و این مایه یادآوری تو و قوم توست» (زخرف / ۴۴). به معنای شرف آمده از این رو بدل از ذکر آورده شده است و گویی «ذکر و قرآن» به ذات خود شرف است یا از آن نظر که موجب شرافت کسی است که قرآن بر او نازل شده و یا برای این که در پیشگاه خدا دارای شرافت و عظمت است، یا از «ذکر» صاحب ذکر قصد شده یعنی سلطانی که در میان امتها صاحب نام است، یا این آیه: اَنْزَلَ اللَّهُ اِلَيْكُمْ ذِكْرًا «خداوند چیزی را که مایه تذکر شماست بر شما نازل کرده است» (طلاق / ۱۰) بر «ارسل» دلالت می‌کند و گویی گفته شده ارسل رسولا، یا «ذکر» که مصدر است عمل کرده و رسول را مفعول گرفته است یعنی: اَنْزَلَ اللَّهُ اَنْ ذَكَرَ رَسُوْلًا- یا ذکره رسولا. بنا بر این می‌تواند مقصود از «رسولا» محمد صلی الله علیه و آله باشد.

لِيُخْرِجَ الَّذِينَ آمَنُوا در معنای این جمله دو وجه است:

۱- تا آنهایی را که پس از فرستادن قرآن ایمان آوردند [از تاریکیها] بیرون بیاورد، چرا که آنها در هنگام انزال قرآن مؤمن نبودند و پس از انزال قرآن و تبلیغ (پیامبر صلی الله علیه و آله) ایمان آورده و رستگار شدند.

۲- تا کسانی را که می‌داند ایمان می‌آورند (از تاریکیها) بیرون بیاورد.

يُدْخِلُهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ «يدخله» با (ياء) و با (نون) قرائت شده است.

قَدْ أَحْسَنَ اللَّهُ لَهُ رِزْقًا در این جمله معنای تعجب و تعظیم است تعجب در برابر

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۵۳

انواع نعمتهایی که در بهشت روزی مؤمنان می‌شود.

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ «اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ» مبتدا و خبر و مثلهنّ عطف بر سبع سماوات، است.

وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ كَفْتَهُنَّ آيَةَ فِي الْقُرْآنِ نِيسْتِ كِه بَر هَفْتِ زَمِينِ دَلَالَتِ كَنْدِ جَزِ هَمِينِ آيَه. يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ يَعْنِي فَرْمَانَ وَ حَكْمِ خَدَا فِي مِيَانِ آنَهَا جَارِي اسْتِ وَ آنَهَا رَا تَدْبِيرِ مِي كَنْد. لَتَعْلَمُوا تَا از تَدْبِيرِ خَدَا فِي آفَرِينَشِ آسْمَانَ وَ زَمِينِ آگَاه شَوِيد. أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ خَدَايِي كِه آسْمَانَ وَ زَمِينِ رَا اِيْجَادِ كَرْدِه بَر هَر چيزِي تَوَانَسْتِ چُونِ قَدْرَتَشِ عَيْنِ ذَاتَشِ اسْتِ. وَ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا وَ عِلْمَشِ بَر هَمِه چيزِ مَحِيْطِ اسْتِ چُونِ عِلْمِ اوِ عَيْنِ ذَاتَشِ اسْتِ. ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۵۴

سوره تحریم ص: ۳۵۴

اشاره

مدنی است و دوازده آیه دارد.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۳۵۴

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس سوره تحریم را قرائت کند خدا به او توبه نصوح دهد [توفیق توبه واقعی به او دهد] «۱».

[سوره التحريم (۶۶): آیات ۱ تا ۷] ص: ۳۵۴

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ تَبَتَّغِي مَرْضَاتَ أَزْوَاجِكَ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۱) قَدْ فَرَضَ اللَّهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ أَيْمَانِكُمْ وَاللَّهُ مَوْلَاكُمْ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ (۲) وَإِذْ أَسْرَرْنَا إِلَيْكَ الْبَيِّنَاتِ إِلَى بَعْضِ أَزْوَاجِهِ حَدِيثًا فَلَمَّا تَبَأَتْ بِهِ وَأَظْهَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ عَرَّفَ بَعْضَهُ وَأَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ فَلَمَّا تَبَأَهَا بِهِ قَالَتْ مَنْ أَنْبَأَكَ هَذَا قَالَ تَبَأَنِي الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ (۳) إِنْ تَتُوبَا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا وَإِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ وَ جَبْرِيلُ وَ صَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمَلَائِكَةُ بَعْدَ ذَلِكَ ظَهِيرٌ (۴)
 عَسَى رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُبَدِّلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكَنَّ مُسْلِمَاتٍ مُؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَائِبَاتٍ عَابِدَاتٍ سَائِحَاتٍ ثَيِّبَاتٍ وَأَبْكَارًا (۵) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَ يَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ (۶)
 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَعْتَدُوا الْيَوْمَ إِنَّمَا تُجْرُونَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۷)

-۱-

فی حدیث ابی، من قرأ سورة التحريم اعطاه الله توبه نصوحا.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۵۵

ترجمه: ص: ۳۵۵

به نام خداوند بخشنده بخشایشگر

ای پیامبر! چرا چیزی را که خدا بر تو حلال کرده به خاطر جلب رضایت همسرانت بر خود حرام می‌کنی و خداوند غفور و رحیم است. (۱)

خداوند راه گشودن سوگندهایتان را (در این گونه موارد) روشن ساخته و خداوند مولای شماست و او عالم و حکیم است. (۲)
به یاد آورید هنگامی را که پیامبر یکی از رازهای خود را به بعضی از همسرانش گفت، ولی هنگامی که وی آن را افشا کرد و خداوند پیامبرش را از آن آگاه ساخت قسمتی از آن را برای او بازگو کرد و از قسمت دیگر خودداری نمود هنگامی که پیامبر همسرش را از آن خبر داد گفت چه کسی تو را از این راز آگاه ساخته؟ فرمود خدای عالم و آگاه، مرا آگاه ساخت! (۳)
اگر از کار خود توبه کنید (به نفع شماست) زیرا دل‌هایتان از حق منحرف شده و اگر بر ضد او دست به دست هم دهید (کاری از پیش نخواهید برد) زیرا خداوند یاور اوست، و همچنین جبرئیل و مؤمنان صالح، و فرشتگان بعد از آنها پشتیبان او هستند. (۴)
امید است اگر او شما را طلاق دهد پروردگارش بجای شما همسرانی بهتر برای او قرار دهد، همسرانی مسلمان، مؤمن، متواضع، توبه کار، عابد، هجرت کننده زنانی ثبیه و با کره (۵)

ای کسانی که ایمان آورده‌اید! خود و

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۵۶

خانواده‌تان را از آتشی که هیزم آن انسانها و سنگهاست نگاه دارید، آتشی که فرشتگانی خشن و سخت گیر بر آن گمارده شده‌اند، و هرگز با فرمان خدا مخالفت نمی‌ورزند و دستورات او را دقیقاً اجرا می‌کنند! (۶)
ای کسانی که کافر شده‌اید امروز عذر خواهی نکنید، چرا که تنها به اعمالتان جزا داده می‌شوید! (۷)

تفسیر: ص: ۳۵۶

[شأن نزول] ص: ۳۵۶

یا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ رَوایت شده که پیامبر خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آله در روز نوبت عایشه با ماریه (قبیله) خلوت کرد و حفصه (دختر عمر) از آن آگاه شد پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آله به او فرمود: این راز مرا پنهان بدار من ماریه را بر خودم حرام کرده‌ام و به حفصه خبر داد که ابو بکر و عمر پس از آن حضرت به حکومت می‌رسند و با این سخن او را خشنود ساخت و از حفصه خواست این خبر را پنهان بدارد و او پنهان نداشت و خبر را به عایشه اعلام کرد و هر کدام خبر را برای پدر خود بازگو کرد پس خدا پیامبرش را از آن آگاه ساخت و حضرت حفصه را طلاق داد و بیست و نه شب از زنان خود کناره گرفت و در خانه ماریه بسر برد.

روایت است که حضرت در خانه زینب دخت جحش عسلی نوشید پس عایشه و حفصه توافق کرده و به حضرت گفتند: بوی شیر عرط (درخت عرعر) از تو استشمام می‌کنیم و پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آله از بوی بد کراهت داشت و غسل را بر خود حرام کرد، معنای آیه این است که چرا کنیز و غسل را که خدا بر تو حلال کرده بر خود حرام ساخته‌ای.

تَبَتَّغِي مَرْضَاتَ أَزْوَاجِكَ تبتغی حال یا تفسیر برای «تحريم» یا جمله مستأنفه است یعنی با آن تحریم خشنودی زنان را می‌طلبی و آنان از تو سزاوارترند که خشنودی تو را بخواهند و آن طور که زمخشری پنداشته این عمل برای پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آله
ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۵۷

لغزشی شمرده نمی‌شود زیرا اگر انسان بعضی از لذتها را با دلیل یا بدون دلیل بر خود حرام کند زشت نیست و لغزش محسوب

از حضرت صادق علیه السلام روایت است: از تصمیمی که شما دو نفر بر مسموم

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۵۹

ساختن پیامبر صلی الله علیه و آله گرفته‌اید توبه کنید که دل‌هایتان گناهکار است «تظاهر» به تشدید (ظاء) و بدون تشدید قرائت شده است و در صورت تشدید اصل آن تظاهرا بوده و با ادغام و حذف (تاء) مخفف شده است.

و این که شما دو زن همکاری کردید که پیامبر صلی الله علیه و آله را بیازارید و ناراحتش کنید.

وَإِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ اگر حفصه و عایشه معاونت بر آزار پیامبر کنند چنان نیست که پیامبر صلی الله علیه و آله پشتیبان نداشته باشد در حالی که خدا پشتیبان اوست یعنی عهده‌دار حفظ و یاری پیامبر است و علاوه بر آن اعلام می‌دارد که یاری دادن پیامبر اراده خداست و ذات مقدس حق، خود حفظ پیامبر را بر عهده گرفته است.

وَ جَبْرِيلُ وَ صَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ جبرئیل فرشته‌ای در رأس کروییان است و خداوند در میان فرشتگان نام او را همراه نام خود آورده تا موقعیت جبرئیل را در پیشگاه خود اعلام داشته و برای او بزرگداشتی باشد و منظور از صالح المؤمنین مؤمنانی هستند که درستکارند.

از سعید بن جبیر روایت شده که منظور مؤمنانی هستند که از نفاق مبرا باشند «۱».

از قتاده روایت است که منظور پرهیزگارانند و ممکن است «صالح» مفردی باشد که از آن اراده جمع شده است چنان که گویند: لا يفعل هذا الصالح من الناس که مقصود جنس صالح است یعنی کسانی از مردم که صالح باشند و ممکن است در اصل صالحوا المؤمنین (با او) بوده و بدون «او» نوشته شده است و از طریق شیعه و سنی روایت شده که چون این آیه نازل شد پیامبر خدا صلی الله علیه و آله دست علی علیه السلام را گرفت و فرمود: ای مردم این است صالح المؤمنین.

وَ الْمَلَائِكَةُ بَعْدَ ذَلِكَ ظَهِيرٌ و فرشتگان با این که عددشان بسیار است پس از یاری خدا و جبرئیل و صالح المؤمنین گروهی هستند که پشتیبان پیامبرند و گویی در

۱- و عن سعید بن جبیر، من بری منهم من النفاق.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۶۰

برابر کسانی که با پیامبر دشمنی می‌ورزند و با او مخالفت می‌کنند «ید واحده» و متحدند بنا بر این معاونت دو زن بر آزار کسی که خدا و جبرئیل و صالح المؤمنین و دیگر فرشتگان پشتیبان اویند به کجا می‌رسد.

موسی بن جعفر علیه السلام و ان تظاهروا علیه قرائت کرده است.

عَسَى رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُبَدِّلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ يُدَلُّهُ بِهِ تشدید «دال» و بدون تشدید قرائت شده است که آن حضرت شما را مطلقه سازد بر خداوند لازم است زنانی بهتر از شما به او عوض دهد که دارای صفات زیر باشند:

۱- مُسْلِمَاتٍ تسلیم امر خدا باشند.

۲- مُؤْمِنَاتٍ خدا و رسولش را تصدیق داشته باشند.

۳- قَانِتَاتٍ با اطاعت کردن از پیامبر از خدا اطاعت کنند.

۴- تَائِبَاتٍ به فرمان پیامبر صلی الله علیه و آله رجوع کنند.

۵- عَابِدَاتٍ زنانی که به سبب اطاعت خود را ذلیل و تسلیم پیامبر نمایند.

۶- سَائِحَاتٍ سیر کنندگان در عبادت خدا و روزه داران باشند.

بعضی گفته‌اند منظور زنانی هستند که هجرت کرده‌اند، از زید بن اسلم روایت است که در میان امت اسلام سیاحتی جز هجرت

ترجمه: ص: ۳۶۲

ای کسانی که ایمان آورده‌اید! توبه کنید توبه خالصی، امید است با این کار پروردگارتان گناهانتان را ببخشد، و شما را در باغهایی از بهشت که نهرها از زیر درختانش جاری است وارد کند، در آن روزی که خداوند پیامبر و کسانی را که با او ایمان آوردند خوار نمی‌کند، این در حالی است که نور آنها از پیشاپیش آنها و از جانب راستشان در حرکت است، و می‌گویند: پروردگارا!! تو ما را کامل کن، و ما را ببخش که تو بر هر کاری قادری. (۸)

ای پیامبر! با کفار و منافقان پیکار کن و بر آنها سخت بگیر، جایگاهشان جهنم است و بد جایگاهی است. (۹)
خداوند برای کسانی که کافر شده‌اند مثلی زده است، مثل به همسر نوح، و همسر لوط، آنها تحت سرپرستی دو بنده ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۶۳

از بندگان صالح ما بودند، ولی به آن دو خیانت کردند، و ارتباط آنها با این دو (پیامبر) سودی به حالشان (در برابر عذاب الهی) نداشت. و به آنها گفته شد: وارد آتش شوید همراه کسانی که وارد می‌شوند! (۱۰)
و خداوند برای مؤمنان مثلی زده، به همسر فرعون، در آن هنگام که گفت پروردگارا! خانه‌ای برای من نزد خودت در بهشت بساز، و مرا از فرعون و عمل او نجات ده، و مرا از قوم ظالم رهایی بخش. (۱۱)
و همچنین مریم دختر عمران مثل زده که دامان خود را پاک نگاه داشت، و ما از روح خود در او دمیدیم، او کلمات پروردگار و کتابهایش را تصدیق کرد، و از مطیعان فرمان خدا بود. (۱۲)

تفسیر: ص: ۳۶۳

تَوْبَةَ نَصُوحاً خداوند از باب اسناد مجازی توبه را متّصف به نصح کرده در حالی که نصح صفت توبه کنندگان است و به این معناست که انسانها با توبه کردن از گناه، خیر خواه خودشان شوند و از کارهای زشت به خاطر قبحی که دارد برگردند و از آنها پشیمان شوند و تصمیم بگیرند به هیچ کار زشتی برنگردند تا شیر به پستان برگرود (همان گونه که شیر دوشیده شده به پستان بر نمی‌گردد او نیز به گناه برنگردد) از علی علیه السلام روایت است که توبه کامل با انجام دادن شش کار ممکن است:

- ۱- پشیمانی از گناهان گذشته.
- ۲- اعاده کردن اعمال واجب که فوت شده است.
- ۳- برگرداندن مالهایی که از دیگران تصاحب کرده است.
- ۴- درخواست حلال بودی از دشمنان.
- ۵- تصمیم بگیرد که به گناه برنگردد.
- ۶- خود را در بندگی خدا آب کند چنان که در معصیت خدا پرورش داده است و تلخی عبادات را به خود بچشاند چنان که شیرینی گناهان را چشانیده است.

گفته شده: «نصوح» از «نصاحه الثوب» دوختن جامه است یعنی توبه‌ای که پارگی

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۶۴

جامه دین از گناه را بدوزد و آن را وصله کند. بعضی گفته‌اند: منظور توبه‌ای است که اثرش در توبه کننده ظاهر شود و مردم را به آن فرا بخواند و با جدیت به مقتضای توبه عمل کند، «نصوح» به ضمّ (نون) نیز قرائت شده است و آن مصدر «نصح» و به معنای «ذات نصوح» دارای نصیحت است یا تنصح نصوحاً، نصیحت می‌کند نصیحت کردنی، یا توبه کنید برای پند دادن خودتان بنا بر این

که مفعول له باشد و نصح و نصح، مانند شکر و شکور و کفر و کفور است.

عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ خدایند بندگان خود را به طمع می‌اندازد و آن دو صورت دارد.

۱- این که جواب دادن به روش شاهان باشد که با شاید و ممکن است پاسخ می‌دهند و آن را به منزله جواب قطعی می‌دانند.

۲- این تعبیر به عنوان آموختن به بندگان باشد که میان بیم و امید باشند.

يَوْمَ لَا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ «يَوْمَ لَا يُخْزِي» منصوب به «يدخلكم» است و آن کنایه از کافران و منافقانی است که خدا آنها را خوار ساخته است و از مؤمنان خواسته که در برابر این نعمت خدا را بستانید که آنها را از داشتن چنان حالتی حفظ کرده است یعنی خداوند پیامبر و مؤمنانی را که با اویند خوار نمی‌سازد بلکه پیامبر را با دادن حق شفاعت، گرامی داشته و مؤمنان را با وارد ساختن به بهشت عزت می‌دهد.

وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعَىٰ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ گفته شده: وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ، مبتدا و جمله بعد خبر آن است یعنی یسعی نورهم علی الصراط، نورشان بر صراط می‌رود.

از حضرت صادق علیه السلام روایت است که پیشوایان دین در روز قیامت در برابر مؤمنان و سمت راستشان حرکت می‌کنند تا آنان را به منزلهای خود در بهشت وارد سازند.

يَقُولُونَ رَبَّنَا أَتِمِّمْ لَنَا نُورَنَا این جمله بنا بر حال بودن در محل نصب است یا خبر

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۶۵

بعد از خبر می‌باشد، از حسن روایت شده که خدا نور مؤمنان را کامل می‌کند ولی آنها خدا را از باب تقرب جستن به او می‌خوانند مانند، وَاسْتَعْفِرْ لِدُنْيِكَ «برای گناه امت از درگاه خدا آمرزش بخواه» (مؤمن / ۵۵).

حال این که پیامبر صلی الله علیه و آله آمرزیده است.

و تنها به قصد تقرب جستن می‌گوید در حالی که آخرت خانه تقرب جستن نیست چرا که حال مؤمنین شبیه حال مقربان است چون چیزی را از خدا می‌خواهند که دارند. برخی گفته‌اند: نور مؤمنان به اندازه اعمال آنهاست و آنها که کمترین نور را دارند از خدا می‌خواهند که به لطف خود آن را کامل فرماید.

وَاعْفِرْ لَنَا إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ: یعنی گناهانمان را بپوشان و ما را به خاطر آنها هلاک کن.

جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ با کافران با شمشیر و با منافقان با گفتار کوبنده و استدلال جهاد کن، حضرت صادق علیه السلام جاهد الکفار بالمنافقين، قرائت کرده و فرموده است: پیامبر صلی الله علیه و آله هرگز با منافقی ننگید و تنها دل آنان را به دست می‌آورد.

از قتاده روایت است که پیامبر بر منافقان حد جاری می‌کرد و از حسن روایت شده است بیشتر کسانی که در آن زمان حد می‌خوردند منافقان بودند و پیامبر صلی الله علیه و آله مأمور شد که در اقامه حد بر آنها سخت بگیرد.

ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا... فَخَاتَاهُمَا فَلَمْ يُغْنِيَا عَنْهُمَا خدایند حال کافران و منافقان، در کیفر شدن آنها به کفر و نفاقشان را بی آن که اهمیتی بدهد و توجهی به ارتباطها و پیوندها داشته باشد به حال زن نوح و زن لوط تشبیه کرده که پس از نفاق و خیانت آنها پیوند زناشویی که حقی در میان آنها بود هیچ سودی به حال آنها نداشت و چیزی از عذاب خدا کم نکرد.

وَقِيلَ ادْخُلَا النَّارَ مَعَ الدَّٰخِلِينَ به زن نوح و لوط در حال مرگ یا در روز قیامت می‌گویند با دیگر کسانی که هیچ پیوندی با پیامبران ندارند و داخل دوزخ می‌شوند

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۶۶

شما هم داخل دوزخ بشوید.

وَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتَ فِرْعَوْنَ خَدَاوَنَدَ حَالَ مُؤْمِنَانَ رَا فِي قِيَامَتِ بِه حَالِ زَن فِرْعَوْنَ وَ مَنزَلِش فِي پِشگَاهِ خَدَا مِثْلِ زَدِه بِه اَيْنِ كِه اَوْ زَن بَزْرگَتَرينِ كَافِرَانِ بُوَد كِه مِي كَفْت: اَنَا رَبُّكُمْ اَلْأَعْلَى «مَن پُروردگار بزرگ شما هستم» (نازعات / ۲۴) وَ مَقْصُودِ اَيْنِ اسْتِ كِه پيوند مؤمنان با کافران به حالشان زياني ندارد و چيزي از ثواب و تقربشان به خدا نمي کاهد.

وَ مَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرَانَ وَ مَرْيَمَ دَخْتَرَ عِمْرَانَ وَ كَرَامَتِهايِ دنيويِ وَ اخرويِ كِه خدَا به او داده و او را بر زنان عالم برگزيده است با اين كِه قومش كافر بودند و در ضمن دو مثلي كِه خدَاوند آورده كِنايه به دو زن پيامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ دَارِد كِه در آغاز سوره از آنها و تعاوني كِه بر عليه رسول خدا داشتند ياد شد و به سخت ترين صورت آنها را تهديد كرده است چراكه در مثل مذکور كفر را ياد كرده است و اشاره به اين نكته است كِه آن دو (حفصه و عايشه) نبايد بر همسري پيامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ تكيه كنند چراكه اين فضيلت به حالشان نفعي ندارد مگر مؤمن و مخلص باشند و كِنايه به حفصه بيشر است زيرا زن لوط راز او را افشا كرد چنان كِه حفصه راز رسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ را افشا كرد.

تَحْتَ عَبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا صَالِحِينَ آيه اشاره به اين است كِه هيچ بنده از بندگان در پيشگاه پروردگار امتيازي ندارد جز با درستكاري و تنها با آن به رستگاري مي رسد.

فَخَاتَمَ لَهَا زَيْنُ نُوْحٍ وَ لُوْطُ بَا نِفَاقٍ وَ تَعَاوَنَ عَلَيْهِ اَن دُو پيامبر به آنها خيانت كردند زن نوح به قومش گفت: نوح ديوانه است و زن لوط مردم را به مهمانهاي آن حضرت راهنمايي كرد.

از ضحاک روايت است كِه آنها به وحی خيانت كردند و چون وحی بر نوح و لوط نازل مي شد در پيش مشركان افشا مي كردند و روا نيست كِه منظور از خيانت بي عفتي زنان نوح و لوط باشد زيرا بي عفتي در نظر هر كسي نقص و عيب است و در هر طبعي زشت است بر خلاف كفر زيرا كفار آن را زشت نمي دانند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۶۷

از ابن عباس روايت است كِه هرگز زن پيامبري زنا نكرد چراكه اين كار موجب تنفر مردم از پيامبر و نقصان او مي شود.

إِذْ قَالَتْ رَبِّ اِنَّ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ زَن فِرْعَوْنَ اَسِيه دَخْتَرَ مَزاحمِ هَنگامِي كِه شَنِيدِ عَصَايِ مُوسَى سَحَرِ سَاحِرَانِ رَا بَلْعِيده اسْتِ اِيْمَانِ اَوْرِدِ پَسِ فِرْعَوْنَ اَوْ رَا شَكَنجِه دَادِ وَ دَسْتِ وَ پايِ اَوْ رَا به چَهار مِيخِ بَسْتِ وَ اَوْ رَا به پِشتِ در برابرِ اَفْتَابِ بِيْفَكَنْدِ وَ اَسِيَا سَنگِي بَرِ رُويِ سِيْنِه اش نِهَادِ وَ چُونِ كَفْت: رَبِّ اِنَّ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ خَانِه اش كِه در بَهشتِ سَاخْتِه مِي شَدِ به اَوْ نِشانِ دَادِه شَدِ، كَفْتِه شَدِه: خدَا اَوْ رَا به بَهشتِ بَالَا بَرْدِ وَ اَوْ در بَهشتِ مِي خُورْدِ وَ مِي اَشَامْدِ وَ از نَعْمَتِهايِ بَهشتِ بَر خُورْدَارِ اسْتِ.

وَ نَجَّيْنِي مِنْ فِرْعَوْنَ وَ عَمَلِهِ مَرَا از نَفْسِ پَلِيدِ فِرْعَوْنَ وَ عَمَلِ وِي كِه سَتَمِ وَ كَفَرِ وَ كَيْفَرِ دَادِنِ مَرْدَمِ بِي گَناهِ اسْتِ رِها سَازِ.

وَ نَجَّيْنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ مَرَا از شَرِّ تَمَامِ قَبْطِيانِ رِهايِي بَخْشِ.

الَّتِي أَحْصَيْتَ فَرْجَهَا مَرْيَمُ از فَعْلِ حَرَامِ پَاكِ بُوَد وَ كَفْتِه اَنْد: مَرْيَمُ از آمِيزِشِ بَا شُوهَرانِ اِمْتِناعِ دَاشْتِ.

فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا مَرَا در شَرْمِگَاهِ اَوْ دَمِيدِمِ.

وَ صَدَقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا سَخْنَانِي رَا كِه خدَاوند سَبْحانِ به اَن تَكَلَّمِ كَرْدِه وَ به پيامبرانشِ وحِي فرموده اسْتِ تَصْدِيقِ كَرْدِ.

وَ كُتِبَتْ وَ نِيْزِ كِتابِهايِي رَا كِه بَرِ پيامبرانشِ نازل فرمود تصديق كرد، اين واژه (كتابه) نيز قرائت شده كه همان انجيل است.

وَ كَانَتْ مِنَ الْقَانِتِينَ خدَاوند سَبْحانِ بَجايِ «قانتات» قانتين فرموده از باب غلبه دادن مردان بر زنان، «مِن» در «مِن الْقَانِتِينَ» براي تبعيض است و مي تواند براي ابتدای غایت باشد، يعني اين كه متولد شده در حالي كه از قانتين است زيرا مريم از فرزندان هارون برادر موسی عليه السلام بوده است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۶۹

جزء بیست و نهم از سوره ملك آیه ۱ تا سوره مرسلات آیه ۵۰

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۷۱

سوره ملک ص: ۳۷۱

اشاره

مکی است و منجیه نامیده می‌شود و صاحب خود را از عذاب قبر نجات می‌دهد، واقیه نیز نام دارد و خواننده خود را از عذاب قبر نگاه می‌دارد.

این سوره سی آیه دارد.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۳۷۱

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس سوره تبارک را بخواند گویی شب قدر را بیدار بوده و احیاء داشته است «۱». از حضرت صادق علیه السلام روایت شده هر کس سوره تبارک، را پیش از خوابیدن در نمازش بخواند هم چنان در امان خدا باشد تا داخل صبح شود و در روز قیامت نیز در امان خداست»

[سوره الملك (۶۷): آیات ۱ تا ۱۱] ص: ۳۷۱

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۱) الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيُبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ (۲)
 الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَاوُتٍ فَارْجِعِ الْبَصِيرَ هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ (۳) ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ
 إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ (۴)
 وَ لَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَ جَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ وَأَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ السَّعِيرِ (۵) وَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَ بِئْسَ
 الْمَصِيرُ (۶) إِذَا أُلْقُوا فِيهَا سَمِعُوا لَهَا شَهيقًا وَ هِيَ تَفُورُ (۷) تَكَادُ تَمَيِّزُ مِنَ الْغَيْظِ كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ (۸)
 قَالُوا بَلَى قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ (۹)
 وَ قَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ (۱۰) فَاعْتَرَفُوا بِذَنبِهِمْ فَسُحِقًا لِأَصْحَابِ السَّعِيرِ (۱۱)

-۱

فی حدیث ابی، و من قرأ سورة تبارک فکأنما احیا لیلۃ القدر.

-۲ و

عن الصادق علیه السلام: من قرأ سورة تبارک فی المكتوبۃ قبل ان ینام لم یزل فی امان اللہ حتی یصبح و فی امانه یوم القیمۃ حتی یدخل الجنۃ.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۷۲

ترجمه: ص: ۳۷۲

به نام خداوند بخشنده بخشایشگر

پر برکت و زوال ناپذیر است خدایی که حکومت جهان هستی به دست اوست، و بر همه چیز قادر است. (۱)
همان خدایی که مرگ و حیات را آفرید تا شما را بیازماید که کدامیک بهتر عمل می‌کنید و او شکست ناپذیر و بخشنده است. (۲)
همان خدایی که هفت آسمان را بر روی یکدیگر آفرید، در آفرینش خداوند رحمان هیچ تضاد و عیبی نمی‌بینی، بار دیگر نگاه کن، آیا هیچ شکاف و خللی مشاهده می‌کنی؟ (۳)
بار دیگر (به عالم هستی) نگاه کن سرانجام چشمانت (در جستجوی خلل و نقصان ناکام مانده) به سوی تو باز می‌گردد در حالی که خسته و ناتوان است. (۴)

ما آسمان پایین را با چراغهای پر فروغی زینت بخشیدیم، و آنها (شهابها) را تیرهایی برای شیاطین قرار دادیم و برای آنان عذاب دوزخ

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۷۳

فراهم ساختیم. (۵)

و برای کسانی که به پروردگارشان کافر شدند عذاب جهنم است و بد جایگاهی است. (۶)

هنگامی که در آن افکنده می‌شوند صدای وحشتناکی از آن می‌شنوند و این در حالی است که پیوسته می‌جوشد. (۷)
نزدیک است از شدت غضب پاره پاره شود، هر زمان گروهی در آن افکنده می‌شوند، نگهبانان دوزخ از آنها سؤال می‌کنند: مگر انذار کننده الهی به سراغ شما نیامد! (۸)

می‌گویند: آری، انذار کننده به سراغ ما آمد، ولی ما او را تکذیب کردیم و گفتیم خداوند هرگز چیزی نازل نکرده، و شما در گمراهی بزرگی هستید! (۹)

و می‌گویند: اگر ما گوش شنوا داشتیم، یا تعقل می‌کردیم، جزء دوزخیان نبودیم. (۱۰)

اینجاست که به گناه خود اعتراف می‌کنند، دور باشند دوزخیان از رحمت خدا! (۱۱)

تفسیر: ص: ۳۷۳

تَبَارَكَ الَّذِي (خدا) بزرگتر و والاتر از آن است که دارای صفات آفریدگان باشد او وجودی است که وجود تمامی اشیا به اوست و تمام برکتها از او.

بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ حکومت بر هر موجودی در قبضه قدرت اوست و او بر هر چیزی که یافت نشده و از اموری است که [بر اساس حکمت] داخل در تحت قدرت است، تواناست. آوردن (ید، دست) مجاز از تسلط و احاطه بر حکومت است.
الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ «موت» را بر «حیات» مقدم داشته چرا که مرگ به قهر و غلبه نزدیکتر است ولی حیات آن است که موجب زنده بودن چیزی می‌شود.

و موجود زنده موجودی است که می‌تواند بداند و اظهار قدرت کند حال آن که مرگ عدم توانایی بر علم و قدرت است.

و منظور از آفرینش مرگ و زندگی به وجود آوردن چیزی است که ایجاد و نابودی چیزی را تصحیح می‌کند یعنی ای صاحبان تکلیف، خداست که مرگ و

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۷۴

زندگی شما را آفرید.

لِيُؤْتِكُمْ أَتَيْكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا آگاهی خود را از آنچه آدمیان به اختیار انجام می‌دهند «بلوی» که همان آزمایش است، نامیده و آن را کنایه از عمل آزمایش کننده آورده است.

أَيْتُكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا متعلق به «یلوکم» است زیرا «بلوی» معنای علم را در بردارد و گویی فرموده است: ليعلم ایتکم احسن عملا تا بداند کدامیک از شما نیکو کارتر هستید، و جمله در محلّ مفعول دوم است چنان که می‌گویی: علمته از ید احسن عملا ام هو، دانستم او را، آیا زید نیکو کارتر است یا او؟

و این را تعلیق نمی‌نامند چرا که تعلیق این است که بعد از او چیزی که جانشین هر دو مفعول شود قرار بگیرد مانند: علمت ایتهما عمرو، «دانستم کدامین آن دو عمرو است».

و أَحْسَنُ عَمَلًا یعنی اخلص و اصوب، خالص این است که برای خدا باشد و صواب این است که به صورتی انجام شود که به آن صورت امر شده است.

از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت شده است که حضرت این جمله را تلاوت کرده سپس فرمودند: ایتکم احسن عقلا و ... و عقل کدامیک از شما نیکوتر است و پرهیزتان از محرمات الهی بیشتر و در اطاعت خدا سریعتر هستید، یعنی عقل کدامیک از شما نسبت به شناخت خدا و درک مقاصد او کاملتر است و مقصود آیه این است که خدا به شما حیات بخشید که با آن می‌توانید عمل کنید و مرگی را بر شما مسلط ساخت که شما را دعوت می‌کند که عمل خوب را بجای عمل بد برگزینید زیرا پس از مرگ، زنده شدن و پاداش است.

وَهُوَ الْعَزِيزُ الْعَفُوْرُ «عزیز» غالبی است که هر کس بدی کند او را ناتوان نمی‌سازد و «غفور» آمرزنده بدکارانی است که خدا به آنها لطف می‌کند.

سَبَّحَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا از طابق النعل است هر گاه دو لنگ کفش روی هم قرار بگیرد

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۷۵

[در آیه] یعنی طبقه‌ای بالای طبقه دیگر (واقع است) و آن توصیف به مصدر است، یا دارای طبقات است یا به صورت طبقاتی گوناگون طبقه بندی شده است.

مِنْ تَفَاوُتٍ و «من تفاوت» نیز قرائت شده و معنای هر دو یکی است مانند تظاهر و تظهر، و تعاهد و تعهد، مقصود این است که هر چه گوناگونی و کجی و آشفتگی در آفرینش وجود دارد همه‌اش استوار و برابر است و حقیقت تفاوت متناسب نبودن آفریدگان با هم است و گویی بعضی آفریدگان بعضی چیزها را ندارد و با آن سازگار نیست، نقیض «تفاوت» متناصف است و اصل آیه: ما تری فیهن من تفاوت بوده و بجای ضمیر «هن» اسم ظاهر نهاده شده تا آفرینش آنها را بزرگ قلمداد کند و بی‌گاهانند که علت تفاوت نداشتن آنها این است که آفریده خداوند رحمان هستند.

خطاب در «ما تری» به پیامبر صلی الله علیه و آله و هر مخاطب دیگری است.

فَارْجِعِ الْبَصَرَ چشَم خود را برگردان و آن را در آفریدگان خدا بگردان تا درستی آنچه را به تو خبر داده‌اند آشکارا مشاهده کنی. هَلْ تَرَى مِنْ فُطُوْرٍ آیا رخنه و شکافی [در آسمانها] می‌بینی «فطور» جمع فطر و به معنای شکاف است، «هل تری» به ادغام «لام» در «تاء» [هتّری] قرائت شده زیرا «لام» نسبت به «تاء» قریب المخرج است.

ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ یعنی سپس جستجوگرانه نگاهت را دو بار تکرار کن و بنگر آیا عیبی و خللی می‌بینی.

يَنْقَلِبُ إِلَيْكَ الْبَصِيرُ یعنی اگر دیده‌ات را برگردانی و مکرر نگاه کنی دیده‌ات در جستجوی نقصان و خلل کامروا به تو بر نمی‌گردد بلکه در حالی بر می‌گردد که از یافتن خواسته‌اش محروم و دور باشد و گویی از رسیدن به خواسته خود (وجود خلل) با خواری و عجز و خستگی طرد شده چرا که اندیشیدن و تردید او طول کشیده است.

«کرتین» تشبیه آورده شده تا بر کثرت دلالت کند مانند گفته عرب: لیبیک و

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۷۶

سعدیک، که مقصود گوینده پاسخهای بسیار است که بعضی در پی بعضی می‌آید و نظیر آن است در مثل، دهدرین سعد القین «۱»، یعنی: باطلی پس از باطلی، وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحِ آسمانی را که به مردم نزدیکتر است آراستیم یعنی آسمانی که به شما نزدیک است، آسمان دنیا را که در (زیر) آن گرد آمده‌اید با چراغهایی (ستارگان) آراسته‌ایم که با چراغهای شما قابل مقایسه نیست.

وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ ستارگان را وسیله راندن شیاطین دشمن شما قرار دادیم که در آسمانها استراق سمع می‌کنند به این صورت که از نور ستارگان شهابهایی برای راندن شیاطین جدا می‌شود همانند جرّقه‌هایی که از آتش به وجود می‌آید ولی خود آتش باقی می‌ماند.

«رجوم» جمع رجم و مصدری است که به نام آنچه با آن رجم می‌شود نامیده شده است. گفته شده معنای آیه این است که ستارگان را برای انسانهای شیطان صفت که منجمان هستند وسیله گمان و حدس و سخنان بدون دلیل قرار دادیم.

وَاعْتَدْنَا لَهُمُ عَذَابَ السَّعِيرِ پس از سوزاندن شیاطین با شهابها در دنیا برایشان عذاب آخرت نیز مهیا ساخته‌ایم، منظور از سعیر آتش برافروخته و سوزان است.

وَاللَّذِينَ كَفَرُوا برای هر کسی که به خدا کافر شده است عذاب دوزخ است.

إِذَا أُلْقُوا فِيهَا یعنی هر گاه همانند هیزمی که در آتش افکنده می‌شود در دوزخ افکنده شوند.

سَمِعُوا لَهَا شَهيقًا یعنی برای آتش صدایی مانند صدای شخص در حال احتضار و مرگ شنیده می‌شود، خداوند صدای ناخوشایند و زشت آتش را به ناله شخص محتضر تشبیه کرده است.

۱- دهدرین، به ضمّ هر دو [دال] و فتح [را] ی مشدّد، نام پهلوانی است، و نیز نام باطل و دروغ است: کشاف، ج ۴، ص ۵۷، پی نوشت به نقل از قاموس اللغه- م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۷۷

وَهِيَ تَفُورُ یعنی دوزخ از آتش آنها به جوش می‌آید همانند دیگ که با اشیاء داخلش به جوش می‌آید.

تَكَادُ تَمَيِّزُ مِنَ الْغَيْظِ یعنی (آتش) از بسیاری خشم بر آنها، پاره پاره می‌شود، خداوند التهاب آتش را غیظ بر کافران قرار داده چون به وسیله آنها بسیار می‌جوشد و ممکن است مقصود خشم شعله آتش باشد.

كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْنِكُمْ نَذِيرٌ هر گاه گروهی در دوزخ افکنده شوند نگهبانان دوزخ از آنان می‌پرسند آیا از طرف خدا بیم دهنده‌ای برایتان نیامد؟

و این سؤال توبیخی است برایشان تا عذابی علاوه بر عذاب دوزخ باشد، منظور از «خزنتها» مأموران و موکلان بر آتشند.

قَالُوا بَلَى كَفَرْتُمْ أَرَأَيْتُمْ إِيَّاهُ يَعْلَمُ و این اعتراف آنها به عدالت خدا و برانگیختن او پیامبران را و این که پیامبران به اختیار خود نه به اجبار، برای ملت‌ها آمده‌اند، ممکن است «نذیر» به معنای انداز باشد یعنی الم یا تکم اهل نذیر آیا بیم و اندازی بر شما نیامد.

إِنَّ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ یعنی ما [کافران] به پیامبران گفتیم شما کاملاً از مرز حق و درستی خارج شده‌اید، بعضی گفته‌اند: این جمله گفته فرشتگان به کفار است و حکایت گمراهی آنان در دنیا است، یا مقصود فرشتگان از «ضلال» هلاکت است [یعنی شما در هلاکت هستید].

وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ كَفَرْنَا كَفَرْنَا كَفَرْنَا كَفَرْنَا اگر بیم دادن پیامبران را همانند کسی که خواهان حق است می‌شنیدیم یا همانند کسی

که با دقت و تأمل می‌نگرد عقل خود را به کار می‌انداختیم.

گفته شده: خداوند میان شنیدن و تعقل کردن جمع کرده است چون تکلیف، پیرامون این دو امر و دلایل عقلی و نقلی می‌گردد. فَاعْتَرَفُوا بِذَنبِهِمْ فَسَيَحْطَأُ لَأُصْحَابِ السَّعِيرِ به گناه خود در تکذیب پیامبران اعتراف کردند، «فسحقا» به تشدید [حاء] و بدون تشدید قرائت شده است یعنی دوری [از

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۷۸

رحمت خدا] بر دروغگویان، اعتراف کنند یا منکر شوند چون اقرار به گناه که تکذیب انبیاست سودی به حالشان ندارد.

[سوره الملک (۶۷): آیات ۱۲ تا ۲۱] ص: ۳۷۸

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ (۱۲) وَأَسْرُوا قَوْلَكُمْ أَوْ اجْهَرُوا بِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (۱۳) أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ (۱۴) هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذُلُولًا فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ وَإِلَيْهِ النُّشُورُ (۱۵) أَمْ أَمِنتُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ أَنْ يَخْسِفَ بِكُمُ الْأَرْضَ فَإِذَا هِيَ تَمُورُ (۱۶) أَمْ أَمِنتُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ أَنْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا فَسَتَعْلَمُونَ كَيْفَ نَذِيرِ (۱۷) وَلَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ (۱۸) أَوْ لَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَاتٍ وَيَقْبِضْنَ مَا يُمَسِّكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمَنُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ (۱۹) أَمْ مَنْ هَذَا الَّذِي هُوَ جُنْدٌ لَكُمْ يَنْصُرُكُمْ مِنْ دُونِ الرَّحْمَنِ إِنَّ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي غُرُورٍ (۲۰) أَمْ مَنْ هَذَا الَّذِي يَزُوقُكُمْ إِنْ أَمْسَكَ رِزْقَهُ بَلْ لَجُوا فِي عُتُوٍّ وَنُفُورٍ (۲۱)

ترجمه: ص: ۳۷۸

کسانی که از پروردگارشان در نهان می‌ترسند آمرزش و اجر بزرگی دارند. (۱۲)

گفتار خود را پنهان کنید یا آشکار «تفاوتی نمی‌کند» او به آنچه در دلهاست آگاه است. (۱۳)

آیا آن کسی که موجودات را آفریده از حال آنها آگاه نیست؟ در حالی که او از اسرار دقیق با خبر، و نسبت به همه چیز عالم است. (۱۴)

او کسی است که زمین را برای شما رام کرد، بر شانه‌های آن راه بروید، و از روزیهای خداوند بخورید، و بازگشت همه به سوی اوست. (۱۵)

آیا خود را از عذاب خدایی که

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۷۹

حاکم بر آسمان است در امان می‌دانید که دستور دهد زمین بشکافد و شما را فرو برد و دائماً به لرزش خود ادامه دهد؟ (۱۶)

یا خود را از عذاب خداوند آسمان در امان می‌دانید که تند بادی مملو از سنگریزه بر شما فرستد، و بزودی خواهید دانست تهدیدهای من چگونه است؟. (۱۷)

کسانی که پیش از آنها بودند (آیات الهی را) تکذیب کردند اما (بین) مجازات من چگونه بود؟ (۱۸)

آیا پرندگانی را که بالای سرشان گاه بالهای خود را گسترده و گاه جمع می‌کنند نگاه نکردند؟ جز خداوند رحمان کسی آنها را بر فراز آسمان نگه نمی‌دارد چرا که او به هر چیز بیناست. (۱۹)

آیا لشکر شما می‌تواند شما را در برابر خداوند یاری دهد؟ همانا کافران تنها گرفتار غرورند. (۲۰)

می آید.

۲- مشرکان معتقد به تشبیه بودند و فکر می کردند خدا در آسمان است [و محلّی

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۸۱

دارد] پس بر حسب اعتقادشان گفته شده که آیا از کسی که شما معتقدید در آسمان است در حالی که بالاتر از داشتن مکان است ایمن هستید.

أَنْ يَخْسِفَ بِكُمْ الْأَرْضَ شَمَا رَا بَه فَرُو رَفْتَن دَر زَمِين وَ فَرَسْتَادَن سَنگَرِيْزَه عَذَاب كَنَد.

فَإِذَا هِيَ تَمُورُ يَعْنِي نَاگَهَان شَمَا رَا حَرَكْت دَهْد وَ بَلَرْزَانَد تَا دَر پَايِين تَرِين نَقْطَه دُوْرخ بِيْفَكَنَد.

فَسَيَعْلَمُونَ كَيْفَ نَذِيرٍ دَر اَيْن هَنگَام بَزُوْدِي خَوَاهِيْد دَانَسْت كَه بِيْم دَاْدَن مَن چَگُوْنَه اسْت دَر حَالِي كَه دَانَسْتَن اَن بَه حَالْتَان سُوْدِي نَدَارَد.

فَكَيْفَ كَان نَكِيْر يَعْنِي اِنكَار مَن بَر اَنهَا وَ تَغْيِيْر دَاْدَن نَعْمَتَهَائِي رَا كَه بَه اَنهَا دَاْدَهَام خَوَاهِنْد دَانَسْت.

صَافَاتٍ وَ يَقْبِضَن يَعْنِي پَرْنَد گَانِي كَه دَر هَنگَام پَرُوَاز بَالَهَائِيْشَان رَا دَر فِضَا مِي گَشَايِنْد وَ هَنگَامِي كَه بَر پَهْلُوهَائِي خُوْد مِي زَنْد بَالَهَا رَا جَمْع كَرْدَه وَ مِي بِنْدَن. وَ بَه اَيْن دَلِيْل «وَ قَابِضَات» نَفْرَمُوْدَه چَرَا كَه اَصْل پَرِيْدَن گَشُوْدَن بَالَهَاسْت وَ بَسْتَن بَالَهَا اَمْرِي اسْت كَه عَارِض بَر گَشُوْدَن مِي شُوْد تَا بَه اَن وَ سِيْلَه بَر حَرَكْت كَرْدَن كَمَك بَگِيْرَد اَز اَيْن رُو كَفْتَه شَدَه اسْت «وَ يَقْبِضَن» يَعْنِي پَرْنَد گَان بَالَهَائِي خُوْد رَا پِيَاپِي مِي بِنْدَن هَمَانَنْد شَخْصِي كَه دَر اَب شَنَا مِي كَنَد.

مَا يُمَسِّكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمَنُ خَدَاوَنْد فَقط بَا رَام سَاخْتَن هُوَا بَر پَرْنَد گَان وَ قَدْرَت خُوْيِش اَنهَا رَا نَگَاه مِي دَارَد.

إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيْرٌ خَدَاوَنْد مِي دَاْنَد چَگُوْنَه بِيَاْفَرِيْنْد وَ شَگَفْتِيْهَا رَا تَدْبِيْر كَنَد.

أَمَّنْ هَذَا الَّذِي هُوَ جُنْدٌ لَكُمْ يَنْصُرُكُمْ «ام من» مَوْرَد اِشَارَه اسْت وَ كَفْتَه مِي شُوْد:

هَذَا الَّذِي هُوَ جُنْدٌ لَكُمْ يَنْصُرُكُمْ مَن دُوْن اَللّٰه ... كِيْسْت كَه دَر بَرَابَر عَذَابِ خَدَا شَمَا رَا يَارِي كَنَد؟

أَمَّنْ هَذَا الَّذِي يَرْزُقُكُمْ إِنْ أَمْسَكَ رِزْقَهُ «ام من» مَوْرَد اِشَارَه اسْت وَ كَفْتَه مِي شُوْد

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۸۲

هذا الذي يرزقكم ان امسك الله رزقه اگر خدا روزی خود را دریغ کند این بت به شما روزی می دهد؟

و این معنی در صورتی است که کلمه‌ای در تقدیر گرفته شود، ممکن است «أَمَّنْ هَذَا» اشاره به تمام بتها باشد چون بت پرستان معتقد بودند که بتها آنان را از بلاها حفظ می کنند و به برکت آنها روزی داده می شوند و گویی به اعتقاد آنان بتها لشکری یاری کننده و روزی دهنده اند.

نظیر این است آیه اَمْ لَهُمْ آلِهَةٌ تَمْنَعُهُمْ مِنْ دُونِنَا «آیه آنها خدایانی دارند که می توانند از آنان در برابر ما دفاع کنند.» (انبیاء / ۴۳).

بَلْ لَجُّوا فِي عُتُوٍّ وَ نُفُورٍ بَلَكَه بَه عَنَاد وَ لَجَا ج وَ گَرِيْز اَز حَق وَ دُوْرِي اَز اِيْمَان اِدَامَه دَاْدَنَد.

[سوره الملك (۶۷): آیات ۲۲ تا ۳۰] ص: ۳۸۲

اشاره

أَفَمَنْ يَمِشِي مَكْبًا عَلَى وَجْهِهِ أَهْدَى أَمَّنْ يَمِشِي سَوِيًّا عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (۲۲) قُلْ هُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ وَ جَعَلَ لَكُمْ السَّمْعَ وَ الْأَبْصَارَ وَ الْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ (۲۳) قُلْ هُوَ الَّذِي ذَرَأَكُمْ فِي الْأَرْضِ وَ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ (۲۴) وَ يَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۲۵) قُلْ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ وَ إِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ (۲۶)

فَلَمَّا رَأَوْهُ زُلْفَةً سَيِّئَتْ وُجُوهُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَقِيلَ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَدْعُونَ (۲۷) قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَهْلَكَنِیَ اللَّهُ وَمَنْ مَعِیَ أَوْ رَحِمَنَا فَمَنْ یُجِزُ الْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابِ أَلِیمٍ (۲۸) قُلْ هُوَ الرَّحْمَنُ أَمَّنًا بِهِ وَعَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا فَسَتَتَعَلَّمُونَ مَنْ هُوَ فِی ضَلَالٍ مُّبِینٍ (۲۹) قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا فَمَنْ یَأْتِیْكُمْ بِمَاءٍ مَعِینٍ (۳۰)

ترجمه: ص: ۳۸۲

آیا کسی که به رو افتاده حرکت می کند به هدایت نزدیکتر

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۸۳

است یا کسی که راست قامت در صراط مستقیم گام بر می دارد؟! (۲۲)

بگو او خدایی است که شما را آفرید، و برای شما چشم و گوش و قلب قرار داد اما کمتر سپاسگزاری می کنید. (۲۳)

بگو: او خدایی است که شما را در زمین خلق کرد و به سوی او باز می گردید. (۲۴)

آنها می گویند: اگر راست می گویند این وعده قیامت چه زمانی است؟ (۲۵)

بگو علم آن مخصوص خداست و من فقط بیم دهنده آشکار هستم. (۲۶)

هنگامی که آن وعده الهی را از نزدیک می بینید صورت کافران زشت و سیاه می شود و به آنها گفته می شود این همان چیزی است

که تقاضای آن را داشتید. (۲۷)

بگو: اگر خداوند من و تمام کسانی را که با من هستند هلاک کند یا مورد ترحم قرار دهد چه کسی کافران را از عذاب دردناک

پناه می دهد؟ (۲۸)

بگو: او خداوند رحمان است، ما به او ایمان آورده ایم، و بر او توکل کرده ایم و بزودی می دانید چه کسی در گمراهی آشکار است؟

(۲۹)

بگو: به من خبر دهید اگر آبهای (سرزمین) شما در زمین فرو رود چه کسی می تواند آب جاری در دسترس شما قرار دهد؟ (۳۰)

تفسیر: ص: ۳۸۳

أَفَمَنْ یَمْشِیْ مُكِبًّا عَلٰی وَجْهِهِ یُكْفِرُ بِنِعْمَةِ رَبِّهِ فَإِنَّا یُكْفِرُونَ: کبته فاکب، او را به رو در افکندم و او به رو در افتاد، کاربرد چنین ترکیبی نادر است، نظیر

همین ترکیب است، قَشَعَتِ الرِّیحُ السَّحَابَ فَاقْشَعَتْ، باد ابر را پراکنده ساخت پس پراکنده شد. معنای آیه این است:

کسی که در جایی ناهموار راه می رود در حالی که سر به زیر افکنده است پس می لغزد و به رو در می افتد حالتش غیر از حالت

کسی است که در زمین هموار راست قامت راه می رود و از لغزش در امان است و این مثلی برای شخص مؤمن و کافر است.

فَلَمَّا رَأَوْهُ زُلْفَةً سَيِّئَتْ وُجُوهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ضَمِيرٌ (رأوه) به وعده بر می گردد، «زلفه» به معنای نزدیکی است و نصبش بنا بر حالت

یا ظرفیت است، یعنی با دیدن

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۸۴

وعده (الهی) چهره هایشان سیاه شد و بر روی آن آثار اندوه و حسرت پدید آمد، و چهره آنها را غبار غم پوشانید مانند چهره کسی

که او را برای کشتن می برند و منظور روز قیامت است.

مجاهد می گوید: منظور دیدن عذاب در روز بدر است.

در معنای تدعون، دو قول است:

۱- به معنای تفتعلون و دعاست یعنی شما طالب آن بودید و شتاب می‌کردید.

۲- بعضی گفته‌اند: «تَدْعُونَ» از «دعوی» است یعنی شما بودید که ادعا داشتید که در قیامت زنده نمی‌شوید، این کلمه «تَدْعُونَ» بدون تشدید نیز قرائت شده است، شما آرزو می‌کردید که پیامبر صلی الله علیه و آله و مؤمنان هلاک شوند.

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَهْلَكْنِي اللَّهُ وَمَنْ مَعِيَ پیامبر صلی الله علیه و آله مأمور شد به آنها بگوید اگر همان طور که آرزوی شماست خدا را هلاک سازد و مؤمن باشیم در این صورت به بهشت خواهیم رفت.

أَوْ رَحِمْنَا یا با تأخیر انداختن اجلهای ما مورد رحمت خدا واقع شویم.

فَمَنْ يُجِزِ الْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ پس در حالی که شما کافرید چه کسی شما را از عذاب آتش که از آن رهایی ندارید رهایی خواهد بخشید، یعنی شما طالب هلاکت ما هستید که در آن سعادت و رستگاری ما است در حالی که شما خود در هلاکتی هستید که هلاکتی مانند آن نیست و رهایی از آن را نمی‌خواهید. یا به این معناست که اگر خدا ما را با مرگ هلاک سازد پس از مردن ما یعنی کسانی که می‌توانید آتش را از شما دفع کنند چه کسی شما را از آتش و دوزخ حفظ می‌کند و اگر خدا با غلبه دادن ما بر شما و مهلت دادن ما را مورد رحمت قرار دهد چه کسی شما را از کشته شدن به دست ما حفظ خواهد کرد.

قُلْ هُوَ الرَّحْمَنُ بَکُو خدایی که نعمت و رحمتش شامل تمام آفریدگان است.

آمَنَّا بِهِ وَعَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا به او ایمان داریم و بر او توکل می‌کنیم، مفعول توکلنا را

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۸۵

مقدم و مفعول آمنا را مؤخر آورده تا آمنا کنایه‌ای به کافران باشد که پیش از این یاد شدند و گویی فرموده است: ما کافر نشدیم چنان که شما کافر شدید.

وَعَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا سپس فرمود فقط بر خدا توکل می‌کنیم نه به غیر او.

عَوْرًا پایین برود در زمین و در چاهها و چشمه سارها فرو ریزد و آن توصیف به مصدر است مانند «عدل-رضا» و منظور از «معین» چشمه‌های آشکار است. از ابن عباس نقل شده که منظور آب جاری است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۸۶

سوره قلم ص: ۳۸۶

اشاره

مکی است و پنجاه و دو آیه دارد.

از ابن عباس و قتاده نقل شده که بعضی از این سوره مکی است و بعضی مدنی.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۳۸۶

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس سوره «قلم» را بخواند خدا ثواب مردم خوشخو را به او عطا فرماید «۱». از حضرت صادق علیه السیلام روایت است که هر کس سوره «قلم» را در نماز واجب یا مستحب بخواند خداوند در تمام مدت زندگانی اش او را از فقر ایمندارد و هر گاه بمیرد از فشار قبر پناهِش دهد «۲».

[سوره القلم (۶۸): آیات ۱ تا ۱۶] ص: ۳۸۶

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ (۱) مَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ (۲) وَإِنَّ لَكَ لَأَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ (۳) وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ (۴)
 فَسُبْحٰنَ رَبِّيَ الَّذِي يُنصِرُونَ (۵) بِأَيُّكُمْ الْمَفْتُونُ (۶) إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ (۷) فَلَا تُطْعِ الْمُكَذِبِينَ (۸)
 وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ (۹)
 وَلَا تُطْعِ كُلَّ حَلَّافٍ مَهِينٍ (۱۰) هَمَّازٍ مَشَّاءٍ بِنَمِيمٍ (۱۱) مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ (۱۲) عُتْلٌ بَعِيدٌ ذَلِكَ زَنِيمٍ (۱۳) أَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَبَنِينَ (۱۴)
 إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ (۱۵) سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرطوم (۱۶)

-۱

فی حدیث ابی، و من قرأ سورة القلم اعطاه الله ثواب الذين حسن اخلاقهم.

-۲ و

عن الصادق عليه السلام من قرأها فی فريضة او نافله آمنه الله ان يصيبه فی حياته فقر ابدا و اعاده من ضمه القبر.
 ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۸۷

ترجمه: ص: ۳۸۷

به نام خداوند بخشاینده بخشایشگر
 ن، سوگند به قلم، و آنچه را با قلم می نویسد. (۱)
 به برکت نعمت پروردگارت تو مجنون نیستی. (۲)
 و برای تو اجر و پاداشی عظیم و همیشگی است. (۳)
 و تو اخلاق عظیم و برجسته‌ای داری. (۴)
 و بزودی تو می بینی و آنها نیز می بینند. (۵)
 که کدامیک از شما مجنون هستید. (۶)
 پروردگار تو بهتر از هر کس می داند چه کسی از راه او گمراه شده و هدایت یافتگان را نیز بهتر می شناسد. (۷)
 حال که چنین است از تکذیب کنندگان اطاعت مکن. (۸)
 آنها دوست دارند نرمش نشان دهی تا آنها نرمش نشان دهند (نرمشی توأم با انحراف از مسیر حق). (۹)
 و اطاعت مکن از کسی که بسیار سوگند یاد می کند و پست است. (۱۰)
 کسی که بسیار عیبجو و سخن چین است. (۱۱)
 و بسیار مانع کار خیر، و تجاوزگر، و گناهکار است. (۱۲)
 علاوه بر اینها کینه توز و پرخور و خشن و بدنام است. (۱۳)
 مبدا به خاطر این که صاحب مال و فرزندان فراوان است از او پیروی کنی. (۱۴)
 هنگامی که آیات ما بر او خوانده می شود می گوید اینها افسانه‌های خرافی پیشینیان است. (۱۵)

بزودی ما بر بینی او علامت و داغ ننگ می‌نهم. (۱۶)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۸۸

تفسیر: ص: ۳۸۸

اشاره

ن وَالْقَلَمِ «نون» به اظهار و ادغام، قرائت شده و آن یکی از حروف الفباست و گفته شده «نون» همان ماهی است که زمینها بر روی آن قرار دارد و بعضی گفته‌اند دوات است و بعضی گویند نهری است در بهشت خدای متعال به آن نهر فرمود مرگب شو پس منجمد شد.

این نهر سفیدتر از شیر و شیرین‌تر از عسل بود آن گاه به قلم فرمود بنویس پس آنچه بود و آنچه تا قیامت موجود می‌شود نوشت، این مطلب از امام باقر علیه السّلام روایت شده است: خداوند به آن قلمی که می‌نویسد سوگند یاد کرده چون در آن سوده‌های بسیاری است.

وَمَا يَسْطُرُونَ آنچه فرشتگان ضبط کننده می‌نویسند «ما» موصول یا مصدریّه است و ممکن است مقصود از «قلم» خداوندان قلم باشد در این صورت ضمیر در «یسطرون» به صاحبان قلم بر می‌گردد گویی خداوند فرموده است: سوگند به خداوندان قلم و نوشته‌هایشان یا مقصود قلم و نوشتن صاحبان قلم است.

مَا أَنْتَ بِنِعْمَةٍ رَبِّكَ «بنعمه ربک» در محلّ نصب بنا بر حال بودن است.

یعنی تو مجنون نیستی در حالی که خدا با نبوت به تو انعام فرموده است و این جواب گفته مشرکان است که گفتند: يَا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ، ای کسی که قرآن بر او نازل شده براستی که تو مجنونی.

وَإِنَّ لَكَ لَأَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ در معنای این جمله دو احتمال هست:

۱- محققا برائت در برابر تحمّل رد ای نبوت و قیام به موجبات آن پاداشی قطع نشدنی است مانند عطاءً غَيْرَ مَجْدُودٍ «بخششی است قطع نشدنی» (هود/ ۱۰۸) ۲- منظور این است که (خدا) بر این نعمت بر تو منت نمی‌گذارد زیرا پاداشی است که در برابر عملت مستحقّ آن هستی.

وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ خداوند سبحان خلق پیامبر صلی الله علیه و آله را بزرگ شمرده چرا که

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۸۹

آن حضرت کارهای رنج‌آور قوم خود را بسیار تحمّل می‌کرد و در مخالفت کردن با آنها روش نیکویی داشت.

بعضی گفته‌اند: منظور همان اخلاقی است که خدا او را بدان در این آیه امر فرموده است.

خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ «با آنها مدارا کن و عذرشان را بپذیر و به نیکبها دعوت نما و از جاهلان روی بگردان» (اعراف/ ۱۹۹). در حدیث است که: همانا برانگیخته شدم تا کرامتهای اخلاقی را به کمال برسانم. از آن حضرت نیز روایت شده که محبوبترین شما در پیشگاه خدا خوشخوترین شماست. که با مردم انس گرفته و مأنوس می‌شوند و دشمن‌ترین شما در نزد خدا کسانی‌اند که در میان مردم رفت و آمد دارند و در بین برادران سخن چینی و ایجاد تفرقه می‌کنند و می‌کوشند تا برای مردم پاکدامن لغزشهایی بیابند.

فَسْتَبْصِرُ وَ يُبْصِرُونَ یعنی ای محمد بزودی می‌بینی و می‌بینند که کدامیک از شما مجنون هستید چرا که پیامبر صلی الله علیه و آله به

(برچسب) جنون امتحان شد، «باء» در «بأیکم» زایده است.

یا مفتون را مانند معقول و مجلود مصدر بگیریم، یعنی در کدامیک از شما دو گروه، جنون هست در گروه مؤمنان یا گروه کافران، یعنی در کدامیک از این دو گروه کسی یافت می‌شود که استحقاق این اسم را دارد و آن کنایه به ابو جهل و ولید بن مغیره و نظایر آنهاست و مانند آیه سَيَعْلَمُونَ غَدًا مِنَ الْكَذَّابِ الْأَشْرَرِ، است «اولی فردا می‌فهمند چه کسی دروغگوی هوسباز است!». (قمر / ۲۶) إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ در حقیقت پروردگارت دیوانگان را بهتر می‌شناسد.

بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ دیوانگان همانهایی هستند که از راه خدا گمراه شده‌اند.

وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ خداوند خردمندان را که همان هدایت یافتگانند بهتر می‌شناسد. ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۹۰
یا منظور از آیه، وعده پاداش و عذاب دادن است و این که خدا به پاداش دادن هر دو گروه آگاه‌تر است.

[شأن نزول] ص: ۳۹۰

از ضحاک روایت است که چون قریش دیدند که پیامبر صلی الله علیه و آله علی علیه السلام را بر دیگران مقدم داشت، گفتند: محمّد صلی الله علیه و آله مفتون علی علیه السلام شده است پس خداوند سوره ن و الْقَلَم، تا بمن ضلّ عن سبيله، را نازل کرد و منظور از گمراهان همان افرادی هستند که سخن یاد شده را گفتند و منظور از و هو اعلم بالمهتدین، علی بن ابی طالب علیه السلام است.

فَلَا تُطْعِ الْمُكْذِبِينَ تشویق و تحریک بر تصمیم‌گیری در سرپیچی کردن با تکذیب‌کنندگان و خواسته‌های آنهاست.

وَدُّوْا لَوْ تَدْبَهُنَّ فَيُدْهِنُوْنَ در معنای این آیه دو احتمال وجود دارد: ۱- کافران دوست دارند که با آنها مدارا و سازش کنی و آنها هم با تو مدارا و سازش کنند.

۲- کافران دوست دارند که با آنها [در دینت] نرمش و مدارا کنی و آنان هم اکنون به طمع مدارا کردند با تو مدارا می‌کنند.

وَلَا تُطْعِ كُذَّابًا حَلَّافًا مَّهِينًا از کسی که در حق و باطل بسیار سوگند می‌خورد پیروی مکن و این خود برای جلوگیری از سوگند کسانی که به آن عادت کرده‌اند کافی است.

در معنای «مهین» دو احتمال هست:

۱- از مهانت به معنای کمی و کوچکی است و مقصود ضعف رأی و تدبیر است ۲- مقصود کذاب است چرا که دروغگو در نزد مردم کوچک و پست است.

هَمَّازٍ کسی که بسیار غیبت و عیبجویی می‌کند.

از حسن روایت شده، هماز کسی است که در پشت سر مردم دهن کجی می‌کند.

مَشَاءٍ بَنِمِيمٍ آشوبگری که به قصد فساد و فتنه‌گری از گروهی برای گروه دیگر

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۹۱

سخنی نقل می‌کند و منظور از «نمیم» «نمیه» و به معنای سخن چینی است.

مَنَاعٍ لِلْخَيْرِ در بخشیدن مال بخیل است. ابن عباس گوید: کسی است که فامیل و قبیله خود را از دین اسلام منع می‌کند و او ولید بن مغیره بود که ثروت بسیار داشت و ده پسر و به آنها از روی تعصب می‌گفت: هر یک از شما مسلمان شوید او را از بخشش خود محروم می‌کنم.

مجاهد گوید: او اسود بن عبد یغوث بوده است.

سدی گوید: وی اخنس بن شریق بوده است.

مُعْتَدٍ أَيْمٍ کسی که از حق تجاوز کرده و ستمکار است و بسیار گناهکار.

عُتِلُ بَعِيدٌ ذَلِكَ زَيْنِمٌ شخص متاع خیر پس از آن که منع خیر را از عیبها شمرده متجاوز و تند خواست، زینم، زنازاده است، حسان گوید:

و انت زینم نیط فی آل هاشم کما نیط خلف الراكب القدح الفرد «۱»

ولید در میان قریش زنا زاده بوده و پس از گذشت هجده سال از ولادت ولید، پدرش (مغیره) او را فرزند خود خواند و این عمل از زشت ترین عیبهای اوست زیرا کسی که ستم کند و قلبش سیاه شود بر هر گناهی جری می‌شود و برای این که اگر نطفه پلید باشد شخصی هم که از آن نطفه به وجود می‌آید پلید است از این رو پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: زنازاده و فرزندش و فرزند فرزندش وارد بهشت نمی‌شود.

از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت است که: جواظ (کسی که بسیار مال گرد می‌آورد و از دیگران منع می‌کند) جعظری، (شخص خشن). عتل زینم «شکمبار و بد خو» و ستمگر و حرامزاده، وارد بهشت نمی‌شود.

۱- حسان بن ثابت در این شعر ولید بن مغیره را مخاطب قرار داده می‌گوید: او زنا زاده و چسبیده به آل هاشم است مانند گوش شتر یا گوسفند که ببرند و برای علامت آویزان کنند شاعر، ولید را به این پوست بریده شده و به جام خالی آویخته در پشت سر شخص سواره تشبیه کرده است. کشاف، ج ۴، پی نوشت ص ۵۸۷-م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۹۲

«زینم» از «زنه» و آن چیزی از پوست بز است که بریده می‌شود و در گردنش آویخته می‌گردد زیرا آن پوست زیادی است که به غیر اهلش چسبیده است [کنایه از ولید حرامزاده است که چسبیده به قومی است که از آنها نیست].
أَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَبَيْنَ فِي هَذِهِ جُمْلَةٌ دُوَّاحْتِمَالٍ هَسْتِ:

۱- متعلق به «و لا تطع» باشد، یعنی از مغیره که این عیبها را دارد به خاطر بهره‌مندی‌اش از دنیا و رفاهی که دارد اطاعت مکن.

۲- ممکن است متعلق به جمله بعد باشد یعنی به سبب ثروتمندی و تقویت او به فرزندانش از او اطاعت مکن که آیات ما را تکذیب کرده است «قال» که جواب «اذا» است در «أَنْ كَانَ ذَا مَالٍ» عمل نمی‌کند چرا که جمله ما بعد شرط در جمله ما قبل آن عمل نمی‌کند، بلکه معنای تکذیب که جمله بر آن دلالت دارد در آن عمل می‌کند.

«ان کان» به صورت استفهام با دو همزه «أ ان کان» و با همزه ممدود یعنی «ألان کان ذا مال» خوانده شده است، اگر کسی دارای مال باشد باید [آیات خدا را] تکذیب کند.

سَنَسِيْمُهُ عَلَى الْخُرْطُومِ خُرْطُومٌ به معنای بینی است و صورت بهترین جا در بدن است و بینی بهترین جای صورت است از این رو آن را محل عزت و حمیت قرار داده‌اند و «انفه، زیر بار ننگ نرفتن» را از آن مشتق کرده و گفته‌اند «حمی أنفه» و «شمخ بأنفه» عزیز شد و تکبر کرد و عزت و بزرگی در انف و بینی است، پس خدای سبحان از داغ نهادن بر بینی به کمال خواری و اهانت تعبیر کرده است زیرا داغ نهادن بر صورت عیب و ذلت است پس چگونه خواهد بود اگر این عیب در بهترین جای صورت (بینی) باشد و در آوردن لفظ «خرطوم» نوعی ذلت است.

بعضی گفته‌اند: معنای جمله این است که بزودی در روز قیامت با علامتی زشت علامت گذاری شود که با آن علامت از دیگر کافران باز شناخته شود همان طور که با پیامبر صلی الله علیه و آله به نوعی دشمنی کرد که با آن از دیگر کافران جدا شد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۹۳

[سوره القلم (۶۸): آیات ۱۷ تا ۳۳] ص: ۳۹۳

اشاره

إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ إِذْ أَقْسَمُوا لَيَصْرُنَّهَا مُصْبِحِينَ (۱۷) وَلَا يَسْتُنُّونَ (۱۸) فَطَافَ عَلَيْهَا طَائِفٌ مِّن رَّبِّكَ وَهُمْ نَائِمُونَ (۱۹) فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ (۲۰) فَتَنَادُوا مُصْبِحِينَ (۲۱) أَنْ اْعُدُوا عَلَيَّ حَرْثَكُمْ إِنَّ كُنْتُمْ صَارِمِينَ (۲۲) فَأَنْطَلَقُوا وَهُمْ يَتَخَفَتُونَ (۲۳) أَنْ لَا يَدْخُلَنَّهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مِسْكِينٌ (۲۴) وَاعْدُوا عَلَيَّ حَرْثًا قَادِرِينَ (۲۵) فَلَمَّا رَأَوْهَا قَالُوا إِنَّا لَضَالُونَ (۲۶) بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ (۲۷) قَالَ أَوْسَطُهُمْ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ لَوْ لَا تُسَبِّحُونَ (۲۸) قَالُوا سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ (۲۹) فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَلَوْمُونَ (۳۰) قَالُوا يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا طَاغِينَ (۳۱) عَسَىٰ رَبُّنَا أَنْ يُبَدِّلَنَا خَيْرًا مِنْهَا إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا رَاغِبُونَ (۳۲) كَذَلِكَ الْعَذَابُ وَالْعَذَابُ الْآخِرَةُ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ (۳۳)

ترجمه: ص: ۳۹۳

ما آنها را آزمودیم همان گونه که صاحبان باغ را آزمایش کردیم، هنگامی که سوگند یاد کردند که میوه‌های باغ را صبحگاهان [دور از انظار مستمندان] بچینند. (۱۷) و هیچ از آن استثنا نکنند. (۱۸) اما عذابی فراگیر (شبانه) بر تمام باغ آنها فرود آمد در حالی که همه در خواب بودند. (۱۹) و آن باغ سرسبز همچون شب سیاه و ظلمانی شد. (۲۰) صبحگاهان یکدیگر را صدا زدند. (۲۱) که به سوی کشتزار و باغ خود حرکت کنید اگر قصد چیدن میوه‌ها را دارید. (۲۲) آنها حرکت کردند در حالی که آهسته با هم می‌گفتند. (۲۳) مواظب باشید امروز حتی یک فقیر بر شما وارد نشود. (۲۴) آنها صبحگاهان تصمیم داشتند که با قدرت از مستمندان جلوگیری کنند. (۲۵) هنگامی که (وارد باغ شدند، و) آن را دیدند گفتند: ما راه را گم کرده‌ایم! (۲۶) (آری همه چیز به طور کامل از دست ما رفته) بلکه ما محرومیم. (۲۷) یکی از

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۹۴

آنها که از همه عاقلتر بود گفت: آیا به شما نگفتم چرا تسیح خدا نمی‌گویید؟ (۲۸) گفتند: منزّه است پروردگار ما، مسلما ما ظالم بودیم. (۲۹) سپس آنها رو به هم کردند و به ملامت یکدیگر پرداختند. (۳۰) (و فریادشان بلند شد) گفتند: وای بر ما که طغیانگر بودیم. (۳۱)

امیدواریم پروردگارمان (ما را ببخشد و) بهتر از آن را بجای آن به ما بدهد، چرا که ما به او دل بسته‌ایم. (۳۲) این گونه است عذاب خداوند (در دنیا) و عذاب آخرت از آن هم بزرگتر است اگر می‌دانستند. (۳۳)

تفسیر: ص: ۳۹۴

إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ مَا أَهْلَ مَكَّةَ رَا بِهٖ گرسنگی و قحطی و به دعوت رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آله آزمودیم چنان که صاحبان باغ را آزمودیم و آنها گروهی بودند که پدرشان در دو فرسنگی صنعا [ی یمن] مالک این باغ بود و آذوقه یک سال را از آن بر می داشت و بقیه را صدقه می داد و آنچه از دم داس رد می شد و داس نمی برید و آنچه در ته خرمن باقی می ماند و آنچه در موقع بریدن خوشه انگور بر جای می ماند و آنچه در هنگام خرما چیدن بر روی بساط گسترده در زیر درخت خرما باقی می ماند برای مساکین می گذاشت در نتیجه مال بسیاری برای فقرا جمع می شد چون آن مرد بمرد پسرانش گفتند اگر ما کار پدرمان را انجام دهیم در حالی که عائله مندیم در تنگنای مالی قرار می گیریم.

إِذْ أَقْسَمُوا لَيَصْرِفُنَّهَا مُصْرِفِينَ پس سوگند خوردند که چون به صبح در آیند پنهان از مسکینان محصولات را جمع کنند و در سوگند خود استثنا نکرده یعنی «ان شاء الله» نگفتند پس خدا باغشان را سوزاند و «ان شاء الله» با این که شرط است به این دلیل استثنا نامیده شده که معنای جمله «لَا أُخْرِجَنَّ أَنْ شَاءَ اللهُ» البته اگر خدا بخواهد بیرون می روم، با «لَا أُخْرِجَنَّ إِلَّا أَنْ شَاءَ اللهُ» یکی است.

فَطَافَ عَلَيْهَا طَائِفٌ مِنْ رَبِّكَ وَ هُمْ نَائِمُونَ پس در حالی که خفته بودند بلا یا

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۹۵

هلاکتی آنان را احاطه کرد.

فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ پس مانند باغی شد که میوه هایش را چیده اند چون میوه هایش نابود شده بود، بعضی گفته اند: مانند شب تاریک شد یعنی باغ آتش گرفت و به خاکستری سیاه مبدل شد.

فَتَنَادَوْا یعنی بعضی از آنها بعضی دیگر را در وقت صبح صدا زدند.

أَنْ اَعْدُوا عَلَي حَزْبِكُمْ یعنی اگر شما قصد چیدن (انگور) و درویدن (گندم و غیره) و بریدن خرما را دارید صبح زود روی بیاورید.

فَانْطَلَقُوا وَ هُمْ يَتَخَفَتُونَ پس به باغشان رفتند در حالی که آهسته با هم سخن می گفتند.

أَنْ لَا يَدْخُلْنَهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مَسْكِينٌ «ان» مفسیره است و نهی از داخل شدن مسکین به معنای اجازه دخول ندادن به آنهاست مانند: لا اریئک هاهنا.

وَ عَدُوا عَلَي حَزْبِ قَادِرِينَ «حرد» از حارذت السینه است هر گاه سال، خیر خودش را منع کند، یعنی صبح کردند در حالی که معتقد بودند می توانند [بر مساکین] سخت بگیرند و بهره به دست آورند، یا چون گفتند: «أَنْ اَعْدُوا عَلَي حَزْبِكُمْ» در حالی که نیت آنها پلید بود خدا آنان را مجازات کرد به این که باغشان خیر نداشت و از خیر آن محروم شدند پس صبح بر سر کشته خود نرفتند بلکه صبح به نقطه ای رفتند که بی خیر بود.

«قادرین» به عنوان ریشخند مقصود عکس معنای آن است، یعنی پیش خودشان فکر می کردند که می توانند محصولاتشان را بچینند و مسکینان را محروم سازند.

«علی حرد» صله «قادرین» نیست، بعضی گفته اند: «علی حرد» به این معناست که سرعت و نشاط قصد باغشان کردند و به خودشان می گفتند ما می توانیم محصولاتمان را جمع کنیم یا می پنداشتند که به مقصودشان یعنی چیدن محصولات و محروم کردن مسکینان خواهند رسید.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۹۶

فَلَمَّا رَأَوْهَا قَالُوا إِنَّا لَضَالُّونَ چون باغ خود را بدان وضع دیدند به محض رسیدن گفتند: راه گم کرده ایم این باغ ما نیست.

پس چون دقت کردند شناختند که باغ خودشان است گفتند:

بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ از خیر باغ محروم شدیم چون به خودمان ستم کردیم.

قَالَ أَوْسَطُهُمْ عَادِلَتَيْنِ وَبِهْتَرَيْنِ أَنهـا- گویند: هو من وسط قومه، او در قوم خود متوسط و معتدل است گفت: «لَوْ لَا تَسَبَّحُونَ» آیا خدا را یاد نمی‌آورید و از پلیدی نیت خود توبه نمی‌کنید؟

قَالُوا سُبْحَانَ رَبَّنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ به سخنی که فراخوانده شدند تکلم کرده و خدا را از ستم و هر کار زشتی تنزیه کردند آن گاه به ظلم خود در منع کردن معروف و ترک استثنا (نگفتن انشاء الله) اعتراف کردند.

يَتْلَوْنَ أُمَّ بَعْضُ مِنْهَا بَعْضٌ دِيكْرًا رَا بَر زِيَادَه رُوِي [در منع خیر از فقرا] نکوهش می‌کرد.

يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ما بودیم که در ستم و ظلم از حد تجاوز کردیم.

عَسَى رَبُّنَا أَنْ يُبَدِّلَنَا «ان بیدلنا» به تشدید «دال» و بدون تشدید قرائت شده است.

مِنْهَا إِنَّا إِلَى رَبِّنَا رَاغِبُونَ ما به پروردگاران توجه کرده و از او خواهان خیر هستیم.

كَذَلِكَ الْعَذَابُ مانند آن عذابی که اهل مکه و صاحبان باغ را به آن آزمودیم.

وَالْعَذَابُ الْأَخِرَ الْأَكْبَرُ البتّه عذاب آخرت از آن سخت‌تر و بزرگ‌تر است.

مجاهد گوید: صاحبان باغ توبه کرده و خدا بهتر از باغ اول به آنها داد.

ابن مسعود گوید: به من خبر رسیده که آن قوم خود را برای خدا خالص کرده و خداوند هم از صداقتشان آگاه شد پس باغی به نام

(حیوان) بجای باغ سوخته به آنها داد و در آن انگورهایی بود که هر خوشه‌اش را یک استر حمل می‌کرد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۹۷

[سوره القلم (۶۸): آیات ۳۴ تا ۵۲] ص: ۳۹۷

اشاره

إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٍ النَّعِيمِ (۳۴) أَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ (۳۵) مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ (۳۶) أَمْ لَكُمْ كِتَابٌ فِيهِ تَدْرُسُونَ (۳۷) إِنَّ لَكُمْ فِيهِ لَمَا تَخَيَّرُونَ (۳۸)

أَمْ لَكُمْ أَيْمَانٌ عَلَيْنَا بِالْغَمَّةِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ إِنَّ لَكُمْ لَمَا تَحْكُمُونَ (۳۹) سَلُّهُمْ أَيُّهُمْ بِدَلِيكَ زَعِيمٍ (۴۰) أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ فَلْيَأْتُوا بِشُرَكَائِهِمْ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ (۴۱) يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتِطِيعُونَ (۴۲) خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ وَهُمْ سَالِمُونَ (۴۳)

فَذَرْنِي وَمَنْ يُكَذِّبُ بِهَذَا الْحَدِيثِ سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ (۴۴) وَأَمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ (۴۵) أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ (۴۶) أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُمُونَ (۴۷) فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ إِذْ نَادَى وَهُوَ مَكْظُومٌ (۴۸)

لَوْ لَا أَنْ تَدَارَكَهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهِ لَنُبِدَ بِالْعُرَاءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ (۴۹) فَاجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَجَعَلَهُ مِنَ الصَّالِحِينَ (۵۰) وَإِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ (۵۱) وَمَا هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ (۵۲)

ترجمه: ص: ۳۹۷

برای پرهیزکاران نزد پروردگارشان باغهای پر نعمت بهشت است. (۳۴)

آیا مؤمنان را همچون مجرمان قرار می‌دهیم؟ (۳۵)

شما را چه می‌شود؟ چگونه داوری می‌کنید؟ (۳۶)

آیا کتابی دارید که از آن درس می‌خوانید؟ (۳۷)
 که آنچه را شما انتخاب می‌کنید از آن شماست. (۳۸)
 با این که عهد و پیمان موکد و مستمری تا روز قیامت بر ما دارید که هر چه را به نفع خود اختیار می‌کنید برای شما قرار می‌دهد؟
 (۳۹)

از آنها پرس کدامیک از آنان چنین چیزی را تضمین

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۹۸

می‌کند؟ (۴۰)

یا این که معبودانی دارند (که آنها را شریک خدا قرار داده‌اند و برای آنان شفاعت می‌کنند) اگر راست می‌گویند معبودان خود را ارائه دهند. (۴۱)

به خاطر بیاورید روزی را که ساق پاها از وحشت برهنه می‌گردد و دعوت به سجود می‌شوند اما قادر بر آن نیستند! (۴۲)
 این در حالی است که چشمهای آنها (از شدت ندامت و شرمساری) به زیر افتاده و ذلت و خواری وجود آنها را فرا گرفته، آنها پیش از این دعوت به سجود می‌شدند در حالی که سالم بودند (ولی امروز دیگر توانایی آن را ندارند). (۴۳)
 اکنون مرا با آنها که این سخن را تکذیب می‌کنند رها کن و ما آنها را از آنجا که نمی‌دانند تدریجا به سوی عذاب پیش می‌بریم.
 (۴۴)

و به آنها مهلت می‌دهم، چرا که نقشه‌های من محکم و دقیق است. (۴۵)

با این که تو از آنها مطالبه مزدی می‌کنی که پرداخت آن برای آنها سنگین است؟ (۴۶)

یا اسرار غیب نزد آنهاست، و آن را می‌نویسند (و به یکدیگر می‌دهند)؟ (۴۷)

اکنون که چنین است صبر کن و منتظر فرمان پروردگارت باش و مانند صاحب ماهی (یونس) نباش (که در تقاضای مجازات قومش عجله کرد و گرفتار مجازات ترک اولی شد) در آن زمان که خدا را خواند در حالی که مملو از اندوه بود. (۴۸)
 و اگر رحمت خدا به یاریش نیامده بود (از شکم ماهی) بیرون افکنده می‌شد در حالی که مذموم بود. (۴۹)
 ولی پروردگارش او را برگزید، و از صالحان قرار داد. (۵۰)
 نزدیک است کافران هنگامی که آیات قرآن را می‌شنوند تو را با چشمان خود هلاکت کنند می‌گویند او دیوانه است. (۵۱)
 در حالی که این (قرآن) جز مایه بیداری برای جهانیان نیست. (۵۲)

تفسیر: ص: ۳۹۸

جَنَاتِ النَّعِيمِ بهشتهایی که در آنها فقط نعمتهای ناب هست و چیزی که موجب نقصان آن شود به آن در نمی‌آمیزد چنان که باغهای دنیا بدان آمیخته است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۳۹۹

مشرکان می‌گفتند: اگر آن طور که محمد صلی الله علیه و آله می‌گوید، زنده شدن و پاداشی موجود باشد آنجا نیز وضعی نظیر همین وضع دنیا را خواهیم داشت پس خدای سبحان به پیامبر صلی الله علیه و آله خبر داد که چنان چیزی هرگز نخواهد بود.
 آن گاه به طریق التفات [از غیبت به خطاب] آنان را مخاطب ساخته و فرمود: شما را چه شده که چنین حکم باطلی می‌کنید گویی کار پاداش به شما واگذار شده تا در آن به دلخواهتان حکم کنید.

أَمْ لَكُمْ كِتَابٌ فِيهِ تَدْرُسُونَ آیا شما را کتابی آسمانی است که آنچه را به نفع خود انتخاب می‌کنید در آن می‌خوانید «۱» و در اصل،

تدرسون انّ لکم ما یتخیرون، به فتح (انّ) بوده است چرا که [ما یتخیرون] مدروس و خواننده شده است و چون «لام» آمده «انّ» مکسور شده است. و ممکن است حکایت از «مدروس» باشد چنان که هست مانند آیه: وَ تَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ سَلَامًا عَلَى نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ «و نام نیک او را در میان امت‌های بعد باقی گذاردیم. سلام باد بر نوح در میان جهانیان». (صافات / ۷۸-۷۹).

و تخیر الشیء و اختاره، یعنی بهترین آن را برگزید و نظیر آن است: تنخّله و انتخّله هر گاه بیخته و الک شده چیزی را برگزیند. اُم لَکُمْ اَیْمَانٌ عَلَیْنَا بِالْغَةِ آیا برای شما پیمانی است بر ما، محکم و در کمال تأکید که تا روز قیامت ثابت است و تا آن روز از عهده پیمان بیرون نمی‌آید تا آنچه حکم می‌کنید به شما بدهیم، و ممکن است «الی» متعلق به «بالغه» باشد یعنی پیمان به آن روز می‌رسد و بطور کامل به آن منتهی می‌شود و هیچ سوگند و پیمانی باطل نمی‌شود تا آنچه سوگند بر آن واقع شده حاصل شود و آن گفته خداوند انّ لکم لما تحکمون، است.

۱- اُم لَکُمْ کِتَابٌ فِیهِ تَدْرُسُونَ نظیر اُم لَکُمْ سُلْطَانٌ مُّبِیْنٌ فَأَتُوا بِکِتَابِکُمْ، است «آیا شما دلیل روشنی در این باره دارید؟ کتابتان را بیاورید...» (صافات / ۱۵۶-۱۵۷)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۰۰

سَلُّهُمْ اَیُّهُمْ بِذَلِکَ زَعِیْمٌ ای محمّد پیرس کدامین شما این حکم را بر عهده می‌گیرد که آنچه در آخرت برای مسلمانان است برای آنها هم باشد.

اُم لَهِمْ شُرَکَاءُ آیا برای آنها شریکانی در این گفته هست که شریک و موافق آنها باشند.

پس اگر در ادعای خویش راستگویند شریکهایشان را بیاورند مقصود این است که هیچ کس این ادعایشان را قبول ندارد.

همان طور که کتابی ندارند تا به آن سخن گوید و پیمانی برایشان در پیش خدا نیست و زعیمی ندارند که اقدام به شهادت کند یَوْمَ یُکْشَفُ عَنْ سَاقٍ منظور از «کشف ساق» سختی کار است و اصل آن در جنگ و گریز است که زنان پرده نشین در جنگ ساقهای خود را باز گذاشته یعنی لباسها را بالا می‌زنند شاعر گوید:

کشف لکم عن ساقها و بدا من الشّر الصّراخ «۱»

معنای آیه این است، روزی که کار دشوار می‌شود و از دست بیرون می‌رود، آنجا نه ساقی هست و نه کشفی و این نوعی مثل است و از آن جهت نکره آورده شده تا دلالت کند که در سختی امری است مبهم و بیرون از عادت، در عامل «یوم» دو قول است:

۱- منصوب به «فلیأتوا» است.

۲- منصوب است بنا بر این که در اصل «یوم یکشف عن ساق یکون کیت و کیت» بوده و فعل حذف شده تا دلالت کند بر این که آنجا [در قیامت] کارهایی می‌شود که بزرگی و اهمّیت آن قابل توصیف نیست.

۱- [جنگ] سخت و طاقت فرسا شد و از شرّ آن سختی، ناله و فریاد بلند شد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۰۱

وَ یَدْعُونَ اِلَى السُّجُودِ و به سرزنش به سجده فرا خوانده شدند نه به عنوان تکلیف:

فَلَا یَسْتَطِیْعُونَ میان آنها و توانایی بر سجده مانع شده تا حسرت و ندامتی برایشان باشد نسبت به دوران سلامتی اعضای بدن که توان سجده داشتند و به سجده دعوت شدند ولی آنها کوتاهی کردند، و در حدیث است که کمرهای آنان تنها یک مهره دارد و نمی‌توانند خم شوند و سجده کنند.

فَلذَرْنِي وَ مَنْ یُكذِّبُ بِهَذَا الْحَدِيثِ تَكْذِیْبَ كُنْزِ كَانِ قُرْآنِ رَا بَه مِنْ وَ اَکْذَارِیْدَ كُفْتَهْ مِیْ شُود: «ذرنی و ایاه» یعنی او را به من واگذار

که من او را کفایت می‌کنم و مقصود این است که تکذیب کنندگان کتابم (قرآن) را من خود کفایت می‌کنم و تو ای (رسول) دلت را به آن مشغول مدار.

سَسَيَتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ در خبر است: چه بسا کسی که بر اثر احسان به او به تدریج هلاک شود و بسا گنهکاری که با سرپوش نهادن بر گناهش مغرور شود و بسا کسی که با گفتن خوبی‌اش، فریفته گردد و خداوند سبحان احسان و قدرت دادن خود را در آیه و اُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ، کید و مکر نامیده چنان که آن را استدراج نیز نامیده است که فرو رفتن در هلاکت درجه به درجه است تا آنجا که در نابودی فرو رود، و از آنجا که کید و مکر موجب هلاکت است، احسان و توانایی دادن خداوند بنده را در عمل، کید نامیده است.

أَمْ تَسْئَلُهُمْ أَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ «مغرم» به معنای غرامت است یعنی بر هدایت کردن و آموختن از آنان مزدی مطالبه مکن که تحمّل غرامت و ضرر مالی بر آنها دشوار و سنگین آید و مانع ایمان آوردنشان شود.

أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ یعنی آیا لوح محفوظ در اختیار آنهاست و هر حکمی می‌کنند از روی آن می‌نویسند.

فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ منظور از «حکم» مهلتی است که خدا به آنان می‌دهد و یاری

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۰۲

کردن تو (پیامبر) را به تأخیر می‌اندازد.

وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ (در تسریع عذاب قوم خود) مانند یونس مباحث آن گاه که در شکم ماهی در حالی که محبوس بود و [دلش] پر از اندوه، فریاد بر کشید.

إِذْ نَادَى وَهُوَ مَكْظُومٌ «مکظوم» از کظم السقاء گرفته شده، هر گاه سقا مشک را پر از آب کند.

یعنی آن دلتنگی و خشمی که یونس به قومش داشت در تو پدید نیاید.

لَوْ لَا أَنْ تَدَارِكُهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهِ اگر رحمتی از سوی پروردگارش موجب استجاب دعا و زنده رها شدنش از شکم ماهی نمی‌شد.

لَبِيدٌ بِالْعُرَاءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ در بیابان خالی از درخت و گیاه افکنده شده بود، مذکر آوردن فعل «لَبِيدٌ» پسندیده است چون در «تدارک» ضمیر، فاصله شده است.

فَاجْتَبَاهُ رَبُّهُ پس خداوند او را برگزید و از پیامبرانی قرار داد که مطیع خدایند.

ابن عباس گوید: خدا وحی را به او رد کرد و شفاعت خودش و قومش را پذیرفت.

وَإِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا «ان» مخففه از مثقله است و «لام» در «لِيلِزِقُونَك» نشانه مخففه بودن آن است، و به ضم و فتح (یاء) قرائت شده است.

زلقه و ازلقه، یک معنی دارد، و معنای آیه این است که نزدیک است کافران بر اثر بسیار خیره شدن و چپ‌چپ نگاه کردن به تو با چشم دشمنی و کینه تو را بر زمین زده یا هلاکت کنند، این مطلب، از گفتار عرب گرفته شده است: نظر الی نظرا یکاد یصرعنی به من آن گونه نگاه کرد که نزدیک بود مرا بر زمین بیندازد، گفته‌اند که چشم زخم در بنی اسد بود و یکی از مردان آنها سه روز گرسنه می‌ماند پس به هیچ چیزی نمی‌گذشت که به آن بگوید تا امروز مانند آن را ندیده‌ام جز این که آن را چشم زخم می‌زد پس بعضی از کفار تصمیم گرفتند که نسبت به پیامبر صلی الله علیه و آله همان کار را بکنند و خدا او را از آن مکر نگاه داشت.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۰۳

از حسن روایت شده که داروی چشم زخم، خواندن این آیه است «۱».

لَمَّا سَجَعُوا الذُّكْرَ هنگامی که قرآن را شنیدند در برابر مقام نبوت که به تو (ای پیامبر) داده شده بود نتوانستند بر خود مسلط باشند و گفتند: برآستی که او دیوانه است چرا که در کار تو حیران مانده و از تو دوری می‌جستند.

وَمَا هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ یعنی قرآن فقط یاد آوری و پند برای جهانیان است و آنان را به رستگاری هدایت می‌کند پس کسی که چنین کتابی بیاورد چگونه مجنون است؟ بعضی گفته‌اند: تا بر پا شدن قیامت ذکر شرفی برای جهانیان است.

۱- و عن الحسن، دواء الاصابة بالعين ان يقرأ هذه الآية (و ان يكاد ...) [.....]
ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۰۴

سوره حاقه ص: ۴۰۴

اشاره

مکی است.

از نظر بصریها پنجاه و یک آیه دارد.

و از نظر دیگران پنجاه و دو آیه.

الحاقه، اول را کوفیان یک آیه شمرده‌اند.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۴۰۴

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس سوره حاقه را قرائت کند خداوند او را آسان محاسبه کند «۱».
امام باقر علیه السلام فرموده است الحاقه را بسیار بخوانید زیرا قرائت آن در نمازهای واجب و مستحب نشانه ایمان به خدا و پیامبر است و تا آن گاه که خدا را ملاقات کند دین قاری آن گرفته نشود. «۲»

۱- و

فی حدیث ابی (بن کعب): من قرأ سورة الحاقه حاسبه الله حسابا يسيرا.

۲- و

عن الباقر عليه السلام: اكثروا من قراءة الحاقه فان قراءتها في الفرائض و النوافل من الايمان بالله و رسوله و لن يسلب قارئها دينه حتى يلقى الله عز و جل.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۰۵

[سوره الحاقه (۶۹): آیات ۱ تا ۱۸] ص: ۴۰۵

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْحَاقَّةُ (۱) مَا الْحَاقَّةُ (۲) وَ مَا أَدْرَاكَ مَا الْحَاقَّةُ (۳) كَذَّبَتْ ثَمُودُ وَ عَادُ بِالْفَارِعَةِ (۴)

فَأَمَّا ثَمُودُ فَأُهْلِكُوا بِالطَّاغِيَةِ (۵) وَ أَمَّا عَادُ فَأُهْلِكُوا بِرِيحِ صُرُصِيرٍ عَاتِيَةٍ (۶) سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَ ثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ حُسُومًا فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَى كَأَنَّهُمْ أُعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ (۷) فَهَلْ تَرَى لَهُمْ مِنْ بَاقِيَةٍ (۸) وَ جَاءَ فِرْعَوْنُ وَ مَنْ قَبْلَهُ وَ الْمُؤْتَفِكَاتُ بِالْخَاطِئَةِ (۹)

فَعَصَوْا رَسُولَ رَبِّهِمْ فَأَخَذَهُمْ أَخَذَهُ رَبِّيهِ (۱۰) إِنَّا لَمَّا طَغَى الْمَاءُ حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ (۱۱) لِنَجْعَلَهَا لَكُمْ تَذْكِرَةً وَتَعِيهَا أُذُنٌ وَاَعْيَةٌ (۱۲)
فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ (۱۳) وَحُمِلَتِ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً (۱۴)
فَيَوْمَئِذٍ وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ (۱۵) وَانْشَقَّتِ السَّمَاءُ فَهِيَ يَوْمَئِذٍ وَاهِبَةٌ (۱۶) وَالْمَلَمَكُ عَلَى أَرْجَائِهَا وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةً
(۱۷) يَوْمَئِذٍ تُعْرَضُونَ لَا تَخْفَى مِنْكُمْ خَافِيَةٌ (۱۸)

ترجمه: ص: ۴۰۵

به نام خداوند بخشنده بخشایشگر
آن روزی که مسلماً واقع می شود. (۱)
چه روز واقع شدنی است. (۲)
و تو چه می دانی آن تحقق یابنده چیست. (۳)
قوم ثمود و عاد عذاب کوبنده الهی را انکار کردند. (۴)
اما قوم «ثمود» با عذابی سرکش هلاک شدند. (۵)
و اما قوم «دعا» به وسیله تند بادی طغیانگر و سرد و پر صدا به هلاکت رسیدند. (۶)
(خداوند) این تندباد را هفت شب و هشت روز پی در پی و بنیانکن بر آنها مسلط ساخت و (اگر آنجا بودی) می دیدی که آن قوم همچون تنه‌های پوسیده و تو خالی درختان نخل در میان این
ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۰۶
تندباد روی زمین افتاده و هلاک شده اند. (۷)
آیا کسی از آنها را باقی می بینی؟ (۸)
و فرعون و کسانی که قبل از او بودند، و همچنین اهل شهرهای زیر و رو شده (قوم لوط) مرتکب گناهان بزرگ شدند. (۹)
با فرستاده رسول پروردگارش مخالفت کردند، و خداوند نیز آنها را به عذاب شدیدی گرفتار ساخت. (۱۰)
ما هنگامی که آب طغیان کرد شما را سوار بر کشتی کردیم. (۱۱)
تا آن را وسیله تذکری برای شما قرار دهیم، و گوشه‌های شنوا آن را نگهداری می کنند. (۱۲)
به محض این که یک بار در صور دمیده شود. (۱۳)
و زمین و کوه‌ها از جا برداشته شوند و یکباره درهم کوبیده و متلاشی شوند. (۱۴)
در آن روز «واقعۀ عظیم» روی می دهد! (۱۵)
آسمانها از هم می شکافند و سست می شوند و فرو می ریزند. (۱۶)
فرشتگان در جوانب و کناره‌های آسمان قرار می گیرند.
(و برای انجام مأموریتها آماده می شوند) و آن روز عرش پروردگارت را هشت فرشته بر فراز همه آنها حمل می کنند. (۱۷)
در آن روز همگی به پیشگاه خدا عرضه می شوید، و چیزی از کارهای شما مخفی نمی ماند. (۱۸)

تفسیر: ص: ۴۰۶

در معنای «الحاقه» چند قول است:

۱- ساعتی که آمدنش لازم و واقع شدنش ثابت است و بدون تردید خواهد آمد.

۲- ساعتی است که دارای امور واقعی چون حساب و پاداش و کیفر است.

۳- ساعتی است صادق که صادق بودنش واجب است و در آن حقیقت امور شناخته می‌شود.

«الحاقه» مبتدا و بنا بر ابتدائیت مرفوع است. و خبرش «مَا الْحَاقَّةُ» است و اصل آن «ماهی» است یعنی حاقه چیست [سؤال از ماهیت آن است] و این سؤال از باب عظمت بخشیدن به موقعیت قیامت است به سبب هراسی که در آن وجود دارد و به همین دلیل اسم ظاهر بجای ضمیر گذاشته شده است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۰۷

وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحَاقَّةُ چه چیز تو را آگاه ساخت که حاقه چیست؟

«ما» در «مَا الْحَاقَّةُ» مبتداست، و چون «ادریک» معنای استفهام دارد از عمل کردن در «ما» معلق [و خبر واقع] شده یعنی روز قیامت از نظر بزرگی و ترس بگونه‌ای است که فهم کسی به آن نمی‌رسد، پس تو از کجا به کنه و حقیقت آن و بزرگی اش آگاه شدی؟

كَذَّبَتْ ثَمُودُ وَعَادٌ بِالْقَارِعَةِ «قارعه» چیزی است که با ترسها و وحشتها درهم می‌کوبد.

«قارعه» (که اسم ظاهر است) بجای ضمیر گذاشته شده تا بر معنای کوبندگی موجود در «الحاقه» و فزونی در توصیف سختی آن دلالت کند و چون از «حاقه» و بزرگی موقعیت آن یاد کرد خداوند سبحان از نابود کردن کسانی خبر داد که آن را تکذیب کردند تا به اهل مکه یادآور شود و آنها را از عذابی که به آنان رسیده است بیم دهد.

بِالطَّاعِيَةِ رویدادی که شدت آن از حد گذشت و آن لرزش بی اندازه یا صیحه یا صاعقه بود، بعضی گفته‌اند: «طاغیه» مصدر است، یعنی به سبب طغیانشان [هلاک شدند].

فَأَهْلِكُوا بِرِيحِ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ (صرصر) بادی است که بسیار صدا دارد و نعره می‌کشد بعضی گفته‌اند: مقصود باد سرد و از ریشه «صر» است و گویی بادی است که سردی در آن تکرار شده و بسیار است و از شدت سردی سوز دارد.

در معنای «عاتیه» دو قول است:

۱- بادی است که از فرمان موکلان (فرشتگان مأمور باد) سرپیچی کند و بدون کیل و وزن بیرون آید (بوزد).

۲- بادی است که با شدت وزش خود بر قوم عاد فرستاده شد و نتوانستند خودشان را از آن نگاه دارند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۰۸

سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ خدا باد را بر آنان مسلط کرد.

سَبْعَ لَيَالٍ وَ ثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ هفت شب و هشت روز که عرب آن را «ایام العجوز» «۱» می‌گوید چون پیر زنی از قوم عاد به سردابی پناه برد پس روز هشتم باد او را از جای کند و هلاک کرد.

بعضی گفته‌اند: به این دلیل «ایام العجوز» نامیده شده که در آخر زمستان قرار داشته است.

حُسُومًا در اعراب این کلمه دو قول است:

۱- مصدر باشد و صفت یعنی دارای حسوم است.

۲- منصوب به فعل مقدر باشد یعنی تحسم حسوما، سخت مستأصل می‌سازد.

و اگر جمع باشد دو معنی دارد:

۱- بادی است پیایی که در آن فترت و سستی نیست و تشبیه شده به پیایی نهادن ابزار داغ کردن توسیط داغ کننده بر محل درد [زخم و غده] تا ریشه آن قطع شود.

فَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَؤُلَاءِ أَقْرَبُوا كِتَابِيهِ (۱۹) إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيهِ (۲۰) فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ (۲۱) فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ (۲۲) قُطُوفُهَا دَانِيَةٌ (۲۳)

كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا أَسْلَفْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ (۲۴) وَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ فَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُوتَ كِتَابِيهِ (۲۵) وَلَمْ أَدْرِ مَا حِسَابِيهِ (۲۶) يَا لَيْتَهَا كَانَتِ الْقَاضِيَةَ (۲۷) مَا أَغْنَىٰ عَنِّي مَالِيهِ (۲۸)

هَلَكَّ عَنِّي سُلْطَانِيَتُهُ (۲۹) خُذُوهُ فَغُلُّوهُ (۳۰) ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ (۳۱) ثُمَّ فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُهَا سَبْعُونَ ذِرَاعًا فَاسْلُكُوهُ (۳۲) إِنَّهُ كَانَ لَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ الْعَظِيمِ (۳۳)

وَلَا يَحْضُرُ عَلَىٰ طَعَامِ الْمِسْكِينِ (۳۴) فَلَيْسَ لَهُ الْيَوْمَ هَاهُنَا حَمِيمٌ (۳۵) وَلَا طَعَامٌ إِلَّا مِنْ غَسَلِينِ (۳۶) لَا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخَاطِئُونَ (۳۷)

ترجمه: ص: ۴۱۲

امّا کسی که نامه اعمالش به دست راست اوست (از فرط خوشحالی و مباحات) فریاد می‌زند که (ای اهل محشر!) نامه اعمال مرا بگیرد و بخواند. (۱۹)

من یقین داشتم که (قیامتی در کار است و) من به حساب اعمالم می‌رسم. (۲۰)

او در یک زندگی کاملاً رضایت بخش قرار خواهد داشت. (۲۱)

در بهشتی عالی، (۲۲)

که میوه‌هایش در دسترس است. (۲۳)

(و به آنها گفته می‌شود) بخورید و بیاشامید گوارا باد در برابر اعمالی که در ایام گذشته انجام دادید. (۲۴)

امّا کسی که نامه اعمال او به دست چپش داده شده می‌گوید: ای کاش هرگز نامه اعمالم به من داده نمی‌شد. (۲۵)

و نمی‌دانستم حساب من چیست؟ (۲۶)

ای کاش مرگم فرا می‌رسید! (۲۷)

مال و ثروتم هرگز مرا بی‌نیاز نکرده. (۲۸)

قدرت من نیز از دست رفت! (۲۹)

او را بگیرد و در بند و زنجیرش کنید! (۳۰)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۱۳

سپس او را در دوزخ بیفکنید! (۳۱)

بعد او را به زنجیری که هفتاد ذرع است ببندید. (۳۲)

چرا که او هرگز به خداوند بزرگ ایمان نمی‌آورد. (۳۳)

و هرگز مردم را بر اطعام مستمندان تشویق نمی‌نمود. (۳۴)

لذا امروز در اینجا یار مهربانی ندارد. (۳۵)

و نه طعامی جز از چرک و خون. (۳۶)

غذایی که جز خطا کاران آن را نمی‌خورند. (۳۷)

تفسیر: ص: ۴۱۳

فَأَمَّا مَنْ أَوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ «اما» شرح آن حسابرسی و سؤال و جواب در آن روز است. «هاء» از اصوات است و معنای «خذ، بگیر» از آن فهمیده می‌شود.

«کتابیه» در نزد کوفیان منصوب به «هاؤم» و در نزد بصریان منصوب به «اقرأوا» است چرا که این فعل نزدیکترین دو عامل [مذکور است] و اصل آن هاؤم کتابی و اقرءوا کتابی، بوده و «کتابی» اول حذف شده است چون دوّمی بر آن دلالت می‌کند.

و نظیر آن است آیه: أَتُونِي أُفْرِغْ عَلَيْهِ قَطْرًا «گفت اکنون» مس ذوب شده برای من بیاورید تا بر روی آن بریزم» (کهف/ ۹۶) گفته‌اند، اگر عامل «کتابیه» «هاؤم» می‌بود، «اقرأوه» و «افرغ»، گفته می‌شد.

«هاء» در «کتابیه، حسابیه، مالیه، سلطانیه» برای سکت است و بجا بود که در حال وصل بیفتد، و انتخاب باقی گذاشتن «هاء» در کلمات یاد شده برای این است که در قرآن، ثبات «هاء» برگزیده شده است.

إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيَّةٍ یعنی دانستم و ظنّ و گمان به منزله علم شمرده شده چرا که ظنّ و گمان غالب در احکام، جایگزین علم است.

فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ در حالتی از زندگی است که به رضا و خشنودی منسوب است مانند: «ارع» و «نابل» و دو نسبت است یکی نسبت به حرف و دیگری نسبت به صیغه است یا فعل [رضایت] را با این که برای صاحب «عیشه» است مجازاً برای [عیشه] قرار داده است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۱۴

فِي جَنَّةٍ عَلَيْهِ فِي بَهْشْتِي [قرار می‌گیرند] که از نظر موقعیت و ارج بلند و بالا است یا بناها و قصرها و درختانش بلند است. قُطُوفُهَا دَائِمَةٌ میوه‌هایش نزدیک است و دست شخص نشسته و خفته به آن می‌رسد.

كُلُوا وَ اشْرَبُوا هَنِيئًا به آنان بگویید بخورید و بیاشامید خوردنی و آشامیدنی که گوارایتان باشد، یا هَنِيئْتُمْ هَنِيئًا، گوارایتان شد گوارا شدنی، بنا بر این که مصدر باشد.

بِمَا أَسْأَلْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ در برابر اعمال شایسته‌ای که از پیش فرستاده‌اید در ایام گذشته دنیا.

از مجاهد نقل شده که منظور ایام روزه داری است، یعنی عوض روزهایی که برای خدا از خوردن و نوشیدن خودداری کردید اکنون بخورید و بیاشامید.

يَا لَيْتَهَا كَانَتْ الْقَاضِيَةَ ضَمِير «لَيْتَهَا» به «موته» مرگ بر می‌گردد یعنی ای کاش مرگ کار مرا تمام می‌کرد و پس از آن زنده نمی‌شدم و آنچه دیدم نمی‌دیدم یا ضمیر به حالت برگردد یعنی کاش همین حالت کنونی من همان مرگی بود که پشت سر گذاشتم باقی بود زیرا وی آن حالت (حسابرسی) را سخت‌تر و تلخ‌تر از چشیدن تلخی مرگ می‌بیند پس در هنگام مشاهده آن آرزوی مرگ می‌کند.

مَا أَغْنَى عَنِّي مَالِيَةَ در «ما» دو وجه است:

۱- نافیه است، یعنی از نظر مالی در رفاه نیستم.

۲- استفهام انکاری است، یعنی چه چیز مرا بی‌نیاز می‌کند.

هَلَكَكَ عَنِّي سُلْطَانِيَّةٌ تَسَلُّطٌ و قدرت من بر مردم و امر و نهی من از بین رفته است.

ابن عباس گوید: حَجَّتْ و دلیل من [که به آن معتقد بودم] باطل و بیهوده شد.

خُذُوهُ فَعَلُّوهُ او را بگیرید و به زنجیر ببندید.

ثُمَّ الْجَحِيمِ صَلْوُهُ سِيس او را جز در آتش بزرگ دوزخ نیندازید زیرا او سلطانی بود که نسبت به مردم بزرگی می‌کرد گفته می‌شود: صلی النار، و صلاه النار،

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۱۵

ثُمَّ فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُهَا سَبْعُونَ ذِرَاعًا فَاسْلُكُوهُ: به زنجیر کشیدن این است که زنجیر به بدنش بیچد تا پیرامون اعضایش را بگیرد در حالی که او در میان زنجیرها بازداشت شده و در تنگنا قرار گرفته است و بر هیچ حرکتی قادر نیست، تعیین هفتاد ذرع توصیف طول زنجیر است چرا که هر گاه زنجیر طولانی تر باشد سختی بیشتر است یعنی آن گاه فقط او را به این زنجیر (هفتاد ذرعی) می کشند و گویی از دیگر مواضع عذاب دوزخ بدتر است، معنای «ثم» در دو جا برای دلالت بر تفاوت میان زنجیر و داخل آتش کردن و تفاوت میان آن دو و به زنجیر کشیدن، است و برای تراخی در مدت نیست.

إِنَّهٗ كَانَ لَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ الْعَظِيمِ این آیه به روش استیناف علت عذاب شدن گنهکاران را بیان می کند و گویی سؤال شده که چرا خدا این عذاب سخت را به گنهکار روا می دارد.

پس به آن آیه پاسخ داده شده که: «او به خدای بزرگ ایمان نیاورده و او را تصدیق نکرده است».

وَلَا يُحِضُّ عَلَىٰ طَعَامِ الْمَسْكِينِ در این آیه دو دلیل وجود دارد که دلالت می کند گناه محروم ساختن مسکین بزرگ است:

۱- محروم ساختن مسکین را به کفر عطف کرده و همتای کفر قرار داده است.

۲- خداوند حصّ و ترغیب نکردن بر اطعام مسکین را ذکر کرد و انجام ترک اطعام را ذکر نکرد، تا اعلام دارد که هر کس ترک

ترغیب [به اطعام مسکین] کند چنین کیفری دارد پس اگر خود عمل [اطعام مسکین] را ترک کند چه کیفری خواهد شد؟

از دردا نقل شده که همسرش را تشویق می کرد که برای مسکینان آبگوشت بیشتری تهیه کند و می گفت: ما نصف زنجیر را با ایمان از خود دور ساختیم آیا نصف دیگر آن را [با اطعام مسکین] از خود دور نسازیم.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۱۶

الْيَوْمَ هَاهُنَا حَمِيمٌ در آن روز خویشاوندی نیست که از او دفاع کند و بر او غمگین شود.

وَلَا طَعَامٌ إِلَّا مِنْ غَسَلِينٍ «غسلین»، بر وزن «فعلین» از غسل است و آن چرک و خونی است که از بدن دوزخیان جاری می شود.

لَا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخَاطِئُونَ منظور از خاطئون، گنهکارانی اند که خطاهایی مرتکب شده اند خطأ الرجل آن گاه گویند که کسی به عمد

گناه کند و خاطئون مشرکانند [که به عمد گناه می کردند] «خاطئون»، «خاطیون» به تبدیل (همزه) به (یاء) و نیز به حذف (یاء) (خاطون) قرائت شده است.

گفته شده: آنان کسانی اند که به عمد از راه حق به باطل رفته اند.

[سوره الحاقه (۶۹): آیات ۳۸ تا ۵۲] ص: ۴۱۶

اشاره

فَلَا أَسِمْ بِمَا تُبْصِرُونَ (۳۸) وَ مَا لَا تُبْصِرُونَ (۳۹) إِنَّهٗ لَقَوْلُ رَسُوْلِ كَرِيْمٍ (۴۰) وَ مَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ قَلِيْلًا مَا تُؤْمِنُونَ (۴۱) وَ لَا بِقَوْلِ كَاهِنٍ قَلِيْلًا مَا تَدَّكَّرُونَ (۴۲)

تَنْزِيْلٌ مِّن رَّبِّ الْعَالَمِيْنَ (۴۳) وَ لَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقْوَابِلِ (۴۴) لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِيْنِ (۴۵) ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِيْنَ (۴۶) فَمَا مِنْكُمْ مِّنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِيْنَ (۴۷)

وَ إِنَّهٗ لَتَيْذِكْرَةٌ لِّلْمُتَّقِيْنَ (۴۸) وَ إِنَّا لَنَعْلَمُ أَنَّ مِنْكُمْ مُّكَذِّبِيْنَ (۴۹) وَ إِنَّهٗ لَحَسْرَةٌ عَلَى الْكَافِرِيْنَ (۵۰) وَ إِنَّهٗ لَحِقُّ الْبَقِيْنَ (۵۱) فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيْمِ (۵۲)

ترجمه: ص: ۴۱۶

سو گند می خورم به آنچه می بینید. (۳۸)
 و آنچه نمی بینید (۳۹)
 که این قرآن گفتار رسول بزرگوار است. (۴۰)
 و گفته شاعری نیست اما کمتر ایمان می آورید (۴۱)
 و نه گفته کاهنی، هر چند کمتر متذکر می شوید. (۴۲)
 بلکه کلامی است که از سوی پروردگار عالمیان نازل شده. (۴۳)
 هر گاه او سخنی دروغ بر ما بست، (۴۴)
 ما او را با قدرت می گرفتیم، (۴۵)
 ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۱۷
 سپس رگ قلبش را قطع می کردیم، (۴۶)
 واحدی از شما نمی توانست مانع شود و از او حمایت کند. (۴۷)
 این مسلماً تذکری است برای پرهیزگاران. (۴۸)
 و ما می دانیم که بعضی از شما آن را تکذیب می کنید. (۴۹)
 و این مایه حسرت کافران است. (۵۰)
 و آن یقین خالص است. (۵۱)
 حال که چنین است به نام پروردگار بزرگت تسبیح بگو. (۵۲)

تفسیر: ص: ۴۱۷

فَلَا أَفْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَ وَ مَا لَا تُبْصِرُونَ خداوند سبحان به تمام اشیاء عموماً سوگند یاد کرده چرا که اشیاء بر دو قسم اند:

- ۱- دیدنیها ۲- نادیدنیها برای این دو سوگند تفسیرهایی به شرح زیر شده است:
- ۱- به آفریدگار و آفریدگان ۲- به انس [که دیده شدنی است] و به جن [که دیده شدنی نیست] ۳- به اجسام و روحها، ۴- به دنیا و آخرت، ۵- به نعمتهای ظاهری و باطنی.
- إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ این قرآن محققاً گفتار پیامبری بزرگوار است که به عنوان رسالت از پیشگاه خدا سخن می گوید. بعضی گفته اند: منظور جبرئیل است.
- وَ مَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ این آیه دلالت دارد که منظور از رسول در آیه قبل محمد صلی الله علیه و آله است [نه جبرئیل] چون مقصود (آیه) این است که اثبات کند محمد صلی الله علیه و آله رسول است و شاعر و کاهن نیست و گفتار به آن حضرت نسبت داده شده زیرا آنچه از پیامبر شنیده می شود سخن اوست و چون نقل سخن خداست گفته شده که کلام خداوند است.
- «کریم» کسی است که تمام خصلتهای خوب را داراست.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۱۸

قَلِيلًا مَا تُؤْمِنُونَ کمی در اینجا در حکم نبودن است یعنی ایمان نمی آورید و یادآور هم نمی شوید یعنی چه چیز شما را به کفر و غفلت وا داشته است؟

تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ یعنی قرآن از نزد خدا بر رسولش نازل شده است.

وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ مَنْظُورٍ مِنْ «تَقَوَّلَ» جَعَلَ كَفْتَارًا است و در آن معنای تَكَلَّفَ هست و گفتارهای ساختگی را از باب تحقیر آنها «اقاویل» نامیده‌اند چنان که اعاجیب و اضاحیک گفته می‌شود و گویی جمع «افعوله» از ریشه قول است. یعنی اگر بر علیه ما گفتاری ادعا شود که نگفته‌ایم گوینده را دست و پا بسته خواهیم کشت چنان که شاهان نسبت به کسی که به آنها دروغ می‌بندد چنین می‌کنند پس قتل صبر به همان صورت خودش [در آیه] مجسّم شده است تا ترسناکتر باشد و آن بدین صورت است که دستهای مقتول گرفته شود و گردنش را بزنند و به این دلیل «یمین» مخصوص به ذکر شده که کشنده هر گاه بخواهد ضربه را بر پشت مقتول وارد کند دست چپش را می‌گیرد و هر گاه بخواهد ضربه را بر گردن او وارد سازد و با شمشیر آن را قطع کند دست راستش را می‌گیرد و این بر مقتول دشوارتر است چون شمشیر را می‌بیند، یعنی دست راست او [جاعل دروغ] را می‌گیریم آن گاه شاه‌رگ گردنش را قطع می‌کنیم. «وتین» سرخرگ قلب و همان رشته ورید و شاه‌رگ است که هر گاه بریده شود صاحب آن می‌میرد.

فَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ ضَمِير «منکم» خطاب به مردم است و ضمیر «عنه» به رسول خدا یا به «قتل» بر می‌گردد، یعنی نمی‌توانید قاتل را از قتل مانع شوید یا نمی‌توانید مانع از قتل شوید. «حاجزین» صفت «احد» است چون به معنای جمع است و اسمی است که بجای نفی عموم قرار می‌گیرد و مفرد و جمع و مذکر و مؤنث در آن یکسان است و به همین معناست آیه لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ «ما در میان پیامبران او فرق نمی‌گذاریم و به همگی ایمان داریم» (بقره/ ۲۸۵) و آیه: لَشَيْتٌ كَآخِذٍ مِنَ النِّسَاءِ «شما همچون یکی از زنان معمولی نستید». (احزاب/ ۳۲)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۱۹

«من احد» اسم «ما» و محلاً منصوب است، بعضی گفته‌اند: «منکم» خطاب به مسلمانان است و همچنین است آیه:

وَإِنَّا لَنَعْلَمُ أَنَّ مِنْكُمْ مُكَذِّبِينَ یعنی بعضی از مردم گروهی هستند که بزودی به قرآن کافر می‌شوند.

وَإِنَّهُ لَحَسْرَةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ ضَمِير «آنه» به قرآن بر می‌گردد، قرآن برای تکذیب کنندگانش حسرتی است آن گاه که ثواب تصدیق کنندگان قرآن را ببینند، یا ضمیر به خود «تکذیب» بر می‌گردد.

وَإِنَّهُ لَحَقُّ الْيَقِينِ قرآن برای یقین کردن، حقّ یقین کردن است چنان که گویند:

هو العالم حق العالم، او عالم است و براستی عالم است، یعنی قرآن البتّه عين اليقين و يقين خالص است و هیچ تردیدی در آن نیست.

فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ به ذکر نام بزرگ پروردگارت تسبیح کن پروردگاری که هر چیزی در برابر عظمت او کوچکی می‌کند، و این تسبیح به خاطر سپاس بر قرآنی است که خداوند به تو وحی فرموده است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۲۰

سوره معارج ص: ۴۲۰

اشاره

مکی است و چهل و چهار آیه دارد.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۴۲۰

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس سوره «سأل سائل» را بخواند خداوند ثواب کسانی را که رعایت عهد و امانت کرده‌اند

به آنان عطا فرماید «۱».

از حضرت باقر علیه السلام روایت است که هر کس بر قرائت این سوره مداومت کند خداوند در روز قیامت از گناه عمل او نمی‌پرسد و او را در بهشت در جوار محمد صلی الله علیه و آله جای دهد «۲».

[سوره المعارج (۷۰): آیات ۱ تا ۲۰] ص: ۴۲۰

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ (۱) لِلْكَافِرِينَ لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ (۲) مِنَ اللَّهِ ذِي الْمَعَارِجِ (۳) تَعْرُجُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ (۴)
فَاصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا (۵) إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيدًا (۶) وَنَرَاهُ قَرِيبًا (۷) يَوْمَ تَكُونُ السَّمَاءُ كَالْمُهْلِ (۸) وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ (۹) وَلَا يَسْأَلُ حَمِيمٌ حَمِيمًا (۱۰) يُبْصِرُونَهُمْ يَوْمَ الْمُجْرِمِ لَوْ يَفْتَدِي مِنْ عَذَابٍ يَوْمئِذٍ بِبَنِيهِ (۱۱) وَصَاحِبَتِهِ وَأَخِيهِ (۱۲) وَفَصِيلَتِهِ الَّتِي تُؤْوِيهِ (۱۳) وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ يُنْجِيهِ (۱۴)
كَلَّا إِنَّهَا لَلظَى (۱۵) نَزَّاعَةً لِلشَّوَى (۱۶) تَدْعُوا مَنْ أَدْبَرَ وَتَوَلَّى (۱۷) وَجَمَعَ فَأَوْعَى (۱۸) إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا (۱۹)
إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا (۲۰)

-۱

فی حدیث ابی (بن کعب) و من قراء سوره سأل سائل اعطاه الله ثواب الذين هم لأماناتهم و عهدهم راعون.

-۲ و

عن الباقر عليه السلام: من ادمن قراءة سأل سائل لم يسأله الله يوم القيامة عن ذنب عمله و اسكنه جنته مع محمد و آله عليهم السلام.
ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۲۱

ترجمه: ص: ۴۲۱

به نام خداوند بخشنده بخشایشگر

تقاضا کننده‌ای تقاضای عذابی کرد که واقع شد. (۱)

این عذاب مخصوص کافران است، و هیچ کس نمی‌تواند آن را دفع کند. (۲)

از سوی خداوند ذی المعارج است (خداوندی که فرشتگانش بر آسمانها صعود می‌کنند). (۳)

فرشتگان و روح (فرشته مخصوص) به سوی او عروج می‌کنند در آن روزی که مقدارش پنجاه هزار سال است. (۴)

بنا بر این صبر جمیل پیشه کن. (۵)

زیرا آنها آن روز را دور می‌بینند. (۶)

و ما آن را نزدیک می‌بینیم! (۷)

همان روز که آسمان همچون فلز گداخته می‌شود. (۸)

و کوه‌ها مانند پشم رنگین متلاشی خواهد بود. (۹)

و هیچ دوست صمیمی سراغ دوستش را نمی‌گیرد! (۱۰)

آنان را به آنها نشان می‌دهند (ولی هر کس گرفتار کار خویشتن است) چنان است که گنهکار دوست می‌دارد فرزندان خود را در برابر عذاب آن روز فدا کند. (۱۱)

و همسر و برادرش را. (۱۲)

و قبیله‌اش را که همیشه از او حمایت می‌کردند. (۱۳)

و تمام مردم روی زمین را تا مایه نجاتش شود. (۱۴)

اما هرگز چنین نیست شعله‌های سوزان آتش است. (۱۵)

دست و پا و پوست سر را می‌کند و می‌برد. (۱۶)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۲۲

و کسانی را که به فرمان خدا پشت کردند صدا می‌زند. (۱۷)

و آنها که اموال را جمع و ذخیره کردند. (۱۸)

انسان حریص و کم طاق آفریده شده. (۱۹)

هنگامی که بدی به او رسد بیتابی می‌کند. (۲۰)

تفسیر: ص: ۴۲۲

اشاره

سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ درخواست کننده‌ای درخواست عذابی کرد که واقع شد، «سأل» معنای «دعا» را در بر دارد و مانند آن متعدی شده است.

گویند: دعا بکذا، هر گاه آن را بخواهد و استدعا کند و به همین معناست آیه:

يَدْعُونَ فِيهَا بِكُلِّ فَاكِهَةٍ آمِنِينَ «آنها هر نوع میوه‌ای را بخواهند در اختیارشان قرار می‌گیرد و در نهایت امتیّت بسر می‌برند» (دخان/ ۵۵)

[شأن نزول] ص: ۴۲۲

از مجاهد روایت شده که متقاضی [عذاب] نصر بن حرث بود که گفت: **إِنْ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِكَ [فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ أَوْ اثْنًا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ]** «اگر این [قرآن] حق است و از طرف توست [بارانی از سنگ از آسمان بر ما فرود آور یا عذاب دردناکی برای ما بفرست] (انفال / ۳۲).

«سأل» بدون همزه قرائت شده است، همزه بین [الف و همزه] قرار داده شده است.

لِلْكَافِرِينَ صفت عذاب است، یعنی عذابی که واقع شد و برای کافران بود، یا صله برای «دعا» است، یعنی برای کافران درخواست کرد.

لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ هر گاه زمان عذاب فرا رسد و حکمت خدا روی دادن آن را اقتضا کند دفع کننده‌ای برای آن از سوی خدا نخواهد

بود، یا به این معناست: به عذابی که از سوی خدا روی می‌دهد.

ذِي الْمَعَارِجِ دَارِی درجات، معارج جمع معرج است آن گاه درجات و دوری

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۲۳

پایان آنها را از نظر بلندی و ارتفاع توصیف کرده و فرموده است:

تَعْرُجُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ إِلَيْهِ فَرَشْتَاكَانَ وَ جَبْرَائِيلُ بِالْأَمْرِ رَوْدًا، جبرئیل علیه السّلام را به سبب حرمتی که در پیشگاه خدا دارد، جدای از دیگر فرشتگان ذکر کرده است و تنها اوست که به عرش خدا و محلّ نزول او امرش بالا می‌رود.

فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ در روزی که مدتش به اندازه پنجاه هزار سال است که مردم می‌شمارند و آن از پایین‌ترین [نقطه] زمینها تا بالای آسمان هفتم است ولی در آیه: فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ أَلْفَ سَنَةٍ از زمین تا آسمان دنیا پانصد سال [در بالا رفتن] و از آسمان دنیا تا زمین پانصد سال [در پایین آمدن]، یعنی اگر انسان این اندازه مسافتی را که فرشتگان در یک روز می‌پیمایند بخواهد طی کند این اندازه [هزار سال] طول می‌کشد و این مفاد قول مجاهد است.

گفته شده: «فی یوم» متعلق به (واقع) [مقدّر] است، یعنی در روزی طولانی واقع می‌شود که مقدارش پنجاه هزار سال از سالهای شماس و آن روز قیامت است و در طولانی بودن آن چند وجه است:

۱- چون برای کافران روز سختی است طولانی می‌باشد.

۲- یا در حقیقت روزی است طولانی.

۳- بعضی گفته‌اند: در روز قیامت پنجاه محلّ است که هر محلّی هزار سال طول می‌کشد و مقدار آن برای مؤمن فقط به اندازه فاصله میان ظهر و عصر است.

۴- امام صادق علیه السّلام فرمود: اگر غیر از خدا دیگری عهده‌دار حساب [در آن روز] شود پنجاه هزار سال باید در آن بایستند پیش از آن که از حساب فارغ شوند ولی خداوند سبحان در یک ساعت از حساب بندگان فارغ می‌شود «۱». و نیز آن حضرت فرمود: آن روز به نصف نمی‌رسد تا اهل بهشت در بهشت و دوزخیان در دوزخ

۱- و

روی عن الصادق علیه السّلام أنّه قال: لو ولى الحساب غير الله تعالى لمكثوا فيه خمسين الف سنة من قبل ان يفرغوا، و الله سبحانه تعالى يفرغ من ذلك في ساعة.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۲۴

منزل گزینند «۱».

فَاصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا «فاصبر» متعلق به «سَأَلَ سَائِلٌ» است چرا که آنان به ریشخند و تکذیب وحی شتاب کردند پس رسول خدا صلّی الله علیه و آله به صبر در برابر آن مأمور شد.

إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيدًا در مرجع ضمیر «یرونه» دو احتمال است:

۱- به عذاب واقع بر گردد.

۲- ممکن است به روز قیامت بر گردد، و مقصود این است که کفّار به عنوان امری محال آن را دور می‌دانستند.

و نحن نراه قریباً، ولی ما آن را نزدیک و آسان و در توان خودمان می‌بینیم و از نظر ما بعید نیست.

يَوْمَ تَكُونُ السَّمَاءُ كَالْمُهْلِ در نصب «یوم تکون» سه وجه است:

۱- منصوب به «قریبا» باشد. یعنی (تغییر آسمان) در آن روز ممکن است و دشواری ندارد.

۲- به فعل «یقع» مقدر منصوب باشد چون کلمه «واقع» بر آن دلالت می‌کند.

۳- بدل از «فی یوم» باشد [و نصب «یوم تکون» به تبعیت از آن باشد].

يَوْمٌ تَكُونُ السَّمَاءُ كَالْمُهْلِ رُوزِي كِه آسْمَان مَانْد زِيْتُون مِي شُود، اِبْن مَسْعُود كُوِيْد: مَانْد نَقْرَه گِدَاخْتَه مِي شُود. وَ تَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ وَ كَوْهَهَا مَانْد پِشْم رَنْگ شُدَه اسْت، زِيْرَا [اَز] كَوْهَهَا جَادَه‌هَائِي بَه رَنْگ سَفِيْد وَ سَرْخ وَ گَاه بَه رَنْگ كَامَلَا سِيَاه [بِه وَجُود مِي آيْد] «۲».

پس هر گاه کوه‌ها رانده شد. و در فضا به پرواز در آیند به پشم حلّاجی شده‌ای که باد آن را به پرواز در آورد شبیه می‌شوند.

۱- و

عنه عليه السلام: لا يتتصف ذلك اليوم حتى يقبل اهل الجنة في الجنة و اهل النار في النار.

۲- این مطلب را مؤلف از آیه ۲۷، سوره فاطر، اقتباس کرده است و «مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا» را در عبارت نیاورده است: و من الجبال جدد بيض و حمر مختلف ألوانها و غرايب سود- م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۲۵

وَ لَا يَسْتَلُّ حَمِيمٌ حَمِيمًا رُوزِي كِه دُوسْت وَ رَفِيْق از دُوسْت وَ رَفِيْقَش جُويَا نَمِي شُود وَ بَا او سَخْن نَمِي كُوِيْد وَ اِحْوَال پِرسِي نَمِي كَنْد چِرا كِه هَر كَسِي سَر گِرم خُويشْتَن اسْت.

يُبَصِّرُونَهُمْ يَوْمَ الْمَجْرِمِ خُويشَاوَنْدَان وَ دُوسْتَان رَا مِي شَنْاسَنْد وَ بَر آنَان پُوشِيْدَه نِيَسْتَنْد وَ نَدِيْدَن بَعْضِي از آنَان بَعْض دِيْگَر رَا مَانَع از سْؤَال وَ جُواب نِيَسْت بَلَكِه سَر گِرمِي مَانَع از سْؤَال وَ جُواب آنَهَا مِي شُود.

«يسأل» به صورت مجهول نیز قرائت شده یعنی به دوستی گفته نشود که دوستت کجاست و از او طلب نمی‌شود زیرا آنها را می‌بینند و احتیاج به سؤال و طلب ندارند و این کلامی مستأنف است گویی پس از گفتن و لا- يَسْتَلُّ حَمِيمٌ حَمِيمًا سؤال شده شاید آن دوست را نبیند پس گفته شده بصر و نهم، آنها را می‌بینند ولی به سبب سرگرمی که دارند نمی‌توانند از یکدیگر سؤال کنند. يَوْمَ الْمَجْرِمِ لَوْ يَفْتَدِي مِنْ عَذَابِ يَوْمِنَا بَيْنِيهِ وَ صَاحِبَتِهِ وَ أَخِيهِ وَ فَصِيلَتِهِ الَّتِي تُؤْوِيهِ:

«یومئذ» به کسر و فتح (میم) قرائت شده است به فتح بنا بر این که اضافه به اسم غیر متمکن (اذ) شده باشد، یعنی گنهکار آرزو می‌کند در برابر (رهایی از) عذاب آن روز هر عزیزی را از فرزندان و همسر و خویشاوندان و نزدیکترین بستگان که از آنها جدا شده و آنان که وی را در سختیها پناه داده و در تبار به آنان وابسته بوده است، فدا سازد.

وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ يُنْجِيهِ «ینجیه» عطف بر «یفتدی» است، یعنی دوست دارد [افراد یاد شده را] فدا کند آن گاه این فدا کردن او را نجات دهد.

جمله «و من فی الارض و ثم» برای این است که نجات یافتن را دور بشمارد، یعنی اگر تمام مردم روی زمین و بستگانش در اختیار او باشند دوست دارد آنها را ببخشد و فدای خویش سازد و نجات یابد و دور است که این عمل [در صورت

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۲۶

قدرت بر آن] وی را نجات بخشد.

كَلَّا إِنَّهَا لَلظَى (كَلَّا) باز داشتن و هشدار است بر این که فدا کردن [افراد یاد شده] نفعی به حال او نداشته و نجاتش نمی‌دهد.

«انها»، ضمیر به آتش بر می‌گردد اگر چه در آیه ذکر نشده است چرا که ذکر عذاب خود بر آتش دلالت می‌کند، یا ضمیر مبهمی است که خبر آن را توضیح داده است، یا ضمیر قصه است.

«لظی» اسم علم برای آتش است و از (لظی) یعنی لهب و زبانه آتش، گرفته شده و می‌تواند مقصود خود لهب و زبانه باشد.

نَزَاعَةٌ لِلشَّوَى در «نَزَاعَةٌ» چند وجه است:

۱- خبر دوّم «انّ» باشد.

۲- خبر «لظی» باشد در صورتی که ضمیر در «انّها» ضمیر قصه باشد.

۳- صفت «لظی» است اگر مقصود (از آن دهها) «لهب» باشد.

در مؤنث آوردن ضمیر دو قول است:

۱- «لظی» به معنای «نار» آتش باشد.

۲- خبر مبتدای محذوف و برای ترساندن باشد، یعنی «هی نَزَاعَةٌ».

در نصب «نَزَاعَةٌ» دو قول است:

۱- بنا بر این که حال تأکیدی باشد.

۲- بنا بر اختصاص منصوب باشد برای ترساندن.

«شوی» مقصود اطراف است یا جمع (شواء) به معنای پوست سر است که آن را طوری بکنند که دوباره برگردد.

تَدْعُوا مَنْ أَدْبَرَ وَتَوَلَّى آتَشَ كَسَى را که از ایمان روی گردانده و از طاعت خدای متعال اعراض کرده است به سوی خود خوانده و

احضارشان می کند و به آنان می گوید: نزد من آیید- نزد من آیید. بعضی گفته اند [تدعوا] کنایه از احضار کردن

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۲۷

آنهاست گویی آتش آنها را فراخوانده و احضارشان می کند و نظیر آن است گفته ذی الرّمه:

تدعوا أنفسه الرّبب (۱)

و نیز گفته اش:

لیالی اللّهُ یطیبنی فأتبعه (۲)

وَجَمَعَ فَأَوْعَى مال را جمع و در ظرف نگاهداری و ذخیره کرد و زکات و حقوق واجب آن را نپرداخت و در راه طاعت [خدا]

انفاق نکرد.

إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعاً مقصود جنس انسان است که بسیار بی تاب و کم صبر آفریده شده است، «هلوع» از (هلع) و به معنای زود

بی تاب شدن در هنگام برخورد با ناملازمات است. عرب به شتر تندرو «ناقه هلواع» می گوید.

إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جُرُوعاً آن گاه خداوند «هلوع» را با این آیه تفسیر کرده یعنی هر گاه فقر و سختی به انسان برسد سخت اظهار بی صبری

می کند و هر گاه ثروت بدو رسد نمی بخشد و به مال خود بخل می ورزد، یعنی انسان چون بی تابی و منع از بخشیدن مال را برگزیده

است.

و بر آن قادر است گویی این کار طبیعت و فطرت او شده و اختیاری نیست [بلکه اجباری است].

۱- شاعر در وصف گاوی وحشی می گوید: گیاه نورسته بینی او [گاو وحشی] را می طلبد و منظور این است که گیاه سبب رسیدن

بینی گاو به زمین است و مجاز در تسبیب امر است، شاهد در کلمه تدعوا، است که به معنای طلب به کار رفته است.

۲- [لیالی منصوب به ظرفیت و لهو مبتداست و «طباه یطبوه و یطبیه» آن گاه گویند که او را بطلبد و جذب کند- طی الناقه ثدیها

لجذبه عند الحلب، شتر در هنگام دوشیدن شیر پستانش را کشید] بنا بر این معنای این مصراع چنین است: لهو و بازیچه در شبهای

بسیاری مرا فرا می خواند و جذب می کند و من هم از آن پیروی می کنم.

شاهد در یطیبنی است که به معنای دعوت و جذب کردن آمده است. کشاف، ج ۳، ص ۱۹۱-م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۲۸

[سوره المعارج (۷۰): آیات ۲۱ تا ۴۴] ص: ۴۲۸

اشاره

وَ إِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا (۲۱) إِلَّا الْمُصَلِّينَ (۲۲) الَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صِلَاتِهِمْ دَائِمُونَ (۲۳) وَ الَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ (۲۴) لِلسَّائِلِ وَ الْمَحْرُومِ (۲۵)

وَ الَّذِينَ يُصَدِّقُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ (۲۶) وَ الَّذِينَ هُمْ مِنْ عَذَابِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ (۲۷) إِنَّ عَذَابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ مَأْمُونٍ (۲۸) وَ الَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ (۲۹) إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ (۳۰)

فَمَنْ ابْتَغَىٰ وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ (۳۱) وَ الَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَ عَهْدِهِمْ رَاعُونَ (۳۲) وَ الَّذِينَ هُمْ بِشَهَادَاتِهِمْ قَائِمُونَ (۳۳) وَ الَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ (۳۴) أُولَئِكَ فِي جَنَّاتٍ مُّكْرَمُونَ (۳۵)

فَمَا لِ الَّذِينَ كَفَرُوا قَبْلَكَ مُهْطِعِينَ (۳۶) عَنِ الْيَمِينِ وَ عَنِ الشِّمَالِ عَزِينَ (۳۷) أَلْ يَطْمَعُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ يُدْخَلَ جَنَّةً نَّعِيمٍ (۳۸) كَلَّا إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِمَّا يَعْلَمُونَ (۳۹) فَلَا أُقْسِمُ بِرَبِّ الْمَشَارِقِ وَ الْمَغَارِبِ إِنَّا لَقَادِرُونَ (۴۰)

عَلَىٰ أَنْ نُبَدِّلَ خَيْرًا مِنْهُمْ وَ مَا نَحْنُ بِمَسْبُوبِينَ (۴۱) فَذَرَهُمْ يَخُوضُوا وَ يَلْعَبُوا حَتَّىٰ يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوعَدُونَ (۴۲) يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ سِرَاعًا كَأَنَّهُمْ إِلَىٰ نُصْبٍ يُوفِّضُونَ (۴۳) خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ ذَلِكِ الْيَوْمِ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ (۴۴)

ترجمه: ص: ۴۲۸

هر گاه خیری به او برسد منعش می کند. (۲۱)

مگر نماز گزاران. (۲۲)

آنها که نمازها را مرتباً بجا می آورند. (۲۳)

و آنها که در اموالشان حق معلومی است. (۲۴)

برای تقاضا کنندگان و محرومان. (۲۵)

و آنها که به روز جزا ایمان دارند. (۲۶)

و آنها که از عذاب پروردگارشان بیمنا کنند. (۲۷)

چرا که هیچ گاه خود را از عذاب پروردگار در امان نمی بینند. (۲۸)

و آنها که دامان خویش را از بی عفتی حفظ می کنند. (۲۹)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۲۹

و آمیزش جنسی جز با همسران و کنیزان (که در حکم همسرند) ندارند ولی در بهره گیری از اینها مورد سرزنش نخواهند بود. (۳۰)

و هر کس ما و رای این را طلب کند متجاوز است. (۳۱)

و آنها که امانتها و عهد خود را رعایت می کنند. (۳۲)

و آنها که به ادای شهادت حق قیام می کنند. (۳۳)

و آنها که بر نماز مواظبت دارند. (۳۴)

این افراد در باغهای بهشتی گرامی اند. (۳۵)

این کافران را چه می‌شود که با سرعت نزد تو می‌آیند. (۳۶)

از راست و چپ، گروه گروه (طمع بهشت دارند)! (۳۷)

آیا هر یک از آنها طمع دارد که در بهشت پر نعمت الهی وارد شود؟ (۳۸)

هرگز چنین نیست، ما آنها را از آنچه خودشان می‌دانند آفریده‌ایم! (۳۹)

سوگند به پروردگار مشرقها و مغربها که ما قادریم. (۴۰)

بر این که جای آنها را به کسانی بدهیم که از آنها بهترند و ما هرگز مغلوب نخواهیم شد. (۴۱)

آنها را به حال خود واگذار تا در باطل خود فرو روند، و به بازی پردازند، تا زمانی که روز موعود خود را ملاقات کنند. (۴۲)

همان روز که از قبرها بسرعت خارج می‌شوند، گویی به سوی بت‌هایشان می‌دوند! (۴۳)

در حالی که چشمهای آنها از شدت وحشت به زیر افتاده، و پرده‌ای از ذلت و خواری آنها را پوشانده است (و به آنها گفته می‌شود)

این همان روزی است که به شما وعده داده می‌شد. (۴۴)

تفسیر: ص: ۴۲۹

إِلَّا الْمُصَلِّينَ خدانند سبحان از جنس انسان که بخیل و حریص است و به جمع آوری مال می‌پردازد و به دیگران نمی‌دهد یکتا پرستانی را استثنا کرد که مطیعند و با نفس‌هایشان جهاد کرده و آنها را به طاعتها و می‌دارند و از شهوتها منع می‌کنند تا آنجا که نه بی‌تابی کرده و نه از انفاق مال امتناع می‌ورزند.

هُم عَلَى صِيْلَاتِهِمْ دَائِمُونَ آنها بر نماز مداومت می‌کنند و بر ادای آن و ترک نکردن نماز مواظبت دارند. در حدیث است که: بهترین عمل آن است که بر آن بیشتر ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۳۰ مداومت شود.

از حضرت باقر علیه السلام روایت شده که این [مداومت] در مورد نافله‌هاست، و آیه شریفه عَلَى صِيْلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ در مورد واجبات است «۱».

در معنای محافظت مؤمنان بر نماز بعضی گفته‌اند: بر اوقات نماز مواظبت می‌کنند و برای نماز وضو را کامل می‌گیرند و ارکان نماز را بر پا می‌دارند بنا بر این مداومت به خود نماز باز می‌گردد و محافظت به حالات مربوط به آن. حَقُّ مَعْلُومٌ مقصود زکات است چرا که اندازه‌گیری شده و معین است.

از حضرت صادق علیه السلام روایت است: مقصود چیزی است که به میل خود هر جمعه یا هر روز از مالت بیرون می‌کنی و جزای هر بخشنده‌ای همان بخشش اوست «۲».

از همان حضرت نیز روایت شده که منظور از (حق معلوم) این است که پیوندت را با خویشاوندان حفظ کنی.

لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ و به کسی که تو را [از بخشش خویش] محروم ساخته است ببخشی و به کسی که با تو دشمنی ورزیده صدقه دهی «۳». منظور از سائل کسی است که درخواست [کمک] می‌کند و محروم عقیفی است که درخواست نمی‌کند و نپندارند که بی‌نیاز است در نتیجه محروم می‌شود.

وَالَّذِينَ يُصَدِّقُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ کسانی که تردیدی در روز قیامت ندارند.

وَالَّذِينَ هُمْ مِنْ عَذَابِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ آنان که برای روز قیامت آماده‌اند و از عذاب پروردگارشان می‌ترسند، و آیه:

۱- و

عن الباقر علیه السلام: انّ هذا فی النوافل و قوله علی صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ فی الفرائض و الواجبات.

۲- و

عن الصادق علیه السلام: هو الشیء تخرجه من مالک ان شئت کل جمعه و ان شئت کل یوم و الکل ذی فضل فضله.

۳- و

عنه ایضاً، هو ان تصل القرابه و تعطی من حرمک و تصدق علی من عاداتک.

[.....]

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۳۱

إِنَّ عَذَابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ مَأْمُونٍ را معترضه آورده یعنی برای هیچ کس اگر چه در طاعت و عبادت جدّیت کامل کرده باشد شایسته نیست که از عذاب خدا ایمن شود بلکه سزاوار آن است که میان حالت بیم و امید باشد.

وَالَّذِينَ هُمْ بِشَهَادَاتِهِمْ قَائِمُونَ «بشهادت‌ها» نیز قرائت شده و شهادت از جمله امانت‌هاست و ذکر اختصاصی شهادت به خاطر برتری آن است زیرا زنده شدن حقوق در برپا داشتن و تصحیح شهادت است و در پنهان ساختن شهادت هدر دادن و باطل کردن حقوق است. فَمَا لِالَّذِينَ كَفَرُوا قَبْلَكَ مُطْعِنِينَ ای محمّد! چه چیز کافران را بر آن داشت که (با تمسخر) نزد تو آیند و تو را محاصره کرده و به سویت بشابند در حالی که گردنهایشان را به سوی تو کشیده‌اند.

عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ عِزِينَ و از چپ و راست به سویت گردن می‌کشند «عزین» جمع عزه و اصل آن عزوه است و هر گروهی خود را به غیر کسی منسوب می‌کرد که به آن دیگری نسبت می‌داد آنان پیامبر را محاصره می‌کردند و به سخنانش گوش می‌دادند و مسخره می‌کردند و می‌گفتند:

أَيُّطْمَعُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ يُدْخَلَ جَنَّةَ نَعِيمٍ اگر آن طور که محمّد صلی الله علیه و آله می‌گوید اینان وارد بهشت شوند ما پیش از آنها داخل بهشت می‌شویم.

كَلَّا إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِمَّا يَعْلَمُونَ «کَلَّا» به معنای منع آنان از طمع دخول به بهشت است آن گاه علّت آن را با این سخن بیان کرده «إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِمَّا يَعْلَمُونَ» تا آخر سوره» و این سخنی است که دلالت دارد آنان منکر قیامتند و گویی خداوند فرموده است آنان منکر قیامت و جزاینند پس از کجا به دخول در بهشت طمع دارند به این جهت که خداوند سبحان در برابر آنها به آفرینش نخستین استدلال فرموده که آنها را از چیزی آفریده که می‌دانند یعنی از نطفه‌ها و می‌تواند نابودشان سازد و بجای آنان مردم بهتری بیاورد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۳۲

وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ بر آنچه ایجادش را اراده کنیم کسی بر ما سبقت نگیرد و از انجام هیچ کاری عاجز نیستیم.

یعنی کسی که می‌تواند انسانها را از نطفه بیافریند از برگرداندن انسانها [در قیامت] عاجز نیست.

بعضی گفته‌اند: إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِمَّا يَعْلَمُونَ یعنی ما آنها را از نطفه‌ای متعفن آفریده‌ایم و اصل و منصب آنها همان است که منصبی پست‌تر از آن نیست پس از کجا شرافت به دست آورده و ادّعا دارند و می‌گویند که ما جلوتر به بهشت می‌رویم.

بعضی گفته‌اند: یعنی آنها را همانند دیگر آدمیان از نطفه آفریده‌ایم و حکم کرده‌ایم که از آنها داخل بهشت نشود جز کسی که ایمان [به خدا] آورده است پس کافران طمع نمی‌کنند که وارد بهشت شوند.

گفته‌اند: «مِمَّا يَعْلَمُونَ» یعنی من اجل ما یعلمون، به خاطر آنچه می‌دانند، و مضاف (اجل)، حذف شده است.

يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ سِرَاعاً رُوزی که از قبرها شتابان بیرون آیند.

كَانَتْهُمْ إِلَى نُصَبٍ يُوفِضُونَ «نصب» به ضمّ (صاد) و سکون آن قرائت شده و در معنای آن چند قول است:

۱- چیزی است که در برابر خدا پرستش شود [بتها].

۲- بعضی گفته‌اند: منظور پرچم است.

۳- «نصب» به سکون (صاد) پرچم و به ضم (صاد) بتهای مورد پرستش است.

«یوفضون» سعی می‌کنند و به طرف دعوت کننده می‌شتابند چنان که به سوی بت‌هایشان می‌شتابند.

خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ از ترس آن روز خوار و شکسته‌اند و توان نگاه کردن ندارند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۳۳

سوره نوح علیه السلام ص: ۴۳۳

اشاره

مکی است.

به اعتقاد کوفیان بیست و هشت آیه و به نظر بصریان بیست و نه آیه دارد کوفیان «و نسرا» را یک آیه شمرده‌اند و بصریان شوعاً فَأَدْخِلُوا نَاراً، را یک آیه دانسته‌اند.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۴۳۳

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس سوره نوح علیه السلام را قرائت کند از مؤمنانی محسوب شود که دعوت نوح علیه السلام را دریافته است «۱».

امام صادق علیه السلام فرمود: کسی که به خدا ایمان دارد و قرآن را می‌خواند قرائت سوره نوح را ترک نکند پس هر بنده‌ای که آن را با صبر و تأمل در نماز واجب یا مستحب بخواند خداوند او را در مسکنهای نیکوکاران مسکن دهد و خدا علاوه بر بهشت کرامت خویش، سه باغ به او عطا فرماید و دو بیست حوریّه را به او تزویج کند «۲».

-۱

فی حدیث ابی (بن کعب): و من قرأ سورة نوح عليه السلام كان من المؤمنين الذين تدرّكهم دعوة نوح عليه السلام.

-۲

عن الصادق عليه السلام: من كان يؤمن بالله و يقرأ كتابه فلا يدع ان يقرأ سورة انا ارسلنا نوحا فأى عبد

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۳۴

[سوره نوح (۷۱): آیات ۱ تا ۱۴] ص: ۴۳۴

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ أَنْ أَنْذِرْ قَوْمَكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۱) قَالَ يَا قَوْمِ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُّبِينٌ (۲) أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ وَ اتَّقَوْهُ وَ

أَطِيعُوا أَمْرًا يُغْفِرُ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَ يُؤَخِّرْكُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى إِنَّ أَجَلَ اللَّهِ إِذَا جَاءَ لَا يُؤَخَّرُ لَوْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۴)

قَالَ رَبِّ إِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَ نَهَارًا (۵) فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِي إِلَّا فِرَارًا (۶) وَ إِنِّي كُلَّمَا دَعَوْتُهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ جَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ وَ

اسْتَعْشَوْا ثِيَابَهُمْ وَأَصْرُوا وَاسْتَكْبَرُوا اسْتِكْبَاراً (۷) ثُمَّ إِنِّي دَعَوْتُهُمْ جِهَاراً (۸) ثُمَّ إِنِّي أَعْلَنْتُ لَهُمْ وَأَسْرَرْتُ لَهُمْ إِسْرَاراً (۹)
فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّاراً (۱۰) يُزِيلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَاراً (۱۱) وَيُمْدِدْكُمْ بِأَمْوَالٍ وَيَبِينْ وَيَجْعَلْ لَكُمْ جَنَّاتٍ وَيَجْعَلْ لَكُمْ
أَنْهَاراً (۱۲) مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَاراً (۱۳) وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَاراً (۱۴)

ترجمه: ص: ۴۳۴

به نام خداوند بخشنده بخشایشگر.

ما نوح را به سوی قومش فرستادیم، و گفتیم: قوم خود را انداز کن پیش از آن که عذاب دردناک به سراغشان آید. (۱)
گفت: ای قوم! من برای شما بیم دهنده آشکار هستم. (۲)
که خدا را بپرستید، و از مخالفت او پرهیزید و مرا اطاعت کنید. (۳)
اگر چنین کنید خدا گناهانتان را می‌آمرزد، و تا زمان معینی

قرأها محتسبا صابرا فی فریضه او نافله أسكنه الله مساكن الأبرار و اعطاه ثلاث جنان مع جنه كرامه من الله له و زوجته ماتی حوراء.
ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۳۵

به شما عمر می‌دهد، اما هنگامی که اجل الهی فرا رسد تأخیری نخواهد داشت اگر می‌دانستید. (۴)

(نوح) گفت پروردگارا! من قوم خود را شب و روز (به سوی تو) دعوت کردم. (۵)

اما دعوت من چیزی جز «فرار از حق» بر آنها نیفزود! (۶)

و من هر زمان آنها را دعوت کردم که ایمان بیاورند و تو آنها را بیامرزی انگشتان خویش را در گوشها قرار داده، و لباسهایشان را
بر خود (پیچیدند، و در مخالفت اصرار ورزیدند، و شدیداً استکبار کردند. (۷)

سپس من آنها را آشکارا (به توحید و بندگی تو) دعوت کردم. (۸)

و پنهان آنها را به سوی تو خواندم. (۹)

به آنها گفتم: از پروردگار خویش آمرزش بخواهید که او بسیار آمرزنده است. (۱۰)

تا بارانهای پر برکت آسمان را پی در پی بر شما فرستد، (۱۱)

و شما را با اموال و فرزندان فراوان مدد کند، و باغهای سرسبز و نه‌های جاری در اختیارتان قرار دهد. (۱۲)

چرا شما برای خدا عظمت قائل نیستید؟! (۱۳)

در حالی که شما را در مراحل مختلف آفریده است. (۱۴)

تفسیر: ص: ۴۳۵

إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحاً إِلَى قَوْمِهِ یعنی نوح را به سوی قومش به رسالت برانگیختیم.

ان اندر، در اصل «بان اندر» بوده و حرف جرّ از اوّل «أن» که فعل را نصب می‌دهد حذف شده یعنی نوح را فرستادیم و به او گفتیم
«اندر، بترسان [قومت را] آن» ممکن است مفسره باشد زیرا در ارسال و فرستادن معنای قول وجود دارد.

أن اعبدوا الله همان دو احتمالی که در «أن اندر» گفته شد در این جمله نیز وجود دارد.

يَعْفِرُ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ «من» زایده و به قولی برای تبعیض است، یعنی گناهان گذشته شما را می‌آمرزد.

وَيُؤَخِّرْكُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّىٰ إِنَّ آيَةَ دَلَالَتِ بَرِّ وَجُودٍ وَاجِلٍ دَارِدٍ مِثْلَ آيَةِ خَدَا حَكْمٍ كَرْدَةٍ أَكْرَ قَوْمِ إِيمَانِ بِيَاوَرِنْدٍ هَزَارِ سَالِ عَمْرٍ كَنْنِدٍ وَ أَكْرَ بَهْ كَفْرِشَانِ

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۳۶

باقی بمانند در رأس نهصد سال هلاکشان سازد پس خداوند به آنان فرموده است ایمان بیاورید تا اجل و مرگ شما را تا زمان معین تأخیر بیندازد یعنی زمانی (هزار سال کامل) که خدای متعال نام برده و مهلتی قرار داده که به آن می‌رسید و از آن تجاوز نمی‌کنید. إِذَا جَاءَ لَا يُؤَخَّرُ آن گاه خداوند خبر داده که هر گاه آن مهلت برسد به تأخیر نمی‌افتد چنان که این زمان به تأخیر می‌افتد و برایتان گزیر و چاره‌ای نخواهد بود.

قَالَ رَبِّ إِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَ نَهَارًا يَعْنِي قَوْمِ خُودِ رَا هَمُوَارَهْ وَ بَا جَدِّتِ بِيِ أَنِ كَهْ دَرِ خُودِ سَسْتِي اِحْسَاسِ كَنْمِ، [به خدای یکتا] دعوت کردم.

فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِي إِلَّا فِرَارًا دَعْوَتِ مَنْ جَزْ بَرِ نَبْذِ يَرْفَتِنِ أَنَانِ وَ گَرِيزِ از دَعْوَتِ چِيزِي نِيفْزُودِ. دَعْوَتِ رَا عَامِلِ افْزُونِي گَرِيزِ قَرَارِ دَادَهْ يَعْنِي دَرِ هَنْگَامِ دَعْوَتِ نُوحِ عَلَيْهِ السَّلَامِ، فَرَارِشَانِ بِيَشْتَرِ مِي شَدِ نَظِيرِ اَيْنِ آيَهْ اسْتِ، آيَهْ فَرَادَتْهُمُ رِجْسًا إِلَىٰ رِجْسِهِمْ «پلیدی بر پلیدیشان افزود» (توبه/ ۱۲۵).

وَ إِنِّي كَلَّمَا دَعَوْتُهُمْ لَتَغْفِرَ لَهُمْ هَرِ گَاهِ ايشَانِ رَا فَرَاخُوانْدَمِ كَهْ از كَفْرِ خُويشِ تُوبَهْ كَنْنِدِ پَسِ گَنَاهَانِشَانِ رَا بِيخْشِي، خُداوند مَسَبِّ رَا كَهْ بَهْرَهْ مَنْدِي خَالِصِ أَنَهَاسْتِ ذَكَرِ كَرْدَهْ تَا رُويِ گَرْدَانْدِنِ أَنَهَا از نُوحِ عَلَيْهِ السَّلَامِ رَا زَشْتِ تَرِ جَلُوهْ دَهْدِ.

جَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ انْگِشْتَانِ خُودِ رَا دَرِ گُوشِها قَرَارِ دَادَنْدِ تَا سَخْنِ وَ دَعْوَتِ مَرَا نَشُونْدِ.

وَ اسْتَعْشَوْا ثِيَابَهُمْ وَ لِبَاسَهُيْشَانِ رَا بَرِ خُودِ پِيچِيدَنْدِ تَا مَرَا نَبِينَنْدِ وَ گُويِي مِي خُواستَنْدِ كَهْ لِبَاسَهُيْشَانِ أَنَهَا رَا بِيوشَانْدِ.

وَ أَصْرُوا وَ بَرِ كَفْرِ خُويشِ اِدَامَهْ دَادَنْدِ.

وَ اسْتَكْبَرُوا اسْتِكْبَارًا وَ دَرِ پِيرويِ كَرْدِنِ از مَنِ تَكْبَرِ وَرْزِيدَنْدِ، آوَرْدِنِ مَصْدَرِ بَرِ سَرِپِيچِي وَ اسْتِكْبَارِ فَرَاوَانِ أَنَهَا دَلَالَتِ دَارِدِ وَ آنِ رَا تَأْكِيدِ مِي كَنْدِ.

ثُمَّ إِنِّي دَعَوْتُهُمْ جِهَارًا نُوحِ عَلَيْهِ السَّلَامِ دَرِ دَعْوَتِ قَوْمِ خُودِ [به خدای یکتا] از [روشی] ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۳۷

آسانتر شروع کرد و به [روشی] دشوارتر پیش رفت چرا که آنان را در نهان نصیحت کرد و چون نپذیرفتند دوّمین بار آشکارا دعوت کرد و چون مؤثر واقع نشد سوّمین بار دعوت نهان و آشکار را با هم جمع کرد، [کلمه] ثمّ بر دور بودن حالات دعوت

دلالّت دارد زیرا دعوت آشکارا خشن تر از دعوت نهانی است و جمع میان دعوت نهان و آشکار از هر یک آن دو خشن تر است.

در اعراب «جهارا» چند وجه است:

۱- مصدر [و مفعول مطلق نوعی] برای «دعوتهم» از غیر جنس خودش است، چون دعوت آشکار یکی از دو نوع دعوت است از این رو به «دعوتهم» منصوب شده است چنان که «قرفصاء چنبا تمه زدن» به قعد منصوب می‌شود چون یکی از انواع نشستن است، یا برای این است که قصد نوح از دعوت آنها آشکار سخن گفتن با آنهاست.

۲- ممکن است صفت برای مصدر «دعوت» باشد، یعنی دعاء چهارا، که آن را آشکار سازی ۳- حال باشد یعنی مجاهرا در حالی که آشکار سازد.

فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ يَعْنِي بَرِ كَفْرَتَانِ وَ گَنَاهَانْتَانِ از خُدا آمْرُزْشِ بَخُواهِيدِ.

إِنَّهٗ كَانَ عَفَّارًا خُدا كَسِي رَا كَهْ آمْرُزْشِ بَخُواهِدِ مِي آمْرُزْدِ.

يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا گُويَنْدِ چُونِ اَصْرَارِ قَوْمِ نُوحِ بَرِ كَفْرِ وَ تَكْذِيبِ آنِ حَضْرَتِ پَسِ از چَنْدِينِ بارِ دَعْوَتِ، بَهْ طُولِ اِنْجَامِيدِ خُدا بَارَانِ رَا از أَنَانِ مَنَعِ فَرَمُودِ تَا مَالِها وَ فَرْزَنْدَانِشَانِ هَلَاكِ شَدَنْدِ، از اَيْنِ رُوسْتِ كَهْ خُدا بَهْ أَنَهَا وَعْدَهْ دَادِ كَهْ اِكْرَ اِيْمَانِ بِيَاوَرِنْدِ

خدا فراوانی نصیب آنها می‌کند و این تنگنای مالی را از آنها برطرف می‌سازد.
از حسن «۱» روایت شده که مردی به وی از خشکسالی شکایت کرد، وی گفت:

۱- منظور حسن بصری است و گر نه مفسر بزرگ، علیه السلام می‌آورد و شگفت است که مترجم محترم جلد ۲۵ تفسیر مجمع البیان در ذیل این روایت بر مفسر محترم که شخص حسن را معین نکرده

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۳۸

استغفار کن (از خدا آمرزش بخواه) دیگری از فقر به او شکایت کرد فرمود: استغفار کن دیگری از کمی نسل و دیگری از کمی درآمد زمینش شکایت کرد پس تمام آنها را به استغفار امر کرد ربیع بن صبیح [راوی] به حسن گفت: مردانی خدمت شما آمده و از هر باب شکایت کردند و سؤالات گوناگون داشتند و شما تمامشان را به استغفار امر کردید پس حسن آیه فوق را [در جواب او] تلاوت کرد «۱».

مردی از حضرت باقر علیه السلام پرسید و گفت: فدایت شوم من مردی ثروتمندم و فرزندی ندارم آیا چاره‌ای هست؟ فرمود: آری یک سال در آخر شب صد بار استغفار کن و اگر این عمل در شب از تو فوت شد در روز قضا کن، زیرا خدای متعال می‌فرماید: اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ، تا آخر آیه، «۲» «از پروردگار خود آمرزش بخواهید» (هود/ ۹۰).

مدرار بر وزن مفعال [صیغه مبالغه] و مذکر و مؤنث در آن یکسان است و منظور بارانی است که بسیار ریزان است.

مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَاراً ای کافران چرا به بزرگداشت خدا [از شما] امید ندارید، یعنی چرا در حال و وضعی نیستید که رد آن حال آرزو داشته باشید خدا شما را در بهشت، بزرگ و محترم بدارد «لله» شخص مورد احترام را توضیح می‌دهد و اگر پس از «وقار» می‌آمد صله آن می‌شد.

وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَاراً محلاً حال است و گویی فرموده است، ما لكم لا تؤمنون

اعتراض کرده است در صورتی که قرینه هست که منظور حسن بصری است - م.

۱- و عن الحسن، ان رجلا شكوا اليه الجذب فقال استغفر الله و شكوا اليه الفقر فقال استغفر الله و آخر قلته النسل و آخر قلته ريع ارضه فامرهم كلهم بالاستغفار فقال له الربيع بن صبيح، اتاك رجال يشكون ابوابا و يسألون انواعا فامرتهم كلهم بالاستغفار فتلا له الآية.

۲-

و سأل رجل الباقر عليه السلام فقال: جعلت فداك اني رجل كثير المال و ليس يولد لي ولد فهل من حيلة قال نعم: استغفر ربك سنة في آخر الليل مائة مرة فان ضيعت ذلك بالليل فاقضه بالنهار فان الله تعالى يقول: اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ الى آخر الآية.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۳۹

بالله، چرا به خدا ایمان نمی‌آورید با این که حال چنین است و خدا شما را چند بار آفریده است، اول از خاک آفرید، سپس از نطفه آن گاه علقه تا به صورت آفرینش دیگری ایجاد کرد و همین موجب ایمان آوردن است.

از ابن عباس روایت است که: چرا از عظمت و بزرگی خدا نمی‌ترسید و نیز از او نقل شده که چرا برای فرجام [کار خود] از خدا نمی‌ترسید زیرا که عاقبت و فرجام حال استواری کارها و ثابت شدن پاداش و کیفر است، «وقار» از «وقر» و به معنای ثابت شدن و استقرار یافتن است، بعضی گفته‌اند: به سبب حلم خدا و شتاب نکردنش به کیفر ترسی ندارید تا در نتیجه ایمان بیاورید.

[سوره نوح (۷۱): آیات ۱۵ تا ۲۸] ص: ۴۳۹

اشاره

أَلَمْ تَرَوْا كَيْفَ خَلَقَ اللَّهُ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا (۱۵) وَ جَعَلَ الْقَمَرَ فِيهِنَّ نُورًا وَ جَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجًا (۱۶) وَ اللَّهُ أَنْتَبَكُم مِّنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا (۱۷) ثُمَّ يُعِيدُكُمْ فِيهَا وَ يُخْرِجُكُمْ إِخْرَاجًا (۱۸) وَ اللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ بِسَاطًا (۱۹)
 لَتَسْلُكُوا مِنْهَا سُبُلًا فِجَاجًا (۲۰) قَالَ نُوحُ رَبِّ إِنَّهُمْ عَصَوْنِي وَ اتَّبَعُوا مَن لَّمْ يَزِدْهُ مَالَهُ وَ وَلَدَهُ إِلَّا خَسَارًا (۲۱) وَ مَكَرُوا مَكْرًا كَبِيرًا (۲۲) وَ قَالُوا لَا تَذَرُنَّ آلِهَتَكُمْ وَ لَا تَذَرُنَّ وَدًّا وَ لَا سُوَاعًا وَ لَا يَغُوثَ وَ يَعُوقَ وَ نَسْرًا (۲۳) وَ قَدْ أَضَلُّوا كَثِيرًا وَ لَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا ضَلَالًا (۲۴)
 مِمَّا خَطَبْتَهُمْ أُغْرِقُوا فَأَدْخَلُوا نَارًا فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْصَارًا (۲۵) وَ قَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَيَّ الْأَرْضَ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا (۲۶) إِنَّكَ إِن تَذَرَهُمْ يُضِلُّوا عِبَادَكَ وَ لَا يَلِدُوا إِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا (۲۷) رَبِّ اغْفِرْ لِي وَ لِيُؤْمِنُوا وَ لِيُؤْمِنُوا وَ لِيُؤْمِنُوا وَ لِيُؤْمِنُوا وَ لِيُؤْمِنُوا وَ لِيُؤْمِنُوا (۲۸)
 ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۴۰

ترجمه: ص: ۴۴۰

آیا نمی‌دانید چگونه خداوند هفت آسمان را یکی بالای دیگری آفریده؟ (۱۵)
 و ماه را در آسمانها مایه روشنایی، و خورشید را چراغ فروزانی قرار داده است. (۱۶)
 و خداوند شما را همچون گیاهی از زمین رویانید. (۱۷)
 سپس شما را به همان زمین باز می‌گرداند، و بار دیگر شما را خارج می‌سازد. (۱۸)
 و خداوند زمین را برای شما فرش گسترده‌ای قرار داد. (۱۹)
 تا از راههای وسیع و دره‌های آن بگذرید (و به هر نقطه می‌خواهید بروید). (۲۰)
 نوح (پس از نومیدی از هدایت آنها) عرض کرد پروردگارا!! آنها نافرمانی من کردند، و از کسانی پیروی نمودند که اموال و فرزندانشان چیزی جز زیانکاری بر آنها نیفزوده. (۲۱)
 و این (رهبران گمراه) مکر عظیمی به کار بردند. (۲۲)
 و گفتند: دست از خدایان و بت‌های خود بردارید، مخصوصاً بت‌های «ود» و «سواع» و «یغوث» و «یعوق» و «نسر» را رها کنید! (۲۳)
 و آنها گروه بسیاری را گمراه کردند خداوند!! ظالمان را جز گمراهی می‌فزا!! (۲۴)
 (آری سرانجام) همگی به خاطر گناهانشان غرق شدند، و در آتش دوزخ وارد شدند، و جز خدا یاورانی برای خود نیافتند. (۲۵)
 «نوح» گفت: پروردگارا! بر روی زمین احدی از کافران را زنده مگذار. (۲۶)
 چرا که اگر آنها را زنده بگذاری بندگان را گمراه می‌کنند، و جز نسلی فاجر و کافر به وجود نمی‌آورند. (۲۷)
 پروردگارا مرا بیامرز، و همچنین پدر و مادرم، و تمام کسانی را که با ایمان وارد خانه من شدند و تمام مردان و زنان با ایمان را [بیامرز] و ظالمان را جز هلاکت می‌فزا!! (۲۸)

تفسیر: ص: ۴۴۰

أَلَمْ تَرَوْا كَيْفَ خَلَقَ اللَّهُ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا خداوند اولاً به آنها (کفار) هشدار می‌دهد که در خودشان بیندیشند و ثانیاً در جهان و

شگفتیها و بدایعی که بر وجود صانعی دانا و توانا دلالت دارد تدبیر کنند.
وَجَعَلَ الْقَمَرَ فِيهِنَّ نُورًا و ماه را که در آسمان دنیاست وسیله روشنایی در شبها
ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۴۱

قرار داده است زیرا میان آسمانها از آن جهت که هر طبقه مانند قبه بالایی دیگری است، پیوند و ارتباط وجود دارد از این رو می توان گفت: در آنها چنین [حالتی] است چنان که گویند: در شهر چنین [وضعی] است در حالی که آن وضع در بعضی از نواحی شهر موجود است.

وَجَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجًا خورشید را چراغ فروزانی قرار داد که مردم دنیا در نور آن [اشیاء را] ببینند چنان که اهل خانه در نور چراغ آنچه را به دیدنش نیاز دارند می بینند در حالی که ماه مانند خورشید نیست و قدرت نور آن به قدرت نور خورشید نمی رسد «۱».
وَاللَّهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا خداوند «انبتکم» را استعاره برای آفریدن آورده است چنان که گویند: زرعک الله للخیر، خداوند خیر را در وجودت کشت کند [ایجاد کند] یعنی شما را آفرید پس شما آفریده شدید چه آفریدنی [نباتا مفعول مطلق نبتم است] یا «نباتا» به «انبتکم» منصوب شده چون معنای «نبتم» را در بر دارد.

ثُمَّ يُعِيدُكُمْ فِيهَا آن گاه شما را به زمین بر می گردانیم در حالی که مرده اید و در گور قرار می گیرید.
وَيُخْرِجُكُمْ إِخْرَاجًا در موقع زنده شدن مردگان شما را از زمین بیرون می آورد و با مصدر [اخراجا، مفعول مطلق تأکید] فعل را تأکید کرده و گویی فرموده است ناگزیر شما را از زمین بیرون می آورد.
وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ بِسَاطًا خدا زمین را برای شما بستری گسترده قرار داد که بر روی آن بغلتید چنان که شخص بر روی بستر خویش می غلتد.

سُبُلًا فِجَاجًا فجاج راه وسیع پراکنده است.

مَنْ لَمْ يَزِدْهُ مَالَهُ وَوَلَدَهُ إِلَّا خَسَارًا خداوند اموال و اولاد آنها را که در دنیا جز بر

۱- از تابش نور خورشید بر سطح ماه است که ماه نورانی است و گرگه ماه از خود نوری ندارد- م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۴۲

آبروی زاید آنان نمی افزاید خسارت آخرت شمرده و آن را نشانه‌ای قرار داده که بدان شناخته می شود و صفتی که ملازم آنهاست یعنی آنان از ثروتمندان گذشته که در رأس آنها بوده اند پیروی کرده و پیروی مرا رها کرده اند.

«و ولده» «و ولده» [به سکون (لام)] نیز قرائت شده است.

وَمَكْرُؤًا مَكْرًا كِبَارًا «مکروا» عطف بر «لم یزده» است و ضمیر جمع [در مکروا] به اعتبار معنای «من که جمع است» به «من» بر می گردد و منظور از مکر کنندگان همان رؤسا [ی قوم نوح] هستند و مکرشان حيله‌ای بود که نسبت به نوح کردند و مردم را از گوش دادن به سخنان آن حضرت مانع شدند. «کبارا» با تشدید و بدون تشدید قرائت شده است و «کبار» بزرگتر از کبار است «۱».

وَقَالُوا لَا تَدْرُنَّ آلِهَتَكُمْ بزرگان قوم به دیگران گفتند: خدایاتان (بتها) را رها نسازید.

وَلَا تَدْرُنَّ وَدًّا «ودا» به ضم و فتح (واو) هر دو قرائت شده است بتهایی که نام برده شده اند در نزد قوم نوح بزرگترین بتهایشان بوده است از این رو خداوند پس از «لا- تَدْرُنَّ آلِهَتَكُمْ» مخصوصاً آنها را نام برده است، این بتها به عربها منتقل شد پس «ود» از قبیله کلب، و «سواع» از قبیله همدان و «یغوث» از قبیله مذحج، و «یعوق» از قبیله مراد و «نسر» از قبیله حمیر بود از این رو [بعضی از] عربها عبد ود و عبد یغوث نامیده شده اند.

وَقَدْ أَضَلُّوا كَثِيرًا ضَمِير «اضلوا» به رؤسا [ای قوم نوح] بر می‌گردد یعنی آنان در گذشته بسیاری از قوم نوح را گمراه کردند، یا با گمراه کردن آنها گروه زیادی را گمراه کردند.

۱- مانند سه کلمه مذکور است کلمات: عجیب، عجاب، عجاب، حسن - حسان - حسان ترجمه تفسیر مجمع البیان، ج ۲۵، ص ۳۴۳-۴۴۳.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۴۳
وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا ضَلَالًا «وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ» عطف بر «رَبِّ إِنَّهُمْ عَصَوْنِي» است، یعنی نوح عرض کرد پروردگارا آنان مرا نافرمانی می‌کنند و گفت: بر ستمگران جز گمراهی می‌افزاید، در معنای «ضلال» دو وجه است:

۱- این که خوار شوند و خدا الطاف خود را از آنها بر دارد چون بر کفرشان مصمم هستند و از ایمان آوردنشان ناامید است.
۲- مقصود این است که هلاک و نابود شوند مانند آیه: وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا «و بر ستمکاران جز هلاکت و نابودی می‌افزاید» (نوح/ ۲۸).

مِمَّا خَطَبْتَهُمْ أُغْرِقُوا تَقْدِيم «مِمَّا خَطَبْتَهُمْ» بر «اغرقوا» برای توضیح این مطلب است که غرق کردن آنها و داخل کردنشان به دوزخ فقط به خاطر گناهانشان بوده است.

«خطبتهم» با همزه «خطبتهم» با قلب شدن همزه به (یاء) و ادغام در آن، و خطایاهم نیز قرائت شده است. «ما» در «مما» زایده است. فَأَدْخَلُوا نَارًا فَعَل «فادخلوا» را با «فاء» آورده چرا که گویی دخول آنان در آتش در پی غرق شدنشان می‌باشد و گویی وارد دوزخ شده‌اند چون ورودشان به دوزخ نزدیک است یا مقصود عذاب قبر است [که بلافاصله پس از غرق شدن خواهد بود].
از ضحاک روایت است که: از سویی غرق می‌شدند و از سویی می‌سوختند «۱».
در نکره آوردن کلمه «نار» دو وجه است:

۱- به منظور بزرگ بودن آن ۲- برای این که خداوند سبحان برای آنان نوعی از آتش مهیّا کرده است.
مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا دَيَّارًا فقط در نفی عام استعمال می‌شود گویند: ما بالذّار ديار،

۱- و عن الضحاک، کانوا یغرقون من جانب و یحرقون من جانب.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۴۴

هیچ کس در خانه نیست، ديار، بر وزن فاعل از «دور» و اصل آن «دیوار» بوده است، و هر تغییری که در اصل «سید و هین» داده شده در آن نیز اعمال شده است «۱». و اگر بر وزن فعال باشد «دوار» می‌شود.

وَلَا يَلْتَدُوا إِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا حضرت نوح این سخن را پس از آن گفت که خداوند به او خبر داد [ای نوح] از قومت جز همانها که ایمان آورده‌اند کسی ایمان نمی‌آورد و مؤمنی از آنان متولّد نمی‌شود و خدا چهل سال پیش از عذاب رحم زنانشان را سترون و پشت مردانشان را خشک کرد و در هنگام عذاب کودکی در میان آنها نبود از این رو حضرت نوح علیه السلام بر آنان چنین نفرینی کرد و معنای آیه این است کسی از آنها متولّد نشود مگر این که بزودی کافر و گنهکار شود و خداوند آنها را به صفتی وصف کرد که بعدها دارا می‌شدند مانند گفتار معصوم علیه السلام هر کس در جنگ کسی را بکشد سلاح و لباسش مال اوست.
رَبِّ اغْفِرْ لِي وَ لِوَالِدَيَّ پروردگارا، مرا و پدر و مادرم را ببامرز.

نام پدر نوح علیه السلام ملک بن متوشارخ و نام مادرش شمخا دختر انوش ضبط شده و هر دو مؤمن بودند.

وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِي وَ هَر كَس دَاخِل خَاَنَهَام يَا مَسْجِدَم وَ بَه قَوْلِي كَشْتِي مَن شَوْد، ببامرز در اول دعا را مخصوص کسانی قرار داد که

به او پیوسته بودند چون آنها به دعای نوح علیه السلام سزاوارتر بودند آن گاه همه مردان و زنان مؤمن را دعا کرد.
وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا بِرِ ستمکاران جز هلاکت و نابودی میفزاید.

۱- سید در اصل سیود بوده و به قاعده: اذا اجتمعت الواو والياء في كلمة واحدة و الاولى منهما ساكنة قلبت الواو ياء و ادغمت، و او قلب به (ياء) و در (ياء) ادغام شده و به صورت سید در آمده است.
همین قاعده در (دیار) که اصلش (دیوار) بوده و نیز در هین که اصلش (هیون) بوده اجرا می‌شود- م.
ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۴۵

سوره جن ص: ۴۴۵

اشاره

مکی است و بیست و هشت آیه دارد.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۴۴۵

در حدیث ابی (بن کعب) آمده است: کسی که سوره جن را بخواند خداوند به عدد هر جتی که محمد صلی الله علیه و آله را تصدیق و تکذیب کرده ثواب بنده آزاد کردن به او بدهد (۱).
از حضرت صادق علیه السلام روایت شده: کسی که سوره «قل اوحی» را بسیار تلاوت کند در دنیا از چشم زخم و جادو و حيله و آزار جنیان چیزی به او نرسد و [در بهشت] با محمد و آل محمد صلی الله علیه و آله خواهد بود (۲).

[سوره الجن (۷۲): آیات ۱ تا ۱۵] ص: ۴۴۵

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
قُلْ أُوْحَىٰ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا (۱) يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا (۲) وَ أَنَّهُ تَعَالَى جَدُّ رَبِّنَا مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا (۳) وَ أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ سَفِيهُنَا عَلَى اللَّهِ شَطَطًا (۴)
وَ أَنَّا ظَنَّنَا أَنَّ لَنْ تَقُولَ الْإِنْسُ وَ الْجِنُّ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا (۵) وَ أَنَّهُ كَانَ رِجَالٌ مِّنَ الْإِنْسِ يَعُوذُونَ بِرِجَالٍ مِّنَ الْجِنِّ فَزَادُوهُمْ رَهَقًا (۶) وَ أَنَّهُمْ ظَنُّوا كَمَا ظَنَنْتُمْ أَنَّ لَنْ يَبْعَثَ اللَّهُ أَحَدًا (۷) وَ أَنَّا لَمَسْنَا السَّمَاءَ فَوَجَدْنَاهَا مُلْتَثِّمَاتٍ حَرَسًا شَدِيدًا وَ شُهَبًا (۸) وَ أَنَّا كُنَّا نَقْعُدُ مِنْهَا مَقَاعِدَ لِلسَّمْعِ فَمَنْ يَسْمَعِ الْآنَ يَجِدْ لَهُ شِهَابًا رَّصَدًا (۹)
وَ أَنَّا لَا نَدْرِي أَ شَرٌّ أُرِيدَ بِمَنْ فِي الْأَرْضِ أَمْ أَرَادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَدًا (۱۰) وَ أَنَّا مِنَّا الصَّالِحُونَ وَ مِنَّا دُونَ ذَلِكَ كُنَّا طَرَائِقَ قَدَدًا (۱۱) وَ أَنَّا ظَنَّنَا أَنَّ لَنْ نُعْجِزَ اللَّهَ فِي الْأَرْضِ وَ لَنْ نُعْجِزَهُ هَرَبًا (۱۲) وَ أَنَّا لَمَّا سَمِعْنَا الْهُدَى آمَنَّا بِهِ فَمَنْ يُؤْمِنُ بِرَبِّهِ فَلَا يَخَافُ بَخْسًا وَ لَا رَهَقًا (۱۳) وَ أَنَّا مِنَّا الْمُسْلِمُونَ وَ مِنَّا الْقَاسِطُونَ فَمَنْ أَسْلَمَ فَأُولَئِكَ تَحَرَّوْا رَشَدًا (۱۴)
وَ أَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا (۱۵)

فی حدیث ابی (بن کعب): و من قرأ سورة الجنّ اعطى بعدد كل جنّ صدق بمحمد صلى الله عليه وآله و كذب به عتق رقبة.

۲- و

عن الصادق عليه السلام: من اكثر قراءة قل اوحى لم يصبه في حياته شيء من اعين الجنّ و لا من نفثهم و كيدهم و كان مع محمد و آله عليهم السلام.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۴۶

ترجمه: ص: ۴۴۶

به نام خداوند بخشنده بخشایشگر

بگو به من وحی شده است که جمعی از «جنّ» به سخنانم گوش فرا داده‌اند، سپس گفته‌اند: ما قرآن عجیبی شنیده‌ایم. (۱)

که به راه راست هدایت می‌کند، لذا ما به آن ایمان آورده‌ایم، و هرگز احدی را شریک پروردگاران قرار نمی‌دهیم. (۲)

و این که بلند است مقام با عظمت پروردگار ما، و او هرگز برای خود همسر و فرزندی انتخاب نکرده است. (۳)

و این که سفیهان ما درباره خداوند سخنان ناروا می‌گفتند. (۴)

و این که ما

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۴۷

گمان می‌کردیم که انس و جن هرگز بر خدا دروغ نمی‌بندند. (۵)

و این که مردانی از بشر به مردانی از جنّ پناه می‌بردند، و آنها سبب افزایش گمراهی و طغیانشان می‌شدند. (۶)

و این که آنها گمان کردند، همان گونه که شما گمان می‌کردید که خداوند هرگز کسی را (به نبوت) مبعوث نمی‌کند. (۷)

و این که ما آسمان را جستجو کردیم و همه را پر از محافظان قوی و تیرهای شهاب یافتیم! (۸)

و این که ما پیش از این به استراق سمع در آسمانها می‌نشستیم، اما اکنون هر کس بخواهد استراق سمع کند شهابی را در کمین

خود می‌یابد! (۹)

و این که ما (با این اوضاع و احوال) نمی‌دانیم آیا اراده شری درباره اهل زمین شده یا پروردگارش اراده کرده است آنها را هدایت

کند. (۱۰)

و این که در میان ما افرادی صالح و افرادی غیر صالحند، و ما گروه‌های متفاوتی هستیم. (۱۱)

و این که ما یقین داریم هرگز نمی‌توانیم بر اراده خداوند در زمین غالب شویم، و نمی‌توانیم از پنجه قدرت او فرار کنیم. (۱۲)

و این که ما هنگامی که هدایت قرآن را شنیدیم به آن ایمان آوردیم، و هر کس به پروردگارش ایمان بیاورد نه از نقصان می‌ترسد

و نه از ظلم. (۱۳)

و این که گروهی از ما مسلمان، و گروهی ظالمند، هر کس اسلام را اختیار کند راه راست را برگزیده. (۱۴)

و اما ظالمان آتشگیره دوزخند! (۱۵)

تفسیر: ص: ۴۴۷

قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ «أنه» به فتح [اَوَّل] است چون فاعل «اوحى» است.

إِنَّا سَمِعْنَا «أنا» به كسر [اَوَّل] است چون مبتدا است و پس از ماده قول حکایت شده و بقیه بر این دو حمل می‌شود پس آنچه به وحی

مربوط می‌شود به فتح [اول] و آنچه از قول جنّ است به کسر [اول] خوانده می‌شود و تمام آیاتی که در آن «ان» به کار رفته از قول جنیان است جز دو تای آخر، و أَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ، و أَنَّهُ لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللَّهِ، و هر کس در تمام موارد «ان» را به فتح [اول] خوانده آنها را بر محلّ جارو

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۴۸

مجرور «آمتنا به» عطف کرده است گویی چنین گفته شده: صدقنا به و صدقنا انه تعالى جد ربنا و انه كان يقول سفينا و همچنين باقى موارد.

نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ گروهی از جنیان بین سه تا ده نفر، بعضی گفته‌اند:

این جنیان از بنی شیصوان بوده و از نظر عدد بیشترین جنیان بوده‌اند و تمام لشکریان ابلیس همانهايند. بعضی گفته‌اند: هفت نفر از جنیان نصیبین بودند که به پیامبر صلی الله علیه و آله ایمان آوردند و حضرت آنها را پیش دیگر جنیان گسیل داشت پس گفتند: انا سمعنا، یعنی هنگامی که به سوی قوم خود بازگشتند به آنان گفتند: ما شنیدیم مانند آیه: فَلَمَّا قُضِيَ وَلَوْ إِلَى قَوْمِهِمْ مُنْذِرِينَ قَالُوا يَا قَوْمَنَا إِنَّا سَمِعْنَا كِتَابًا «و هنگامی که پایان گرفت به سوی قوم خود بازگشتند و آنها را انداز کردند. گفتند: ای قوم! ما کتابی را استماع کردیم [که بعد از موسی نازل شده]». (احقاف / ۲۹ - ۳۰).

قُرْآنًا عَجَبًا قرآنی نوآفرین بر خلاف سخن آفریدگان که در آن دلیلهای اعجاز اقامه شده است، عجب، مصدری است که بجای عجیب آمده و آن چیزی است که از حدّ نظایر و همانندهای خود خارج باشد.

يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ این قرآن [انسانها را] به حق یا به توحید و ایمان دعوت می‌کند.

فَأَمَّا بِهِ ضَمِير «به» به قرآن بر می‌گردد و چون ایمان آوردن به قرآن ایمان به یگانگی خداست گفتند:

وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا یعنی به حالت شرک سابق خود بر نمی‌گردیم. ممکن است ضمیر «به» به خدا برگردد چون «بربنا» آن را تفسیر می‌کند.

وَأَنَّهُ تَعَالَى جَدُّ رَبِّنَا یعنی پروردگار ما بزرگتر از آن است که فرزند و رفیق برگزیند «جدّ» از جدّ فلان فی عینی، فلانی در چشمم بزرگ آمد، گرفته شده است.

بعضی گفته‌اند: یعنی پروردگار ما بی نیاز است و قدرت و سلطنت دارد، در این صورت «جدّ» به معنای استعاری اش دولت و اقبال است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۴۹

مَا اتَّخَذَ صَاحِبَهُ وَلَا وَلَدًا این آیه بیان برای آیه قبل است:

وَأَنَّهُ كَانَ يَقُولُ سَفِيهُنَا منظور از سفیه ابلیس یا جنیان متمردند که سخنی دور از حقیقت گفتند و آن دروغ گفتن در توحید و عدل (خدا) است «۱». شطط، به معنای تجاوز از اندازه است و از همین ماده است، اشطّ فی القول، هر گاه از گفتار دور شود، یعنی سخنی را می‌گوید که ذاتا بعید است چون در آن بسیار [از حقیقت] دور شده است و آن سخن [دور از حقیقت] نسبت دادن رفیق و فرزند به خداست.

وَأَنَّا ظَنَنَّا أَنْ لَنْ نَقُولَ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ ما گمان داشتیم که هیچ کس از جنیان و آدمیان به خدا دروغ نمی‌بندد و راجع به خدا سخنی ناحق و ناروا نمی‌گوید و هر چه را به خدا نسبت می‌دادند تصدیق می‌کردیم تا به وسیله قرآن دروغگویی آنان بر ما آشکار شد.

«کذبا» سخنی که در آن دروغ باشد، نصب «کذبا» بنا بر مصدر بودن است، زیرا دروغ قسمتی از گفتار و نوعی از آن است. «لن نقول» [از باب تفعیل و با (واو) مشدّد] قرائت شده و بنا بر این قرائت «کذبا» مصدری است که بجای «نقول» قرار گرفته است زیرا «نقول» [مصدر باب تفعّل] فقط به معنای سخن دروغ است.

وَ أَنَّهُ كَانَ رِجَالًا مِّنَ الْإِنْسِ يَعُوذُونَ بِرِجَالٍ مِّنَ الْجِنِّ هَرَّاهُ مِنْ عَرَبِيَّاتٍ، شَبَّ فِي بِيَابَانِي مَنَزَلٌ مِّمِّي كَرَدٌ وَ بَرَّ جَانَشِ بِيَمِّي دَاسْتِ مِي كَفْتِ: اعوذ بسید هذا الوادی من سفهاء قومه، به بزرگ این بیابان از شر نادانهای قومش پناه می‌برم، و مقصودش جنیان و بزرگشان بوده است.

فَزَادُوهُمْ رَهَقًا پَسِ جَنِّيَانِ بَا فَرِيْبِ دَادِنِ وَ كَمَرَاهِ كَرْدِنِ آدَمِيَانِ كَنَاهِي بِرِ كَنَاهَانِ

۱- در متن جوامع، چاپ سنگی، ص ۵۱۲، سطر آخر آمده است: علی الله شططا ای بعیدا من القول و هو الكذب فی التوحيد و العدل [مبهم بودن عبارت روشن است] و در متن مجمع البیان آمده است: و قيل شططا، ای قولاً بعیدا من الحق و هو الكذب فی التوحيد و العدل، مجمع البیان، چاپ سنگی، ص ۳۶۸، سطر آخر و سخن مصنف (ره) در نقل از مجمع و کشف چنین ابهاماتی دارد و باید دقت شود- م. [.....]

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۵۰

آنها افزودند، چرا که آدمیان به جنیان پناه می‌بردند، یا مقصود این است که آدمیان بر طغیان و تکبر جنیان افزودند چون به آنها پناه می‌بردند [و می‌گفتند: اعوذ بسید هذا الوادی الخ و چون این سخن آدمیان را می‌شنیدند تکبر می‌ورزیدند].

(جنیان) می‌گفتند: بر جن و انس سروری یافتیم. «رهق» همخوابگی با محرماهست.

وَ أَنَّهُمْ ظَنُّوا كَمَا ظَنَنْتُمْ آدَمِيَانِ پَنْدَاسْتَنَدِ چَنَانِ كِه شَمَا پَنْدَاسْتِيدِ وَ اَيْنِ سَخْنِ جَنِّيَانِ اسْتِ كِه بَرَخِي اَز أَنَّهُا بِه بَرَخِي مِي كَوِينَد. بَعْضِي كَفْتَه‌اَنَد: اَيْنِ دُو آيَه اَز جَمَلَه آيَاتِ وَحِي اسْتِ وَ ضَمِيرِ دَر «وَ أَنَّهُمْ ظَنُّوا» بِه جَنِّ بَر مِي كَرَدَدِ وَ خَطَابِ دَر «كَمَا ظَنَنْتُمْ» بِه كَفَّارِ قَرِيْشِ اسْتِ.

وَ أَنَا لَمَسْنَا السَّمَاءَ «لمس» به معنای مس و دست کشیدن و استعاره از طلب است زیرا مس کننده در طلب چیزی است و جستجو می‌کند تا به آن برسد. شاعر می‌گوید:

مَسْنَا مِنَ الْآبَاءِ شَيْئًا وَ كَلْنَا اِلَى نَسَبِ فِي قَوْمِهِ غَيْرِ وَاضِحٍ «۱»

لمسه، التمسه، تلمسه مانند طلبه، اطلبه، تطلبه است، یعنی خواستیم به آسمان برسیم و سخن فرشتگان را بشنویم. فَوَجَدْنَاهَا مَلِيَّتٌ حَرَسًا شَدِيدًا آسْمَانِ رَا پَرَازِ مَحَافِظَانِ سَخْتِ وَ خَشْنِ يَافْتِيمِ «حرس» اسم مفرد است مانند «خدم» به معنای حراس و خدام [به صیغه مبالغه] از این رو به صفت شدید متصف شده است و نظیر آن است: أَخْشَى رَجِيْلًا اَوْ رَكِيْبًا غَادِيَا زِيْرَا رَجَلِ وَ رَكْبِ دُو مَفْرَدِنْدِ بِه مَعْنَايِ «رَجَالِ» وَ «رَكَابِ» هَسْتَنَد.

۱- شعر از یزید بن حاکم کلابی است: (مسننا به معنای «نلنا» و مجاز مرسل است، تمام ما در قوم خود از سوی پدران به تباری رسیدیم که هیچ کدامشان پست نیستند و ما در تفاخر به پدران برابریم، تفسیر کشف، ج ۴، ص ۶۲۴-م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۵۱

«رصد» در این کلمه دو وجه است:

۱- جمع «راصد» است مانند «حرس» که جمع حارس است یعنی دارای شهابهایی هستند که برای رجم کردن در کمین‌اند و آنان فرشتگانی هستند که شیطانها را با شهابها رجم می‌کنند.

۲- «رصد» صفت شهاب و به معنای «راصد» است یعنی شهابهایی می‌یابند که برای رجم کردن در کمین هستند، قول صحیح این است که رجم به وسیله ستارگان پیش از مبعث پیامبر خدا صلی الله علیه و آله نیز بوده است و در اشعار عرب آمده است بشیر گوید:

و العیر یرهبها الغبار و جحشها ینقضّ خلفهما انقضاض الکوکب «۱» ولی شیطانها گاه استراق سمع می‌کردند و چون پیامبر صلی الله علیه و آله مبعوث شد رجم فزونی یافت و بکلی مانع استراق سمع شیاطین شد. از معمر روایت است که به زهری گفتم: آیا شیاطین در جاهلیت به وسیله ستارگان رجم می‌شدند؟ گفت آری گفتم: آیا در این آیه نگریده‌ای؟ نقعد منها مقاعد زهری گفت: از زمان بعثت پیامبر صلی الله علیه و آله کار رجم شدت یافته است. «۲» و در کلمه «ملت» دلالت است بر این که آنچه پدید آمده همان پر بودن مواضع نگهبانان و بسیاری آنهاست و همچنین است نقعد منها مقاعد، یعنی بعضی از محلّهای نشستن را خالی از نگهبانان و شهابها می‌یافتیم ولی اکنون تمام آنها پر شده است و همین بود که آنها را وا داشت تا به شهرها سر زدند و از وجود پیامبر خدا صلی الله علیه و آله مطلع شدند و قرائتش را شنیدند.

۱- الاغ وحشی ماده خود را ملزم می‌کند که در راه رفتن در پی او برود و کزه‌اش در پشت سرش بسرعت تیر شهاب می‌دود، و غباری کشیده شده بر بالای آنها بلند شده، تفسیر کشاف، ج ۴، ص ۶۲۵-م.
۲- و عن معمر قلت للزهری أکان یرمی بالنجوم فی الجاهلیة قال نعم، قلت ازایت قوله و انا کنا نقعد منها مقاعد قال غلظ و شدّ امرها حین بعث النبی صلی الله علیه و آله.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۵۲

وَأَنَا لَا نَدْرِي أَشَرٌّ أُرِيدُ بِمَنْ فِي الْأَرْضِ [پس از شنیدن قرائت محمد صلی الله علیه و آله] گفتند چرا این پدیده یعنی رجم فراوان و ممنوعیت کلی از استراق سمع، به وجود آمده است می‌گوییم: این پدیده بوجود نیامده مگر آن که خبر برای اهل زمین چیزی خواسته است و از دو صورت بیرون نیست یا شرّ است یا هدایت یعنی یا عذاب است یا رحمت.
وَأَنَا مِمَّا الصَّالِحُونَ وَمِمَّا دُونَ ذَلِكَ بَعْضٌ أَمْ نِيكٌ وَ پرهیزکارند و بعضی از ما در درجه پایین‌تری از درجه صالحان هستیم، پس موصول در جمله حذف شده است.

و آنان کسانی‌اند که در خیر و صلاح متوسّطند یا مقصودشان افراد بدکار است.
كُنَّا طَرِائِقَ قَدَدًا یعنی ما دارای مذهبهای گوناگون بودیم و این توضیح همان تقسیمی است که در آیه مطرح شده است. یا ما در راههای گوناگون بودیم مانند:
كما عسل الطريق الثعلب

«۱» یا در اصل، کانت طرائقنا قدا قدا بوده و مضاف (طرائق) حذف شده و ضمیر مضاف الیه بجای آن نشسته است «قده» از «قد» است همان طور که «قطعه» از «قطع» است.

فِي الْأَرْضِ وَلَنْ نُعْجِزَهُ هَرَبًا «فِي الْأَرْضِ» و «هربا» هر دو حال‌اند، یعنی در هر جای زمین باشیم خدا را عاجز نمی‌کنیم و اگر از زمین به آسمان هم بگریزیم موجب ناتوانی خدا نمی‌شود، بعضی گفته‌اند: یعنی اگر خدا درباره ما اراده‌ای نکند در زمین او را نمی‌توانیم عاجز کنیم، و اگر در زمین در طلب ما باشد نمی‌توانیم موجب عجز او شویم، ظنّ به معنای یقین است، این بود توصیف جنیان و حالات و عقاید آنها

۱- لدن بهزّ الکفّ یعسل متنه فیه کما عسل الطريق الثعلب، شعر از ساعده بن جویه است، وی نیزه‌ای را وصف می‌کند که نرم است و کمرش بر اثر حرکت در دست لرزان است همان طور که در راه مضطرب است عسل الطريق در اصل، عسل فی الطريق بوده و حرف جرّ به قرینه لفظی حذف شده است، کشاف، ج ۲، ص ۹۲-م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۵۳

پس بعضی از آنها نیک و بعضی بد و بعضی متوسطند و عقیده‌شان این است که خدا نیرومند است و از هیچ مطلبی عاجز نیست و راه‌گریزی هم از او وجود ندارد.

وَ أَنَا لَمَّا سَمِعْنَا الْهُدَىٰ آمَنَّا بِهِ چون قرآن هدایتگر را شنیدیم به آن ایمان آوردیم.

فَمَنْ يُؤْمِنُ بِرَبِّهِ فَلَا يَخَافُ بَخْسًا وَلَا رَهَقًا پس کسی که به پروردگارش ایمان بیاورد از نقصان و کاستی ثوابی که استحقاق دارد نمی‌ترسد و نیز از این که ستمی به او برسد بیمی ندارد، بعضی گفته‌اند: نمی‌ترسد که از حسناتش کاسته و بر گناهانش افزوده شود. این مطلب از ابن عباس و حسن و قتاده روایت شده است، دلیل داخل شدن (فاء) بر فعل [مرفوع لا یخاف]، این است که جمله در تقدیر مبتدا و خبر است و اگر چنین نبود البتّه خداوند «لا یخف» می‌فرمود، و فایده آوردن «فاء» و تقدیر گرفتن ابتدا این است که دلالت کند مؤمن بیقین اهل نجات است و نجات ویژه اوست نه دیگری.

وَ أَنَا مِنَّا الْمُسْلِمُونَ وَمِنَّا الْقَاسِطُونَ بعضی از ما در برابر امر خدا تسلیم و مطیع اویم، و بعضی از ما کافر و از راه حق منحرفیم. فَمَنْ أَسْلَمَ فَأُولَئِكَ تَحَرَّوْا رَشَدًا پس آنان که تسلیم شدند تنها به هدایت روی آورده و هدفشان رسیدن به حق بود. أَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا

امّا کافران و منحرفان از حق همیشه دوزخند و دوزخ با آنها بر افروخته می‌شود و آنها را می‌سوزاند چنان که آتش همیشه را می‌سوزاند.

روایت شده که چون حجاج خواست سعید بن جبیر را به قتل برساند پرسید:

عقیده‌ات درباره من چیست؟ سعید گفت: قاسط و عادل، جماعت (حاضر) گفتند: چه نظر خوبی داد! حجاج گفت: نادانها او مرا ستمگر و مشرک نامید و آیه شریفه

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۵۴

و اما القاسطون تا آخر آیه و ثمّ الذین کفروا برّهم يعدلون، را تلاوت کرد «۱».

[سوره الجن (۷۲): آیات ۱۶ تا ۲۸] ص: ۴۵۴

اشاره

وَ أَنْ لَوْ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَأَسْقَيْنَهُمْ مَاءً غَدَقًا (۱۶) لِنَفْسِهِمْ فِيهِ وَ مَنْ يُعْرِضْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِ يَسْلُكْهُ عَذَابًا صَعَدًا (۱۷) وَ أَنْ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا (۱۸) وَ أَنَّهُ لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللَّهِ يَدْعُوهُ كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَدًا (۱۹) قُلْ إِنَّمَا أَدْعُوا رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِهِ أَحَدًا (۲۰)

قُلْ إِنِّي لَا أَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا رَشَدًا (۲۱) قُلْ إِنِّي لَنْ يُجِيرَنِي مِنَ اللَّهِ أَحَدٌ وَ لَنْ أَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا (۲۲) إِلَّا بَلَاغًا مِنَ اللَّهِ وَ رِسَالَاتِهِ وَ مَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ فَإِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَا أَبَدًا (۲۳) حَتَّىٰ إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ أَضَعُفٌ نَاصِرًا وَ أَقْلٌ عَدَدًا (۲۴) قُلْ إِنْ أَدْرَىٰ أَقْرَبُ مَا تُوعَدُونَ أَمْ يَجْعَلُ لَهُ رَبِّي أَمَدًا (۲۵)

عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَىٰ غَيْبِهِ أَحَدًا (۲۶) إِلَّا مَنْ ارْتَضَىٰ مِنْ رَسُولٍ فَإِنَّهُ يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ رَصِيدًا (۲۷) لِيَعْلَمَ أَنْ قَدْ أَبْلَغُوا رَسُولَاتِ رَبِّهِمْ وَ أَحَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ وَ أَحْصَىٰ كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا (۲۸)

ترجمه: ص: ۴۵۴

و اگر آنها (جن و انس) بر طریقه (ایمان) استقامت ورزند ما آنها را با آب فراوان سیراب می‌کنیم. (۱۶)

هدف این است که ما آنها را با این نعمت فراوان بیازماییم و هر کس از ذکر پروردگارش روی

۱- روی ان سعید بن جبیر لما اراد الحجاج قتله قال ما تقول فیّ، قال قاسط و عادل، فقال القوم و ما احسن ما قال فقال الحجاج یا جهله انه سمانی ظالما مشرکا و تلالهم و اما القاسطون الایه، ثم الذین کفروا برّبهم يعدلون.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۵۵

گردان شود خدا او را به عذاب شدید و روز افزونی گرفتار می‌سازد. (۱۷)

و این که مساجد از آن خداست، در این مساجد احدی را با خدا نخوانید؟ (۱۸)

و این که هنگامی بنده خدا (محمّد صلی الله علیه و آله به عبادت) بر می‌خاست و او را می‌خواند گروهی سخت اطراف او جمع می‌شدند. (۱۹)

بگو تنها پروردگارم را می‌خوانم، و هیچ کس را شریک او قرار نمی‌دهم. (۲۰)

بگو: من مالک زیان و هدایتی برای شما نیستم. (۲۱)

بگو: (اگر من بر خلاف فرمانش رفتار کنم) هیچ کس مرا در برابر او پناه نمی‌دهد و پناهگاهی جز او نمی‌یابم. (۲۲)

تنها وظیفه من ابلاغ از سوی خدا، و رساندن رسالات اوست و هر کس نافرمانی خدا و رسولش کند آتش دوزخ از آن اوست، جاودانه در آن می‌ماند. (۲۳)

(این کار شکنی کفار هم چنان (ادامه می‌یابد) تا زمانی که آنچه را به آنها وعده داده شده ببینند، آن گاه می‌دانند چه کسی یاورش ضعیفتر و جمعیتش کمتر است. (۲۴)

بگو من نمی‌دانم آنچه به شما وعده داده شده نزدیک است، یا پروردگارم زمانی برای آن قرار می‌دهد؟! (۲۵)

عالم به غیب اوست، و هیچ کس را بر اسرار غیبش آگاه نمی‌سازد. (۲۶)

مگر رسولانی که آنها را برگزیده است و مراقبتی از پیش رو و پشت سر برای آنها قرار می‌دهد. (۲۷)

تا بداند پیامبرانش رسالت‌های پروردگارش را ابلاغ کرده‌اند، و او به آنچه نزد آنهاست احاطه دارد، و هر چیزی را احصا کرده است. (۲۸)

تفسیر: ص: ۴۵۵

وَ أَنْ لَوْ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ «ان» مخففه از مثقله است ای اوحی الیّ انه، یعنی به من وحی شده است که- ضمیر [انه] برای شأن و حدیث است- اگر جنّ و انس بر روش ایمان استقامت می‌ورزیدند البتّه به آنان نعمت می‌دادیم و روزی آنها را وسعت می‌بخشیدیم.

لَأَسْقِيَنَّهُمْ مَاءً غَدَقًا آوردن «ماء غدق، آب باران فراوان» برای این است که آب

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۵۶

اصل زندگی و وسعت رزق است.

لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ أَنان را می‌آزمایم که شکر آنها در برابر نعمتها چگونه است، و نظیر آن است آیه وَ لَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التَّوْرَةَ وَ الْإِنْجِيلَ، تا، لَمَّا كَلَّمُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ «و اگر آنها تورات و انجیل و آنچه بر آنها از طرف پروردگارش نازل شده (قرآن) را بر پا دارند از آسمان و زمین روزی خواهند خورد» (مائده/ ۶۶).

از حضرت باقر علیه السلام درباره استقامت، روایت شده که فرمود: به خدا سوگند، استقامت همین (عقیده) است که شما بر آن

هستید سپس این آیه را تلاوت فرمود «۱».

از حضرت صادق علیه السلام روایت است که فرمود: معنای [ماء غدقا] این است که به آنها علم بسیار خواهیم داد که از ائمه علیهم السلام بیاموزند «۲».

وَمَنْ يُعْرِضْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِ هُرَّ كَسْرٌ مِنْهُ يَوْمَ يَعْتَبِرُ
يَسْئَلُكَهُ أَوْ رَأَى فِي عَذَابٍ وَارِدٍ خَوَّاهُ كَرْدٌ وَاصِلٌ أَنْ «يسلکه فی عذاب» بوده مانند: مَا سَيَلَّكُمْ فِي سَقَرٍ «چه عملی شما را به عذاب دوزخ در افکند؟» (مدثر / ۴۲).

و متعدی بودنش دو وجه دارد:

۱- با حذف حرف جرّ و ایصال فعل به آن، به دو مفعول متعدی شده است.

۲- متعدی شدنش به خاطر در برداشتن معنای (فعل) «یدخله» است. گویند:

سلکه و اسلکه، او را داخل کرد.

شاعر گفته است:

۱-

عن الباقر عليه السلام في الاستقامة هو و الله ما انتم عليه ثم تلا الآية.

۲-

عن الصادق عليه السلام قال: معناه لافدناهم علما كثيرا يتعلمونه من الأئمة.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۵۷

حتى اذا اسلكوهم في قنائه مثلا كما تطرد الجمال الشردا «۱»

يسلکه با (ياء) و (نون) قرائت شده است.

عَذَابًا صَيَّعًا «صعد» مصدر «صعد» است و عذاب به آن توصیف شده زیرا بر شخص مورد عذاب مسلط شده و بر او غلبه می‌کند و در نتیجه بی‌تاب می‌شود.

وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ مِنْ آيَةٍ مِنْ جَمَلِهِ وَحَى شَدِيدٌ بَعْضِي كَقَوْلِهِ: وَ لَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا بِنَا بَرِئِينَ كَمَا (لام) در «لأن» متعلق به لا تدعوا باشد یعنی، هیچ کس را با خدا در مسجدها نخوانید زیرا مساجد مخصوص خدا و عبادت اوست.

از حسن روایت است که مقصود از مساجد تمام زمین است چون زمین برای پیامبر صلی الله علیه و آله مسجد قرار داده شده است، معتصم از حضرت جواد علیه السلام درباره مساجد پرسید فرمود: منظور اعضای هفتگانه [اعضایی که در حال سجده واجب است روی زمین باشد] سجده است «۲».

وَأَنَّ لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللَّهِ وَ حِينَئِذٍ وَ بَنَدَهُ خَدَا (حضرت محمد صلی الله علیه و آله) برپا خاست، عتت این که رسول الله نفرمود این است که تقدیر آیه چنین است: و اوحى الى انّه لما قام عبد الله، به من وحى شده که چون عبد الله پياخاست.

و چون (عبد الله) در کلام خدا قرار گرفته است به مقتضای تواضع و خشوع رسول الله نگفت و عبد الله گفت.

يَدْعُوهُ خَدَا رَأَى فِي عَذَابٍ وَارِدٍ خَوَّاهُ كَرْدٌ وَاصِلٌ أَنْ «يسلکه فی عذاب» بوده مانند: مَا سَيَلَّكُمْ فِي سَقَرٍ «چه عملی شما را به عذاب دوزخ در افکند؟» (مدثر / ۴۲).

جنیان نزد او آمده و قرائتش را شنیدند.

كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَدًا یعنی بر او هجوم آوردند و از عبادتش به شگفت آمده و

در حدیث ابی (بن کعب) است هر کس سوره مزمل را قرائت کند در دنیا و آخرت سختی از او دور شود «۱».

از حضرت صادق علیه السلام روایت است: هر کس این سوره را در نماز عشاء یا آخر شب بخواند شب و روز و خود سوره به نفع او شهادت دهند و خداوند زندگانی خوبی به او دهد و به مرگ خوبی او را بمیراند «۲».

-۱

فی حدیث ابی (بن کعب): و من قراء المزمل دفع عنه العسر فی الدنیا و الآخرة.

-۲ و

عن الصادق علیه السلام: من قرأها فی عشاء الآخرة او فی آخر اللیل کان له اللیل و النهار مع السورة شاهدين و احياء الله حیات طيبة و اماته مיתה طيبة.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۶۳

[سوره المزمل (۷۳): آیات ۱ تا ۱۴] ص: ۴۶۳

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 يَا أَيُّهَا الْمَزْمَلُ (۱) قُمْ لِلَّيْلِ إِلَّا قَلِيلًا (۲) نِصْفَهُ أَوْ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا (۳) أَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَ رَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا (۴)
 إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا (۵) إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْئًا وَ أَقْوَمُ قِيلًا (۶) إِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ سَبْحًا طَوِيلًا (۷) وَ اذْكُرْ اسْمَ رَبِّكَ وَ تَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا (۸) رَبُّ الْمَشْرِقِ وَ الْمَغْرِبِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَكِيلاً (۹)
 وَ اصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَ اهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا (۱۰) وَ ذَرْنِي وَ الْمُكَذِّبِينَ أُولِي النَّعْمَةِ وَ مَهْلَهُمْ قَلِيلًا (۱۱) إِنَّ لَمَدِينًا أَنْكَالًا وَ جَحِيمًا (۱۲) وَ طَعَامًا ذَا غُصَّةٍ وَ عَذَابًا أَلِيمًا (۱۳) يَوْمَ تَرْجُفُ الْأَرْضُ وَ الْجِبَالُ وَ كَانَتِ الْجِبَالُ كَثِيْبًا مَهِيْلًا (۱۴)

ترجمه: ص: ۴۶۳

به نام خداوند بخشاینده بخشایشگر

ای جامه به خود پیچیده! (۱)

شب را، جز کمی، بپا خیز! (۲)

نیمی از شب را، یا کمی از آن کم کن (۳)

یا بر نصف آن بیفزای، و قرآن را با دقت و تأمل بخوان. (۴)

چرا که ما بزودی سخنی سنگین را به تو القا خواهیم کرد. (۵)

مسلماً برنامه (عبادت) شبانه پا بر جاتر و با استقامت تر است. (۶)

و تو در روز، تلاش مستمر و طولانی خواهی داشت. (۷)

نام پروردگارت را یاد کن و تنها به او دل ببند. (۸)

همان پروردگار شرق و غرب که معبودی جز او نیست، او را نگاهبان و وکیل خود انتخاب کن. (۹)

و در برابر آنچه آنها (دشمنان) می گویند شکیبیا باش و به طرزی شایسته از آنها دوری کن. (۱۰)

مرا با تکذیب کنندگان صاحب نعمت واگذار، و آنها را کمی مهلت ده! (۱۱)

که نزد ما غل و زنجیرها و (آتش) دوزخ است. (۱۲)

و غذایی گلوگیر، و عذابی دردناک! (۱۳)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۶۴

در آن روز که زمین و کوه‌ها سخت به لرزه می‌افتند، و کوه‌ها (چنان درهم کوبیده می‌شود که) به شکل توده‌هایی از شن نرم در می‌آید. (۱۴)

تفسیر: ص: ۴۶۴

اشاره

یا أَيُّهَا الْمَزْمَلُ ای گلیم به خود پیچیده، «مَزْمَل» در اصل «مترَمَل» بوده و «تاء» در «زاء» ادغام شده و همچنین است «مَدَثَر» که در اصل «متدَثَر» بوده است.

[شأن نزول] ص: ۴۶۴

پیامبر صلی الله علیه و آله در نخستین بار که جبرئیل علیه السلام پیش او آمد خود را به جامه‌هایی می‌پچید تا به او انس گرفت پس به این کلمه مخاطب شد، روایت است که آن حضرت وارد بر خدیجه شد در حالی که از ترس می‌لرزید پس فرمود: مرا به گلیم پیچید در همان حال بود که جبرئیل علیه السلام او را فریاد کرد «یا أَيُّهَا الْمَزْمَلُ».

از عکرمه روایت شده که معنای آیه مورد بحث: یا ایها الذی زمل امرأ عظیمًا است یعنی ای کسی که مسئولیت بزرگی را بر دوش گرفته‌ای، «زمل» به معنای حمل و برداشتن و از «زمله» به معنای احتمله) است.

قَمِ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا نِصْفَهُ أَوْ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا نِصْفَهُ از شب را برای نماز پیا خیز در «نصفه» دو وجه است:

۱- بدل از «اللَّيْل» و «الْقَلِيلًا» استثنای از نصف است، گویی خداوند فرموده است: پیاخیز (برای نماز) کمتر از نصف شب یا اندکی از آن بکاه یا کمی بر آن بیفزای.

خداوند پیامبر صلی الله علیه و آله را میان کاستن از زمان تعیین شده یا افزودن بر آن مخیر فرموده است ۲- بدل از «قَلِيلًا» است، بنا بر این تخییر در میان سه چیز است میان برپا خاستن نصف کامل شب، و میان برپا خاستن نصف ناقص شب و میان برپا خاستن بیش

از نصف کامل، نصف را در مقایسه با تمام شب به قلیل موصوف کرد و مؤید این قول ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۶۵

روایت امام صادق علیه السلام است که فرمود: منظور از قلیل نصف است، یا کمی از قلیل بکاه یا کمی بر قلیل بیفزای، پیامبر صلی الله علیه و آله و گروهی از مؤمنان با آن حضرت همین اندازه‌ها [برای نماز] برپا می‌خاستند، و مردی از آنها بود که برپا می‌خاست تا صبح می‌شد از بیم آن که مبدا نصف و ثلث و ثلثین (۱/۲، ۱/۳، ۲/۳) را رعایت نکند، تا خداوند در آخر همین سوره تکلیف آنها را سبک کرد و پس از آن که برپا خاستن شب [برای نماز شب] واجب بود مستحب اعلام شد.

از سعید بن جبیر روایت شده که میان اول سوره و آخرش که در آن سبک شدن تکلیف است ده سال فاصله بود «۱».

وَزَنَلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا یعنی قرآن را به آرامی و با آشکار کردن حروف و اشباع حرکات بخوان تا آیات قرائت شده با نظم خاصی

بیاید و شبیه به دندانه‌های پیشین باشد که منظم و برابر است.

از امیر المؤمنین علیه السلام روایت شده: «ترتیل» یعنی قرآن را بروشنی بیان کن نه مانند اشعار، تند و پیاپی بخوان و نه مانند دانه‌های شن آن را پراکنده ساز، و چنان بخوان که دل‌های سنگین را با آن بکوبی و بیدار کنی، و هرگز هدف‌تان رسیدن به آخر سوره [تمام کردن آن] «۲» نباشد.

از ابن عباس روایت است که اگر سوره بقره را با ترتیل بخوانم برایم محبوبتر از آن است که تمام قرآن را [بدون ترتیل] بخوانم «۳». از حضرت صادق علیه السلام روایت شده که «ترتیل» این است که در قرائت قرآن در رنگ کنی و آن را با صدای خوب بخوانی و فرمود: هر گاه به آیه‌ای برخوردی که در آن یاد بهشت شده از خدا بهشت درخواست کنی و هر گاه به آیه‌ای برخورد کنی که

۱- عن سعید بن جبیر کان بین اول السورة و آخرها الذی نزل فيه التخفيف عشر سنين.

۲- کلینی، اصول کافی، ج ۲، باب ترتیل القرآن بالصوت الحسن - م. [.....]

۳- عن ابن عباس، لان اقرأ البقرة ارتلها احب الي من ان اقرأ القرآن كله.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۶۶

در آن از دوزخ یاد شده از دوزخ به خدا پناه ببری «۱».

از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت شده که [در قیامت] به قاری قرآن گویند بخوان و بالا برو و خوب سخن بگو همان طور که در دنیا قرآن را با آهنگ خوب می‌خواندی زیرا منزلت تو در آخر هر آیه‌ای است که آن را می‌خوانی «۲».

از عایشه در مورد قرائت رسول خدا صلی الله علیه و آله سؤال شد گفت: قرائت حضرت مانند این پیاپی خواندن شما نبود و اگر شنونده‌ای می‌خواست حروف [آیات قرائت شده] را بشمارد می‌توانست «۳».

«ترتیل» [مفعول مطلق] و تأکید بر لزوم ترتیل برای قاری است.

إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا بَدِي سَخْنِي رَا بَه تُو وَحِي وَ الْقَا مِي كَنِيْم كَه بَر تُو سَنَكِيْن اَسْت، اِيْن اِيَه مَعْتَرَضَه اَسْت وَ قَصْد خَدَاوَنْد اَز قَوْل ثَقِيْل قَرَاْن وَ اَوَامِر وَ تَكْلِيْفَهَاي دَشْوَار وَ سَخْت اَسْت اَمَّا سَنَكِيْنِي اَنْ بَر رَسُوْل خَدَا صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَ اَلَهْ بَرَاي اِيْن اَسْت كَه شَخْص اَنْ حَضْرَت قَرَاْن رَا تَحْمَل كَرْدَه وَ اَمْت اُو نِيْز مَتَحْمَل [اَوَامِر وَ نَوَاهِي وَ حُدُوْد] اَنْ هَسْتَنْد.

این سختی و سنگینی قرآن پیامبر صلی الله علیه و آله را بیشتر به زحمت می‌اندازد از این نظر که در مورد قرآن آزار ویژه‌ای به آن حضرت می‌رسد، در معنای این آیه معترضه [و قول ثقیل] چند قول است:

۱- مکلف ساختن خداوند پیامبر را به نماز شب خواندن از تکالیف سنگین است از آن نظر که شب زمان آسایش و آرامش است و هر کس شب زنده داری

۱-

عن الصادق عليه السلام في الترتيل هو ان تتمكث فيه و تحسن به صوتك و قال اذا مررت بآية فيها ذكر الجنة فاسأل الله الجنة و اذا مررت بآية فيها ذكر النار فتعوذ بالله من النار.

۲- و

روی عن النبي صلی الله علیه و آله انه قال يقال لصاحب القرآن اقرأ و ارق و رتل كما كنت ترتل في الدنيا فان منزلتك عند آية تقرأها.

۳- و سألت عایشه عن قراءة رسول الله صلی الله علیه و آله قالت لا كسر دکم هذا و اراد السامع ان يعد حروفها لعدّها.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۶۷

می‌کند ناگزیر است با نفس به جهاد پردازد.

۲- به گفته بعضی منظور از «قول ثقیل» این است که روز قیامت در میزان سنگین و در پیشگاه خدا مقام زیادی دارد و دارای وزن و برتری است.

۳- نزول قرآن بر پیامبر صلی الله علیه و آله سنگین بود زیرا هر گاه وحی در روز بسیار سرد بر آن حضرت نازل می‌شد او را در هم می‌کوفت و پیشانی‌ش عرق می‌کرد و اگر در حالی بر او وحی نازل می‌شد که بر شترش سوار بود به گردن آن می‌زد. «ناشئة اللیل» در معنای این جمله دو قول است:

۱- منظور شخصی است که از بسترش برای عبادت بر می‌خیزد و از نشأت السحابة، هر گاه ابر برخیزد، گرفته شده است.

۲- منظور برخاستن در شب است بنا بر این که «ناشئة» مصدر «نشاء» باشد یعنی هر گاه برپا خیزد و بر این معنی دلالت می‌کند روایتی که از عبید بن عمیر نقل شده گوید: به عایشه گفتم مردی از اول شب [برای عبادت] برخاسته است آیا به او می‌گویند: قام ناشئة اللیل عایشه گفت: نه، همانا ناشئه برپا خاستن پس از خواب است یا عبادتی است که در شب پدید می‌آید و بر طرف می‌شود. ۳- مقصود تمام ساعت‌های شب است زیرا ساعتها یکی پس از دیگری پدید می‌آید.

هی اشد و طناً این برخاستن ویژه‌ای در برابر برخاستن روز است چرا که در برخاستن شب موافقت دل با زبان بیشتر است اگر مقصود نفس باشد، یا در شب، دل شخصی برخاسته برای عبادت با زبانش موافقت در صورتی که مقصود برپا خاستن یا عبادت یا ساعتها باشد، یا بیشتر موافق با چیزی است که از خشوع و اخلاص قصد شده است.

از حسن روایت شده که میان نهان و آشکار بیشترین موافقت [در شب] وجود دارد چون مردم شخص قائم به عبادت را نمی‌بینند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۶۸

«اشد و طاء» [به کسر] قرائت شده است یعنی ثبات قدم بیشتری دارد و از لغزش دور است، یا بر نماز گزار از نماز روز سنگین تر و دشوارتر است.

وَ أَفْوَمٌ قِيلاً از نظر قرائت استوارتر و از نظر گفتار محکمتر است چون صداها آرام شده و سرگرمیها منقطع است.

إِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ سَبْحاً طَوِيلاً در روز، کارها و گرفتاریهای بسیار است و تنها در شب آسوده خاطر هستی بنا بر این شب به عبادت و مناجات با پروردگارت پرداز تا به خیر دنیا و آخرت برسی.

وَ اذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ بِرُكْنٍ مَدَامت کن، «ذکر» هر ستایش و نماز و تلاوت قرآن و عبادتی را شامل می‌شود.

وَ تَبَتَّلْ إِلَيْهِ به سوی خدا منقطع شو.

«تبتیلاً» خداوند به این دلیل «تبتیلاً» فرمود که معنای تبتل، بتل نفسه است یعنی خود را از دنیا برید و زهد پیشه کرد، پس تبتیلاً در آیه به همان معنی آمده است تا فاصله‌ها [و آهنگ] آخر آیات رعایت شود.

رَبُّ الْمَشْرِقِ مرفوع شده بنا بر مدح بودن.

فَاتَّخِذْهُ وَكَيْلاً مَسْبَب از تهلیل (لا اله الا هو) است یعنی فقط خداست که به خاطر یگانه بودن در وحدانیت و ربوبیت، واجب است کارها به او واگذار شود.

«وکیلاً» گفته شده: یعنی خدا وعده نصرتی را که به تو داده است تضمین می‌کند.

وَ اهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلاً منظور از هجر جمیل این است که با آنها درخواست‌های دلش و در ظاهر به زبانش مخالفت کند و در دعوتشان به حق با ایشان مدارا کند و مکافات را رها سازد.

از ابو درداء نقل شده که ما به روی گروهی می‌خندیم و در دل آنها را دشمن می‌داریم.

وَذَرْنِي وَالْمُكَذِّبِينَ يَعْنِي تَكْذِيبَ كُنُودِ الْكَافِرِينَ رَا بَه مِنْ وَاكْذَارٍ وَدَفْعَ شَرِّشَانَ رَا اَز مِنْ

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۶۹

بخواه زیرا موجب آسودگی خاطر می‌شود.

أُولَى النَّعْمَةِ يَعْنِي كَسَانِي كِه دَر دُنْيَا اَز نَعْمَتٍ وَ ثَرَوْتٍ بَر خُور دَارَنْدٍ وَ اَنَانِ بَزْرگان قَرِيشَنْد كِه ثَرَوْتْمَنْدٍ وَ دَر رِفَاهِ مَالِي بُوْدَنْد، «نَعْمَةُ»

به کسر «نون» انعام و به ضم «نون» شادمانی است گویند نعم و نعمه عین، انعام و چشم روشنی.

إِنَّ لَمَدِينًا أَنْكَالًا بَرَا سْتِي دَر نَزْدِ مَا چِيزِي اِسْتِ كِه بَا نَعْمَتِهَائِي كِه دَا شْتَنْدِ مَخَالِفِ اِسْتِ وَ اَن «اَنْكَال» يَعْنِي بَنْدِهَائِي گِرَانِ اِسْتِ، مَفْرَدِ «اَنْكَال» «نَكْل» اِسْتِ.

وَجَحِيمًا مَقْصُودِ آتْشِي اِسْتِ كِه حَرَارَتْشِ زِيَادِ اِسْتِ.

وَطَعَامًا ذَا عُصْبَةٍ غِذَائِي كِه گِلُو گِرِ اِسْتِ نِه پَايِيْنِ مِي رُوْدِ وَ نِه بَالَا مِي آيِدِ يَعْنِي ضَرِيْعٍ وَ زَقُوْمِ جَهَنْمِ اِسْتِ.

وَعَذَابًا أَلِيمًا عِذَابِي كِه اَز دِيگَرِ اَنْوَاعِ عِذَابِ دَر دِنَا كَثْرَتِ اِسْتِ وَ بَا اَنِ عِذَابِ اَنْتِقَامِ تُو رَا اَز اَنَانِ خَوَاهِمِ گِرَفْتِ.

يَوْمَ تَرْجَفُ الرَّاجِفَةُ جَمْلَه بَه «لَدِينَا» كِه مَعْنَايِ فَعْلٍ دَارِدِ مَنْصُوبِ اِسْتِ، وَ مَنْظُورِ اَز «رَجْفَه» لِرْزْشِ وَ حَرَكْتِ وَ اَضْطِرَابِ زِيَادِ اِسْتِ.

كَثِيْبًا مَهِيْلًا مَنْظُورِ اَز «كَثِيْب» شَنْ وَ رِيگِ رُوَانِ وَ پَرَا كَنْدِهِ اِسْتِ وَ «مَهِيْل» رِيگِ نَرْمِي اِسْتِ كِه اَز زِيْرِ پَا مِي لَغْزِدِ وَ پَرَا كَنْدِهِ مِي شُوْدِ.

[سوره المزل (۷۳): آیات ۱۵ تا ۲۰] ص: ۴۶۹

اشاره

إِنَّا أَرْسَلْنَا إِلَيْكُمْ رَسُولًا شَاهِدًا عَلَيْكُمْ كَمَا أَرْسَلْنَا إِلَى فِرْعَوْنَ رَسُولًا (۱۵) فَعَصَى فِرْعَوْنُ الرَّسُولَ فَأَخَذْنَاهُ أَخْذًا وَبِيْلًا (۱۶) فَكَيْفَ تَتَّقُونَ

إِنْ كَفَرْتُمْ يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ سِيبًا (۱۷) السَّمَاءُ مُنْفِطِرٌ بِهِ كَانَتْ وَعْدُهُ مَفْعُولًا (۱۸) إِنَّ هَذِهِ تَذْكِرَةٌ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذْ إِلَى رَبِّهِ سَبِيلًا (۱۹)

إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَى مِنْ ثُلُثِي اللَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَثُلُثَهُ وَطَائِفَةٌ مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ وَاللَّهُ يُقَدِّرُ اللَّيْلَ وَ النَّهَارَ عِلْمٌ أَنْ لَنْ تُحْصَوْهُ

فَتَابَ عَلَيْكُمْ فَاقْرَأُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضَى وَ آخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْمَأْرَضِ يَتَتَعَوْنَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَ آخَرُونَ

يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَاقْرَأُوا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ وَ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ وَ أَقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا وَ مَا تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ

عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ وَ أَعْظَمُ أَجْرًا وَ اسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۲۰)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۷۰

ترجمه: ص: ۴۷۰

ما پیامبری به سوی شما فرستادیم که گواه بر شماست، همان گونه که به سوی فرعون رسولی فرستادیم. (۱۵)

فرعون به مخالفت و نافرمانی آن رسول برخاست، و ما او را شدیداً مجازات کردیم. (۱۶)

شما اگر کافر شوید چگونه خود را (از عذاب شدید الهی) بر کنار می‌دارید در آن روز که کودکان را پیر می‌کند؟! (۱۷)

در آن روز آسمان از هم شکافته می‌شود، و وعده او تحقق می‌یابد. (۱۸)

این هشدار و تذکری است و هر کس بخواهد راهی را به سوی پروردگارش بر می‌گزیند. (۱۹)

پروردگارت می‌داند که تو و گروهی از کسانی که با تو هستند نزدیک دو سوم از شب یا نصف یا ثلث آن را بپا می‌خیزند، و

خداوند شب و روز را اندازه‌گیری می‌کند، او می‌داند که شما نمی‌توانید مقدار آن را (دقیقاً) اندازه‌گیری کنید، از این رو شما را

بخشید اکنون آن مقدار از قرآن را که برای شما میسر است تلاوت کنید، او می‌داند بزودی گروهی از شما بیمار می‌شوند، و

گروهی دیگر برای به دست آوردن فضل الهی (و کسب روزی) به سفر می‌روند، و گروه دیگری در راه خدا جهاد می‌کنند، پس آن مقدار که برای شما ممکن است از آن تلاوت کنید و نماز را بر پا دارید و زکات را ادا کنید و به خدا قرض الحسنه دهید (در راه خدا انفاق کنید) و (بدانید) آنچه ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۷۱ را از کارهای خیر برای خود از پیش می‌فرستید نزد خدا به بهترین وجه و بزرگترین پاداش خواهید یافت، و از خدا آمرزش خواهید که خداوند غفور و رحیم است. (۲۰)

تفسیر: ص: ۴۷۱

إِنَّا أَرْسَلْنَا إِلَيْكُمْ رَسُولًا شَاهِدًا عَلَيْكُمْ أَي قَرِيشَ بِهِ سَوَى شَمَا رَسُولِي شَاهِدَ فَرَسْتَادِيمُ كَهْ دَرِ آخِرْتِ بِهْ كَفْرٍ وَ تَكْذِيبِ شَمَا گَوَاهِي خَوَاهِدُ دَاد.

فَعَصَى فِرْعَوْنُ الرَّسُولَ فَرَعُونَ نَافَرْمَانِي مُوسَى كَرَد. دَرِ آوَرْدَنِ لَامِ تَعْرِيفِ بَرِ رَسُولِ اِشَارَهْ بِهْ رَسُولِي اِسْتِ كَهْ پِيشِ اَزِ اَيْنِ آيَهْ ذَكَرِ شَدَهْ اِسْت.

فَأَخَذْنَاهُ أَخْذًا وَبِيلاً پس او [فرعون] را به عذاب گرفتیم گرفتنی سخت و سنگین، از قول عرب: «كلا و بيل و خيم غير مستمرى لثقله، غلف درشت که بر اثر سنگینی ناگوار است» گرفته شده است، «وبيل» چوب ضخیم است.
 إِنَّ كَفَرْتُمْ يَوْمًا در اعراب (یوما) سه وجه است:

- ۱- مفعول به یعنی چگونه خودتان را از روز قیامت و وحشت آن نگاه می‌دارید اگر بر کفر باقی بمانید و ایمان نیاورید.
- ۲- ممکن است ظرف باشد یعنی اگر در دنیا کافر شوید چگونه در روز قیامت نگاهداشتنی برایتان خواهد بود.
- ۳- مفعول «کفرتم» باشد بنا بر تأویل فکیف تتقون الله ...، اگر منکر قیامت و پاداش شوید چگونه از خدا پرهیز می‌کنید زیرا تقوا همان ترس از عقاب خداست.

يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا این مثلی است چنان که گویند: یوم یثیب النواصی روزی که موی بالای پیشانی و سر را سفید می‌کند.
 السَّمَاءُ مُنْفَطِرٌ بِهْ صَفْتِ بَرای روز است از نظر شدت و این که آسمان با همه بزرگی و استحکامی که دارد در آن روز پاره می‌شود.
 یعنی دارای انفطار و پارگی است یا آسمان چیزی است که شکافته می‌شود و «باء» در «منفطر به» نظیر «باء» در

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۷۲

فطرت العود بالقدوم است، چوب با تبر شکافته شد.

به این معنی که آسمان از سختی و ترس آن روز از هم شکافته می‌شود چنان که چیزی به وسیله ابزاری از هم شکافته می‌شود.
 كَانَ وَعِيدُهُ مَفْعُولًا «وعده» به مفعول اضافه شده و ضمیر آن به «یوم» بر می‌گردد یا به فاعل اضافه شده و ضمیر به «الله» بر می‌گردد
 اگر چه «الله» به خاطر معلوم بودنش در آیات ذکر نشده است.

إِنَّ هَذِهِ تَذَكُّرَةٌ این آیتی که از عذاب سخت سخن می‌گوید موعظه‌ای برای شخص منصف است.

فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذْ إِلَى رَبِّهِ سَبِيلًا هر کس بخواهد از آن پند بگیرد و به وسیله تقوا و ترس [از خدا] راه خدایش را انتخاب کند.
 إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَى مِنْ ثُلُثِي اللَّيْلِ هَمَانَا ای محمّد پروردگارت می‌داند که تو کمتر از دو سوم شب را [برای عبادت] بر می‌خیزی، «ادنی» را که نزدیکتر است برای کمتر [از دو ثلث شب] استعاره آورده است زیرا هر گاه فاصله میان دو چیز نزدیک باشد مکان ما بین آنها کمتر است و هر گاه فاصله دورتر باشد مکان میان آنها بیشتر می‌شود.

وَنِصْفَهُ وَ ثُلُثَهُ در قرائت این دو کلمه، دو قول است:

۱- هر دو منصوب باشند به این معنی که تو ای محمد کمتر از دو سوّم [شب را] بر می‌خیزی و نیمی یا ثلثی از آن را بر می‌خیزی.

۲- هر دو مجرور خوانده شوند یعنی کمتر از نصف و ثلث شب بر می‌خیزی.

وَ طَائِفَةٌ مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ وَ هَمِينَ مَقْدَارِ از شب را نیز گروهی از اصحابت بر می‌خیزند.

وَ اللَّهُ يُقَدِّرُ اللَّيْلَ وَ النَّهَارَ از ابن عباس و علی علیه السّلام و ابو ذر، روایت است که خدا شب و روز را اندازه گیری می‌کند و جز او کسی بر این کار قادر نیست از این رو

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۷۳

می‌داند چه اندازه از شب را [برای عبادت] بر می‌خیزند «۱».

عَلِمَ أَنْ لَنْ تُخْصُوهُ ضَمِير «تحصوه» به مصدر «یقدّر» بر می‌گردد یعنی خدا می‌داند که ضبط کردن اوقات برای شما ممکن نیست و نمی‌توانید حساب آن را تعدیل و برابر کنید مگر این که احتیاط کرده زمان را وسیعتر بگیرید و آن بر شما دشوار است.

فَتَابَ عَلَيْكُمْ اجازة و رخصت در ترک برخاستنی است که مقدر شده است.

فَأَقْرُوا مَا تيسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ از نماز تعبیر به قرائت کرده است زیرا بعضی از ارکان نماز قرائت است یعنی فصلوا ما تيسَّرَ لكم، آن اندازه که برایتان مقدور است و مشکل نیست نماز شب بخوانید بعضی گفته‌اند: منظور خود خواندن قرآن است.

آن گاه در مقداری که امر [الهی] شامل خواندن می‌شود اختلاف کرده‌اند به شرح زیر:

از سعید بن جبیر [خواندن] پنجاه آیه روایت شده است.

از ابن عباس [خواندن] صد آیه.

از سدی دوست آیه.

عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرُضَى ... سپس خداوند دلیل حکمت در تخفیف را بیان فرموده و آن دشواری بر پا خاستن شب بر بیماران و تاجران در سفر و مجاهدان در راه خداست و در طلب حلال خداوند بین مجاهدان و مسافران فرقی نگذاشته است.

قَرْضًا حَسَنًا: قرض حسن این است که برای خدا مال را به بهترین صورت به فقرا و مستحقان برساند.

۱- و

عن ابن عباس و علیّ علیه السّلام و ابو ذر، و اللّهُ يَقْدِرُ اللَّيْلَ وَ النَّهَارَ وَ لَا يَقْدِرُ عَلَى ذَلِكِ غَيْرُهُ فَيَعْلَمُ الْقَدْرَ الَّذِي يَقُومُ بِهِ مِنَ اللَّيْلِ.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۷۴

تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ «هو» ضمیر فصل است که میان دو مفعول «وجد» واقع شده است و این جایز است اگر چه میان دو اسم معرفه واقع نشده است چون افعال [تفضیل] از معرفه‌هایی است که حرف تعریف قبول نمی‌کند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۷۵

سوره مدّثر ص: ۴۷۵

اشاره

مکی است.

پنجاه و شش آیه دارد.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۴۷۵

در حدیث ابی (بن کعب) از رسول خدا روایت است که هر کس سوره مدثر را قرائت کند به عدد هر یک از کسانی که در مکه محمد صلی الله علیه و آله را تصدیق و تکذیب کرده‌اند ده حسنه به او پاداش داده شود «۱».

از حضرت باقر علیه السلام روایت شده که هر کس سوره مدثر را در نماز واجب قرائت کند بر خداست که او را در درجه محمد صلی الله علیه و آله قرار دهد، و هرگز در دنیا سختی به او نرسد «۲».

[سوره المدثر (۷۴): آیات ۱ تا ۳۰] ص: ۴۷۵

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ (۱) قُمْ فَأَنْذِرْ (۲) وَرَبِّكَ فَكَبِّرْ (۳) وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ (۴)
 وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ (۵) وَلَا تَمَنَّ أَنْ تَمُنَّ تَسْتَكْبِرُ (۶) وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ (۷) فَإِذَا نُفِرَ فِي النَّاقُورِ (۸) فَذَلِكِ يَوْمِئِذٍ عَسِيرٌ (۹)
 عَلَى الْكَافِرِينَ غَيْرُ يَسِيرٍ (۱۰) ذُرِّي وَمَنْ خَلَقْتُ وَحِيداً (۱۱) وَجَعَلْتُ لَهُ مَالاً مَمْدُوداً (۱۲) وَبَيْنَ شُهُوداً (۱۳) وَمَهَّدْتُ لَهُ تَمْهِيداً (۱۴)
 ثُمَّ يَطْمَعُ أَنْ أَزِيدَ (۱۵) كَلَّا إِنَّهُ كَانَ لِآيَاتِنَا عَنِيداً (۱۶) سَأُرْهِقُهُ صَعُوداً (۱۷) إِنَّهُ فَكَّرَ وَقَدَّرَ (۱۸) فَقَتَلَ كَيْفَ قَدَّرَ (۱۹)
 ثُمَّ قَاتَلَ كَيْفَ قَدَّرَ (۲۰) ثُمَّ نَبَّأَ (۲۱) ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ (۲۲) ثُمَّ أَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَ (۲۳) فَقَالَ إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ يُؤْتَرُ (۲۴)
 إِنْ هَذَا إِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ (۲۵) سَأُصْلِيهِ سَقَرَ (۲۶) وَمَا أَدْرَاكَ مَا سَقَرٌ (۲۷) لَا تُبْقَى وَلَا تَذَرُ (۲۸) لَوَاحِئُهُ لِلْبَشَرِ (۲۹)
 عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ (۳۰)

-۱

فی حدیث ابی (بن کعب) و من قرأ سورة المدثر اعطى عشر حسنات بعدد من صدق بمحمد صلی الله علیه و آله و کذب به بمکه.

-۲ و

عن الباقر علیه السلام من قرأ فی الفریضه سورة المدثر کان حقاً علی الله ان يجعله مع محمد صلی الله علیه و آله فی درجه و لا یدرکه فی الدنيا شقاء.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۷۶

ترجمه: ص: ۴۷۶

به نام خداوند بخشاینده بخشایشگر

ای در بستر خواب آرمیده! (۱)

برخیز و انذار کن (و عالمیان را بیم ده) (۲)

و پروردگارت را بزرگ بشمار (۳)

و لباست را پاک کن (۴)

و از پلیدیها بپرهیز (۵)

و منت مگذار و فزونی مطلب (۶)

- و به خاطر پروردگارت شکیبایی کن (۷)
 هنگامی که در صور دمیده شود (۸)
 آن روز روز سختی است (۹)
 و برای کافران آسان نیست (۱۰)
 مرا با کسی که او را تنها آفریدم واگذار! (۱۱)
 همان کس که برای او مال گسترده‌ای قرار دادم (۱۲)
 و فرزندان او که همواره نزد او (و در خدمت) او هستند (۱۳)
 و وسایل زندگی را از هر نظر برای وی فراهم ساخت (۱۴)
 باز هم طمع دارد که بر او بیفزایم (۱۵)
 هرگز چنین نخواهد شد، چرا که او نسبت به آیات ما دشمنی می‌ورزد (۱۶)
 بزودی او را مجبور می‌کنیم که از قله زندگی بالا رود (سپس او را به زیر می‌افکنیم) (۱۷)
 او (برای مبارزه با قرآن) اندیشه کرد و مطلب را آماده ساخت (۱۸)
 مرگ بر او باد چگونه (برای مبارزه با حق) مطلب را آماده کرد (۱۹)
 باز هم مرگ بر او چگونه مطلب (و نقشه شیطانی خود را) آماده کرد (۲۰)
 ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۷۷
 سپس نگاهی افکند (۲۱)
 بعد چهره در هم کشید و عجلوانه دست به کار شد (۲۲)
 سپس پشت به (حق) کرد و تکبر ورزید (۲۳)
 و سرانجام گفت این (قرآن) چیزی جز یک سحر جالب همچون سحرهای پیشینیان نیست! (۲۴)
 این جز سخن انسان نمی‌باشد! (۲۵)
 بزودی او را وارد دوزخ می‌کنیم (۲۶)
 و تو نمی‌دانی دوزخ چیست؟ (۲۷)
 (آتشی است که) نه چیزی را باقی می‌گذارد و نه چیزی را رها می‌سازد! (۲۸)
 پوست را بکلی دگرگون می‌کند (۲۹)
 نوزده نفر (از فرشتگان عذاب) بر آن گمارده شده‌اند (۳۰)

تفسیر: ص: ۴۷۷

يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ اِی در لباس فرو رفته «مدثر» به معنای «متدثر» شخص فرو رفته در لباس است که لباس زبرین می‌پوشد و دثار بر بالای
 شعار قرار دارد و شعار لباس زبرین را گویند که به بدن چسبیده است، از همین ریشه است حدیث: انصار شعارند و مردم دثار.
 قُمْ فَأَنْذِرْ از خوابت برخیز و قومت را انذار کن، یا با عزمی استوار بپاخیز و قومت را در صورتی که به خدا ایمان نیاوردند از عذاب
 خدا بر حذر بدار، بهتر این است که «انذار کن» معنی شود بدون این که فعل انذار به چیزی اختصاص یابد.
 وَ رَبِّكَ فَكَبِّرْ پروردگارت را به بزرگداشتن اختصاص بده یعنی به بزرگی وصف کن یا بگو: اللّٰه اکبر، این آیه بر تکبیر گفتن در
 نماز نیز حمل شده است. داخل شدن (فاء) بر «فکبر» برای فهماندن معنای شرط است گویی خداوند فرموده است هر چه پیش آید

تکبیر خدا را رها مکن.

وَ ثِيَابِكَ فَطَهَّرْ لِبَاسَتِ رَا از نجاست بشوی، زیرا پاک بودن لباس از شرایط صحت و درستی نماز است.

از قتاده روایت شده: منظور از «ثياب» نفس است یعنی نفست را از اعمال کثیف

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۷۸

پاک کن، گویند: فلانی لباسها و گریبان و دامنش پاک است، هر گاه از عیبه‌ها و اخلاق رذیله پاک باشد، زیرا لباس، آدمی را در بر می‌گیرد پس لباس کنایه از خود انسان آورده شده است چنان که گویند: لباس زید مرا به شکفت آورد. بعضی گفته‌اند: معنای آیه و ثيابك فطهر است یعنی لباسها را کوتاه کن چون در صورت بلند بودن از رسیدن نجاست [به آن] ایمن نخواهد بود.

وَ الرَّجْزُ فَاهْجُرْ «رجز» به کسر و ضم «راء» قرائت شده و به معنای عذاب است یعنی آنچه را منجر به پرستش بتان و جز آنها می‌شود ترک کن یعنی در ترک آنها استوار باش زیرا پیامبر صلی الله علیه و آله منزه از پرستش آنها بود.

وَ لَا تَمُنَّنْ تَسِيَّتِكُنَّ یعنی چیزی را که می‌بخشی بسیار مشمار، و خواهان بسیار مباش خداوند [پیامبر صلی الله علیه و آله را] از استغزار نهی کرد و آن به این معناست که کسی چیزی را ببخشد و طمع داشته باشد که از کسی که به او چیزی بخشیده بیش از آنچه خودش بخشیده عوض بگیرد و این عمل جایز است و به همین معناست حدیث:

مستغزر بر بخشش خود پاداش داده می‌شود و در توجیه آن دو صورت است:

۱- نهی از استغزار مخصوص به پیامبر باشد چرا که خداوند برای او بهترین صفات را برگزیده است.

۲- نهی، نهی تنزیهی باشد نه نهی تحریمی.

وَ لِرَبِّكَ فَاصْبِرْ برای خدا در برابر آزار مشرکان یا بر ادای طاعتها صبر کن.

فَإِذَا نُقِرَ فِي النَّاقُورِ «فاء» در «فاذا» برای سببیت است و گویی فرموده است: پس بر آزارشان صبر کن پس روز سختی در پیش رو دارند که فرجام و نتیجه آزارشان را خواهند دید.

فَذَلِكِ يَوْمِئِذٍ يَوْمٌ عَسِيرٌ «فاء» در «فذلك» برای جزاست و «اذا» به عاملی که جزا بر آن دلالت دارد منصوب شده است چون معنی این است که: هر گاه در صور اسرافیل دمیده شد کار بر کافران دشوار می‌شود.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۷۹

جایز نیست «یومئذ» ظرف برای «عسیر» واقع شود زیرا صفت در ما قبل موصوف عمل نمی‌کند و فقط به «ذلك» متعلق است زیرا «ذلك» کنایه از مصدر است و تقدیر آیه این است: فذلك النقر فی ذلك الیوم نقر یوم عسیر، آن دمیدن در آن روز دمیدن روزی سخت است.

از مجاهد نقل شده که معنای آیه: «فَذَلِكِ يَوْمِئِذٍ يَوْمٌ عَسِيرٌ» فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ، است، «هر گاه در صور دمیده شود» (مؤمنون/ ۱۰۱- حاقه/ ۱۳).

در این که منظور، نفخه اول است یا دوم اختلاف است.

عَلَى الْكَافِرِينَ غَيْرُ يَسِيرٍ آوردن «غیر یسیر» را با این که ذکر «عسیر» از آوردن آن بی‌نیاز می‌کند برای اعلام این مطلب است که آن روز بر کافران آسان نیست چنان که بر مؤمنان آسان است و [خداوند در ذکر آن] میان تهدید کافران و وعده و بشارت به مؤمنان جمع فرموده است.

ذَرْنِي وَمَنْ خَلَقْتُ وَحِيدًا مرا با کسی واگذار که خود بتنهایی و بدون شرکت دیگری او را آفریده‌ام و منظور ولید بن مغیره است یعنی او را به من واگذار چرا که من در انتقام گرفتن از هر منتقمی تو را بهتر کفایت می‌کنم بنا بر این [وحیداً] حال برای [تاء، در

خلقت] یعنی الله است به دو معنی:

۱- ذرنی وحدی معه مرا با او تنها بگذار.

۲- خلقته وحدی، من خود او را بتهایی آفریدم، یا [وحیداً] حال برای مخلوق است یعنی او را آفریدم در حالی که تنها بود و ثروتی نداشت.

از حضرت باقر علیه السلام روایت شده که: وحید کسی است که پدری مشخص ندارد «۱».

مالاً مَمْدُوداً یعنی مال گسترده و فراوان.

از ابن عباس روایت شده: این مال فراوان انواع گوناگونی از شتران و اسبان نشانه

۱-

روی عن الباقر علیه السلام انّ الوحید من لا یعرف له اب.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۸۰

دار و مستغلات بود که ولید در فاصله میان مکه و طایف داشت و غلات مستغلاتش قطع نمی شد و صد هزار دینار داشت.

وَبَيْنَ شُهُوداً ده پسر داشت که در مکه در حضور او بودند و چون نیازی به سفر تجاری نداشتند از نزد ولید غایب نمی شدند و سه تن از آنها یعنی خالد، هشام، عماره مسلمان شدند.

وَمَهْدَتْ لَهُ تَمْهيداً بساط ریاست و جاهت او را در میان قومش بگستردم.

ثُمَّ يَطْمَعُ أَنْ أَزِيدَ خداوند طمع و حرص او [ولید] را در این آیه مستبعد می شمارد «کلاً» برای منع و قطع کردن طمع اوست.

كَلَّا إِنَّهُ كَانَ لِآيَاتِنَا عَنِيداً خداوند علت ردع و منع را به صورت استیناف بیان فرموده یعنی [ولید] مخالف با دلایل و آیات ما بود با این که به آنها شناخت داشت و با آن کار نعمتهای ما را ناسپاسی کرد و ناسپاسی استحقاق نعمت افزونتر را ندارد.

روایت شده که پس از نازل شدن این آیه هم چنان مالش کم می شد تا به هلاکت رسید «۱».

سَيَأْرَهُمْ شِعْرُ الْعُودِ بزودی او را در دره‌ای فرو می برم که بالا آمدن از آن دشوار است و آن مثلی برای عذاب سخت و طاقت فرسایی است که گرفتارش خواهد شد.

إِنَّهُ فَكَّرَ وَقَدَّرَ بیان علت تهدید است یا بدل از آیه: إِنَّهُ كَانَ لِآيَاتِنَا عَنِيداً باشد تا حقیقت عناد او را بیان کند، یعنی او اندیشید که راجع به قرآن چه بگوید و در نفس خود گفته‌اش راجع به قرآن را اندازه گیری و مهیا کرد.

فَقَتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ این آیه، شگفتی از تقدیر و اندازه گیری خداوند و رسیدن ابزار بریدن به او یا او را به روش ریشخند کردن ستوده است، مثلاً گوینده‌ای می گوید:

قتله الله ما اشجعه، خدا او را بکشد چه قدر شجاع است، خدا او را بکشد چه خوب

۱- و

روی انه ما زال بعد نزول هذه الآية في نقصان من ماله حتى هلك.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۸۱

شاعری است، یعنی سزاوار است که مورد حسد واقع شود و کسی که به او حسد می ورزد او را به این سخن نفرین کند.

روایت شده که ولید به بنی مخزوم گفت: به خدا لحظه‌ای پیش، از محمد صلی الله علیه و آله سخنی شنیدم که نه سخن انسان بود نه سخن جن و براستی در سخنش حلاوت و زیبایی بود، بالای آن (مانند درخت) ثمر بخش و پایین آن شاداب و سر سبز بود،

براستی سخن او بلند [تر از دیگر سخنان] بود و هیچ سخنی بالاتر از او نبود، قریش گفتند: به خدا ولید مشتاق [محمد صلی الله علیه و آله] شده و به خدا تمام قریش شیفته او خواهند شد پس ابو جهل گفت: کار را به من واگذارید که شما را کفایت می‌کنم و محزون در کنار محمد صلی الله علیه و آله نشست و سخنانی به او گفت که نشانه حمایت از او بود.

پس ابو جهل برخاست و نزد قبرش آمد و گفت: گمان دارید که محمد صلی الله علیه و آله مجنون است آیا کار دیوانگی از او دیده‌اید، می‌گویید کاهن است (غیبگوست) آیا دیده‌اید که سخنان کاهنان را بزنند؟ می‌پندارید شاعر است آیا دیده‌اید هرگز شعری بگوید؟ او را کذاب می‌پندارید آیا او را آزموده‌اید که دروغی گفته باشد؟ قریش در جواب تمام این سؤالات گفتند: نه قریش به ابو جهل گفتند: چاره چیست، درباره‌اش چه بگوییم؟ او گفت: فقط ساحر و جادوگر است آیا ندیده‌اید که میان مرد و خاندانش و فرزندان و دوستان و غلامانش جدایی می‌اندازد؟

[و اثر سحر نیز تفرقه است] «۱».

فَقَالَ إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ يُؤْتَى سَخْنَانِيَّ كَمَا مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ مِيْ گويد فقط سحری است که از مردم بابل گرفته شده است پس قریش شگفت زده و متحیر از کار او (پیامبر صلی الله علیه و آله) متفرق شدند.

و ابو جهل به چهره‌های آنان نگریست آن گاه چهره درهم کشیده و روی برگردانید

۱- چون روایت بسیار طولانی است به متن جوامع الجامع رجوع شود- م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۸۲

و خشم آلود و متکبرانه نگاه کرد به خاطر این کلمه زشتی که به قلبش خطور کرد.

ثُمَّ نَظَرَ ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ سِيسِ در آن اندیشید آن گاه چهره در هم کشید چون در تنگنای چاره جوییها مانده بود و نمی‌دانست چه بگوید.

سَأْضَلِيهِ سَقَرَ این آیه بدل از «سَأْضَلِيهِ صَعُودًا» است هر چیزی در سقر افکنده شود نابود می‌شود و از نابودی رهایی ندارد.

لَوْاحَةٌ لِلْبَشَرِ لَوْاحَةٌ از لوح الهجیر است و منظور از بشر روی پوست یعنی پوست بدنها را تغییر می‌دهد و به قولی آن را می‌سوزاند تا آنجا که آن را سیاهتر از شب می‌کند.

عَلَيْهَا تِسْعَةُ عَشْرَ نُوْزَةٍ نفر از فرشتگان مأمور سقر و دوزخند.

بعضی گفته‌اند: مأموران دوزخ نوزده صنف از فرشتگانند.

[سوره المدثر (۷۴): آیات ۳۱ تا ۵۶] ص: ۴۸۲

اشاره

وَمَا جَعَلْنَا أَصْحَابَ النَّارِ إِلَّا مَلَائِكَةً وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ إِلَّا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا لِيَسْتَيْقِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَيَزِدَّ الَّذِينَ آمَنُوا إِيمَانًا وَلَا يَرْتَابَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْمُؤْمِنُونَ وَلِيَقُولَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْكَافِرُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ وَمَا هِيَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْبَشَرِ (۳۱) كَلَّا- وَالْقَمَرِ (۳۲) وَاللَّيْلِ إِذَا أَدْبَرَ (۳۳) وَالصُّبْحِ إِذَا أَسْفَرَ (۳۴) إِنَّهَا لَإِحْدَى الْكُبَرِ (۳۵)

نَذِيرًا لِلْبَشَرِ (۳۶) لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَتَقَدَّمَ أَوْ يَتَأَخَّرَ (۳۷) كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهينَةٌ (۳۸) إِلَّا- أَصْحَابَ الْيَمِينِ (۳۹) فِي جَنَاتٍ يَتَسَاءَلُونَ (۴۰)

عَنِ الْمُجْرِمِينَ (۴۱) مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرٍ (۴۲) قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ (۴۳) وَلَمْ نَكُ نُطْعِمُ الْمِسْكِينَ (۴۴) وَكُنَّا نَخُوضُ مَعَ الْخَائِضِينَ (۴۵)

وَ كُنَّا نَكْذِبُ يَوْمَ الدِّينِ (۴۶) حَتَّىٰ آتَانَا الْيَقِينَ (۴۷) فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ (۴۸) فَمَا لَهُمْ عَنِ التَّذْكَرَةِ مُعْرِضِينَ (۴۹) كَانَتْهُمْ حُمْرٌ مُسْتَنْفَرَةٌ (۵۰)

فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ (۵۱) بَلْ يُرِيدُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ يُؤْتَىٰ صِخْرَفًا مُنْشَرَةً (۵۲) كَلَّا بَلْ لَا يَخَافُونَ الْآخِرَةَ (۵۳) كَلَّا إِنَّهُ تَذَكَّرٌ (۵۴) فَمَنْ شَاءَ ذَكَرْهُ (۵۵)

وَ مَا يَذْكُرُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ هُوَ أَهْلُ التَّقْوَىٰ وَ أَهْلُ الْمَغْفِرَةِ (۵۶)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۸۳

ترجمه: ص: ۴۸۳

مأموران دوزخ را جز فرشتگان (عذاب) قرار ندادیم، و تعداد آنها را جز برای آزمایش کافران معین نکردیم، تا اهل کتاب (یهود و نصارا) یقین پیدا کنند، و بر ایمان مؤمنان افزوده شود، و تا اهل کتاب و مؤمنان (در حقایق این کتاب آسمانی) تردید به خود راه ندهند، و کافران بگویند: خدا از این توصیف چه منظوری دارد؟ (آری) این گونه خداوند هر کس را بخواهد گمراه می‌سازد و هر کس را بخواهد هدایت می‌کند، و لشکریان پروردگارت را جز او کسی نمی‌داند، و این جز هشدار و تذکری برای انسانها نیست. (۳۱)

اینچنین نیست که آنها تصور می‌کنند، سوگند به ماه. (۳۲)

و به شب هنگامی که (دامن برچیند و) پشت کند. (۳۳)

و به صبح هنگامی که چهره بگشاید. (۳۴)

که آن (حوادث هولناک قیامت) از مسائل مهم است. (۳۵)

هشدار و اندازی است برای همه انسانها. (۳۶)

برای کسانی از شما که می‌خواهند تقدّم جویند یا عقب بمانند (به سوی هدایت خیرات پیش روند یا نروند). (۳۷)

هر کس در گرو اعمال خویش است. (۳۸)

مگر «اصحاب یمین» (که نامه اعمالشان را به نشانه ایمان و تقوا به دست راستشان می‌دهند). (۳۹)

آنها در باغهای بهشتند و سؤال می‌کنند. (۴۰)

از مجرمان (۴۱)

چه چیز شما را به دوزخ فرستاد؟ (۴۲)

می‌گویند: ما از نماز گزاران نبودیم. (۴۳)

و اطعام مستمند نمی‌کردیم. (۴۴)

و پیوسته با اهل باطل همنشین و همصدا بودیم. (۴۵)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۸۴

و همواره روز جزا را انکار می‌کردیم. (۴۶)

تا زمانی که مرگ ما فرا رسید. (۴۷)

از این رو شفاعت کنندگان به حال آنها سودی نمی‌بخشید. (۴۸)

چرا آنها این همه از تذکر گریزانند؟ (۴۹)

گویی آنها گورخرانی هستند رمیده. (۵۰)

که از شیر فرار کرده‌اند. (۵۱)

بلکه هر کدام از آنها انتظار دارد نامه جداگانه‌ای (از سوی خدا) برای او فرستاده شود. (۵۲)

چنین نیست که آنها می‌گویند، بلکه از آخرت نمی‌ترسند. (۵۳)

چنین نیست که آنها می‌گویند، آن (قرآن) یک تذکر و یادآوری است. (۵۴)

هر کس بخواهد از آن پند می‌گیرد. (۵۵)

و هیچ کس پند نمی‌گیرد مگر این که خدا بخواهد، او اهل تقوا و آمرزش است. (۵۶)

تفسیر: ص: ۴۸۴

[شأن نزول] ص: ۴۸۴

وَمَا جَعَلْنَا أَصْحَابَ النَّارِ إِلَّا مَلَائِكَةً روايت شده که پس از نازل شدن این آیه ابو جهل به قریش گفت: آیا گوش می‌کنید که پسر ابی کبشه (کنیه عبدالمطلب است) به شما خبر می‌دهد که نگهبانان دوزخ نوزده فرشته‌اند و شما مردمی بسیار دلیرید آیا هر ده نفر از شما نمی‌تواند که یکی از نگهبانان دوزخ را نابود کند.

ابو الاسود جحمی گفت: من هفده نفر از آنها را نابود می‌کنم و شما همگی دو نفر از آنان را نابود کنید پس این آیه [آیه مورد بحث] نازل شد، یعنی ما فرشتگان را مردانی از جنس شما قرار ندادیم که بتوانید با آنها نبرد کنید.

وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ إِلَّا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا شمار نگهبانان دوزخ را [نوزده] قرار ندادیم مگر آزمایشی برای آنها که به خدا و حکمتش ایمان نیاورده‌اند و مانند مؤمنان، به خدا اقرار ندارند پس در صدد مخالفت بر آمده و مسخره می‌کنند گویی خداوند فرموده است: شمار آنها [فرشتگان] را عددی قرار دادیم که مقتضایش این است که به آن امتحان شوند، چون اهل کتاب (یهود و نصارا) به آن عدد یقین دارند

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۸۵

زیرا عدد آنها در تورات و انجیل همان نوزده است پس هر گاه بشنوند یقین می‌کنند که از طرف خدا نازل شده است.

وَيَزِدَادَ الَّذِينَ آمَنُوا إِيمَانًا و ایمان مؤمنان را می‌افزاید چرا که مؤمنان به آن تصدیق دارند.

وَلَا يَزْتَابُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْمُؤْمِنُونَ به این دلیل که می‌بینند اهل کتاب تعداد فرشتگان را تصدیق کرده و شک از اهل کتاب و مؤمنان بر طرف شده است.

وَلِيَقُولَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْكَافِرُونَ لام در «ليقول» به معنای عِلَّتْ است اگر چه غرض و هدف نیست «۱».

ما ذا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا «مثلاً» تمیز یا حال است و عامل آن معنای اشاره موجود در «هذا» است، و چون استعاره از مثلی است که زده شده آن را «مثل» نامیده‌اند، چون منکران، این عدد (۱۹) را عجیب شمرده‌اند و قصدشان این است که خداوند از این عدد عجیب چه اراده و غرضی دارد و چرا آنان را نوزده نفر قرار داده نه بیست نفر و مقصودشان از این سخن انکار کردن آن عدد است.

كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ «كاف» در «كذلك» محلاً منصوب است یعنی خداوند کافران را مانند آن گمراهی گمراه و مؤمنان را مانند آن هدایت، هدایت می‌کند، به این معنی که خداوند به مقتضای حکمت کار نیکو انجام می‌دهد پس

مؤمنان فعل خدا را حق و نیکو می‌دانند و خدا هم بر ایمان و هدایتشان می‌افزاید، و کافران عمل خداوند را انکار می‌کنند و خداوند هم بر کفر و گمراهیشان می‌افزاید.

وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ در معنای این آیه دو قول است:

۱- (لام) در «لیقول» مانند این جمله است: خرجت من البلد لمخافة الشر، از بیم شرّ و فساد از شهر بیرون رفتم که (بیم) علت بیرون رفتن هست ولی غرض بیرون شدن نیست. زمخشری، کشاف، ج ۴، ص ۶۵۲، وسط صفحه-م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۸۶

۱- جز خدا از لشکریان پروردگارت و حکمتی که در عدد هر لشکر هست کسی آگاه نیست و هیچ کس به شناخت آن راه ندارد چنان که کسی حکمت عدد آسمانها و ستارگان و برجها و نمازها و نصابهای زکات و جز آن را نمی‌داند.

۲- چون لشکریان پروردگارت بسیار زیاد است کسی جز خدا از آنها آگاه نیست و بر خدا دشوار نیست که تعداد مأموران دوزخ را بیست نفر کامل کند ولی در این عدد مخصوص (۱۹) حکمتی است که جز خدا کسی نمی‌داند.

وَمَا هِيَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْبَشَرِ این آیه پیوسته به توصیف سقر است. در مرجع ضمیر «هی» دو قول است:

۱- به سقر برگردد یعنی سقر و صفت آن فقط یادآوری برای بشر است.

۲- «هی» به آیاتی برگردد که سقر در آنها ذکر شده است.

كَلَّا وَالْقَمَرِ خداوند پس از آن که «سقر» را وسیله تذکر قرار داده «کَلَّا» را به عنوان انکار آورده یعنی «سقر» هرگز برای آنها موجب تذکر و تنبیه نمی‌شود.

وَاللَّيْلِ إِذْ أَدْبَرَ «دبر، و ادبر» هر دو به یک معناست و از همین ریشه است گفته عرب: صاروا كأمس الدّابر، مانند روز گذشته شدند، بعضی گفته‌اند:

از «دبر اللیل النهار» است، هر گاه شب پس از روز بیاید، و «اذا دبر» نیز قرائت شده است.

إِنَّهَا لَأِحْدَى الْكُبَرِ «کبری» مؤنث «اکبر» است [جمع کبری، کبر، است] الف تأنیث [در کبری] مانند «تاء» تأنیث قرار داده شده است و همان طور که «فعله» بر «فعل» جمع بسته می‌شود «فعلی» نیز بر «فعل» جمع بسته شود، یعنی «سقر» یکی از مصیبت‌های بزرگ قیامت است و در میان حوادث هولناک قیامت در عظمت بی‌نظیر است.

نَذِيرًا لِلْبَشَرِ در اعراب «نذیرا» دو قول است:

۱- تمیز برای «احدی باشد، یعنی «سقر» از نظر انذار و ترساندن یکی از

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۸۷

بلاهاست چنان که گویند: فلان زن از نظر عفت یکی از زنهاست.

۲- حال باشد.

لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَتَقَدَّمَ أَوْ يَتَأَخَّرَ «ان يتقدم» محلاً مرفوع به ابتدائیت است و «لمن شاء» خبر مقدم است چنان که می‌گویی: لمن توضحاً ان یصلی کسی که وضوء گرفته نماز بخواند و معنای آیه مطلق و آزاد است هر کس بخواهد به کار خیر سبقت بگیرد یا نگیرد و نظیر آن است آیه: فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ «هر کس می‌خواهد ایمان بیاورد. (و این حقیقت را پذیرا شود) و هر کس می‌خواهد کفر ورزد» (کهف / ۲۹).

جایز است «لمن شاء» بدل از «للبشر» باشد بنا بر این که آیه مکلفانی را که قدرت دارند انذار می‌کند که اگر خواستند در کار خیر سبقت جویند و رستگار شوند و اگر خواستند عقب بمانند و هلاک شوند.

كُلَّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةً «رهینه» مؤنث «رهین» نیست زیرا در فعلیل به معنای مفعول مذکر و مؤنث یکسان است و فقط اسم و به معنای رهن است مانند شتیمه که به معنای «شتم» است و گویی فرموده است کُلَّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينًا، و نظیر آن است شعر حماسی:

ابعد الذی بالنعم نعم کویکب رهینه رمس ذی تراب و جندل «۱»

یعنی «رهن رمس» معنای آیه کل نفس رهن بکسبها عند الله غیر مفکوک، هر نفسی در پیشگاه خدا در گرو اعمالی است که کسب کرده و از آن جدا شدنی نیست.

إِلَّا أَصْحَابَ الْيَمِينِ جز اصحاب یمین چرا که آنها خود را با ایمان آوردن و

۱- شعر بنا به قولی از عبد الرحمن بن زید است که پدرش «زیاده» کشته شد و به او پیشنهاد گرفتن دیه شد و او امتناع ورزید و خواستار قصاص شد، آیا پس از کشته شدن پدرم که در رمس محبوس بود و اکنون در آن محل مرتفع مدفون است به گرفتن دیه خوشحال شوم؟ استفهام در شعر، انکاری است، کشاف، ج ۴، ص ۶۵۴، م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۸۸

عباداتشان از گرفتاری آزاد ساختند چنان که گرو گذارنده با پرداخت حق، رهن خود را رها و آزاد می‌کند.

فِي جَنَاتٍ يَتَسَاءَلُونَ یعنی آنان در باغهایی هستند که به توصیف در نمی‌آید يتساءلون، عن المحرمين بعضی از آنها از بعضی راجع به مجرمان می‌پرسند، یا غیر اصحاب یمین از مجرمان می‌پرسند مانند: دعوت و تداعیناه.

مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرٍ این آیه نقل گفتار کسانی است که از مجرمان می‌پرسند چرا که بهشتیان آنچه را میان آنها و مجرمان روی داده است به سؤال کنندگان القا می‌کنند پس می‌گویند به دوزخیان گفتیم: چه چیز شما را به دوزخ کشانید؟

قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ می‌گویند، از نماز گزاران نبودیم جز این که با حذف و اختصار آمده است.

وَ كُنَّا نَحُوضُ مَعَ الْخَائِضِينَ با فریبکاری فریبندگان فریفته شده و به باطل شروع می‌کردیم.

وَ كُنَّا نَكْذِبُ يَوْمَ الدِّينِ خداوند تکذیب (به روز قیامت) را پس از دیگر صفات دوزخیان آورده برای این که خاطر نشان سازد که آنها پس از تمام امور یاد شده روز قیامت را تکذیب کردند تا تکذیب را بزرگ جلوه دهد.

حَتَّىٰ أَنَا الْيَقِينِ تا مرگ و مقدمات آن بر ما آمد.

فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ پس شفاعت شافعانی چون فرشتگان و انبیاء و جز آنان به حالشان سودی ندارد چنان که برای یکتا پرستان سودمند است.

فَمَا لَهُمْ عَنِ التَّذْكَرَةِ مُعْرِضِينَ آنها را چه شده که از قرآن و دیگر موعظه‌ها روی گردانده‌اند.

مُعْرِضِينَ حال است چنان که می‌گویی: مالک قائما، تو را چه شده که ایستاده‌ای.

كَأَنَّهُمْ حُمُرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ گویی آنها گورخرانی بسیار گریزان و وحشی هستند، و گویی نفوس آنها طالب گریزند و نفس آنها را به گریختن وا می‌دارد. «مستنفره» به

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۸۹

فتح (فاء) نیز قرائت شده و آن نفس گریزانی است که به گریختن وادار شده است.

فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ [گورخرانی که] از شیر می‌گریزند. «قسوره» وزن «فعوله» از قسر به معنای قهر و غلبه است، بعضی گفته‌اند «قسوره» گروهی تیراندازند که گورخران را شکار می‌کنند.

صُحُفًا مُنَشَّرَةً کاغذهایی است که منتشر و خوانده می‌شود یا نامه‌هایی است که در آسمان نوشته می‌شود و همان ساعتی که نوشته

شود فرشتگان فرود آورند و در دست آنها منتشر گردد و به هم پیچیده نشود، به این دلیل که مشرکان به رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ كَفَرُوا و آله گفتند به تو ایمان نمی‌آوریم مگر برای هر کدام از ما نامه‌ای از آسمان بیاوری «۱» که عنوانش چنین باشد: از سوی پروردگار جهانیان به فلان پسر فلان که در آن نامه به پیروی از تو امر شده باشد «۲».

كَلَّا بَلْ لَا يَخَافُونَ الْآخِرَةَ «کلا، هرگز» برای منع و بازداشت آنها از این اراده و خواستن آیات است.

بَلْ لَا يَخَافُونَ الْآخِرَةَ بلکه از آخرت نمی‌ترسند چرا که از قرآن روی برگردانده‌اند نه برای ممتنع بودن نامه (آسمانی) دادن، «کلا» منع از روی گرداندن آنها از قرآن است.

إِنَّهُ تَذَكُّرٌ بَرَأْسِي كَمَا يَدُورُ وَ تَذَكُّرٌ بَرَأْسِي كَمَا يَدُورُ و تذکره‌ای است که در مورد خود رسا و

۱- این سخن شبیهه مطلبی است که در آیه، ۹۳، سوره اسراء آمده است: وَلَنْ نُؤْمِنَ لِرُؤْيَاكَ حَتَّىٰ تَنْزِلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرُؤُهُ اگر به آسمان هم بروی ما به تو نمی‌آوریم مگر آن که نامه‌ای (از سوی خدا) بر ما نازل کنی.

یا آیه ۱۲۴، سوره انعام: قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتَّىٰ تُؤْتِيَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ رُسُلُ اللَّهِ «آنها می‌گویند، ما ایمان نمی‌آوریم تا زمانی که به ما نیز همان چیزی داده شود که به رسولان الهی نازل شده».

[خلاصه هر کدام انتظار داشتند پیامبری اولو العزم باشند و نامه مخصوصی از خدا دریافت کنند و اگر چنین می‌شد باز هم ایمان آوردنشان معلوم نبود]. تفسیر نمونه، ج ۲۵، ص ۲۶۴- م.

۲- تفسیر قرطبی، مراغی، بنا بر بعضی روایات، گوینده سخن فوق ابو جهل و گروهی از قریش بوده‌اند- م. [.....]

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۹۰

کافی است اما امر آن مجهول و ناشناخته است.

فَمَنْ شَاءَ ذَكَرَهُ پس هر کس بخواهد آن را یادآور شود و از یاد نبرد و آن را مد نظر قرار دهد این کار را بکند. ضمیر در «انه و ذکره» به تذکره در آیه فَمَا لَهُمْ عَنِ التَّذْكَرَةِ مُعْرِضِينَ بر می‌گردد، و به این دلیل ضمیر را مذکر آورده که «تذکره» به معنای ذکر یا قرآن است [به اعتبار معنای ضمیر مذکر آورده است] وَمَا يَذْكُرُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ أَنهَا يادآور نمی‌شوند مگر خدا آنها را به یادآوری ملزم و مجبور سازد چرا که خداوند می‌داند آنها به اختیار متذکر نمی‌شوند.

هُوَ أَهْلُ التَّقْوَىٰ وَ أَهْلُ الْمَغْفِرَةِ خداوند سزاوار آن است که بندگانش از او بپرهیزند و از کیفرش بترسند و به او ایمان آورده و از او اطاعت کنند، و هر گاه به خدا ایمان بیاورند و اطاعتش کنند سزاوار است گناهانشان را ببامرزد.

از انس روایت است که پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ را تلاوت کرد و گفت: خدای متعال می‌فرماید: من سزاوارم که مورد پرهیز قرار گیرم و با من خدایی قرار داده نشود پس هر کس از قرار دادن خدایی با من، بپرهیزد من شایسته آنم که او را ببامرزم.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۹۱

سوره قیامت ص: ۴۹۱

اشاره

مکی است.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۴۹۱

قاریان کوفه شمار آیات آن را چهل، و دیگران سی و نه آیه دانسته‌اند، و قراء کوفه لتعجل به، را یک آیه شمرده‌اند. در حدیث ابی (بن کعب) است: هر کس سوره قیامت را بخواند من و جبرئیل در روز قیامت به مؤمن بودنش گواهی می‌دهیم «۱». از حضرت صادق علیه السلام روایت شده: هر کس «لا اقسام» را به طور مداوم بخواند و به آن عمل کند خداوند آن (سوره) را در قبرش به نیکوترین صورت بر می‌انگیزد که او را مژده دهد و در روی او بخندد تا از صراط و میزان بگذرد «۲».

[سوره القیامه (۷۵): آیات ۱ تا ۲۱] ص: ۴۹۱

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 لَا أَقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ (۱) وَلَا أَقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ (۲) أَيْحَسِبُ الْإِنْسَانُ أَنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ (۳) بَلَى قَادِرِينَ عَلَى أَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ (۴)
 بَلْ يُرِيدُ الْإِنْسَانُ لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ (۵) يَسْتَلْ أَيَّانَ يَوْمِ الْقِيَامَةِ (۶) فَإِذَا بَرِقَ الْبَصَرُ (۷) وَخَسَفَ الْقَمَرُ (۸) وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ (۹)
 يَقُولُ الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ أَيْنَ الْمَفْرُ (۱۰) كَلَّا- لَا وَزَرَ (۱۱) إِلَى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ (۱۲) يُنَبِّئُ الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ (۱۳) بَلِ الْإِنْسَانُ عَلَى نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ (۱۴)
 وَلَوْ أَلْقَى مَعَاذِيرَهُ (۱۵) لَا تُحَرِّكُ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ (۱۶) إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ (۱۷) فَإِذَا قَرَأَهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ (۱۸) ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ (۱۹)
 كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ (۲۰) وَتَذَرُونَ الْآخِرَةَ (۲۱)

-۱

فی حدیث ابی (بن کعب) و من قرأ سورة القیامه شهدت له انا و جبرئیل یوم القیامه انه کان مؤمنا.

-۲

عن الصادق علیه السلام: من ادمن قراءه لا- اقسام و کان یعمل بها بعثه الله معه فی قبره فی احسن صورته یبشیره و یضحک فی وجهه حتی یجوز الصراط و المیزان.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۹۲

ترجمه: ص: ۴۹۲

به نام خداوند بخشنده بخشایشگر

سوگند به روز قیامت. (۱)

و سوگند به نفس لوامه، و جدان بیدار و ملامتگر، (که رستاخیز حق است). (۲)

آیا انسان می‌پندارد که استخوانهای او را جمع نخواهیم کرد؟ (۳)

آری قادریم که (حتی خطوط سر) انگشتان او را موزون و مرتب کنیم. (۴)

(انسان شک در معاد ندارد) بلکه او می‌خواهد (آزاد باشد و) ما دام العمر گناه کند. (۵)

(لذا) می‌پرسد قیامت کی خواهد بود. (۶)

در آن هنگام چشمها از شدت وحشت به گردش در می‌آید. (۷)

و ماه بی نور شود. (۸)

و خورشید و ماه یک جا جمع شوند. (۹)

آن روز انسان می گوید: راه فرار کجاست؟! (۱۰)

و هرگز چنین نیست، راه فرار و پناهگاهی وجود ندارد. (۱۱)

و قرارگاه نهایی به سوی پروردگار توست. (۱۲)

در آن روز انسان را از تمام کارهایی که از پیش یا پس فرستاده آگاه می کنند. (۱۳)

بلکه انسان خودش از وضع خود آگاه است. (۱۴)

هر چند (در ظاهر) برای خود عذرهایی بترشد (۱۵)

زبان را به خاطر عجله برای خواندن آن (قرآن) حرکت مده. (۱۶)

چرا که جمع آوری و خواندن آن بر عهده ماست. (۱۷)

و

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۹۳

هنگامی که ما آن را خواندیم از آن پیروی کن. (۱۸)

سپس بیان (و توضیح) آن نیز بر عهده ماست. (۱۹)

چنین نیست که شما می پندارید (و دلایل معاد را مخفی می شمرد) بلکه شما دنیای زودگذر را دوست دارید (و هوسرانی بی قید و

شرط را). (۲۰)

و آخرت را رها می کنید. (۲۱)

تفسیر: ص: ۴۹۳

لَا أَقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ از ابن عباس روایت شده که معنایش اقسام بیوم القیامه است و «لا» صله می باشد، «ا» و داخل شدن «لای» نافیه بر

فعل قسم بسیار است امری القیس می گوید:

لا و ایبک ابنه العامری لا یدعی القوم انی افز «۲»

دیگری گفته است: فلا بک ما ابالی «۳»، و فایده اش مؤکد ساختن قسم است، بهتر این است که «لا» را نافیه بگیریم، یعنی خداوند به

چیزی سوگند یاد نمی کند مگر این که بخواهد آن را بزرگ جلوه دهد مانند آیه شریفه: فَلَا أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ

تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ «سوگند به جایگاه ستارگان، و محلّ طلوع و غروب آنها و این سوگندی است بسیار بزرگ اگر بدانید.» (واقعه/ ۷۵-

۷۶).

۱- مانند «لا» در آیه: لَيْلًا يَغْلَمُ أَهْلِيلُ الْكِتَابِ «تا اهل کتاب بدانند». (حدید/ ۲۹) تفسیر مجمع البیان، چاپ افست کتاب فروشی

اسلامیه، ج ۱۰، ص ۳۹۳-م.

۲- شعر از امری القیس بن حجر و به قولی از ربیعۀ بن حیثم یمنی است. «لا» در آغاز بیت نافیه است و در زبان عرب داخل شدن

«لا» ی نافیه پیش از قسم شایع است چون غالباً به منظور ردّ و نفی ادعای خصم می باشد، یعنی، ای دختر عامری به حق پدرت من

هرگز از جنگ نمی گریزم و هیچ کس چنین ادعایی بر علیه من ندارد. کشف، ج ۱، ص ۶۹۲، م.

۳- ألا- نادت امامه باحتمال لتحزنی فلا بک ما ابالی، شعر از غوثۀ بن سلمی بن ربیعۀ است، یعنی هر گاه در پشت سر محبوبه ام

نشانه‌های دل بریدن او را از من اظهار کنی تا مرا غمگین سازی به جان تو قسم که اهمیّت نداده و غمگین نمی‌شوم. تفسیر کشاف، ج ۴، ص ۶۵۸-م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۹۴

و گویی خداوند با وارد کردن حرف نفی [بر فعل قسم] می‌فرماید: بزرگداشت من از شیء مورد قسم به این معناست که آن بالاتر از این است، بعضی گفته‌اند «لا» نفی و ردّ سخنی پیش از قسم است، گویی آنان زنده شدن [در قیامت] را منکر شده‌اند پس [در جوابشان] گفته شده «لا» چنان نیست که شما می‌گویید سپس گفته شده: به روز قیامت سوگند یاد می‌کنم. «لا قسم» قرائت شده بنا بر این که لام برای ابتدا و اقسام خبر مبتدای محذوف باشد یعنی من سوگند یاد می‌کنم نفس ملامتگری را که در روز قیامت بر تقصیر کردنشان در تقوا نکوهش می‌کنند، یا نفسی که همواره خود را نکوهش می‌کند اگر چه در احسان و نیکی بکوشد.

از حسن روایت است که مؤمن را نمی‌بینی مگر این که نفس خود را نکوهش می‌کند و فاجر و گنهکار پیش می‌رود با این حال نفسش را سرزنش نمی‌کند، و جواب قسم، تبعثن است که مدلول آیه أَيْحَسِبُ الْإِنْسَانُ أَنْ نَجْمَعُ عِظَامَهُ، می‌باشد، یعنی خداوند استخوانها را پس از پراکنده شدن و درهم شکستگی در حالی که آمیخته به خاک است جمع می‌کند.

بلی قادرین علی أَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ «بلی» اثبات و ایجاب برای [جمله] بعد از نفی است که گردآوری استخوانهای مردگان باشد و گویی خداوند فرموده است: آری خداوند استخوانها را گرد می‌آورد. قادرین حال از ضمیر در جمع، است یعنی استخوانها را گرد می‌آوریم در حالی که به بازگرداندن آنها به صورت اول قادریم تا این که سر انگشتان او را با همه لطافت و کوچکی به حال اول بر می‌گردانیم، پس چگونه استخوانهای بزرگ را نمی‌توانیم برگردانیم، بعضی گفته‌اند: یعنی ما استخوانها را گرد می‌آوریم بلکه می‌توانیم انگشتان دست و پایش را یکسان و یک پارچه همانند کف پای شتر و سم دراز گوش قرار دهیم، پس نمی‌تواند کارهایی چون باز و بسته کردن و غیره را انجام دهد که با انگشتان جدای از هم و مفصل دار انجام می‌داد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۹۵

بَلْ يُرِيدُ الْإِنْسَانُ این جمله عطف بر «أَيْحَسِبُ» است و می‌تواند مانند خود آن جمله پرسشی باشد و می‌تواند جمله ایجابی باشد. لَيْفُجْرَ أَمَامَهُ تا در زمان حال و آینده به گناه خود ادامه دهد و از آن دست بر ندارد از سعید بن جبیر روایت است: گناه می‌کند و توبه را به تأخیر می‌اندازد و می‌گوید بزودی توبه می‌کنم تا مرگش می‌رسد و بدترین اعمال با اوست.

يَسْأَلُ أَيَّانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ سؤال شخص سرسخت و متعصب است که روز قیامت را دور می‌شمارد و می‌گوید: کی روز قیامت بر پا می‌شود و نظیر آن است آیه: وَ يَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ «و می‌گویند این وعده (مجازات) کی عملی می‌شود» (یونس / ۴۸).

فَإِذَا بَرِقَ الْبَصِيرُ پس هر گاه چشمهایش رو به آسمان باز بماند و از شدت ترس سرگشته و حیران شود، از برق الرّجل هر گاه به برق نگاه کند و چشمش مات شود و برق از بریق نیز قرائت شده یعنی از شدت حیرت و بالا آمدن بدرخشد.

وَ خَسَفَ الْقَمَرُ نور ماه از بین برود.

وَ جُمِعَ الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ خورشید و ماه جمع شوند چون خداوند آنها را از مغرب بر می‌آورد.

بعضی گفته‌اند: جمع میان خورشید و ماه در رفتن نور [به وسیله خسوف] است.

أَيْنَ الْمَفْرُورِ راه فرار کجاست؟

كَلَّا لَا- وَزَرَ «کَلَّا» منع از طلب جای فرار است. «لا- وزر» پناهگاه و جای گریزی نیست «وزر» کوه یا غیر آن است که به آن پناهنده می‌شوند.

إِلَى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ

در معنای این جمله سه وجه است:

۱- در روز قیامت استقرار و رجوع بندگان فقط به سوی پروردگار توسل و نمی‌توانند به غیر خدا روی بیاورند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۹۶

۲- کارهای بندگان به حکم خدا باز می‌گردد و جز خدا هیچ کس در آن کارها حکم و داوری نمی‌کند.

۳- در آن روز، حکم به خواست پروردگارت واگذار می‌شود.

يُنَبِّئُوا الْإِنْسَانَ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ

«یومئذ» محلّ قرار گرفتن آنهاست که بهشت یا دوزخ است هر که را بخواهد داخل بهشت کند و هر که را بخواهد داخل دوزخ. در معنای آیه دو وجه است:

۱- آدمی در روز قیامت از عمل خوب و بدی که از پیش فرستاده و سنت نیک و بدی که بعد به آن عمل کرده خبر می‌دهد.

۲- به مالی که برای خود از پیش فرستاده و آنچه پس از خود برای وارثان بر جا نهاده خبر می‌دهد.

از مجاهد روایت شده: انسان از اول و آخر عمل خود خبر می‌دهد.

بَلِ الْإِنْسَانِ عَلَىٰ نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ

انسان خود حجتی آشکار است، و نفس از باب مجاز به بینایی متّصف شده است چنان که آیات، در آیه زیر به دیدن وصف شده:

فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ آيَاتُنَا مُبْصِرَةً «و هنگامی که آیات روشنی بخش ما به سراغ آنها آمد» (نمل / ۱۳).

یا آدمی عین بصیرت است و معنای آیه این است که: آدمی به اعمال خود خبر می‌دهد و اگر خبر ندهد چیزی در وجود اوست که از خبر دادن کفایت می‌کند چون شاهد بر اعمال اوست زیرا اعضای او بر ضرر او گواهی می‌دهند.

وَلَوْ أَلْقَىٰ مَعَاذِيرَهُ

اگر چه به هر نوع پوزشی نفس خود را معذور بدارد و از آن دفاع کند.

از سدی روایت شده: اگر پرده‌هایش را ببندد، «معاذیر» به معنای استار و پرده‌هاست و مفرد آن «معدار» است زیرا پرده مانع از دیدن شخص پشت پرده است چنان که پوزش مانع از کیفر گنهکار می‌شود.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۹۷

لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ

ضمیر در «به» به قرآن بر می‌گردد. پیامبر صلی الله علیه و آله هر زمان وحی را دریافت می‌کرد به خاطر شتابی که در حفظ قرآن داشت و از بیم فراموش کردن آن با جبرئیل منازعه «۱» داشت و صبر نمی‌کرد که جبرئیل وحی را به آخر برساند پس به حضرت امر شد وحی را بشنود و به گوش و دل آن را دریافت دارد تا زمان وحی سپری شود و معنای آیه چنین است: تا زمانی که جبرئیل وحی را قرائت می‌کند زبان خود را به قرائت وحی، حرکت مده تا با شتاب آن را دریافت کنی و از ذهنت نرود سپس علت نهی از شتاب را با آیه: إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ

، بیان کرد یعنی بر ماست که آن را در سینه‌ات گرد آوریم و قرائتش را بر زبانت استوار داریم.

فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ

خداوند قرائت جبرئیل را قرائت خود قرار داد. قرآن به معنای قرائت است. فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ

از قرائت جبرئیل پیروی کن و با او به منازعه نپرداز پس ما حفظ کردن آن را بر تو ضمانت می‌کنیم.

ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ هر گاه چیزی از معانی قرآن بر تو مشکل آمد، شرح و توضیح آن بر عهده ماست. گویی پیامبر صلی الله علیه و آله در حفظ و سؤال از معنای آیات هر دو شتاب می‌کرد.

كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ «کَلَّا» منع رسول خدا از عادت به شتاب و تشویق آن حضرت است که با آرامی قرائت قرآن را بر قوم خود

تکرار کند تا در دل‌هایشان متمرکز شود چرا که آنان از دل‌های بی‌خبرند و در قرآن و توضیح موجود در آن نمی‌اندیشند بلکه دنیا را بر می‌گزینند و اهتمام ورزیدن به آخرت را رها می‌کنند بنا بر این از دوباره گفتن و تکرار و افزودن بر هشدار و بیان قرآن به آن بی‌نیاز نیستی و «تَحْبُون» و «تَدْرُونَ» [به صورت مخاطب] نیز قرائت شده به این معنی که به آنها بگو [شما دنیا را دوست دارید و آخرت را رها ساختید]

۱- این سخن در کمال سستی و بی‌ارجی است و شایسته نیست به رسول خدا صلی الله علیه و آله نسبت داده شود اگر چه از بعضی پیشینیان نقل شده است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۹۸

[سوره القیامه (۷۵): آیات ۲۲ تا ۴۰] ص: ۴۹۸

اشاره

وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاصِرَةٌ (۲۲) إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ (۲۳) وَ وُجُوهُ يَوْمَئِذٍ بِاسِرَّةٍ (۲۴) تَنْظُرُونَ أَنْ يُفْعَلَ بِهَا فَاقِرَةٌ (۲۵) كَلَّا إِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِيَ (۲۶) وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ (۲۷) وَظَنَّ أَنَّهُ الْفِرَاقُ (۲۸) وَالتَّفْتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ (۲۹) إِلَى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ (۳۰) فَلَا صَدَقَ وَلَا صَلَّى (۳۱) وَلَكِنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّى (۳۲) ثُمَّ ذَهَبَ إِلَى أَهْلِهِ يَتَمَطَّى (۳۳) أَوْلَى لَكَ فَأَوْلَى (۳۴) ثُمَّ أَوْلَى لَكَ فَأَوْلَى (۳۵) أَيْحَسِبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى (۳۶) أَلَمْ يَكُ نَظْفَةً مِنْ مَنِيٍّ يُمْنَى (۳۷) ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوَّى (۳۸) فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى (۳۹) أَلَيْسَ ذَلِكَ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَى (۴۰)

ترجمه: ص: ۴۹۸

در آن روز صورتهایی شاداب و مسرور است. (۲۲)
و به پروردگارش می‌نگرد. (۲۳)
و در آن روز صورتهایی درهم کشیده است. (۲۴)
زیرا می‌داند غذایی در مورد او انجام می‌شود که پشت را درهم می‌شکنند!. (۲۵)
چنین نیست، او هرگز ایمان نمی‌آورد تا جان به گلو گاهش رسد. (۲۶)
و گفته شود: آیا کسی هست که این بیمار را از مرگ نجات دهد؟! (۲۷)
و یقین به فراق از دنیا پیدا کند. (۲۸)
و ساق پاها (از شدت جان دادن) به هم می‌پیچد. (۲۹)
(آری) در آن روز مسیر همه به سوی (دادگاه) پروردگارت خواهد بود. (۳۰)
او هرگز ایمان نیاورد و نماز نخواند. (۳۱)
بلکه تکذیب کرد، و روی گردان شد. (۳۲)
سپس به سوی خانواده خود بازگشت در حالی که متکبران قدم بر می‌داشت. (۳۳)
عذاب الهی برای تو شایسته‌تر است، شایسته‌تر! (۳۴)

سپس عذاب الهی برای تو شایسته‌تر است، شایسته‌تر! (۳۵)
 آیا انسان گمان می‌کند بیهوده و بی‌هدف رها می‌شود؟ (۳۶)
 آیا او نطفه‌ای از منی نبود که در رحم ریخته می‌شود؟ (۳۷)
 سپس به صورت خون بسته در آمد، و او را آفرید و موزون ساخت؟ (۳۸)
 و از او دو زوج مذکر و مؤنث آفرید. (۳۹)
 ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۴۹۹
 آیا چنین کسی قادر نیست که مردگان را زنده کند؟! (۴۰)

تفسیر: ص: ۴۹۹

وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ وَجَه (صورت) عبارت از تمام چهره است و «ناضره» از نَضْرَةُ النَّعِيمِ، خرمی نعمتها گرفته شده است.
 إِلَى رَبِّهَا نَاطِرَةٌ در معنای این جمله چند وجه است:

۱- اختصاصاً به خدا نگاه می‌کند و به دیگری نمی‌نگرد و معنای مقدم شدن مفعول (الی ربها) همین است مگر به آیات زیر نمی‌نگرید- إِلَى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ
 «قرارگاه نهایی به سوی پروردگار توست» (قیامت / ۱۲) إِلَى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ (قیامت / ۳۰) إِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ «بازگشت (همگان) به سوی خداست».

(آل عمران / ۲۸، فاطر / ۱۸، نور / ۴۲). عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ «بر او توکل کردم و به سوی او بازگشتم» (هود / ۸۸).
 که چگونه مقدم شدن در این آیات و نظایر آن دلالت بر معنای اختصاص دارد و روشن است که آدمیان در قیامت به چیزهای فراوانی می‌نگرند که نمی‌توان بر شمارش آنها احاطه یافت، بنا بر این اگر نگاه کردن آنان به خدا اختصاص داشته باشد و خدا مورد نظر و نگاه (با چشم ظاهری) باشد محال است پس ناگزیر باید آن را بر معنایی حمل کنیم که اختصاص در آن صحیح باشد یعنی از باب این گفته عرب باشد انا الیک ناظر ما تصنع بی، من به تو می‌نگرم که با من چه خواهی کرد و مقصودشان [از نگرستن] معنای امید و انتظار است [امید و انتظار رفتار خوب از تو دارم] و از همین مورد است گفته جمیل [شاعر]:

و اذا نظرت الیک من ملک و البحر دونک زدتنی نعماً «۱»

و گفته شاعری دیگر:

أنی الیک لما وعدت لناظر نظر الفقیر إلى الغنی الموسر «۲»

۱- به محض این که به تو بنگرم بیش از آنچه خواستار و امیدوارم، به من می‌دهی و نیازی نیست که بصراحت بخواهم و [بخشش تو آن اندازه است که] دریا در بخشش و خیرات کمتر از تو است. کشف، ج ۴، ص ۶۶۲-م.

۲- من به آنچه وعده‌ام داده‌ای امید دارم مانند امیدی که تهیدست به ثروتمند دارد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۰۰

بنا بر این معنایش این است که آنان نعمت و کرامت را جز از خدای خویش انتظار ندارند چنان که در دنیا همان گونه بودند و جز از خدا از کسی نمی‌ترسیدند و به کسی امید نداشتند.

۲- «الی» اسم است و مفرد آلاء به معنای نعمتهاست و محلاً منصوب است یعنی انتظار نعمت پروردگارشان را می‌کشند.

۳- مضاف الیه حذف شده و اصل آن، الی ثواب ربها ناظره بوده است.

أُولَى لَكَ فَأُولَى یعنی بدیها سزاوار توست پس بدیها، و این جمله نفرین بر ابو جهل است که آنچه را نمی‌پسندد به او برسد، و گفته شده: در دنیا [ای ابو جهل] به تو شر برسد پس از آن در آخرت، و تکرار کلمه نفرین برای تأکید است.

أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى آیا آدمی می‌پندارد که مهمل رها می‌شود و مورد امر و نهی واقع نمی‌شود همزه، در «أَيَحْسَبُ» برای انکار است.

أَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِنْ مَنِيِّ يَمَنِیِّ یعنی چگونه می‌پندارد که مهمل رها می‌شود با این که دگرگونیهای احوال خود را می‌بیند و به آنها می‌تواند استدلال کند که برای وی آفریننده‌ای است حکیم که خردش را کامل کرده و او را قادر ساخته است و در وجودش شهوت آفریده تا بداند که نمی‌تواند بدون تکلیف باشد.

«یمنی» یعنی آفرینش انسان از آن اندازه گیری می‌شود و بعضی گفته‌اند: یعنی در رحم ریخته می‌شود. بعضی «یمنی» را از باب حمل بر نطفه «تمنی» با «تاء» قرائت کرده‌اند.

فَخَلَقَ فَسَوَّى پس از این که او را به صورت خون بسته درآورد از آن در رحم آفریده‌ای آفرید پس صورت و اندامهای ظاهری و باطنی او را در شکم مادرش معتدل ساخت، یا پس از ولادت او را انسانی به اعتدال و راست قامت قرار داد.

فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى پس از انسان دو صنف نر و ماده قرار داد.

أَلَيْسَ ذَلِكَ بِقَادِرٍ عَلَىٰ أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَىٰ آیا خدایی که این انسان را ایجاد فرموده نمی‌تواند [دوباره در قیامت] او را برگرداند.

در حدیث است که هر گاه پیامبر صلی الله علیه و آله این آیه را می‌خواند، عرض کرد: سبحانک الله و بلی، آری [می‌توانی] بار خدایا تو پاک و منزهی.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۰۳

سوره انسان «۱» ص: ۵۰۳

اشاره

سی و یک آیه دارد.

در مکی و مدنی بودن این سوره اختلاف است و (قول) صحیح مدنی بودن آن است. بعضی گفته‌اند از آیه: إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا تَا آخِر سوره مکی، و بقیه سوره مدنی است.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۵۰۳

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس سوره هل اتی را بخواند پاداش او بر خدا بهشت و حریر است «۲». از حضرت باقر علیه السلام روایت است که هر کس سوره هل اتی را در هر صبح پنجشنبه بخواند خداوند صد حوریه باکره (دست نخورده) و چهار هزار حوریه غیر باکره به تزویج او در آورد و با حضرت محمد صلی الله علیه و آله باشد «۳».

۱- این سوره به نامهای: دهر، ابرار، انسان نامیده می‌شود. بعضی این سوره را به نام [جمله آغازین سوره] هل اتی نامیده‌اند.

فی حدیث ابی (بن کعب): و من قرأ سورة هل اتی کان جزاؤه علی الله جنه و حریرا.

عن الباقر علیه السلام: من قرأ سورة هل اتی فی کلّ غداة خمیس زوجہ اللہ من الحور العین مائۃ عذراء و اربعۃ آلاف ثیب و کان مع محمد صلی اللہ علیہ و آلہ.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۰۴

[سوره الإنسان (۷۶): آیات ۱ تا ۱۴] ص: ۵۰۴

اشاره

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
 هَلْ اَتٰی عَلٰی الْاِنْسَانِ حِیْنَ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ یَكُنْ شَیْئًا مَّیْذُوْرًا (۱) اِنَّا خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ نُّطْفَةٍ اَمْشٰجٍ نَّبْتَلِیْهِ فَجَعَلْنٰهُ سَمِیْعًا بَصِیْرًا (۲) اِنَّا هَدٰیْنٰهُ السَّبِیْلَ اِمَّا شٰكِرًا وَّ اِمَّا كَفُوْرًا (۳) اِنَّا اَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِیْنَ سَلَاسِلَ وَّ اَغْلَالًا وَّ سَعِیْرًا (۴)
 اِنَّ الْاَبْرَارَ یَشْرَبُوْنَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُوْرًا (۵) عِیْنَا یَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللّٰهِ یُفَجِّرُوْنَهَا تَفْجِیْرًا (۶) یُوْفُوْنَ بِاَلَّذِیْ وَیْخَافُوْنَ یَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِیْرًا (۷) وَّ یُطْعَمُوْنَ الطَّعَامَ عَلٰی حُبِّهِ مِسْكِیْنًا وَّ یَتِیْمًا وَّ اَسِیْرًا (۸) اِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لَوْجِهَ اللّٰهِ لَا نُرِیْدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَّ لَا شُكُوْرًا (۹)
 اِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا یَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِیْرًا (۱۰) فَوَقَّاهُمُ اللّٰهُ شَرَّ ذٰلِكَ الْیَوْمِ وَّ لَقَّاهُمْ نَضْرَةً وَّ سُوْرًا (۱۱) وَّ جَزَاهُمْ بِمَا صَبَرُوْا جَنَّةً وَّ حَرِیْرًا (۱۲) مُتَّكِنِیْنَ فِیْهَا عَلٰی الْاُرَائِكِ لَا یَرَوْنَ فِیْهَا شَمْسًا وَّ لَا زَمْهَرِیْرًا (۱۳) وَّ دَانِیَةً عَلَیْهِمْ ظِلَالُهَا وَّ ذُلَّتْ قُطُوْفُهَا تَدْلِیْلًا (۱۴)

ترجمه: ص: ۵۰۴

به نام خداوند بخشنده بخشایشگر

آیا چنین نیست که زمانی طولانی بر انسان گذشت که وی چیز قابل ذکری نبود؟! (۱)

ما انسان را از نطفه مختلطی آفریدیم، و او را می‌آزماییم (لذا) او را شنوا و بینا قرار دادیم. (۲)

ماه راه را به او نشان دادیم، خواه شاکر باشد (و پذیرا گردد) یا کفران کند. (۳)

ما برای کافران زنجیرها و غلها و شعله‌های سوزان آماده کرده‌ایم. (۴)

ابرار (نیکان) از جامی می‌نوشند که با عطر خوشی آمیخته است. (۵)

از چشمه‌ای که بندگان خاص خدا از آن می‌نوشند، و از هر جا بخواهند آن را جاری می‌سازند. (۶)

آنها به نذر خود وفا می‌کنند، و از روزی که عذابش گسترده است می‌ترسند. (۷)

و غذای (خود) را با این که به آن علاقه (و نیاز) دارند به مسکین و یتیم و اسیر می‌دهند. (۸)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۰۵

(و می‌گویند) ما شما را برای خدا اطعام می‌کنیم، و هیچ پاداش و تشکری از شما نمی‌خواهیم. (۹)

ما از پروردگار خود می‌ترسیم در روزی که آن روز گرفته و سخت و هولناک است. (۱۰)

از این رو خداوند آنها را از شرّ آن روز ننگه می‌دارد و از آنها استقبال می‌کند. در حالی که شادمان و مسرورند. (۱۱)

خداوند در برابر شکیبایی آنان، بهشت و لباسهای حریر بهشتی را به آنها پاداش می‌دهد. (۱۲)

این در حالی است که بر تختهای زیبا تکیه کرده‌اند، نه آفتاب را در آن جا می‌بینند. و نه سرما را. (۱۳)

و در حالی است که سایه‌های آن (درختان بهشتی) بر آنها فرو افتاده و چیدن میوه‌هایش بسیار آسان است. (۱۴)

تفسیر: ص: ۵۰۵

اشاره

هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ «هل» فقط در استفهام به معنای (قد)، است و در اصل «أهل» بوده به دلالت شعر:
 أهل رأونا بسفح القاع ذی الاکم «۱»

معنای جمله این است که آیا از نظر تقریر و نزدیکی بر آدمی پیش از این زمانی نزدیک نگذشته است که وی چیز قابل ذکری نبوده [یعنی چنین زمانی بوده است].

از حمران بن اعین روایت است که گفت: از حضرت صادق علیه السلام راجع به این مطلب سؤال کردم پس فرمود: چیزی تقدیر شده بود ولی موجود نبود «۲».

۱- شعر از زید الخیل است که پیامبر صلی الله علیه و آله او را زید الخیر نامید و مصراع اولش این است
 سائل فوارس یربوع بشدتنا

: برای این که از حقیقت حال آگاه شوی از نیرومندی و صولت ما از آنها پیرس که ما را در کوه و دشت و تپه‌های بلند چگونه دیده‌اند. تفسیر کشاف، ج ۳، ص ۳۴۲- م. [.....]

-۲

عن حمران بن اعین قال: سألت الصادق علیه السلام عنه فقال، كان شيئاً مقدورا و لم یکم مکنونا.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۰۶

مقصود از انسان جنس آدمیزاد است به دلیل آیه: **إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ (هل اتی / ۲)**.

بعضی گفته‌اند: مقصود از انسان حضرت آدم علیه السلام است.

از عمر بن خطاب نقل است که این آیه در نزدش قرائت شده پس عمر گفت: ای کاش انسان به همان حالت اول که چیزی قابل ذکر نبود باقی می‌ماند یعنی آفریده نمی‌شد و مورد تکلیف قرار نمی‌گرفت.

إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نطفه أمشاج، مانند «برمه اعشار»، هر گاه قطعه قطعه شود و به صورت دهها قطعه در آید] و گویند نطفه مشمج، و «امشاج» جمع آن نیست بلکه مشمج و امشاج در مفرد بودن مانند هم هستند و صفت مفرد بر ایشان آورده می‌شود و مشجه، با مزجه مترادف و به معنای آمیختن است یعنی از نطفه‌ای [آفریده شده] که آب مرد و زن به هم در آمیخته‌اند.

از قتاده روایت است که أمشاج به معنای اطوار و حالات مختلف است یعنی در یک حالت نطفه بوده بعد علقه شده و بعد مضغه و آن گاه استخوان تا انسان شده است.

نَبْتَلِيهِ محلاً منصوب است بنا بر حال بودن، یعنی انسان را آفریدیم در حالی که قصدمان آزمودن اوست مانند این گفته: مررت برجل معه صقر صائلا به غدا، به مردی گذشتم که بازی به همراه داشت و قصد داشت فردا با آن شکار کند.

شاکراً و إِمَّا كَفُوراً هر دو حال برای ضمیر (هاء) در «هدیانه» هستند یعنی راه را برای انسان آشکار ساختیم و دلیلها و علتها را برایش اقامه کردیم و در هر دو حال سپاس و ناسپاسی، به او قدرت دادیم.

و چون خداوند شاکر و کافر را ذکر کرد در پی آنها بیم از کیفر و وعده به پاداش را آورد.

إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَلَاسِلَ «سلاسل» با تنوین «سلاسل» و بدون تنوین قرائت

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۰۷

شده است و در قرائت با تنوین دو وجه است:

۱- بنا بر این که (نون) بدل از حرف اطلاق و وصل در حکم وقف باشد.

۲- بر طبق عادت شاعران اسم غیر منصرف منصرف به شمار آید.

إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ «ابرار» جمع (بَرّ) یا (بَارّ) است مانند «ربّ و ارباب» و «صاحب و اصحاب».

اهل بیت علیهم السّلام و بیشتر مفسّران اجماع کرده‌اند بر این که مقصود از «ابرار» علی و فاطمه و حسن و حسین علیهما السّلام «۱» هستند.

[شأن نزول] ص: ۵۰۷

از علی بن ابراهیم بن هاشم از پدرش از عبد الله بن میمون از حضرت صادق علیه السّلام روایت شده که فرمود: مقداری جو در نزد فاطمه علیهما السّلام بود پس آن را [آرد کرده] با روغن و آب بیامیخت و نان پخت و چون در برابر خود نهادند که بخورند مسکینی آمد و گفت: خدا شما را ببخشاید پس علی علیه السّلام برخاست و یک سوّم آن را به او بخشید و طولی نکشید که یتیمی آمد و گفت: خدا شما را ببخشاید پس علی علیه السّلام برخاست و یک سوم را به او داد آن گاه اسیری آمد و همان سخن را گفت: پس علی علیه السّلام یک سوم باقیمانده را به او بخشید. و از آن چیزی نچشیدند پس خداوند آیات فوق را در شأن آنها نازل فرمود و

۱- شیخ مفید (قدّس سره) در اختصاص، ص ۹۶، از احمد بن حسن و او از عبد العظیم حسنی روایت مفصّلی نقل می کند که یحیی برمکی به امر هارون الرشید مجلس مناظره‌ای از اهل کلام در خانه خود تشکیل داد بطوری که آزادانه سخن بگویند و هارون را که مخفیانه ناظر بر جلسه بود و سخنانشان را می شنید نیند پس از اجتماع علمای کلام هشام بن حکم آمد و علّت برتری دادن علی علیه السّلام بر ابو بکر را از او پرسیدند هشام پنج مورد مهمّ از فضایل علی علیه السّلام را بر شمرد و مورد پنجم آن این بود که به اعتقاد فریقین منظور از «ابرار» در آیه: إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ ... علی و فاطمه و حسن و حسین علیهم السّلام‌اند و ابو بکر جزء آنها نیست- م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۰۸

حکم این آیات درباره هر مؤمنی که برای خدا چیزی ببخشد جاری است.

همچنین روایت شده که این خاندان [علی، فاطمه، فضّه، به پیشنهاد رسول خدا برای بهبودی حسن و حسین] نذر کردند سه روز روزه بگیرند و به نذر خود وفا کرده روزه گرفتند و در هر سه شب [هنگام افطار] غذای خود را به مسکین و یتیم و اسیر بخشیدند و خود به آن افطار نکردند پس این آیات در مدح آنان نازل شد و چه فضیلت و شرفی بالاتر از این است. «کأسا» منظور از این کلمه شیشه است هر گاه در آن شراب باشد و به خود شراب نیز «کأس» می گویند. کَانَ مِرْأَجُهَا كَافُورًا آبی که کافور با آن مخلوط شود.

ماء کافور نام چشمه‌ای در بهشت است که آب آن در سفیدی مانند کافور است و بو و سردی کافور را دارد و «عینا» بدل از کافور است.

از مجاهد روایت شده که این کافور مانند کافور دنیا نیست.

از قتاده روایت است که آن شراب را با کافور می‌آمیزند و با مشک مهر می‌زنند.

بعضی گفته‌اند: در آن شراب، بو و سفیدی و سردی کافور آفریده می‌شود و گویی با کافور آمیخته شده است، بنا بر این دو قول «عینا» بدل از «کاسا» است به تقدیر حذف مضاف و گویی فرموده است: و یسقون فیها خمرا خمر عین، در بهشت شرابی می‌نوشند که شراب چشمه‌ای است یا بنا بر اختصاص منصوب شده است.

يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ یعنی بندگان خدا از آن چشمه می‌نوشند چنان که می‌گویی شربت الماء بالعسل، آب را با عسل نوشیدم. يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا بهشتیان آن چشمه را به هر جایی از منزلهایشان بخواهند به آسانی می‌برند.

يُوفُونَ بِالَّذْرِ این جمله، حال یا جمله مستأنفه است گویند: و فی بندره، به نذر

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۰۹

خود وفا کرد، و اوفی بندره، نذر خود را وفا کرد.

كَانَ شَرُّهُ مُشْطِرًا [روزی که] شَرُّ آن فاش و پراکنده است و مقصود از شَرُّ هول و وحشت و سختیهای روز قیامت است.

و يُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ ضَمِير «حُبِّهِ» به طعام بر می‌گردد یعنی در عین اشتها و نیاز به غذا آن را به [نیازمندان] می‌خورانند، نظیر همین آیه است و آتی المال علی حُبِّهِ [که ضمیر حُبِّهِ به مال بر می‌گردد «۱»] بعضی گفته‌اند: ضمیر در «حُبِّهِ» به خدا بر می‌گردد.

از حسن روایت است که اسیری را خدمت رسول خدا می‌آوردند پس حضرت او را به یکی از مسلمانها می‌داد و می‌فرمود به او نیکی کن و او دو روز یا سه روز در نزد آن مسلمان می‌ماند.

از قتاده روایت است که اسیر مسلمانها در آن روز مشرک بود پس برادر مسلمانان به اطعام کردن سزاوارتر است.

از ابو سعید خدری روایت است که منظور از اسیر برده و زندانی است.

إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ بنا بر اراده قول است [یعنی اهل بیت علیهم السَّلام قصد داشتند سخنی بگویند ولی نگفتند و خداوند آنچه را آنان در دل داشتند به منزله قول قرار داده است].

از سعید بن جبیر و مجاهد روایت است که خاندان علی علیه السَّلام سخنی نگفتند ولی خدا از دل آنان آگاه بود از این رو آنان را ستود، یعنی با بخشیدن این طعام قصد پاداش دنیوی و سپاسگزاری بر آن را نداریم زیرا اطعام مفعول «وجه» است و پاداش دادن مردم معنایی ندارد.

۱- ضمیر «حُبِّهِ» به خدا بر می‌گردد چرا که علامه طباطبایی نیز در تفسیر المیزان می‌گوید: يطعمون الطَّعَامَ حُبًّا لِلَّهِ لا- طعما فی الثَّواب، برای محبت خدا اطعام می‌کنند نه به طمع ثواب- م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۱۰

شکور مانند شکر مصدر است چنان که کفر و کفور مصدرند.

إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا در معنای این جمله دو احتمال است:

۱- مقصود این باشد که احسان ما به شما به خاطر ترس از سختی روز قیامت است نه پاداش.

۲- ما از شما پاداش نمی‌خواهیم چون از کیفر خدا بیم داریم که در برابر صدقه دادن پاداش بخواهیم.

يَوْمًا عَجُوسًا قَمَطِرًا این جمله نظیر (نهارک صائم) است [که روزه داری صفت شخص است نه روز] یعنی صفت اهل آن روز برای روز صفت آورده شده [مردم در روز قیامت چهره‌ای درهم کشیده دارند].

یا سختی آن روز (قیامت) به شیر چهره درهم کشیده تشبیه شده است.

قمطیرا روزی سخت و دشوار است.

فَوَقَاهُمْ اللَّهُ شَرَّ ذَلِكَ الْيَوْمِ پس خداوند آنها را از وحشت و سختیهای آن روز نگاه می‌دارد.

وَلَقَّاهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا در برابر گرفتگی چهره و اندوه فاجران به مؤمنان شادابی چهره و شادمانی دل عطا می‌کند، و این دلالت دارد که «یوم» متّصف به گرفتگی چهره اهل آن روز می‌باشد.

وَجَزَاهُمْ بِمَا صَبَرُوا جَنَّةً وَحَرِيرًا خداوند در برابر صبرشان بر آن ایثار و گرسنگی و برهنگی، بهشتی به آنان پاداش می‌دهد که در آن خوردنیهای گوارا و پوشاکهای ظریف و زیبا وجود دارد.

مُتَّكِنِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ لَا يَرُونَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا در آن بهشت بر آریکه‌ها تکیه می‌دهند و هوای آن بهشت معتدل است و گرمای خورشید و سرمای آزار دهنده‌ای آنان را آزار نمی‌دهد.

وَدَانِيَةً عَلَيْهِمْ ظِلَالُهَا این جمله عطف بر جمله قبل است و مانند آن حال

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۱۱

می‌باشد و تقدیر جمله این است که در آن بهشت نه خورشیدی می‌بینند و نه سرمای آزار دهنده‌ای. داخل شدن و او بر اول جمله برای دلالت بر این است که هر دو امتیاز با هم برای آنها وجود دارد و گویی فرموده است: پاداش آنان بهشتی است که در آن از هر دو نعمت یعنی هم دور بودن از گرمای خورشید و هم سرما و نزدیک بودن سایه به آنها، برخوردار هستند.

به گفته زمخسری ممکن است تمام کلمات: متّکین، لا یرون، و دانیة، صفات بهشت باشد ولی من [مصنّف] آن را درست نمی‌دانم چرا که هر گاه اسم فاعل صفت واقع شود و فعل برای غیر موصوف باشد لازم است ضمیر آن آشکار شود در حالی که «اتّكأ و دنو» صفت برای «جنّة» نیست، بنا بر این، همان قول اول (حال بودن کلمات مذکور) صحیح است. «دانیة» را می‌توان منصوب دانست بنا بر این که عطف بر و جزاهم جنّة باشد، [و در اصل] و جزاهم جنّة و لبس حریر و دخول جنّة و دانیة علیهم ظلالها، بوده و مضاف [لبس دخول] حذف شده، یعنی: پاداش آنها بهشت و لباس حریر و داخل شدن در بهشت است و نیز پاداش آنها بهشت دیگری است که سایه‌هایش به آنها نزدیک است.

وَذُلَّتْ قُطُوفُهَا یعنی میوه‌های آن بهشت برای آنها که می‌چینند هر طور بخواهند در دسترس است و ممانعتی از چیدن ندارند، یا میوه‌های آن بهشت را برای کسانی که می‌خواهند بچینند رام و فروتن و کوتاه و در دسترس قرار داده است. «ذُلَّتْ» برگرفته از این گفته عرب است: حائط ذلیل دیوار رام، هر گاه کوتاه باشد.

از مجاهد روایت است که اگر مؤمن در بهشت بپا خیزد میوه‌ها به همان اندازه بالا- می‌رود و اگر بنشیند میوه‌ها پایین می‌آید تا دستش به آنها برسد.

[سوره الإنسان (۷۶): آیات ۱۵ تا ۲۲] ص: ۵۱۱

اشاره

وَيُطَافُ عَلَيْهِمْ بِآتِيَةٍ مِنْ فِضَّةٍ وَأَكْوَابٍ كَانَتْ قَوَارِيرًا (۱۵) قَوَارِيرًا مِنْ فِضَّةٍ قَدَرُوهَا تَقْدِيرًا (۱۶) وَيُسْقَوْنَ فِيهَا كَأْسًا كَانَتْ مِرْآجُهَا رَنْجَبِيلًا (۱۷) عَيْنًا فِيهَا تُسَمَّى سَلْسَبِيلًا (۱۸) وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ وُلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ إِذَا رَأَيْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤًا مَنثورًا (۱۹) وَإِذَا رَأَيْتَ ثَمَّ رَأَيْتَ نَعِيمًا وَمَلَكًا كَبِيرًا (۲۰) عَلَيْهِمْ ثِيَابٌ سِنْدُسٍ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ وَحُلُوا أَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا (۲۱) إِنَّ هَذَا كَانَ لَكُمْ جَزَاءً وَكَانَ سَعْيُكُمْ مَشْكُورًا (۲۲)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۱۲

ترجمه: ص: ۵۱۲

و در گرداگرد آنها ظرفهایی از نقره! و قدهایی بلورین می‌گردانند (مملو از بهترین غذاها و نوشیدنیها). (۱۵)

ظرفهای بلورینی از نقره! که آنها را به اندازه لازم آماده کرده‌اند. (۱۶)

و در آن جا از جامهایی سیراب می‌شوند که لبریز از شراب طهوری است که با زنجبیل آمیخته است. (۱۷)

از چشمه‌ای در بهشت که نامش سلسبیل است [می‌نوشند]. (۱۸)

و بر گرد آنها نوجوانانی جاودانی (برای پذیرایی) می‌گردند که هر گاه آنها را ببینی گمان می‌کنی مرواریدی پراکنده‌اند! (۱۹)

و هنگامی که آن جا را ببینی نعمتها و ملک عظیمی را می‌بینی! (۲۰)

بر اندام آنها (بهشتیان) لباسهایی است از حریر نازک سبز رنگ، و از دیبای ضخیم و با دستبندهایی از نقره تزئین شده‌اند، و پروردگارشان شراب طهور به آنها می‌نوشاند! (۲۱)

این جزای شمامست و سعی و تلاش شما مورد قدردانی است. (۲۲)

تفسیر ص: ۵۱۲

قواریرا قواریر، به سه صورت قرائت شده است:

۱- هر دو بدون تنوین (قواریر قواریر).

۲- هر دو با تنوین (قواریرا قواریرا) که تنوین در اولی بدل از حرف اطلاق است و در دومی به پیروی از اولی است.

۳- اولی به تنوین و دومی بدون تنوین (قواریرا قواریر).

قَوَارِيرًا مِنْ فِضَّةٍ یعنی از نقره آفریده شده و به همان سفیدی و زیبایی و

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۱۳

درخندگی شیشه‌هاست و معنای (کائت قَوَارِيرًا) این است که با ایجاد خداوند به صورت شیشه در آمده است و منظور بزرگداشت این آفرینش عجیب است که شامل صفات هر دو جوهر متباین [نقره و شیشه] می‌باشد، و نظیر همین است (کان) در کان مزاجها کافورا مانند (یکون) در کن فیکون. [یعنی کان در همه موارد به معنای ایجاد کردن است].

قَدَّرُوها تَقْدِيرًا این جمله صفت قواریر است یعنی مؤمنان آنها را نزد خودشان اندازه‌گیری کرده که از نظر شکل و اندازه آن گونه باشد که می‌خواهند و همان اندازه شده است، بعضی گفته‌اند: ضمیر (قَدَّرُوها) به کسانی بر می‌گردد که با آن جامها پیرامونشان می‌چرخند یعنی شراب جامها را به اندازه‌ای که آنها [بهشتیان] را سیراب کند برآورد کرده‌اند و این برای آشامنده لذت بخش‌تر است چون به اندازه نیاز اوست.

از مجاهد روایت است که جامها نه لبریز است و نه کم.

«قَدَّرُوها» به ضَمِّ (قاف) و به صورت مجهول نیز قرائت شده به این مناسبت که منقول از قَدَّر، باشد می‌گویی: قَدَّرت الشَّيءَ و قَدَّرنيه فلان، هر گاه دیگری تو را بر آن کار قادر سازد. و به این معناست که مؤمنان را همانطور که خود می‌خواهند قادر می‌سازند.

كَأْسًا كَانَتْ مِزَاجُهَا زَنْجَبِيلًا عربها زنجبیل را خوب می‌دانستند و از آن لذت می‌بردند.

اعشى گوید:

كَأَنَّ الْقَرْنِفَلَ وَالزَّجْبِيلَ بَاتَا بِفِيهَا وَأَرِيَا مَشُورًا (۱)

۱- شاعر مزه و بوی دهان محبوبه خود را به قرنفل و زنجبیل تشبیه کرده چرا که عرب آن دو را نیکو می‌دانسته و از آنها لذت

می‌برده است و مزه آب دهان محبوبه را به مزه غسل تشبیه کرده است. گویی قرنفل و زنجفیل در دهان او (محبوبه) جای گرفته و آب دهانش طعم غسل دارد [دهانش کان غسل است] کشف، ج ۴، ص ۶۷۲، م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۱۴

از ابن عباس روایت است که تمام آنچه را خدا از نعمتهای موجود در بهشت در قرآن یاد کرده نظیرش در دنیا وجود ندارد ولی به چیزی [از اشیاء دنیا] نام برده که شناخته شود، و چشمه زنجفیل نامیده شده چون در آن مزه زنجفیل هست یعنی چشمه به طعم زنجفیل است و در آن مزه گزنده‌ای نیست بلکه بر عکس گواراست گویند: شراب سلسل و سلسال و سلسیل، نوشیدنی گوارا، زیاد شدن (باء) در سلسیل برای این است که کلمه پنج حرفی شود و [از باب زیاده المبانی تدلّ علی زیاده المعانی] «۱» بر کمال گوارایی دلالت کند.

«عینا» در این کلمه سه وجه است:

۱- بدل از «زنجبیل» باشد.

۲- بدل از «کأسا». بعضی گفته‌اند: جام مؤمنان آمیخته به زنجفیل است یا خدا در آن طعم زنجفیل می‌آفریند و بنا بر این قول «عینا بدل از» کأسا است.

۳- منصوب به اختصاص (به فعل اخصّ مقدر) باشد، یعنی، اخصّ عینا.

وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُّخَلَّدُونَ إِذَا رَأَيْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤًا مَّنثُورًا خِدَائُونَ زِيَايِي وَ صَفَاي رَنُكَ پَسْرَان وَ پْرَا كَنَد كِيشَان در مجالس را برای خدمت، به مرواریدهای پراکنده یا مرواریدهای تازه از صدف خارج شده تشبیه کرده است زیرا زیباترین و درخشانترین حالت مروارید همان لحظه‌ای است که از صدف خارج می‌شود.

وَ إِذَا رَأَيْتَ ثَمَّ رَأَيْتَ نَعِيمًا وَ مَلَكًا كَبِيرًا «رأیت» در اینجا نه مفعول ظاهری دارد نه تقدیری و گویی خداوند فرموده است: و هر گاه در آنجا دیدی یعنی دیده بیننده به هر جا بیفتد فقط نعمتهای فراوان و ملک عظیمی خواهد دید.

«ثم» محلاً منصوب است بنا بر ظرف بودن یعنی در بهشت ملکی عظیم و فراخ و همیشگی وجود دارد. بعضی گفته‌اند: هر گاه چیزی بخواهند موجود می‌شود.

۱- زیادی بنا و ساختار لفظ بر فرزنی معنی دلالت می‌کند- م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۱۵

بعضی گفته‌اند: فرشتگان بر آنها سلام می‌دهند و از آنان اجازه می‌گیرند.

عَالِيَهُمْ ثِيَابٌ سُنْدُسٍ عَلِيَهُمْ، به سه صورت قرائت شده است:

۱- به سکون (ياء) بنا بر این که مبتدا و خبر آن ثياب سندس، باشد یعنی لباس رویین آنها از سندس است.

۲- منصوب باشد بنا بر حال بودن [از ضمير در (يَطُوفُ عَلَيْهِمْ)].

۳- عال، را بجای فوق گرفته و بنا بر ظرفیت نصب دهیم و جانشین حال سازیم.

۴- به معنای رأیت أهل نعیم و ملک عالیهم ثياب باشد.

خُضْرٌ وَ إِسْتَبْرَقٌ به دو صورت قرائت شده است:

۱- رفع بنا بر این که حمل بر «ثياب» شود.

۲- جرّ بنا بر این که حمل بر «سندس» شود.

استبرق به دو صورت قرائت شده است:

۱- به رفع به این معنی که ثیاب سندس و ثیاب استبرق بوده و مضاف حذف شده و استبرق بجای آن نشسته است.

۲- جرّ بنا بر این که بر «سندس» حمل شود.

وَحُلُّوا «حَلُّوا» عطف بر «وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ» است.

أَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ دستبندهایی از نقره دارند که قابل توصیف نیست، و بر اثر شفاف بودن درونش از برونش دیده می‌شود. بعضی گفته‌اند: در بهشت نقره برتر از طلا و یاقوت و مروارید است. بعضی گفته‌اند: آنها گاه خود را با طلا و گاه با نقره می‌آرایند یا به هر دو.

وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا پروردگارشان آنها را از شراب طهور که مانند شراب دنیا پلید و نجس نیست سیراب می‌کند.

بعضی گفته‌اند: شرابی که آنها را از هر چیزی جز خدا تطهیر می‌کند.

إِنَّ هَذَا «هذا» اشاره به بخششهای خدا و نعمتها و تعظیمی است که پیش از این

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۱۶

توصیف شده است.

كَانَ لَكُمْ جِزَاءً این نعمتها پاداش اعمال و طاعتهای قبول شده شماست.

وَكَانَ سَعْيُكُمْ مَشْكُورًا سعی شما در کسب رضای خدا پسندیده است، و معنای شکر در آیه همین است که معنای مجازی آن می‌باشد.

روایت است که چون جبرئیل این آیات را تلاوت کرد عرض کرد: ای محمد صلی الله علیه و آله آنها را بگیر خدا بر تو و خاندانت گوارا کند.

[سوره الإنسان (۷۶): آیات ۲۳ تا ۳۱] ص: ۵۱۶

اشاره

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ تَنْزِيلًا (۲۳) فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ آثِمًا أَوْ كَفُورًا (۲۴) وَادْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَأَصِيلًا (۲۵) وَمِنَ اللَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ وَسَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلًا (۲۶) إِنَّ هَؤُلَاءِ يُجِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَيَذَرُونَ وَرَاءَهُمْ يَوْمًا ثَقِيلًا (۲۷) نَحْنُ خَلَقْنَاهُمْ وَشَدَدْنَا أَسْرِهِمْ وَإِذَا شِئْنَا بَدَلْنَا أَمْثَالَهُمْ تَبْدِيلًا (۲۸) إِنَّ هَذِهِ تَذَكُّرَةٌ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذْ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا (۲۹) وَمَا تَشَاوُنَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا (۳۰) يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ وَالظَّالِمِينَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا (۳۱)

ترجمه: ص: ۵۱۶

مسلماً ما قرآن را بر تو نازل کردیم. (۲۳)

پس در (تبلیغ و اجرای) حکم پروردگارت شکیا باش، و از هیچ گنهکار و کافری از آنان اطاعت مکن. (۲۴)

و نام پروردگارت را هر صبح و شام به یاد آور. (۲۵)

و در شبانگاه برای او سجده کن، و مقداری طولانی از شب، او را تسبیح گوی. (۲۶)

آنها زندگی زودگذر دنیا را دوست دارند در حالی که پشت سر خود روز سخت و سنگینی را رها می‌کنند. (۲۷)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۱۷

ما آنها را آفریدیم و پیوندهای وجودشان را محکم کردیم، و هر زمان بخواهیم جای آنان را به گروه دیگری می‌دهیم. (۲۸)

این یک تذکر و یادآوری است و هر کس بخوهد (با استفاده از آن) راهی به سوی پروردگارش انتخاب می‌کند. (۲۹)
و شما چیزی را نمی‌خواهید مگر این که خدا بخوهد، خداوند عالم و حکیم است. (۳۰)
هر کس را بخوهد (و شایسته ببیند) در رحمت خود وارد می‌کند، و برای ظالمان عذاب دردناکی فراهم ساخته است. (۳۱)

تفسیر: ص: ۵۱۷

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ تَنْزِيلًا خداوند سبحان ضمیری را که اسم «إِن» است به منظور تأکید تکرار کرده و گویی فرموده است: قرآن را جز من کسی بر تو نازل نکرده بگونه‌ای که جدا کننده باشد و آیه‌ای را پس از آیه‌ای تفصیل دهد.
فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ پس در برابر حکم پروردگارت که از روی حکمت و حق صادر شده صبور باش و آزار دشمنان را تحمل کن تا فرمان جنگ به تو برسد.
وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ آثِمًا أَوْ كَفُورًا و به سبب کم صبریت بر آزار آنها از هیچ کدامشان اطاعت مکن. بعضی گفته‌اند: منظور از شخص گنهکار عتبه بن ربیع و منظور از فرد ناسپاس ولید بن مغیره است آن دو گفتند: از امر رسالت صرف نظر کن ما تو را با مال و عیال دادن خشنود و راضی می‌کنیم، و اگر می‌فرمود: و لا- تطع آثما و کفورا جایز بود که از یکی از آنها اطاعت کند پس چون حرف (او) را آورد به این معناست که از هیچ کدام اطاعت مکن و روشن است که نهی از اطاعت یکی از آنها نهی از اطاعت هر دوی آنهاست.

وَأذْكَرِ اسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَأَصِيلًا یعنی در صبح و شب پروردگارت را یاد کن.
وَمِنَ اللَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ و در پاسی از شب برای خدا نماز بگذار، بعضی گفته‌اند:
نماز مغرب و عشاء آخر را بگذار.

وَسَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلًا در برخی از شبهای دراز یک سوم یا نیمی از شب یا یک
ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۱۸

سوم از شب را به نمازهای مستحب بپرداز.

إِنَّ هَؤُلَاءِ يُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ این کافران دنیا را دوست داشته و آن را بر آخرت ترجیح می‌دهند.
وَيَذَرُونَ وِرَاءَهُمْ يَوْمًا ثَقِيلًا و آخرت را در برابر یا پشت سرشان می‌اندازند و به آن اهمیت نمی‌دهند. منظور از «يَوْمًا ثَقِيلًا» روز دشوار و سخت است و استعاره از چیزی است که سنگین است و حمل کننده‌اش را به زحمت می‌اندازد.
وَسَدَدْنَا أَسْرَهُمْ یعنی با پیوستن بعضی استخوانهایشان به بعضی و محکم کردن مفاصلهایشان به وسیله اعصاب، آنها را نیرومند ساختیم.

«أسر»، به معنای ربط و پیوند و محکم شدن به وسیله تسمه چرمی است.

فرس ماسور الخلق - اسبی که رگ و پی آن محکم است - می‌گویند چنان که گویند: جاریه معصوبه الخلق - کنیزی که ساختار وجودی او محکم است.

بعضی گفته‌اند: منظور جمله این است که آنها را مکلف ساختیم و با امر و نهی آنها را بیستیم.

وَإِذَا شِئْنَا بَدَّلْنَا أَمْثَلَهُمْ تَبْدِيلًا و هر زمان خواهیم آنان را نابود ساخته و به همانندهای خودشان در عالم آخرت تبدیل می‌کنیم.
بعضی گفته‌اند: به این معناست که آنها را به دیگران که مطیعند تبدیل می‌کنیم و سزاوار آن بود که (و ان شئنا) بگویند نه (اذا شئنا) مانند آیه: وَإِنْ تَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ «و هر گاه سرپیچی کنید خداوند گروه دیگری را بجای شما می‌آورد که مانند شما نخواهند بود». (محمّد/ ۳۸).

إِنَّ هَذِهِ تَذَكُّرَةٌ «هذه» اشاره به سوره یا آیات نزدیک است منظور از تذکره، پند و موعظه است.
فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا پس هر کس خیر را بر می‌گزیند راه پروردگارش را در پیش بگیرد و با عبادات به او تقرب جوید.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۱۹

وَمَا تَشَاؤُنَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَآنها عبادتی را به میل خود نخواهند مگر این که خدا بخواهد و آنها را مجبور سازد.
«یشاءون» با (تاء) و (یاء) هر دو قرائت شده است.

أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ محلاً منصوب است بنا بر این که ظرف باشد و اصل آن إِلَّا وقت مشیئه الله بوده است.
وَ الظَّالِمِينَ أَعَدَّ لَهُمْ ... ظالمین منصوب به فعل مقدری است که اعد لهم، آن را تفسیر می‌کند مانند: اوعد، کافا، و نظیر آنها.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۲۰

سوره مرسلات ص: ۵۲۰

اشاره

مکی است. پنجاه آیه دارد.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۵۲۰

ابن (بن کعب) روایت کرده هر کس سوره (و المرسلات) را بخواند نوشته شود که از مشرکان نیست «۱».
از حضرت صادق علیه السلام روایت شده هر کس این سوره را بخواند خداوند بین او و محمد صلی الله علیه و آله آشنایی و معرفت قرار دهد «۲».

[سوره المرسلات (۷۷): آیات ۱ تا ۲۸] ص: ۵۲۰

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًا (۱) فَالْعَاصِفَاتِ عَصْفًا (۲) وَالنَّاشِرَاتِ نَشْرًا (۳) فَالْفَارِقَاتِ فَرْقًا (۴)
فَالْمُلْقِيَاتِ ذِكْرًا (۵) عُذْرًا أَوْ نَذْرًا (۶) إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَوَاقِعَ (۷) فَإِذَا التُّجُومُ طُمِسَتْ (۸) وَإِذَا السَّمَاءُ فُرِجَتْ (۹)
وَإِذَا الْجِبَالُ سُيِّفَتْ (۱۰) وَإِذَا الرَّسُلُ أُنْتَبِهُتْ (۱۱) لِأَيِّ يَوْمٍ أُجِّلَتْ (۱۲) لِيَوْمِ الْفَضْلِ (۱۳) وَ مَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمُ الْفَضْلِ (۱۴)
وَيَلَّ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (۱۵) أَلَمْ نُهْلِكْكَ الْأَوَّلِينَ (۱۶) ثُمَّ نُنَبِّئُهُمُ الْآخِرِينَ (۱۷) كَذَلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ (۱۸) وَيَلَّ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (۱۹)
أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ (۲۰) فَجَعَلْنَاهُ فِي قَرَارٍ مَكِينٍ (۲۱) إِلَىٰ قَدَرٍ مَعْلُومٍ (۲۲) فَقَدَرْنَا فَنِعْمَ الْقَادِرُونَ (۲۳) وَيَلَّ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (۲۴)
أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ كِفَاتًا (۲۵) أَحْيَاءَ وَ أَمْوَاتًا (۲۶) وَ جَعَلْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ شَامِخَاتٍ وَ أَسْقَيْنَاكُمْ مَاءً فُرَاتًا (۲۷) وَيَلَّ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (۲۸)

عن الصادق علیه السلام من قرأها عرف الله بينه و بين محمد صَلَّى اللهُ عليه و آله.
ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۲۱

ترجمه: ص: ۵۲۱

- (۱) سو گند به فرشتگانی که پی در پی فرستاده می شوند.
- (۲) و آنها که همچون تندباد حرکت می کنند.
- (۳) و سو گند به آنها که (ابرها را) می گسترانند، و منتشر می سازند.
- (۴) و آنها که حق را از باطل جدا می کنند.
- (۵) و سو گند به آنها که آیات بیدار کننده (الهی) را به (انبیاء) القا می کنند.
- (۶) برای اتمام حجّت، یا انداز! (۶)
- (۷) که آنچه به شما (در باره قیامت) وعده داده می شود به وقوع می پیوندد.
- (۸) در آن هنگام که ستارگان محو و تاریک شوند.
- (۹) و کواکب آسمان از هم بشکافند،
- (۱۰) و در آن زمان که کوه‌ها از جا کنده شوند.
- (۱۱) و در آن هنگام که برای پیامبران (به منظور ادای شهادت) تعیین وقت شود.
- (۱۲) این امر برای چه روزی به تأخیر افتاده؟ (۱۲)
- (۱۳) برای روز جدایی (حق از باطل).
- (۱۴) تو چه می دانی روز جدایی چیست؟ (۱۴)
- (۱۵) وای بر تکذیب کنندگان، در آن روز.
- (۱۶) آیا ما اقوام (معجرم) نخستین را هلاک نکردیم؟ (۱۶)
- (۱۷) سپس آخرین را به دنبال آنها می فرستیم.
- (۱۸) (آری) این گونه با مجرمان رفتار می کنیم.
- (۱۹) وای بر تکذیب کنندگان در آن روز.
- (۲۰) آیا شما را از آبی پست و ناچیز نیافریدیم؟ (۲۰)
- (۲۱) سپس آن را در قرارگاهی محفوظ و آماده قرار دادیم.
- (۲۲) تا مدتی معین.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۲۲

- (۲۳) ما قدرت بر این کار داشتیم پس ما قدرتمند خوبی هستیم (و امر معاد برای ما سهل است).
- (۲۴) وای بر تکذیب کنندگان در آن روز.
- (۲۵) آیا زمین را مرکز اجتماع انسانها قرار ندادیم؟ (۲۵)
- (۲۶) هم در حال حیاتشان و هم مرگشان.
- (۲۷) و در آن کوه‌های استوار و بلند قرار دادیم، و آبی گوارا به شما نوشاندیم.

وای بر تکذیب کنندگان در آن روز. (۲۸)

تفسیر ص: ۵۲۲

وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًا فَالْعَاصِفَاتِ عَصْفًا «مرسلات» فرشتگانی اند که به معروف خدا یعنی امر و نهی فرستاده شده‌اند پس در رفتن همانند وزیدن بادهای تند، سریعند.

وَالنَّاشِرَاتِ نَشْرًا منظور فرشتگانی اند که بالهای خود را در هنگام فرود آمدن با وحی در فضا می‌پراکنند، یا ادیان را در زمین منتشر می‌کنند.

فَالْفَارِقَاتِ فَرَقًا فرشتگانی که حق و باطل را از هم جدا می‌کنند.

فَالْمُلْقِيَاتِ ذِكْرًا فرشتگانی که ذکر و وحی به پیامبران القا می‌کنند تا عذری (حجتی برای بندگانش باشد که آنها را جز به حکمت و مصلحت کیفر نمی‌کند).

برای افراد بر حق باشد یا بیمی برای افراد باطل.

بعضی گفته‌اند: مرسلات بادهای عذاب است که پی در پی فرستاده می‌شود مانند یال اسب پس بر اثر شدت وزیدن، سریع می‌شوند و منظور از ناشرات بادهای رحمت است که ابرها را در فضا می‌پراکنند تا باران ببارند پس آنها را از هم جدا می‌کنند مانند آیه: وَ يَجْعَلُهُ كِسْفًا [خداوند ابرها را] متراکم می‌سازد» (روم/ ۴۸). یا منظور ابرهایی است که زمینهای موات را منتشر می‌کنند و سپاسگزاران و ناسپاسان را از هم جدا می‌سازند پس ذکر و یاد خدا را القا می‌کنند یا عذری باشد برای کسانی که با توبه و استغفارشان به درگاه خدا عذر می‌خواهند هر گاه نعمت خدا را در باران می‌بینند و سپاسگزاری می‌کنند یا بیم و اندازی است برای آنها که از شکر خدا غافلند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۲۳

عرفا نصب این کلمه در معنای اول بنا بر مفعول له بودن است یعنی ابرها برای احسان و نیکی فرستاده شدند و بنا بر معنای دوم منصوب به حالت است.

«عذرا و نذرا» دو مصدرند از «اعذر هر گاه بدی را محو کند» و از «أنذر» هر گاه [بر کاری] بترساند و نصب آن دو بنا بر مفعول له بودن یا بدلیت است.

«عذر و نذر» هم به صورت مخفف و هم مشدد قرائت شده است.

إِنَّمَا تُوَعَّدُونَ لَوَاقِعٍ برآستی آنچه وعده داده شدید از آمدن روز قیامت ناگزیر واقع می‌شود و این جمله جواب قسم است.

فَإِذَا التُّجُومُ طُمِسَتْ آن گاه که آثار ستارگان محو و نابود شود، بعضی گفته‌اند: نور آنها برود.

وَ إِذَا السَّمَاءُ فُرِجَتْ و آن گاه که آسمان شکافته شود و از هم باز شود و به صورت درهایی درآید.

وَ إِذَا الْجِبَالُ نُسْفَتْ و آن گاه که کوهها مانند دانه‌ای که با ابزار خرد کننده و نظیر آن خرد می‌شود و از هم فرو پاشد.

وَ بُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا و کوهها بسرعت از جایشان کنده شوند.

وَ إِذَا الرُّسُلُ أُقْتِلَ اصل آن وَقَّتْ (با واو) است، و معنای این که پیامبران تعیین وقت می‌کنند این است که زمان حضور خود در

قیامت برای شهادت دادن بر امت‌هایشان را تعیین می‌کنند و به قولی (وقَّت) یعنی، زمانی (روز قیامت) را که منتظر آن بودند رسید.

لِأَيِّ يَوْمٍ أُجِّلَتْ شگفتی از وحشت روز قیامت و تعظیم آن است.

لِيَوْمِ الْفُضْلِ توضیح روزی است که خداوند میان مردم قضاوت می‌کند. أُجِّلَتْ، به تأخیر افتاد.

«ویل» در اصل مصدر منصوبی است که به جای فعل خود نشسته ولی از نصب به رفع عدول کرده تا بر ثبات و ودام هلاکت شخص

دعوت شده دلالت کند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۲۴

أَلَمْ نُهْلِكِ الْأَوَّلِينَ أَيَا كَافِرَانَ نَحْسْتِينَ، قوم نوح و عاد و ثمود و دیگران را هلاک نکردیم.

ثُمَّ تَتَّبِعُهُمُ الْآخِرِينَ فعل بنا بر این که جمله مستأنفه باشد مرفوع آمده و تهدیدی برای قریش است یعنی همان کاری که با آن اقوام کردیم نسبت به امثال آنها (قریش) اعمال می‌کنیم چرا که آنها نیز مانند آن اقوام [حقایق را] تکذیب کردند.

كَذَلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ و همان کاری را که با اقوام کافر گذشته کردیم نسبت به هر بزهکار و مجرمی انجام می‌دهیم.

أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ أَيَا شَمَا رَا از آبی پست و ناچیز نیافریدیم؟

فَجَعَلْنَا فِي قَرَارٍ مَكِينٍ پس آن را در محلی استوار [رحم] برای مدتی معلوم قرار دادیم که نه ماه یا کمتر است و خدا آن را می‌داند.

فَقَدَرْنَا فَنِعْمَ الْقَادِرُونَ در معنای این جمله دو وجه است:

۱- خلقت او را اندازه‌گیری کردیم و ما او را خوب اندازه گرفتیم.

۲- بر تمامی آن امور قادریم و بر تدبیر آن امر، توانایی کامل داریم، و معنای اول بهتر است به دلیل قرائت مشدّد [فعل قدر] و نیز به

دلیل آیه: مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَرَهُ «از نطفه ناچیزی او را آفرید، سپس اندازه‌گیری کرد و موزون ساخت.» (عبس / ۱۹).

أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ كِفَاتًا «کفات» از کفت الشیء به معنای جمع و ضمیمه کردن چیزی است و اسم است برای آنچه گرد می‌آید

مانند ضمام و جماع که اسم است برای آنچه ضمیمه و جمع می‌شود.

أَحْيَاءَ وَ أَمْوَاتًا در نصب این دو کلمه سه قول است:

۱- منصوب به «کفات» باشند و گویی کافته احیاء و امواتا گفته است.

۲- منصوب به فعل مقدر «تکفت» باشد که «کفات» بر آن دلالت دارد یعنی تکفت احیاء علی ظهرها و امواتا فی بطنها، زمین

زندگان را بر پشت خود و مردگان را در درون و شکم خود نگاه‌می‌دارد و نکره آوردن آن دو برای تعظیم است یعنی

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۲۵

زندگان بی‌شمار و مردگان بی‌شمار.

۳- هر دو حال از ضمیر [در فعل] باشد زیرا معنی این است که تکفتکم احیاء و امواتا، در حالی که شما زندگان و مردگانید

نگاهتان می‌دارد.

وَ جَعَلْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ شَامِخَاتٍ در زمین کوه‌های ثابت و بلند قرار دادیم.

وَ أَسْقَيْنَاكُمْ مَاءً فَرَاتًا بَرَاتًا نَوَاسِيَ نَشِيدِنَا از آب گوارا قرار دادیم.

[سوره المرسلات (۷۷): آیات ۲۹ تا ۵۰] ص: ۵۲۵

اشاره

انْطَلِقُوا إِلَى مَا كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ (۲۹) انْطَلِقُوا إِلَى ظِلِّ ذِي تَلَاثِ شُعَبٍ (۳۰) لَا- ظَلِيلٍ وَلَا- يُغْنِي مِنَ اللَّهَبِ (۳۱) إِنَّهَا تَرْمِي بِشَرَرٍ

كَالْقَصْرِ (۳۲) كَأَنَّهُ جِمَالَتٌ صُفْرٌ (۳۳)

وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (۳۴) هَذَا يَوْمٌ لَا- يَنْطِقُونَ (۳۵) وَلَا- يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ (۳۶) وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (۳۷) هَذَا يَوْمُ الْفُضَيْلِ

جَمَعْنَاكُمْ وَ الْأَوَّلِينَ (۳۸)

فَإِنْ كَانَ لَكُمْ كَيْدٌ فَكِيدُوا (۳۹) وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (۴۰) إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي ظِلَالٍ وَ عِوَانٍ (۴۱) وَ فَوَاكِهَ مِمَّا يَشْتَهُونَ (۴۲) كُلُوا وَ

اَشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۴۳)
 إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ (۴۴) وَيَلُّ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (۴۵) كُلُّوا وَتَمَتَّعُوا قَلِيلًا إِنَّكُمْ مُجْرِمُونَ (۴۶) وَيَلُّ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (۴۷) وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ ارْكَعُوا لَا يَرْكَعُونَ (۴۸)
 وَيَلُّ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (۴۹) فَأَيُّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ (۵۰)

ترجمه: ص: ۵۲۵

(و در آن روز به آنها گفته می‌شود) بیدرنگ بروید به سوی همان چیزی که پیوسته آن را انکار می‌کردید! (۲۹)
 بروید به سوی سایه سه شاخه (دو ده‌ای خفقان بار آتش!). (۳۰)
 سایه‌ای که نه آرام بخش است، و نه از شعله‌های آتش جلوگیری می‌کند! (۳۱)
 جرقه‌هایی از

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۲۶

خود پرتاب می‌کند مانند یک کاخ گویی (در سرعت و کثرت) (۳۲)

همچون شتران زردرنگی هستند (که به هر سو پراکنده می‌شوند). (۳۳)

وای بر تکذیب کنندگان در آن روز (۳۴)

امروز روزی است که سخن نمی‌گویند (و قادر بر دفاع از خویش نیستند). (۳۵)

و به آنها اجازه داده نمی‌شود که عذر خواهی کنند. (۳۶)

وای بر تکذیب کنندگان در آن روز. (۳۷)

امروز همان روز جدایی (حق از باطل است که شما و پیشینیان را در آن جمع کرده‌ایم. (۳۸)

اگر چاره‌ای در برابر من (برای فرار از چنگال مجازات) دارید انجام دهید. (۳۹)

وای بر تکذیب کنندگان در آن روز. (۴۰)

افراد با تقوا در سایه‌های (درختان بهشتی) و در میان چشمه‌ها قرار دارند. (۴۱)

و میوه‌هایی از آنچه مایل باشند. (۴۲)

بخورید و بنوشید گوارا، اینها در برابر اعمالی است که انجام می‌دادید. (۴۳)

ما این گونه نیکوکاران را جزا می‌دهیم! (۴۴)

وای بر تکذیب کنندگان در آن روز. (۴۵)

(در مقابل، به مجرمان گفته می‌شود) بخورید و بهره‌گیرید در این مدّت کم (ولی بدانید عذاب الهی در انتظار شماست) چرا که

شما مجرمید. (۴۶)

وای بر تکذیب کنندگان در آن روز. (۴۷)

و هنگامی که به آنها گفته می‌شود رکوع کنید رکوع نمی‌کنند. (۴۸)

وای بر تکذیب کنندگان در آن روز. (۴۹)

(اگر آنها به این قرآن ایمان نمی‌آورند) پس به کدام سخن بعد از آن ایمان می‌آورند. (۵۰)

تفسیر: ص: ۵۲۶

اشاره

انْطَلِقُوا إِلَى مَا كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ خازنان [دوزخ] به آنها می‌گویند. به طرف عذاب دوزخ بروید که [در دنیا] آن را تکذیب و انکار می‌کردید.

انطلاق، رفتن از جایی به جایی بدون توقف است.

انْطَلِقُوا إِلَى ظِلِّ ذِي ثَلَاثِ شُعَبٍ «انْطَلِقُوا» در این آیه تکرار است و به لفظ ماضی قرائت شده تا پس از امر از عمل کردن به مقتضای آن خبر دهد، چرا که آنان در عمل

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۲۷

کردن به آن ناگزیرند [نمی‌توانند از آن سرپیچی کنند].

الی ظل منظور دود دوزخ است مانند: وَ ظِلٌّ مِنْ يَحْمُومٍ «و در سایه دودهای متراکم و آتش زا!» (واقعه / ۴۳) ذی ثلث شعب، به سبب عظمتی که آن دود دارد سه شاخه از آن شاخه جدا می‌شود. یک شاخه بالای سرشان و یک شاخه از سمت راستشان و یک شاخه از سمت چپشان.

لا ظلیل این کلمه به عنوان ریشخند آنها و کنایه از آن است که سایه آنها متضاد با سایه مؤمنان است.

وَ لَا يُغْنِي مِنَ اللَّهَبِ «لا يُغْنِي» محلاً مجرور است یعنی آن سایه، حرارت زبانه‌های آتش دوزخ را از آنها دفع نمی‌کند.

إِنَّهَا تَرْمِي بِشَرَرٍ كَالْقَصْرِ آن آتش شراره‌هایی را که در بزرگی همانند کوشک است به اطراف می‌پراند، بعضی گفته‌اند: منظور از قصر درخت تنومند است و مفردش قصره می‌باشد مانند جمره و جمر، «قصر» به فتح اول و دوم به معنای گردن شتر، قرائت شده است.

كَأَنَّهُ جِمَالَتٌ صُفْرٌ گویی آن شراره آتش (اگر شرر را اسم جمع بدانیم) شترانی زرد رنگند، جماله جمع جمع و جمالات جمع جمال است، شراره اول به قصرها و سپس به شتران تشبیه شده تا تشبیه را توضیح دهد چنان که «عنتره» شتر خود را در شعرش به قصر تشبیه کرده است:

فوقفت فيها ناقتی و كأنها فدن لأقضى حاجة المتلوم (۱)

جمالات به صم (جیم) قرائت شده و آن طنابهای ضخیم کشتی است، بعضی

۱- پس شترم را در آن متوقف ساختم و گویی آن شتر قصری است که در آن حاجت نیازمند منتظر را بر می‌آورم.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۲۸

گفته‌اند منظور از جمالات ریسمانهای شتران بزرگ است و مفردش جماله است.

«صفر» گفته شده: برای این که جنس، اراده شده است و گفته شده: صفر، رنگ سیاهی است که به زردی مایل باشد.

هذا يوم لا ينطقون در معنای این جمله دو احتمال است:

۱- این روز روزی است که آنها سخنی نمی‌گویند که به نفعشان باشد، خداوند سخن گفتن کفار را به سبب سودمند نبودن مانند سخن نگفتن قرار داده است.

۲- در زمانی سخن می‌گویند و در زمان دیگر سخن نمی‌گویند، و روز قیامت طولانی است و مواضع و موقفهایی دارد از این رو هر دو مورد در قرآن وارد شده است آیا به سخن خدا نمی‌نگرید: ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ پس با یکدیگر سخن گفته و ستیز می‌کنند آن گاه بر دهانهایشان مهر می‌زنند و دستها و پاهایشان به سخن می‌آیند در این هنگام دیگر سخن نمی‌گویند.

وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَدِرُونَ «فَيَعْتَدِرُونَ» عطف بر «يُؤْذَنُ» [و محلاً مرفوع] است، یعنی برای آنان اجازه و پوزشخواهی که در پی اجازه باشد، نیست بی آن که پوزشخواهی از اجازه نشأت گرفته باشد.

و اگر «يعتدرون» منصوب باشد ناگزیر «اذن» سبب و وسیله پوزشخواهی آنهاست [عذر خواهی مسبب است].

هذا يَوْمُ الْفَضْلِ این روز، روز حکومت و داوری میان مردم و دادخواهی مظلوم از ظالم است.

جَمَعْنَاكُمْ وَالْأَوَّلِينَ این جمله توضیح آن دادخواهی است زیرا هر گاه فیصله دادن اختلاف و نزاع میان بدبختان و خوشبختان و میان پیامبران و امت‌هایشان باشد ناگزیر باید اولین و آخرین گرد آیند تا این حکومت و داوری میانشان روی دهد.

فَإِنْ كَانَ لَكُمْ كَيْدٌ فَكِيدُوا این آیه سرکوبی کافران بر مکرشان در برابر دین خدا و دینداران است و نیز خواری و ناتوانی آنها را قطعی می‌سازد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۲۹

كُلُوا وَاشْرَبُوا محلاً حال از ضمیر متقین در آیه بعد است.

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي ضَلَالٍ وَعُيُونٍ یعنی این سخن [كلوا و اشربوا، بخورید و بیاشامید] به آنان گفته می‌شود.

كُلُوا وَتَمَتُّعُوا حال از «مکذبین» است یعنی در همان حالی که به آنها گفته می‌شود بخورید و بیاشامید «ویل» برایشان ثابت است، یعنی شما در زنده بودنتان سزاوارتر بودید که به خوردن و نوشیدن فرا خوانده شوید و ممکن است «كلوا» جمله مستأنفه و خطاب به مکذبان در دنیا باشد.

[شأن نزول] ص: ۵۲۹

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ ارْكَعُوا هر گاه به آنان گفته شود نماز بخوانید نماز نمی‌خوانند.

بعضی گفته‌اند: این آیه درباره قبیله ثقیف نازل شده آن گاه که پیامبر صلی الله علیه و آله به نماز امرشان کرد پس گفتند: قامت دو تا نمی‌کنیم چرا که این کار بر ما سبک و زشت می‌آید. پس پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: در دینی که رکوع و سجود نباشد خیری نیست.

فَبِأَيِّ حَيْدِيْثٍ بَعِيْدَةٍ يُؤْمِنُونَ بعد از قرآن به چه سخنی ایمان می‌آورید در حالی که قرآن آیتی، بینش بخش و معجزه‌ای آشکار و دلیلی روشن است.

خداوند در این سوره آیه: وَيَلِّ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ را ده بار تکرار فرموده و هر یک را به داستانی مربوط ساخته که مخالف نظایر خود می‌باشد و در پی هر یک از آن آیات، ویل را برای تکذیب کننده آنچه در ضمن آیه است اثبات فرموده است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۳۱

جزء سی‌ام از سوره نبأ آیه ۱ تا سوره ناس آیه ۶

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۳۳

سوره نبأ ص: ۵۳۳

اشاره

مکی است.

از نظر علمای کوفه چهل آیه است و از نظر علمای بصره چهل و یک آیه.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۵۳۳

به گفته علمای بصره ذاباً قریباً
یک آیه است.

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس سوره «عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ» را بخواند خداوند روز قیامت او را از شرابه‌های سرد بهشتی سیراب کند (۱).

از حضرت صادق علیه السلام روایت است که هر کس این سوره را قرائت کند در صورتی که در یک سال هر روز بخواند از آن سال بیرون نرود تا به زیارت خانه خدا موفق شود (۲).

[سوره النبا (۷۸): آیات ۱ تا ۲۰] ص: ۵۳۳

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ (۱) عَنِ النَّبِيِّ الْعَظِيمِ (۲) الَّذِي هُمْ فِيهِ مُخْتَلِفُونَ (۳) كَلَّا سَيَعْلَمُونَ (۴)
ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ (۵) أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا (۶) وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا (۷) وَخَلَقْنَاكُمْ أَزْوَاجًا (۸) وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا (۹)
وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا (۱۰) وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا (۱۱) وَبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًا (۱۲) وَجَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَاجًا (۱۳) وَأَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ
مَاءً نَّجَّاجًا (۱۴)
لِنُخْرِجَ بِهِ حَبًّا وَنَبَاتًا (۱۵) وَجَنَّاتٍ أَلْفَافًا (۱۶) إِنَّ يَوْمَ الْفُضْلِ كَانَ مِيقَاتًا (۱۷) يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَتَأْتُونَ أَفْوَاجًا (۱۸) وَفُتِحَتِ السَّمَاءُ
فَكَانَتْ أَبْوَابًا (۱۹)
وَسُيِّرَتِ الْجِبَالُ فَكَانَتْ سَرَابًا (۲۰)

-۱

فی حدیث ابی (بن کعب) و من قرأ سورة عمّ يتساءلون سقاه الله برد الشراب يوم القيامة.

-۲ و

عن الصادق عليه السلام: من قرأها لم يخرج سنته اذا كان يد منها في كل يوم حتى يزور البيت الحرام.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۳۴

ترجمه: ص: ۵۳۴

به نام خداوند بخشنده بخشایشگر.

آنها از چه چیز از یکدیگر سؤال می‌کنند؟! (۱)

از خبر بزرگ و پر اهمیت (رستاخیز). (۲)

همان خبری که پیوسته در آن اختلاف دارند. (۳)

- چنین نیست که آنها فکر می‌کنند، و بزودی می‌فهمند. (۴)
- باز هم چنین نیست که آنها می‌پندارند، و بزودی می‌فهمند. (۵)
- آیا ما زمین را محل آرامش (شما) قرار ندادیم. (۶)
- و کوه‌ها را میخهای زمین؟ (۷)
- و شما را به صورت زوجها آفریدیم. (۸)
- و خواب شما را مایه آرامشتان قرار دادیم. (۹)
- و شب را پوششی (برای شما). (۱۰)
- و روز را وسیله‌ای برای زندگی و معاش. (۱۱)
- و بر فراز شما هفت (آسمان) محکم بنا کردیم. (۱۲)
- و چراغی روشن و حرارت بخش آفریدیم. (۱۳)
- و از ابرهای باران زا آبی فراوان نازل کردیم. (۱۴)
- تا به وسیله آن دانه و گیاه بسیار برویانیم. (۱۵)
- و باغهای پر درخت. (۱۶)
- روز جدایی [حق از باطل] میعاد همگان است. (۱۷)
- روزی که در «صور» دمیده می‌شود و شما فوج فوج وارد محشر می‌شوید. (۱۸)
- و آسمان گشوده می‌شود، و به صورت درهای متعددی در می‌آید. (۱۹)
- و کوه‌ها به حرکت در می‌آید و به صورت سرابی می‌شود! (۲۰)
- ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۳۵

تفسیر: ص: ۵۳۵

عَمَّ يَسَاءَ لَوْ «عم» عن بر ما (ی) استفهامیه داخل و نون در میم إدغام شده و الف افتاده است. نظیر آن است: «بم، فیم، مم، لم، الأم، علام، حتی م، معنای این استفهام و پرسش تعظیم و اهمیت دادن به مطلب است و گویی فرموده است: راجع به چه چیز از یکدیگر می‌پرسید یا از دیگران سؤال می‌کند مانند یتداعونهم، دیگران را فرا می‌خوانند.

عَنِ النَّبِيِّ الْعَظِيمِ این جمله توضیح شیء مورد اهمیت است که خبر روز رستاخیز باشد یا امر رسالت و لوازم آن است. الَّذِي هُمْ فِيهِ مُخْتَلِفُونَ بعضی گفته‌اند ضمیر «هم» به کفار بر می‌گردد، و بعضی گفته‌اند به کفار و مسلمانان. كَلَّا سَيَعْلَمُونَ «کلا» منع از سؤال کنندگان است.

سَيَعْلَمُونَ در معنای آن دو قول است:

۱- برای تهدید سؤال کنندگان است که بزودی خواهند دانست که آنچه درباره‌اش می‌پرسند و آن را ریشخند می‌کنند، حق است چرا که بدون تردید واقع خواهد شد.

۲- بزودی کفار از فرجام تکذیبشان و مؤمنان از عاقبت تصدیقشان آگاه خواهند شد. مکرر آوردن فعل (سيعلمون) برای تأکید بر مسأله قیامت و تکرار کردن تهدید است.

«ثم» دلالت دارد بر این که تهدید دوم جدی‌تر از تهدید اول است.

أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا آیا زمین را بستر شما قرار ندادیم.

وَالْجِبَالِ أَوْتَاداً وَ كَوْهَهَا رَا مِخْهَی زَمِیْنِ قَرَارِ نَدَادِیْمِ چنان که خانه را با میخها محکم می‌کنند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۳۶

وَ خَلَقْنَاكُمْ أَزْوَاجاً آیَا شَمَا رَا بَه شَكْلَهَی گوناگون یا نر و ماده یا اضافی قرار ندادیم؟
وَ جَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتاً خواب را راحت و آسایش برای بدنهایتان قرار دادیم.

بعضی گفته‌اند: سبات به معنای مرگ و از سبت به معنای قطع است چرا که شخص خوابیده از حرکت افتاده است و خواب یکی از دو نوع مرگ است، یعنی خدایی که این آفریده‌های شگفت را آفریده و دلالت بر کمال قدرت و حکمت او دارد، دلیلی ندارد قدرت او بر زنده کردن مردگان را انکار کنیم زیرا نتیجه انکار قدرت خدا بر زنده کردن مردگان این است که خدا در تمام کارهایش بی‌هدف باشد، در حالی که خدای حکیم فعل عبث و بی‌هدف انجام نمی‌دهد.

وَ جَعَلْنَا اللَّیْلَ لِبَاساً ما شب را پوششی قرار دادیم که شما را از دیدگان پوشاند و کارهایی را که دوست ندارید دیگران از آن آگاه شوند در شب پنهان دارید.

وَ جَعَلْنَا النَّهَارَ مَعِاشاً روز را وسیله زندگی یا زمان به دست آوردن معاش شما قرار دادیم که برای نیازهایتان در آن بیدار باشید و در کسب خود تصرف کنید.

وَ بَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعاً شِدَاداً بر بالای سر شما هفت آسمان محکم بنیان نهادیم.

سِرَاجاً وَ هَاجِجاً چِراغی بسیار درخشانده و فروزان یعنی خورشید را [قرار دادیم] تَوَهَّجَتِ النَّارُ، آن گاه است که آتش بر افروخته شود.
وَ أَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاءً تَنْجِاجاً و از ابرها هر گاه نزدیک شود که بادهای آن را به باران بیاورد و بیارد مانند: اجزّ الذرع، یعنی نزدیک به درویدن شد، و به همین معناست اعصرت الجاریه، هر گاه زمان عادت ماهانه‌اش نزدیک شود.

از مجاهد روایت است که معصرات، بادهایی است که دارای باران است چون بادهای ابرها را به حرکت می‌آورند و پس از آن باران بسیار فراوان فرو می‌ریزد، گویند: تَجَّه و تَجَّجَ بنفسه، به فراوانی آن را ریخت، شخصا آن را ریخت، و در حدیث است که بهترین حج آن است که «عَجَّ و تَجَّجَّ» باشد، عَج بلند کردن صدا به لیک است

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۳۷

و تَجَّجَ، ریختن خون قربانی است.

لِنُخْرِجَ بِهِ حَبّاً وَ نَبَاتاً تا به وسیله باران آنچه قوت و روزی آدمی است مانند گندم و جو و علوفه دامها چون کاه و علف بیرون بیاوریم چنان که خداوند فرمود: كَلُّوا وَ ارْزَعُوا أَنْعَامَكُمْ «هم خودتان بخورید و هم چهارپایانتان را در آن به چرا برید. (طه / ۵۴).
وَ جَنَّاتٍ أَلْفَافاً و باغهایی که پیچیده به درختان است، الفاف به معنای پیچیده، مفرد ندارد مانند أخیاف بعضی گفته‌اند: مفرد الفاف، لَفَّ است.

إِنَّ يَوْمَ الْفُضْلِ كَانَ مِيقَاتاً دو معنی دارد:

۱- براستی که روز قیامت در حکم خدا دارای حدی است که به وسیله آن، وقت دنیا مشخص شده و در آن وقت، دنیا پایان می‌پذیرد.

۲- برای آفریدگان حدی است که در هنگام رسیدن به آن حدّ به پایان می‌رسند (می‌میرند).

يَوْمٌ يُنْفَخُ بَدَلُ مِنْ «يَوْمِ الْفِضْلِ» یا عطف بیان برای آن است.

فَتَيَاتُونَ أَفْوَاجاً امّتها [گروه گروه] از گورها به جایگاه حساب می‌آیند و هر امّیتی همراه امام خود می‌باشد و گفته‌اند: منظور جماعت‌های مختلف است.

از معاذ روایت است که از رسول خدا راجع به این جمله پرسید پس حضرت فرمود: ده صنف از امّتم پراکنده محشور می‌شوند که

خدا آنها را از دیگر مسلمانان جدا ساخته و صورت‌هایشان را تغییر داده است بعضی به صورت میمون و برخی به صورت خوک و بعضی بدنشان وارونه است، پاهایشان به بالا و صورتشان پایین است و با صورتشان بر زمین کشیده می‌شوند، برخی نابینا و ناشنایند بعضی زبان خود را که بر سینه‌هایشان آویخته است می‌چونند و از دهن‌هایشان چرک جاری است که اهل محشر از کثافت و بوی آن ناراحت می‌شوند، بعضی دست و پا بریده و برخی به زبان‌هایی از آتش آویزانند بعضی از آنها بدبوتر از مردار گندیده‌اند و برخی ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۳۸

لباسی از مس گداخته در آتش و چسبیده به بدن، بر تن دارند.

اما آنها که به صورت میمونند مردمان سخن‌چین‌اند، و آنها که به صورت خوکند حرام‌خورهایند، و آنها که وارونه‌اند رباخوارانند، و نابینایان قضیانی‌اند که در داوری ستم می‌کنند، و کر و لالها اشخاصی هستند که به اعمالشان مغرورند، و آنها که زبان‌شان را می‌چونند عالمان بی‌عمل و داستان‌سرایانی هستند که کردارشان مخالف با گفتارشان است و دست و پا بریده‌ها کسانی‌اند که همسایگان را می‌آزارند، و آویخته شدگان بر شعله‌های آتش کسانی‌اند که از مردم در پیش سلطان سعایت می‌کنند، و آنها که بدبوتر از مردارند کسانی‌اند که از شهوات و لذتها پیروی کرده و حق خدا (خمس و زکات و غیره) را از اموالشان نمی‌پرداختند. اما آنها که لباسشان از مس گداخته در آتش است متکبران و فخر فروشانند «۱».

وَفُتِحَتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ أَبْوَابًا «فتحت» با تشدید و بدون آن قرائت شده است یعنی درهای گشوده آسمان برای فرود آمدن فرشتگان بسیار است. و گویی جز درهای گشوده دری نیست مانند آیه: وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا «و زمین را شکافتیم و چشمه‌های زیادی بیرون فرستادیم» (قمر/ ۱۲) گویی تمام آنها چشمه‌هایی جوشان است.

بعضی گفته‌اند: منظور از ابواب، راه‌هاست، یعنی مانع کنار می‌رود و جای آن باز شده راهی می‌شود که هیچ چیز آن را مسدود نمی‌کند.

وَسُيِّرَتِ الْجِبَالُ فَكَانَتْ سَرَابًا فَكَانَتْ سَرَابًا مانند آیه شریفه: فَكَانَتْ هَبَاءً مُتَّبَثًا، است یعنی به سبب پراکنده شدن اجزایش به صورتی در می‌آید که گویی چیزی نیست.

۱- حدیث بسیار طولانی است به متن جوامع الجامع، چاپ سنگی، ص ۵۲۶، رجوع کنید- م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۳۹

[سوره النبأ (۷۸): آیات ۲۱ تا ۴۰] ص: ۵۳۹

اشاره

إِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا (۲۱) لِلطَّاغِينَ مآبًا (۲۲) لایشینَ فِيهَا أَحْقَابًا (۲۳) لَا يَدْخُلُونَ فِيهَا بِرِذًا وَلَا شَرَابًا (۲۴) إِلَّا حَمِيمًا وَغَسَّاقًا (۲۵) جَزَاءً وَفَأَقْصَىٰ (۲۶) إِنَّهُمْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ حِسَابًا (۲۷) وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كِذَابًا (۲۸) وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ كِتَابًا (۲۹) فَذُوقُوا فَلَنْ نَرِيكُمْ إِلَّا عَذَابًا (۳۰)

إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا (۳۱) حَدَائِقَ وَأَعْنَابًا (۳۲) وَكَوَاعِبَ أَتْرَابًا (۳۳) وَكَأْسًا دِهَاقًا (۳۴) لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا كِذَابًا (۳۵) جَزَاءً مِنْ رَبِّكَ عَطَاءً حِسَابًا (۳۶) رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الرَّحْمَنِ لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا (۳۷) يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ صَفًّا لَا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أذنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَقَالَ صَوَابًا (۳۸) ذَلِكَ الْيَوْمَ الْحَقُّ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذْ إِلَىٰ رَبِّهِ مَا بآ (۳۹) إِنَّا أَنْذَرْنَاكُمْ عَذَابًا قَرِيبًا يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا (۴۰)

ترجمه: ص: ۵۳۹

جَهَنَّمَ کمینگاهی است بزرگ! (۲۱)
 و محلّ بازگشتی برای طغیانگران! (۲۲)
 مدت‌های طولانی در آن می‌مانند. (۲۳)
 در آنجا نه چیز خنکی می‌چشند و نه نوشیدنی گوارایی. (۲۴)
 جز آبی سوزان و مایعی از چرک و خون! (۲۵)
 این مجازاتی است موافق و مناسب (اعمال آنها). (۲۶)
 چرا که امیدی به حساب نداشتند. (۲۷)
 و آیات ما را بکلی تکذیب کردند. (۲۸)
 و ما همه چیز را احصا و ثبت کرده‌ایم. (۲۹)
 پس بچشید که چیزی جز عذاب بر شما نمی‌افزاییم. (۳۰)
 برای پرهیزگاران مسلماً پیروزی بزرگی است. (۳۱)
 باغهایی سرسبز، و انواعی از انگورها. (۳۲)
 و حوریانی بسیار جوان و هم سنّ و سال. (۳۳)
 و جامه‌هایی لبریز و پیایی (از شراب طهور). (۳۴)
 در آنجا نه سخن لغو و بیهوده‌ای می‌شنوند و نه دروغی. (۳۵)
 ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۴۰

این جزایی است از سوی پروردگارت و عطیه‌ای است کافی. (۳۶)

همان پروردگار آسمانها و زمین و آنچه در میان آن دو است، پروردگار رحمان، و هیچ کس حق ندارد بی‌اجازه او سخنی بگوید (یا شفاعتی کند). (۳۷)

اینها در آن روز واقع می‌شود که (روح) و (ملائکه) در یک صف قیام می‌کنند، و هیچ یک جز به اذن خداوند رحمان سخن نمی‌گویند: و آن گاه که می‌گویند صواب می‌گویند. (۳۸)

آن روز حق است، هر کس بخواهد راهی به سوی پروردگارش بر می‌گزیند. (۳۹)

ما شما را از عذاب نزدیکی بیم می‌دهیم، این عذاب در روزی خواهد بود که انسان آنچه را از قبل با دستهای خود فرستاده می‌بیند، و کافر می‌گوید: (ای کاش خاک بودم)! (۴۰)

تفسیر: ص: ۵۴۰

إِنَّ جَهَنَّمَ كَأَنَّ مِرْصَادًا در معنای «مرصاد» دو وجه است:

۱- حدی است که رصد در آن است یعنی حدی است برای متجاوزان از حدود الهی که برای کیفر شدن در آنجا مراقبت می‌شوند و همان محلّ عذاب، جای بازگشت آنهاست.

۲- کمینگاهی برای بهشتیان است که فرشتگان انتظارشان را می‌کشند تا در آن جا از آنها استقبال کنند چون عبور بهشتیان از آنجاست و جایگاه [دائمی] کسانی است که از حدود الهی تجاوز کرده‌اند.

از حسن و قتاده روایت است که مرصاد، راه و گذرگاهی برای بهشتیان است.

لَا يَبِثِينَ فِيهَا أَحْقَابًا «لابثین» لبثین نیز قرائت شده است و احتمال قرائت لبثین قوی‌تر است چرا که «لابث» کسی است که «لبث» از او موجود شود ولی مقتضای «لبث»، درنگ کردن است مانند کسی که به جایی بچسبد که احتمال جدا شدنش نرود.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۴۱

«احقابا» در معنای این کلمه سه وجه است:

۱- حقیبی پس از حقیبی [قرار دارد] و هر حقیبی بگذرد حقب دیگر بیاید تا بی نهایت.

۲- حقب، هشتاد سال [از سالهای آخرت] است.

۳- معنایش این است که سالها در دوزخ می‌مانند در حالی که در آن، نه چیز خنکی می‌چشند و نه شرابی می‌نوشند [که تشنگی را برطرف کند].

إِلَّا حَمِيمًا وَغَسَّاقًا و پس از احقاب، با [نوشیدن] آب داغ پر حرارت و چرک و خون دوزخیان، عذاب دیگری می‌شوند.

از حضرت باقر علیه السلام روایت است که فرمود: این عذاب کسانی است که از دوزخ بیرون می‌آیند «۱».

ابن عمر از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت کرده که: هر کس وارد دوزخ شود از آن بیرون نمی‌آید مگر در آن سالها بماند پس هیچ کس به بیرون شدن از دوزخ نباید مطمئن باشد.

إِلَّا حَمِيمًا ... استثنای منقطع است یعنی در دوزخ خنکی که حرارت آتش را بکاهد و آبی که عطش آنها را بنشانند، نمی‌چشند بلکه در آن آب سوزان و داغ و چرک و خون دوزخیان را می‌چشند.

بعضی گفته‌اند: مقصود از «برد» خواب است، گویند، منع البرد جلوی خواب را گرفت.

وَغَسَّاقًا مشدد و غیر مشدد قرائت شده است و آن چرک و خون دوزخیان است.

جَزَاءً وَفَاقًا «وفاقا» مصدری است که صفت واقع شده یا مقصود «ذا وفاق» است

-۱

روی عن الباقر علیه السلام أنه قال: هذه في الذين يخرجون من النار.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۴۲

پاداشی است که با اعمالشان مناسب است.

وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كِذَابًا كَذَابًا تكذبا، «فَعَال» مصدر قیاسی «فَعَلَ» است مانند «فَعْلَال» که مصدر «فَعَّل» است، کذاب بدون تشدید به

روایت علی علیه السلام قرائت شده و مصدر «كذب» است اعشی می‌گوید:

فصدقتها و كذبتها و المرء ينفعه كذابه «۱»

پس نظیر اُنبتکم نباتا، می‌باشد یعنی آیات ما را تکذیب کردند و سخت هم تکذیب کردند، یا «كذابا» منصوب به كذَّبوا است چون

معنای آن را در بردارد، زیرا هر کسی که حق را تکذیب می‌کند، کاذب و دروغگوست.

وَ كُلُّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ كِتَابًا در این آیه سه وجه ذکر شده است:

۱- «کتابا» مصدر و جانشین «احصاء» [مفعول مطلق محذوف] باشد.

۲- «احصینا» به معنای کتبنا باشد چون در هر دو [احصاء- کتابت] معنای ضبط و تحصیل وجود دارد.

۳- «کتابا» حال و به معنای «مکتوبا» باشد یعنی در لوح و دفتر حافظان [فرشتگان حافظ] نوشته شده است و مقصود شمردن گناهان

آنهاست و این جمله، معترضه است.

فَذُوْقُوا این جمله، معلول کفر کافران به حساب و تکذیبشان به آیات است.

از پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آله روایت است که این آیه بر دوزخیان سخت‌ترین آیات قرآن است.

فَلَنْ نَزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَابًا «لَنْ نَزِيدَكُمْ» التفات از غیبت به خطاب است و آمدن فعل به این صورت شاهدهی است بر این که خشم (خدا) به آخرین حد رسیده است.

۱- کذاب، مانند کتاب، مصدری است که به فاعل خود اضافه شده است یعنی یک بار به آن زن راست و دیگر بار دروغ گفتم، یا یک بار به او گفتم: تو راستگویی و یک بار گفتم: دروغگویی و این را عِلَّتْ آن دانسته که دروغ گاه نافع است. کشاف، ج ۴، ص ۶۸۹، شماره ۵ پانوشت- م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۴۳

إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا مُحَقَّقًا تقوا پیشگان به خواسته خود می‌رسند، یا در محل رستگاری هستند بعضی گفته‌اند: از آنچه دوزخیان بدان گرفتارند رهایی، یا در محل رهایی‌اند، «مفاز» به کلمات بعد از خود تفسیر شده است.

حدائق و أعناباً منظور از حدائق، باغهایی است که انواع درختان میوه‌دار در آن وجود دارد، اعناب، بوته‌های انگور است. وَ كَوَاعِبَ أُنْرَابًا كواعب، دوشیزگانی هستند که تازه پستانهایشان بالا آمده و مدور شده است، أُنْرَابَ زنانی هستند که با همسرانشان همزاد و همسالند.

وَ كَأْسًا دِهَاقًا جامه‌ایی پر و لبریز. و ادھق الحوض، یعنی حوض را پر آب کرد.

لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لُعْوًا وَ لَا كِدَابًا در بهشت سخنی بیهوده نشنیده و بعضی بعض دیگر را تکذیب نمی‌کنند. «کذاب» بدون تشدید به معنای کذب (دروغ) یا مکاذبه «به یکدیگر دروغ گفتن» نیز قرائت شده است.

جَزَاءً مِنْ رَبِّكَ عَطَاءً حِسَابًا «جزاء» مصدر تأکیدی است و معنای إِنْ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا، آن را نصب داده و گویی فرموده است: جزی المتقین بمفاز، تقوا پیشگان را به رستگار شدن پاداش داده است.

«عطاء» مفعول جزاء و منصوب است یعنی خداوند به متقین به مقدار کافی ببخشد.

حِسَابًا صفت و به معنای [مقدار] کافی است و از أحسبني الشيء است هر گاه به مقدار کافی به من ببخشد تا بگویم مرا بس است، گفته شده: بر حسب اعمالشان به آنها ببخشند.

رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ ... رَبِّ السَّمَاوَاتِ، وَ الرَّحْمَنِ [به دو اعتبار] مرفوع قرائت شده است:

۱- در اصل هو رَبِّ السَّمَاوَاتِ الرَّحْمَنِ، بوده است.

رَبِّ السَّمَاوَاتِ، مبتدا و الرَّحْمَنِ صفت آن باشد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۴۴

لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا ضمیر در «لا- یملکون» به اهل سماوات و ارض بر می‌گردد یعنی اهل آسمانها و زمین جز در مواردی که به آنان اجازه داده شود نمی‌توانند چیزی پرسند مانند آیه: وَ لَا يَسْفَعُونَ إِلَّا لِمَنْ ارْتَضَى.

يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ ... لَا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ هیچ کسی جز به اجازه خداوند سخن نمی‌گوید.

يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ در متعلق این جمله دو قول است:

۱- متعلق به لا یملکون است.

۲- به لا یتکلمون متعلق است.

«روح» فرشته‌ای است که خدا بزرگتر از آن مخلوقی نیافریده است، روح [در قیامت] به تنهایی در یک صف می‌ایستد و تمام

فرشتگان در صف دیگر، بعضی گفته‌اند: روح آفریده‌ای از آفریدگان خدایند که نه فرشته‌اند و نه از مردم که در صفی می‌ایستند و فرشتگان در صف دیگر و آنها در روز قیامت در صف پروردگار جهانیان‌اند.

بعضی گفته‌اند: منظور از «روح» جبرئیل است و «صفاح به معنای برگزیدگان و مقصود از سخن گفتن، شفاعت کردن است [و بدون اجازه خداوند کسی حق شفاعت ندارد].

از حضرت صادق علیه السلام روایت شده است: به خدا سوگند ماییم که در روز قیامت اجازه داریم از آنها شفاعت کنیم و سخنگویانی هستیم که پروردگارمان را تمجید کرده و بر پیامبران صلی الله علیه و آله درود می‌فرستیم و از شیعیانمان شفاعت می‌کنیم و خداوند ما را رد نمی‌کند «۱».

۱- و

عن الصادق علیه السلام. نحن و الله المأذونون لهم يوم القيامة والقائلون نمجد ربنا و نصلی علی نبینا و نشفع لشیعتنا فلا یردنا ربنا. [.....]

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۴۵

وَقَالَ صَوَابًا سَخَنَ حَقٌّ وَمَطَابِقٌ بِحِكْمَتٍ مِی‌گویند.

ذَلِكَ الْيَوْمِ الْحَقُّ این روز (قیامت) حق است و در وجود و وقوع آن شکی نیست.

فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلَىٰ رَبِّهِ مَا بَآءَ بِسِوَىٰ پروردگار خویش برگردد و از او اطاعت کند و عمل صالح انجام دهد پس موانع برطرف و راهها آشکار شده و پیامبران تکالیف را (به مردم) رسانده‌اند.

مَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ

گویند مقصود از «مرء» کافر است به دلیل آیه: نَأْأَنْذَرْنَاكُمْ عَذَابًا قَرِيبًا

«ما شما را از عذاب نزدیکی بیم می‌دهیم». (نبا/ ۴۰).

يَقُولُ الْكَافِرُ

«کافر» اسم ظاهر است که به جای ضمیر نهاده شده تا بر نکوهش بیشتری دلالت کند.

قَدَمْتُ يَدَا

کارهای شری که از پیش فرستاده است مانند آیه: بِمَا قَدَمْتُ أَيْدِيكُمْ «اینها به خاطر چیزی است که دستهای شما از پیش فرستاده»

(آل عمران / ۱۸۲). در اعراب «ما» که بر سر فعل آمده دو وجه است:

۱- استفهامیه و منصوب به «قدمت» باشد یعنی می‌نگردد که از پیش چه فرستاده است.

۲- موصوله و منصوب به «ینظر» باشد، گفته می‌شود: نظرت به او نگرستم و آنچه به صله بر می‌گردد عمومی است، بعضی گفته‌اند: «مرء» عام است و کافر از آن تخصیص خورده است.

از قتاده روایت است که «مرء» همان مؤمن است.

لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا

کافر در قیامت می‌گوید: ای کاش در دنیا خاک بودم و آفریده و مکلف نمی‌شدم یا ای کاش در روز قیامت خاک می‌بودم و زنده

نمی‌شدم، بعضی گفته‌اند حیوان که مکلف نیست محشور می‌شود تا حیوان شاخدار نسبت به حیوان بی‌شاخ [که شاخ زده]

قصاص شود آن گاه تبدیل به خاک می‌شود پس کافر آرزو

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۴۶

می‌کند که مانند حیوان خاک باشد. بعضی گفته‌اند: مقصود از کافر، ابلیس است که بر آدم عیب گرفت که از خاک آفریده شده و خود به آتش بودن بالید و چون در روز قیامت بزرگواری مؤمنان از اولاد آدم را می‌بیند می‌گوید: ای کاش خاک بودم. ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۴۷

سوره نازعات ص: ۵۴۷

اشاره

مکی است.

از نظر علمای کوفه چهل و شش آیه و از نظر دیگران چهل و پنج آیه است. علمای کوفه و لَانَعَامِكُمْ را یک آیه به حساب آورده‌اند.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۵۴۷

در حدیث ابی (بن کعب) است که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: هر کس سوره و النازعات را بخواند توقفش در قیامت برای حساب تا ورود به بهشت به اندازه وقت یک نماز واجب است «۱». از حضرت صادق علیه السلام روایت است: هر کس این سوره را بخواند سیراب از دنیا برود و در قیامت نیز سیراب محشور شود و سیراب به بهشت در آید «۲».

[سوره النازعات (۷۹): آیات ۱ تا ۲۶] ص: ۵۴۷

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا (۱) وَ النَّاشِطَاتِ نَشْطًا (۲) وَ السَّابِحَاتِ سَبْحًا (۳) فَالسَّابِقَاتِ سَبْقًا (۴)
فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا (۵) يَوْمَ تَزْجُفُ الرَّاجِفَةُ (۶) تَتْبَعُهَا الرَّادِفَةُ (۷) قُلُوبٌ يَوْمَئِذٍ وَاجِفَةٌ (۸) أَبْصَارُهَا خَاشِعَةٌ (۹)
يَقُولُونَ إِنَّا لَمَرْدُودُونَ فِي الْحَافِرَةِ (۱۰) أ إِذَا كُنَّا عِظَامًا نَخِرَةً (۱۱) قَالُوا تِلْكَ إِذًا كَرَّةٌ خَاسِرَةٌ (۱۲) فَإِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ (۱۳) فَإِذَا هُمْ بِالسَّاهِرَةِ (۱۴)
هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَى (۱۵) إِذْ نَادَاهُ رَبُّهُ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى (۱۶) اذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى (۱۷) فَقُلْ هَلْ لَكَ إِلَى أَنْ تَزَكَّى (۱۸) وَ أَهْدِيكَ إِلَى رَبِّكَ فَتَخْشَى (۱۹)
فَأَرَاهُ الْآيَةَ الْكُبْرَى (۲۰) فَكَذَّبَ وَ عَصَى (۲۱) ثُمَّ أَذْبَرَ يَسْعَى (۲۲) فَحَشَرَ فَنَادَى (۲۳) فَقَالَ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى (۲۴)
فَأَخَذَهُ اللَّهُ نَكَالَ الْآخِرَةِ وَ الْأُولَى (۲۵) إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِمَنْ يَخْشَى (۲۶)

۱- و

فی حدیث ابی (بن کعب) و من قرأ سورة النازعات لم یکن حسابہ یوم القیامۃ الا کقدر صلوة مکتوبه حتی یدخل الجنۃ.

۲- و

عن الصادق علیه السلام من قرأها لم یمت الا ریان و لم یبعث الا ریان و لم یدخل الجنۃ الا ریان.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۴۸

ترجمه: ص: ۵۴۸

- سوگند به فرشتگانی که ارواح مجرمان را بشدت از بدنهایشان بر می کشند. (۱)
 و فرشتگانی که ارواح مؤمنان را با مدارا و نشاط جدا می سازند. (۲)
 و سوگند به فرشتگانی که در اجرای فرمان الهی با سرعت حرکت می کنند. (۳)
 و سپس بر یکدیگر سبقت می گیرند. (۴)
 و آنها که امور را تدبیر می کنند. (۵)
 در آن روز که زلزله‌های وحشتناک همه چیز را به لرزه در می آورند. (۶)
 و به دنبال آن حادثه دومین (صیحه عظیم) رخ می دهد. (۷)
 دلهایی در آن روز سخت مضطرب است. (۸)
 و چشمهای آنان از شدت ترس فرو افتاده! (۹)
 (ولی امروز) می گویند: آیا ما به زندگی مجدد باز می گردیم؟ (۱۰)
 آیا هنگامی که استخوانهای پوسیده‌ای شدیم (ممکن است زنده شویم؟) (۱۱)
 می گویند اگر قیامتی در کار باشد باز گشتنی است زیانبار! (۱۲)
 ولی این بازگشت تنها با یک صیحه عظیم واقع می شود. (۱۳)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۴۹

- ناگهان همگی بر عرصه زمین ظاهر می شوند. (۱۴)
 آیا داستان موسی به تو رسیده است؟ (۱۵)
 در آن هنگام که پروردگارش او را در سرزمین مقدس (طوی) صدا زد و گفت: (۱۶)
 به سوی فرعون برو که طغیان کرده است. (۱۷)
 و به او بگو: آیا می خواهی پاکیزه شوی؟ (۱۸)
 و من تو را به سوی پروردگارت هدایت کنم تا از او بترسی (و خلاف نکنی). (۱۹)
 سپس موسی معجزه بزرگ را به او نشان داد. (۲۰)
 اما او تکذیب کرد و عصیان نمود. (۲۱)
 سپس پشت کرده و پیوسته (برای محو آثار آیین موسی) تلاش نمود. (۲۲)
 و ساحران را جمع کرد و مردم را فراخواند. (۲۳)
 و گفت من پروردگار بزرگ شما هستم! (۲۴)
 لذا خداوند او را به عذاب آخرت و دنیا گرفتار کرد. (۲۵)
 در این داستان عبرتی است برای کسانی که خدا ترسند. (۲۶)

تفسیر: ص: ۵۴۹

و النَّازِعَاتِ غَرْقًا وَ النَّاشِطَاتِ نَشْطًا در معنای نازعات چند قول است:

۱- خداوند سبحان به فرشتگانی سوگند یاد کرده که روح کافران را از بدنهایشان به سختی بیرون می‌کشند چنان که [تیرانداز] کمان را بشدت می‌کشد و تیر را رها می‌کند.

۲- منظور اسبهای جنگجویانی هستند که لگامهایشان بشدت کشیده می‌شود بطوری که به خاطر بلند بودن گردنهایشان لگام بسختی می‌رسد.

۳- ستارگانی هستند که سخت از کرانه‌ای به کرانه‌ای کشیده می‌شوند و کشیده شدنشان بدین گونه است که تمام فلک را طی می‌کنند.

در معنای «ناشطات» چند قول است:

الف) خداوند به فرشتگانی سوگند یاد کرده که ارواح کافران را به بیرون می‌آورند و گرفته شده از قول عرب است: نشط الدلو من البئر، هر گاه دلو را از چاه بیرون بیاورد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۵۰

ب) کسی است که از حوزه اسلام به حوزه جنگ خارج شود و از قول عرب گرفته شده: ثور ناشط، هر گاه از شهری به شهری بیرون رود.

ج) فلکی است که از برجی به برج دیگر خارج شود.

در معنای «سابحات» چند قول است:

۱- خداوند به فرشتگانی سوگند یاد کرده که در رفتن سریعند و به آنچه فرمان یافته‌اند سبقت گرفته و کارهای بندگان را از این سال تا آن سال تدبیر می‌کنند.

۲- فرشته‌ای است که سرعت حرکت می‌کند و به سوی هدف سبقت می‌گیرد و کار پیروزی و غلبه بر دشمن را تدبیر می‌کند.

۳- سیاره‌هایی هستند که در فلک شناورند و بعضی از آن سیاره‌ها در حرکت بر بعضی سبقت گرفته و به تدبیر اموری می‌پردازند که حکم الهی بدان تعلق گرفته است (۱).

[فعل] لتبعثن که مورد قسم بوده حذف شده است یَوْمَ تَوْجُفُ الرَّاجِفَةُ منصوب به «لتبعثن» مقدر است، و راجفه صیحه‌ای است که در هنگام وقوع آن، زمین و کوه‌ها می‌لرزد و آن دمیدن اول است و به چیزی توصیف شده که با پدید آمدن صیحه به وجود می‌آید.

تَبَّعَهَا الرَّادِفَةُ نفخه دوم است که در پی نفخه اول می‌آید و جمله حال و محلاً منصوب است، یعنی البتّه برانگیخته می‌شوید در زمان فراخی که در آن دو نفخه روی می‌دهد و آنها در قسمتی از این زمان برانگیخته می‌شوند که زمان نفخه دوم است.

۱- مؤلف علیه الرحمه، فالسابقان سبقا را چنان که در مجمع البیان تفسیر کرده و در آن چند قول بیان داشته است در این جا مستقلاً تفسیر نکرده و در ضمن تفسیر سابحات اشاره‌ای کرده است و چون تفسیر نازعات، ناشطات، سابحات، را از یکدیگر تفکیک نکرده بود برای سهولت کار خوانندگان محترم تفکیک شده است - م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۵۱

ممکن است «یوم ترجف» منصوب باشد به فعلی که قُلُوبٌ یَوْمَئِذٍ وَاجِفَةٌ بر آن دلالت دارد، یعنی روزی که نفخه دمیده می‌شود دلها می‌لرزد، «و جیف» و «وجیب» نظیر یکدیگرند یعنی دلها پریشان و ناآرام است، چون وحشت آن روز را می‌بینند.

قُلُوبٌ یَوْمَئِذٍ وَاجِفَةٌ أَبْصَارُهَا خَاشِعَةٌ قُلُوبٌ مَبْتَدَأُ، وَاجِفَةٌ صفت آن و أَبْصَارُهَا خَاشِعَةٌ خبر مبتدأست. مقصود از نسبت دادن دیدن به دلها، نسبت دادن دیدن به صاحبان دلهاست و آیه: «أَإِنَّا لَمَرْدُودُونَ فِي الْحَافِرَةِ» بر این مطلب دلالت می‌کند، یعنی آیا ما به حالت

اول بر می‌گردیم و منظور حالت زنده شدن پس از مرگ است، و اصل «حافره» از: رجع فلان فی حافرته، می‌باشد یعنی فلانی از همان راهی که آمد برگشت پس با راه رفتن در آن راه اثری می‌گذاشت و اثر گام‌هایش را «حفر» قرار داده است و حافره گویند چنان که عیشه راضیه می‌گویند. یعنی منسوب به حفر و به رضا، سپس به کسی گفته شده که در کاری بوده و از آن بیرون شده دوباره به آن کار باز می‌گردد، و رجع الی حافرته، یعنی به راه و حالت اولیه خود بازگشت شاعر گوید:

احافره علی صلح و شیب معاذ الله من سفه و عار «۱»

مقصود شاعر این است که آیا می‌توان به حالت پیشین بازگشت؟

گفته‌اند: التقد عند الحافره یعنی سم اسب قرار و آرام ندارد تا این که بها و جایزه مسابقه را دریافت کند و به حالت اول برگردد. *أ إذا كُنَّا عِظَامًا نَخْرَةً وَ نَخْرَةً وَ نَخْرَةً* هر دو قرائت شده گویند: *نخر العظم فهو نخر و ناخر ولی [وزن] فعل از [وزن] فاعل رساتر است.* و آن استخوان پوسیده میان تهی است که هوا در آن نفوذ می‌کند و از آن (خور خور) شنیده می‌شود. *إذا منصوب به «بالیه» محذوف است و اصل جمله: أ إذا كُنَّا عِظَامًا بِالِيَهُ مَفْتَتَهُ*

۱- آیا با ریخته شدن موی سر و پیری می‌توان به جوانی و کودکی برگشت، از نادانی و سبکسری به خدا پناه می‌برم. [حافره به معنای برگشت به حالتی قبل از حالت فعلی یعنی برگشت به قهقراست.]

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۵۲

بوده برانگیخته می‌شویم و زنده بر گردانده می‌شویم.

تِلْكَ إِذَا كَرَّةٌ خَاسِرَةٌ كَفَّارٌ می‌گویند این برگشت حتمی برگشتنی زیانبار است یا برگشتگان آن زیان می‌برند یعنی اگر این برگشتن درست باشد ما چون آن را تکذیب کرده‌ایم زیانکار خواهیم بود و این سخن آنها نوعی ریشخند است. *فَإِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ* متعلق به محذوف است به این معنی که آن برگشتن را بر خدا دشوار ندانید چرا که نسبت به قدرت خدا یک صیحه سهل و آسان بیش نیست که همان دمیدن دوم است پس ناگهان انسانهایی که مرده و در دل زمین مدفون بودند زنده شده در روی زمین قرار می‌گیرند.

فَإِذَا هُمْ بِالسَّاهِرَةِ منظور از ساهره زمین همواری است که بر اثر انعکاس نور خورشید می‌درخشد و از آن نظر ساهره‌اش نامیدند که سراب در چنین زمینی ایجاد می‌شود. و برگرفته شده از گفته عرب است: عین ساهره، چشمه‌ای که آب از آن جاری است. و عین نائمه، چشمه را کد خفته عکس و ضد آن است. شاعر می‌گوید:

و ساهره یضحی السراب مجللاً لأقطارها قد جبتها مثلثاً «۱»

یا از آن جهت ساهره گفته‌اند که: هر کس در چنین زمینی حرکت می‌کند از بیم هلاک شدن نمی‌خواهد.

أَذْهَبَ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى به قصد سخن گفتن به سوی فرعون برو که بی‌اندازه به تباهی و فساد پرداخته است.

فَقُلْ هَلْ لَكَ إِلَى أَنْ تَزَكَّى می‌گویی: هل لك في كذا و هل لك الی كذا چنان که می‌گویی: هل ترغب فيه و هل ترغب الیه، آیا در آن یا به آن رغبت داری؟ می‌گویند:

۱- زمینی که به خاطر وجود سراب شبیه به چشمه آب روان است و اطراف آن به وجود همان سراب پوشانده شده و تپه‌ای در آن دیده نمی‌شود.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۵۳

تزکی در اصل تزکی بوده یعنی از شرک پاک می‌شوی بعضی تزکی قرائت کرده و پس از ادغام [تاء] در [زاء] آن را مشدّد

خوانده‌اند.

وَ أَهْدِيكَ إِلَى رَبِّكَ فَتَخْشَىٰ تُو را به شناخت پروردگارت راهنمایی می‌کنم تا از او بترسی چرا که خشیت و ترس از شناخت نشأت می‌گیرد: إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ «از میان بندگان خدا تنها دانشمندان از او می‌ترسند». (فاطر / ۲۸). منظور علمای خدا ترس است.

خداوند متعال در خطاب به پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ: [هَلْ لَكَ إِلَىٰ أَنْ تَزُكِّي، هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَى] سخن را به صورت پرسش و استفهام آغاز کرده که به معنای عرضه کردن و پیشنهاد است چنان که شخص به مهمان خود می‌گوید: هل لك ان تنزل بنا، ممکن است بر ما وارد شوی و پس از استفهام سخنی نرم آورده تا پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ را به نرمی [در گفتار] فرا بخواند و فرعون را از سرکشی به مرحله مدارا و سازش فرود آورد چنان که در آیه: فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا به نرمی امر فرموده است. فَأَرَاهُ الْآيَةَ الْكُبْرَىٰ منظور از آت بزرگ تبدیل عصا به مار است چون آیت و معجزه بزرگ همان است و معجزه دیگر در مرحله پس از آن قرار دارد. یا مقصود عصا و ید بیضا، است و آن دو را یکی قرار داده چرا که آیت دوم [ید بیضا] گویی جزء همان ایت اول است چون تابع آن است.

فَكَذَّبَ وَعَصَىٰ فرعون موسی و معجزه‌اش را تکذیب کرد و آن را سحر و موسی را ساحر نامید و معصیت خدا کرد. ثُمَّ أَذْبَرَ يَسِيعَىٰ و چون فرعون ازدها را دید وحشت‌زده به عقب برگشت و شتابان می‌رفت، یا از موسی روی برگردانده و در مکر و حيله گری خود سعی می‌کرد.

فَحَسَرَ فَنَادَىٰ پس ساحران را در محلی که همیشه با فرعون اجتماع می‌کردند گرد آورد، یا به منادی فرمان داد ندا در دهد که مردم در آنجا جمع شوند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۵۴

فَأَخَذَهُ اللَّهُ نَكَالَ الْآخِرَةِ وَ الْأُولَىٰ نکال مصدر تأکیدی است مانند وعد الله، صبغه الله و گویی فرموده است: نکل الله به نکال الآخرة و الأولى، و نکال به معنای تنکیل است مانند سلام و کلام [به معنای تسلیم و تکلیم] یعنی عذاب غرق شدن در دنیا و سوختن در آخرت [نصیب فرعون می‌شود].

از ابن عباس روایت است، دو کلمه‌ای که فرعون گفت و نکال و عذابش به او می‌رسد عبارت است از: الف: مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرِي «من خدایی جز خودم برای شما سراغ ندارم!».

(قصص / ۳۸).

ب: أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَىٰ است «من پروردگار بزرگ شما هستم». (نازعات / ۲۴) و فاصله میان گفتن این دو کلمه چهل سال و به قولی بیست سال بوده است.

[سوره النازعات (۷۹): آیات ۲۷ تا ۴۶] ص: ۵۵۴

اشاره

أَأَنْتُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمْ السَّمَاءُ بَنَاهَا (۲۷) رَفَعَ سَمَكَهَا فَسَوَّاهَا (۲۸) وَ أَغَطَّشَ لَيْلَهَا وَ أَخْرَجَ ضُحَاهَا (۲۹) وَ الْأَرْضَ بَعْدَ ذَلِكَ دَحَاهَا (۳۰) أَخْرَجَ مِنْهَا مَاءَهَا وَ مَرْعَاهَا (۳۱) وَ الْجِبَالَ أَرْسَاهَا (۳۲) مَتَاعًا لَكُمْ وَ لِأَنْعَامِكُمْ (۳۳) فَإِذَا جَاءَتِ الطَّامَةُ الْكُبْرَىٰ (۳۴) يَوْمَ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ مَا سَعَىٰ (۳۵) وَ بُرُزَتِ الْجَحِيمِ لِمَنْ يَرَىٰ (۳۶)

فَأَمَّا مَنْ طَغَىٰ (۳۷) وَ آثَرَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا (۳۸) فَإِنَّ الْجَحِيمَ هِيَ الْمَأْوَىٰ (۳۹) وَ أَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَ نَهَىٰ النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ (۴۰) فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ (۴۱)
 يَسْئَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا (۴۲) فِيمَ أَنْتَ مِنْ ذِكْرَاهَا (۴۳) إِلَىٰ رَبِّكَ مُنْتَهَاهَا (۴۴) إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ مَنْ يَخْشَاهَا (۴۵) كَانَتْهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَهَا لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحَاهَا (۴۶)
 ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۵۵

ترجمه: ص: ۵۵۵

آیا آفرینش شما (بعد از مرگ) مشکلتراست یا آفرینش آسمانی که خداوند بنا نهاد؟! (۲۷)
 سقف آن را برافراشته و آن را منظم ساخت. (۲۸)
 و شبش را تاریک و روزش را آشکار کرد (۲۹)
 و زمین را بعد از آن گسترش داد. (۳۰)
 آبش را خارج کرد و چراگاهش را آماده ساخت. (۳۱)
 و کوه‌ها را ثابت و استوار کرد. (۳۲)
 همه اینها برای بهره‌گیری شما و چهارپایان شما است. (۳۳)
 هنگامی که آن حادثه بزرگ رخ دهد. (۳۴)
 در آن روز انسان به یاد کوششهایش می‌افتد. (۳۵)
 و جهنم برای هر بیننده‌ای آشکار می‌شود. (۳۶)
 اما آن کسی که طغیان کرده، (۳۷)
 و زندگی دنیا را برگزیده (۳۸)
 مسلماً دوزخ جایگاه اوست. (۳۹)
 و آن کس که از مقام پروردگارش خائف بوده و نفسش را از هوی بازداشته. (۴۰)
 بهشت جایگاه اوست. (۴۱)

از تو درباره قیامت سؤال می‌کنند که در چه زمانی واقع می‌شود؟ (۴۲)
 تو را با یادآوری این سخن چه کار؟ (۴۳)
 انتهای آن به سوی پروردگار توست. (۴۴)
 کار تو فقط انداز کردن کسانی است که از آن می‌ترسند. (۴۵)

آنها در آن روز که قیامت را می‌بینند چنین احساس می‌کنند که گویی توقف آنها (در دنیا و برزخ) جز عصر گاهی یا صبحگاهی بیشتر نبوده است. (۴۶)

تفسیر: ص: ۵۵۵

أَأَنْتُمْ أَشَدُّ خُلُقًا ... مخاطب این آیه منکران قیامتند، یعنی ای مشرکان آیا آفرینش شما دشوارتر است یا آفرینش آسمان آن گاه چگونگی خلقت آسمان را بیان کرده و «بنیها» فرمود سپس ساختمان آسمان را شرح داد و فرمود:

رَفَعَ سَمَكَهَا فَسَوَّاهَا یعنی اندازه رفتن آسمان را به طرف بالا، کشانید پس آن را متعادل و برابر و بدون شکاف قرار داد و آن را به چیزی که می‌دانست با آن کامل می‌شود کامل و اصلاح کرد از: سوئی فلان امر فلان، فلانی کار فلانی را اصلاح کرده [گرفته شده است].

وَ أَغَطَّشَ لَيْلَهَا اغطش الليل و اغطشه الله، گویند یعنی شب را تاریک ساخت یا خدا شب را تیره ساخت.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۵۶

وَ أَخْرَجَ ضُحَاهَا (آسمان) نور خورشید خود را آشکار ساخت، به دلیل آیه:

وَ الشَّمْسُ وَ ضُحَاهَا که مقصود از ضحیها نور خورشید است و شب و ظهر را به آسمان نسبت داد چرا که خورشید با طلوع و غروب خود هم منشأ روشنی است و هم منشأ تاریکی.

وَ الْأَرْضَ بَعِيدَ ذَلِكَ دَحَاهَا ارض منصوب به تقدیر (دحا) است که پیش از ذکر شدن (دحیها) در تقدیر گرفته شده و شرط چنین تقدیری این است که فعل مذکور بعد، مفسر فعل مقدر شود.

أَخْرَجَ مِنْهَا مَاءَهَا وَ مَرَعَاهَا عَلَتْ داخل نشدن (واو) عطف بر [اخرج] این است که (دحو) به معنای مهیا ساختن زمین و گسترده شدن آن برای سکونت، را تفسیر می‌کند و پهن شدن زمین برای سکونت و امر خوردن و آشامیدن و قرار گرفتن در زمین به بیرون آوردن آب و چراگاه امری ضروری است و نیز محکم کردن زمین به وسیله کوه‌ها برای این است که زمین ثابت بماند و آدمی بر روی آن قرار گیرد، مقصود از (مرعی) چیزهایی است که انسان و حیوانات می‌خورند و (رعی، چریدن) برای انسان استعاره آورده شده چنان که رتع در: نرع و نعب استعاره آورده شده است (نرع) از (رعی) قرائت شده از این رو گفته‌اند: خداوند سبحان با ذکر آب و چراگاه بر تمام چیزهایی که از زمین بیرون می‌آید و انسان از آن بهره می‌برد اشاره فرموده و این کار برای بهره بردن شما و چهارپایان شماست چرا که منفعت آن به همه بر می‌گردد.

وَ الْجِبَالَ أَرْسَاهَا اعراب این جمله مانند اعراب، و الأرض بعد ذلك دحیهاست.

فَإِذَا جَاءَتِ الطَّامَةُ الْكُبْرَى (طامه)، بلا و حادثه‌ای ما فوق تمام بلاها و حوادث است و در امثال آمده: جری الوادی فطم علی القری آب در دره‌ها جاری شد و تمام روستاها را فرا گرفت و با خاک یکسان کرد، منظور از (طامه) روز قیامت است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۵۷

يَوْمَ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ ما سعی يوم يتذكر، بدل از (اذا جاءت) است. و منظور از ما سعی، کارهای خیر و شرّ اوست که هر گاه آنها را در دفتری نوشته دید آن را یاد می‌آورد در حالی که از یاد برده بود مانند آیه: أَحْصَاءُ اللَّهِ وَ نَسْوَةٌ «خداوند آن [اعمال] را احصا نمود و آنها فراموش کردند». (مجادله / ۶).

وَ بُرِّزَتِ الْجَحِيمُ لِمَنْ يَرَى دوزخ برای همه به وضوح آشکار می‌شود.

فَأَمَّا مَنْ طَغَى (امّیا) جواب فَإِذَا جَاءَتِ الطَّامَةُ، است یعنی الأمر كذلك، البتّه امر چنین است، به معنای فَأَنَّ الْجَحِيمَ مَأْوَاهُ، جایگاه طغیانگر دوزخ است چنان که به شخصی می‌گویی: غَضَّ الطَّرْفَ، یعنی غَضَّ طَرْفَكَ، چشمت را ببند، و الف و لام چنان که بعضی گفته‌اند عوض اضافه نیست ولی چون می‌داند که طغیانگر صاحب مأوی است، اضافه را رها کرده و حرف تعریف از این جهت داخل بر مأوی شده که معروف و شناخته شده است و ضمیر (هی) یا ضمیر فصل است یا مبتداست.

وَ أَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَ نَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ نَفْسِ اماره به بدی را از هواهای پست که پیروی از شهوات است نهی و با شکیبایی آن را ضبط کند.

أَيَّانَ مُرْسَاهَا یعنی چه وقت خداوند قیامت را تکوین و تثبیت کرده و برپا می‌دارد.

فِيمَ أَنْتَ مِنْ ذِكْرَاهَا تو عالم به وقت آن نیستی که برایشان بیان کنی.

إِلَى رَبِّكَ مُتَّهَاتَا عِلْمٌ بِهٖ وَقْتُ [برپایی قیامت] را فقط خدا می‌داند و آن علم را به هیچ یک از آفریدگانش نداده است. بعضی گفته‌اند: (فیم) انکار سؤال آنهاست یعنی چرا چنین سؤال می‌کنید؟ آن گاه گفته شده: أَنْتَ مِنْ ذُرَّاهَا یعنی فرستادن تو در حالی که آخرین پیامبری و تا برپایی قیامت برانگیخته شده‌ای خود یادآوری از قیامت و نشانه‌های آن است و همین برای نزدیک بودن قیامت و لزوم آمادگی برای آن کافی است و سؤال از روز قیامت موردی ندارد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۵۸

إِنَّمَا أَنْتَ مُنْذِرٌ مَنْ يَخْشَاهَا (منذر) هم به صورت اضافه و هم با تنوین قرائت شده و هر دو قرائت معنای حال و استقبال را دارد و هر گاه معنای ماضی از آن قصد شود فقط به صورت اضافه باید قرائت شود و معنایش این است که تو مبعوث نشده‌ای که زمان برپایی قیامت را به آنها بیاموزی بلکه تنها مبعوث شده‌ای تا کسانی را از وحشتهای روز قیامت بیم دهی که بیم دادنت برای آنها لطفی است در این که از قیامت بترسند.

كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَهَا لَمْ يُلْبِثُوا إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحَاهَا وقتی قیامت را می‌بینند گویی در دنیا، یا در گورها درنگ نکرده مگر به اندازه آخر روز یا اول روز، نسبت دادن (ضحی) به (عشیه) برای این است که اول و آخر روز در یک روز مجتمعند و نظیر این است آیه: كَأَنَّ لَمْ يُلْبِثُوا إِلَّا سَاعَةً مِنَ النَّهَارِ [آن چنان احساس می‌کنند] که گویی جز ساعتی از روز (در دنیا) توقف نکرده‌اند. (یونس / ۴۵).

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۵۹

سوره عبس ص: ۵۵۹

اشاره

مکی است.

و به قول کوفیان چهل و دو آیه دارد و به قول بصریان چهل و یک آیه.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۵۵۹

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس سوره عبس را قرائت کند روز قیامت [به محشر] می‌آید در حالی که صورتش خندان و شاد است.

از حضرت صادق علیه السلام روایت است: هر که سوره عبس و تولی - و إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ را بخواند در بهشت در زیر سایه لطف خدا و کرامت او قرار خواهد گرفت.

[سوره عبس (۸۰): آیات ۱ تا ۲۳] ص: ۵۵۹

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

عَبَسَ وَ تَوَلَّى (۱) أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى (۲) وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكَّى (۳) أَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذُّكْرَى (۴)
 أَمَّا مَنِ اسْتَغْنَى (۵) فَأَنْتَ لَهُ تَصَدَّى (۶) وَمَا عَلَيْكَ أَلَّا يَزَّكَّى (۷) وَأَمَّا مَنْ جَاءَكَ يَسْعَى (۸) وَهُوَ يَخْشَى (۹)
 فَأَنْتَ عَنْهُ تَلَهَّى (۱۰) كَلَّا إِنَّهَا تَذْكِرَةٌ (۱۱) فَمَنْ شَاءَ ذَكَرْهُ (۱۲) فِي صُحُفٍ مُكَرَّمَةٍ (۱۳) مَرْفُوعَةٍ مُطَهَّرَةٍ (۱۴)
 بِأَيْدِي سَفَرَةٍ (۱۵) كِرَامٍ بَرَرَةٍ (۱۶) قَتَلَ الْإِنْسَانَ مَا أَكْفَرَهُ (۱۷) مِنْ أَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ (۱۸) مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَّرَهُ (۱۹)

ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ (۲۰) ثُمَّ أَمَاتَهُ فَأَقْبَرَهُ (۲۱) ثُمَّ إِذَا شَاءَ أَنْشَرَهُ (۲۲) كَلَّا لَمَّا يَقْضِ مَا أَمَرَهُ (۲۳)
ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۶۰

ترجمه: ص: ۵۶۰

به نام خداوند بخشنده بخشایشگر.
چهره درهم کشید و روی برتافت. (۱)
از این که نابینایی به سراغ او آمده بود. (۲)
تو چه می‌دانی شاید او پاکی و تقوا پیشه کند. (۳)
یا متذکر گردد و این تذکر به حال او مفید باشد. (۴)
اما آن کس که مستغنی است. (۵)
تو به او روی می‌آوری! (۶)
در حالی که اگر خود را پاک نسازد چیزی بر تو نیست. (۷)
اما کسی که به سراغ تو می‌آید و کوشش می‌کند. (۸)
و از خدا ترسان است. (۹)
تو از او غافل می‌شوی. (۱۰)
هرگز چنین مکن، این (قرآن) یک تذکر و یادآوری است. (۱۱)
و هر کس بخواهد از آن پند می‌گیرد. (۱۲)
در الواح پر ارزشی ثبت است. (۱۳)
الواحی والا قدر و پاکیزه (۱۴)
به دست سفیرانی است. (۱۵)
والا مقام و فرمانبردار و نیکوکار. (۱۶)
مرگ بر این انسان، چقدر کافر و ناسپاس است؟! (۱۷)
(خداوند) او را از چه چیز آفرید؟ (۱۸)
از نطفه ناچیزی او را آفرید، سپس اندازه گیری کرد و موزون ساخت. (۱۹)
سپس راه را برای او آسان ساخت. (۲۰)
بعد او را میراند و در قبر پنهان نمود. (۲۱)
سپس هر زمان بخواهد او را زنده می‌کند. (۲۲)
چنین نیست که او می‌پندارد، او هنوز فرمان الهی را اطاعت نکرده است. (۲۳)

تفسیر: ص: ۵۶۰

عبد الله بن شریح بن مالک فهری (ابن امّ مکتوم) به محضر پیامبر صلی الله علیه و آله آمد در حالی که بزرگان قریش، ابو جهل بن هشام، عتبّه بن ربیع و برادرش شیبیه و عباس بن عبد المطلب، و ابی و امیّه پسران خلف، نزد پیامبر بودند و حضرت آنها را به اسلام

دعوت می‌کرد به این امید که با مسلمان شدن آنها دیگران نیز مسلمان شوند پس

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۶۱

(ابن امّ مکتوم) عرض کرد: ای رسول خدا برایم قرائت کن و از آنچه خدا به تو آموخته به من بیاموز و این تقاضا را تکرار می‌کرد و از سرگرمی پیامبر به آن گروه بی‌خبر بود پس پیامبر صلی الله علیه و آله از این که وی سخنش را قطع می‌کرد ناراحت شد و چهره درهم کشید و روی به حضار آورده به سخن گفتن پرداخت، پس این آیات نازل شد. پیامبر صلی الله علیه و آله [پس از این جریان] هر گاه ابن امّ مکتوم را می‌دید احترام می‌کرد و می‌فرمود: آفرین بر کسی که خدا مرا در مورد او سرزنش کرد. پیامبر صلی الله علیه و آله دو بار او (ابن امّ مکتوم) را در مدینه جانشین خود قرار داد.

أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى أَنْ جَاءَ، به اختلاف دو مذهب، منصوب به فعل (تولّى) یا (عبس) است، یعنی عبس لأن جاءه الأعمى و أعرض لذلك، پیامبر صلی الله علیه و آله برای این که نابینایی نزد او آمد چهره در هم کشید و روی برگرداند «۱». روایت شده که پیامبر صلی الله علیه و آله پس از این جریان هرگز بر روی فقیری چهره درهم نمی‌کشید «۲». و به ثروتمندی [به خاطر مسلمان شدن] روی نمی‌آورد.

وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكَّىٰ يَعْنِيٰ چَهِز تُو رَا از حَالِ اِيْن نَابِيْنَا آكَاه سَاخْتَه شَايِد به وَسِيْلَه آنچَه از دِيْن فَرَا مِي گِيْرِد پَاك شُوْد.

أَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذُّكْرَىٰ يَأ مَتَّعْظ شُوْد و پِنْد تُو به حَالِش مَفِيْد اِفْتَد.

بعضی گفته‌اند: ضمیر در (لعله) به کافر بر می‌گردد یعنی ای پیامبر تو طمع کردی که کافر با اسلام آوردن پاک شود یا متذکر شده و حق را بپذیرد، و نمی‌دانستی که آنچه طمع کردی در او محقق خواهد شد.

۱- مقصود از شخصی که با آمدن نابینا چهره درهم کشید، رسول خدا صلی الله علیه و آله نیست بلکه آیه درباره مردی از بنی امیه نازل شده است و این آیه خبر محض است و از مخبر عنه خبر نداده است و متوجه به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیست. چنان که سید مرتضی (ره) به آن تصریح کرده است. به مجمع البیان، ج ۵، چاپ صیدا، ص ۴۳۷ رجوع شود. علاوه بر آیاتی که سید مرتضی برای عدم توجه آیه به پیامبر صلی الله علیه و آله آورده است آیات دیگری نیز بر عدم توجه آیه به پیامبر دلالت دارد.

۲-

رُوي اِنه عَلِيْه السَّلَام مَا عَبَس بَعْدَهَا فِي وَجْهِ فَقِيْرٍ قَطُّ و لَا تَصَدَّىٰ لَغْنَىٰ.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۶۲

فَتَنْفَعَهُ به رَفْع قَرَأْتِ شَدَه بِنَا بَر اِيْن كَه عَطْف بَر يَذْكُرْ بَاشَد و مَنصُوب قَرَأْتِ شَدَه بِنَا بَر اِيْن كَه جَوَاب بَرَاي (لَعَلَّ) بَاشَد.

فَمَا أَنتَ لَهُ تَصَدَّىٰ تَصَدَّىٰ فِي اَصْلِ (تَصَدَّىٰ) اسْت يَعْنِيٰ بَا رُوي آوَرْدِن به او [شَخْص ثَرُوْتَمِنْد] به وِي بِيْرْدَازِي و بَا اِدْغَام (تَاء) فِي (صَاد) نِيْز قَرَأْتِ شَدَه اسْت.

حضرت باقر علیه السلام (تصدی و تلهی) هر دو را به ضمّ (تاء) قرائت کرده است. یعنی انگیزه‌ای تو را به پرداختن به ثروتمند فرا می‌خواند چرا که به مسلمان شدنش سخت علاقه داری و کار بزرگان قریش تو را از (ابن امّ مکتوم) باز می‌دارد.

وَمَا عَلَيْكَ أَلَّا يَزَّكَّىٰ بَر تُو بَاكِي نِيْسْت [اگر مسلمان نشد] یا در پاک شدن کافر با اسلام آوردن چیزی بر تو نیست تنها وظیفه تو رساندن پیام و احکام است.

وَأَمَّا مَنْ جَاءَكَ يَشْعِيٰ أَمَا آن كَسِي كَه نَزْد تُو مِي آيِد و در طلب خیر تلاش می‌کند در حالی که از خدا می‌ترسد یا از کافران آزارشان بیم دارد.

فَأَنْتَ عَنْهُ تَلَهَّىٰ تُو بَجَاي پَاَسْخ دَاْدِن به او [ابن امّ مکتوم] سَرگَرَم سَخْن گَفْتِن بَا دِيْگَرَان مِي شُوِي «تَلَهَّىٰ» از لَهِي عَنه و تَلَهَّى اسْت.

كَلَّا إِنَّهَا تَذْكِرَةٌ كَلَّا مَنْعَ پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ مِنْ تَكَرُّرِ أَنْ يَعْمَلَ بِهَا وَآيَاتِ الْقُرْآنِ مَوْعِظَةً لِيَعْلَمَ أَنَّهَا تَذْكِرَةٌ كَلَّا مَنْعَ شَاءَ ذِكْرُهُ هَر كَسْ بِخَوَاهِدِ أَنْ رَا حَفْظَ كُنْدَ وَ بَه فَرَامُوشِي نَسْپَارْدَ، ضَمِيرِ دَر فَعْلٍ [ذَكَرَ] رَا بَه اَيْنِ دَلِيلِ مَذْكَرٍ آوْرْدَه كِه تَذْكَرَه بَه مَعْنَايِ [ذَكَرَ] اِسْت.

فِي صُحُفٍ مُكْرَمَةٍ «فِي صُحُفٍ» صِفْتِ بَرَايِ (تَذْكَرَه) اِسْت يَعْنِي قُرْآنَ كِه تَذْكَرَه اِسْت دَر كِتَابَهَائِي كِه اَز لُوحِ مَحْفُوظِ نَسْخَه بَرْدَارِي شَدَه ثَبْتِ گَرْدِيدَه وَ دَر پِيشْگَاهِ خُدَا بَزْرَكِ وَ گَرَامِي اِسْت.

بَعْضِي گَفْتَه‌اَنْد: مَنْظُورِ كِتَبِ اَنْبِيَاِسْت مَانَنْد آيَه: اِنَّ هَذَا لَفِي الصُّحُفِ الْاُولَى «اَيْنِ دَسْتُورَاتِ دَر كِتَبِ آسْمَانِي پِيشِينِ آَمْدَه اِسْت». (اعلیٰ / ۱۸).

مَرْفُوعُهُ مُطَهَّرُهُ دَر آسْمَانِ رَفْعَتِ وَ بَلَنْدِي دَارْدَ يَا پَر اَرْجِ وَ وَا لَا مَقْدَارِ اِسْت وَ اَز مَسِّ وَ تَرْجَمَه جَوَامِعِ الْجَامِعِ، ج ۶، ص: ۵۶۳ دَسْتِ زَدْنِ شَيْطَانِهَا مَنْزَه اِسْت.

بِأَيْدِي سَفَرَةٍ وَ تَنْهَاهَا دَسْتِ فَرَشْتِكَاَنْ پَاكِ بَه اَنْ مِي رَسْدَ كِه كِتَابَهَا رَا اَز لُوحِ مَحْفُوظِ اِسْتِنْسَاخِ مِي كَنْنَد. كِرَامِ بَرَزَةٍ دَر پِيشْگَاهِ پَرُورْدِ گَارَشَانِ مَحْتَرَمِ وَ مَتَّقِي وَ پَاكِ اَنْد.

قِتْلُ الْاِنْسَانِ مَا اَكْفَرُهُ اَيْنِ آيَه نَفْرِينِي بَر اِنْسَانِ اِسْت وَ (مَا اَكْفَرُهُ) شَكْفَتِي اَز اَفْرَاطِ آدَمِي دَر نَاسْپَاَسِي اَز نَعْمَتَهَائِي خُدَاِسْت، اَنْ گَاَهِ اَعْزَاذِ پِيدَايشِ اِنْسَانِ وَ اَنْجَامِ كَارِ اَوْ وَ نَعْمَتَهَائِي اَصْلِي وَ فَرْعِي كِه بَشَرِ دَر اَنْ غَرَقِ اِسْت وَ بَايْدِ اَوْ رَا بَه اِيْمَانِ وَ تَوْحِيدِ كِه مَوْجِبِ سِپَاَسِ وَ عِبَادَتِ اِسْت، تَوْصِيْفِ مِي كُنْدَ وَ مِي فَرْمَايْد:

مِنْ اَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ يَعْنِي آدَمِي رَا اَز چِه چيزِ پَسْتِي اِيْجَادِ فَرْمُودَه اِسْت سِپَسِ بَه بِيَانِ اَنْ شَيْءِ پَسْتِ پَرْدَاخْتَه وَ مِي فَرْمَايْد:

مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ فَتَدْرَهُ اَز نَطْفَهَائِي اَوْ رَا آفَرِيْدَ وَ اَنْ رَا بَرَايِ اَنْچِه شَايِسْتَه اِسْت وَ مَخْتَصِّ اَوْسْتِ حَالِي پَسِ اَز حَالِي وَ طُورِي بَعْدِ اَز طُورِي مَهْيَا سَاخْتِ، نَطْفَه، عَلْقَه تَا اَخْرَ خَلْقَتَش.

ثُمَّ السَّيْلُ يَسْرُهُ «سَيْلٌ» مَنْصُوبٌ بَه فَعْلِ مَقْدَرِي اِسْت كِه «يَسْرُهُ» اَنْ رَا تَفْسِيْرِ مِي كُنْد. يَعْنِي، ثَمَّ سَهْلٌ سَبِيْلَه. سِپَسِ رَاَهِ خُرُوجِ اَنْ رَا آسَانِ سَاخْتِ وَ خُدَاِسْتِ كِه اَوْ رَا اَز شَكْمِ مَادَرَشِ بِيْرُونِ مِي آوْرْدَ، يَا خُدَا بَا تَوْاْنَايِي دَاْدَنْ بَه اَوْ، رَاَهِي رَا كِه اَز مِيَانِ دُو رَاَهِ خَيْرِ وَ شَرِّ بَرَايِ سَلُوكِ بَر مِي گَزِيْنَنْدِ بَرَايِ اَوْ آسَانِ فَرْمُودَ، وَ نَظِيْرِ اَيْنِ آيَه اِسْت، وَ هَدْيَانَاهُ النَّجْدَيْنِ «اَوْ رَا بَه رَاَهِ خَيْرِ وَ شَرِّشِ هِدَايْتِ كَرْدِيْم». (بَلَدُ / ۱۰) اَز اِبْنِ عَبَّاسِ رَوَايْتِ شَدَه كِه خُدَاوَنْدِ بَرَايِ اِنْسَانِ رَاَهِ خَيْرِ وَ شَرِّ رَا بِيَانِ فَرْمُودَه اِسْت.

ثُمَّ اَمَاتُهُ فَاَقْبِرَهُ سِپَسِ اَوْ رَا بَمِيْرَاَنْدِ وَ اَز بَابِ گَرَامِي دَاشْتِ اَوْ رَا دَارَايِ گُورِي قَرَارِ دَاْدَ كِه دَر اَنْ دَفْنِ شُودِ وَ اَوْ رَا طُورِي قَرَارِ نَدَاْدَ كِه دَر بِيَاْبَانِ اَفْكَنْدَه شُودِ وَ طَعْمَه دَرَنْدِ گَاَنْ وَ پَرَنْدِ گَاَنْ قَرَارِ گِيْرِد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۶۴

ثُمَّ إِذَا شَاءَ اُنْشَرَهُ سِپَسِ هَر گَاَهِ خُدَا بَخَوَاهِدِ دَر نَشْئَه دِيْگَرِ [اَخْرَتِ] اَوْ رَا اَز قَبْرِ بِيْرُونِ مِي آوْرْد.

كَلَّا لَمَّا يَفْضُ مَا اَمْرُهُ «كَلَّا» مَنْعِ اِنْسَانِ اَز كَارَهَائِشِ اِسْت كِه پَسِ اَز گَزْدَشْتِ زَمَانِ اَز زَمَانِ حَضْرَتِ آدَمِ عَلَيْهِ السَّلَامِ تَا هَمِ اَكْنُونِ اَنْچِه خُدَا بَه اَوْ اَمْرِ كَرْدَه اَنْجَامِ نَدَاْدَه اِسْت تَا اَز عَهْدَه تَمَامِ اَوْ اَمْرِ خُدَا بِيْرُونِ آَمْدَه وَ حَقِّ نَعْمَتَهَائِي فَرَاوَانِ خُدَا رَا كِه بَر گَرْدَنْشِ دَارْدِ اِدَا كُنْدَ وَ اَنْ طُورِ كِه شَايِسْتَه بُوْدَه اَوْ رَا نِپَرَسْتِيْدَه اِسْت.

[سوره عبس (۸۰): آیات ۲۴ تا ۴۲] ص: ۵۶۴

فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ (۲۴) أَنَا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا (۲۵) ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا (۲۶) فَأَنْبَتْنَا فِيهَا حَبًّا (۲۷) وَعِنَبًا وَقَضْبًا (۲۸) وَزَيْتُونًا وَنَخْلًا (۲۹) وَحَدائقَ غُلْبًا (۳۰) وَفَاكِهَةً وَأَبًّا (۳۱) مَتَاعًا لَكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ (۳۲) فَإِذَا جَاءَتِ الصَّاحَّةُ (۳۳) يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ (۳۴) وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ (۳۵) وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ (۳۶) لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ (۳۷) وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُشْفِرَةٌ (۳۸) ضَاحِكَةٌ مُسْتَبْشِرَةٌ (۳۹) وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌ (۴۰) تَرْهَقُهَا قَتَرَةٌ (۴۱) أُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرَةُ الْفَجَرَةُ (۴۲)

ترجمه: ص: ۵۶۴

انسان باید به غذای خویش بنگرد. (۲۴)
 ما آب فراوانی از آسمان فرو ریختیم! (۲۵)
 سپس زمین را از هم شکافتیم. (۲۶)
 و در آن دانه‌های فراوانی رویاندیم. (۲۷)
 و انگور و سبزی بسیار. (۲۸)
 و زیتون و نخل فراوان. (۲۹)
 و باغهایی پر درخت. (۳۰)
 و میوه و چراگاه. (۳۱)
 تا وسیله‌ای برای بهره‌گیری شما و چهارپایانتان باشد. (۳۲)
 هنگامی که آن صدای مهیب (صیحه رستاخیز) بیاید (کافران در اندوه عمیقی) فرو می‌روند. (۳۳)
 در آن روز که انسان از برادر خود فرار می‌کند، (۳۴)
 و از مادر و پدرش (۳۵)
 و زن و فرزندانش، (۳۶)
 در آن روز هر کدام از آنها وضعی دارد که او را کاملاً به خود مشغول می‌سازد. (۳۷)
 ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۶۵
 صورتهایی در آن روز گشاده و نورانی است، (۳۸)
 خندان و مسرور است. (۳۹)
 و صورتهایی در آن روز غبار آلود است، (۴۰)
 و دود تاریکی آنها را پوشانده، (۴۱)
 آنها همان کافران فاجرند. (۴۲)

تفسیر: ص: ۵۶۵

خداوند سبحان پس از برشمردن نعمتهایی که در خور انسان است به ذکر نعمتهایی پرداخته که آدمی بدان نیازمند است و فرموده:
 فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ باید آدمی به غذایی که قوت و روزی اوست بنگرد که چگونه آن را برای روزی او مهیا ساخته‌ایم.
 أَنَا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا «اَنَا» به کسر همزه نیز قرائت شده بنا بر این که جمله مستأنفه باشد. به فتح قرائت شده بنا بر این که بدل از طعام باشد، منظور از «ماء» باران است.

ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا أَنْ گاه زمین را به گیاهان شکافتیم.

فَأَنْبَتْنَا فِيهَا حَبًّا مقصود از «حَبِّ» جنس حبوباتی است که آدمی از آن تغذیه می‌کند.

وَعَبًّا وَقَضْبًا انگور را به علت منافع فراوانش به یاد کردن امتیاز داده است. و «قَضْب» رطبه‌های نارسی است که یکی پس از دیگری می‌افتد تا علوفه چهارپایان شود.

وَخِدَائِقُ غُلْبًا و باغهایی که درختانش درهم پیچیده است و اصل آن از غلب الرقاب، گردنهای ستبر است، و برای درختان ستبر و درهم پیچیده استعاره آورده‌اند.

وَفَاكِهَةٌ وَأَبًّا و دیگر میوه‌جات و چراگاهها، چراگاه را از این نظر «اب» می‌گویند که قصد می‌شود و مردم دنبال آن می‌روند «اب» و «ام» نظیر یکدیگرند.

شاعر می‌گوید:

جذمنا قیس و نجد دارنا و لنا الأب به و المکرع «۱»

۱- ما از قبیله قیس هستیم و خانه ما نجد است و در نجد چراگاه و آبشخور داریم. تفسیر کشاف، ج ۴، ص ۷۰۴-م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۶۶

مَتَاعًا لَكُمْ یعنی [همه آنها را] برای بهره‌وری شما قرار دادیم.

فَإِذَا جَاءَتِ الصَّاحَّةُ «صاحه» صیحه قیامت است، پس هر گاه صیحه قیامت بیاید، و از آن جهت صاحه فرموده که گوشها را چنان می‌خراشد که احتمال کر شدن آنها می‌رود.

يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ روزی که انسان از نزدیکترین خویشاوندانش می‌گریزد چون سرگرم به کارهای خودش است یا برای پرهیز از بازخواستهای آنها از ناراحتی‌هایی است که در دنیا از او داشته‌اند مثلا برادر می‌گوید: در مال خود نسبت به من مواسات را رعایت نکردی و والدین در نیکی به ما تقصیر کردند و مادر به من غذای حرام خوراندی و کار خلاف کردی و فرزندان می‌گویند که والدین ما را تعلیم نداده و ارشاد نکردند.

لِكُلِّ امْرِيٍّ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ هر يك از مردم در این روز وضعی دارند که پرداختن به آن آنها را به خود مشغول و سرگرم می‌کند.

وَجُودٌ يَوْمَئِذٍ مُسْفَرَةٌ در این روز چهره‌هایی می‌درخشد، از اسفر الصبح، هر گاه صبح بدرخشد.

از ابن عتیاس روایت است که چهره‌ها از قیام در شب به عبادت درخشان است، و در حدیث است که هر کس در شب بسیار نماز بخواند چهره‌اش در روز نیکو شود «۱».

وَجُودٌ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌ منظور از غبره، غبار است. بر روی چهره‌هایی غبار است.

تَرْهَقُهَا قَتَرَةٌ بر روی آن چهره‌ها سیاهی نشسته است که همانند دود است.

۱- و

فی الحدیث، من کثر صلوته باللیل حسن وجهه بالنهار.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۶۷

سوره تکویر ص: ۵۶۷

اشاره

مکی است.

بیست و نه آیه دارد.

[فضیلت قرائت این سوره] ص : ۵۶۷

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس سوره إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ را بخواند خداوند او را در هنگام پراکنده شدن نامه اعمال از رسوایی در امان می‌دارد (۱).

[سوره التکویر (۸۱): آیات ۱ تا ۱۴] ص : ۵۶۷

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ (۱) وَإِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ (۲) وَإِذَا الْجِبَالُ سُيِّرَتْ (۳) وَإِذَا الْعِشَارُ عُطِّلَتْ (۴)
وَإِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ (۵) وَإِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ (۶) وَإِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ (۷) وَإِذَا الْمَوْؤُدَةُ سُئِلَتْ (۸) بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ (۹)
وَإِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ (۱۰) وَإِذَا السَّمَاءُ كُشِطَتْ (۱۱) وَإِذَا الْجَحِيمُ سُيِّجِرَتْ (۱۲) وَإِذَا الْجَنَّةُ أُزْلِفَتْ (۱۳) عَلِمْتَ نَفْسٌ مَا أُخْضِرَتْ
(۱۴)

-۱-

فی حدیث ابی (بن کعب) من قراء اذا الشمس كورت اعاده الله ان يفضحه حين تنشر صحيفته.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۶۸

ترجمه: ص : ۵۶۸

به نام خداوند بخشنده بخشایشگر.

در آن هنگام که خورشید در هم پیچیده شود. (۱)

و در آن هنگام که ستارگان بی فروغ شوند. (۲)

و در آن هنگام که کوه‌ها به حرکت در آیند. (۳)

و در آن هنگام که با ارزشترین اموال به دست فراموشی سپرده شود. (۴)

و در آن هنگام که وحوش جمع شوند. (۵)

و در آن هنگام که دریاها برافروخته شوند. (۶)

و در آن هنگام که هر کس با همسان خود قرین گردد. (۷)

و در آن هنگام که از دختران زنده به گور شده سؤال شود (۸)

که به کدامین گناه کشته شدند. (۹)

- و در آن هنگام که نامه‌های اعمال گشوده شود. (۱۰)
 و در آن هنگام که پرده از روی آسمان بر گرفته شود. (۱۱)
 و در آن هنگام که دوزخ شعله‌ور گردد. (۱۲)
 و در آن هنگام که بهشت نزدیک شود. (۱۳)
 آری در آن موقع هر کس می‌داند چه چیزی را آماده کرده است! (۱۴)

تفسیر: ص: ۵۶۸

إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ «الشَّمْسُ» مرفوع و فاعل برای فعل مقدر است که «کورت» آن را تفسیر می‌کند زیرا «اذا» دارای معنای شرط است و فعل می‌خواهد همچنین است «اذا» در دیگر آیات.

از ابن عباس روایت است که «کورت» به معنای از بین رفتن نور و روشنایی خورشید است. در معنای «کورت» دو وجه است:

۱- از تکویر عمامه باشد که همان پیچیدن عمامه است یعنی روشنایی خورشید درهم پیچیده می‌شود و گستره و پراکندگی آن در کرانه‌ها از بین می‌رود و منظور زوال و از بین رفتن نور خورشید است. یا در هم پیچیده شدن خورشید عبارت از جمع شدن و پوشیده شدن آن باشد زیرا هر گاه قصد جمع کردن لباس باشد درهم پیچیده می‌شود.

۲- یا «تکویر» از طعنه فکوره، باشد هر گاه آن را بیفکند یعنی خورشید از فلک

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۶۹

خود بدور افکنده شود چنان که خداوند ستارگان را به کدر شدن که انقباض است توصیف فرموده است.

وَ إِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ از مجاهد نقل شده که «انکدرت» به معنای سقوط و پراکنده شدن است.

وَ إِذَا الْجِبَالُ سُيِّرَتْ آن گاه که کوه‌ها از روی زمین کنده و دور شود. یا در فضا به حرکت آید مانند حرکت ابرها نظیر گفتار خداوند: وَ هِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ «در حالی که [کوه‌ها] مانند ابر در حرکتند». (نمل / ۸۸) وَ إِذَا الْعِشَارُ عُطِّلَتْ «عشار» جمع عشا مانند نفاس که جمع نفسا، است، و مقصود شتری است که ده ماه به بالا از بارداری آن گذشته باشد، این شتران گرانقدرترین مال در نزد صاحبانشان هستند.

عُطِّلَتْ ماده شتری است که مهمل و رها گذاشته شده چون صاحبانشان به خود سرگرمند.

وَ إِذَا الْوُحُوشُ حُيِّرَتْ آن گاه که حیوانا وحشی جمع شوند تا از بعضی که به بعضی دیگر [شاخ زده یا آسیبی رساننده] قصاص گرفته شود و به عوض دردهایی که در دنیا به آنها رسیده و استحقاق [قصاص] آن را دارند برسند.

از ابن عباس روایت است که: منظور از حشر حیوانات، مردن آنهاست.

وَ إِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ سُجِّرَتْ هم به تشدید «جیم» و هم بدون تشدید قرائت شده است. و از سَجَّرَ التَّنُورَ إِذَا مَلَأَهَا بِالْحَطَبِ، گرفته شده، تنور پر از هیزم شد. و بعضی از هیزمها به وسیله بعضی برافروخته شد، یعنی بعضی از دریاها در بعضی دیگر جاری شود، تا به صورت یک دریا درآید، بعضی گفته‌اند دریاها برافروخته و به صورت آتشی شعله‌ور در آید.

وَ إِذَا النَّفُوسُ زُوِّجَتْ آن گاه که هر انسانی نزدیک به شکل خود می‌شود، و به قولی آن گاه که ارواح به اجساد نزدیک شود [زنده شوند] و به گفته بعضی آن گاه که

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۷۰

نفوس صالحان به حوران بهشتی نزدیک شوند و نفوس کافران به شیطانها.

وَ إِذَا الْمَوْؤُودَةُ سُيِّلَتْ وَأُدْيَتْ، مقلوب آد یثود، به معنای سنگین شدن است زیرا سنگین کردن به وسیله خاک است و معنای سؤال از

گناه دختر مقتولی که به آن گناه کشته شده، توبیخ و سرزنش به قاتل اوست و نظیر سخن خدا به عیسی علیه السلام است: **أَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّي إِلَهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ** [ای عیسی] آیا تو به مردم گفتی که من و مادرم را دو معبود، غیر از خدا انتخاب کنید». (مائده/۱۱۶).

از علی علیه السلام قرائت: سئلت بأی ذنب قتلت، روایت شده و ابن عباس و مجاهد نیز به همین صورت قرائت کرده‌اند، یعنی دخترک مقتول از خود دفاع می‌کند و از خدا یا قاتل خود [علت قتل خویش را] می‌پرسد.

از حضرت باقر و صادق علیهما السلام روایت است که منظور از آیه رحم و خویشاوندی است و علت قطع رحم از کسی که رحم را قطع کرده سؤال می‌شود، و فرمودند:

رحم کسی است که در راه دوستی و ولایت ما کشته شود بنا بر این از باب حذف مضاف است [در اصل بای ذنب قتلت المقتوله بوده است] [قتلت] به تشدید (تاء) نیز قرائت شده است و آیه دلالت دارد که اطفال مشرکان به گناه پدرانشان کیفر نمی‌شوند و کیفر فقط در برابر گناه [خود شخص] است و هر گاه خدا کافر را به سبب بی‌گناهی کودک مقتول سرزنش می‌کند زشت است که کودک را کیفر دهد.

از ابن عباس در همین مورد [عذاب شدن فرزندان کفار] سؤال شد، او به این آیه استدلال کرد.

وَإِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ «نشرت» به تشدید (شین) و بدون تشدید قرائت شده است و مقصود نامه‌های اعمال است که در هنگام مرگ آدمی در هم پیچیده می‌شود آن گاه در موقع حساب باز و گشوده می‌شود.

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: مردم در روز قیامت با بدن برهنه و پای برهنه محشور می‌شوند پس ام سلمه پرسید: زنان چگونه محشور می‌شوند؟ فرمود: ای ام سلمه مردم

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۷۱

سرگرم و گرفتارند [گرفتاری مردم مانع از نگاه آنها به زنان است] عرض کرد:

گرفتار چه هستند؟ حضرت فرمود: پراکندگی و باز شدن نامه‌های عمل است که در آنها کارهای نیک و بد به وزن ذره و خردل ثبت شده است. ممکن است مقصود پراکنده شدن نامه‌ها در میان صاحبان آنها باشد.

وَإِذَا السَّمَاءُ كُشِطَتْ آن گاه که آسمان از جای خود کنده و نابود شود چنان که پوست از بدن حیوان سر بریده و پرده از روی چیزی جدا می‌شود.

وَإِذَا الْجَبَابِطُ سُعِرَتْ «سُعرت» به تشدید (عین) و بدون تشدید قرائت شده است، آن گاه که آتش دوزخ سخت برافروخته شود، بعضی گفته‌اند: خشم خدا و گناهان بشر آتش دوزخ را بر می‌افروزد.

وَإِذَا الْجَنَّةُ أُزْلِفَتْ آن گاه که بهشت با نعمتهایش به بهشتیان نزدیک شود.

عَلِمَتْ نَفْسٌ مَا أَخْضَرَتْ عامل نصب در «**إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ**» و معطوفهای آن، فعل «علم» است.

نقل شده که یک قاری این سوره را در حضور ابن مسعود قرائت کرد و چون به آیه **عَلِمَتْ نَفْسٌ مَا أَخْضَرَتْ** رسید، ابن مسعود گفت: وا انقطاع ظهريه «ای وای کمرم شکست» [یعنی ابن مسعود این سخن را از بیم قیامت و کیفر اعمال بر زبان آورد «۱»].

[سوره التکویر (۸۱): آیات ۱۵ تا ۲۹] ص: ۵۷۱

اشاره

فَلَا أُقْسِمُ بِالْخُنَّسِ (۱۵) الْجَوَارِ الْكُنَّسِ (۱۶) وَاللَّيْلِ إِذَا عَشْعَسَ (۱۷) وَالصُّبْحِ إِذَا تَنَفَّسَ (۱۸) إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ (۱۹)

ذِي قُوَّةٍ عِنْدَ ذِي الْعَرْشِ مَكِينٍ (۲۰) مُطَاعٍ ثَمَّ أَمِينٍ (۲۱) وَ مَا صَاحِبِكُمْ بِمَجْنُونٍ (۲۲) وَ لَقَدْ رَأَاهُ بِالْأَفْقِ الْأَمِينِ (۲۳) وَ مَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ (۲۴)
 وَ مَا هُوَ بِقَوْلِ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ (۲۵) فَأَيْنَ تَذَهَبُونَ (۲۶) إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ (۲۷) لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَسْتَقِيمَ (۲۸) وَ مَا تَشَاؤُنَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ (۲۹)

۱- در تفسیر روح المعانی (آلوسی، ج ۲۹، ۳۰، چاپ بیروت، ص ۵۷، و تفسیر روح البیان، ج ۱۰، و تفسیر کشاف، ج ۴ و انقطاع ظهیریه آمده است (توضیح داخل گروه از تفسیر روح المعانی گرفته شده است) - م.
 ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۷۲

ترجمه: ص: ۵۷۲

سو گند به ستارگان که باز می گردند. (۱۵)
 حرکت می کنند و از دیده‌ها پنهان می شوند. (۱۶)
 و قسم به شب هنگامی که پشت کند و به آخر رسد. (۱۷)
 و صبح هنگامی که تنفس کند. (۱۸)
 که این (قرآن) کلام فرستاده بزرگواری است (جبرئیل امین). (۱۹)
 که صاحب قدرت است و نزد (خداوند) صاحب عرش، مقام والا دارد. (۲۰)
 فرمانروا و امین است. (۲۱)
 و مصاحب شما (پیامبر) دیوانه نیست. (۲۲)
 او رسول الهی (جبرئیل) را در افق روشن مشاهده کرد. (۲۳)
 او نسبت به آنچه از طریق وحی دریافت داشته بخل ندارد. (۲۴)
 این (قرآن) گفته شیطان رجیم نیست. (۲۵)
 پس به کجا می روید؟! (۲۶)
 این (قرآن) چیزی جز تذکر برای جهانیان نیست. (۲۷)
 برای آنها که می خواهند راه مستقیم در پیش گیرند. (۲۸)
 و شما اراده نمی کنید مگر این که خداوند پروردگار جهانیان بخواهد. (۲۹)

تفسیر: ص: ۵۷۲

فَلَا أُفْسِمُ بِالْخُنُوسِ «خُنُس» به پنج ستاره رواج گویند [سیاره‌ای که حرکتش بر خلاف توالی بروج به نظر می آید] و در همان حال که ستاره در آخر برج دیده می شود ناگاه به جای اولش بر می گردد «۱».

۱- پنج ستاره رواج در اصطلاح منجمان ستارگان پنجگانه سرگردان نامیده می شوند زیرا حرکت آنها شبیه حرکت ماه و خورشید نیست بلکه از برج (حمل) به برج (ثور) حرکت می کنند و چند روز در جای خود بی حرکت می مانند سپس از همان مسیر اولیه بر

می‌گردند تا وارد برج (حمل) می‌شوند تا آنجا که

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۷۳

الْجَوَارِ الْكُنَّسِ منظور از جوارى، سیاره، و مقصود از «كُنَّس» ستارگان پنهان است (كُنَّس) از کنس الوحش اذا دخل کناسه، گرفته شده، یعنی حیوان وحشی وارد لانه‌اش شد بنا بر این مقصود از خَنُوس سیاره بازگشت آن و مقصود از کنوس سیاره پنهان شدن آن در نور خورشید است.

بعضی گفته‌اند: منظور از «جوار الكُنَّس» تمام ستارگانند که در روزها از چشمها پنهان می‌شوند و شبها مانند حیوانات وحشی که به لانه هایشان می‌روند در جاهای خود مخفی می‌شوند.

وَ اللَّيْلِ إِذَا عَسَيْتَ عَسْعَسَ اللَّيْلِ وَ سَعَسَعِ، آن گاه گویند که شب پشت بگرداند، بعضی گفت‌اند: یعنی هر گاه تاریکی شب روی بیاورد.

وَ الصُّبْحِ إِذَا تَنَفَّسَ آن گاه که روشنی صبح امتداد یابد یعنی هر گاه صبح روی بیاورد نسیم (باد خنک) نیز روی می‌آورد پس نسیم را به منزله نفس کشیدن صبح قرار داده است.

إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ ضمیر «آن» به قرآن بر می‌گردد، یعنی قرآن گفته پیکری است که در پیشگاه پروردگارش بزرگوار است و او جبرئیل علیه السلام است.

ذِي قُوَّةٍ این جمله مانند آیه: شَدِيدُ الْقُوَى ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوَى، است.

عِنْدَ ذِي الْعَرْشِ مَكِينٍ در پیشگاه صاحب عرش یعنی خدای سبحان قدرتمند است.

مُطَاعٍ در آسمان اطاعت می‌شود و فرشتگان آسمان از او فرمان می‌برند.

«امین» در رساندن وحی خدا به پیامبرانش امین است.

(مشرقی) در یک روز یازده بار رفت و برگشت دارد و (زحل) بیست و نه برگشت.

حضرت علی علیه السلام می‌فرماید: «خُنَّس» پنج ستاره: زحل، مشتری، مریخ، زهره، عطارد، است.

ترجمه تفسیر مجمع البیان، ج ۲۶، ص ۳۳۶-۳۳۷-م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۷۴

وَ مَا صَاحِبُكُمْ بِمَجْنُونٍ این آیه عطف بر جواب قسم (إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ) است پیامبر صلی الله علیه و آله جبرئیل علیه السلام را به همان صورتی دید که خدا او را آفریده است.

بِالْأَفْقِ الْمُبِينِ در محل بلند طلوع خورشید که افق اعلی از سمت مشرق است.

وَ مَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ محمد صلی الله علیه و آله در خبرهایی که از غیب و وحی می‌دهد متهم نیست، چرا که احوال آن حضرت گویای راستگویی و امانت اوست.

ظنین از ظنه به معنای تهمت است و با (ضاد) از «ضنن» به معنای بخل نیز قرائت شده است یعنی اگر کسی درخواست تعلیم وحی کند بخل نمی‌ورزد به گونه‌ای که به او تعلیم ندهد یا قسمتی از وحی را کنار بگذارد و ابلاغ نکند.

تفاوت میان (ضاد) و (ظاء) در این است که مخرج (ضاد) از اصل کنار زبان و دندانهایی است که در سمت راست یا چپ زبان واقع است و یکی از حروف شجری و نظیر (جیم و شین) است «۱».

و مخرج (ظاء) از کنار زبان و ریشه دندانهای ثنایای بالاست و یکی از حروف ذولقیه «۲» نظیر (ذال و ثاء) است.

وَ مَا هُوَ بِقَوْلِ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ قرآن گفته شیطان رانده به شهابها نیست چنان که کفار معتقد بودند که شیطان [سخنان را] به پیامبر القا

می‌کند همان طور که به دوستان کاهن خود القا می‌کرد.

فَأَيُّنَ تَذَهَّبُونَ طلب گمراهی برای آنهاست چنان که به ترک کننده جاده که از راه کناره‌گیری می‌کند می‌گویند: به کجا می‌روی و حال کفار بر حال آن کس که از جاده کناره‌گیری کرده تشبیه شده است به این جهت که حق را ترک کرده و از حق به باطل عدول کرده‌اند.

۱- حروف شجری، حروفی است که در تلفظ آنها وسط زبان و حنک بالا نقش دارد، شجره طیبه، تجوید قرآن، قرآن کریم، انتشار علمیه اسلامیه، اوائل قرآن- م. [.....]

۲- حروف ذولقیه، حروفی است که تیزی سر زبان در تلفظ آنها نقش دارد. همان مأخذ- م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۷۵

إِنَّ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ ضمیر (هو) به قرآن بر می‌گردد، قرآن چیزی جز موعظه و یادآوری برای جهانیان نیست.

لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ بدل از «للعالمین» است و به این دلیل بدل عالمین شده که آنان که با داخل شدن به اسلام خواستار استقامت و راستی هستند از قرآن و موعظه بهره می‌برند و گویی جز آنها کسی از موعظه بهره نمی‌برد اگر چه تمامشان موعظه می‌شوند. و مَا تَشَاؤُنَّ خواستار استقامت نیستند یعنی جز با توفیق و لطف خدا هیچ کس استقامت نمی‌خواهد یا شما خواهان استقامت نیستید منظور کسانی است که خواهان استقامت نیستند جز به الزام و جبر الهی.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۷۶

سوره انفطار ص: ۵۷۶

اشاره

مکی است.

و نوزده آیه دارد.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۵۷۶

ابن کعب [بن کعب] روایت کرده که هر کس سوره انفطار را قرائت کند خداوند به عدد هر قطره بارانی که از آسمان فرو می‌ریزد یک حسنه و به عدد هر قبری یک حسنه به او می‌دهد «۱».

حضرت صادق علیه السلام فرمود: هر کس دو سوره انشقاق و انفطار را قرائت کند و در نماز واجب و مستحب این دو را مد نظر قرار دهد [مرتب بخواند و در آن تأمل کند] هیچ چیزی حاجب و مانع او از خدا نشود و همواره به خدا توجه نماید و خدا نیز به او نظر «رحمت کند» تا از حساب مردم آسوده شود «۲».

۱-

فی حدیث ابی (بن کعب) من قرأها اعطاه الله بعدد كل قطرة من السماء حسنة و بعدد كل قبر حسنة.

۲- و

عن الصادق عليه السلام من قرأ هاتين السورتين، اذا السماء انفطرت و اذا السماء انشقت، و جعلهما نصب عينيه في صلوة الفريضة و

النافله لم يحجبه من الله حجاب و لم يزل ينظر الى الله و ينظر الله اليه حتى يفرغ من حساب الناس.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۷۷

[سوره الانقطار (۸۲): آیات ۱ تا ۱۹] ص: ۵۷۷

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ (۱) وَإِذَا الْكَوَاكِبُ انْتَثَرَتْ (۲) وَإِذَا الْبِحَارُ فُجِّرَتْ (۳) وَإِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ (۴)
 عَلِمَتْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ وَأَخَّرَتْ (۵) يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ (۶) الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ (۷) فِي أَيِّ صُورَةٍ مَا
 شَاءَ رَكَّبَكَ (۸) كَلَّا بَلْ تُكَذِّبُونَ بِالذِّينِ (۹)
 وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ (۱۰) كِرَامًا كَاتِبِينَ (۱۱) يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ (۱۲) إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ (۱۳) وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ (۱۴)
 يَصْلَوْنَهَا يَوْمَ الدِّينِ (۱۵) وَمَا هُمْ عَنْهَا بِغَائِبِينَ (۱۶) وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ (۱۷) ثُمَّ مَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ (۱۸) يَوْمَ لَا تَمْلِكُ
 نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا وَالْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ (۱۹)

ترجمه: ص: ۵۷۷

به نام خداوند بخشاینده بخشایشگر.

آن زمان که آسمان (کرات آسمانی) از هم شکافته شود. (۱)

و آن زمان که ستارگان پراکنده شود و فرو ریزد. (۲)

و آن زمان که دریاها به هم پیوسته شود. (۳)

و آن زمان که قبرها زیر و رو شود (و مردگان خارج شوند). (۴)

در آن زمان هر کس می‌داند آنچه را از قبل فرستاده و آنچه را برای بعد گذاشته است. (۵)

ای انسان چه چیز تو را در برابر پروردگار کریمت مغرور ساخته؟! (۶)

همان خدایی که تو را آفرید و منظم و موزون ساخت. (۷)

و در هر صورتی که می‌خواست تو را ترکیب نمود. (۸)

آن چنان که شما می‌پندارید نیست، بلکه شما روز جزا را منکرید. (۹)

و بدون شک نگاهبانانی بر شما گمارده شده (۱۰)

والا مقام و نویسنده (اعمال نیک و بد شما) (۱۱)

آنها می‌دانند شما چه می‌کنید. (۱۲)

مسلمانان در نعمت فراوانی هستند. (۱۳)

و بدکاران در دوزخند (۱۴)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۷۸

روز جزا وارد آن می‌شوند و می‌سوزند (۱۵)

و هیچ گاه از آن غائب و دور نیستند (۱۶)

تو چه می‌دانی روز قیامت چیست؟ (۱۷)

باز چه می‌دانی روز قیامت چیست؟ (۱۸)

روزی است که هیچ کس قادر بر انجام کاری در حق دیگری نیست و همه امور در آن روز از آن خداست. (۱۹)

تفسیر: ص: ۵۷۸

إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ انفطرت، شکافته و پاره شد، آن گاه که آسمان شکافته شود.

وَ إِذَا الْكُوَاكِبُ انْتَثَرَتْ انتثرت، سقوط کرد، آن گاه که ستارگان سقوط کنند.

وَ إِذَا الْبِحَارُ فُجِّرَتْ راه بعضی از دریاها به بعضی گشوده شود و به صورت یک دریا در آید و آب شور با آب شیرین مخلوط شود.
وَ إِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ آن گاه که قبرها شکافته شود و مردگان آن بیرون آیند. «بعثر» و «بحثر» دو کلمه نظیر یکدیگرند که از «بعث و بحث» با «راء» ترکیب شده‌اند.

عَلِمَتْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ هر نفسی از خیر و شرّی که پیش فرستاده آگاه شود.

وَ أَخَّرَتْ وَ آنچه را بعد فرستاده مانند سنت حسنه‌ای که پس از او عمل شده بداند. و نظیر این آیه است: يُبَيِّنُ الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَ أَخَّرَ

«و در آن روز انسان را از تمام کارهایی که از پیش یا پس فرستاده، آگاه می‌کند». (قیامت ۱۳).

یا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ ای انسان چه چیز تو را به پروردگار کریم خود مغرور ساخته تا نافرمانی و مخالفت او کنی؟ پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: نادانی اش او را مغرور ساخته است.

حسن گفته است: به خدا شیطان پلیدش او را مغرور ساخته و به او گفته است: هر چه می‌خواهی انجام بده که پروردگارت همان بخشنده‌ای است که در آغاز به تو نعمت بخشیده و سرانجام نیز خواهد بخشید، و بدین وسیله شیطان او را در منجلاب گناه افکنده است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۷۹

به فضیل بن عیاض گفتند اگر خداوند تو را روز قیامت در برابر خود برپا داشته و محاکمه کند و بفرماید: مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ، چه چیز تو را به پروردگار کریمت مغرور کرده چه خواهی گفت؟ فضیل جواب داد که می‌گویم: پرده‌های آویخته عفو و کرم تو مرا مغرور ساخت.

از یحیی بن معاذ نقل شده است: اگر چنین سؤالی از من شود خواهم گفت:

احسان و نیکی تو در گذشته و آینه مرا مغرور کرد.

از دیگری نقل شده که خداوند سبحان به این دلیل از میان اسماء خود اسم «کریم» را ذکر کرده که به گنهکار تلقین جواب کند تا بگوید: بخشش خدای بخشنده مرا مغرور ساخت چنان که از امیر المؤمنین علیه السلام روایت است که چند بار یکی از غلامانش را صدا زد و او جواب نداد پس حضرت او را در کنار در دید و به او فرمود: چرا جوابم را ندادی در پاسخ حضرت گفت: چون به حلمت مطمئنم و از مجازات در امان هستم پس جوابش را پسندید و او را [در راه خدا] آزاد کرد.

الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ خدایی که تو را [از نطفه‌ای] آفرید و تو را انسانی مستوی القامه با اندامهایی سالم قرار داد.

فَعَدَلَكَ آفرینش تو را معتدل و متناسب قرار داد، این فعل بدون تشدید (دال) نیز قرائت شده و در این قرائت، دو معنی دارد:

۱- به همان معنای فعل مشدّد، یعنی خلقت تو را معتدل قرار داد به طوری که اعضای بدنت با هم هماهنگ است.

۲- بدون تشدید (دال) یعنی از آفریدن غیر تو عدول کرد و تو را زیبا آفرید [از دیگر آفریدگان ممتازی] عدله عن الطریق، گویند

یعنی او را از راه منصرف کرد و برگرداند.

فِي أَيِّ صُورَةٍ مَا شَاءَ رَكَّبَكَ به هر صورتی از صورتهای گوناگون در زیبایی و زشتی و بلندی و کوتاهی و شباهت به بعضی خویشاوندان و عدم شباهت، که به

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۸۰

مقتضای مشیت و حکمتش بوده، تو را ترکیب و صورت بندی کرده است، این جمله توضیح برای (فعدلک) است و تعلق گرفتن حرف جرّ به «رکبک» به این معناست که خداوند تو را به بعضی از صورتهای در آورد و ممکن است حرف جرّ متعلق به «عدلک» باشد و به معنای تعجب، یعنی تو را به هر صورتی شگفت، معتدل قرار داد، آن گاه فرموده: «ما شاء رَكَّبَكَ» یعنی به هر ترکیبی که خواست تو را نیکو ترکیب کرد.

كَلَّا بَلْ تُكذِّبُونَ بِالذِّينِ یعنی از مغرور شدن به خدا برگردید.

بل تکذوبن بلکه ای گروه کافر شما روز جزا را تکذیب می کنید.

وَ إِنَّ عَلَيْكُمْ لِحَافِظِينَ البته نگهبانانی از فرشتگان هستند که اعمال شما را می نویسند تا به آن جزا داده شوید.

إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ البته نیکان از ابرار در بهشتند.

وَ إِنَّ الْفَجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ و کسانی که روز قیامت را تکذیب می کنند در دوزخند.

يَضَلُّونَهَا يَوْمَ الدِّينِ یعنی در روز قیامت ملازم آتشند چون در دوزخ می باشند.

وَ مَا هُمْ عَنْهَا بِغَائِبِينَ از آتش برکنار نیستند و نظیر این آیه است: وَ مَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنْهَا «ولی نمی توانند [از آتش] خارج شوند».

(مائده/ ۳۷) وَ مَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ یعنی کار روز قیامت به گونه‌ای است که هیچ کس نمی تواند کنه و حقیقت ترس و شدتش

را دریابد و هر طور تصوّر کند باز هم بالاتر از آن است.

ثُمَّ مَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ تکرار آیه برای تأکید و فزونی وحشت روز قیامت است.

آن گاه به اجمال روز قیامت را توصیف کرده و فرموده است:

يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا وَ الْأَمْرُ لِلَّهِ رُزِي که هیچ کس نمی تواند از دیگری دفاع کند یا به دیگری نفعی برساند یا از

کسی شفاعت کند جز به اذن و فرمان خدا. ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۸۱

در اعراب: يَوْمَ لَا تَمْلِكُ، چند قول است:

۱- رفع، بنا بر این که بدل از «یوم الدین» باشد یا «هو» در تقدیر گرفته شود.

۲- نصب، بنا بر این که «یدانون» در تقدیر باشد چون «دین» بر آن دلالت می کند.

۳- به همان حال ظرفیت که بیشتر اوقات به آن حال است رها شود و محلاً مرفوع باشد و نظیر آن است آیات: يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ

يُقْتَلُونَ «(آری) همان روزی است که آنها را بر آتش می سوزانند». (ذاریات/ ۱۳) يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ «روزی که مردم می باشند»

(قارعه/ ۴).

و الامر یومئذ لله حکم به پاداش و ثواب و عفو و کیفر تنها از آن خداست.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۸۲

سوره مطفین ص: ۵۸۲

مکی و مدنی بودنش مورد اختلاف است.

سی و شش آیه دارد.

[فضیلت قرائت این سوره] ص : ۵۸۲

ابی (بن کعب) گوید: هر کس این سوره را قرائت کند خداوند او را در قیامت از رحیق مختوم [جامهای سربسته] سیرآب کند «۱». حضرت صادق علیه السلام فرمود: هر که در نماز واجب خود سوره مطففین را قرائت کند خداوند در قیامت او را از آتش امان دهد به طوری که نه آتش او را ببیند و نه او آتش را و از پل دوزخ عبور نکند و مورد محاسبه قرار نگیرد «۲».

[سوره المطففین (۸۳): آیات ۱ تا ۳۶] ص : ۵۸۲

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ (۱) الَّذِينَ إِذَا أَكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ (۲) وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ (۳) أَلَا- يَظُنُّ أُولَئِكَ أَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ (۴)

لِيَوْمٍ عَظِيمٍ (۵) يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ (۶) كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْفُجَارِ لَفِي سَجِّينٍ (۷) وَمَا أَدْرَاكَ مَا سَجِّينٌ (۸) كِتَابٌ مَّرْقُومٌ (۹) وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِينَ (۱۰) الَّذِينَ يَكْذِبُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ (۱۱) وَمَا يَكْذُوبُ بِهِ إِلَّا كُلٌّ مُعْتَدِ أَثِيمٍ (۱۲) إِذَا تَتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأُولِينَ (۱۳) كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (۱۴)

كَلَّا- إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمِئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ (۱۵) ثُمَّ إِنَّهُمْ لَصَالُوا الْجَحِيمِ (۱۶) ثُمَّ يُقَالُ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ (۱۷) كَلَّا- إِنَّ كِتَابَ الْأَبْرَارِ لَفِي عِلِّيِّينَ (۱۸) وَمَا أَدْرَاكَ مَا عِلِّيُّونَ (۱۹)

كِتَابٌ مَّرْقُومٌ (۲۰) يَشْهَدُهُ الْمُفَرَّبُونَ (۲۱) إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ (۲۲) عَلَى الْأَرَائِكِ يُنظَرُونَ (۲۳) تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ (۲۴) يُسْقَوْنَ مِنْ رَحِيقٍ مَّخْتُومٍ (۲۵) خِتَامُهُ مِسْكَ وَفِي ذَلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ (۲۶) وَمِرَاجُهُ مِنْ تَسْنِيمٍ (۲۷) عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ (۲۸) إِنَّ الَّذِينَ أَجْرَمُوا كَانُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا يَضْحَكُونَ (۲۹)

وَإِذَا مَرُّوا بِهِمْ يَتَغَامَرُونَ (۳۰) وَإِذَا انْقَلَبُوا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ (۳۱) وَإِذَا رَأَوْهُمْ قَالُوا إِنَّ هَؤُلَاءِ لَضَالُّونَ (۳۲) وَمَا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ حَافِظِينَ (۳۳) فَالْيَوْمَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ (۳۴) عَلَى الْأَرَائِكِ يُنظَرُونَ (۳۵) هَلْ تُؤْتِبُ الْكُفَّارَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ (۳۶)

-۱

فی حدیث ابی (بن کعب) و من قرأها سقاها الله من الرحیق المختوم یوم القیامه.

-۲ و

عن الصادق علیه السلام من كانت قراءته فی الفریضه، وِیْلٌ لِّلْمُطَفِّفِینَ اعطاه الله یوم القیامه الأمن من النار و لم تره و لا یراه و لا یمز علی جسر جهنم و لا یحاسب.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۸۳

به نام خداوند بخشنده مهربان.

وای بر کم فروشان (۱)

آنها که وقتی برای خود کیل می کنند حق خود را به طور کامل می گیرند. (۲)

اما هنگامی که می خواهند برای دیگران کیل یا وزن کنند کم می گذارند! (۳)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۸۴

آیا آنها باور ندارند که بر انگیخته می شوند. (۴)

در روزی بزرگ. (۵)

روزی که مردم در پیشگاه پروردگار جهان می ایستند. (۶)

چنین نیست که آنها (درباره قیامت خیال می کنند) مسلماً نامه اعمال فاجران در سجین است. (۷)

تو چه می دانی سجین چیست؟ (۸)

نامه‌ای است رقم زده و سرنوشتی است حتمی (۹)

وای در آن روز بر تکذیب کنندگان. (۱۰)

همانها که روز قیامت را انکار می کنند. (۱۱)

و تنها کسانی آن را انکار می کنند که متجاوز و گنهکارند. (۱۲)

همان کس که وقتی آیات ما بر او خوانده می شود می گوید: این افسانه‌های پیشینیان است. (۱۳)

چنین نیست که آنها خیال می کنند، بلکه اعمالشان چون زنگاری بر دل‌هایشان نشسته! (۱۴)

چنین نیست که آنها می‌پندارند، بلکه در آن روز از پروردگارشان محجوبند. (۱۵)

سپس آنها مسلماً وارد دوزخ می شوند. (۱۶)

بعد به آنها گفته می‌شود این همان چیزی است که آن را تکذیب می کردید! (۱۷)

چنان نیست که آنها (درباره معاد) خیال می‌کنند، بلکه اعمال نیکان در «علتین» است. (۱۸)

و تو چه می‌دانی علتین چیست؟! (۱۹)

نامه‌ای است رقم زده و سرنوشتی است قطعی. (۲۰)

که مقربان شاهد آند. (۲۱)

مسلماً نیکان در انواع نعمت متنعمند. (۲۲)

بر تخت‌های زیبای بهشتی تکیه کرده و به زیباییهای بهشت می‌نگرند. (۲۳)

در چهره‌های آنها طراوت و نشاط نعمت را می‌بینی. (۲۴)

آنها از شراب زلال دست نخورده سربسته‌ای سیر آب می‌شوند. (۲۵)

مهری که بر آن نهاده شده از مشک است، و در این نعمتهای بهشتی باید راغبان بر یکدیگر پیشی بگیرند. (۲۶)

این شراب (طهور) ممزوج با تسنیم است. (۲۷)

همان چشمه‌ای که مقربان از آن می‌نوشند. (۲۸)

بدکاران (در دنیا) پیوسته به مؤمنان می‌خندیدند. (۲۹)

و هنگامی که از کنار آنها (جمع مؤمنان) می‌گذشتند آنها را با اشارات مورد سخریه قرار می‌دادند. (۳۰)

و هنگامی که به سوی خانواده خود باز می‌گشتند

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۸۵

مسرور و خندان بودند. (۳۱)

و هنگامی که آنها (مؤمنان) را می‌دیدند می‌گفتند: اینها گمراهانند. (۳۲)

در حالی که آنها هرگز مأمور مراقبت و متکفل آنان (مؤمنان) نبودند. (۳۳)

ولی امروز مؤمنان به کفار می‌خندند. (۳۴)

در حالی که بر تختهای مزین بهشتی نشسته‌اند و نگاه می‌کنند. (۳۵)

آیا کفار پاداش اعمال خود را گرفتند؟! (۳۶)

تفسیر: ... ص: ۵۸۵

اشاره

وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ تَطْفِيفٌ، کاستن از پیمان و ترازو و ندادن حق خریدار است، زیرا آنچه در پیمان و وزن کم می‌شود چیزی اندک است، چون پیامبر صلی الله علیه و آله وارد مدینه شد مردم مدینه از نظر پیمان کردن بدترین مردم بودند و پس از نزول این سوره پیمان را خوب و کامل کردند، پیامبر صلی الله علیه و آله به مردم مدینه فرمود: پنج [بلا] در برابر پنج [گناه] است:

۱- هیچ گروهی پیمان شکنی نکردند جز این که خدا دشمنانشان را بر آنها مسلط ساخت.

۲- هیچ گروهی حکم نکردند به آنچه خداوند نازل نفرمود مگر این که فقر در میانشان شایع شد.

۳- در میان هیچ قومی گناه آشکار نشد جز این که مرگ در میان آنها شایع گشت.

۴- هیچ قومی از پیمان نکاستند جز این که گیاه [در زمینهایشان] نروید و دچار قحطی شدند.

۵- هیچ گروهی از پرداخت زکات سر، باز نزدند مگر این که از باران منع شدند.

الَّذِينَ إِذَا أَكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ بجای «من الناس» علی الناس فرمود تا دلالت کند بر این که پیمان کردنش به ضرر مردم بود. ممکن است «علی» متعلق به استوفون، باشد و مفعول بر فعل مقدم شده تا بر خصوصیتی دلالت کند، یعنی فقط بر ضرر مردم پیمان می‌کردند ولی پیمان را به نفع خودشان کامل می‌کردند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۸۶

فَرَّاءٌ گوید: من و علی، در همین مورد بجای هم می‌نشینند [مترادفند] زیرا پیمان بر آن شخص ثابت است. پس هر گاه بگوید: اکتلت علیک، گویی گفته است: أخذت ما علیک، آنچه بر ذمه‌ات بود گرفتم، و هر گاه بگوید: اکتلت منك، گویی گفته است: استوفیت منك حق و حقوق خود را بطور کامل از تو گرفتم.

وَ إِذَا كَالُوا لَهُمْ أَوْ وَزَنُوا لَهُمْ يُخْسِرُونَ ضمیر در «کالوهم و در «وزنوهم» منصوب است و به «ناس» بر می‌گردد و در آن دو وجه است:

۱- مقصود کالوا لهم، او وزنوا لهم، باشد و حرف جرّ [لام] حذف و ضمیر به فعل متصل شده است چنان که شاعر گفته است:

و لقد جنيتك اكمؤا و عساقلا و لقد نهيتك عن بنات الأوبر «۱»

یا و الحریص یصدک لا الجواد به معنای: جنیت لک و یصد لک، شخص حریص تو را شکار می‌کند نه بخشنده.

۲- مضاف (مکیل و موزون) حذف شده و مضاف الیه بجای آن نشسته است و نمی‌تواند ضمیر مرفوع برای مطففین باشد زیرا معنی

چنین می‌شود: هر گاه از مردم چیزی می‌ستانند پیمانانه را کامل می‌کنند و هر گاه خودشان به خصوص عهده‌دار پیمانانه و وزن هستند پیمانانه را کم می‌دهند و این سخن متنافر است چون سخن از

۱- کما و عسافل [نوعی گیاه که در فصل بهار می‌روید و هر دو از یک جنس است ولی عسافل نوع بهتر آن است] را بر تو مباح کردم و تو را از بنات او بر [نوع پست کما] نهی کردم. این شعر تمثیلی است برای کسی که به جنس خوب تشویق و توصیه می‌شود و او جنس پست و بد را می‌گیرد و از فرجام کار خود پشیمان می‌شود. تفسیر کشاف، ج ۴، ص ۷۱۹، [مترجم می‌گوید: سه گیاهی که در شعر ذکر شده از یک نوعند با تفاوت در مرغوبیت و در فصل بهار در بعضی از مناطق ایران می‌روید. در مسیر راه شاهرود و مشهد از میامی تا میان دشت سبزوار در دو طرف جاده تا نقاط دور دست آن می‌روید و بعضی از انواعش بسیار بد بو است. اتومبیلها در هنگام فراوانی جمع می‌کنند و می‌فروشند. در جهاد خراسان روی این گیاه تحقیق شده و گفته‌اند غذائیت ندارد اما در شاهرود و سبزوار بسیار می‌خورند و بسیار خاصیت دارد و علی‌رغم این که بد بو است در سوپ بسیار خوشمزه است.] - م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۸۷

نفس عمل است نه مباشر عمل.

یخسرون یعنی می‌کاهند، گویند خسر المیزان و اخسره، از ترازو کاست.

أَلَا يَظُنُّ أُولَئِكَ أَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ این آیه شگفتی و انکار بزرگی است بر کم فروشان در این که بر کم فروشی گستاخ شده‌اند و گویی به دلشان خطور نمی‌کند که در قیامت زنده شده و به حساب آنها می‌رسند.

قتاده گوید: ای فرزند آدم [پیمانانه را] کامل کن چنان که دوست داری پیمانانه‌ات را کامل بدهند و عدالت کن چنان که دوست داری با تو به عدالت رفتار شود، نقل شده که عربی بیابانی به عبد الملک بن مروان گفت: آنچه را خدا درباره مطلقین فرموده شنیده‌ای؟ مقصود این بود که این تهدید سخت، متوجه مطلق هست، پس به خودت چه گمان می‌بری در حالی که اموال مسلمین را بدون وزن و پیمانانه بر می‌داری، بعضی گفته‌اند: ظن در آیه به معنای یقین است.

يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ یوم یقوم ظرف (مفعول فیه) برای مبعوثون، است. کلاً منع از کم فروشی و غفلت از یادآوری حساب و زنده شدن در قیامت است.

كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْفُجَارِ لَفِي سَجِينٍ یعنی آنچه از اعمال فاجران نوشته می‌شود در سَجین است گفته‌اند: سَجین چاهی در جهنم است.

كِتَابٌ مَرْقُومٌ این جمله خبر مبتدای مقدر است و در اصل هو کتاب بوده است.

یعنی آن [سَجین] محلّ نامه اعمال فاجران است پس مبتدا و مضاف هر دو حذف شده است.

بعضی گفته‌اند: سَجین کتابی است جامع که دفتر کارهای شرّ است و خداوند اعمال کافران و فاسقان جنّ و انس را در آن ثبت کرده است و آن کتابی است نوشته شده و نوشتن آن روشن و آشکار است یا هر کس آن را ببیند بداند که خیری در آن نیست، یعنی اعمال فاجران در این دفتر نوشته و ثبت شده است. سَجین بر وزن

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۸۸

فَعِيل و از سجن است چون عَلْت حبس و در تنگنا قرار گرفتن در دوزخ می‌شود یا به این علّت که بر حسب روایتی در زیر زمین هفتم در محلی ترسناک افکنده شده است که آن نامه را شیاطین می‌بینند چنان که دفتر کارهای خیر را فرشتگان مقرب می‌بینند، سَجین اسم علمی است که از صفت نقل شده مانند حاتم.

الَّذِينَ يُكَذِّبُونَ يَوْمَ الدِّينِ آنها که روز جزا را تکذیب می‌کنند، این آیه از مواردی است که برای نکوهش توصیف شده نه برای بیان تکذیب کنندگان چنان که می‌گوید: فعل ذلك فلان الفاسق الخیث این کار را فلان فاسق پلید انجام داده است.

كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا كَلَّا مَنَعَ لِلَّهِ مِنَ الْإِيمَانِ، (متجاوز گنهکار) از گفته خودش است.

بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ گناهان بر دل‌هایشان غلبه کرده و بر آن نشسته چنان که زنگار بر چیزی می‌نشیند و به این معناست که شخص بر گناهان پافشاری کند تا بر دلش مهر بخورد، در نتیجه عمل خیر را نپذیرد و به آن مایل نشود.
حسن (بصری) گفته است: منظور از «رین» گناه پس از گناه است تا آنجا که دل سیاه می‌شود. گفته می‌شود: رَانَ عَلَيْهِ الذَّنْبُ وَ غَانَ عَلَيْهِ دِينَا وَ غِينَا گناه بر او غلبه کرد.

رَانَ فِيهِ النَّوْمُ خواب بر او غالب شد، رَأْفَتٌ بِه الخمر، شراب عقل می‌گسار را برد.

بَلْ رَانَ بِه ادْغَامٌ (لام) در (راء) نیز قرائت شده، و اظهار (راء) و ادغام لا در (راء) بهتر است. و به صورت اماله و تفخیم (الف) نیز قرائت شده است.

كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ «كَلَّا» منع از کسی است که به سبب آن زنگار بر دل‌هایشان غلبه کرده است. و محجوب بودن از پروردگارشان تمثیلی برای سبک و خوار شمردن آنهاست. زیرا فقط به افراد بزرگوار و آبرومند، اذن ورود به دربار شاهان را می‌دهند.
ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۸۹

ابن عباس گفته است: از رحمت و بخشش پروردگارشان محجوب و ممنوعند.

كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْأَبْرَارِ لَفِي عِلِّيِّينَ كَلَّا، منع از تکذیب [در آیه قبل] است. منظور از:

کتاب الأبرار، اعمال نیکان است که نوشته شده. عِلِّيُّونَ اسم خاص برای دفتر کارهای خیری است که تمام اعمال مقربان در آن نوشته شده است و منظور از «ابرار، تقوا پیشگان جنّ و انس است، عِلِّيُّونَ منقول از جمع علی بر وزن فَعِيلٌ از عَلُوٌّ است و به چند جهت «علو» نامیده شده است:

۱- چون سبب بالا رفتن به درجات بلند بهشت است.

۲- چون [دفتر کارهای خیر] در آسمان هفتم و در زیر عرش آنجا که مسکن کزوبیان است و جای بلندی قرار دارد. و آیه: يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ [مقربان آن دفتر را می‌بینند] بر این معنی دلالت دارد.

۳- منظور از عِلِّيِّينَ، سدره المنتهی است [مقام جبرئیل علیه السلام].

عَلَى الْأَرَائِكِ يَنْظُرُونَ بر روی تختها و بسترهایی که در حجله‌ها گذاشته می‌شود قرار دارند و به هر جا می‌خواهند و چشمشان کشش دارد و از منظرهای بهشت و نعمتهایی که خدا به آنها داده و به دشمنانشان که در دوزخ معدّبند می‌نگرند.

تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ طراوت و شادابی بهره‌وری از نعمتها در چهره‌هایشان پیدا است تعرف به صورت مجهول و نَضْرَةُ النَّعِيمِ به رفع نیز قرائت شده است.

يُسْقُونَ مِنْ رَحِيقٍ مَخْتُومٍ از شرابی می‌نوشند که هیچ ناخالصی ندارد و ظرفهایش بجای گل با مشک مهر شده است.

بعضی گفته‌اند: هر گاه، شخص آن را بنوشد (در پایان شرب) بوی مشک را می‌دهد. ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۹۰
بعضی گفته‌اند: با کافور آمیخته می‌شود و پس از آمیخته شدن با کافر به وسیله مشک مهر می‌شود.

ختامه به فتح (تاء) نیز قرائت شده یعنی آنچه به وسیله آن، چیزی مهر شود.

وَ فِي ذَلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ رغبت کنندگان به سبقت گرفتن در بندگی خدای متعال مایل و راغب شوند، نظیر این آیه است، آیه: لِمِثْلِ هَذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ «آری برای مثل این پاداش تلاشگران باید بکوشند». (صافات / ۶۱).

وَ مِرَاجُهُ مِنْ تَشْيِينِ طَبِيعَتِ اِنِّ شَرَابِ كِه تَعْرِيفِ شَدَّ اَز تَسْنِيمِ اِسْتِ وَ اَنِّ اِسْمِ خَاصِّ اِسْتِ بَرَايِ چِشْمَه‌اَيِ كِه خُودِ اَنِّ تَسْنِيمِ نَامِيده شُدِه وَ اَنِّ مَصْدَرِ سَنَمَهْ بِه مَعْنَايِ رَفْعِه اِسْتِ بِه دُو جِهْتِ: يَا بَرَايِ اِنِّ كِه عَالِي تَرِينِ شَرَابِ دَر بَهْشْتِ اِسْتِ يَا اَز اَنِّ نَظَرِ كِه اَز بَالَا

برای بهشتیان آورده می‌شود.

قتاده گوید: تسنیم نهری است که در هوا جاری است و در ظروف بهشتیان ریخته می‌شود.

عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ در اعراب عینا دو قول است:

۱- منصوب است بنا بر این که مدح باشد. (مفعول امدح باشد).

۲- زجاج گفته است: بنا بر حال بودن منصوب است.

إِنَّ الَّذِينَ أَجْرَمُوا مَقْصُودٌ (از مجرمان) همان مشرکانند.

كَانُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا يَضْحَكُونَ [مشرکان] بر مؤمنان یعنی عَمَّار، خَبَّاب، صَهَب و دیگر مؤمنان فقیر می‌خندیدند و آنان را مسخره می‌کردند.

[شأن نزول] ص: ۵۹۰

روایت شده که امیر المؤمنین علی علیه السلام با چند از نفر مسلمانان خدمت پیامبر صلی الله علیه و آله آمد. پس منافقان آنها را ریشخند کرده و بر آنها خندیدند و با اشاره چشم و ابرو از آنها عیبجویی کردند آن گاه نزد یاران‌شان برگشتند و گفتند: امروز آن اصلح (علی بن ابی طالب علیه السلام) را دیدیم و بر او خندیدیم پس پیش از آن که علی علیه السلام به خدمت پیامبر

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۹۱

خدا صلی الله علیه و آله برسد این آیه نازل شد «۱».

ابو صالح از ابن عباس در مورد آیه: إِنَّ الَّذِينَ أَجْرَمُوا روایت کرده که منافقان قریش یکدیگر را با اشاره چشم و ابرو عیبجویی می‌کردند.

وَ إِذَا انْقَلَبُوا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ فَكِهِينَ نیز قرائت شده یعنی از بدگویی مسلمانان و مسخره کردن آنها لذت می‌بردند. وَ مَا أُرْسِلُوا عَلَيْهِمْ حَافِظِينَ یعنی کفار را نفرستاده‌اند تا نگهبان مؤمنان باشند و مأمور حفظ اعمال آنها نیستند و اگر سرگرم وظایف خود باشند برایشان سزاوارتر است.

فَالْيَوْمَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ یعنی در روز قیامت مؤمنان بر کفار می‌خندند چنان که کفار در دنیا بر آنها می‌خندیدند.

روایت است که برای کفار دری به بهشت گشوده می‌شود و به آنها می‌گویند به طرف آن بروید و چون به در بهشت می‌رسند در به رویشان بسته می‌شود و چند بار این عمل نسبت به آنها تکرار می‌شود و مؤمنان در حالی که در حجله‌ها روی تخته‌های به آنها می‌نگرند و می‌خندند.

عَلَى الْأَرَائِكِ يَنْظُرُونَ يَنْظُرُونَ حال، برای یضحکون است، یعنی: یضحکون منهم بر آنها می‌خندند در حالی که از روی تخته‌ها به آنها می‌نگرند.

هَلْ تُؤْتَبُ الْكُفَّارُ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ یعنی هر گاه مؤمنان این رفتار را با کفار داشته باشند آیا جزایشان را داده‌اند یعنی تلافی سخره‌های دنیا شده است.

ثوبه و اثابه آن گاه گویند که او را جزا دهد. اوس شاعر گفته است:

ثم رجعوا الى اصحابهم فقالوا رأينا اليوم الأصلع فضحكنا منه فنزلت قبل ان يصل على الى رسول الله صلى الله عليه وآله.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۹۲

سأجزيك او يجزيك عنى مؤتب و حسبك ان يثنى عليك و تحمدى (۱)»

۱- ای اسب من بزودی خودم تو را پاداش می‌دهم و لازم نیست که مردم تو را ستایش کنند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۹۳

سوره انشقاق ص: ۵۹۳

اشاره

مکی است و بیست و پنج آیه دارد.

به اعتقاد بصریها بیست و سه آیه است، به اعتقاد دیگران بیست و پنج آیه.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۵۹۳

کتابه بيمينه و وراء ظهره، از نظر اهل حجاز و کوفه، دو آیه است.

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس سوره (انشقاق) را بخواند خداوند او را در امان دارد از این که نامه عملش را از پشت سرش به او بدهند (۱)».

[سوره الانشقاق (۸۴): آیات ۱ تا ۲۵] ص: ۵۹۳

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ (۱) وَ أَذْنَتْ لِرَبِّهَا وَ حُقَّتْ (۲) وَ إِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ (۳) وَ أَلْقَتْ مَا فِيهَا وَ تَخَلَّتْ (۴)

وَ أَذْنَتْ لِرَبِّهَا وَ حُقَّتْ (۵) يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ كَادِحًا فَمَلَأْتَهُ (۶) فَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ (۷) فَسَوْفَ يُحَاسَبُ

حِسَابًا يَسِيرًا (۸) وَ يَنْقَلِبُ إِلَىٰ أَهْلِهِ مَسْرُورًا (۹)

وَ أَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ وَرَاءَ ظَهْرِهِ (۱۰) فَسَوْفَ يَدْعُوا ثُبُورًا (۱۱) وَ يُصَلِّي سَعِيرًا (۱۲) إِنَّهُ كَانَ فِي أَهْلِهِ مَسْرُورًا (۱۳) إِنَّهُ ظَنَّ أَنْ لَنْ

يُحُورَ (۱۴)

بَلَىٰ إِنَّ رَبَّهُ كَانَ بِهِ بَصِيرًا (۱۵) فَلَا أُقْسِمُ بِالشَّفَقِ (۱۶) وَ اللَّيْلِ وَ مَا وَسَقَ (۱۷) وَ الْقَمَرِ إِذَا اتَّسَقَ (۱۸) لَتُرَكَّبَنَّ طَبَقًا عَنْ طَبِقِ (۱۹)

فَمَا لَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (۲۰) وَ إِذَا قُرِئَ عَلَيْهِمُ الْقُرْآنُ لَا يَسْجُدُونَ (۲۱) بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُكذِّبُونَ (۲۲) وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُوعُونَ (۲۳) فَبَشِّرْهُمْ

بِعَذَابِ أَلِيمٍ (۲۴)

إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ (۲۵)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۹۴

ترجمه: ص: ۵۹۴

به نام خداوند بخشنده مهربان.

- (۱) در آن هنگام که آسمان (کرات آسمانی) شکافته شود.
- (۲) و تسلیم فرمان پروردگارش شود و سزاوار است چنین باشد.
- (۳) و در آن هنگام که زمین گسترده شود.
- (۴) و آنچه در درون دارد بیرون افکنده و خالی شود.
- (۵) و تسلیم فرمان پروردگارش گردد، و شایسته است که چنین باشد.
- (۶) ای انسان! تو با تلاش و رنج به سوی پروردگارت می‌روی و او را ملاقات خواهی کرد.
- (۷) اما کسی که نامه اعمالش به دست راستش داده شده.
- (۸) بزودی حساب آسانی برای او می‌شود.
- (۹) و خوشحال به اهل و خانواده‌اش باز می‌گردد.
- (۱۰) و اما کسی که نامه اعمالش پشت سرش داده شده.
- (۱۱) بزودی فریادش بلند می‌شود که ای وای بر من که هلاک شدم.
- (۱۲) و در شعله‌های سوزان آتش دوزخ می‌سوزد.
- (۱۳) او در میان خانواده‌اش پیوسته (از کفر و گناه خود) مسرور بود
- (۱۴) او گمان می‌کرد هرگز بازگشت نمی‌کند.
- (۱۵) آری پروردگارش نسبت به او بی‌نا بود (و اعمالش را برای حساب ثبت نکرد)
- (۱۶) سوگند به شفق

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۹۵

پس چرا آنها ایمان نمی‌آورند؟ (۲۰)

- (۲۱) و هنگامی که قرآن بر آنها خوانده شود سجده نمی‌کنند؟
- (۲۲) بلکه کافران پیوسته (آیات الهی) را تکذیب می‌کنند.
- (۲۳) و خداوند آنچه را در دل پنهان می‌دارند به خوبی می‌داند.
- (۲۴) پس آنها را به عذاب دردناک بشارت بده.

مگر آنها که ایمان آورده‌اند و اعمال صالح انجام داده‌اند که برای آنها پاداشی است قطع نشدنی. (۲۵)

تفسیر: ص: ۵۹۵

إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ انْشَقَّتْ شكافته و از هم باز شود. جواب «اذا» فعلی است که «فملاقیه» بر آن دلالت می‌کند، یعنی هر گاه آسمان شکافته و از هم باز شود آدمی نتیجه تلاش خود را می‌بیند، یا جواب «اذا» حذف شده تا هر چه در تقدیر گرفته شود راست آید، یعنی هر گاه آسمان به وسیله ابرها شکافته شود مانند آیه: وَ يَوْمَ تَشَقَّقُ السَّمَاءُ بِالْغَمَامِ «و به خاطر آور روزی را که آسمان یا ابرها از هم شکافته می‌شود». (فرقان / ۲۵) وَ أَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَ حُقَّتْ اذن، همان گوش دادن است، عدی گفته است:

فی سماع یا ذن الشیخ له و حدیث مثل ما ذی مشار «۱»

از همین مورد است گفتار امام علیه السلام: «خداوند گوش کردن قرآن را برای هیچ کس همانند پیامبر صلی الله علیه و آله سهل و آسان نساخته تا با آن تغنی و ترنم کند، یعنی آن گاه که خدا اراده کند که آسمان را بشکافد آسمان همانند شخص فرمانبردار که وقتی فرمانی از شخص مطاع به او می‌رسد گوش می‌دهد و اقرار می‌کند و امتناع نمی‌ورزد همانطور فرمانبردار است. مانند آیه: أَتَيْنَا طَائِعِينَ «آنها گفتند» ما از روی اطاعت می‌آییم».

۱- در شنیدن طرب و غنایی که شیخ مرشد هم به آن گوش می‌دهد و حدیث و سخنی که مانند غسل تصفیه شده از کندو گرفته شده است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۹۶

(فصلت / ۱۱).

حقت از این گفته: محقوق بکذا، یا حقیق به، گرفته شده یعنی سزاوار است که اطاعت کند و امتناع نوزد.

وَ إِذَا الْمَأْرُضُ مُدَّتْ آن گاه که زمین با از بین رفتن کوه‌ها و تپه‌ها کشیده شود و گسترش یابد مانند آیه: قَاعاً صَفْصِيفاً لَا تَرَى فِيهَا عِوَجاً وَ لَا أَمْتاً «سپس زمین را صاف و هموار و بی آب و گیاه رها می‌سازد». (طه / ۱۰۷) وَ أَلْقَتْ مَا فِيهَا وَ تَخَلَّتْ وَ آنچه از گنج و مردگان در زمین مدفونند بیرون می‌افکند، مانند آیه: وَ أَخْرَجَتِ الْمَأْرُضُ أَثْقَالَهَا، «و زمین بارهای سنگین خود را خارج سازد». (زلزله / ۲).

تَخَلَّتْ وَ خَلَّتْ، خالی شدن کامل است تا آنجا که هیچ چیز در درون زمین باقی نماند گویی زمین تمام سعی خود را در خالی کردن درون خود به کار گرفته است.

مانند گفته عرب: تَكَرَّمْ وَ تَشَجَّعْ وَ نظیر آنها یعنی در بخشش و شجاعت آخرین درجه سعی را به کار گرفت و بیش از آنچه در سرشت او بود به زحمت ابراز داشت.

يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ كَادِحاً فَمَلَأْتَهُ كَدْحاً «انجام کاری با رنج و زحمت و تلاش بسیار است تا آنجا که در پوست بدن اثر بگذارد و خراش بردارد، و از: کدح جلدۀ اذا خدشه، پوست بدنش خراش برداشت، گرفته شده است، یعنی ای انسان برای دیدار پروردگارت که حالت مرگ و بعد از آن است تلاش کن همان حالی که به دیدار می‌انجامد.

فملاقیه ناگزیر تو خدایت را ملاقات خواهی کرد و از آن گریزی برایت نیست.

بعضی گفته‌اند: ضمیر در «ملاقیه» به کدح، بر می‌گردد.

فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَاباً يَسِيراً [اما آن کسی که پرونده عملش به دست راستش داده شود] بزودی آسان حسابرسی می‌شود و در حساب او مناقشه نشود.

روایت شده که حساب آسان همان ثواب دادن بر اعمال نیک و در گذشتن از

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۹۷

گناهان است و هر کس در حساب مورد مناقشه واقع شود عذاب خواهد شد.

است.

ممکن است جمع طبقه به معنای مرتبه و درجه باشد به این معنی که دارای حالاتی پس از حالاتی خواهید شد و آن حالاتی است که بعضی از بعض دیگر بالاتر است و عبارت از مرگ و حالات پس از آن، از مواضع قیامت است. عن طبق در اعراب این کلمه دو وجه است:

۱- این مسأله فقهی است و مورد اختلاف است - م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۵۹۹

۱- صفت باشد یعنی حالتی می‌گذرد و حالت دیگر پدید می‌آید.

۲- حال از ضمیر «لترکب» باشد یعنی حالاتی در گذر و پیاپی خواهید داشت «۱».

مکحول گوید: البتّه در هر بیست سال به حالتی می‌گرایید که بر آن حال نبوده‌اید.

ابو عبیده گوید: دارای سنتها و حالات کسانی خواهید شد که پیش از شما بودند همین مطلب از حضرت صادق علیه السلام روایت شده است.

فَمَا لَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ این آیه سرزنش برای کفار است یعنی کافران چه بهانه‌ای دارند که هر گاه قرآن بر آنان خوانده می‌شود با این که دلایل وجود خدا آشکار است، به خدا ایمان نیاورده و در برابر او سجده نمی‌کنند.

روایت شده که پیامبر صلی الله علیه و آله روزی آیه: وَ اسْجُدْ، وَ اقْتَرِبْ، را قرائت کرد و خودش و مؤمنانی که با آن حضرت بودند به سجده رفتند در حالی که قریش بالای سرشان هم سوت می‌زدند و هم کف پس این آیه شریفه نازل شد.

وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُوعُونَ در معنای این آیه دو وجه است:

۱- خدا از آنچه در سینه‌های آنان جمع شده و کفر و حسد و ستمی که در دلها پنهان می‌دارند، آگاه‌تر است.

۲- دانای‌تر به اعمال بدی است که در نامه اعمالشان گرد آورده و انواع عذابها را برای خود ذخیره می‌کنند.

إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا استثنای منقطع است، مگر آنها که مؤمنند و عمل صالح انجام می‌دهند.

لَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ پاداشی بی کم و کاست و قطع نشدنی برای آنهاست.

۱- لتحدثن امرا لم تکنوا علیه فی کل عشرین سنه.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۰۰

سوره بروج ص: ۶۰۰

اشاره

مکی است.

بیست و دو آیه دارد.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۶۰۰

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس سوره بروج را قرائت کند خداوند به عدد هر روز جمعه و عرفه‌ای که وی در دنیا است

ده حسنه به او عطا فرماید: «۱) امام صادق علیه السلام فرمود: هر کس سوره بروج را در نماز واجب خود بخواند با پیامبران محشور خواهد شد و با آنها در یک جا اقامت خواهد کرد چرا که این سوره، سوره پیامبران است» (۲).

[سوره البروج (۸۵): آیات ۱ تا ۲۲] ص: ۶۰۰

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ (۱) وَالْيَوْمِ الْمَوْعُودِ (۲) وَشَاهِدٍ وَمَشْهُودٍ (۳) قُتِلَ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ (۴)
النَّارِ ذَاتِ الْوُقُودِ (۵) إِذْ هُمْ عَلَيْهَا قُعُودٌ (۶) وَهُمْ عَلَىٰ مَا يَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِنِينَ شُهُودٌ (۷) وَمَا نَقَمُوا مِنْهُمْ إِلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا بِاللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ
(۸) الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ (۹)
إِنَّ الَّذِينَ قَتَلُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا فَلَهُمْ عَذَابٌ جَهَنَّمَ وَلَهُمْ عَذَابُ الْحَرِيقِ (۱۰) إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ
جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْكَبِيرُ (۱۱) إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ (۱۲) إِنَّهُ هُوَ يُبْدِي وَيُعِيدُ (۱۳) وَهُوَ الْعَفُورُ الْوَدُودُ
(۱۴)
ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدُ (۱۵) فَعَالٌ لِمَا يُرِيدُ (۱۶) هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْجُنُودِ (۱۷) فِرْعَوْنَ وَثَمُودَ (۱۸) بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي تَكْذِيبٍ (۱۹)
وَاللَّهُ مِنْ وَرَائِهِمْ مُحِيطٌ (۲۰) بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ (۲۱) فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ (۲۲)

-۱

فی حدیث ابی (بن کعب) من قرأها اعطاه الله من الاجر بعدد كل يوم جمعه و كل يوم عرفه يكون في دار الدنيا عشر حسنات.
[.....] ۲- و

عن الصادق عليه السلام من قرأها في فريضه كان محشره و موقفه مع النبيين فانها سورة النبيين.
ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۰۱

ترجمه: ص: ۶۰۱

به نام خداوند بخشنده مهربان.

سوگند به آسمان که دارای برجهای بسیار است. (۱)

و سوگند به آن روز موعود. (۲)

و «شاهد» و «مشهود» «شاهد» پیامبر و گواهان اعمال و «مشهود»، اعمال امت است. (۳)

مرگ و عذاب بر شکنجه گران صاحب گودال (آتش) باد. (۴)

گودالهایی پر از آتش شعله‌ور. (۵)

هنگامی که در کنار آن نشسته بودند. (۶)

و آنچه را نسبت به مؤمنان انجام می‌دادند (با خونسردی) تماشا می‌کردند! (۷)

هیچ ایرادی بر آنها (مؤمنان) نداشتند جز این که به خداوند عزیز و حمید ایمان آورده بودند. (۸)

همان خدایی که حکومت آسمانها و زمین از آن اوست و بر همه چیز گواه است. (۹)

- کسانی که مردان و زنان با ایمان را مورد شکنجه قرار دادند عذاب دوزخ برای آنهاست، و عذاب آتش سوزان. (۱۰)
- کسانی که ایمان آوردند و اعمال صالح انجام دادند برای آنها باغهایی از ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۰۲
- بهشت است که نهرها زیر درختانش جاری است، و این پیروزی بزرگی است. (۱۱)
- گرفتن قهرآمیز و مجازات پروردگارت بسیار شدید است، (۱۲)
- اوست که آفرینش را آغاز می‌کند، و اوست که باز می‌گرداند. (۱۳)
- و او آمرزنده و دوست دارد (مؤمنان) است. (۱۴)
- صاحب عرش مجید است. (۱۵)
- و آنچه را می‌خواهد انجام می‌دهد. (۱۶)
- آیا داستان لشکرها به تو رسیده است؟! (۱۷)
- لشکریان فرعون و ثمود. (۱۸)
- بلکه کافران پیوسته مشغول تکذیب حَقِّند. (۱۹)
- و خداوند بر همه آنها احاطه دارد. (۲۰)
- (این سخن سحر و دروغ نیست) بلکه قرآن با عظمت است. (۲۱)
- که در لوح محفوظ جای دارد. (۲۲)

تفسیر: ... ص: ۶۰۲

وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ منظور از بروج همان برجهای دوازده گانه‌ای است که قصرهای آسمان و منزلهای خورشید و ماه و ستارگان می‌باشد.

وَالْيَوْمِ الْمَوْعُودِ مقصود روز قیامت است.

و شَاهِدٍ وَّ مَشْهُودٍ در آن روز (قیامت) شاهدهی است و مشهودی و گفتار مفسران درباره شاهد و مشهود مختلف است:

۱- از حسن بن علی علیه السلام و ابن عباس روایت شده که شاهد، حضرت محمد صلی الله علیه و آله است. به دلیل آیه: **إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا** «ای پیامبر! ما تو را به عنوان گواه فرستادیم».

(احزاب / ۴۵ فتح / ۸). و مشهود، روز قیامت است به دلیل آیه: **ذَلِكَ يَوْمٌ مَّشْهُودٌ** «۱» «روزی که همه آن را مشاهده می‌کنند». (هود /

۱۰۳) ۲- از ابن عباس روایت شده که شاهد، روز جمعه و مشهود روز عرفه است.

۳- از ابو درداء روایت شده که شاهد، روز عرفه است مشهود روز جمعه.

-۱

عن الحسن بن علی علیه السلام و ابن عباس، ان الشاهد محمد صلی الله علیه و آله لقوله عز اسمه **إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا** و المشهود يوم القيامة لقوله تعالى **وَذَلِكَ يَوْمٌ مَّشْهُودٌ**.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۰۳

۴- بعضی گفته‌اند: شاهد، حجر الاسود و مشهود حاجیانند.

۵- بعضی گفته‌اند: شاهد، شب و روز و مشهود آدمزادگانند.

جواب قسم حذف شده و آیه: **قُتِلَ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ**، بر آن دلالت می‌کند.

وَهُمْ عَلَىٰ مَا يَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِنِينَ شُهُودٌ شُهُودٌ شُهُودٌ، جمع شاهد است یعنی آنان بر سوزاندن مؤمنان شهادت می‌دهند و به این کار موظف شده‌اند تا بعضی از آنها نسبت به بعضی در نزد سلطان گواهی دهند که هیچ کدامشان در مأموریت خود تفریط نکرده‌اند.

وَمَا نَقَمُوا مِنْهُمْ إِلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا بِاللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ جَزَائِمَانِ عَيْبِي بِرِئَاسَتِهِمْ وَ كَارِي رَا بَرِئَانِهِمْ زَشْتِ نَشْمَرْدَنِدْ. مانند گفته شاعر:

ولا عيب فيهم غير ان سيوفهم «۲»

خداوند سبحان صفات عزیز و حمید را یاد کرده که با داشتن آن صفات استحقاق دارد [بندگان] به او ایمان آورده و عبادتش کنند. «عزیز» به معنای غالب و نیرومند و «حمید» به معنای بخشنده نعمت است.

اللَّيْ لَهٗ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ خِدَائِي كَهٗ تَصْرَفْ دَرِ آسْمَانِهَا وَ زَمِينِ اَزْ اَنْ

۱- مصراع اول این شعر:

تشب لمقرودين يصطليانها

است. شاعر در این شعر «محلّق» را مدح می‌کند و او مردی از بنی عکاظ بود که شترش صورتش را گاز گرفت و اثر آن مانند حلقه‌ای بر صورت او ماند لذا او را محلّق نامیدند، وی مردی فقیر بود و ده دختر داشت که بر اثر فقر پدر کسی به ازدواج با آنها رغبت نمی‌کرد پس با دخترانش از مردم کناره گرفت و به یکی از بیابانها رفت، اعشی بر او وارد شد و او تنها شترش را برای او نحر کرد که در نظر اعشی کار بزرگی آمد و چون بامداد شاعر بر مرکبش سوار شد به میزبان گفت: آیا حاجتی داری؟ گفت آری: در بنی عکاظ مرا بستای شاید کسی به ازدواج با دخترهایم مایل شود و پس از مدح اعشی بزودی دخترانش را خواستگاری کردند.

ترجمه شعر: برای آن دو (محلّق و بخشش او) که مورد اصابت سرما واقع شده‌اند آتشی برافروخته می‌شود و آن دو (محلّق و بخشش او) ملازم آتش مهمانی کردن هستند همان طور که شخص سرما خورده ملازم آتش گرم کننده است. کشاف، ج ۳، صص ۵۳-۵۴ م.

۲- شعر از نابغه ذبیانی است و مصراع دوّمش این است:

بهنّ فلول من قراع الكتائب.

شاعر، سوارکارانی را که بر اسبهای کوبنده و خشمگین و صبور و مجروح سوارند، وصف می‌کند سپس می‌گوید: در این سواران هیچ عیبی نیست جز این که در قبضه شمشیرهایشان رخنه و شکافهایی است از بس که با گروه‌های مخالف زد و خورد کرده‌اند. بنا بر این هیچ عیبی ندارند و این مبالغه در مدح را می‌رساند. کشاف، ج ۲، ص ۱۴۲. پی نوشت شماره ۱- م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۰۶

اوست.

وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ این آیه تهدیدی برای آنها [اصحاب اخدود] است.

إِنَّ الَّذِينَ قَتَلُوا الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ یعنی اصحاب اخدود که مؤمنان را سوزاندند و با آتش کیفر دادند.

فَلَهُمْ عَذَابٌ جَهَنَّمَ در آخرت برای آنها در برابر کفرشان عذاب جهنّم است.

وَلَهُمْ عَذَابٌ الْخَرِيقِ در معنای این جمله دو احتمال است:

۱- در دنیا برای آنها عذاب سوختن در آتش است، چون روایت شده که آتش [آتشی که برای مؤمنان افروخته بودند] به خودشان برگشت و آنها را سوزاندند.

۲- ممکن است مقصود آیه این باشد: کسانی که مؤمنان را بطور کلی آزار دادند در آخرت دو کیفر دارند کیفری در برابر کفرشان

و کیفری به خاطر آزار دادن مؤمنان.

إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ بطش، مؤاخذه کردن خدا به عذاب است و چون به [شدید] توصیف شده ناراحتی و عذابش دو برابر است. إِنَّهُ هُوَ يُبْدِي وَيُعِيدُ در معنای این آیه دو وجه است:

- ۱- خداوند است که عذاب را آغاز می‌کند و اعاده می‌فرماید به این معنی که آنان را در دنیا و آخرت مؤاخذه و عذاب می‌کند.
 - ۲- تهدیدی برای کافران است به این که کفار را بر می‌گرداند [در آخرت] چنان که در آغاز آنها را آفرید تا کیفرشان دهد چرا که نعمت آفریدن را سپاس نگذاشتند و برگرداندن در قیامت را انکار کردند.
- وَهُوَ الْغَفُورُ الْوَدُودُ خداوند ودود، ذاتی است که نسبت به بندگان مطیعش عملی را انجام می‌دهد که شخص ودود انجام می‌دهد. ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدُ «مجید» مجرور قرائت شده بنا بر این که صفت برای عرش باشد و منظور از مجد بزرگی و بلندی مقام عرش است چنان که مجد خدا عظمت

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۰۷

خداست. و به رفع نیز قرائت شده است.

فَعَالٌ لِّمَا يُرِيدُ فَعَالٌ، خبر مبتدای محذوف است.

فِرْعَوْنَ وَ ثَمُودَ این دو کلمه بدل از جنود [در آیه قبل] است و مقصود از فرعون، خود فرعون و آل اویند چنان که فرموده: مِنْ فِرْعَوْنَ وَ مَلَأَيْهِمْ «از فرعون و اطرافیانش». (یونس / ۸۳). یعنی ای پیامبر از تکذیب این جنود نسبت به پیامبران که نتیجه‌اش چیزی است که بر آنان نازل شده است. آگاه شدی.

بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي تَكْذِيبٍ بلکه کسانی که از قوم تو کافر شدند تو را تکذیب کردند و شایسته عذابند.

وَاللَّهُ مِنْ ورائِهِمْ مُحِيطٌ خدا از احوال آنها آگاه است و آنها در قبضه قدرت اویند، محیط بودن خدا بر آنها از اطراف مثلی است چرا که امکان فرار و ناتوان ساختن خدا برایشان وجود ندارد [مانند کسی که در محاصره قرار می‌گیرد].

بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ: «بل» حرف اضراب و روی گرداندن به این معناست که کار قوم تو [ای پیامبر] از اقوام گذشته که انبیاء را تکذیب کردند عجیب‌تر است زیرا اینان داستان اقوام گذشته، و آنچه را بر سرشان آمده است شنیدند و عبرت نگرفتند و بیشتر از آنها تکذیب وحی کردند، بلکه قرآنی را تکذیب کردند که بلند مرتبه و شریف و جلیل القدر و پر فایده است و از نظر نظم و اعجاز در میان کتابها در رده بالایی قرار دارد.

فِي لَوْحٍ مَّحْفُوظٍ در قرائت «محفوظ» دو قول است:

۱- رفع بنا بر این که صفت قرآن باشد.

۲- جرّ بنا بر این که صفت لوح باشد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۰۸

سوره طارق ص: ۶۰۸

اشاره

مکی است.

هفده آیه دارد.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۶۰۸

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس آن را قرائت کند خداوند به عدد هر ستاره‌ای که در آسمان است ده حسنه به او بدهد. (۱).

حضرت صادق علیه السلام فرموده: هر کس در نماز واجب خود سوره طارق را بخواند روز قیامت در پیشگاه خدا مقام و منزلتی دارد و در بهشت از رفیقان پیامبران و اصحاب آنها خواهد بود (۲).

[سوره الطارق (۸۶): آیات ۱ تا ۱۷] ... ص: ۶۰۸

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَ السَّمَاءِ وَ الطَّارِقِ (۱) وَ مَا أَدْرَاكَ مَا الطَّارِقُ (۲) النَّجْمُ الثَّاقِبُ (۳) إِنَّ كُلَّ نَفْسٍ لَمَّا عَلَيهَا حَافِظٌ (۴)
فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ (۵) خُلِقَ مِنْ مَّاءٍ دَافِقٍ (۶) يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَ التَّرَائِبِ (۷) إِنَّهُ عَلَى رَجْعِهِ لَقَادِرٌ (۸) يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ (۹)
فَمَا لَهُ مِنْ قُوَّةٍ وَ لَا نَاصِرٍ (۱۰) وَ السَّمَاءِ ذَاتِ الرُّجْعِ (۱۱) وَ الْأَرْضِ ذَاتِ الصَّدْعِ (۱۲) إِنَّهُ لَقَوْلُ فَضْلٍ (۱۳) وَ مَا هُوَ بِالْهَزْلِ (۱۴)
إِنَّهُمْ يَكِيدُونَ كَيْدًا (۱۵) وَ أَكِيدُ كَيْدًا (۱۶) فَمَهْلِكِ الْكَافِرِينَ أَمْهَلُهُمْ رُوَيْدًا (۱۷)

-۱

فی حدیث ابی (بن کعب) من قرأها اعطاه الله بعدد كل نجم فی السماء عشر حسنات.

-۲

عن الصادق علیه السلام من كانت قراءته فی الفریضه السماء و الطارق كان له یوم القیامه عند الله جاه و منزله و كان من رفقاء النبیین و اصحابهم.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۰۹

ترجمه: ص: ۶۰۹

به نام خداوند بخشنده مهربان.

سوگند به آسمان و کوبنده شب. (۱)

و تو چه دانی که کوبنده شب چیست؟! (۲)

همان ستاره درخشان و شکافنده تاریکیها. (۳)

(به این آیت بزرگ الهی سوگند) که هر کس مراقب و حافظی دارد. (۴)

انسان باید بنگرد که از چه چیز آفریده شده؟! (۵)

از یک آب جهنده آفریده شده است. (۶)

آبی که از میان پشت و سینه‌ها بیرون می‌آید. (۷)

(خدایی که او را چنین موجود ناچیز آفرید) می‌تواند او را بازگرداند. (۸)

در آن روز که اسرار پنهان آشکار می‌شود. (۹)

و برای او هیچ نیرو و یاوری نیست. (۱۰)

سوگند به آسمان پر باران! (۱۱)
 و سوگند به زمین پر شکاف (که گیاهان از آن سر برمی‌آورند). (۱۲)
 که این یک سخن حق است. (۱۳)
 و شوخی نیست. (۱۴)
 آنها پیوسته حيله می‌کنند. (۱۵)
 و من در مقابل آنها چاره می‌کنم. (۱۶)
 حال که چنین است کافران را اندکی مهلت ده (تا سزای اعمالشان را ببینند). (۱۷)

تفسیر: ... ص: ۶۰۹

وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ طَارِق، هر چیزی است که شبانگاه می‌آید.

النَّجْمِ الثَّاقِبِ گویی خداوند قصد کرده که به «نجم ثاقب» سوگند یاد کند یعنی روشنی بخشی که تاریکیها را با روشنی خود سوراخ کرده و در آن نفوذ می‌کند چرا که در آن شگفتی قدرت خدا و حکمت ظریفش وجود دارد پس صفتی را آورده که میان نجم ثاقب و جز آن که همان طارق است مشترک می‌باشد آن گاه طارق را به نجم

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۱۰

ثاقب تفسیر کرده تا عظمت شأن آن را اظهار کند.

إِنْ كُلُّ نَفْسٍ لَّمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ جواب قسم است زیرا کسی که «لَمَّا» را مشدّد خوانده «ان» را نافیه گرفته و «لَمَّا» را به معنای «الّا» و هر کس «لَمَّا» را بدون تشدید خوانده «ما» را صله دانسته و «ان» را مخفّفه از مثقله و قسم به هر دو وجه تعلق می‌گیرد. یعنی، هیچ انسان زنده‌ای نیست جز این که نگهبانی از فرشتگان عمل او را ضبط می‌کند و خیر و شرّ او را بر می‌شمارد، یا مراقب و حافظی بر اوست که خدای متعال است و خدا بر هر چیز مراقب است.

فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ در این آیه خداوند به انسان سفارش می‌کند که در آغاز کار خود [در آفرینش خویش] بیندیشد تا بداند کسی که نخستین بار او را ایجاد کرده است می‌تواند او را [در قیامت] برگرداند پس باید برای روزی عمل کند که همه انسانها به محشر برگردانده می‌شوند. مِمَّ خلق پرسشی است که جواب آن (اخلق من ماء دافق) است، یعنی آبی که دارای جهش است، دافق مانند لابن و تامر است. «دفق» ریختنی با فشار و جهش است. خداوند فرموده: خلق من مائین دافقین، چون هر دو آب [مرد و زن] در رحم درهم می‌آمیزند و در آغاز آفرینش [با ترکیب اسپرم و اوول و تشکیل چهل و شش کروموزوم] با هم متحد می‌شوند.

يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ آن آب از میان پشت مرد و استخوانهای سینه زن بیرون می‌آید.

إِنَّهُ عَلَى رَجْعِهِ لَقَادِرٌ ضمیر «إنه» به خالق بر می‌گردد چون فعل «خلق» بر آن دلالت می‌کند یعنی آفریننده‌ای که در آغاز، انسان را از نطفه‌ای آفرید می‌تواند خصوصاً او را برگرداند و نه از آن کار عاجز است و نه در آن کندی می‌ورزد.

يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ «یوم» منصوب به «رجعه» است.

از مجاهد نقل شده که خداوند به برگرداندن آب به مخرج خود که پشت مرد و

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۱۱

استخوانهای سینه زن است قدرت دارد و بنا بر این معنای «یوم» منصوب به فعل مقدر است و اصل آن: یوم تختبر السرائر فی القلوب ... روزی که عقاید و نیتها و جز آن و اعمالی که انسان پنهان می‌دارد آزموده می‌شود و خوب و بد آنها از یکدیگر جدا می‌شود.

فَمَا لَهُ مِنْ قُوَّةٍ وَلَا نَاصِرٍ در آن روز انسان قدرت امتناع ندارد و برایش یآوری بازدارنده هم نیست.

سَبَّحَ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى (۱) الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّى (۲) وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدَى (۳) وَالَّذِي أَخْرَجَ الْمَرْعَى (۴)
فَجَعَلَهُ غُثَاءً أَحْوَى (۵) سَيُنْفِرَنَّكَ فَلَا تَنسَى (۶) إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ وَمَا يَخْفَى (۷) وَتُيَسَّرُ لَكَ لِيُسْرَى (۸) فَاذْكُرْ إِنْ نَفَعْتَ
الذِّكْرَى (۹)
سَيَذَكَّرُ مَنْ يَخْشَى (۱۰) وَتَجَنَّبْهَا الْأَشْقَى (۱۱) الَّذِي يَصْلَى النَّارَ الْكُبْرَى (۱۲) ثُمَّ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَى (۱۳) قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى (۱۴)
وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى (۱۵) بَلْ تُؤَثِّرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا (۱۶) وَالْآخِرَةَ خَيْرٌ وَأَبْقَى (۱۷) إِنَّ هَذَا لَفِي الصُّحُفِ الْأُولَى (۱۸) صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ
وَمُوسَى (۱۹)

-۱

فی حدیث ابی، من قرأها اعطاه الله من الأجر عشر حسنات بعدد كل حرف انزله على ابراهيم و موسى و محمد عليهم السلام.
-۲ و

عن الصادق عليه السلام من قرأ سبح اسم ربك الاعلى فى فريضة او نافله قيل له يوم القيامة ادخل من اى ابواب الجنان شئت.
ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۱۴

ترجمه: ص: ۶۱۴

به نام خداوند بخشنده مهربان.

نام پروردگار بلند مرتبهات را منزه دار. (۱)

همان خداوندی که آفرید و درست اندام خلق کرد. (۲)

و همان کس که تقدیر کرد و هدایت فرمود. (۳)

و آن کس که چراگاه را به وجود آورد. (۴)

سپس آن را خشک و سیاه قرار داد. (۵)

ما بزودی (قرآن را) بر تو قرائت می کنیم و هرگز فراموش نخواهی کرد. (۶)

مگر آنچه را خدا بخواهد، که او آشکار و پنهان را می داند. (۷)

و ما تو را برای انجام هر کار خیر آماده می کنیم. (۸)

پس تذکر ده اگر تذکر مفید باشد. (۹)

و بزودی آنها که از خدا می ترسند متذکر می شوند. (۱۰)

اما بدبخت ترین افراد از آن دوری می گزینند. (۱۱)

همان کسی که در آتش بزرگ وارد می شود. (۱۲)

سپس در آن آتش نه می میرد و نه زنده می شود. (۱۳)

مسلمانا رستگار می شود کسی که خود را ترکیه کند. (۱۴)

و نام پروردگارش را به یاد آورد و نماز بخواند. (۱۵)

بلکه شما حیات دنیا را مقدم می دارید. (۱۶)

در حالی که آخرت بهتر و پایدارتر است. (۱۷)

خدا از گفتار و کردار و اعمال آشکار و نهان شما آگاه است و حالات ظاهر و باطن شما و آنچه را به صلاح و فساد دینتان است می‌داند.

و تَسْرُكٌ لِلْيَسِيرِ اِنْ اِيه عَطْفٌ بِر «سنقرئك» است و آیه إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ وَ مَا يَخْفَى، جمله معترضه است یعنی تو را به راهی که آسان‌تر است یعنی حفظ وحی و آسان ساختن آن موفق می‌داریم، بعضی گفته‌اند: تو را موفق به دینی می‌داریم که آسانترین ادیان است.

فَذَكِّرْ اِنْ نَفَعَتِ الذُّكْرَى به مردم تذکر بده و آنها را موعظه کند و اگر تذکر دادنت سودمند افتاد آن را پس از اتمام حجت تکرار کن و اگر تذکرت سودمند نشد از آنان روی بگردان، بعضی گفته‌اند: به مردم تذکر بده آنچه را که تو را بدان مبعوث کردم چه سودمند واقع شود چه نشود زیرا برطرف ساختن بیماری آنها اقتضا می‌کند که

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۱۷

آنها را تذکر دهی اگر چه نپذیرند.

سَيَذَكِّرْ مَنْ يَخْشَى كَسَى که از خدا می‌ترسد بزودی تذکر را می‌پذیرد و از آن بهره می‌برد پس می‌اندیشد تا تفکر او را به پیروی از حق برگرداند.

يَتَجَبَّبُهَا الْأَشْقَى

بدبخت ترین گنهکاران که به خدا و یگانگی او کافر شده‌اند از موعظه و تذکر دوری می‌کنند.

الَّذِي يَصَلِي النَّارَ الْكُبْرَى آن که ملازم آتش بزرگتر یعنی آتش جهنم و آتش کوچکتر یعنی آتش دنیا می‌شود.

ثُمَّ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَى آن گاه نه می‌میرد که آسوده شود و نه زنده می‌ماند که از زندگیش سود ببرد.

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى رستگار است کسی که از شرک پاک شود و به یگانگی خدا اقرار کند و «لا اله الا الله» بگوید، بعضی گفته‌اند: تزکی، یعنی پاک شود برای نمازها و نمازهای پنجگانه را بجای آورد. بعضی گفته‌اند: یعنی زکات مال خود را بدهد، بعضی گفته‌اند: مقصود زکات فطره و نماز عید است.

وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى ضحاک می‌گوید: نام پروردگارش را در مسیر مصلی بر زبان بیاورد و نماز عید را بگذارد.

بَلْ تُؤْتَوْنَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بلکه زندگی دنیا را بر آخرت ترجیح می‌دهند و در کارهای آخرت نمی‌اندیشند. تُوْتَوْنَ، با (یاء) و به صورت فعل غایب نیز قرائت شده است.

وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ وَأَبْقَى سرای آخرت (بهشت) برتر و با دوام‌تر است.

در حدیث است که هر کس آخرتش را دوست بدارد به دنیایش زیان بزند و هر کس دنیایش را دوست بدارد به آخرتش زیان برساند.

إِنَّ هَذَا لَفِي الصُّحُفِ الْأُولَى آنچه از آیه قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى تا خَيْرٌ وَأَبْقَى یاد شد در کتابهای پیشینان [قبل از قرآن] آمده است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۱۸

بعضی گفته‌اند: هذا، اشاره به تمام محتوای سوره است.

ابو ذر گوید: به رسول خدا عرض کردم: پیامبران چند نفر بودند؟ فرمود:

صد و بیست و چهار هزار، عرض کردم: پیامبران مرسل چند نفر بودند؟ فرمود:

سیصد و سیزده نفر، عرض کردم: خدا چند کتاب نازل کرد؟ فرمود: صد و چهار کتاب بر حضرت آدم ده کتاب بر شیث پنجاه کتاب بر اخنوخ یعنی ادريس سی کتاب و او اولین کسی است که با قلم نوشت، بر ابراهیم ده کتاب، و چهار کتاب دیگر: تورات، انجیل، زبور، و فرقان هستند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۱۹

سوره غاشیه ... ص: ۶۱۹

اشاره

مکی است.

بیست و شش آیه دارد.

[فضیلت قرائت این سوره] ... ص: ۶۱۹

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس آن را قرائت کند خدا او را آسان حسابرسی کند «۱».

امام صادق علیه السلام فرمود: هر کس در نمازهای واجب یا نافله‌اش بر قرائت این سوره مداومت کند خداوند او را در دنیا و آخرت مشمول رحمت خود فرماید و در آخرت او را از عذاب و کیفر آتش در امان دارد «۲».

[سوره الغاشیه (۸۸): آیات ۱ تا ۲۶] ... ص: ۶۱۹

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ (۱) وَجوهٌ يُومئِدُ خَاشِعَةً (۲) عَامِلَةٌ نَاصِبَةٌ (۳) تَصَلِي نَارًا حَامِيَةً (۴)

تُسْقَى مِنْ عَيْنٍ آتِيَةٍ (۵) لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ إِلَّا مِنْ ضَرِيحٍ (۶) لَا يُسْمِنُ وَلَا يُغْنِي مِنْ جُوعٍ (۷) وَجوهٌ يُومئِدُ نَاعِمَةً (۸) لِسَعِيهَا رَاضِيَةً (۹)

فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ (۱۰) لَا تَسْمَعُ فِيهَا لِاغْيَةِ (۱۱) فِيهَا عَيْنٌ جَارِيَةٌ (۱۲) فِيهَا سُرُرٌ مَرْفُوعَةٌ (۱۳) وَأَكْوَابٌ مَوْضُوعَةٌ (۱۴)

وَنَمَارِقٌ مَصْفُوفَةٌ (۱۵) وَزُرَابِيٌّ مَبْثُوثَةٌ (۱۶) أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ (۱۷) وَإِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ (۱۸) وَإِلَى الْجِبَالِ

كَيْفَ نُصِبَتْ (۱۹)

وَإِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ (۲۰) فَذُكِّرُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكَّرٌ (۲۱) لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّرٍ (۲۲) إِلَّا مَنْ تَوَلَّى وَكَفَرَ (۲۳) فَيَعَذِّبُهُ اللَّهُ الْعَذَابَ

الْأَكْبَرَ (۲۴)

إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَتُهُمْ (۲۵) ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ (۲۶)

۱-

فی حدیث ابی، من قرأها حاسبه الله حسابا يسيرا.

۲-

عن الصادق عليه السلام، من ادمن قراءة الغاشية في فريضه او نافله غشاه الله رحمته في الدنيا و الاخرة و اعطاه الله الامن يوم القيامة من عذاب النار.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۲۰

ترجمه: ... ص: ۶۲۰

به نام خداوند بخشنده مهربان.

- آیا داستان غاشیه (روز قیامت که حوادث وحشتناکش همه را می‌پوشاند) به تو رسیده است؟! (۱)
- چهره‌هایی در آن روز خاشع و ذلت بار است. (۲)
- آنها که پیوسته عمل کرده و خسته شده‌اند (و نتیجه‌ای عائدشان نشده). (۳)
- و در آتش سوزان وارد می‌شوند. (۴)
- از چشمه‌ای فوق العاده داغ به آنها می‌نوشانند. (۵)
- طعامی جز از ضریع (خار خشک تلخ و بدبو) ندارند. (۶)
- غذایی که نه آنها را فربه می‌کند و نه گرسنگی را فرو می‌نشانند. (۷)
- چهره‌هایی در آن روز شاداب و با طراوت است. (۸)
- چرا که از سعی و تلاش خود خشنود است. (۹)
- در بهشتی است عالی (۱۰)
- که در آن هیچ سخن لغو و بیهوده‌ای نمی‌شنوی. (۱۱)
- در آن چشمه‌های جاری است. (۱۲)
- در آن تخت‌های زیبای بلند است. (۱۳)
- و قدح‌هایی که در کنار این چشمه‌ها نهاده. (۱۴)
- و بالشها و پشتیهای صاف داده شده (۱۵)
- و فرشهای فاخر گسترده (۱۶)
- ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۲۱
- آیا آنها به شتر نمی‌نگرند چگونه آفریده شده؟ (۱۷)
- و به آسمان نگاه نمی‌کنند که چگونه برپا شده؟ (۱۸)
- و به کوه‌ها که چگونه در جای خود نصب گردیده؟ (۱۹)
- و به زمین که چگونه مسطح گشته و گسترده شده؟ (۲۰)
- پس تذکر بده که تو فقط تذکر دهنده‌ای (۲۱)
- تو مسلط بر آنها نیستی که (بر ایمان) مجبورشان کنی. (۲۲)
- مگر کسی که پشت کند و کافر شود. (۲۳)
- که خداوند او را به عذاب بزرگتر مجازات می‌کند. (۲۴)
- مسلمًا بازگشت آنها به سوی ماست. (۲۵)
- و مسلمًا حساب آنها با ماست. (۲۶)

تفسیر: ... ص: ۶۲۱

هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ غاشیه، قیامت است که ترس و سختیهای آن همه مردم را فرو می‌گیرد. بعضی گفته‌اند: غاشیه، آتش است نظیر آیه: وَ تَعْشَىٰ وُجُوهُهُمْ النَّارُ «و صورت‌هایشان را آتش می‌پوشاند». (ابراهیم / ۵۰).

وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ خَاشِعَةٌ چهره‌هایی که در این روز به وسیله عذابی که آنها را فرو می‌گیرد ذلیل و سرشکسته‌اند.

عَامِلَةٌ نَاصِبَةٌ آنها که در آتش با زحمت کار می‌کنند یعنی زنجیرها و غلها را با خود می‌کشند و در بالا آمدن از آتش همواره آنها را بالا می‌آورند و در پایین رفتن به آتش آنها را به پایین می‌کشند. بعضی گفته‌اند: انسان در دنیا کارهای بدی کرده و از آن لذت و بهره برده و در آخرت از آن اعمال در رنج‌اند. بعضی گفته‌اند: کار کرده و رنج برده در کارهایی که در آخرت ثوابی ندارد. از آیه: وَقَدِمْنَا إِلَىٰ مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ «و ما به سراغ اعمالی که آنها انجام داده‌اند می‌رویم». (فرقان/۲۳). وَ هُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا «با این حال گمان می‌کنند کار نیک انجام می‌دهند». (کهف/۱۰۴).

سعید بن جبیر گوید: آنها راهبان و صاحبان صومعه‌ها و بدعت‌گزارانند که خدا اعمالشان را نمی‌پذیرد. [زیرا در کارهایشان که روزه مداوم و نماز خواندن در شب

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۲۲

است رنج و زحمت بیهوده و بدون ثواب کشیدند].

حضرت صادق علیه السلام فرمود: هر کس که دشمن ما باشد، هر چند عبادت کند و بکوشد مشمول این آیه خواهد بود «۱».

تَصْلَىٰ نَارًا حَامِيَةً «تصلی» به فتح و ضمّ (تاء) قرائت شده است.

حَامِيَةً آتشی سوزان که بر دشمنان خدا زبانه می‌کشد.

تُسْقَىٰ مِنْ عَيْنٍ آتِيَةٍ آب داده می‌شوند از چشمه‌ای داغ که در حرارت به آخرین درجه رسیده است.

لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ إِلَّا مِنْ ضَرِيحٍ «ضریح» نوعی خار خشکیده است که به آن شبرق می‌گویند و تازه‌اش را شتر می‌خورد و چون خشک شود از آن دور می‌شود که سمی کشنده است.

لَا يُسْمِنُ وَلَا يُغْنِي مِنْ جُوعٍ لَا يُسْمِنُ، محلّا مرفوع است، یا مجرور است بنا بر این که صفت طعام یا ضریح باشد یعنی خوراکشان از نوع خوراک انسانها نیست بلکه خار است که شتر می‌خورد ولی به این نوع خار (ضریح) شتر هم نزدیک نمی‌شود و از آن دوری می‌کند، این خار دو فائده غذایی را ندارد یعنی نه گرسنگی را رفع می‌کند و نه چاق می‌کند و نیرو می‌دهد.

بعضی گفته‌اند: [چون آیه ... إِلَّا مِنْ ضَرِيحٍ نازل شد] کفّار قریش گفتند: ما شتران خود را با ضریح چاق می‌کنیم پس آیه: لَا يُسْمِنُ وَ ... نازل شد.

وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاعِمَةٌ چهره‌هایی که در آن روز از انواع نعمتها برخوردارند، یا نورانی و زیباییند.

لِسَعِيْهَا رَاضِيَةً اینان وقتی می‌بینند که اعمالشان آنها را به ثواب و کرامت رسانده از اعمال خود خشنود می‌شوند.

۱- و

عن الصادق عليه السلام كل عدو لنا و ان تعبد و اجتهد يصير الي هذه الآية.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۲۳

فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ در بهشتی که قصرها و درجاتش بلند است، یا پر ارج و والا است.

لَا تَسْمَعُ فِيهَا لِأَغْيَةٍ بهشتیان یا پیامبر صلی الله علیه و آله در بهشت سخن لغوی نمی‌شنوند، یا شخصی که سخن لغو بگوید وجود ندارد چون بهشتیان فقط سخن حکیمانه می‌گویند و خدا را می‌ستایند.

لَا تَسْمَعُ بِا (تاء) و (و یاء) و به صورت مجهول قرائت شده است.

فِيهَا عَيْنٌ جَارِيَةٌ در بهشت چشمه‌های بسیار فراوانی است مانند آیه: عَلِمْتُ نَفْسٌ «آری در آن موقع هر کس می‌داند چه چیزی را آماده کرده است!» (تکویر/۱۴).

فِيهَا سُرُرٌ مَّرْفُوعَةٌ در بهشت تختهای برافراشته، یا مرتفع است تا مؤمن با نشستن بر روی آن تمام آنچه را پروردگارش به او بخشیده ببیند.

وَ أَكْوَابٌ مَوْضُوعَةٌ جامه‌ایی بی‌دسته و لوله در کنار چشمه‌های روان نهاده شده که هر گاه مؤمن بخواهد از آن بنوشد آن را حاضر و پر می‌یابد و نیاز ندارد که آنها را فرا بخواند.

وَ نَمَارِقٌ مَّصْفُوفَةٌ پشتیهایی که در کنار یکدیگر چیده شده، مسندها و فرشهایی که هر جا مؤمن اراده نشستن کند بر روی بالش پوستی می‌نشیند و به پشتی دیگری تکیه می‌دهد.

وَ زَرَائِبٌ مَبْنُوثَةٌ فرشهای پهن و گسترده و گرانبها، بعضی گفته‌اند: فرشهایی است که پرزهای ظریف دارد، «زرابی» جمع «زریبه» است و مبنوئه به معنای گسترده شده یا پراکنده شده در مجالس است.

أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ آيَا بِهِ شتر از روی عبرت نمی‌نگرند.

كَيْفَ خُلِقَتْ چگونه عجیب و شگفت آفریده شده و هر کسی می‌تواند با گرفتن مهار و افسارش او را مطیع خود سازد و او را می‌خواهاند تا بارهای خود را بر پشتش بنهد آن گاه او را حرکت می‌دهد و به شهرهای دور می‌برد در حالی که در دیگر

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۲۴

چهار پایان چنین حالتی نیست [چنین نیست که آنها را بخواباند و بار بر پشتشان بگذارند]. شتر تحمل تشنگی دارد تا آنجا که اگر از آب ممنوع شود تا ده روز و بیشتر مقاومت می‌کند زیرا خدا آنها را کشتیهای خشکی قرار داده است.

وَ إِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ آيَا به آسمان نمی‌نگرید که چگونه بدون ستون بر روی زمین برافراشته شده که فاصله‌اش با زمین بسیار است.

وَ إِلَى الْجِبَالِ كَيْفَ نُصِبَتْ آيَا نمی‌اندیشید در کوه‌ها که چگونه استوار شده و از جا کنده نمی‌شود.

وَ إِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ آيَا به زمین نمی‌نگرید که چگونه هموار شده و همچون گاهواره است [حرکت ملایمی دارد] که آدمی بر روی آن حرکت می‌کند.

روایت شده که علی علیه السلام چهار فعل «خلقت، رفعت، نصبت، سطحت» را به صورت مجهول و با «تاء» ضمیر قرائت کرده و مفعول در تمام این فعلها محذوف و در تقدیر است یعنی أفلا- ينظرون الى هذه المخلوقات الدالة ... آیا در این آفریده‌ها که بر وجود صانعی توانا و دانا دلالت دارد نمی‌اندیشید تا توانایی او بر زنده کردن و برگرداندن مردگان را منکر نشوید و به پیامبر خدا ایمان بیاورید و مهیای دیدار او شوید.

فَذَكِّرْ إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكِّرٌ یعنی آنان نمی‌اندیشند پس به آنها تذکر بده و اهمیت نده که نمی‌اندیشند و متذکر نمی‌شوند چرا که تو فقط تذکر دهنده‌ای مانند آیه: **إِنِّ عَلَيْكَ إِلَّا الْبَلَاغُ** «وظیفه تو تنها ابلاغ رسالت است». (شوری / ۴۸).

لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّرٍ تو بر آنها مسلط نیستی مانند آیه: **وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ** «تو مأمور به اجبار آنها نیستی». (ق / ۴۵).

إِلَّا مَنْ تَوَلَّى وَ كَفَرَ استثنای منقطع است یعنی بر آنان مسلط نیستی ولی هر یک از آنها که پشت کند ولایت و تسلط از آن خداست پس خداوند او را به عذابی بزرگتر که عذاب جهنم است کیفر می‌دهد، بعضی گفته‌اند: این جمله استثنای از آیه: **فَذَكِّرْ**

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۲۵

إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكِّرٌ

، است یعنی مگر کسی که از ایمان آوردن او قطع طمع کنی و روی بگرداند در نتیجه مستحق عذاب بزرگتر شود و آنچه بین دو آیه قرار دارد جمله معترضه است.

إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ «ایاب» مشدد و در اصل «اواب» از «اوب» بوده، و او قلب به الف شده مانند «دیوان» که اصلش «دوان» بوده آن گاه

مانند «سید و هین» که اصلش «سیود- هیون» بوده، و او قلب به «یاء» شده و «یاء» در «یاء» ادغام شده است در «اَوَاب» نیز «واو» قلب به «یاء» شده است.

مقدم شدن «الینا» بر «ایاب» به معنای شدت بخشیدن بر تهدید است، یعنی بازگشت آنها فقط به سوی خداوندی است قهار که بر انتقام گرفتن تواناست.

ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ حسابرسی آنان فقط بر خدا لازم است نه بر دیگران.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۲۶

سوره فجر ص: ۶۲۶

اشاره

مکی است.

به اعتقاد علمای کوفه سی آیه و به عقیده علمای بصره بیست و نه آیه است، علمای کوفه کلمه «فی عبادی» را یک آیه شمرده‌اند.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۶۲۶

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس این سوره را در ده شب اول ماه ذی الحجّه بخواند خدا او را بیامرزد و هر کس آن را در روزهای دیگر بخواند در روز قیامت برایش نور و درخشندگی باشد «۱».

حضرت صادق علیه السّلام فرمود: سوره و الفجر، را در نمازهای واجب و مستحبّ خود بخوانید زیرا سوره حسین بن علی علیه السّلام است و هر کس آن را بخواند روز قیامت در همان درجه‌ای که امام حسین علیه السّلام در بهشت دارد با آن حضرت باشد «۲».

-۱

فی حدیث ابی، من قرأها فی لیل عشر غفر له و من قرأها فی سایر الأيام کانت له نورا یوم القیامه.

-۲ و

عن الصادق علیه السّلام، اقرؤا سورة الفجر فی فرائضکم و نوافلکم فانها سورة حسین بن علی علیه السّلام من قرأها کان مع الحسین علیه السّلام یوم القیامه فی درجته من الجنه.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۲۷

[سوره الفجر (۸۹): آیات ۱ تا ۳۰] ص: ۶۲۷

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَالْفَجْرِ (۱) وَ لَيَالٍ عَشْرٍ (۲) وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ (۳) وَاللَّيْلِ إِذَا يَسْرِ (۴)

هَلْ فِي ذَلِكَ قَسَمٌ لِإِذَى حَجْرِ (۵) أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ (۶) إِرْمَ ذَاتِ الْعِمَادِ (۷) الَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي الْبِلَادِ (۸) وَ تَمُودَ

الَّذِينَ جَاءُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ (۹)

وَ فِرْعَوْنَ ذِي الْأَوْتَادِ (۱۰) الَّذِينَ طَعَوْا فِي الْبِلَادِ (۱۱) فَأَكْثَرُوا فِيهَا الْفَسَادَ (۱۲) فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَيْوُطَ عَذَابٍ (۱۳) إِنَّ رَبَّكَ
 لَبَالِغٌ صَادٍ (۱۴)
 فَأَمَّا الْإِنْسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَاهُ رَبُّهُ فَأَكْرَمَهُ وَ نَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمَنِ (۱۵) وَ أَمَّا إِذَا مَا ابْتَلَاهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَهَانَنِ (۱۶) كَلَّا بَلْ
 لَا تَكْرُمُونَ الْيَتِيمَ (۱۷) وَ لَا تَحَاضُّونَ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ (۱۸) وَ تَأْكُلُونَ التُّرَاثَ أَكْلًا لَمًّا (۱۹)
 وَ تَحِبُّونَ الْمَالَ حُبًّا جَمًّا (۲۰) كَلَّا إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا (۲۱) وَ جَاءَ رَبُّكَ وَ الْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا (۲۲) وَ جِيءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ
 يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ وَ أَنَّى لَهُ الذُّكْرَى (۲۳) يَقُولُ يَا لَيْتَنِي قَدَّمْتُ لِحَيَاتِي (۲۴)
 فَيَوْمَئِذٍ لَا يُعَذِّبُ عَذَابُهُ أَحَدًا (۲۵) وَ لَا- يُوثِقُ وَثَاقَهُ أَحَدًا (۲۶) يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ (۲۷) ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً (۲۸)
 فَادْخُلِي فِي عِبَادِي (۲۹)
 وَ ادْخُلِي جَنَّتِي (۳۰)

ترجمه: ص: ۶۲۷

به نام خداوند بخشنده مهربان.

به سپیده دم سوگند. (۱)

و به شبهای دهگانه. (۲)

و به زوج و فرد. (۳)

و به شب هنگامی که (به سوی روشنایی روز) حرکت می کند. سوگند (که پروردگارت در ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۲۸
 کمین ظالمان است). (۴)

آیا در آنچه گفته شد سوگند مهمی برای صاحبان خرد نیست؟! (۵)

آیا ندیدی پروردگارت به قوم عاد چه کرد؟ (۶)

و یا آن شهر (ارم) با عظمت. (۷)

همان شهری که نظیرش در بلاد آفریده نشده بود. (۸)

و قوم ثمود که صخره‌های عظیم را از درّه می بریدند (و از آن خانه و کاخ می ساختند). (۹)

و فرعون که قدرتمند و شکنجه گر بود. (۱۰)

همان اقوامی که در شهرها طغیان کردند. (۱۱)

و فساد فراوان در آنها به بار آوردند. (۱۲)

لذا خداوند تازیانه عذاب را بر آنها فرو ریخت. (۱۳)

مسلماً پروردگارت تو در کمینگاه است. (۱۴)

اما انسان هنگامی که خداوند او را برای آزمایش اکرام می کند و نعمت می بخشد (مغرور می شود) و می گوید:

پروردگارم مرا گرامی داشته! (۱۵)

و اما هنگامی که برای امتحان روزی را بر او تنگ بگیرد مأیوس می شود و می گوید پروردگارم مرا خوار کرده! (۱۶)

چنان نیست که شما خیال می کنید، بلکه شما یتیمان را گرامی نمی دارید. (۱۷)

و یکدیگر را برای اطعام مستمندان تشویق نمی کنید. (۱۸)

و میراث را (از طریق مشروع و نامشروع) جمع کرده می خورید. (۱۹)

و مال و ثروت را بسیار دوست می‌دارید. (۲۰)

چنان نیست که آنها خیال می‌کنند، در آن هنگام که زمین سخت درهم کوبیده شود. (۲۱)

و فرمان پروردگارت فرا رسد و فرشتگان صف در صف حاضر شوند. (۲۲)

و در آن روز جهنم را حاضر کنند (آری) در آن روز انسان متذکر می‌شود، اما چه فایده که این تذکر برای او سودی ندارد. (۲۳)

می‌گوید: ای کاش برای این زندگی چیزی فرستاده بودم. (۲۴)

در آن روز هیچ کس عذابی همانند عذاب او نمی‌کند. (۲۵)

و هیچ کس همچون او کسی را به بند نمی‌کشد. (۲۶)

تو ای روح آرام یافته! (۲۷)

به سوی پروردگارت بازگرد در حالی که هم تو از او خشنودی و هم او از تو خشنود است. (۲۸)

و در سلک بندگانم داخل شو. (۲۹)

و در بهشتم ورود کن. (۳۰)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۲۹

تفسیر: ص: ۶۲۹

وَالْفَجْرِ وَ لَيَالٍ عَشْرٍ «فجر» شکافته شدن عمود صبح است که خداوند سبحان بدان سوگند یاد کرد، چنان که در آیه: وَالصُّبْحِ إِذَا تَنَفَّسَ سوگند یاد کرده است.

در تفسیر لیل عشر چند قول است:

۱- دهه اول ذی الحجه است.

۲- ده روز آخر رمضان است «۱». نکره آوردن «لیالی» برای این است که منظور شبهای ویژه‌ای از جنس شبهای دهگانه و برخی از آنهاست یا فضیلت مخصوصی دارند که دیگر شبها ندارند.

وَالشَّفَعِ وَ الْوَتْرِ منظور از شفع و وتر در مورد اشیا، جفت و طاق تمام موجودات است. و در مورد شفع و وتر این شبها ممکن است شفع روز عید قربان (دهم ذیحجه) و وتر عرفه (روز نهم) باشد. یا شفع یوم الترویة و وتر روز عرفه است، این قول از ائمه علیهم السلام روایت شده است.

«وتر» به فتح (واو) قرائت شده و به فتح و کسر (واو) دو لغت است که در عدد به کار می‌رود ولی «تره» تنها به کسر (تاء) قرائت شده است.

وَاللَّيْلِ إِذَا يَسْرِ سوگند به شب هر گاه برود مانند: وَاللَّيْلِ إِذْ أَدْبَرَ «و به شب، هنگامی که (دامن برچیند و) پشت کند». (مدثر / ۳۳). (ی) از «یسری» حذف شده

۱- اقوال دیگر عبارتند از:

۱- قول قتاده، فجر اول محرم است.

۲- قول ابو مسلم، فجر روز عید قربان است.

۳- قول ابن عباس فجر تمام روز است.

۴- به قول بعضی ده روزی است که خدا میقات حضرت موسی علیه السلام را تکمیل کرده آن جا که فرموده: وَاعْبُدْنَا مُوسَى

ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَ أَتَمَّنَاهَا بِعَشْرِ «ما به موسی، سی شب وعده گذاردیم سپس آن را با ده شب (دیگر) تکمیل کردیم». (اعراف / ۱۴۲).
[.....]

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۳۰

چون کسره آخر «راء» از آن کفایت می‌کند اما در هنگام وقف کردن (ی) و (کسره) هر دو حذف می‌شود، بعضی گفته‌اند، معنای «یسری» یسری فیه است، شبی که در آن راه می‌روند.

هَلْ فِي ذَلِكَ قَسَمٌ لِّذِي حِجْرٍ یعنی آیا در سوگندهایی که یاد کردم برای خردمند، قانع کننده‌ای هست؟ زیرا عقل مانع از کار زشت می‌شود از این رو (عقل و نهیة) نامیده شده، چرا که عقل می‌اندیشد و باز می‌دارد، یعنی آیا این سوگند، سوگند مهمی است که شیء مورد قسم به وسیله آن تأکید شود؟ و جواب قسم «لیعذبَن» محذوف است و آیه: أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ تَا، «سوط عذاب»، بر آن دلالت دارد.

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ «عاد» به فرزند عاد بن عوص بن آدم بن سام بن نوح گفته شده چنان که به فرزندان هاشم، هاشم گویند آن گاه به نخستین عاد، عاد اول به نام جدشان ارم گفته شده و به افراد بعد از آنها «عاد» آخر گفته شده بنا بر این «ارم» در «بعد ارم» عطف بیان برای عاد است و بعضی گفته‌اند: «ارم» شهرشان بوده که در آن می‌زیستند، مؤید این قول، قرائت کسانی است که به صورت اضافه «بعد ارم» قرائت کرده‌اند و تقدیرش: بعد اهل ارم، است.

إِرْمَ ذَاتِ الْعِمَادِ ذَاتِ الْعِمَادِ، هر گاه صفت قبیله باشد به این معناست که آنها چادرنشینی بودند که ستونها [ی سیار] داشتند یا دارای مردان بلند قامت بودند بنا بر این که قامت‌های آنها به ستون تشبیه شده باشد، و اگر «ذات العماد» صفت شهرشان باشد به این معناست که شهرهای آنها دارای ستونهایی بودند.

روایت شده که عاد دو پسر داشت: شَدَّاد و شدید که به سلطنت رسیدند و با قهر و غلبه شهرها را گرفتند [پس از مرگ شدید] سلطنت تنها برای شداد ماند پس تمام عالم را مالک شد و توصیف بهشت را شنید پس دستور داد مانند بهشت برایم بسازید پس «ارم» در یکی از بیابانهای عدن در مدّت سیصد سال ساخته شد و عمر شداد نهصد سال بود، ارم شهری بزرگ بود که قصرهایش از طلا و نقره و

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۳۱

ستونهایش از زبرجد و یاقوت بود و در آن انواع درختان و نهرهای به هم پیوسته موجود بود چون ساختمان آن شهر به پایان رسید شَدَّاد با اهالی مملکتش به آنجا رفتند و چون به مقدار یک شبانه روز راه به آن جا مانده بود خداوند بر آنان صیحه‌ای از آسمان فرستاد و تمامی هلاک شدند.

از عبد الله بن قلابه روایت شده که به جستجوی شتر گمشده‌اش به یکی از بیابانها رفت و گذارش به شهر ارم افتاد و هر چه توانست از جواهرات آن جا برداشت، این خبر به معاویه رسید و او را احضار کرد وی قصه را برای معاویه نقل کرد، معاویه در پی کعب الأبحار فرستاد و از او راجع به آن شهر پرسید در جوابش گفت: آن جا همان شهر ارم است که ستونها دارد و بزودی در زمان تو؟ مردی از مسلمانان وارد آن می‌شود که سرخ‌رو، کوتاه قد، و برابرویش خالی است و بر گردنش نیز خالی که برای پیدا کردن شترش به طرف آن صحراها بیرون می‌رود آن گاه کعب روی برگرداند و ابن قلابه را دید پس گفت: به خدا این همان مرد است.
الَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي الْبِلَادِ، یعنی مانند شهر عاد در میان شهرها در بزرگی جرم و قدرت به وجود نیامده بود، یا مانند شهر شَدَّاد در میان تمام شهرها شهری خلق نشده بود.

وَ تَمُودَ الَّذِينَ جَابُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ یعنی خداوند چه کرد به قوم ثمود که صخره کوه‌ها را بریدند و سوراخ کردند و در آن برای خود خانه‌هایی گرفتند مانند آیه:

و تَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا «شما از کوه‌ها خانه‌هایی می‌تراشید». (شعراء / ۱۴۹) وَ فِرْعَوْنَ ذِي الْأَوْتَادِ و خدا با فرعون ذو الأوتاد چه کرد، و چون فرعون لشکریان زیادی داشت که هر گاه به جایی فرود می‌آمدند میخهای فراوانی به زمین می‌کوبیدند به او ذو الأوتاد گفتند یا به این جهت که [بنی اسرائیل را] به چهار میخ می‌کشید و شکنجه می‌داد چنان که همین شکنجه را نسبت به همسرش آسیه اعمال کرد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۳۲

الَّذِينَ طَغَوْا فِي الْبِلَادِ در اعراب این جمله سه قول است:

۱- محلًا منصوب است بنا بر ذمّ.

۲- مرفوع است بنا بر این که خبر برای (هم) باشد و در اصل «هم الذّین» بوده است.

۳- مجرور است بنا بر این که صفت برای اقوام یاد شده: عاد، ثمود، فرعون، باشد.

فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَيُوطٌ عَذَابٍ گفته می‌شود: صَبَّ عَلَيْهِ السُّوْطُ و غشاه و قنعه، بر او تازیانه زد و آن را بر سرش کوبید، آوردن سوط اشاره به این است که عذابهایی که خدا در دنیا به آنان می‌دهد در مقایسه با عذابی که در آخرت برایشان مهیا ساخته مانند تازیانه نسبت به دیگر آلات شکنجه است.

حسن [بصری] هر گاه به این آیه می‌رسید می‌گفت: در پیشگاه خدا تازیانه‌های بسیاری است پس آنان را به یکی از آنها مجازات می‌کند.

إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ «مرصاد» بر وزن مفعال از «رصد» و به معنای جایی است که شخص در آنجا به کمین می‌نشیند و این آیه مثلی است برای عقابی (کمینگاهی) که خدا برای گنهکاران آماده کرده است و این گنهکاران از نظر او مخفی نمی‌مانند.

از عمرو بن عبید روایت شده که این سوره را در محضر منصور خواند تا به این آیه رسید پس گفت: إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ یا ابا جعفر! ای ابو جعفر، پروردگارت در کمینگاه است، عمرو بن عبید با این خطاب ندایی، به کنایه به منصور فهماند که وی در زمره جبارانی است که در این آیه تهدید شده‌اند.

از ابن عباس در مورد این آیه روایت شده که بر روی پل دوزخ هفت بازداشتگاه است، خدا در اولین بازداشتگاه از شهادت به لا اله الا الله سؤال می‌کند، و در دومی از نماز و در سومی از زکات و در چهارمی، از روزه و در پنجمی از حج و در ششمی از عمره سؤال می‌شود پس اگر همه را کامل جواب داد به بازداشتگاه هفتم می‌رسد و در آن جا از مظلّم‌ها سؤال می‌شود پس اگر از مظالم سالم بیرون آمد چه بهتر [به]

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۳۳

بهشت می‌رود] و گرنه [به فرشتگان] گفته می‌شود بنگرید پس اگر عمل مستحبی داشته باشد اعمالش با آن کامل می‌شود و چون از حساب فارغ شود او را به بهشت هدایت می‌کنند.

فَأَمَّا الْإِنْسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَاهُ خدایند این آیه را به إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ متصل ساخته و گویی فرموده است: خداوند از انسان جز بندگی چیزی نمی‌خواهد و او برای کیفر دادن گنهکار در کمین است اما آدمی جز به دنیا به چیزی اهمیت نمی‌دهد و هر گاه خدا او را آزمود و به او اکرام کرد و در مال وسعتش بخشید [می‌گوید]: فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمَنِ می‌گوید: پروردگارم مرا محترم و گرامی داشته است، این آیه خبر مبتدایی است که انسان است و برای این (فاء) بر فعل قول داخل شده که در «أما» معنای شرط هست و ظرفی که بین مبتدا آمده [از باب اتّساع در ظروف] تقدیرا متأخر می‌باشد و تقدیر جمله مهمما یکن من شیء فالإنسان قائل ربی اکرمنی وقت الابتلاء است. یعنی هر چه باشد انسان می‌گوید: پروردگارم در هنگام امتحان مرا محترم داشته است.

توسعه در رزق و مقدر ساختن آن «ابتلاء» نامیده شده چون هر یک از آن دو برای آزمودن بنده است که آیا شکرگزار است یا در

هنگام توسعه رزق ناسپاس، صابر است یا در برابر مقدرات بی‌تابی می‌کند بنا بر این حکمت در هر دو یکی است و نظیر این جاست آیه: وَ تَبْلُغُكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً «و ما شما را با بدیها و نیکیها آزمایش می‌کنیم». (انبیاء/ ۳۵).
فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ «قدر» به تشدید و تخفیف (دال) قرائت شده است.

فَيَقُولُ رَبِّي أَهَانَنِي در هنگام وقت «اکرم» و «اهانن» به سکون «نون» قرائت شده در نزد کسی که (یاء) را در درج کلام ساقط کرده و بجای آن به کسره اکتفاء کرده است.

كَلَّا بَلْ لَا تُكْرِمُونَ الْيَتِيمَ «کلا» منع از این گفتار است یعنی چنان که او گفته نیست

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۳۴

زیرا من شخص را به خاطر کرامتی که در پیشگاهم دارد ثروتمند و به سبب خواری و ذلتی که در پیشگاهم دارد فقیر نمی‌کنم. لیکن روزی هر کس را بخواهم وسعت می‌دهم و به موجب و مقتضای حکمت روزی را مقدر می‌کنم بلکه آنها خود کارهایی می‌کنند که مستحق خواری می‌شوند و هر گاه با دادن مال زیاد به آنان اکرام می‌کنم آنچه را که لازم است از مالشان بپردازند و یتیم را اکرام نمایند انجام نمی‌دهند.

و لَا تَحَاضُونَ عَلَى طَعَامِ الْمَسْكِينِ و خاندان خود را به غذا دادن به مسکین ترغیب نمی‌کنند.

و تَأْكُلُونَ الثَّرَاثَ أَكْلًا لَمَّا هَمَانَدَ چهار پایان می‌خورند و خوردن را دوست دارند، و به دادن مال بخل می‌ورزند.

«تکرمون» و فعلهای بعد از آن با (تاء) و به صورت مخاطب قرائت شده است.

و لَا تَحَاضُونَ (و لا يحاضون) به صورت غایب نیز قرائت شده یعنی بعضی از شما بعضی دیگر را ترغیب نمی‌کنند.

أَكْلًا لَمَّا هَمَانَدَ هر گاه میان حلال و حرام جمع کند یعنی در خوردنشان میان سهم میراث خود و دیگران جمع می‌کنند زیرا آنان به زنان و کودکان ارث نمی‌دادند و میراث آنها را با میراث خود می‌خوردند، بعضی گفته‌اند: میراث را به صورت گسترده‌ای می‌خوردند و حقوقی را که در مال بر آنها واجب شده بود نمی‌دادند.

و تُحِبُّونَ الْمَالَ حُبًّا جَمًّا مال را بسیار دوست می‌داشتند و نسبت به آن سخت حرص می‌ورزیدند.

كَلَّا إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا «کلا»، منع آنها از محبت مال و زشت شمردن کار آنهاست سپس آنها را تهدید می‌کند و حسرت و افسوس خوردن آنها در مورد تفریطشان در آن کار را یادآور می‌شود. در هنگامی که حسرت سودی ندارد.

دَكًّا دَكًّا یعنی از هم پاشیدن کوه‌ها پیایی و مکرر است تا زمین مانند بیابانی صاف

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۳۵

و مسطح می‌شود.

وَجِيءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ «یومئذ»، بدل است از: «إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ» و ظرف برای (یتذکر) است.

وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا این آیه تمثیلی برای ظهور نشانه‌های قهر و قدرت ذات حق است و آن را به حال سلطان تشبیه کرده که هر گاه شخصا حاضر شود آثار هیبت و سیاست او آشکار می‌شود که در حاضر شدن لشکریان و خاصگان وی آن هیبت وجود ندارد.

و الْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا یعنی فرشتگان هر آسمانی فرود می‌آیند و هر کدام به ترتیب صفی تشکیل می‌دهند.

وَجِيءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ نظیر آیه زیر است: وَ بُرِّزَتِ الْجَحِيمُ [دوزخ] [برای گمراهان] آشکار می‌شود. (شعرا/ ۹۱).

از ابو سعید خدری روایت است که چون این آیه نازل شده چهره رسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ تغییر کرد تا آنجا که اصحاب از آن آگاه شده و بر آنان سخت آمد پس علی علیه السَّلام را خبر دادند علی علیه السَّلام آمد و از پشت سر، پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ را در آغوش کشید و میان دو کتف حضرت را بوسید آن گاه گفت: ای پیامبر خدا، پدر و مادرم به فدایت امروز چه حادثه‌ای

روی داده است؟ فرمود: جبرئیل آمد و آیه: وَجِيءٌ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ را برایم قرائت کرد حضرت آیه را بر علی علیه السلام قرائت کرد، علی علیه السلام به پیامبر گفت: جهنم را چگونه می‌آورند؟ فرمود: هفتاد هزار فرشته آن را می‌آورند که با هفتاد هزار زنجیر و زمام آن را می‌کشند پس چنان تکانی می‌خورد که اگر آن را رها کنند تمام جمعیت محشر را می‌سوزاند پس من به جهنم اعتراض می‌کنم او می‌گوید: ای محمد مرا با تو چه کار، خداوند گوشت تو را بر من حرام کرده است پس هیچ کس نمی‌ماند مگر این که می‌گوید: نفسی نفسی، (خودم، خودم)، ولی محمد صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ می‌گوید: پروردگارا اتمم اتمم.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۳۶

يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ در این روز آدمی متذکر می‌شود که در چه چیز تفریط کرده و از چه چیز پند گرفته است. وَ أَنَّى لَهُ الذُّكْرَى وَ كَجَا يَدِ آوَرِ شَدْنَ بَرَايشِ سُوْدَمَنْدِ اسْتِ، وَ نَاگِرِيْمِ مِضَافِ مَحْذُوْفِي [مَنْفَعَةُ الذُّكْرَى] در تقدیر بگيريم و گر نه میان يتذکر، و انى له الذكرى، تناقض خواهد شد.

يَقُولُ يَا لَيْتَنِي قَدَّمْتُ لِحَيَاتِي می‌گوید: ای کاش برای این زندگی آخرتم یا زمان زندگیم در دنیا چیزی از پیش می‌فرستادم مانند این گفته شما: جنه لخمس ليال مضين من شهر کذا، پنج روز از فلان ماه گذشته بود که نزد او رفتم، در این آیه روشنترین دلالت است بر این که آنان در افعال خود مختارند نه مجبور و گر نه افسوس خوردن مفهومی ندارد.

فَيَوْمَئِذٍ لَا يُعَذِّبُ عَذَابُهُ أَحَدٌ وَلَا يُوثِقُ وَثَاقَهُ أَحَدٌ «يعذب، يوثق» به فتحه قرائت شده و ضمير [در هر دو فعل] به انسان موصوف برمی‌گردد.

بعضی گفته‌اند: مقصود ابی بن خلف است یعنی هیچ کس مانند عذاب او عذاب نمی‌شود و هیچ کس را مانند او بسته و زندانی نمی‌کنند چون در کفر و عناد خود به آخرین درجه رسیده بود یا عذاب او بر دوش دیگری نهاده نمی‌شود مانند آیه: وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى «و هیچ گنهکاری گناه دیگری را متحمل نمی‌شود [به دوش نمی‌کشد]». (انعام ۱۶۴).

يعذب و يوثق به كسر [ذال و ثاء] قرائت شده است و ضمير [در هر دو فعل] به خدا بر می‌گردد، یعنی جز خدا هیچ کس دیگری را عذاب نمی‌کند چون در آن روز (قیامت) کارها فقط در اختیار خداست، یا ضمير به انسان بر می‌گردد یعنی هیچ کس به وسیله آتشبانان عذاب نمی‌شوند مانند عذابی به او می‌دهند.

يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ یعنی خداوند به مؤمن می‌گوید: ای نفس، و این نوعی احترام به مؤمن است چنان که با موسی علیه السلام سخن گفت، یا بر زبان فرشته‌ای می‌گوید.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۳۷

الْمُطْمَئِنَّةُ نفسی که در امان است و بیم و اندوهی او را پریشان نمی‌کند، یا مراد نفسی است که به حق آرامش یافته و روح دانش و اطمینان یقین آن (نفس) را آرامش بخشیده و تردیدی عارض آن نمی‌شود، این سخن (خطاب) در هنگام مرگ یا برانگیخته شدن از قبر یا در هنگام دخول به بهشت به او گفته می‌شود.

ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ به وعده گاه پروردگارت بازگرد.

رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً به آنچه داده شده‌ای راضی هستی و در پیشگاه خدا پسندیده‌ای.

فَادْخُلِي فِي عِبَادِي پس در زمره بندگان صالح من داخل شو.

وَ ادْخُلِي جَنَّتِي با بندگان شایسته‌ام داخل بهشت شو، بعضی گفته‌اند: مقصود از نفس، روح است یعنی داخل در اجساد بندگان شو. «فی عبادی» را ابن عباس «فی عبدی» قرائت کرده و گفته است: ای روح به کالبد صاحب برگرد و در جسد بنده‌ام وارد شو.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۳۸

اشاره

مکی است.

و بیست آیه دارد.

[فضیلت قرائت این سوره] ص : ۶۳۸

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس آن را قرائت کند خدا او را در روز قیامت از خشم خود در امان بدارد «۱». امام صادق علیه السلام فرمود: هر کس این سوره را در نماز واجب بخواند در دنیا معروف شود که از صالحان است و در آخرت، به داشتن منزلت در پیشگاه خدا معروف شود و از رفقای پیامبران و شهیدان و صالحان خواهد بود «۲».

[سوره البلد (۹۰): آیات ۱ تا ۲۰] ص : ۶۳۸

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

لَا أُقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ (۱) وَأَنْتَ حِلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ (۲) وَالْوَالِدِ وَمَا وَلَدَ (۳) لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ (۴)
أَيَحْسَبُ أَنْ لَنْ يَقْدِرَ عَلَيْهِ أَحَدٌ (۵) يَقُولُ أَهْلَكْتُ مَالًا لُبَدًا (۶) أَيْحَسِبُ أَنْ لَمْ يَرَهُ أَحَدٌ (۷) أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ (۸) وَلِسَانًا وَشَفَتَيْنِ (۹)

وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ (۱۰) فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ (۱۱) وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ (۱۲) فَكُ رَقَبَةٍ (۱۳) أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ (۱۴)
يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ (۱۵) أَوْ مِسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ (۱۶) ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَتَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ (۱۷) أُولَئِكَ أَصْحَابُ
الْمَيْمَنَةِ (۱۸) وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا هُمْ أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ (۱۹)
عَلَيْهِمْ نَارٌ مُؤَصَّدَةٌ (۲۰)

-۱

فی حدیث ابی، و من قرأها اعطاه الله الأمن من غضبه يوم القيامة.

-۲ و

عن الصادق عليه السلام من كان قراءته في الفريضة لا اقسام بهذا البلد كان في الدنيا معروفا انه من الصالحين و كان في الآخرة معروفا ان له من الله مكانا و كان من رفقاء النبيين و الشهداء و الصالحين.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۳۹

ترجمه: ص : ۶۳۹

به نام خداوند بخشنده بخشایشگر.

قسم به این شهر مقدس (مکه) (۱)

شهری که تو ساکن آن هستی! (۲)

- و قسم به پدر و فرزندش (ابراهیم خلیل و اسماعیل ذبیح). (۳)
- که ما انسان را در رنج آفریدیم (و زندگی او مملو از رنجهاست). (۴)
- آیا او گمان می‌کند که هیچ کس قادر نیست بر او دست یابد؟! (۵)
- می‌گوید: مال زیادی را (در کارهای خیر) تلف کرده‌ام! (۶)
- آیا گمان می‌کند هیچ کس او را ندیده (و نمی‌بیند)؟! (۷)
- آیا برای او (انسان) دو چشم قرار ندادیم؟! (۸)
- و یک زبان و دو لب؟! (۹)
- و او را به خیر و شرف هدایت نمودیم. (۱۰)
- ولی او (انسان ناسپاس) از آن گردنه مهمّ بالا نرفت! (۱۱)
- و تو نمی‌دانی آن گردنه چیست؟! (۱۲)
- آزاد کردن برده است! (۱۳)
- یا اطعام کردن در روز گرسنگی. (۱۴)
- یتیمی از خویشاوندان را. (۱۵)
- یا مستمندی به خاک افتاده را. (۱۶)
- سپس از کسانی بوده باشد که ایمان آورده و یکدیگر را به شکیبایی و رحمت توصیه می‌کنند. (۱۷)
- آنها اصحاب الیمین هستند [و نامه اعمالشان را به دست راستشان می‌دهند]. (۱۸)
- و کسانی که آیات ما را انکار کرده‌اند افراد شومی‌اند و نامه اعمالشان به دست چپشان داده می‌شود. (۱۹)
- ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۴۰
- بر آنها آتشی است فرو بسته (که راه فراری از آن نیست). (۲۰)

تفسیر: ... ص: ۶۴۰

- لَا أُقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ خدایند سبحان به شهر حرام که مکه است سوگند یاد کرده است.
- وَالِدٍ وَمَا وَلَدَ در معنای این آیه چند قول است:
- ۱- خداوند به آدم و انبیا و اوصیا و پیروان آنها که از ذریّه آدمند سوگند خورده است.
 - ۲- به قولی، منظور از «والد و ولد» ابراهیم و فرزندان اویند.
 - ۳- به قولی، منظور رسول خدا صلی الله علیه و آله و فرزندان هستند، خداوند به شهری که مسقط الرأس پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و حرم پدرش ابراهیم علیه السلام و محل نشو و نمای پدرش اسماعیل و فرزندان بوده، سوگند یاد کرده است.
 - ۴- به قولی، منظور هر پدر و فرزندی است.
- لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ این آیه جواب قسم است، آدمی را در تعب و سختی آفریدیم و او در مشقّتها و سختیها فرو رفته است.
- وَأَنْتَ حَلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ این آیه جمله معترضه‌ای است که میان قسم و جواب قسم آمده است، یعنی یکی از سختیها این است که هتک حرمت شخص بسیار محترمی چون تو در این شهر حلال شمرده شده چنان که شکار در غیر حرام حلال شمرده می‌شود و آنها بیرون راندن و کشتن تو را حلال دانسته‌اند.
- بعضی گفته‌اند: خداوند در این آیه فتح مکه را به پیامبر صلی الله علیه و آله وعده داده است.

یعنی تو در آینده وارد این شهر خواهی شد و هر کار بخواهی از کشتن و اسارت (کفار) انجام می‌دهی، خداوند آن را برای تو می‌گشاید و تو را وارد آن می‌کند.

«کبد» در اصل از کبد الزجل کبدا فهو کبد، است هر گاه کبد شخص به درد آید

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۴۱

آن گاه در هر مشقت و رنجی به کار رفته است.

أَيَحْسَبُ أَنْ لَنْ يَقْدِرَ عَلَيْهِ أَحَدٌ ضَمِيرٌ فِي «أَيَحْسَبُ» به بعضی از بزرگان قریش بر می‌گردد که رسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ چه رنجهایی که از آنها نبرد، یعنی آیا این فردی که در میان قوم خود نیرومند است گمان می‌کند که هیچ کس نمی‌تواند از او انتقام و مکافات بگیرد.

يَقُولُ أَهْلَكْتُ مَالًا لُبَدًا مقصود مال بسیاری است که خرج شده و به اصطلاح آنها در مکارم اخلاق به مصرف رسیده است.

أَيَحْسَبُ أَنْ لَمْ يَزَهُ أَحَدٌ أَيَا مِي پندارد که در هنگام انفاق ریاکارانه‌اش کسی او را نمی‌بیند یعنی خدا او را می‌بیند، گفته‌اند: او مردی از قبیله جمح بوده و به قدری نیرومند بود که بر روی چرم دباغی شده عکازی می‌ایستاد و ده نفر آن چرم را از زیر پای او می‌کشیدند چرم پاره می‌شد ولی او از جایش تکان نمی‌خورد.

أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ أَيَا بَرَايَش دُو چَشم قرار ندادیم تا با آنها دیدنیها را ببیند؟

وَلِسَانًا وَشَفَتَيْنِ وَ أَيَا بَرَايَش زبانی قرار ندادیم تا آنچه را در دل دارد بگوید؟ و دو لب برایش قرار ندادیم که آنها را بر روی هم نهد و از آنها بر سخن گفتن و خوردن و آشامیدن و غیره کمک بگیرد؟

وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ یعنی او را به دو راه خیر و شر هدایت کردیم، بعضی گفته‌اند:

او را به دو پستان مادرش راهنمایی کردیم.

فَلَمَّا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ یعنی آن نعمتها را با انجام کارهای شایسته از قبیل آزادی بردگان و اطعام یتیمان و مسکینان با ایمانی که اصل و اساس هر بندگی و کار خیری است سپاسگزاری نکرد بلکه نسبت به نعمت و صاحب نعمت ناسپاسی کرد، یعنی انفاق به این صورت، انفاق پسندیده در پیشگاه خداست نه این که مال خود را به قصد فخر فروشی و ریاکاری هدر دهد.

ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا بآیه دلالت می‌کند بر این که معنی، فلا اقتحم العقبة

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۴۲

است، نه شکر نعمتها را کرده و نه ایمان آورده است، منظور از اقتحام، داخل شدن با سختی و مشقت است و «قحمه» شدت و سختی است و خداوند سبحان اعمال شایسته را عقبه و عمل به آنها را سختی ورزیدن نسبت به آنها قرار داده است چون در انجامش سختی و جهاد نفس لازم است.

از حسن (بصری) نقل شده: به خدا عقبه سخت است، یعنی آدمی با نفس و خواهشهای آن مبارزه کند در حالی که شیطان دشمن اوست.

منظور از «فَكَ رَقَبَةً» آزاد کردن برده از بردگی و جز آن است.

فَكَ رَقَبَةً أَوْ اطعم، نیز قرائت شده بنا بر این که بدل از فلا اقتحم العقبة باشد.

وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ این آیه جمله معترضه است یعنی تو از کنه ثواب و دشواری عقبه بر نفس، آگاه نیستی.

هر یک از کلمات: مسغبه، مقربه، متربه، وزن مفعله از فعلهای زیر است: مسغبه، از: سغب هر گاه گرسنه شود، مقربه، از: قرب هر گاه در نسب نزدیک باشد، و ترب، هر گاه فقیر شود و به خاک بچسبد، «یوم» را به ذی مسغبه، وصف کرده است چنان که گفته‌اند: هو ناصب ذو نصب، یعنی او دارای نصب است.

آیه: **ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا**، با «ثُمَّ» آمده است برای این که ایمان بعد از بنده آزاد کردن و صدقه است و از نظر درجه و فضیلت دورتر از آنهاست نه از نظر زمان چون ایمان از نظر زمانی بر آنها تقدّم دارد و هیچ عمل صالحی جز به ایمان استوار نشود. و **تَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَ تَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ** یعنی بعضی از آنها بعض دیگر را به صبر و ثبات بر ایمان یا به صبر در مقابل گناهان و عبادات و گرفتاریها سفارش می کنند که بر یکدیگر ترحم و احسان کنند به چیزی که منجر به رحمت خدای متعال می شود یا به نیازمندان ترحم و احسان می کنند.

أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا بآيَاتِنَا هُمْ أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ میمنه و مشأمه، همان یمین و شمال یا میمنت و شومی است، یعنی مؤمنان بر نفوس خود

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۴۳

اصحاب میمنت و برکت و کافران نیز اصحاب شومی هستند.

عَلَيْهِمْ نَارٌ مُّؤَصَّدَةٌ «مؤصده» با همزه و بدون همزه قرائت شده است و از:

اوصدت الباب و اصدته، گرفته شده، هر گاه در را ببندی یعنی درهای جهنّم بر روی آنان بسته است، اندوهی از آن بیرون نمی رود و شادمانی برای همیشه وارد آن نشود.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۴۴

سوره شمس ص: ۶۴۴

اشاره

مکی است و شانزده آیه دارد.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۶۴۴

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس آن را قرائت کند گویی تمام چیزهایی را که خورشید و ماه بر آن تاییده صدقه داده است «۱».

حضرت صادق علیه السّلام فرمود: هر کس سوره و الشّمس و ضحاها، و سوره و اللّیل إذا یغشی و سوره و الضّحی، و الم نشرح، را در شب و روز خود بسیار بخواند هر چیزی که در حضور اوست روز قیامت به نفع او گواهی دهد حتی مو، پوست، گوشت، رگهایش و تمام آنچه از زمین بروید و پروردگار عالم بگوید: شهادت شما را برای بندهام پذیرفتم و آن را امضا کردم او را به بهشتهای من ببرید تا هر کدام را دوست دارد انتخاب کند. پس بهشتها را بدون منّتی از من بلکه به عنوان رحمت و بخشش من به او بدهید، بر بندهام گوارا باد «۲».

۱-

فی حدیث ابی، من قرأها فکانما تصدّق بكلّ شیء طلعت علیه الشمس و القمر.

۲- و

عن الصادق علیه السّلام من اکثر قراءة و الشّمس و ضحیها و اللّیل إذا یغشی و الضّحی و الم نشرح فی یومه و لیلته لم یبق شیء بحضرتة الّا شهد له یوم القیامة حتی شعره و بشره و لحمه و عروقه و جمیع ما اقلت الأرض منه و یقول الرّب تبارک و تعالی قبلت

شهادتکم لعبدی و اجزتها له انطلقوا به الی جنانی حتی

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۴۵

[سوره الشمس (۹۱): آیات ۱ تا ۱۵] ص: ۶۴۵

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا (۱) وَالْقَمَرِ إِذَا تَلَّهَا (۲) وَالنَّهَارِ إِذَا جَلَّهَا (۳) وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَاهَا (۴)
وَالسَّمَاءِ وَمَا بَنَاهَا (۵) وَالْأَرْضِ وَمَا طَحَّاهَا (۶) وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا (۷) فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا (۸) قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا (۹)
وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا (۱۰) كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِطَغْوَاهَا (۱۱) إِذِ انبَعَثَ أَشْقَاهَا (۱۲) فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ نَاقَةَ اللَّهِ وَسُقْيَاهَا (۱۳) فَكَذَّبُوهُ
فَعَقَرُوهَا فَدَمْدَمَ عَلَيْهِمْ رَبُّهُمْ بِذُنُوبِهِمْ فَسَوَّاهَا (۱۴)
وَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا (۱۵)

ترجمه: ص: ۶۴۵

به نام خداوند بخشنده بخشایشگر.

به خورشید و گسترش نور آن سوگند! (۱)

و به ماه در آن هنگام که بعد از آن در آید. (۲)

و به روز هنگامی که صفحه زمین را روشن سازد. (۳)

و قسم به شب آن هنگام که صفحه زمین را بپوشاند. (۴)

و قسم به آسمان و خدایی که آسمان را بنا کرده (۵)

و قسم به زمین و خدایی که آن را گسترانیده. (۶)

و سوگند به نفس آدمی و آن خدایی که آن را منظم ساخته و نیکو آفریده است. (۷)

سپس فجور و تقوا (شر و خیر) را به او الهام کرده است. (۸)

که هر کس نفس خود را تزکیه کرده، رستگار شده (۹)

و آن کس که نفس خویش را با معصیت و گناه آلوده ساخته، نومید و محروم گشته است (۱۰)

قوم ثمود بر اثر طغیان (پیامبرشان را) تکذیب کردند. (۱۱)

آن گاه که شقی‌ترین آنها بپا خاست. (۱۲)

و فرستاده الهی (صالح) به آنها گفت: ناقه خدا را با آبشخورش وا گذارید

یتخیر منها حیث ما احب فاعطوه ایها غیر من منی و لکن رحمۃ و فضلا و هنیئا لعبدی.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۴۶

(مزاحم آن نشوید). (۱۳)

ولی آنها او را تکذیب نموده و ناقه را پی کردند و به هلاکت رساندند، لذا پروردگارش آنها را به خاطر گناهی که مرتکب شده

بودند در هم کوبید و سرزمینشان را صاف و مسطح نمود! (۱۴)

و او هرگز از فرجام این کار بیم ندارد. (۱۵)

تفسیر: ... ص: ۶۴۶

وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا منظور از «ضحی» کشش روشنی و گسترش و تابش آن است از این رو گفته‌اند: وقت ضحی، بعضی گفته‌اند: ضحوه، بالا آمدن روز و ضحی بالاتر از آن است، ضحاه به فتح (ضاد) و ممدود بالاتر از ضحی است هر گاه نزدیک به نصف روز شود.

وَالْقَمَرِ إِذَا تَلَّهَا هر گاه ماه در هنگام غروب خورشید برآید و از نور خورشید بگیرد و آن در نیمه اول ماه است. وَالنَّهَارِ إِذَا جَلَّهَا روز هنگامی که گسترده شود و آن را آشکار سازد چون جرم روز در آن ظاهر می‌شود و گسترده‌گی اش کامل می‌گردد، بعضی گفته‌اند: ضمیر (جلاها) به ظلمت یا دنیا یا زمین بر می‌گردد هر چند قبلا از آنها ذکر می‌باشد. مانند گفته عرب: اصبحت بارده، و مقصودشان صبح زود است.

وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَاهَا سوگند به شب هر گاه خورشید را بپوشاند و کرانه‌ها تاریک شود و سیاهی شب را بپوشد. وَالسَّمَاءِ وَمَا بَنَاهَا «ما» در: و ما بنیها، و ما طحیها، و ما سواها موصولی است یعنی سوگند به آسمان و توانای بزرگی که آن را بنا کرد و سوگند به زمین و صانع دانایی که آن را گسترانید، و سوگند به نفس آدمی و آفریننده حکیمی که خلقت آن را تعدیل کرد و نیکو آفرید. در سخن بزرگان چنین آمده: منزّه است خدایی که شما (آسمان و غیره) را مسخر ساخت.

فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا یعنی خداوند راه شرّ و خیر و زشت بودن یکی و نیکو

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۴۷

بودن دیگری را به نفس شناساند و قدرت انتخاب هر یک از آن دو را به او داد به این دلیل که فرمود: قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا و انسان را فاعل و سرپرست تزکیه و کاستی قرار داد، منظور از تزکیه رشد و بالا رفتن به وسیله تقواست و تدسیه، کاستی و پنهان ساختن گناهان است. اصل «دسی» دسّس بوده چنان که در تقضی، تقضض گویند.

وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا «نفس» از آن جهت نکره آورده شده که مقصود نفس خاصی از میان نفوس است که همان نفس آدم است و گویی فرموده است: و واحده. من النفس، یا این که هر نفسی را اراده کرده پس عکس کلام عرب است که آنها در صورت معکوس اراده افراط می‌کنند.

مانند گفته شاعر:

قد اترك القرن مصفرا انامله «۱»

پس به لفظ تقلیل (و نفس به معنای یک نفس) آمده که از آن معنای کثرت فهمیده می‌شود، و از همین قبیل است گفته خداوند متعال: رَبُّمَا يَوْمُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ «کافران (هنگامی که آثار شوم اعمال را ببینند) چه بسا آرزو می‌کنند مسلمان بودند!». (حجر/ ۲). و معنای آن، چه بسیار یا بیش از آن است.

فَدَمْدَمَ عَلَيْهِمْ رَبُّهُمْ بِذُنُوبِهِمْ جواب قسم حذف شده و تقدیر جمله چنین است:

لیدمدمن الله عليهم، یعنی خداوند هلاکت را به خاطر تکذیب پیامبر بر اهل مکه فرستاد چنان که قوم ثمود را به خاطر تکذیب صالح هلاک کرد.

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا این آیه سخنی است که بر سیل استطراد در پی آیه فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا ... آمده و جواب قسم نیست، «باء» در بطغویها برای استعانت است نظیر کتبت بالقلم، «طغوی» از طغیان است و [ادباء] در وزن «فعلی» میان اسم و صفت

۱- چه بسا شخص دلاور و شجاعی که او را می‌گذارم در حالی که سر انگشتانش زرد شده است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۴۸

تفصیل قائل شده‌اند و در اسم «یاء» را قلب به «واو» کرده‌اند ولی در صفت این قلب را انجام نداده و گفته‌اند: امرأة خزیاء و صدیاء، و معنای آیه چنین است: ثمود با طغیان خود مرتکب تکذیب شدند چنان که می‌گویی: ظلمنی بجرأته علی الله، با جری شدنش بر خدا به من ستم کرد بعضی گفته‌اند: ثمود عذابی را که به آن بیم داده شده بودند تکذیب کرد [طغوی، اسم عذابی است که بر آنها نازل شد] مانند آیه:

فَأَهْلِكُوا بِالطَّغْيَةِ.

إِذِ اتَّبَعَتْ أَشْقَاهَا «اذا انبعث» ظرف برای «كذبت» یا برای «طغوی» است. منظور از اشقاها، قدار بن سالف است که ناقه صالح را پی کرد و در زبان رسول خدا «اشقی الأولین» خوانده شده است.

از عثمان بن صهیب از پدرش روایت شده که رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ به علی علیه السلام فرمود:

اشقی الأولین کیست؟ عرض کرد: پی کننده ناقه، پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ فرمود: راست گفتی، پس اشقی الآخرین کیست؟ عرض کرد: ای رسول خدا نمی‌دانم؟ پیامبر فرمود:

کسی است که به این جای تو ضربت می‌زند و به فرق سر او اشاره کرد «۱». ممکن است منظور از اشقی الأولین گروهی باشند و مفرد آورد «اشقی» به این عنایت باشد که در حال اضافه، مفرد و جمع آن یکسان است، و جایز بود که اشقوها، گفته شود.

نَاقَةُ اللَّهِ وَسَقِيَّاهَا «ناقه الله» منصوب به فعل مقدر «احذروا یا ذروا» عقرها «و سقياها» است مانند: الأسد، الأسد که فعل «احذر» در تقدیر است و اسد به آن منصوب است، پس، از پی کردن ناقه پرهیز نکردند و نزول عذاب را که به آن تهدید شده بودند تکذیب کردند و خداوند عذاب را بر آنها فرستاد و به سبب گناهشان خانه‌هایشان را ویران و خراب کرد، و در این آیه تهدید بزرگی بر فرجام گناه است.

-۱

عن عثمان بن صهیب عن ابیه ان رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ قال لعلي عليه السلام: من اشقى الاولين؟ قال عاقر الناقة قال صدقت، فمن اشقى الآخرین؟ قال لا اعلم یا رسول الله قال الذی يضربك علی هذه و اشار الی يافوخه.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۴۹

فَسَوَّاهَا ضمیر به «دمدم» بر می‌گردد، یعنی همه‌شان در هلاکت برابر بودند و هیچ یک از آنها نجات نیافت.

وَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا یعنی از فرجام و عاقبت آن نمی‌ترسد چنان که شخص مورد تعقیب می‌ترسد و خود را [از خطرهای تعقیب کننده] نگاه می‌دارد.

«و لا يخاف» فلا يخاف به (فاء) نیز قرائت شده و این قرائت از حضرت صادق علیه السلام روایت شده است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۵۰

سوره لیل ص: ۶۵۰

اشاره

مکی است و بیست و یک آیه دارد.

[فضیلت قرائت این سوره] ... ص : ۶۵۰

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس این سوره را بخواند خداوند به او آن انداز ببخشد که راضی شود و او را از تنگدستی در امان دارد و توانگری را برایش فراهم آورد «۱».

[سوره الليل (۹۲): آیات ۱ تا ۲۱] ... ص : ۶۵۰

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى (۱) وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى (۲) وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى (۳) إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَّى (۴)
 فَأَمَّا مَنْ أُعْطِيَ وَاتَّقَى (۵) وَصَدَقَ بِالْحُسْنَى (۶) فَسَيُسِّرُهُ لَيْسُرَى (۷) وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنَى (۸) وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى (۹)
 فَسَيُسِّرُهُ لِّلْعُسْرَى (۱۰) وَمَا يُغْنِي عَنْهُ مَالُهُ إِذَا تَرَدَّى (۱۱) إِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدَى (۱۲) وَإِنَّ لَنَا لَلْآخِرَةَ وَالْأُولَى (۱۳) فَأَنْذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّى (۱۴)
 لَا يَصْرِفُهَا إِلَّا الْإِشْقَى (۱۵) الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلَّى (۱۶) وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى (۱۷) الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى (۱۸) وَمَا لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزَى (۱۹)
 إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلَى (۲۰) وَلَسَوْفَ يَرْضَى (۲۱)

-۱

فی حدیث ابی، من قرأها اعطاه الله حتى يرضى و عافاه من العسر و يسر له اليسر.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۵۱

ترجمه: ... ص : ۶۵۱

به نام خداوند بخشنده بخشایشگر.

قسم به شب در آن هنگام جهان را بپوشاند. (۱)

و قسم به روز هنگامی که تجلی کند (۲)

و قسم به آن کس که جنس مذکر و مؤنث را آفرید. (۳)

که سعی و تلاش شما مختلف است. (۴)

اما آن کس که (در راه خدا) انفاق کند و پرهیزگاری پیش گیرد. (۵)

و جزای نیک (الهی) را تصدیق کند. (۶)

ما او را در مسیر آسانی قرار می‌دهیم. (۷)

اما کسی که بخل ورزد و از این طریق بی‌نیازی طلب کند. (۸)

و پاداش نیک (الهی) را تکذیب کند. (۹)

- ما بزودی او را در مسیر دشواری قرار می‌دهیم. (۱۰)
- و در آن هنگام که (در جهنم یا قبر) سقوط می‌کند اموالش به حال او سودی نخواهد داشت. (۱۱)
- مسلماً هدایت کردن بر ماست. (۱۲)
- و دنیا و آخرت از آن ماست. (۱۳)
- و من شما را از آتشی که زبانه می‌کشد بیم می‌دهم. (۱۴)
- کسی جز بدبخت‌ترین مردم وارد آن نمی‌شود. (۱۵)
- همان کس که آیات (خدا را) تکذیب کرد و به آن پشت نمود. (۱۶)
- و با تقواترین مردم از آن دور داشته می‌شود. (۱۷)
- همان کس که مال خود را (در راه خدا) می‌بخشد تا تزکیه نفس کند. (۱۸)
- و هیچ کس را نزد او حق نعمتی نیست تا بخواهد (به وسیله این انفاق) او را جزا دهد. (۱۹)
- بلکه تنها هدفش جلب رضای پروردگار بزرگ اوست. (۲۰)
- و بزودی راضی و خشنود می‌شود. (۲۱)

تفسیر: ص: ۶۵۱

وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَىٰ خَدَاوَنَد سَبْحَانَ بِه شَب، هَنگَامِي كِه خُورَشِيد يَا رُوز رَا مِي پُوشَانَد سُو گَنَد يَاد مِي كَنَد، وَ بَر گَرَفْتِه از كُفْتَار خَدَا
 است: وَ اللَّيْلِ إِذَا يَغْشَاهَا، شَب
 ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۵۲
 روز را می‌پوشاند یا هر چیزی را با تاریکی‌اش می‌پوشاند.
 وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّىٰ رُوز بَا بَر طَرَف شَدَن تَارِيكِي شَب وَ طُلُوع خُورَشِيد آشكارا می‌شود.
 وَ مَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَ الْأُنثَىٰ يَعْنِي خَدَاي تَوَانَايِي كِه بَر آفَرِيدَن نَر وَ مَادِه قَادِر است بَعْضِي كُفْتِه‌اَنَد: مَنظُور از نَر وَ مَادِه آدَم عَلِيه السَّلَام وَ
 حُورَا مِي بَاشَد وَ دَر قُرَائَت پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ عَلِي عَلَيْهِ السَّلَام وَ ابْن عَبَّاس، وَ الذَّكَرُ وَ الْأُنثَىٰ است.
 إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَّىٰ اَيْن جَمَلِه جَوَاب قَسَم است يَعْنِي تَلَاشَاهِي شَمَا پَرَا كَنَدِه وَ مَخْتَلَف است. يَا اَيْن كِه شَتَّىٰ جَمَع شَتِيَت است.
 فَأَمَّا مَنْ أَعْطَىٰ وَ اتَّقَىٰ اَمَا كَسِي كِه از مَال خُود حَقَّ خَدَا رَا بَدَهْد وَ از خَدَا بَتَرَسَد وَ مَعْصِيَت او نَكَنَد.
 وَ صَيِّدٌ بِالْحُسْنَىٰ وَ بِه خَصَلَت نِيكُو كِه اِيْمَان است تَصْدِيْق كَنَد، يَا بِه مَلَت نِيكُو كِه مَلَّت اسْلَام است يَا بِه پَادَاش نِيكُ كِه بَهْشَت
 است تَصْدِيْق كَنَد.
 فَسَيُسِّرُهُ لِلْيُسْرَىٰ يَعْنِي بَزُودِي او رَا بَرَاي آسَانِي مَهْيَا مِي كَنِيْم، «يَسْرَى» از يَسَّرَ الْفَرَسَ لِلرَّكُوبِ، گَرَفْتِه شَدِه، هَر گَاه بَر اسب زَيْن وَ
 لِكَام بَزَنَد [وَ مَهْيَاي سُوَارِي شُود] وَ از هَمِيْن رِيْشِه است سَخَن مَعْصُوم عَلِيه السَّلَام: هَر مَخْلُوقِي مَهْيَاست بَرَاي هَمَان مَنظُورِي كِه خَلْق
 شَدِه است وَ خَلَاصَه مَعْنِي اَيْن است كِه بَزُودِي او رَا تَوْفِيْق مِي دَهِيْم تَا بَنَد گِي وَ عِبَادَت بَرَايَش آسَان تَرِيْن كَارِهَا بَاشَد.
 وَ أَمَّا مَنْ بَخِلَ وَ اسْتَيْغَىٰ اَمَا كَسِي كِه بَخَل وَرَزَد وَ بِه آنچِه دَر پِيْشگَاه خَدَاست بِي مِيْل بَاشَد گُويِي از خَدَا بِي نِيْز است وَ از او پَرهِيْز
 نَمِي كَنَد يَا بِه شَهْوَتَاهِي دَنِيُوي از نَعْمَتَاهِي بَهْشَتِي بِي نِيْز است چَرَا كِه «وَ اسْتَعْنَى» دَر مَقَابِل «وَ اتَّقَى» است.
 فَسَيُسِّرُهُ لِلْيُسْرَىٰ يَعْنِي بَزُودِي او رَا خُورَا سَاخْتِه وَ الطَّاف خُود رَا از او بَاز مِي دَارِيْم تَا عِبَادَت وَ بَنَد گِي بَر او سَخْت تَرِيْن كَار بَاشَد،
 از اَيْن قَبِيْل است قَوْل خَدَاوَنَد:
 يَجْعَلُ صَدْرَهُ ضَيْقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ «سِيْنِه‌اش رَا آن چَنان تَنگ

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۵۳

می‌سازد که گویا می‌خواهد به آسمان بالا برود». (انعام / ۱۲۵).

ممکن است راه خیر «یسری» نامیده شده باشد چرا که فرجام آن یسر و آسانی است و راه شرّ «عسری» نامیده شده چون فرجامش دشواری است.

ممکن است مقصود از «یسر و عسر» دو راه بهشت و دوزخ باشد یعنی بزودی در آخرت آن دو گروه [بخشنندگان و بخیلان] را به دو راه بهشت و دوزخ راهنمایی می‌کنیم.

وَ مَا يُغْنِي عَنْهُ مَالُهُ إِذَا تَرَدَّى مَا در «ما یعنی» حرف نفی یا استفهام انکاری است.

اذا تَرَدَّى، باب تَفْعِيل از «ردی» به معنای هلاکت است یعنی هر گاه بمیرد یا در گودال قبر نهاده شود یا در ژرفای دوزخ، مال و ثروت او به حالش سودی ندارد.

حضرت باقر علیه السلام درباره آیه، فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَ اتَّقَى وَ صَدَّقَ بِالْحُسْنَى فرموده:

یعنی هر که ببخشد آنچه را خدا به او داده خداوند در برابر یکی [یک درهم یا دینار] ده تا صد هزار و بیشتر به او عوض می‌دهد. فَسَيُسِّرُهُ لِلْيُسْرَى یعنی قصد هر کار خیری بکند خدا برایش مهیا می‌سازد.

وَ أَمَّا مَنْ بَخَلَ أَمَّا مَنْ كَسَى که بخل ورزد و به آنچه خدا به او داده اظهار بی‌نیازی کند و تکذیب احسان نماید به این که خداوند در برابر هر عمل شری ده، تا صد هزار عوض می‌دهد.

فَسَيُسِّرُهُ لِلْعُسْرَى یعنی هر چیزی شری را قصد کند خدا برایش آسان می‌کند.

وَ مَا يُغْنِي عَنْهُ مَالُهُ إِذَا تَرَدَّى فرمود: به خدا نه از کوهی و نه در چاهی سقوط نکرده بلکه در آتش دوزخ سقوط می‌کند.

إِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدَىٰ رَاهِنَاً به حق با نصب دلائل و علائم و بیان راهها بر ما واجب است.

وَ إِنَّ لَنَا لَلْآخِرَةِ وَ الْأُولَىٰ یعنی پاداش دادن هدایت یافته در دنیا و آخرت بر ماست مانند آیه: وَ آتَيْنَاهُ أَجْرَهُ فِي الدُّنْيَا وَ إِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ «ما پاداش وی را در

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۵۴

دنیا به او دادیم و او در آخرت از صالحان است» (عنکبوت / ۲۷).

فَأَنْذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّى شما را از آتشی بیم می‌دهم که بر افروخته و شعله‌ور است.

لَا يَصْرِفُهَا إِلَّا الْأَشْقَى آتش بر افروخته مخصوص کافری است که شقی‌ترین شقاوت‌مندان است و مقصود آتشی مخصوص است که از بزرگترین آتشها است.

وَ سَيَجْزِيهَا الْأَتَقَى و شخص پرهیزگارتر بزودی از آن آتش پرهیز می‌کند.

الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى با تقوایی که مال خود را در راه خدا انفاق می‌کند و می‌خواهد که در پیشگاه خدا مالش پاک باشد، یا باب تَفْعَل و از [ریشه] زکات، باشد.

وَ مَا لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزَىٰ یعنی کاری که شخص «اتقی» انجام داده نه برای تلافی نعمتی است که به او داده‌ام و نه به سبب حقی است که کسی بر او دارد.

إِلَّا ابْتِغَاءً وَجْهَ رَبِّهِ الْأَعْلَى این آیه از نعمت استثنا شده و مستثنی غیر از جنس مستثنی منه است یعنی، ما أعطيت لأحد عنده نعمة إلا ابتغاء وجه ربه.

مانند این گفته: ما فی الدار احد إلا حمارا، [حمار مستثنی منه و از جنس مستثنی (احد) نیست، و ابتغاء وجه ربه نیز از جنس «احد و نعمت» نیست].

ممکن است [ابتغاء] مفعول له باشد زیرا معنی این است که لا- یؤتی ما له إلّا ابتغاء الثواب، مال خود را نمی‌دهد مگر برای طلب ثواب.

وَلَسَوْفَ يَرْضَىٰ وَ بَرَدِيٍّ مِنْ ثَوَابٍ وَ خَيْرِيٍّ كَمَا بِهِ أَوْ مِي دَهْنَدِ خَشْنُوْد مِي شُوْد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۵۵

سوره ضحیٰ ص: ۶۵۵

اشاره

مکی است به اجماع مفسران یازده آیه دارد.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۶۵۵

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس این سوره را قرائت کند از کسانی خواهد بود که خدا رضایت می‌دهد حضرت محمد صلی الله علیه و آله او را شفاعت کند و برای او به عدد هر یتیم و سائلی ده حسنه خواهد بود (۱).

[سوره الضحیٰ (۹۳): آیات ۱ تا ۱۱] ص: ۶۵۵

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَ الضُّحَىٰ (۱) وَ اللَّيْلُ إِذَا سَجَىٰ (۲) مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَ مَا قَلَىٰ (۳) وَ لِلْآخِرَةِ خَيْرٌ لَّكَ مِنَ الْأُولَىٰ (۴)

وَ لَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ (۵) أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَىٰ (۶) وَ وَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَىٰ (۷) وَ وَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَىٰ (۸) فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ (۹)

وَ أَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ (۱۰) وَ أَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ (۱۱)

-۱-

فی حدیث ابی، من قرأها کان ممن یرضی الله بمحمد ان یشفع له و له عشر حسنات بعدد کل یتیم و سائل.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۵۶

ترجمه: ص: ۶۵۶

به نام خداوند بخشنده بخشایشگر.

قسم به روز در آن هنگام که آفتاب برآید (و همه جا را فرا گیرد). (۱)

و سوگند به شب در آن هنگام که آرام گیرد. (۲)

که خداوند هرگز تو را وانگذاشته و مورد خشم قرار نداده است. (۳)

و مسلماً آخرت برای تو از دنیا بهتر است. (۴)

- و بزودی پروردگارت آن قدر به تو عطا می‌کند که خوشنود شوی. (۵)
 آیا تو را یتیم نیافت و سپس پناه داد. (۶)
 و تو را گمشده یافت و هدایت کرد. (۷)
 و تو را فقیر یافت و بی‌نیاز نمود (۸)
 حال که چنین است یتیم را تحقیر مکن. (۹)
 و سؤال کننده را از خود مران. (۱۰)
 و نعمتهای پروردگارت را بازگو کن. (۱۱)

تفسیر: ... ص: ۶۵۶

اشاره

و الضُّحَى در معنای آن دو وجه است:

- ۱- خداوند سبحان به وقت «ضحی» که اول روز است سوگند یاد کرده است.
 - ۲- به قولی مقصود از «ضحی» تمام روز است مانند آیه أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا ضُحَى «که عذاب ما، روز به سراغشان بیاید». (اعراف / ۹۸)
 در مقابل قول خداوند: بیاتا، که مراد عذاب در شب است.
- و اللَّيْلِ إِذَا سَجَى در معنای آیه دو وجه است:
- ۱- سوگند به شب هر گاه آرام گیرد و تاریکی‌اش را کد شود و به شبی که از باد آرام باشد (لیله ساجیه) گویند.
 - ۲- به قولی، منظور آرامش مردم و صداها در آن شب است.
- ما وَدَّعَيْكَ رَبُّكَ وَ مَا قَلَى جَوَابِ قَسَمِ اسْتِ، یعنی [ای محمد] پروردگارت تو را ترک نکرد همانند شخصی که وداع می‌کند، و تودیع مبالغه در ترک است زیرا کسی که با تو وداع می‌کند در ترک تو مبالغه کرده است.
 روایت شده که چند روزی وحی از حضرت قطع شد و مشرکان گفتند که
 ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۵۷

پروردگار محمّد او را ترک کرده است پس این سوره نازل شد «۱». ضمیر از فعل «قلی» حذف شده چنان که از «ذاکرات» [در آیه: وَ الذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَ الذَّاكِرَاتِ] و مانند آن حذف شده است.

فاوی، فهدی، فأغنی، در حذف ضمیر مانند «قلی» است و آن اختصار لفظی است، زیرا ضمیر محذوف معلوم است.
 وَ لِلْآخِرَةِ خَيْرٌ لِّمَكَ مِنَ الْأُولَى وَ جِهَ اتِّصَالِ اِیْنِ آیهِ بَهِ آیَاتِ قَبْلِ اِیْنِ اسْتِ کَهِ چَوْنِ دَرِ ضَمْنِ نَفِیِ تَوْدِیْعِ وَ تَرَکِّ، اِیْنِ مَطْلَبِ وَجُودِ دَاسْتِ کَهِ [ای محمّد] خدا از راه وحی با تو پیوند برقرار می‌کند و تو حبیب اوئی، خداوند سبحان به حضرت خبر می‌دهد که حال وی در آخرت بالا-تر و باشکوه‌تر است، یعنی بر همه پیامبران و رسولان مقدّم و از همه برتر و بزرگتر است و مرتبه آن حضرت را بالا برده و مقام شفاعت و حوض و انواع کرامتها را به او عطا می‌کند.

از ابن حنّیه نقل شده که گفت: ای اهل عراق گمان می‌کنید امیدوار کننده‌ترین آیه در قرآن آیه: قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا «بگو: ای بندگان من که بر خود اسراف و ستم کرده‌اید». (زمر ۵۳). است، ولی ما اهل بیت می‌گوییم امیدوار کننده‌ترین آیه در قرآن آیه: وَ لَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى است. و به خدا سوگند، منظور در این آیه، شفاعت است که خداوند آن را به گویندگان لا اله الا

اللَّهُ می‌بخشد تا بگوید پروردگارا راضی شدم.

وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى لَمْ در «و لسوف» لام ابتداست و مضمون جمله را تأکید می‌کند، مبتدا حذف شده و تقدیر این است:

و لأنت سوف يعطيك، و لام قسم نیست چون لازم قسم بر مضارع داخل نمی‌شود مگر با نون تأکید. آن گاه خداوند سبحان نعمتهای خود را که به پیامبر داده

۱- و

روی انّ الوحي قد احتبس عنه ایاما فقال المشركون انّ محمدا ودّعه ربّه و قلاه فنزلت.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۵۸

بر می‌شمارد و این که از آغاز کار خود، از آن نعمتها بی‌بهره نبوده است تا کسی که انتظار کرم خدا را دارد گذشته را ملاک قرار دهد و خود را با آن قیاس کند.

أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَى «يجدك» از وجود به معنای علم است و «ك» و یتیم هر دو منصوب و مفعول «وجد» می‌باشند یعنی آیا تو یتیم نبودی چرا که پدر محمد صلی الله علیه و آله درگذشت در حالی که او جنین و در رحم مادر بود یا اندکی پس از ولادت آن حضرت درگذشت بنا به اختلاف روایات، و مادرش درگذشت در حالی که آن حضرت دو ساله بود پس خداوند او را به وسیله جدش عبد المطلب پناه و مکان داد و پس از فوت عبد المطلب به وسیله عمویش ابو طالب، و حضرت را در دل ابو طالب محبوب ساخت تا آنجا که او را از تمام فرزندان خود بیشتر دوست می‌داشت پس او را سرپرستی و تربیت کرد و چون عبد المطلب درگذشت حضرت محمد صلی الله علیه و آله هشت ساله بود.

وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَى تو را «پیش از نزول وحی» از علم به شرایع غافل یافت مانند آیه: مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَلَا الْإِيمَانُ «تو پیش از این نمی‌دانستی کتاب و ایمان چیست (و از محتوای قرآن آگاه نبودی)». (شوری / ۵۲).

[شأن نزول] ص: ۶۵۸

روایت شده که حلیمه دایه پیامبر هنگامی که او را از شیر برگرفت و او را می‌آورد تا به عبد المطلب برگرداند نزدیک مکه او را گم کرد پس عبد المطلب [به جستجوی او] بیرون آمد و خداوند سبحان را خواند پس صدایی بلند شد و جای او را معین کرد «۱». همچنین روایت شده که آن حضرت در زمان کودکی اش در یکی از درّه‌های مکه

۱-

روی انّ حلیمه ضئیره اضلته عند باب مکه حین فطمت و جاءت به لترده علی عبد المطلب فخرج عبد المطلب و دعا الله سبحانه فنودی و اشعر بمكانه.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۵۹

گم شد پس ابو جهل او را به عبد المطلب برگرداند «۱».

فهدی یعنی قرآن و شرایع را به تو شناساند، یا گمشدنت را به وسیله جدّت برطرف ساخت.

وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَى تو را تهیدستی یافت که مالی نداشتی پس با مال خدیجه یا با غنائم جنگی تو را بی‌نیاز کرد.

فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ ۖ پس یتیم را به خاطر ضعفی که دارد در مورد مال و حَقِّش مقهور مساز.
 از پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ روایت شده کسی که بر سر یتیمی دست بکشد در برابر هر مویی که از زیر دست او بگذرد نوری در روز قیامت برایش باشد.
 وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ ۖ سائل و گدا را محروم مکن، بعضی گفته‌اند منظور از سائل طالب علم است هر گاه نزد تو بیاید [و چیزی پرسد] او را محروم مساز.
 وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ ۖ منظور از تحدیث نعمت شکر و اظهار و اشاعه نعمت است.

-۱ و

روی ایضا آنه ضلّ فی صباه فی بعض شعاب مکه فردّه ابو جهل الی عبد المطلب.
 ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۶۰

سوره شرح ص: ۶۶۰

اشاره

مکی است و هشت آیه دارد.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۶۶۰

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس این سوره را قرائت کند خداوند اجر کسی را به او می‌دهد که آن حضرت را غمگین دیده و غم او را برطرف ساخته است. «۱»
 از ائمه ما علیهم السلام روایت شده که و الضحی و الم نشرح یک سوره‌اند همچنین است الم تر کیف و لایلاف «۲».

[سوره الشرح (۹۴): آیات ۱ تا ۸] ص: ۶۶۰

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ (۱) وَوَضَعْنَا عَنكَ وِزْرَكَ (۲) الَّذِي أَنْقَضَ ظَهْرَكَ (۳) وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ (۴)
 فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا (۵) إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا (۶) فَإِذَا فَرَغْتَ فَانصَبْ (۷) وَإِلَىٰ رَبِّكَ فَارْغَبْ (۸)

-۱

فی حدیث ابی، و من قرأها اعطی من الأجر کمن لقی محمداً صَلَّى اللهُ وَآلِهِ مَغْتَمًا ففرح منه.

-۲ و

روی عن ائمتنا علیهم السلام انّ الضحی و الم نشرح سوره واحده و كذلك الم تر کیف و لایلاف سوره واحده.

[.....]

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۶۱

ترجمه: ... ص: ۶۶۱

- به نام خداوند بخشنده مهربان.
- آیا ما سینه تو را گشاده نساختم؟ (۱)
- و بار سنگین را از تو برنداشتیم؟ (۲)
- همان باری که سخت بر پشت تو سنگینی می‌کرد. (۳)
- و آوازه تو را بلند کردیم. (۴)
- بنا بر این مسلماً از پی سختی آسانی است. (۵)
- و مسلماً به دنبال سختی آسانی است. (۶)
- پس هنگامی که از کار مهمی فارغ می‌شوی به مهم دیگری پرداز! (۷)
- و به سوی پروردگارت توجه کن. (۸)

تفسیر: ... ص: ۶۶۱

أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ این آیه استفهام انکاری از نفی شرح صدر است که آن را اثبات می‌کند و گویی فرموده است: سینه‌ات را گشاده کردیم از این رو وضعنا را به اعتبار معنی بر آن عطف کرده است یعنی سینه‌ات را گشایش دادیم تا آنجا که برای دعوت جنّ و انس ظرفیت دارد، یا سینه‌ات را به وسیله علوم و حکمتهایی که در آن به ودیعت نهاده‌ایم، گشایش دادیم. از حسن [بصری] روایت است که سینه آن حضرت پر از حکمت و علم شده است.

وَوَضَعْنَا عَنكَ وِزْرَكَ آن بار گرانی را که موجب شد صدایش شنیده شود [از تو برداشتیم] مثلی است برای تحویل بار نبوت و آزاری که از کفار به آن حضرت می‌رسید با حرص بسیاری که به مسلمان شدنشان داشت و این بار بر آن حضرت سنگین می‌آمد [یعنی اگر باری می‌بود صدای پشتش شنیده می‌شد] و خداوند این بار گران را از دوش او برداشت یعنی او را به وسیله معجزات تأیید فرمود و آرامش را بر او نازل کرد و شرایع را بدو آموخت و پس از آن که رسالتش را تبلیغ کرد عذرش را مقبول دانست و از او رفع مسئولیت کرد.

وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ و یاد او را بلند کرد به این که یاد او را با یاد خدا در کلمه شهادت و اذان و اقامه و تشهد و خطبه‌ها و در قرآن مقرون ساخت، و نام او را در کتابهای [آسمانی] گذشته ذکر کرد و از پیامبران و امتها پیمان گرفت که به او ایمان بیاورند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۶۲

آوردن «لک» با این که بدون آن معنی کامل است این فایده را دارد که جنبه ابهام و ایضاح دارد و گویی گفته شده: أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ، پس فهمیده می‌شود که مشروحی [چیزی که گشایش یافته] وجود دارد آن گاه گفته شده: صدرک پس آن مشروح مبهم، روشن می‌شود. همچنین است (لَكَ ذِكْرَكَ) و (عَنكَ وِزْرَكَ).

چون خداوند سبحان نعمتهای بزرگی را که به رسول خود داده یاد کرد و مشرکان حضرتش را به تهیدستی سرزنش می‌کردند تا آنجا که حضرت پنداشت، آنها به خاطر تهیدستی اهل اسلام و حقیر شمردن آنها از اسلام روی گردانده‌اند پس در پی ذکر آن نعمتها فرمود:

فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا و گویی فرموده است: آنچه را به تو بخشیده‌ایم تفضّل و انعامی است بنا بر این از بخشش ما ناامید مشو، زیرا با

آن دشواری که تو گرفتار آنی آسانی هست، و لفظ یسر مورد انتظار را با یسری که همراه عسر است نزدیک ساخت تا آنجا که آن را مقارن عسر قرار داد تا پیامبر صلی الله علیه و آله را بیشتر دلداری دهد و قوت قلب ببخشد.

إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا این جمله تکرار جمله اول است تا معنایش در جانها و دلها استوار شود، بنا بر این معنای روایت منقول از پیامبر صلی الله علیه و آله که روزی خندان بیرون آمد و می‌فرمود: یک عسر برد و یسر غالب نمی‌شود، این است که آیه: فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا وعده‌ای مکرر از خداوند سبحان است و سزاوار است که وعده حق بر رساترین معنایی حمل شود که لفظ در بردارد و ما می‌دانیم که جمله اول وعده‌ای است به این که ناگزیر پس از هر عسری، یسری است و جمله دوم وعده‌ای است مستأنفه به این معنی که پس از هر عسری یسری هست پس بنا بر مستأنفه بودن جمله دوم دو یسر داریم و عسر تنها یکی است [معنای روایت همین است] چون الف و لام تعریف در العسر یا برای عهد است و آن همان عسری است که

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۶۳

گرفتارش بودند پس یکی است زیرا عسر [در آیه] حکم «ذیل» را در این مثال دارد:
انّ مع زید مالا، انّ مع زید مالا.

یا الف و لام العسر، برای جنسی است که هر کسی می‌داند پس باز هم یک عسر است. اما یسر نکره است و شامل بعضی از یسر می‌شود و هر گاه آیه دوم مستأنفه باشد [نه تکراری]، به یقین شامل بعضی از یسر می‌شود که غیر از یسر اول است [پس دو یسر است].

ممکن است مقصود از دو یسر در آیه، یسر دنیا و آخرت باشد و برای تعظیم آن را نکره آورده و گویی فرموده است: انّ مع العسر یسرا عظیما و ای یسر، با هر عسری یسر بزرگی است و چه یسری! فَإِذَا فَرَغْتَ فَانصَبْ خداوند در این آیه پیامبر صلی الله علیه و آله را به شکر [نعمتها] و تلاش در عبادت و رنج بردن در آن بر می‌انگیزد و بر این که از عبادت فارغ نباشد.
از ابن عباس روایت شده که هر گاه از نمازت فارغ شدی در دعا و نیایش بکوش.

وَإِلَىٰ رَبِّكَ فَارْغَبْ و در سؤال و درخواست کردن به سوی پروردگارت رغبت کن و همین معنی از حضرت صادق علیه السلام روایت شده است. از حسن [بصری] روایت شده که هر گاه از جنگ فارغ شدی در عبادت بکوش، از مجاهد روایت شده که هر گاه از کار دنیایت فراغت یافتی پس زحمت نماز را تحمل کن، از شعبی روایت است که مردی را دید سنگی را حمل می‌کند پس گفت: شخص فارغ به این کار مأمور نیست، مقدم شدن ظرف (الی ربک) به این معناست که پروردگارت را به رغبت اختصاص بده و جز به او راغب مشو و تنها بر کرم او متکی باش و حوائج را جز به او عرضه مکن.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۶۴

سوره تین ص: ۶۶۴

اشاره

در مکی و مدنی بودنش اختلاف است و هشت آیه دارد.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۶۶۴

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس این سوره را قرائت کند. خداوند دو خصلت به او بدهد:

۱- عافیت ۲- یقین تا زمانی که در دنیاست و چون بمیرد خداوند به عدد کسانی که این سوره را تلاوت کرده‌اند ثواب یک روز

روزه به وی بدهد» (۱).

از حضرت صادق علیه السلام روایت شده که هر کس سوره و التین را در نمازهای واجب و مستحب خود بخواند خداوند هر جایی از بهشت را که دوست دارد به او عطا فرماید» (۲).

-۱

فی حدیث ابی، من قرأها اعطاه الله خصلتین العافیة و الیقین ما دام فی دار الدنیا فاذا مات اعطاه الله بعدد من قرأ هذه السوره صیام یوم.

-۲ و

عن الصادق علیه السلام، من قرأ و التین فی فرائضه و نوافله اعطی من الجنة حیث یرضی. ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۶۵

[سوره التین (۹۵): آیات ۱ تا ۸] ص: ۶۶۵

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَالَّتَيْنِ وَالزَّيْتُونَ (۱) وَطُورِ سِينِينَ (۲) وَهَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ (۳) لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ (۴)
ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ (۵) إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ (۶) فَمَا يُكَذِّبُكَ بَعْدُ بِالدِّينِ (۷) أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَحْكَمِ الْحَاكِمِينَ (۸)

ترجمه: ص: ۶۶۵

به نام خداوند بخشنده مهربان.

قسم به انجیر و زیتون (یا قسم به سرزمین شام و بیت المقدس). (۱)

و سوگند به «طور سینین» (۲)

و قسم به این «شهر امن» (مکه). (۳)

که ما انسان را در بهترین صورت و نظام آفریده‌ایم. (۴)

سپس او را به پایین ترین مرحله بازگردانیم. (۵)

مگر کسانی که ایمان آورده‌اند و اعمال صالح انجام داده‌اند که برای آنها پاداشی است قطع نشدنی. (۶)

پس چه چیز سبب می‌شود که تو بعد از این همه، روز جزا را تکذیب می‌کنی. (۷)

آیا خداوند بهترین حکم کنندگان نیست. (۸)

تفسیر: ص: ۶۶۵

وَالَّتَيْنِ وَالزَّيْتُونَ خداوند سبحان به انجیری که خورده می‌شود و زیتونی که از آن روغن می‌گیرند سوگند یاد کرده است چرا که

این دو میوه در میان درختان میوه دار شکفت آورند. روایت شده که به رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ طَبَقِي انجیر هدیه شد پس از آن خورد و به اصحابش فرمود: اگر بخوایم بگویم میوه‌ای از بهشت نازل شده همین انجیر را خواهیم گفت چون میوه بهشت بی‌دانه است پس انجیر را بخورید که بواسیر را قطع می‌کند و برای نقرس (داء الملوک) مفید است «۱». معاذ بن جبل از

۱- و

روی آنکه اهدی لرسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ طبق من تین فاکل منه و قال لاصحابه کلوها فلو قلت ان فاکهه نزلت من الجنة لقلت هذه هي لان فاکهه الجنة بلا عجم فکلوها فانها تقطع البواسیر و تنفع من النقرس.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۶۶

درخت زیتون گذشت پس چوبی از آن برگرفت و با آن مسواک کرد و گفت: شنیدم که پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ می‌فرمود: زیتون که درختی فرخنده است برای مسواک خوب است، دهن را خوشبو می‌کند و زردی دندان را می‌برد و از آن حضرت شنیدم که می‌فرمود:

زیتون مسواک من و مسواک پیامبران پیش از من بوده است «۲»، بعضی گفته‌اند: منظور از تین و زیتون دو کوه از زمین مقدس است.

وَ طُورٍ سَبِّينَ طُور (نام کوه) به سینین (نام بقعه) اضافه شده است، در کلمه سینون مانند بیرون اعراب به «واو، و یاء» و اثبات «یاء» و حرکت دادن «نون» به حرکات اعراب جایز است.

وَ هَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ منظور از بلد امین، مکه است که خائفان در جاهلیت و در ظهور اسلام در آن ایمن بودند گویند: امن الرجل امانه فهو امین و امان و گویی هر کس را که وارد آن شود حفظ می‌کند چنان که شخص امین امانت را حفظ می‌کند.

لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ما آدمی را در نیکوترین تعدیل از نظر صورت و برابری اعضا، آفریدیم و او را با قدرت نطق و تشخیص و عقل و تدبیر از دیگر موجودات جدا ساختیم.

ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ در تفسیر این آیه دو قول است:

۱- پس آن گاه که نعمت خلقت استوار را شکر نکرد، فرجام کارش این است که او را به زشت‌ترین صورت چه صورت دوزخیان است بر می‌گردانیم.

اسفل، از سفلی خلقا و ترکیبا، گرفته شده [یعنی زشت‌ترین صورتی که خدا آفریده].

۲- و

مَرَّ مَعَاذُ بَنِي جَبَلٍ بِشَجَرَةِ الزَّيْتُونِ فَأَخَذَ مِنْهَا قَضِيْبًا وَ أَشَاكَ بِهِ وَ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ يَقُولُ:

نعم السواک الزیتون من الشجرة المبارکة یطیب الفم و یدهب بالحفر و سمعته یقول: هو سواکی و سواک الانبیاء قبلی.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۶۷

۲- سپس او را پس از این خلقت استوار و نیکو به پست‌ترین صورت بر می‌گردانیم یعنی در آفرینش او را واژگونه می‌کنیم که مقصود حال پیری و خرفتی و از کار افتادن گوش و چشم است.

إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ بنا بر این معنای اول استثناء، متصل است و متصل بودن آن آشکار است و بنا بر معنای دوم، استثناء منقطع است یعنی و لكن الذین کانوا صالحین من الهمی ولی پیرانی که صالح و درستگار بودند در برابر عذاباتشان پاداش دائمی دارند و همچنین به سبب صبری که بر تحمل سختیها و قیام به عبادت در حال ناتوانی و ضعف قوایشان داشته‌اند، [پاداشی همیشگی

است.]

ابن عبّاس گوید: منظور از: **إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا** کسانی هستند که قرآن خوانده‌اند و گفته است: هر کس قرآن بخواند به عمر پست برگردانده نشود اگر چه عمر طولانی کند.

فَمَا يُكَذِّبُكَ بَعْدَ بِاللَّيْنِ خطاب آیه به انسان است به روش التفات یعنی چه چیز تو را بعد از این حجت و دلیل به سبب انکار پاداش و حساب دروغگو قرار داد به این معنی که تو دروغگویی هر گاه پاداش را تکذیب کنی چرا که هر کس حق را تکذیب کند ناگزیر دروغگوست. «باء» در «باللین» مانند «باء» در **الَّذِينَ هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ**، است.

بعضی گفته‌اند: طرف خطاب رسول خدا **صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ** است [یعنی کیست که پس از این حجتها تو را بر دین اسلام تکذیب کند زیرا چیزی که موجب تکذیب تو شود وجود ندارد].

أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَحْكَمَ الْحَاكِمِينَ این آیه تهدیدی برای کافران است که خدا به آنچه شایسته‌اند بر آنها حکم می‌کند. از پیامبر **صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ** روایت شده که هر گاه آن حضرت این سوره را ختم می‌کرد می‌فرمود: بلی و انا علی ذلک من الشّاهدين، آری من از گواهان بر این مطلبم.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۶۸

سوره علق ص: ۶۶۸

اشاره

مکی است و نوزده آیه دارد.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۶۶۸

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس این سوره را قرائت کند گویی تمام سوره های مفصله «۱» را قرائت کرده است «۲». حضرت صادق علیه السلام فرمود: هر کس سوره علق را بخواند آن گاه در روز یا شبی که آن را قرائت کرده بمیرد شهید مرده و شهید برانگیخته شود و همانند کسی است که در راه خدا با رسول خدا **صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ** شمشیر زده باشد «۳».

[سوره العلق (۹۶): آیات ۱ تا ۱۹] ص: ۶۶۸

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

أَقْرَأُ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ (۱) خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ (۲) أَقْرَأُ وَ رَبُّكَ الْأَكْرَمُ (۳) الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ (۴)

عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ (۵) كَلَّأَ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَيْطَغِي (۶) أَنْ رَأَاهُ اسْتَغْنَى (۷) إِنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ الرُّجْعَى (۸) أَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهَى (۹)

عَبْدًا إِذَا صَمَّى (۱۰) أَرَأَيْتَ إِنْ كَانَ عَلَى الْهُدَى (۱۱) أَوْ أَمَرَ بِالْتَّقْوَى (۱۲) أَرَأَيْتَ إِنْ كَذَّبَ وَ تَوَلَّى (۱۳) أَلَمْ يَعْلَمْ بِأَنَّ اللَّهَ يَرَى (۱۴)

كَلَّا لَئِنْ لَمْ يَنْتَه لِنَسْفِعًا بِالنَّاصِيَةِ (۱۵) نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍ (۱۶) فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ (۱۷) سَنَدْعُ الزَّبَانِيَةَ (۱۸) كَلَّا لَا تَطِعُهُ وَ أَشِجْدُ وَ أَقْتَرِبُ (۱۹)

(۱۹)

۱- سوره‌های کوچک آخر قرآن را مفضلات می‌نامند- م.

۲-

فی حدیث ابی، و من قرأها فکأنما قرأ المفصل کله.

۳- و

عن الصادق علیه السلام من قرأها ثم مات فی یومه او فی لیلته مات شهیدا و بعث شهیدا و کان کمن ضرب بسیفه فی سبیل الله مع رسول الله صلی الله علیه و آله.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۶۹

ترجمه: ص: ۶۶۹

به نام خداوند بخشنده مهربان.

بخوان به نام پروردگارت که جهان را آفرید. (۱)

همان کس که انسان را از خون بسته‌ای خلق کرد. (۲)

بخوان که پروردگارت از همه بزرگوارتر است. (۳)

همان کسی که به وسیله قلم تعلیم داد. (۴)

و به انسان آنچه را نمی‌دانست آموخت. (۵)

چنین نیست که انسان حقشناس باشد مسلماً طغیان می‌کند. (۶)

به خاطر این که خود را بی‌نیاز می‌بیند! (۷)

مسلماً بازگشت همه به سوی پروردگار توست. (۸)

به من خبر ده آیا کسی که نهی می‌کند ... (۹)

بنده‌ای را به هنگامی که نماز می‌خواند (آیا مستحق عذاب الهی نیست)؟ (۱۰)

به من خبر ده اگر این بنده بر طریق هدایت باشد، (۱۱)

یا مردم را به تقوا دستور دهد (آیا نهی کردن او سزاوار است)؟ (۱۲)

به من خبر ده اگر (این طغیانگر) تکذیب حق کند و از آن رو بگرداند (چه سرنوشت دردناکی خواهد داشت)؟ (۱۳)

آیا او نمی‌داند که خداوند همه اعمالش را می‌بیند؟! (۱۴)

حقاً که اگر باز نایستد موی پیش سرش را می‌گیریم و می‌کشیم (۱۵)

موی پیش سر دروغگوی خطا کار را (۱۶)

پس همدمان خود را بخواند (۱۷)

ما نیز کارگزاران دوزخ را فرا می‌خوانیم (۱۸)

نه هرگز از او پیروی مکن و سجده کن و به خدا نزدیک شو. (۱۹)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۷۰

تفسیر: ص: ۶۷۰

اشاره

اَقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ بِيَشْتَرِ مَفْسَّرَانِ مَعْتَقِدَنْدَ كَه عَلَقَ نَخْسْتَيْنِ سوره‌ای است که بر پیامبر صلی الله علیه و آله نازل شده است، بنا به قولی فاتحه اولین سوره‌ای است که نازل شده و به قولی یا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ است.

باسم ربك در محل حال است یعنی بخوان در حالی که به نام پروردگارت افتتاح می‌کنی، بگو بسم الله آن گاه بخوان. الَّذِي خَلَقَ یعنی خدایی که آفریدگان از امر او به وجود آمده و آفرینش ویژه اوست. و جز او آفریننده‌ای نیست و تمام اشیا را آفریده است بنا بر این شامل همه مخلوقات می‌شود.

خَلَقَ الْإِنْسَانَ آن گاه فرمود: خَلَقَ الْإِنْسَانَ و در میان دیگر موجوداتی که آفریده شده فقط انسان را یاد کرد چون برترین موجودات روی زمین است.

مِنْ عَلَقٍ بجای علق، علقه نفرمود چون انسان به معنای جمع است مانند إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ «که انسانها همه در زیانند». (عصر / ۲). اَقْرَأْ وَ رَبُّكَ الْأَكْرَمُ بخوان به نام پروردگارت که کامل است و بخشش او بیش از بخشش هر بخشنده‌ای است و بر بندگانش لطف کرده که آنها را از نیستی به هستی آورده و نعمتهایی به آنان داده است که قابل شمارش نیست، و هر گاه او امرش را نادیده بگیرند و آنچه را نهی فرموده مرتکب شوند از آنها در می‌گذرد و در عقوبت آنان شتاب نمی‌کند بنا بر این کرم و بخشش او بی‌پایان است.

الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ خداوندی که به وسیله قلم خط را آموخت یا با قلم، بیان یا نوشتن را به انسان آموخت. گویند: نخستین کسی که خط نوشت آدم علیه السلام بود و بعضی گفته‌اند ادریس علیه السلام بود.

عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ آدم را از تاریکی جهل به طرف نور علم برد بنا بر این تمام دانسته‌های بشر از امور دین و غیره از سوی خداوند سبحان است یا به این که او را ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۷۱

به آموختن آن ناگزیر ساخته یا در عقل او دلیل و راهنما بر آن علم قرار داده یا به زبان فرشتگان و پیامبرانش آن علوم را برایش بیان کرده است پس تمام علوم منسوب به خداست و از او گرفته شده است.

كَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَّا طَغِيَانٌ «کلا» منع و هشدار است بر خطای کسی که نسبت به نعمت خدادادی با طغیان خویش کفر بورزد اگر چه «طغیان» به سبب دلالت کلام بر آن، ذکر نشده است.

أَنْ رَأَى اسْتِغْنَى این که خود را بی‌نیاز بداند، در افعال قلوب رأیتی و علمتتی گویند و این از ویژگیهای افعال قلوب است، و اگر رؤیت به معنای دیدن می‌شد محال بود که در فعل آن دو ضمیر جمع شود.

استغنی، مفعول دوم «رأی» است، یعنی انسان به خاطر داشتن مال و قبيله و قدرت، خود را از پروردگارش بی‌نیاز می‌داند. از قتاده نقل شده هر گاه انسان به مالی دست یابد مرکبها و لباسها و غذا و نوشیدنی‌اش زیاد می‌شود و طغیانش همان است.

إِنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ الرُّجْعَى

این آیه در طریق التفات به انسان واقع شده تا او را از فرجام طغیان بترساند.

الرُّجْعَى

، مصدر و به معنای رجوع است مانند «بشری».

معلوم است که ناصیه مربوط به همان شخص یاد شده است.

سفع به معنای گرفتن و جذب چیزی با شدت است و در قرآن به حکم وقف با الف نوشته شده است.

ناصیه نکره بدل از (الناصیه) معرفه شده چون نکره موصوفه است و معنای مستقل دارد و متّصف شدن آن به کذب و خطا از باب اسناد مجازی است و کذب و خطا در حقیقت برای صاحب ناصیه است و در این تعبیر نوعی روانی و فصاحت است که در (ناصیه کاذب خاطی) نیست.

فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ «نادی» مجلسی است که گروهی در آن جمع می‌شوند و مقصود اهل مجلس است چنان که زهیر شاعر گفته است:
و فیهم مقامات حسان و جوههم و أندیه ینتابها القول و الفعل «۱»
و منظور از مقامه، مجلس است.

[شأن نزول] ص: ۶۷۳

از ابن عباس روایت است که ابو جهل نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آمد در حالی که

۱- شعر از زهیر است: در میان آن قوم مجالسی است که اهل آن زیبا رویانند و آن قوم در آن مجالس رفت و آمد دارند و به نوبت سخن می‌گویند و عمل هم می‌کنند [در آنجا قول و عمل با هم است] - م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۷۴

حضرت نماز می‌خواند ابو جهل به حضرت گفت: آیا تو را از نماز خواندن نهی نکردم پس رسول خدا او را دور کرد پس گفت ای محمّد مرا دور می‌کنی در حالی که در مکه اهل مجلس من از همه بیشتر است پس آیه: سَدِّدُ الزَّبَانِيَةَ نازل شد، یعنی فرشتگان مأمور دوزخ را بزودی فرا می‌خوانیم.

زبانیه در کلام عرب، شرط و مفرد آن زبینه از: زبن، به معنای رفع است مانند عفریه.

كَلَّا لَا تُطَعُّهُ «کلا» منع ابو جهل است، ای محمّد صلی الله علیه و آله ابو جهل را در نهی از نماز اطاعت مکن، یعنی بر همان نافرمانی خود استوار باش.

وَ اسْجُدْ وَ اقْتَرِبْ سجده کن و بر سجودت مداومت داشته باش، بعضی گفته‌اند، برای خدا سجده کن و به خدا نزدیک شو، از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت است که نزدیکترین حالت نزدیکی بنده به خدا زمانی است که سجده می‌کند و سجده در این سوره یکی از چهار سجده واجب [در قرآن] است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۷۵

سوره قدر ص: ۶۷۵

اشاره

مکی و مدنی بودنش مورد اختلاف است و پنج آیه دارد.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۶۷۵

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس این سوره را قرائت کند مانند کسی است که ماه رمضان را روزه گرفته و شب قدر را احیا کرده باشد «۱».

حضرت صادق علیه السلام فرمود: هر کس سوره **إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ** را در یکی از نمازهای واجب خود بخواند فریاد زنده‌ای فریاد کند بنده خدا، گناهان گذشته‌ات را خدا آمرزید پس عمل را از سر بگیر «۲».

[سوره القدر (۹۷): آیات ۱ تا ۵] ... ص: ۶۷۵

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ (۱) وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ (۲) لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ (۳) تَنْزِيلُ الْمَلَائِكَةِ وَالرُّوحِ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ (۴)
سَلَامٌ هِيَ حَتَّى مَطَلَعِ الْفَجْرِ (۵)

-۱

فی حدیث ابی، من قرأها أعطی من الاجر کمن صام رمضان و احیی لیلۃ القدر.

-۲ و

عن الصادق علیه السلام من قرأ **إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ** فی فریضه من الفرائض نادى مناد، یا عبد الله قد غفر لك ما مضى فاستأنف العمل.
 ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۷۶

ترجمه: ... ص: ۶۷۶

به نام خداوند بخشنده مهربان.

ما آن (قرآن) را در شب قدر نازل کردیم. (۱)

و تو چه می‌دانی شب قدر چیست؟! (۲)

شب قدر بهتر از هزار ماه است! (۳)

فرشتگان و «روح» در آن شب به اذن پروردگارشان برای (تقدیر) هر کار نازل می‌شوند. (۴)

شبی است مملو از سلامت (و برکت و رحمت) تا طلوع صبح! (۵)

تفسیر: ... ص: ۶۷۶

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ ضمیر در **إِنَّا** انزلناه به قرآن بر می‌گردد.

از ابن عباس روایت است که خدا تمام قرآن را یک جا در شب قدر از لوح محفوظ به آسمان دنیا نازل کرد سپس جبرئیل آن را در مدت بیست و سه سال «نجوماً» «۱» و بتدریج بر پیامبر صلی الله علیه و آله نازل کرد.
 شعبی روایت کرده است که: ما فرو فرستادن قرآن را در شب قدر شروع کردیم.

خداوند در اینجا قرآن را از سه جهت تعظیم کرده است:

- ۱- فرو فرستادن قرآن را به خود نسبت داده است.
 - ۲- بجای ذکر قرآن و اسم ظاهر ضمیر آورده [که به قرآن بر می‌گردد] و این خود گواهی دادن بر عظمت و بزرگی قرآن است.
 - ۳- رفعت قرآن به خاطر ارزش وقتی است که در آن وقت نازل شده که همان شب قدر است.
- در زمان نزول قرآن اختلاف شده است، ظاهرترین و صحیح‌ترین اقوال این است که در دهه آخر ماه رمضان و شبهای فرد آن نازل شده است، سپس گفته‌اند: آن

۱- اعراب چون از علم حساب اطلاع کامل نداشتند اوقات را از روی طلوع ستارگان (نجوم) تعیین می‌کردند. بدین گونه که ۲۸ ستاره که «انوا» تعبیر می‌شد و به ترتیب خاص طلوع و غروب داشتند، میزان تعیین اوقات قرار گرفت و کم کم اصطلاح (نجوم) معادل اوقات و دفعات، استعمال نشد، شانه‌چی، علم الحدیث، چاپ سوم، ص ۱۶- م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۷۷

شب فرد، شب بیست و یکم آن ماه بوده است، و شافعی این قول را برگزیده است.

ابو سعید خدری از پیامبر صلی الله علیه و آله، روایت کرده که شب قدر به من نشان داده شد سپس آن را فراموش کردم و دیده شدم که در آب و گل سجده می‌کنم پس شب قدر را در دهه آخر [ماه رمضان] و در هر شب فرد بجوید، ابو سعید گفت: پس چشمانم رسول خدا را دید که برگشت در حالی که بر چهره و بینی او اثر آب و گل از «آثار» بامداد و بیست و یکم رمضان بود، این حدیث را بخاری در صحیح نقل کرده است (۱).

بعضی گفته‌اند: شب قدر بیست و سوم رمضان است و آن شب «جهنی» است، نام جهنی عبد الله بن انیس انصاری است و به رسول خدا صلی الله علیه و آله عرض کرد منزلم از مدینه دور است پس مرا به [عبادت] شبی امر کن که در آن شب وارد مدینه شوم پس حضرت او را به [عبادت] شب بیست و سوم امر کرد.

از ابن عمر در حدیث دیگری نقل شده که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: هر کس از شما که می‌خواهد شبی از ماه رمضان را به عبادت بایستد باید شب بیست و سوم به عبادت قیام کند.

عمر بن خطاب از اصحاب رسول خدا راجع به شب قدر پرسید پس در آن باره سخن بسیار گفتند، ابن عباس گفت: خداوند در قرآن از عدد هفت بسیار یاد کرده است و آن موارد را برشمرد و سپس گفت: معتقدم که شب قدر، شب بیست و سوم است که هفت شب از رمضان باقی می‌ماند پس عمر گفت: نتوانستید مانند این جوانی که هنوز موی صورتش بیرون نیامده مطلبی ارائه دهید و به ابن عباس گفت:

۱- محلّ شاهد از حدیث فوق چنین است:

وقد اريت هذه الليلة ثم انسيها فابتغوها في العشر الاواخر و ابتغوها في كل وتر و قد رأيتني اسجد في ماء و طين ... فبصرت عيني نظرت اليه انصرف من الصبح و وجهه ممتلي طينا و ماء،

صحیح بخاری، ج ۲، چاپ بیروت، ص ۲۵۴، مرحوم طبرسی به نقل مضمون اکتفاء کرده و عبارت حدیث با متن بخاری مطابقت ندارد- م. [.....]

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۷۸

رأى من موافق رأى توست.

از حضرت صادق علیه السلام راجع به شب قدر سؤال شد فرمود: شب بیست و یکم یا شب بیست و سوم است سائل عرض کرد: اگر به احیای در هر دو شب قادر نباشم فرمود آن اندازه از هر دو شب که برایت مقدور است احیا بدار، عرض کرد: گاه می‌شود که هلال را می‌بینیم و از سرزمین دیگری کسی خلاف آن را خبر می‌آورد، حضرت فرمود: آن اندازه که از چهار شب می‌توانی احیا بدار.

بعضی گفته‌اند: قدر، شب بیست و هفتم رمضان است و این قول از ابن عباس و ابن عمر و ابی بن کعب نقل شده است، فایده مخفی ساختن شب قدر این است که مردم در عبادت بکوشند و به طمع درک شب قدر شبهای بیشتری را احیا بگیرند چنان که خداوند «صلوة وسطی» را در میان نمازهای پنجگانه و اسم اعظم خود را در میان اسمها و ساعت اجابت دعا را در ساعت‌های جمعه مخفی ساخته است، شب قدر یعنی شبی که خداوند کارها [ی بنندگان] را در آن اندازه گیری و مسجل می‌فرماید چنان که فرموده، فِيهَا يُفَرِّقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ «در آن شب که هر امری بر طبق حکمت خداوند تنظیم می‌گردد». (دخان/۴).
یا شب قدر شبی است که عظمت و شرافتش بیش از دیگر شبهاست.

وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ يَعْنِي مِنْ بَلَدِي وَمَقَامِ احْتِرَامِ شَيْءٍ قَدَرٍ لَيْسَ سِوَى مَا بَيَّنَّا فِي الْقَدْرِ وَفَرَمُوا: لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ يَعْنِي قِيَامٌ فِي شَيْءٍ مِنْ عِبَادَتِهَا [به عبادت] و عمل در آن بهتر از قیام هزار شبی است که در آن شب قدری نباشد.

تَنْزَلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ فَرَشْتَانِ بِهَ آسْمَانِ دُنْيَا وَبِهَ قَوْلِي بِهَ زَمِينِ فَرُودِ مِي آيِنْدِ.
در معنای (روح) دو قول است:

۱- جبرئیل علیه السلام است.

۲- گروهی از فرشتگانند که دیگر فرشتگان آنها را جز در این شب نمی‌بینند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۷۹

مِنْ كُلِّ أَمْرٍ بِهَ ظَاهِرِ هَرِ كَارِي كِهَ خُدَا بَرَايِ آن سَالِ تَا سَالِ آيِنْدِهَ مَحْتَوْمِ وَ مَقْدَرِ فَرَمُودِهَ اسْتِ.

سَلَامٌ هِيِ آنْجِهَ مَقْدَرِ مِي شُودِ جِزِ سَلَامَتِي وَ خَيْرِ نَيْسْتِ وَ دَرِ غَيْرِ شَبِ قَدْرِ خَيْرِ وَ شَرِّ وَ بَلَا هَرِ دُو رَا مَقْدَرِ مِي فَرَمَايِدِ، يَا بِهَ اَيْنِ مَعْنِي اسْتِ كِهَ دَرِ آن شَبِ جِزِ سَلَامِ چيزي نَيْسْتِ چُونِ فَرَشْتَاگانِ بَرِ اُولِيَايِ خُدَا وَ مَطِيْعَانِ بَسِيَارِ سَلَامِ مِي دَهْنْدِ.

حَتَّى مَطَّلَعِ الْفَجْرِ مَطَّلَعِ، بِهَ فَتْحِ وَ كَسْرِ «لَامِ» قِرَائَتِ شُدِهَ اسْتِ.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۸۰

سوره بینه ص: ۶۸۰

اشاره

مکی و مدنی بودنش مورد اختلاف است.

به اعتقاد بصریها نه آیه دارد، آنها مخلصین له الدین، را یک آیه شمرده‌اند و غیر بصریها هشت آیه دانسته‌اند.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۶۸۰

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس این سوره را بخواند در روز قیامت با «خیر البریه» خواهد بود «۱».

حضرت باقر علیه السلام فرمود: هر کس این سوره را قرائت کند از شرک بدور خواهد ماند و خدا در قیامت محاسبه او را آسان

بگیرد (۲)».

[سوره البینه (۹۸): آیات ۱ تا ۸] ص: ۶۸۰

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ مُنْفَكِينَ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ (۱) رَسُولٌ مِنَ اللَّهِ يَتْلُوا صُحُفًا مُطَهَّرَةً (۲) فِيهَا كُتِبَ قِيمَةٌ
 (۳) وَ مَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَةُ (۴)
 وَ مَا أُمِرُوا إِلَّا لِيُعْبَدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ يُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَ ذَلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ (۵) إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ
 الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ فِي نَارِ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أُولَئِكَ هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ (۶) إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ (۷)
 جَزَاؤُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَ رَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ (۸)

-۱

فی حدیث ابی، من قرأها کان يوم القيامة مع خیر البریة.

-۲ و

عن الباقر علیه السلام من قرأها کان بریثا من الشرك و حاسبه الله حسابا یسیرا.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۸۱

ترجمه: ص: ۶۸۱

به نام خداوند بخشنده مهربان.

(۱) کافران از اهل کتاب و مشرکان (می گفتند) ما دست از آیین خود بر نمی داریم تا دلیل روشنی برای ما بیاید. (۱)

(۲) پیامبری از سوی خدا که صحیفه‌های پاکی را بر ما بخواند. (۲)

و در آن، نوشته‌های صحیح و پر ارزش باشد. (۳)

(۴) ولی اهل کتاب (در دین خدا) اختلاف نکردند مگر بعد از آن که دلیل روشن برای آنان آمد. (۴)

در حالی که به آنها دستوری داده نشده بود جز این که خدا را پرستش کنند با کمال اخلاص، و از شرک به توحید بازگردند، نماز

را برپا دارند، و زکات را ادا کنند و این است آیین مستقیم و صحیح و پایدار. (۵)

(۶) کافران از اهل کتاب و مشرکان در دوزخند، جاودانه در آن می مانند، آنها بدترین مخلوقاتند. (۶)

اما (کسانی) که ایمان آوردند و اعمال صالح انجام دادند بهترین مخلوقات (خدا) هستند. (۷)

پادشاه آنها نزد پروردگارشان باغهای بهشت جاویدان است که نهرها از زیر درختانش جاری است، همیشه در آن می مانند، هم خدا

از آنها خشنود است و هم آنها از خدا خشنود، و این (مقام والا) برای کسی است که از پروردگارش بترسد. (۸)

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۸۲

تفسیر: ص: ۶۸۲

در مکی و مدنی بودنش اختلاف است.

به نظر کوفیان هشت آیه و به اعتقاد دیگران نه آیه دارد. کوفیان، «اشتاتاً» را آیه‌ای مستقلّ شمرده‌اند.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۶۸۴

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس این سوره را قرائت کند گویی سوره بقره را قرائت کرده و پاداش کسی به او داده شود که یک چهارم قرآن را قرائت کرده باشد «۱».

حضرت صادق علیه السلام فرمود: هر کس سوره زلزله را در نمازهای نافله‌اش بخواند خداوند هرگز او را به زلزله مبتلا نکند و با آن آفت و دیگر آفات دنیوی نمیرد و هر گاه بمیرد خدا امر کند او را به بهشت برند «۲».

۱-

فی حدیث ابی، من قرأها فکأنما قرأ البقره و اعطی من الأجر کمن قرأ ربع القرآن.

۲- و

عن الصادق علیه السلام من قرأها فی نوافله لم یصبه الله بزلزله ابدًا و لم یمت بها و لا بآفة من آفات الدنیا فاذا مات امر به الی الجنة.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۸۵

[سوره الزلزله (۹۹): آیات ۱ تا ۸] ص: ۶۸۵

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا (۱) وَ أَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا (۲) وَقَالَ الْإِنْسَانُ مَا لَهَا (۳) يَوْمَئِذٍ تُخْبِرُهَا أَخْبَارَهَا (۴)
 بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحَىٰ لَهَا (۵) يَوْمَئِذٍ يَصُدُّرُ النَّاسُ أَشْتَاتًا لِيُرَوْا أَعْمَالَهُمْ (۶) فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ (۷) وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ (۸)

ترجمه: ص: ۶۸۵

به نام خداوند بخشنده مهربان.

هنگامی که زمین شدیداً به لرزه در آید. (۱)

و زمین بارهای سنگینش را خارج سازد. (۲)

و انسان می گوید زمین را چه می شود (که این گونه می لرزد)؟ (۳)

در آن روز زمین تمام خبرهای خود را بازگو می کند (۴)

چرا که پروردگارت به او وحی کرده است. (۵)

در آن روز مردم به صورت گروه‌های مختلف از قبرها خارج می شوند تا اعمالشان به آنها نشان داده شود. (۶)

پس هر کس به اندازه سنگینی ذره‌ای کار خیر انجام داده آن را می بیند. (۷)

و هر کس به اندازه ذره‌ای کار بد کرده آن را می بیند. (۸)

تفسیر: ص: ۶۸۵

إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا «زلزله» و «زلزال» لرزش شدید است و اضافه شدن «زلزال» به ضمیری که به (ارض) بر می‌گردد این این معنی را می‌رساند که لرزش شدید زمین که خلاف انتظار است و شامل همه زمین می‌شود نه بعضی، نشأت گرفته از حکمت و مشیت خداست.

وَ أَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا یعنی زمین مردگانی را که در آن دفن شده‌اند برای پاداش، زنده بیرون می‌آورد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۸۶

اثقال جمع ثقل و به معنای کالای خانه است.

وَ قَالَ الْإِنْسَانُ مَا لَهَا انسان می‌گوید زمین را چه شده که این چنین با شدت می‌لرزد و آنچه را در درونش است بیرون می‌افکند و این حالت در هنگام دمیده شدن [صور] دوم است.

بعضی گفته‌اند: مقصود از گوینده این سخن انسان کافر است چرا که مؤمن می‌گوید: هذا ما وَعَدَ الرَّحْمَنُ وَ صَدَقَ الْمُرْسَلُونَ «این همان است که خداوند رحمان وعده داده و فرستادگان (او) راست گفتند» (یس / ۵۲).

يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا یعنی زمین از اعمالی که انسان بر روی آن انجام داده خبر می‌دهد، این تعبیر مجازی است و منظور این است که خدا در زمین چیزی را پدید می‌آورد که قائم مقام سخن گفتن با زبان است تا کسی که می‌گوید زمین را چه شده است به این احوال بنگرد و بداند که چرا به شدت می‌لرزد و چرا مردگان از زمین بیرون افکنده شده‌اند.

بعضی گفته‌اند: خدا زمین را حقیقتاً به سخن می‌آورد و از کارهای خیر و شری که بر روی آن انجام شده است خبر می‌دهد.

یومئذ بدل از «اذا» است و به «تحدّث» منصوب است و در اصل تحدّث الخلق اخبارها، بوده پس مفعول اول حذف شده است.

بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحَى لَهَا «باء» متعلّق به «تحدّث» است چون به این معناست که زمین به سبب وحی و الهام پروردگارت به آن و فرمان دادن زمین به سخن گفتن خبرهای خود را بازگو می‌کند، یا بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحَى لَهَا، بدل از «اخبارها» است و گویی فرموده است: تحدّث بأخبارها بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحَى لَهَا، زمین خبرهای خود را که پروردگارت به آن الهام کرده است، بیان می‌کند زیرا می‌گویی: حدّثته کذا و حدّثته بكذا.

بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحَى لَهَا اوحی لها، به معنای (اوحی الیها) و مجاز است مانند آیه: أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ «به او می‌گوید: «موجود باش» آن نیز بلافاصله موجود

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۸۷

می‌شود». (یس / ۸۲).

شاعر رجز خوان می‌گوید:

اوحی لها القرار فاستقرت و شدّها بالزاسیات الثبت «۱»

يَوْمَئِذٍ يَصُدُّرُ النَّاسُ أَشْتَاتًا در این روز مردم پراکنده از گورهای خود بیرون آمده به جایگاه عرض اعمال و محاسبه می‌روند بعضی با چهره‌های سفید در حالی که ایمن از عذابند و بعضی با چهره‌های سیاه در حالی که از عذاب بیم دارند، یا از جایگاه حساب پراکنده بر می‌گردند راه بعضی از آنها به طرف بهشت و بعضی به طرف دوزخ جدا می‌شود.

لِيُرَوْا أَعْمَالَهُمْ تا جزای اعمال خود را ببینند.

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ هر کس به اندازه وزن ذره‌ای کار خیر کرده پاداش و جزای آن را می‌بیند، منظور از ذره مورچه کوچک است، و گفته‌اند: ذره غباری است که در شعاع خورشید دیده می‌شود.

وَمِنْ يَعْمَلُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ و هر کس به اندازه وزن ذره‌ای بدی کرده باشد آن را در نامه عمل خود می‌بیند و موجب بد حالی اش می‌شود.

یا مستحقّ عذاب، پاداش عمل بد خود را می‌بیند اگر خدا او را عفو نکند زیرا آیه مخصوص به اجماع است، چون شخص توبه کننده به اجماع علما مورد عفو واقع می‌شود و آیات عفو دلالت دارد بر این که جز شرک، گناهان دیگر ممکن است عفو شود پس می‌توان در معصیتی که انسان به آن مؤاخذه می‌شود شرط کرد که از معاصی مورد عفو نباشد.

۱- به زمین الهام کرد که آرام گیرد پس آرام گرفت و به وسیله کوه‌های ثابت آن (زمین) را ثابت قرار داد. کشاف، ج ۳، ص ۷۵-۰۴

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۸۸

سوره عادیات ص: ۶۸۸

اشاره

مکی بودنش مورد اختلاف است و یازده آیه دارد.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۶۸۸

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس این سوره را قرائت کند خدا به عدد کسانی که در مزدلفه [شب عید قربان] بیتوته کرده‌اند و در عرفات حاضر شده‌اند ده حسنه به او می‌دهد «۱».

حضرت صادق علیه السّلام فرمود: هر کس این سوره را قرائت کند و بر آن مداومت ورزد خداوند در روز قیامت او را با امیر المؤمنین علیه السّلام مبعوث نماید و در حجره‌های آن بزرگوار و رفقای آن حضرت خواهد بود «۲».

[سوره العادیات (۱۰۰): آیات ۱ تا ۱۱] ص: ۶۸۸

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا (۱) فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا (۲) فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا (۳) فَأَنْزَلَ بِهِ نَفْعًا (۴)
فَوَسَّطْنَ بِهِ جَمْعًا (۵) إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ (۶) وَإِنَّهُ عَلَىٰ ذَلِكَ لَشَهِيدٌ (۷) وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ (۸) أَفَلَا يَعْلَمُ إِذَا بُعِثَ رَجُلٌ مِّنْهُمْ
أَلْقَىٰ فِي الْقُبُورِ (۹)
وَحُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ (۱۰) إِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَّخَبِيرٌ (۱۱)

۱-

فی حدیث ابی، من قرأها اعطی من الأجر عشر حسنات بعدد من یأت فی المزدلفه و شهد جمعا.

۲- و

عن الصادق علیه السّلام من قرأها و ادمن قراءتها بعثه الله مع امیر المؤمنین علیه السّلام یوم القیامه و کان فی حجره و رفقاءه.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۸۹

ترجمه: ص: ۶۸۹

به نام خداوند بخشنده مهربان.

- سوگند به اسبان دونده‌ای که نفس زنان (به سوی جهاد) پیش رفتند. (۱)
- و سوگند به آنها (که بر اثر برخورد سمشان به سنگهای بیابان) جرقه‌های آتش افروختند. (۲)
- و با دمیدن صبح بر دشمن یورش بردند. (۳)
- و گرد و غبار به هر سو پراکنده کردند. (۴)
- و (ناگهان) در میان دشمن ظاهر شدند. (۵)
- که انسان در برابر نعمتهای پروردگارش ناسپاس و بخیل است. (۶)
- و او خود نیز بر این معنی گواه است. (۷)
- او علاقه شدیدی به مال دارد. (۸)
- آیا نمی‌داند که روزی تمام آنچه در قبرهاست زنده می‌شود. (۹)
- و آنچه در درون سینه‌هاست آشکار می‌گردد. (۱۰)
- در آن روز پروردگارشان از آنها کاملاً با خبر است. (۱۱)

تفسیر: ص: ۶۸۹

وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا «عادیات» اسبانی هستند که در راه خدا برای جنگ می‌دوند و «ضبح» صدای نفسهای آنها در هنگام دویدن است. عنتره گفته است:

و الخيل تكدح حين تضبح في حياض الموت ضبحا «۱»

ضبحا منصوب است بنا بر این که در اصل يضبحن ضبحا بوده، یا منصوب به

۱- اسبان به تندی می‌دهند آن گاه که در مجتمع مرگ نفس نفس می‌زنند. حياض جمع حوض و استعاره تخیلیه برای کسی است که در حال مرگ نفس نفس می‌زند همانند کسی که در حوض مشرف به غرق است. کشاف، ج ۴، ص ۷۸۶، پانوش شماره ۱-۲-م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۹۰

عادیات [اسم فاعل] است و گویی فرموده است: و الضابحات ضبحا چون ضبح و نفس زدن همراه تند دویدن است.

فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا ایجاد کننده جرقه‌هایی که مانند «جباح» «۱» آتش می‌افروزند و آن برقی است که از سم اسبان در اثر برخورد سمهایشان به سنگ، می‌جهد.

«قدح» به معنای برخورد و «ایراء» بیرون آوردن آتش است گویند: قدح فلان فأوری و قدح فأصلد، فلانی از آتش زنه آتش برافروخت.

قَدْحًا منصوب به همان عاملی است که «ضبحا» منصوب شده است.

فَالْمَغِيرَاتِ صُبْحًا كَسَانِي كِه هِنكَام صَبِيحِ اسبِهَائِي خُود رَا بِه طَرَفِ دَشْمَنِ مِي دَوَانَد.

فَأَثْرُونَ بِهِ نَقْعًا وَ دَرِ آنِ وَ قَتِ گَرْدِ وَ غَبَارِ بِه رَاهِ اِنْدَاخْتَنَد.

فَوَسَّطْنَ بِهِ جَمْعًا يَعْنِي دَرِ آنِ وَ قَتِ يَا بَا دَوِيدِنَشَانِ، دَرِ مِيَانِ جَمْعِ وَ اَنْبُوهِ دَشْمَنِ قَرَارِ گَرَفْتَنَد، مَمْكَنِ اسْتِ مَقْصُودِ اَزِ نَقْعِ، صَبِيحَه‌هَا وَ فَرِيَادَهَا بَاشَدِ كِه اَزِ اَيْنِ سَخْنِ مَعْصُومِ عَلَيْهِ السَّلَامِ گَرَفْتَهِ شَدَه.

مَا لَمْ يَكُنْ نَقْعٌ وَ لَا لِقْلَقَةُ مَادَامِي كِه فَرِيَادِ وَ آوَازِي نَبَاشَد.

وَ كَفْتَارِ لَبِيدَه

فَمَتَى يَنْقَعُ صِرَاحٌ صَادِقٌ، «۲»

يَعْنِي دَرِ شَبِيخُونِ زَدَنِ بَرِ اَنَّهُا بِه هِيْجَانِ اَمْدَه فَرِيَادَهَا زَدَنَدِ وَ جَارِ وَ جَنْجَالِ كَرْدَنَد.

ابن عباس گوید: در حجر [اسماعیل] نشسته بودیم که مردی آمد و راجع به

۱- حباحب، نام مردی بخیل بوده که از بیم وارد شدن مهمانان بر او، آتش اندکی روشن می کرده است. همان مأخذ، پانوش شماره ۳-م.

۲- شعر از لیبید بن ربیعہ است و مصراع دومش این است:

جلبوه ذات جرس و زجل

: هر گاه فریادی راست برای جنگ بلند شود لشکری که دارای جرس و زنگ است آن را همانند زمزمه زنبوران عسل فریاد می کنند. کشفاف، ج ۴، ص ۷۸۷-م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۹۱

عادیات صبحا از من سؤال کرد پس آن را به اسبان تفسیر کردم، آن گاه خدمت علی علیه السلام رفت در حالی که حضرت داخل در (آب انبار) زمزم بود، سائل از حضرت در همان مورد سؤال کرد و آنچه من گفته بودم برای او نقل کرد حضرت فرمود ابن عباس را نزد من فرا بخوان و چون خدمتش رسیدم فرمود: برای مردم به چیزی که علم نداری فتوا می دهی، به خدا که در اولین غزوه اسلام که بدر بود تنها دو اسب زیر و مقداد را داشتیم پس منظور از «وَالْعَادِيَاتِ صَبْحًا» شتر سوارانی از عرفه تا مزدلفه و از آنجا تا منی هستند. اگر این روایت صحیح باشد «صبح» استعاره از شتران است چنان که باقر استعاره از انسان و بقر استعاره از گاو نر و نظایر آن است.

بعضی گفته اند: «صبح» به معنای «ضیع» است، گویند: ضَبَّحَتِ الْإِبِلُ وَ ضَبَّعَتْ إِذَا مَدَّتْ أَضْبَاعَهَا فِي السَّيْرِ، یعنی هر گاه شتر در حال حرکت زیر بغل و وسط بازوی خود را بکشد.

فوسطن به جمعا منظور از جمع، مزدلفه است.

این سوره [به قولی] در غزوه ذات السلاسل نازل شد که پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ پس از آن چند نفر (مانند ابو بکر و عمر و ...) را به جنگ فرستاد و کاری از پیش نبرده و برگشتند، حضرت علی علیه السلام را فرستاد [وجه تسمیه این غزوه به ذات السلاسل این است که جمعی از مشرکان کشته و جمعی اسیر شده و به ریسمان کشیده شدند].

فَأَثْرُونَ بِهِ نَقْعًا «اثرن» عطف بر فعلی است که اسم فاعل بجای آن قرار داده شده است. [مغیرات که به جای اغرن آمده] و معنی این است: و اللّٰهاتى عدون فأودين فأغرن، اسبانی [شترانی] که دویدند و از برخورد سم آنها با زمین و سنگ، برق جهید و بر دشمن شیبخون زدند.

إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ کنود به معنای کفور است یعنی انسان مخصوصاً نعمت پروردگار خود را کفران می کند و سخت ناسپاس

است.

وَ إِنَّهُ عَلَىٰ ذَلِكُمْ لَشَهِيدٌ یعنی انسان در روز قیامت به ضرر خود گواهی می‌دهد که

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۹۲

نسبت به نعمتهای پروردگارش ناسپاسی و تفریط کرده است، بعضی گفته‌اند:

خداوند به عنوان تهدید فرموده که بر ناسپاسی انسان گواه است.

وَ إِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ انسان به خاطر محبتی که به مال دارد بخیل و ممسک است. خداوند فرموده است: **إِنْ تَرَكَ خَيْرًا** «اگر چیز خوبی از خود بجای گذارد.»

(بقره/ ۱۸۰). گویند فلان شدید و متشدد، یعنی بخیل است، طرفه گفته است:

أرى الموت يعتام الكرام و يصطفى عقيله مال الفاحش المتشدد «۱»

یا مقصود این است که انسان نسبت به محبت کارهای خیر گشاده رو نیست بلکه بخیل و گرفته است.

أَفَلَا يَعْلَمُ إِذَا بُعِثَ رُوحٌ إِلَى الْقُبُورِ بَعَثَ بِهَا بِرَئِيسًا مِمَّا كَانَتْ تَعْمَلُ بِهَا فِي الْحَيَاةِ بِرَئِيسًا مِمَّا كَانَتْ تَعْمَلُ بِهَا فِي الْحَيَاةِ

وَ حُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ یعنی خلاصه و مجموع آنچه در سینه‌هاست آشکار شود، و به قول بعضی خیر و شری که در سینه دارد از یکدیگر جدا شود.

إِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَّخَبِيرٌ خداوند در روز قیامت نسبت به آنها علم دارد یعنی آنها را به اندازه اعمالشان جزا می‌دهد چون پاداش اعمال نشان خبیر بودن و آگاهی خداوند از اعمال آنهاست.

۱- شعر از طرفه بن عبد است که در معلقه‌اش آمده است: می‌بینم مرگ را که گرامی‌ترین چیزها را بر گرفته و می‌گیرد و عزیزترین

مال بخیل را که سخت ممسک است بر می‌گزیند و نگاه می‌دارد [یا آن را نیز می‌گیرد]. کشاف، ج ۴، ص ۷۸۸، پانوش ۳-م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۹۳

سوره قارعه ص: ۶۹۳

اشاره

مکی است.

به اعتقاد کوفیان یازده آیه و به اعتقاد بصریان هشت آیه است، کوفیان قارعه اول، و (خفت موازین و ثقلت موازین) هر کدام را یک آیه شمرده‌اند.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۶۹۳

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس سوره قارعه را بخواند خداوند میزان عملش را در روز قیامت سنگین می‌کند «۱».

حضرت باقر علیه السلام فرمود: هر کس این سوره را بخواند خداوند او را از فتنه دجال و چرک جهنم در امان دارد «۲».

[سوره القارعة (۱۰۱): آیات ۱ تا ۱۱] ص: ۶۹۳

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 الْقَارِعَةُ (۱) مَا الْقَارِعَةُ (۲) وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْقَارِعَةُ (۳) يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ (۴)
 وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ (۵) فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ (۶) فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ (۷) وَأَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ (۸) فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ (۹)
 وَمَا أَدْرَاكَ مَا هِيَ (۱۰) نَارٌ حَامِيَةٌ (۱۱)

-۱

فی حدیث ابی، من قرأها ثقل الله ميزانه يوم القيامة.

-۲ و

عن الباقر عليه السلام: من قرأها آمنه الله من فتنة الدجال و من قیح جهنم.

[.....]

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۹۴

ترجمه: ص: ۶۹۴

به نام خداوند بخشنده مهربان.

آن حادثه کوبنده. (۱)

و چه حادثه کوبنده‌ای؟! (۲)

و تو چه می‌دانی که حادثه کوبنده چیست؟ (۳)

روزی که مردم مانند پروانه‌های پراکنده به هر سو، می‌دوند. (۴)

و کوه‌ها مانند پشم رنگین حلاجی شده می‌گردد. (۵)

(در آن روز) کسی که ترازوهای اعمالش سنگین است. (۶)

در یک زندگی خشنود خواهد بود. (۷)

و اما کسی که ترازوهایش سبک است. (۸)

پناهگاهش «هاویه» (دوزخ) است. (۹)

و تو چه می‌دانی هاویه چیست؟ (۱۰)

آتشی است سوزان. (۱۱)

تفسیر: ص: ۶۹۴

الْقَارِعَةُ مَا الْقَارِعَةُ ... يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ (یوم یکون) منصوب به فعل مقدری است که «قارعه» بر آن دلالت دارد یعنی دلها را با قارعه می‌کوبد. روزی که مردم مانند پروانه‌های پراکنده‌اند، خداوند انسانها را- در بسیاری و پراکنده شدن و ضعف و خواری و پریدن از هر سو به طرف دعوت کننده- به پروانه تشبیه کرده است و در مثل‌های عرب آمده است: اضعف من فراشة و اذل و اجهل، [فلانی] ضعیف‌تر و نادان‌تر و خوارتر از پروانه است.

وَ تَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ خداوند کوه‌ها را به پشم رنگارنگ و حلاجی شده تشبیه کرده چون کوه‌ها رنگهای مختلف دارند

و اجزای آن از هم جدا می‌شود.

فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ مَوَازِينُهُ موازین جمع موزون و منظور عملی است که در پیشگاه خدا اهمیت و ارج دارد، یا جمع میزان است و مقصود از «ثقل» برتری اعمال نیک بر بد است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۹۵

وَأَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأَمُّهُ هَاوِيَةٌ امه هاویئه، از گفته عرب: هوت امه گرفته شده هر گاه مرد به هلاکت فراخوانده شود زیرا هر گاه شخص سقوط کند و هلاک شود مادرش می‌گرید و گویی فرموده است: وَأَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَقَدْ هَلَكَ، کسی که میزان عملش سبک باشد هلاک شده است. بعضی گفته‌اند: هاوییه، یکی از نامهای دوزخ است و گویی اهل دوزخ در آتشی ژرف فرو می‌افتند، یعنی جایگاه چنین کسی دوزخ است، و به مأوی و جایگاه، از باب تشبیه (ام، مادر) می‌گویند چون مادر، مأوی و جایگاه فرزند است.

ابن صالح گوید: فرق سر او در هاوییه یعنی قعر دوزخ قرار می‌گیرد چون واژگون در دوزخ افکنده می‌شود.

وَمَا أَدْرَاكَ مَا هِيَهٗ «هیه» ضمیر (داهیه) ای است که «فأمة هاویئه» در تفسیر اول یا ضمیر «هاویئه» بر آن دلالت می‌کند و «هائه» در «هیه» برای سکت است و هر گاه قاری وصل کند «هائه» سکت را حذف می‌کند.

نارٌ حَامِيَةٌ آتشی است بسیار سوزان.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۹۶

سوره تکوین ص: ۶۹۶

اشاره

مکی است و هشت آیه دارد.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۶۹۶

هر کس این سوره را قرائت کند خداوند او را در مورد نعمتهایی که در دنیا به او داده محاسبه نکند و ثواب قرائت هزار آیه [قرآن] را به او بدهد.

حضرت صادق علیه السّلام فرمود: هر کس این سوره را در نماز واجب بخواند خداوند ثواب صد شهید به او بدهد و هر که آن را در نماز نافله بخواند خداوند ثواب پنجاه شهید به او عطا فرماید (۱).

[سوره التکوین (۱۰۲): آیات ۱ تا ۸] ص: ۶۹۶

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

أَلْهَاكُمْ التَّكَاثُرُ (۱) حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ (۲) كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ (۳) ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ (۴)

كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ (۵) لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ (۶) ثُمَّ لَتَرَوُنَّهَا عَيْنَ الْيَقِينِ (۷) ثُمَّ لَتَسْتَلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ (۸)

عن الصادق علیه السلام: من قرأها فی فریضة کتب له ثواب مائة شهید و من قرأها فی نافله کان له ثواب خمسين شهیدا.
ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۹۷

ترجمه: ص: ۶۹۷

به نام خداوند بخشنده مهربان.
تفاخر و تکاثر شما را به خود مشغول داشته (و از خدا غافل کرده) (۱)
تا آنجا که به زیارت قبرها رفتید (و قبور) مردگان خود را بر شمردید. (۲)
چنین نیست که شما خیال می کنید بزودی خواهید دانست. (۳)
باز چنان نیست که شما می پندارید بزودی خواهید دانست. (۴)
چنان نیست که شما خیال می کنید اگر شما علم یقین (به آخرت) داشتید (به سراغ این موهومات و تفاخرها نمی رفتید) (۵)
شما قطعاً جهنم را خواهید دید! (۶)
سپس (با ورود در آن) آن را به علم یقین مشاهده خواهید کرد. (۷)
سپس در آن روز همه شما از نعمتهایی که داشته‌اید سؤال خواهید شد. (۸)

تفسیر: ص: ۶۹۷

أَلْهَاكُمْ التَّكَاثُرُ مَسَابِقُهُ بِرِيسَارِي مَالٍ وَ فَخْرٍ وَ مِبَاهَاتٍ بِمَالٍ، شَمَا رَا از یاد آخرت بازداشته است.
حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ یعنی تا با همان حالت مرگ شما را دریافت و گفته‌اند: شما به زندگانتان تکاثر ورزیدید و چون همه آنها را بر
شمردید به گورها رفتید و به مردگان تکاثر کردید و به عنوان ریشخند آنها از ذکر و بر شمردن مردگان، به زیارت قبرها تعبیر کرده
است.

كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ «كَلَّا» منع و هشدار است بر این که شایسته نیست تمام همت انسان دنیا باشد تا آنجا که به امور دینی خود
اهتمام نوزد.

سَوْفَ تَعْلَمُونَ تهدیدی است تا بترسند و از [خواب] غفلت بیدار شوند.

ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ تکرار آیه، تأکیدی بر منع و ترساندن آنهاست و «ثُمَّ» دلالت دارد که ترساندن دوم بیشتر و شدیدتر از تهدید
اول است یعنی بزودی از اشتباه بودن اعتقاداتان آگاه خواهید شد هر گاه ترس مرگ و جان دادن را که در پیش دارید بینید سپس
هشدار را نیز تکرار کرده و فرموده: لَوْ تَعْلَمُونَ یعنی اگر آنچه را

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۹۸

در برابر دارید به علم یقین بدانید یعنی اگر علم شما به قیامت مانند علم به امور یقینی بود چنان برای آخرت کار می کردید که
توصیف ناپذیر بود ولی شما گمراهانی نادانید، پس جواب «لو» حذف شده است.

لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ جواب قسم محذوف است و قسم برای تأکید تهدید و شرح چیزی است که آنها را بدان ترسانده و انذار فرموده است
سپس به خاطر تشدید کردن تهدید و ترساندن، آن را تکرار کرده است.

لترون به صورت فعل مجهول نیز قرائت شده است.

ثُمَّ لَتَرَوُنَّهَا عَيْنَ الْيَقِينِ عَيْنَ الْيَقِينِ، یقین خالص است و ممکن است مقصود از رؤیت، علم و دیدن باشد.

ثُمَّ لَتَسْتَأْتُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ آن گاه در قیامت از نعمتهایی که لذت بردن از آنها شما را از کارهای دینی بازداشت، سؤال خواهید شد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۶۹۹

سوره عصر ص: ۶۹۹

اشاره

مکی است و سه آیه دارد.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۶۹۹

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس این سوره را قرائت کند خداوند سرانجام او را صبر قرار می‌دهد و در روز قیامت با اصحاب حق خواهد بود «۱».

حضرت صادق علیه السّلام فرمود: هر کس این سوره را در نمازهای مستحبی خود بخواند خدا روز قیامت او را برانگیزد در حالی که چهره‌اش درخشان و لباسش خندان و چشمانش روشن باشد تا وارد بهشت شود «۲».

[سوره العصر (۱۰۳): آیات ۱ تا ۳] ص: ۶۹۹

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَالْعَصْرِ (۱) إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ (۲) إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَّصُوا بِالحَقِّ وَتَوَّصُوا بِالصَّبْرِ (۳)

۱-

فی حدیث ابی، من قرأها ختم الله له بالصبر و كان مع اصحاب الحق يوم القيامة.

۲- و

عن الصادق عليه السلام: من قرأها في نوافله بعثه الله يوم القيامة مشرقاً وجهه ضاهكاً سنّه قريراً عينه حتى يدخل الجنة.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۰۰

ترجمه: ص: ۷۰۰

به نام خداوند بخشنده مهربان

به عصر سوگند. (۱)

که انسانها همه در زیانند. (۲)

مگر کسانی که ایمان آورده و اعمال صالح انجام داده‌اند و یکدیگر را به حق سفارش کرده و یکدیگر را به شکیبایی و استقامت

توصیه نموده‌اند. (۳)

تفسیر: ص: ۷۰۰

وَالْعَصِيرِ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ خدایوند سبحان به روزگار سوگند یاد کرده چون در آن برای صاحبان بینش عبرت است، یا به شب سوگند خورده چون دلایل قدرت [حق] در آن وجود دارد یعنی روز روی می‌گرداند و شکوه و قدرت خورشید می‌رود.
 إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ، انسان اسم جنس است، آدمی در خسران و زیان است و عمرش که سرمایه اوست هر روز کم می‌شود و هر گاه سرمایه‌اش تمام شود و طاعت و بندگی به دست نیابد سراسر روزگار در کاستی و ضرر است.
 إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جز مؤمنان درستکار زیرا آنها به وسیله دنیا آخرت را خریده‌اند و بهره برده و رستگار و خوشبخت شده‌اند.

وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ بعضی از مؤمنان بعضی دیگر را به امری ثابت که انکارش جایز نیست سفارش می‌کنند یعنی به تمام خوبیها که عبارت از یگانه دانستن خدا و پیروی پیامبران و اولیای اوست و نیز به زهد در دنیا و تمایل به آخرت و ادای واجبات و دوری از گناه و زشتیها توصیه می‌کنند.

وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ همچین یکدیگر را به شکیبایی در برابر گناهان و پایداری در عبادات و گرفتاریها سفارش می‌کنند.
 ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۰۱

سوره همزه ص: ۷۰۱

اشاره

مکی است و نه آیه دارد.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۷۰۱

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس این سوره را قرائت کند خدا به عدد هر کسی که به محمد صلی الله علیه و آله استهزا کرده، ده حسنه به وی بدهد «۱».
 حضرت صادق علیه السلام فرمود: هر کس این سوره را در نمازهای واجبش قرائت کند فقر از او برطرف شود و روزی به طرفش بیاید و بد مردن از او دفع شود «۲».

[سوره الهمزة (۱۰۴): آیات ۱ تا ۹] ص: ۷۰۱

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 وَيَلُّ لِكُلِّ هَمْزَةٍ لَمْزَةً (۱) الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ (۲) يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ (۳) كَلَّا لَيُنْبَذَنَّ فِي الْحُطَمَةِ (۴)
 وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحُطَمَةُ (۵) نَارُ اللَّهِ الْمَوْقَدَةُ (۶) الَّتِي تَطَّلِعُ عَلَى الْأَفْئِدَةِ (۷) إِنَّهَا عَلَيْهِمْ مُّوَصَّدَةٌ (۸) فِي غَمَدٍ مُّمدَّدهِ (۹)

۲- و

عن الصادق علیه السلام، من قرأها فی فرائضه نفت عنه الفقر و جلبت علیه الرزق و رفعت عنه میته السوء.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۰۲

ترجمه: ص: ۷۰۲

به نام خداوند بخشنده مهربان.

وای بر هر عیبجوی مسخره کننده‌ای! (۱)

همان کس که مال را جمع آوری و شماره کرده (بی آن که حساب مشروع و نامشروع کند). (۲)

گمان می کند که اموالش سبب جاودانگی اوست! (۳)

چنین نیست که او می پندارد، بزودی در حطمه (آتشی خرد کنند) پرتاب می شود. (۴)

و تو چه می دانی حطمه چیست؟ (۵)

آتش بر افروخته الهی است (۶)

آتشی که بر دلها غلبه می یابد (۷)

این آتش از هر سو در میانشان گرفته (۸)

شعله های کشیده و بر افراشته (۹)

تفسیر: ص: ۷۰۲

وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ (همز) به معنای شکستن است، به مردی اعرابی گفتند:

أ تهمز الفارء، آیا موش را درهم می شکنی؟ پس گفت: گربه موش را درهم می شکنند.

«لمز» طعنه زدن است بنا بر این «همزه» کسی است که آبروی مردم را با غیبت کردن از آنها و گزیدنشان، درهم می شکنند و «لمزه»

کسی است که به مردم طعنه می زند، و بنای «فعله» دلالت بر عادت دارد یعنی به آن کار معتاد شده است. زیاد اعجمی گوید:

تدلی بودی اذا لاقیتنی کذبا و ان تغیبت کنت الهامز اللّمزه «۱»

این آیه تهدیدی از خداوند برای هر غیبت کننده عیبجویی است که سخن چین است و میان دوستان جدایی می اندازد.

از حسن [بصری] نقل شده که «همزه» کسی است که در حضور شخص عیبجویی می کند و لمزه کسی است که در حال غایب بودن

شخص غیبت می کند.

۱- هر گاه مرا می بینی به دروغ نسبت به من اظهار دوستی می کنی و اگر غایب شوم پشت سر من به بدگویی و غیبت می پردازی.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۰۳

الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ «الَّذِي» بدل از کلّ است، یا منصوب به ذمّ است «جمع» با تشدید و بدون تشدید قرائت شده و مشدّد با

«عَدَّه» سازگارتر است.

بعضی گفته اند: عَدَّه یعنی مال را برای رویدادهای روزگار وسیله و ابزاری قرار داده است.

يَحْيِيْبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ اخلده و خلّده یعنی آرزوهای دور و درازش به اندازه ای است که می پندارد مال، او را در دنیا جاودانه

می‌سازد و نمی‌میرد. یا معنی این است که او ساختمان را با آجر و سنگ محکم می‌سازد و عملش مانند کسی است که می‌پندارد ثروتش او را زنده باقی می‌دارد یا کنایه از این است که عمل صالح صاحب خود را در نعمتها جاودان می‌سازد نه ثروت و مال. كَلَّا لَيُنْبَذَنَّ فِي الْحُطَمَةِ كَلَّا، منع او از گمانی است که دارد.

لینبذَنَّ ... یعنی خودش و مالش در حطمه افکنده می‌شود، و حطمه یکی از اسمهای جهنم است. از مقاتل نقل است که [حطمه] استخوانها را می‌شکند و گوشتها را می‌خورد تا جایی که به قلبها هجوم می‌آورد به مرد شکمبار، حطمه گویند. وَ مَا أَدْرَاكَ مَا الْحُطَمَةُ سِيسَ بِذِكْرِ آيَةِ حُطْمِهِ رَا مَهْمُ جَلْوَهُ دَادَهُ وَ فَرْمُودَهُ اسْتِ: تو چه می‌دانی حطمه چیست؟ آن گاه آن را تفسیر کرده و به خویشتن نسبت داده و فرموده است: [حطمه]، آتشی است ...

نَارُ اللَّهِ الْمُوقَدَةُ آتشی است شعله‌ور که بر دلها مسلط است و منظور از افنده میانه دلهاست و هیچ جای بدن انسان لطیف‌تر از دل نیست و هیچ عضوی مانند آن به اندک اذیتی آزرده نمی‌شود پس چگونه خواهد بود هر گاه آتش جهنم بر آن غلبه یابد و مسلط شود.

إِنَّهَا عَلَيْهِمْ مُّوَصَّدَةٌ در این آیه علت تسلط آتش را بر دوزخیان بیان کرده که درهای جهنم بر آنها بسته می‌شود.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۰۴

فِي عَمِيدٍ مُّمِدَّدَةٍ «عمد» به ضَمِّ (عین و میم) و فتح آن قرائت شده و این تأکیدی بر نومی‌د دوزخیان از خارج شدن و اعلام به این است که حبس ابد هستند یعنی درهای جهنم بر روی آنها بسته شده و برای اطمینان بیشتر از باز نشدنشان، ستونهایی بر آنها کشیده می‌شود. از غضب و عذاب دردناک خداوند به او پناه می‌بریم.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۰۵

سوره فیل ص: ۷۰۵

اشاره

مکی است و پنج آیه دارد.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۷۰۵

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس این سوره را قرائت کند خدا او را در دوران زندگی‌اش از افترا و تهمت و مسخ شدن سالم بدارد «۱».

حضرت صادق علیه السلام فرمود: هر کس سوره فیل را در نمازهای واجبش قرائت کند هر زمین هموار و هر کوهی در روز قیامت گواهی دهد که او از نماز گزاران است و در زمره آمین خواهد بود «۲».

[سوره الفیل (۱۰۵): آیات ۱ تا ۵] ص: ۷۰۵

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَل رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ (۱) أَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِي تَضَلِيلٍ (۲) وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ (۳) تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ (۴)

فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَّا كُولٍ (۵)

-۱

فی حدیث ابی، من قرأها عافاه الله أيام حياته من القذف و المسخ.

-۲ و

عن الصادق عليه السلام من قرأها في فرائضه شهد له كل سهل و جبل يوم القيامة أنه كان من المصلين و كان من الأمنين.
ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۰۶

ترجمه: ص: ۷۰۶

به نام خداوند بخشنده مهربان.

- آیا ندیدید پروردگارت با اصحاب فیل (لشکر ابرهه که به قصد نابودی کعبه آمده بودند) چه کرد؟ (۱)
آیا نقشه آنها را در ضلالت و تباهی قرار نداد؟ (۲)
و بر سر آنها پرندگان را گروه گروه فرستاد. (۳)
که با سنگهای کوچکی آنها را هدف قرار دادند. (۴)
در نتیجه آنها را همچون کاه خورد شده قرار داد. (۵)

تفسیر: ص: ۷۰۶

[شأن نزول] ص: ۷۰۶

ابرهه بن صباح اشرم پادشاه یمن [که یهودی بود] معبدی در صنعا یمن ساخت به این قصد که حاجیان را [بجای زیارت کعبه] به آن جا متوجه سازد پس مردی از بنی کنانه از مکه خارج [و به یمن رفت] و شب برای قضای حاجت در معبد صنعا نشست، این کار شاه یمن را خشمگین ساخت و مصمم شد که کعبه را ویران کند پس از حبشه بیرون شد در حالی که فیلی بسیار قوی و بزرگ به نام «محمود» با او بود و گویند جز این فیل دوازده فیل دیگر همراهش بود و چون به مغمس [نه کیلومتری مکه] رسید عبدالمطلب که دویست شتر او را [لشکریان شاه یمن] برده بودند وارد بر شاه شد، عبدالمطلب مردی تنومند و خوش سیما بود پس به شاه گفتند: این سرور قریش است، شاه او را تعظیم کرد. و از تخت خود فرود آمد و بر زمین نشست و او را کنار خود نشانند آن گاه گفت: حاجت چیست؟ گفت:

حاجتم دویست شتری است که پیش آهنگان لشکرت آنها را گرفته‌اند. شاه به او گفت: از چشم افتادی، [در نظرم کوچک شدی] من برای ویران کردن کعبه آمدم که موجب عزت و شرف شماست و به آن ایمان و اعتقاد دارید پس دفاع از چیزی که از تو گرفته شده تو را از کعبه بازداشت؟ عبدالمطلب گفت: من خداوند شترم و خانه را نیز خداوندی است که دشمن را از آن منع خواهد کرد پس از این سخن ابرهه را خوش آمد و دستور داد شترانش را به او بازگردانند پس عبدالمطلب

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۰۷

برگشت و کنار در کعبه آمد و حلقه در را گرفته و می گفت:

لا همَّ إنَّ المرءَ یمنعُ اهلَهُ فامنعُ حلالکَ لا یغلبنَّ صلیبهم

و محالهم عدوا محالک ان كنت تارکهم و کعبتنا فأمر ما بدا لک «۱» یا رب لا أرجو لهم سواک
یا رب فأمنع منهم حماک «۲»

پس در حال دعا توجّهی کرد ناگاه پرنده‌ای [دید] که از سوی یمن می‌آید و گفت: به خدا این پرنده شگفت‌آور است و پرنده دریایی نیست [از منطقه نجد نیست] و از تهامه و مکه هم نیست.

أَلَمْ تَرَ کَیْفَ فَعَلَ رَبُّکَ بِأَصْحَابِ الْفِیْلِ یعنی تو آثار کار خدا را نسبت به شاه حبشه که قصد تخریب کعبه را کرد دیدی و آن سالی بود که رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَیْهِ وَآلِهِ وَصَلَّمَ در آن متولد شد.

کَیْفَ محلاً منصوب به «فعل ربک» است نه به «ألم تر» چون در «کیف» معنای استفهام هست.

أَلَمْ یَجْعَلْ کَیْدَهُمْ فِی تَضْلِیلٍ آیا قصد سوء آنان در تخریب خانه خدا و کشتن اهالی آن و مباح ساختن اموالشان را باطل نکرد گفته می‌شود: ضلّل کیده، هر گاه

۱- این اشعار را عبد المطلب سرود آن گاه که ابرهه آهنگ ویران ساختن کعبه کرد و دوستان شتر او را به یغما برد. خداوند آدمی خاندان خود را حفظ می‌کند و تو خدایی پس ساکنان حرمت را که در آن قرار دارند حفظ فرما و امروز خاندانت (ساکنان حرم) را در برابر خاندان صلیب (مسیحیان) و پرستندگان صلیب نصرت فرما تا صلیب آنها و حیل‌هایشان ظالمانه بر اهل حرم غالب نشوند، آنها که تمام نیروها و پیل‌هایشان را آورده تا عائل‌ات (مردم مکه) را اسیر کنند. گروهی نادان با مکر و فریب خود آهنگ حرم تو را کرده و از عظمت نترسیدند. اگر آنان را در برابر کعبه ما که قصد ویرانی آن را دارند به حال خود واگذاری که هر کار بخواهند انجام دهند حکمت و مصلحتی در آن است که تو می‌دانی و ما بی‌خبریم.

۲- این شعر نیز از عبد المطلب است: برای دفع آنان (ابرهه و لشکریانش) به کسی جز تو امید ندارم پروردگارا حمایت خود را از آنان بازدار.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۰۸

مکر او را ضایع و تباه سازد.

وَأَرْسَلَ عَلَیْهِمْ طَیْرًا أَبَابِیلَ خداوند گروهی پرنده به نام ابابیل بر آنها فرستاد. مفرد «ابابیل» «اباله» و در مثل گویند: ضغث علی ابالة «۱».

دسته‌ای از پرندگان در گرد آمدنشان به «اباله» تشبیه شده‌اند، بعضی گفته‌اند: ابابیل مانند عبادید و شماطیط است و مفرد ندارد. تَزْمِیْهِمْ بِحِجَارَةٍ مِنْ سِجِّیلٍ یعنی آن پرندگان بر آنان (ابرهه و یاران‌ش) سنگهایی از سجیل بیفکنند.

در معنای سجیل چند قول است:

۱- مشتق از اسجال به معنای ارسال و فرستادن است چون عذاب به فرستادن وصف شده یعنی سنگباران کردن آنها از جمله عذابهایی است که [بر آنها] نوشته شده (مقدّر گردیده) است.

۲- گلی است پخته شده مانند آجر.

۳- معرب سنگ گل است.

در کلمه «طیر» نیز دو قول است:

۱- گویند پرندگانی سفید بودند و در منقار هر پرنده‌ای یک سنگ و در پاهایش دو سنگ بزرگتر از عدس و کوچکتر از نخود بود.

۲- پرندگانی سبز بودند که منقارهای زرد داشتند.

ابن عباس گوید: از جنس آن سنگها در نزد امّ هانی دیدم و نظیر پیمانهای بود که خطهای قرمز داشت مانند مهره یمانی که از معدن عقیق بیرون می‌آید، پس سنگ بر سر هر مردی [از لشکریان ابرهه] که قرار می‌گرفت از طرف دیگر او (مقعدش)

۱- ضرب المثل، در جایی به کار می‌رود که شخصی گرفتار مصیبت و بلایی شده، مجدداً به بلای دیگری گرفتار می‌شود. م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۰۹

بیرون می‌آمد.

فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ خدایوند آنها (ابرهه و لشکریانش) را به برگ زراعت تشبیه کرده هر گاه کرمها آن را بخورند، یا به کاهی تشبیه فرموده که چهارپایان آن را بخورند و سرگین کنند.

این تشبیه از کنایه‌های لطیف قرآن است و این سوره پشت ملحدان و فلاسفه را که منکر معجزات خارق العاده‌اند می‌شکند زیرا جریان اصحاب فیل را نمی‌توان به طبیعت و جز آن نسبت داد.

چگونه ممکن است این جریان را به اسرار طبیعت نسبت داد که گروهی از پرندگان بیایند و به همراه خود سنگهایی داشته باشند آماده شده برای نابود کردن گروه‌هایی معین و سنگها را به سوی آنان بیندازند و اشخاص معینی را نابود سازند، و هیچ کس نتواند آن را منکر شود و در آن تردید کند زیرا پیامبر ما صلی الله علیه و آله این سوره را بر اهل مکه قرائت کرد و منکر آن نشدند بلکه با اصراری که بر تکذیب پیامبر صلی الله علیه و آله داشتند بدان اقرار کردند و آن را مبدأ تاریخ قرار دادند چنان که ساختن کعبه و دیگر حوادث مهم تاریخی را مبدأ تاریخ قرار داده بودند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۱۰

سوره قریش ص: ۷۱۰

اشاره

مکی است و چهار آیه دارد.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۷۱۰

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس این سوره را قرائت کند خدا به عدد کسانی که اطراف کعبه طواف کرده و در آن معتکف شده‌اند ده اجر به او بدهد «۱».

حضرت صادق علیه السلام فرمود: دو سوره را در یک رکعت نماز نمی‌توان جمع کرد مگر سوره ضحی و الم نشرح، و الم تر کیف و لایلاف قریش را «۲».

عمرو بن میمون گوید: نماز مغرب را پشت سر عمر بن خطاب خواندم پس در رکعت اول نماز، وَالتَّيْنِ وَالزَّيْتُونِ را خواند و در رکعت دوم، الم تر کیف و لایلاف قریش را قرائت کرد «۳».

عن الصادق علیه السلام لا تجمع سورتین فی رکعة الا اضحی و الم نشرح، و الم تر کیف و لایلاف قریش.
 ۳- و عن عمرو بن میمون، صلّیت المغرب خلف عمر بن خطاب فقرأ فی الاولی و الثّین و الزّیتون و فی الثّانیة الم تر کیف و لایلاف
 قریش. [.....]

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۱۱

[سوره قریش (۱۰۶): آیات ۱ تا ۴] ص: ۷۱۱

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 لِإِيلَافِ قُرَيْشٍ (۱) إِيْلَافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ (۲) فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا الْبَيْتِ (۳) الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَآمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ (۴)

ترجمه: ص: ۷۱۱

به نام خداوند بخشنده مهربان.
 (مجازات اصحاب الفیل) به خاطر این بود که قریش (به این سرزمین مقدّس) الفت گیرند (و مقدمات ظهور پیامبر صلی الله علیه و
 آله فراهم شود). (۱)

فت آنها در سفرهای زمستانی و تابستانی است. (۲)

پس (به شکرانه این نعمت بزرگ) باید پروردگار این خانه را عبادت کنند. (۳)

همان خدایی که آنها را از گرسنگی نجات داد و از ناامنی رهایی بخشید. (۴)

تفسیر: ص: ۷۱۱

لِإِيلَافِ قُرَيْشٍ «لام» در «لایلاف» متعلّق به «فلیعبدوا» است خداوند سبحان قریش را امر کرده او را بپرستند به خاطر این که مسافرت
 زمستان و تابستان موجب اقامت آنها در مکه و انس و الفتشان می شود و پرستش خداوند را شکر این نعمت و اقرار به آن قرار دهند.
 بعضی گفته اند: «لایلاف»، متعلّق به آیه سوره قبل است، یعنی خداوند آنها (ابرهه و سپاهیانش) را مانند علف خورده شده قرار داد تا
 قریش [در مکه بمانند و با مسافرت زمستانی و تابستانی] با یکدیگر الفت بگیرند. سوره لایلاف و فیل در مصحف ابی (بن کعب)
 یک سوره و به هم متصل است، یعنی خداوند مردم حبشه را که قصد جان مردم مکه را کرده بودند هلاک کرد تا مردم آن خبر را
 که بشنوند از آنها سخت بترسند و محترمشان بدارند تا کار مسافرت زمستان و تابستانشان منظم شود و هیچ کس نسبت به آنها
 گستاخ نشود، قریش دو مسافرت داشتند در زمستان

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۱۲

به یمن می رفتند و در تابستان به شام تا برای اهل و عیال خود آذوقه تهیه کنند و به تجارت پردازند و در این دو مسافرت خود در
 امان بودند چون اهل حرم خدا [مکه] بودند و هیچ کس مزاحم آنها نمی شد ولی دیگر مردم را می ربودند.

ایلاف از: أولفت المكان اولفه ایلاف، گرفته شده هر گاه به آنجا انس بگیرد و بدون همزه «لیلاف» قرائت شده است و ایلافهم،
 الالفهم، الفهم، نیز قرائت شده است، گویند: الفته الفا و الافا و شاعر آنها را در این بیت جمع کرده است:

زعمتم انّ اخوتکم قریش لهم الف و لیس لکم الاف» (۱)

قریش فرزندان نصر بن کنانه بودند، قریش جانوری بزرگ در دریاست که به هر چه می‌رسد آن را می‌خورد شاعر گوید:

و قریش هی الّتی تسکن البحر بها سمّیت قریش قریشا» (۲)

بعضی گفته‌اند: قریش از قرش به معنای کسب است زیرا آنها با تجارت خود و رفتن به شهرها مال به دست می‌آوردند.

ایلاف را ابتدا به صورت مطلق آورده سپس آن را مقيّد به دو سفر [زمستانی و تابستانی] ذکر کرده تا اهمیت ایلاف را برساند و نعمت زیادی را که در آن هست یادآور شود.

رِحْلَةُ الشَّاءِ وَالصَّيْفِ رحله مفعول به ایلافهم است و از رحله دو مسافرت زمستانی و تابستانی را قصد کرده و آن را مفرد آورده تا از اشتباه در امان باشد. چنان که گفته‌اند: کَلُوا فِي بَعْضِ بَطْنِكُمْ تَعَفَّوْا» (۳) [بطن را برای ایمنی از اشتباه مفرد آورده است.].

۱- پنداشتید که قریش برادران شما هستند، برای آنها الفت هست ولی برای شما نیست.

۲- قریش آن حیوانی است که در دریا ساکن است از این رو قریش را قریش نامیده‌اند.

۳- شکمهایتان را از غذا پر نکنید. بطن را مفرد آورده تا از اشتباه ایمن باشد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۱۳

اللَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَآمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ «جوع» و «خوف» را نکره آورده تا شدت آن دو را برساند یعنی در دو مسافرت آنها را از گرسنگی شدید که پیش از آن داشتند [رهایی بخشید] و اطعام کرد و از ترسی بزرگ که بیم از اصحاب فیل یا بیم از ربه شدن در شهرشان و در ضمن سفرشان بود، ایمن ساخت.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۱۴

سوره ماعون ص: ۷۱۴

اشاره

بعضی آن را مکی و بعضی مدنی دانسته‌اند. و هفت آیه دارد.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۷۱۴

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس آن را قرائت کند خداوند او را می‌آمرزد اگر زکات پرداخته باشد (۱).

حضرت باقر علیه السّلام فرمود: هر کس این سوره را در نمازهای واجب و مستحبّ خود بخواند خداوند نماز و روزه‌اش را قبول کند و به آنچه در دنیا از او سرزده محاسبه‌اش نکند (۲).

[سوره الماعون (۱۰۷): آیات ۱ تا ۷] ص: ۷۱۴

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِاللَّيْنِ (۱) فَذَلِكَ الَّذِي يَدْعُ الْيَتِيمَ (۲) وَلَا يَحْضُ عَلَىٰ طَعَامِ الْمِسْكِينِ (۳) فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ (۴)

الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ (۵) الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ (۶) وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ (۷)

۱- فی حدیث ابی، من قرأها غفر الله له ان كان للزكاه مؤديا.

۲- و

عن الباقر عليه السلام. من قرأها في فرائضه و نوافله قبل الله صلوته و صيامه و لم يحاسبه بما كان منه في الدنيا.
ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۱۵

ترجمه: ص: ۷۱۵

به نام خداوند بخشنده مهربان.

آیا کسی که روز جزا را پیوسته انکار می کند مشاهده کردی؟ (۱)

او همان کسی است که یتیم را با خشونت می راند. (۲)

و دیگران را به اطعام مسکین تشویق نمی کند. (۳)

پس وای بر نماز گزارانی که ... (۴)

نماز خود را به دست فراموشی می سپارند. (۵)

آنها که ریا می کنند. (۶)

و دیگران را از ضروریات زندگی منع می نمایند. (۷)

تفسیر: ص: ۷۱۵

أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالَّذِينَ يَعْنِي آيَا كَسَىٰ كَمَا يَدَّٰشُ وَ جَزَا رَا تَكْذِيبَ مِي كَنْد وَ زَنْدَه شَدْنِ دَر قِيَامَتِ رَا مَنكَرَ اسْتِ شَنَاخْتِي؟ اَگَرِ
اَوْ رَا نَشَنَاخْتِهَ اَي بَدَانِ كَه تَكْذِيبِ كَنْدَه بَه جَزَا، كَسَى اسْتِ كَه بَا دَرشْتِي يَتِيمِ رَا دُورِ مِي كَنْد وَ زَشْتِ وَ بَا خَشُونَتِ دَسْتِ رَدِّ بَه سِينِه
اَوْ مِي زَنْد.

وَ لَا يَحْضُ عَلَي طَعَامِ الْمَسْكِينِ خَانَدَانِ خُودِ رَا بَرِ نَمِي اَنگيزد كَه بَه مَسْكِينِ طَعَامِ بَبخشد پس نه خود مسكين را اطعام مي كند و نه
فرمان به اطعام مي دهد.

خداوند سبحان علم تکذیب به جزا را منع بخشش و اقدام بر آزار ضعیف قرار داده یعنی اگر آن مکذّب، به جزا ایمان و به حساب
یقین و به ثواب امید داشت و از کیفر می ترسید به منع و ردّ یتیم اقدام نمی کرد پس آن گاه که بر آن کار گستاخ شد خودش
دانست که مکذّب است پس این سخن چه سخت (کوبنده) است و چه بسیار در مقام ترساندن است و چه رسا در بر حذر داشتن از
انجام گناهان است و سزاوار است که به آن بر ضعف ایمان استدلال شود سپس آن را به آیه بعد وصل کرده و فرموده:

فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ گویی فرموده است: هر گاه کار چنان باشد پس وای بر نماز گزارانی

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۱۶

که از نماز غفلت می کنند و غفلتشان برای این است که به نماز اهمّیت نمی دهند تا نمازشان فوت شده یا وقتش می گذرد یا افعال
نماز را سبک می شمارند و آن گونه که امر شده اند نماز نمی گزارند یعنی ارکان آن را ادا نکرده و به حدود و حقوق نماز اقدام
نمی کنند و همچون کلاغ که نوک بر زمین می زند بدون خشوع نماز می گزارند و از مکروهات مانند بازی کردن با مو (ی سر و
صورت) و لباس و بسیار خمیازه کشیدن و کشیدن سینه و شانه و توجه (به این سو و آن سو) نمی پرهیزند.

نمازگزارانی که عادت کرده‌اند در اعمالشان سمعه و ریا کنند و تنها قصدشان اخلاص و نزدیکی به خدا نیست و حقوقی را که خدا در اموالشان دارد نمی‌پردازند.

اللَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ یعنی اینها که ریاکارند سزاوارترند که نسبت به نماز اهمیت ندهند نمازی که ستون دین و جداکننده میان ایمان و کفر است و آن را با ریا که شعبه‌ای از شرک است در می‌آمیزند.

وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ و زکات را که پل (ارتباطی) اسلام است نمی‌پردازند و این صفاتشان نشانه این است که آنها دین را تکذیب می‌کنند و با یقین فاصله دارند.

انس گفته است: سپاس خدای را که «فی صلواتهم» نفرموده است.

«مراءة» مفاعله از ارائه است چون ریاکار عمل خود را به مردم نشان می‌دهد و آنها ستایش و شگفتی به عملش را به او نشان می‌دهند، ولی انسان با اظهار کردن عمل صالح در صورتی که واجب باشد ریاکار نیست چون حق واجبات است که آنها را آشکار سازند و معرفی کنند به این دلیل که معصوم علیه السلام فرموده: واجبات را نباید پنهان داشت زیرا آنها شعائر دین و نشانه‌های اسلام است و فرمود علیه السلام: هر کس نمازهای پنجگانه را به جماعت بخواند هر خیری را به او گمان ببرید و آن حضرت علیه السلام به اقوامی که به جماعت حاضر نمی‌شدند فرمود: باید در مسجد حاضر شوید یا خانه‌هایتان را به آتش می‌کشیم و تارک واجبات استحقاق نکوهش دارد پس واجب است که آدمی با اظهار واجبات از خود رفع تهمت کند و اگر عمل مستحب

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۱۷

باشد بهتر است آن را پنهان انجام دهد چون در ترک آن نکوهش نمی‌شود و تهمتی در آن نیست و از ریا دورتر می‌شود. و اگر عمل مستحبی را به این قصد انجام دهد که دیگران به او تأسی جویند نیکو خواهد بود زیرا ریا این است که در اظهار عمل قصد داشته باشد مردم او را ببینند و بر درستکاری بستایند بعلاوه دوری کردن از ریا جز بر افراد مخلص کاری است بس دشوار. از این رو پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: ریا از حرکت مورچه سیاه در شب ظلمانی بر روی گلیم سیاه پنهان‌تر است. در کلمه «ماعون» چند قول است:

۱- ماعون، زکات واجب است و این قول از حضرت علی علیه السلام و گروهی نقل شده است. راعی گوید:

قوم علی الإسلام لما يمنعوا ما عونهم و يضيعوا التهليلة «۱»

۲- ابن مسعود گوید: ماعون، چیزهایی است که مردم به یکدیگر عاریه می‌دهند مانند دلو، تبر، دیگ، و آنچه از دیگران دریغ نمی‌شود مانند آب و نمک.

۳- حضرت صادق علیه السلام فرمود: منظور فرضی است که به دیگری می‌دهی و کار نیکی است که می‌کنی و کالای خانه است که عاریه می‌دهی و زکات جزء ماعون است «۲».

۱- آنان گروهی هستند که بر اسلام ثابتند از پرداخت زکات و ادای دیگر واجبات دریغ و منع نکردند و نماز را تضييع نکردند [چون نماز شامل لا اله الا الله است، در شعر آمده که تهلیل را تضييع نکردند].

کشاف، ج ۴، ص ۸۰۵- م.

۲- و

عن الصادق علیه السلام: هو القرض تقرضه و المعروف تصنعه و متاع البيت تعيره و منه الزكاة.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۱۸

اشاره

مکی و مدنی بودنش مورد اختلاف است و سه آیه دارد.

[فضیلت قرائت این سوره] ... ص: ۷۱۸

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس آن را قرائت کند خداوند او را از نه‌های بهشت سیر آب کند و به عدد هر قربانی که بندگان در روز قربانی کشته‌اند یا بکشند به وی اجر بدهد «۱».

حضرت صادق علیه السلام فرمود: هر کس سوره کوثر را در نمازهای واجب و مستحب خود بخواند خداوند در روز قیامت او را از کوثر سیر آب کند و جایگاهش در نزد محمد صلی الله علیه و آله کنار درخت طوبی خواهد بود «۲».

[سوره الکوثر (۱۰۸): آیات ۱ تا ۳] ... ص: ۷۱۸

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكُوثَرَ (۱) فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ (۲) إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ (۳)

-۱

فی حدیث ابی، من قرأها اعطی من الاجر عشر حسنات بعدد من طاف بالكعبة و اعتكف بها.

-۲ و

عن الصادق علیه السلام من قرأها فی فرائضه و نوافله سقاها الله یوم القیامة من الكوثر و كان محدثه عند محمد صلی الله علیه و آله و اصل طوبی.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۱۹

ترجمه: ... ص: ۷۱۹

به نام خداوند بخشنده مهربان.

ما به تو کوثر (خیر و برکت فراوان) عطا کردیم. (۱)

اکنون که چنین است برای پروردگارت نماز بخوان و قربانی کن. (۲)

مسلمان دشمن تو ابتر و بلا عقب است. (۳)

تفسیر: ... ص: ۷۱۹

اشاره

«کوثر» بر وزن (فوعل) و به معنای بسیار فراوان است و در تفسیر آن چند قول است:

۱- از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت است که این سوره را خواند سپس فرمود: آیا می‌دانید کوثر چیست؟ نهی است که پروردگرم به من وعده داده و در آن خیر فراوانی است و حوضی است که در کنار آن امتم در روز قیامت بر من وارد می‌شوند، ظروف آن از نقره و به عدد ستارگان آسمان است. پس گروهی از آنها مضطرب و به آتش سرنگون می‌شوند.

پس می‌گویم:

پروردگارا! اینان از امت من هستند پس گفته شود: نمی‌دانی پس از رحلت تو چه کردند؟ این حدیث را مسلم در کتاب صحیح، نقل کرده است.

[شأن نزول].... ص: ۷۱۹

۲- از ابن عباس روایت است که کوثر را به خیر فراوان تفسیر کرده است، سعید بن جبیر به ابن عباس گفت: گروهی از مردم می‌گویند کوثر نهی در بهشت است جواب داد آن هم جزء خیر فراوان است.

۳- به قولی منظور، بسیاری نسل و ذریه است و این امر در نسل پیامبر صلی الله علیه و آله از اولاد فاطمه علیها السلام ظاهر شد چون تعداد آنها قابل شمارش نیست و سپاس خدا را که شمار آنها به انتهای روزگار متصل می‌شود و این تفسیر با شأن نزول سوره مطابق است چرا که عاص بن وائل سهمی پیامبر صلی الله علیه و آله را ابتر نامید هنگامی که فرزندش

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۲۰

عبد الله وفات یافت، و قریش گفتند: محمد صلی الله علیه و آله صنوبر «۱» است، بنا بر این نزول این سوره به خاطر زدودن اندوهی بود که از گفتار قریش در روح و جان پیامبر تأثیر گذاشته بود و نیز برای نابود ساختن سخنان یاوه آنها بود.

۴- به قولی منظور از کوثر، شفاعت است و در لفظ کوثر تمام احتمالات یاد شده می‌رود برآستی خداوند سبحان به پیامبر صلی الله علیه و آله آن مقدار خیر دنیا و آخرت عطا کرده که نهایت ندارد اما آنچه جار الله زمخشری نقل کرده- که کوثر اولاد مؤمنین از امتش هستند تا روز قیامت چون آنها اولاد پیامبرند- مقبول نیست زیرا خداوند تا ضرورتی نباشد از حقیقت به مجاز عدول نمی‌کند در حالی که پیامبر به حسن و حسین علیهما السلام فرمود: این دو پسر امامند قیام کنند یا بنشینند و به حسن فرمود: این پسرم سید و سرور است و در قرآن آمده است: ما کانَ مُحَمَّدٌ اَبَا اَحَدٍ مِّنْ رِّجَالِكُمْ «محمد پدر هیچ یک از مردان شما نبود». (احزاب / ۴۰).

پس چگونه کوثر بر اولاد امت پیامبر آنهایی که خدا منع کرده که پیامبر پدری یکی از آنها باشد حمل می‌شود، و بر اولاد دو پسرش (حسن و حسین) از دخترش (فاطمه علیها السلام) که خشکی و دریا و دشت و کوهستان را بر اثر کثرتشان پر کرده‌اند، حمل نمی‌شود.

فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ در تفسیر این آیه چند وجه است:

۱- نماز فجر را به جماعت بخوان و شتران چاق را در منی نحر کن.

۲- به قولی نماز واجب را بخوان و در موقع نحر رو به قبله بایست که از قول عرب گرفته شده که گویند: منازلنا تتناحر ای تتقابل، منزلهای ما روبروی هم هستند.

۳- روایتی که از علی علیه السلام در معنای «وانحر» نقل کرده‌اند که: دست راست را بر

۱- صنوبر: به مردی ضعیف و ذلیل و تنها و بی‌یاور و بدون اهل و عقب گویند، کشاف، ج ۴، ص ۸۰۸-م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۲۱

روی دست چپ و روبروی گلو قرار بده از روایاتی است که نقلش از آن حضرت صحیح نیست چون فرزندان او خلاف آن را از حضرت روایت کرده‌اند و آن این است که ای محمد صلی الله علیه و آله در نماز هر دو دست خود را تا مقابل گلو بلند کن. **إِنَّ شَانِيكَ هُوَ الْأَبْتَرُ** کسی که از قومت تو را به خشم آورد ابتر است نه تو و ابتر به کسی گویند که بلاعقب و بی نسل باشد. پس در نظم این سوره زیبا و شگفت برانگیز و ترتیب ظریف آن با همه اختصاری که دارد، بیندیش و ببین چگونه خداوند نکته‌های تازه را در آن گنجانده که فعل «اعطی» را در اول سوره به مبتدا «نا» که اسم آن است [نسبت داده است تا اختصاص را برساند] یعنی فقط ما کوثر را به تو عطا کردیم] و ضمیر متکلم را به صورت جمع آورده (متکلم مع الغیر) تا عظمت و کبریایی ذات خود را اعلام دارد و در اول جمله حرف تأکید «ان» را آورده که به منزله قسم است و کوثر را که موصوف آن حذف شده ذکر کرده تا به طریق اتساع بر شمول و شیاع، بیشتر دلالت کند و پس از کوثر (فاء) تعقیب آورده تا اقدام به شکر فراوان نشأت گرفته از برخوردارگی از بخشش بیشتر باشد.

لِرَبِّكَ کنایه است به دین و عقیده عاص ابن وائل و نظایر او که با این گفتار رنج آور متعرض رسول خدا شدند همانهایی که عبادت و نحر کردنشان برای غیر خداست [یعنی تو بر خلاف آنها برای پروردگارت نماز بگزار و نحر کن] و با این دو عبادت به دو نوع عبادت بدنی و مالی اشاره کرده که نماز پیش از عبادت بدنی است و عبادت مالی که نحر شتر بزرگترین آن محسوب می‌شود، حذف لام دیگری به دو جهت است:

۱- لام اولی بر آن دلالت دارد.

۲- مراعات سجع که از جمله نظم بدیع قرآن است، و به روش التفات از غیبت به خطاب کاف (خطاب) آورده تا بلند بودن مقام پیامبر صلی الله علیه و آله را اظهار کند، همچنین به ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۲۲

آن وسیله اعلام دارد که عبادت واقعی آن است که شخص قصدش فقط رضای خدا باشد، سپس فرموده:

إِنَّ شَانِيكَ هُوَ الْأَبْتَرُ خداوند در این آیه بر سیل استیناف که جنس تعلیل است علت امر کردن پیامبر صلی الله علیه و آله به روی آوردن به عبادت را بیان فرموده است، و این تعلیل علاوه بر بلندی مطلع و کامل بودن مقطع و مشحون بودن به نکته‌های مهم و آکنده بودن از نیکوییهای فراوان، از نوع ناب و خالص است که دلالت می‌کند که این سخن، از پروردگار جهانیان است که سخن دیگر سخنگویان را تحت الشعاع قرار می‌دهد پس منزه است خداوندی که اگر جز همین یک سوره کوتاه و مختصر را نازل نمی‌فرمود از هر معجزه‌ای کفایت می‌کرد و اگر جنّ و انس بکوشند که نظیر آن را بیاورند پیش از این که موفق شوند زاغ سیاه سفید خواهد شد و سراب مانند آب، جاری خواهد شد [یعنی به امری محال اقدام کرده‌اند] این سوره همچنین دلالت دارد بر این که از جهت دیگر یعنی خبر دادن از غیب معجزه و دلیلی روشن است از این نظر که از آنچه بر زبان دشمنان پیامبر صلی الله علیه و آله جاری شده، خبر داده و همان طور هم شده است یعنی چیزی که از آن خبر داده با خود خبر که اعطای کوثر است مطابق می‌باشد، چون کلمه رسول خدا رفعت یافت و ذریه‌اش در عالم منتشر شد و نام و عقب بدخواه پیامبر صلی الله علیه و آله که ابتر بود، منقطع گردید چنان که بیان فرمود و توفیق از خداوند است.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۲۳

سوره کافرون ص: ۷۲۳

مکی است و برخی مدنی دانسته‌اند و شش آیه دارد.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۷۲۳

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس این سوره را قرائت کند چنان است که ربع (۱/۴) قرآن را قرائت کرده است و پیروان شیطان از او دور می‌شوند و از شرک مبرا و از وحشت بزرگ (قیامت) در عافیت خواهد بود «۱».

حضرت صادق علیه السلام فرمود: هر کس سوره کافرون و اخلاص را در نمازی از نمازهای واجبش بخواند خداوند او و پدر و مادرش و فرزندان او را بیامزد، و اگر شقی باشد اسمش از دفتر اشقیاء محو شود و در دفتر سعادت نوشته شود و خداوند او را شهید بمراند و سعید زنده نماید «۲».

۱-

فی حدیث ابی، و من قرأها فکأنما قرأ ربع القرآن و تباعدت عنه مرده الشیطان و برئ من الشّرك و تعافی من الفزع الأكبر.

۲-

عن الصادق علیه السلام: من قرأ قل یا ایها الکافرون و قل هو الله أحد فی فریضه من الفرائض غفر الله له و لوالدیه و ما ولد، و ان کان شقی محی من دیوان الأشقیاء و کتب فی دیوان السعداء و احیاه الله سعیدا و اماته شهیدا.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۲۴

[سوره الکافرون (۱۰۹): آیات ۱ تا ۶] ص: ۷۲۴

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ (۱) لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ (۲) وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ (۳) وَلَا أَنَا عَابِدٌ مَا عَبَدْتُمْ (۴)
 وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ (۵) لَكُمْ دِينُكُمْ وَ لِي دِينِ (۶)

ترجمه: ص: ۷۲۴

به نام خداوند بخشنده مهربان.

بگو ای کافران! (۱)

آنچه را شما می‌پرستید من نمی‌پرستم. (۲)

و نه شما آنچه را من پرستش می‌کنم می‌پرستید. (۳)

و نه من هرگز آنچه را شما پرستش کرده‌اید می‌پرستم. (۴)

و نه شما آنچه را من می‌پرستم عبادت می‌کنید. (۵)

(حال که چنین است) آیین شما برای خودتان و آئین من برای خودم! (۶)

تفسیر: ص: ۷۲۴

[شأن نزول] ص: ۷۲۴

قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ این سوره درباره چند نفر از قریش نازل شده که به رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ گفتند: بیا و از دین ما پیروی کن و ما نیز از دین تو پیروی می‌کنیم. یک سال تو خدایان ما را پرست و یک سال ما خدایان تو را می‌پرستیم. پس پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ فرمود: پناه بر خدا که غیر خدا را با او شریک سازم، قریش گفتند: پس یکی از خدایان ما را استلام کن [دست بزنی] تا تو را تصدیق کنیم و خدایت را بپرستیم، پس این سوره نازل شد و پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ بامدادان به مسجد الحرام رفت در حالی که بسیاری از قریش در آن جا بودند پس در برابر آنها ایستاد و سوره را قرائت کرد و آنان مأیوس شدند.

لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ در آینده آنچه را می‌پرستید نمی‌پرستم چون «لا» اگر بر فعل مضارع داخل شود فقط معنای آینده می‌دهد چنان که «ما» فقط بر مضارع به معنای

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۲۵

حال داخل می‌شود، یعنی در آینده به خواسته شما که پرستش خدایانتان می‌باشد عمل نمی‌کنم.

وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ و شما نیز به خواسته من که پرستش خدای من است عمل نمی‌کنید.

وَلَا أَنَا عَابِدٌ مَا عَبَدْتُمْ یعنی در گذشته هرگز آنچه را شما می‌پرستیدید نپرستیده‌ام و سابقه ندارد که در جاهلیت بتی را پرستیده باشم پس چگونه امید دارید که در اسلام بت پرست شوم؟

وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ یعنی در زمانی که من خدای را می‌پرستم شما خدا (ی مرا) نمی‌پرستید و به این دلیل «ما عبادت» نفرمود چنان که «ما عبادت» فرمود که قریش پیش از مبعث آن حضرت بت پرست بودند و در آن زمان به عبادت و پرستش خدا مکلف نبود. همچنین لفظ (ما) آورد نه (من) چون مقصود صفت معبود است و گویی فرموده است: لا اعبد الباطل و لا تعبدون الحق، من باطل را نمی‌پرستم و شما حق را عبادت نمی‌کنید.

بعضی گفته‌اند: «ما» در «ما عبادت» مصدریّه است، یعنی: لا اعبد عبادتکم و لا تعبدون عبادتی، من عبادت شما را انجام نمی‌دهم و شما عبادت مرا.

لَكُمْ دِينُكُمْ وَ لِي دِينِ شَرِكٍ و بت پرستی شما از آن خودتان و توحید و یکتا پرستی من از آن خودم، یعنی من به سوی شما مبعوث شدم تا شما را به حق و رهایی از شرک فرا بخوانم پس اگر نپذیرفتید و از من پیروی نکردید کمترین کاری که مرا کفایت می‌کند نجات از شماست.

بعضی گفته‌اند: معنای آیه این است پاداش دینتان از آن شما باشد و پاداش دین من از آن خودم.

حضرت صادق علیه السلام فرمود: هر گاه قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ را خواندید بگویید:

يا ايها الكافرون

و هر گاه لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ را خواندید بگویید:

اعبدوا الله وحده

و هر گاه گفتید: لَكُمْ دِينُكُمْ وَ لِي دِينِ شَرِكٍ پس بگویید:

رَبِّيَ اللهُ وَ دِينِي الْإِسْلَامَ.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۲۶

اشاره

مدنی است و سه آیه دارد.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۷۲۶

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس این سوره را قرائت کند گویی با محمد صلی الله علیه و آله در فتح مکه حضور داشته است (۱).

حضرت صادق علیه السلام فرمود: هر که این سوره را در نماز مستحب یا واجب بخواند خدا او را بر تمام دشمنانش پیروز گرداند و روز قیامت بیاید در حالی که همراه او نامه‌ای است که سخن می‌گوید و آن را از داخل قبرش بیرون آورده است و در آن نامه ایمنی از حرارت جهنم و آتش و زفیر دوزخ است که با گوشه‌هایش آن را می‌شنود پس در روز قیامت بر هر چیز بگذرد او را مژده دهد و از هر خیری او را خبر می‌دهد تا به بهشت در آید (۲).

-۱

فی حدیث ابی، و من قرأها فکانما شهد مع محمد صلی الله علیه و آله فتح مکه.

-۲ و

عن الصادق علیه السلام: من قرأ إذا جاء نصرُ الله في نافلة أو فريضة نصره الله على جميع أعدائه و جاء يوم القيامة و معه كتاب ينطق قد أخرج من جوف قبره، فيه امان من حر جهنم و من النار و من زفير جهنم يسمعه بأذنيه فلا يمر على شيء يوم القيامة الا بشره و أخبره بكل خير حتى يدخل الجنة.

[.....]

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۲۷

[سوره النصر (۱۱۰): آیات ۱ تا ۳] ص: ۷۲۷

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ (۱) وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا (۲) فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا (۳)

ترجمه: ص: ۷۲۷

به نام خداوند بخشنده مهربان.

هنگامی که یاری خدا و پیروزی فرا رسد. (۱)

و مردم را بینی گروه گروه وارد دین خدا می‌شوند. (۲)

پروردگارت را تسبیح و حمد کن، و از او آمرزش بخواه که او بسیار توبه‌پذیر است. (۳)

تفسیر: ص: ۷۲۷

إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ إِي مَحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ هُنَّكَ مَكَّةُ وَتَوْرًا بِرِيشِ كِه دَشْمَنَانَتِ هَسْتَنْدِ پِیْرُوزِ كَنْدِ.
وَ الْفَتْحُ وَ نِیْزِ زَمَانِ فَتْحِ مَكَّهِ بَرْسَدِ.

اذا، ظرف زمان برای «فَسَحِّحْ» است و این یک خبر غیبی و از معجزات است. فتح مکه در دهم رمضان سال هشتم هجری اتفاق افتاد در حالی که هزاران نفر از مهاجرین و انصار و طوایف عرب همراه پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ بودند، حضرت پانزده شب در مکه اقامت فرمود سپس به طرف هوازن که جنگ حنین است خارج شد.

هنگامی که پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وارد مکه شد بر در کعبه ایستاد سپس گفت:

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ وَحْدَهُ، أَنْجَزَ وَعَدَهُ وَنَصَرَ عَبْدَهُ وَهَزَمَ الْأَحْزَابَ وَحْدَهُ

، جز خدای یکتا خدایی نیست، یگانه است، یگانه، وعده خود را تحقق بخشید و بنده‌اش را یاری کرد و بتنهایی احزاب و گروه‌های مختلف را منهزم ساخت، بهوش باشید هر مال و هر کار بزرگ و خونی که ادعا شود زیر این دو پای من است [مسموع نیست] مگر خدمت کردن به کعبه و آب دادن حاجیان که به صاحبان خود بر می‌گردد، بدانید مکه محترم

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۲۸

است و خدا آن را محترم قرار داده برای هیچ کس پیش از من جنگ کردن حلال نبوده و برای من نیز حلال نمی‌باشد مگر یک ساعت از روز و تا روز قیامت جنگ کردن در آن حرام است، گیاه نازک حرم کننده و درخت آن بریده نشود و شکار آن را رم ندهند و زمین مانده آن حلال نیست مگر برای صاحبش و بزرگان قریش وارد کعبه شدند و گمان می‌کردند که شمشیر از آنها برداشته نخواهد شد پس حضرت خطاب به آنان فرمود: بدانید شما برای پیامبر همسایگان بدی بودید او را تکذیب کرده و آواره نمودید و به این هم راضی نشدید تا به شهرهای من (مدینه) لشکر کشیدید و با من جنگیدید.

ای اهل مکه معتقدید من با شما چه خواهم کرد؟ گفتند: گمان خیر داریم، برادری هستی بزرگوار و پسر برادری هستی بزرگوار، پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ فرمود: بروید شما آزاد شدگانید. پس پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ آنها را آزاد کرد در حالی که خداوند او را بدون خونریزی بر آنان مسلط ساخت و مکه (فیء) پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ بود، از این رو آنان را آزاد شدگان نامید آن گاه قریش بر اسلام با او بیعت کردند.

وَ رَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ وَ مَرْدَمَ رَا بِيْنِي كِه دَاخِلِ دَرِ مِلْتِ اِسْلَامِ مِي شُونَدِ.

أَفْوَاجًا گروهِهای بسیار، یک قبیله همگی داخل در دین اسلام می‌شدند پس از آن که یکی یکی و دو تا دو تا وارد می‌شدند.

از جابر بن عبد الله انصاری نقل شده که روزی می‌گریست از او راجع به گریه‌اش سؤال شد، گفت: شنیدم که رسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ می‌فرمود: مردم گروه گروه در دین خدا وارد شدند و بزودی گروه گروه از دین خارج خواهند شد، بعضی گفته‌اند: مقصود از مردم اهل یمن هستند. هنگامی که این سوره نازل شد پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ گفت: الله اکبر فتح و نصرت خدا فرا رسید و اهل یمن آمدند گروهی که دل‌هایشان نرم است، ایمان، ایمان یمانی، و فقه و فهم یمانی و حکمت یمانی است و فرمود:

نفس پروردگارتان ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۲۹

را از سوی یمن ادراک می‌کنم.

حسن [بصری] گوید: چون رسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ مکه را فتح کرد بعضی از عربها به بعضی روی آورده و گفتند: در صورتی هم که محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ بر اهل مکه پیروز شود اهل حرم مجازات نمی‌شوند، چون پیش از این خداوند آنها را از اصحاب فیل و هر که قصد سوء نسبت به آنها کرده در امان داشته است پس بدون جنگ گروه گروه وارد اسلام می‌شدند.

يَدْخُلُونَ محلاً منصوب است بنا بر این که حال از «رأيت» است هر گاه به معنای «ابصرت» یا «عرفت» باشد و اگر به معنای «علمت»

باشد محلاً منصوب و مفعول دوم «رأیت» است.

فَسَيُجِبُّكَ بِحَمْدِ رَبِّكَ پس بگو: سبحان الله در حالی که خدا را حمد و سپاس می‌گویی یعنی در مقابل این که خدای متعال کاری را که به قلب هیچ کس خطور نمی‌کرد (فتح مکه) را برایت ممکن ساخت به شگفت آید، یا این که خدا را یاد کن در حالی که تسبیح می‌گویی و حمد می‌کنی و بر عبادت و ستایش حق می‌افزایی.

وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّاباً دستور به استغفار همراه با تسبیح امر به چیزی را کامل می‌کند که کار دین بر آن استوار است و آن جمع کردن میان بندگی و حفظ خود از گناه است، تا امر آن حضرت به استغفار با توجه به معصوم بودنش لطفی نسبت به امتش باشد و استغفار از نشانه‌های تواضع در برابر خدا و شکستن نفس است و این خود عبادتی است.

از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت است که من در شبانه روز صد بار از خدا مغفرت می‌طلبم (۱).

روایت شده که چون رسول خدا صلی الله علیه و آله این سوره را بر اصحاب خود قرائت کرد آنان به یکدیگر مژده دادند ولی عباس (عموی پیامبر صلی الله علیه و آله) گریست. پیامبر فرمود: ای

۱- و

عنه صلی الله علیه و آله: انی لاستغفر الله فی الیوم و اللیلۃ مائتۃ مره.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۳۰

عمو چرا می‌گریی؟ گفت: این سوره خبر مرگ شما را داده است. حضرت فرمود:

چنان است که شما می‌گویید. پس پیامبر صلی الله علیه و آله پس از آن دو سال زنده ماند و در آن دو سال خندان و خوشحال دیده نشد.

عبد الله بن مسعود گوید: چون این سوره نازل شد پیامبر صلی الله علیه و آله بسیار می‌گفت:

سبحانک اللهم و بحمدک، اللهم اغفر لی انک انت التواب الرحیم

بار خدایا پاک و منزهی و به ستایش مشغولم، بار خدایا مرا بیامرز که تو بسیار توبه پذیر و مهربانی.

در روایت دیگری است که [می‌گفت]

استغفرک و اتوب الیک

از تو مغفرت می‌خواهم و به تو باز می‌گردم، این سوره، سوره تودیع نامیده می‌شد.

إِنَّهُ كَانَ تَوَّاباً یعنی در زمانهای گذشته هر گاه مکلفین استغفار می‌کردند بسیار توبه‌پذیر بود پس هر استغفار کننده‌ای باید از خدا چنان توقعی داشته باشد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۳۱

سوره تبت ص: ۷۳۱

اشاره

[سوره ابی لهب، و مسد نیز نامیده می‌شود].

مکی است و پنج آیه دارد.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۷۳۱

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس این سوره را قرائت کند امید دارم که خدا میان او و ابو لهب در یک خانه جمع نکند.
«۱».

حضرت صادق علیه السلام فرمود: هر گاه سوره تبت را قرائت کردید ابو لهب را نفرین کنید چه او از تکذیب کنندگان پیامبر صلی الله علیه و آله و قرآنی بود که از نزد خدا آورده بود «۲».

[سوره المسد (۱۱۱): آیات ۱ تا ۵] ص: ۷۳۱

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ (۱) مَا أَغْنَىٰ عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ (۲) سَيَصْلَىٰ نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ (۳) وَامْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ (۴)
فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِّن مَّسَدٍ (۵)

۱-

فی حدیث ابی، من قرأها رجوت ان لا یجمع الله بینہ و بین ابی لهب فی دار واحده.

۲-

عن الصادق علیه السلام: إذا قرأت تبت فادعوا علی ابی لهب فإنه کان من المکذبین بالنبی صلی الله علیه و آله و بما جاء به من عند الله.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۳۲

ترجمه: ص: ۷۳۲

به نام خداوند بخشنده مهربان.

بریده باد هر دو دست ابو لهب (و مرگ بر او باد). (۱)

هرگز مال و ثروت او و آنچه را به دست آورده به حالش سودی نبخشید. (۲)

و بزودی وارد آتشی می‌شود که دارای شعله فروزان است. (۳)

و همچنین همسرش در حالی که هیزم به دوش می‌کشد (۴)

و در گردنش طنابی از لیف خرماس است! (۵)

تفسیر: ص: ۷۳۲

تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ تباب، خسران و زیانی است که به هلاکت منجر می‌شود یعنی دستان ابو لهب نابود شد و مقصود نابودی و زیانکاری خود اوست مانند آیه:

ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْت يَدَاكَ.

(و تَبَّ) به معنای حصول هلاکت است مانند گفته شاعر:

جزانی جزاه الله شرّ جزائه الكلاب العاویات و قد فعل «۱»

أبی لهب به سکون «هاء» نیز قرائت شده است و این نوعی تغییر در اسمهای علم است چنان که گویند شمس بن مالک، به ضمّ «شین» و به این دلیل خداوند در این سوره تعبیر به کنیه (ابی لهب) کرده که اسم او مشهور نبوده و شهرتش به همان کنیه بوده است. پس چون خداوند سبحان اراده کرد که او را به بدنامی بیشتر مشهور کند و نشانی برای او بماند از اسم و کنیه همان را که مشهورتر بوده نامبرده زیرا اسم

۱- در مقابل نیکی من پاداش بد به من داد خداوند بدترین پاداش را به او بدهد که پاداش سکانی است که آنها را سنگ می‌زنند و خداوند این پاداش بد را به او داده است.

بعضی از شارحان (شواهد جامی) نقل کرده‌اند که عدی بن حاتم طایی مردی رومی بود و در خارج کوفه قصری برای نعمان بن امرؤ القیس ساخت که موجب شگفتی او شد و از عدی پرسید آیا نظیر آن را ساخته‌ای؟ گفت: نه. من این قصر را بر روی سنگی ساخته‌ام که اگر بلغزد و سقوط کند تمام قصر واژگون می‌شود پس او را از پشت بام قصر به زیر افکند و جان بداد، این حکایت نادرست است چون عدی در اصل عرب است و در حقیقت این حکایت برای «سنمار» اتفاق افتاده است. برای اطلاع بیشتر به کشف، ج ۴، پانوش ص ۸۱۳-۸۱۴ رجوع کنید- م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۳۳

ابی لهب، عبد العزی بوده، از این رو به کنیه‌اش عدول کرده است.

ما أَعْنَى عَنَّهُ مَالُهُ «ما» استفهام انکاری و محلاً منصوب است، یا «ما» نافیه است.

و ما كَسَبَ مَرْفُوعٌ است و «ما» موصول یا مصدریّه و به معنای مکسوبه یا و کسبه است یعنی مال ابو لهب و آنچه را با مالش کسب کرده یعنی سرمایه و بهره‌هایش یا مالی را که از پدرش به ارث برده و خود به دست آورده به حال او نفعی ندارد. ابن عباس گفته است: ما کسب ولده آنچه فرزندش به دست آورده است.

ضِحَّاكٌ گفته است: مال و ثروت ابو لهب و کار پلید او که همان حيله و مکر در دشمنی با رسول خداست به حال او سودمند نیست.

سَيِّئِي نَاراً ذَاتَ لَهَبٍ سیصلی، به فتح «یاء» و ضمّ آن قرائت شده و «سین» برای تهدید است یعنی وارد شدن ابو لهب در آتش قطعی است اگر چه از نظر زمان مهلت دارد.

و امْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ امّ جمیل دختر «حرب» و خواهر ابو سفیان هیزم کش است، این زن پشته‌ای از خار و خاشاک و بوته‌های تیغ‌دار را حمل می‌کرد و شبانه در سر راه پیامبر صلی الله علیه و آله پراکنده می‌کرد، بعضی گفته‌اند: آن زن سخن چینی می‌کرد. عرب می‌گوید: فلان یحطب علی فلان، فلانی بر ضرر فلانی هیزم می‌کشد هر گاه از او بدگویی کند. شاعر گفته است:

من البيض لم تصطد علی ظهر لأمه و لم تمش بین الحیّ بالحطب الرطب «۱»

۱- شعر از یعقوب است، لأمه، از لوم و عامل آن است، شاعر به کنایه، لؤم را به مرکب سواری تشبیه کرده که معمولاً صاحبش بر او سوار می‌شود و به طریق استعاره تخیلیّه برای (لؤم) اثبات ظهر و پشت کرده است.

از انگیزه‌های نکوهش بر پشت مرکب ملامت چیزی نیافت و در میان قبیله فتنه‌انگیزی و سخن چینی نکرد تعبیر از ملامت و نکوهش به «حطب رطب، هیزم‌تر» برای این است که هر گاه با هیزم‌تر آتش افروزند دود فراوانی خواهد داشت. کشف ج ۴، ص ۸۱۵- م.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۳۴

حطب و هیزم را متصف به (رطب) قرار داده تا بر دود بسیار دلالت کند چون دود هیزم تر از هیزم خشک بیشتر است و زیادی شرّ و بدی را می‌رساند.

وَ امْرَأَتُهُ را مرفوع آورده تا عطف بر ضمیر در «سیصلی» باشد یعنی بزودی ابو لهب و زنش به آتش در آیند.

در اعراب «فی جیدها» دو قول است:

۱- حال و محلاً منصوب باشد.

۲- و امرأته مبتدا و «فی جیدها» خبر آن باشد.

در اعراب «حَمَّالَةَ الْخَطْبِ» نیز دو قول است:

۱- صفت و مرفوع باشد.

۲- منصوب، بنا بر این که مفعول «اشتم» محذوف باشد.

مِنْ مَسَدٍ «مسد» ریسمانی است که محکم بافته شده باشد.

و مرد «ممسود الخلق» به کسی گویند که اعضای بدن او محکم باشد. یعنی در گردن امّ جمیل ریسمانی است که از دیگر ریسمانها محکمتر است، او (امّ جمیل) آن خارها را حمل می‌کند و به گردنش می‌بندد چنان که هیزم کشان پشته‌های هیزم را با ریسمان به گردن می‌آویزند، این تعبیر برای تحقیر وی و مجسم ساختن او به صورت بعضی از کنیزان هیزم کش است تا او و شوهرش (ابو لهب) خشمگین شوند و آن دو در خانواده‌ای ثروتمند و بزرگ زندگی می‌کردند.

ممکن است چنین معنی شود که: حال امّ جمیل در آتش دوزخ به همان صورتی خواهد بود که در دنیا پشته خار حمل می‌کرد، پس همواره بر پشت او در دوزخ پشته‌ای از هیزم دوزخ که ضریع و زقوم است خواهد بود و در گردنش ریسمانی بافته از زنجیرهای آتش است چنان که هر بزهدکاری متناسب با حال خود در گناه خویش کیفر می‌شود.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۳۵

سوره اخلاص ص: ۷۳۵

اشاره

مکی و به قولی مدنی است و چهار آیه دارد.

آن را سوره توحید و نسمة الزب نیز نامیده‌اند.

[فضیلت قرائت این سوره] ص: ۷۳۵

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس این سوره را بخواند گویی ثلث (۱/۳) قرآن را قرائت کرده است و به عدد کسانی که به خدا و فرشتگان و کتب و پیامبران او و روز قیامت ایمان آورده‌اند ده حسنه به وی عطا می‌شود «۱».

حضرت صادق علیه السلام فرمود: هر کس پنج نماز [یومیه] را بخواند و در آن قل هو الله احد، را نخواند به او گفته شود: ای بنده خدا تو از نماز گزاران نیستی «۲».

در حدیث آمده است که به دو سوره: قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ و قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ مقشَقستان، یعنی تبرئه کنندگان از شرک و نفاق می‌گفته‌اند «۳».

-۱

فی حدیث ابی، من قرأها فکانما قرأ ثلث القرآن و اعطی من الأجر عشر حسنات بعدد من آمن بالله و ملائکته و کتبه و رسله و الیوم الآخر.

-۲ و

عن الصادق علیه السلام من صلّى خمس صلوات و لم یقرأ فیها بقل هو الله احد قیل له یا عبد الله لست من المصلّین.

-۳ و

فی الحدیث انه كان یقال لسورتی قُلْ یا ائیها الکافرُونَ و قُلْ هُوَ اللهُ أَحَدٌ المقشقشتان ای المبرثتان من الشرك و النفاق. ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۳۶

[سوره الإخلاص (۱۱۲): آیات ۱ تا ۴] ص: ۷۳۶

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ (۱) اللَّهُ الصَّمَدُ (۲) لَمْ يَلِدْ و لَمْ يُولَدْ (۳) و لَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ (۴)

ترجمه: ص: ۷۳۶

به نام خداوند بخشنده مهربان.

بگو خداوند یکتا و یگانه است. (۱)

خداوندی است که همه نیازمندان قصد او می کنند. (۲)

زاده و زاده نشده. (۳)

و برای او هرگز شبیه و مانندی نبوده است. (۴)

تفسیر: ص: ۷۳۶

قُلْ هُوَ اللهُ أَحَدٌ «هو» ضمیر شأن و «الله احد» همان شأن است مانند گفته‌ات: هو زید منطلق، گویی خدا فرموده است: شأن این است که خدای متعال یگانه است.

بعضی گفته‌اند هو کنایه از الله و الله بدل از «هو» است و «احد» خبر مبتدا یا الله خبر مبتدا و احد خبر دوم است یا احد خبر برای (هو) محذوف باشد و در اصل هو احد، بوده است.

ابن عباسی گوید: قریش گفتند: ای محمّد پروردگار خود را که ما را به او دعوت می کنی توصیف کن پس این سوره نازل شد، معنا این است خدایی که توصیف آن را از من خواستید او خدایی است یکتا. احد، در اصل وحد، بوده، و احد الله بدون تنوین نیز قرائت شده و حذف تنوین برای برخورد آن با لام تعریف است و نظیر آن است، لا ذاکر الله، الا قليلا، و بهتر این است که با تنوین و کسر آن به جهت التقاء ساکنین [در صورت وصل] قرائت شود.

الله الصّمَدُ «صمد» فعل، به معنای مفعول، و از صمد الیه فی الحوائج است، در نیازها آهنگ او کرد، یعنی او خداوندی است که او

را می‌شناسید و اقرار دارید که او آفریننده آسمانها و زمین و خالق شماست و او یکتا و در خدا بودن متّصف به

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۳۷

یگانگی است و دیگری در خدا بودن با او شریک نیست و او کسی است که در نیازها به سوی او می‌روند و هیچ یک از آفریدگان از او بی‌نیاز نیست و او از تمام آفریدگان بی‌نیاز است.

لَمْ يَلِدْ نَزَاهَةٌ است چون همجنسی ندارد تا از جنس خود همسری داشته باشد که فرزندی بزاید و بر این معنی آیه زیر دلالت دارد: **أَنْتَ يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَ لَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةً** «چگونه ممکن است فرزندی داشته باشد و حال آن که همسری نداشته است». (انعام/ ۱۰۱).
وَلَمْ يُولَدْ زاده نشده چون هر مولودی نوپدید و جسم است در حالی که خدا قدیم است و وجود او آغازی ندارد و جسم نیست.
وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ یعنی هیچ کس مثل و مانند او نیست.

ممکن است «کفوا» از کفأه و همتا در ازدواج باشد تا از او نفی همسر کند. کفّار از پیامبر سؤال کردند که پروردگارش را برای آنان توصیف کند پس این سوره که شامل صفات پروردگار است نازل شد. زیرا قُلْ هُوَ اللَّهُ، آنها را به خدایی دلالت می‌کند که آفریننده و منشأ اشیاست و در ضمن آن خدا را به قادر و عالم بودن توصیف می‌کند چون ایجاد و آفریدن جز از شخص عالم و قادر درست نیست زیرا آفرینش در کمال استحکام و نظم و ترتیب است و نیز توصیف به زنده و موجود بودن و شنوا و بینا بودن خداوند است، واحد، توصیف حق به یگانگی و نفی هر شریکی از اوست، و صمد توصیف خداوند به این است که همه محتاج اویند و هر گاه چنین باشد غنی و بی‌نیاز است، و در غنی بودن همراه با عالم بودن دلیلی است بر عدل او که کار زشت انجام نمی‌دهد چون از زشتی کار زشت آگاه است و می‌داند که از انجام کار زشت بی‌نیاز است. و، لم یلد، تشبیه و همجنس داشتن را از خدا نفی می‌کند، لم یولد، خداوند را به قدیم و بی‌آغاز بودن وصف می‌کند، و لَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ نفی تشبیه را تثبیت کرده و آن را قطعی می‌سازد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۳۸

خداوند «له» را که ظرف غیر مستقر است [متعلق آن مذکور است] بدین سبب مقدم داشته که سیاق این سخن برای نفی همتا و مانند از ذات پروردگار است و مرکز این معنی همین ظرف است و ذکر آن از همه چیز مهمتر بوده و برای مقدم شدن شایسته‌ترین و سزاوارترین کلمه است.

كُفُوًا به ضَمِّ «کاف» و «فاء» و به ضَمِّ «کاف» و سکون «فاء» و با همزه و سکون «فاء» قرائت شده است.

عظمت جایگاه این سوره و معادل بودن قرائت آن با ثلث (۱/۳) قرآن با همه اختصارش و نزدیک بودن اول و آخرش بروشنی دلالت بر این دارد که علم توحید اهمیتی در نزد خدا دارد و جای هیچ شگفتی نیست زیرا علم تابع معلوم است و شرافت آن به شرافت معلوم (خدا) است و هر گاه معلوم این علم (توحید) خدای جلیل و صفات او باشد و نیز آنچه بر خدا رواست و روا نیست پس به شرافت مقام و بلندی شأن و بزرگی درجه آن چه گمان می‌بری؟

حضرت باقر علیه السلام فرمود: هر گاه از قرائت قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ، فارغ شدی سه بار بگو:

كذالك الله ربّي،

پروردگارم چنین است، و روایت شده که پیامبر صلی الله علیه و آله در آخر هر آیه‌ای از این سوره وقف می‌کرد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۳۹

سوره فلق ص: ۷۳۹

مکی و مدنی بودنش مورد اختلاف است و پنج آیه دارد.

[فضیلت قرائت این سوره] ص : ۷۳۹

در حدیث ابی (بن کعب) است که هر کس معوذتین را بخواند گویی تمام کتابهایی را که خدا بر پیامبران نازل فرموده، قرائت کرده است «۱».

عقبه بن عامر از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت کرده که حضرت فرمود: بر من آیاتی نازل شده که نظیر آنها نازل نشده است و آن معوذتین است «۲».

حضرت باقر علیه السلام فرمود: هر کس معوذتین و سوره توحید را در نماز «وتر» بخواند به او بگویند ای بنده خدا بر تو مژده باد که براستی خدا «نماز وتر» تو را قبول فرمود «۳».

۱- و

فی حدیث ابی، من قرأ قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ و قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ فكَانَ مَا قَرَأَ جَمِيعَ الْكُتُبِ الَّتِي أَنْزَلَهَا اللَّهُ عَلَى الْأَنْبِيَاءِ.

۲-

عن عقبه بن عامر عنه صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آله قَالَ نَزَلَتْ عَلَى آيَاتٍ لَمْ يَنْزَلْ مِثْلَهُنَّ، الْمَعُودَتَانِ.

۳-

عن الباقر عليه السلام من اوتر بالمعوذتين و قل هو الله احد قيل له ابشر يا عبد الله فقد قبل الله و ترك.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۴۰

[سوره الفلق (۱۱۳): آیات ۱ تا ۵] ص : ۷۴۰

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ (۱) مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ (۲) وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ (۳) وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ (۴)
 وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ (۵)

ترجمه: ص : ۷۴۰

به نام خداوند بخشنده مهربان.

بگو پناه می‌برم به پروردگار سپیده صبح. (۱)

از شرّ تمام آنچه آفریده است. (۲)

و از شرّ هر موجود مزاحمی هنگامی که وارد می‌شود. (۳)

و از شرّ آنها که در گرهها می‌دمند (و هر تصمیمی را سست می‌کنند). (۴)

و از شرّ هر حسودی هنگامی که حسد ورزد. (۵)

تفسیر: ... ص: ۷۴۰

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ در مثل می‌گویند: آیین من فلق الصّبح و من فرق الصّبح آشکارتر از سپیده صبح است، فلق، وزن «فعل» به معنای مفعول است و در معنایش سه وجه است:

۱- [ای محمّد] بگو به پروردگار و مدبّر بر آورنده صبح تمسک می‌کنم.

۲- به قولی: فلق، هر چیزی است که خداوند آن را می‌شکافد مانند گیاه که با شکافته شدن زمین می‌روید و چشمه‌ها که با شکافته شدن کوه‌ها می‌جوشند و باران که از ابرها می‌ریزند و موالید که از رحمها خارج می‌شوند.

۳- به قولی فلق چاهی در دوزخ است یعنی همانند درّه و شکافی در آن قرار دارد چنان که به زمین هموار واقع در میان دو بلندی «فلق» می‌گویند.

مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ یعنی از شرّ چیزهایی که خدا آنها را آفریده که عبارت از مکلفان و گناهان و ضررها و ستم و تجاوز و جز آنهاست و نیز غیر مکلفان و کارهایشان از خوردن و نیش زدن و گاز گرفتن و انواع ضررهایی که خدا در غیر موجودات زنده

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۴۱

قرار داده مانند سوزاندن به آتش و کشتن با زهر.

وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ غَاسِقٍ غَاسِقٍ، شب است هر گاه بسیار تاریک شود از قول خداوند الی غسق اللیل، تا تاریکی شب و منظور از «وقوب» وارد شدن تاریکی شب در هر چیزی است گویند وقت الشّمس هر گاه خورشید پنهان شود.

در حدیث است که چون [پیامبر صلی الله علیه و آله] غروب خورشید را مشاهده می‌کرد، می‌فرمود: اکنون وقت نماز مغرب است، خداوند شب را به شرّ اختصاص داد برای این که پراکنده شدن شرّ در آن بیشتر و پرهیز از شرّ در شب دشوارتر است و گفته‌اند: شب، شرّ را بیشتر می‌پوشاند.

وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ نَفَّاثَاتِ زَنَانٍ، یا نفوس، یا گروه‌هایی از زنان جادوگرند که در نخهایی گره می‌زنند و در آنها می‌دمند و به منظور ضرر رساندن به کسی (رقیه) «۱» به کار می‌برند.

وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ از شرّ حسود هر گاه حسد خود را آشکار سازد و به مقتضای حسد خویش عمل کند و برای شخص مورد حسد گرفتاری ایجاد کند زیرا حسود هر گاه اثر حسد پنهان خود را آشکار نسازد از او به شخص مورد حسد ضرر و شری نمی‌رسد بلکه به خود ضرر می‌رساند چون از شادمانی دیگری غمگین می‌شود.

از عمر بن عبد العزیز نقل شده: هیچ ستمگری را ندیده‌ام که از حسود به مظلوم شبیه‌تر باشد.

بعضی گفته‌اند: معنای آیه از شرّ نفس شخص حسود و چشمان اوست چون بسا می‌شود که چشم می‌زند و عیب می‌گیرد و ضرر می‌زند.

۱- رقیه، جمع: رقی، رقیات، رقیات (بترتیب به تشدید (قاف) و سکون و فتح آن) آن است که برای رسیدن به کاری، به اعتقاد خود جادوگران، از نیروهای فوق طبیعت کمک بگیرند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۴۲

از انس روایت شده که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: هر کس چیزی را ببیند که موجب شگفتی او شود پس بگوید:

اللّٰهُ اللّٰهُ مَا شَاءَ اللّٰهُ لَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِ،

هیچ چیز به او زیان نرساند.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۴۳

سوره ناس ... ص: ۷۴۳

اشاره

مکی و مدنی بودنش اختلافی است و شش آیه دارد.

[فضیلت قرائت این سوره] ... ص: ۷۴۳

حضرت باقر علیه السّلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله شکوه کرد پس جبرئیل و میکائیل خدمت او آمدند. جبرئیل بالای سر پیامبر و میکائیل پایین پای آن حضرت نشست پس جبرئیل آن حضرت را به قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ و میکائیل به قل اعوذ بربّ النَّاسِ تعویذ کرد «۱».

روایت شده که پیامبر صلی الله علیه و آله بسیاری از اوقات حسن و حسین علیهما السّلام را به این دو سوره تعویذ می کرد «۲».

[سوره الناس (۱۱۴): آیات ۱ تا ۶] ... ص: ۷۴۳

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ (۱) مَلِكِ النَّاسِ (۲) إِلَهِ النَّاسِ (۳) مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ (۴)
 الَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ (۵) مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ (۶)

-۱

عن الباقر علیه السّلام ان رسول الله صلی الله علیه و آله اشکی فاتاه جبرئیل و میکائیل ففعد جبرئیل علیه السّلام عند رأسه و میکائیل عند رجله فعوّذه جبرئیل بقل اعوذ بربّ الفلق و میکائیل بقل اعوذ بربّ الناس.

-۲ و

روی ان النبی صلی الله علیه و آله کان كثيرا ما یعوذ الحسن و الحسين علیهما السّلام بهاتین السورتین.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۴۴

ترجمه: ... ص: ۷۴۴

به نام خداوند بخشنده مهربان.

بگو پناه می برم به پروردگار مردم. (۱)

به مالک و حاکم مردم. (۲)

به خدا و معبود مردم. (۳)

از شرّ وسواس خناس. (۴)

که در سینه‌های انسانها وسوسه می‌کند. (۵)

خواه از جنّ باشد یا از انسان! (۶)

تفسیر: ... ص: ۷۴۴

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ بِرَبِّ النَّاسِ به آفریننده و ایجاد کننده مردم و تدبیر کننده آنها.

مَلِكِ النَّاسِ سرور مردم و کسی که بر انسانها تسلط دارد.

إِلَهِ النَّاسِ معبود مردم که فقط برای آنها پرستش او شایسته است نه دیگری.

مَلِكِ النَّاسِ، إِلَهِ النَّاسِ هر دو عطف بیان برای «رَبِّ النَّاسِ» هستند که ابتدا با «مَلِكِ النَّاسِ» توضیح داده شده آن گاه با «إِلَهِ النَّاسِ» توضیح بیشتری داده شده است زیرا گاه به غیر خدا «رَبِّ النَّاسِ» می‌گویند مگر گفتار خداوند را نمی‌بینید: اتَّخَذُوا أَخْبَارَهُمْ وَ رُحْبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ «(آنها) دانشمندان و راهبان (تارکان دنیا) را معبودهایی در برابر خدا قرار دادند». (توبه / ۳۱).

گاهی به غیر خدا (مَلِكِ النَّاسِ) نیز گفته می‌شود، امّا إِلَهِ النَّاسِ مخصوص به ذات حقّ است و کسی در آن شریک نیست از این رو خداوند آن را آخرین بیان [برای ربّ الناس] قرار داده است.

دلیل اضافه شدن «رَبِّ» به «ناس» به صورت اضافه اختصاصی این است که استعاذه و پناه بردن به خدا فقط از شرّ کسی است که در سینه‌های مردم وسوسه می‌کند و گویی خداوند فرموده است: اعوذ من شرّ الموسوس فی صدور الناس ... از

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۴۵

شرّ کسی که در سینه‌های مردم وسوسه می‌کند به پروردگار مردم پناه می‌برم که امور آنان را در اختیار دارد و او خدا و معبود مردم است، آوردن مضاف الیه «ناس» که اسم ظاهر است در تمام جمله‌ها برای این است که عطف بیان برای توضیح و آشکار ساختن کلمه قبل است از این رو جای آوردن اسم ظاهر است نه ضمیر.

بعضی گفته‌اند: مقصود از «ناس» اول جنّیها، از این رو فرموده: «رَبِّ النَّاسِ» چون خداوند است که آنها را [در رحمتها] پرورش می‌دهد و مقصود از «ناس» دوم، اطفالند از این رو فرموده: مَلِكِ النَّاسِ چون خداوند است که اطفال را مقتدر و نیرومند می‌سازد و مقصود از «ناس» سوم [جوانان] بالغ و افراد مکلف است از این رو فرموده: إِلَهِ النَّاسِ چرا که مکلفان خدا را می‌پرستند.

مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ وَسْوَاسِ اسمی به معنای وسوسه است مانند زلزله که به معنای زلزله است. اما مصدر این کلمه «وسواس» به کسر «واو» است مانند زلزله به کسر «زاء» و مقصود از وسواس، شیطان است و به صورت مصدر از آن نام برده شده و گویی شیطان بر حسب ذات و فی نفسه، وسوسه است چون وسوسه شغل و کار شیطان است که بر آن مداومت و اصرار دارد. یا مقصود صاحب وسوسه است، و وسوسه صدای پنهان است.

الْخَنَاسِ کسی است که عادتش دور شدن [در برابر ذکر خدا] است، خَنَاس به خنوس منسوب است که به معنای دور شدن و عقب رفتن است، مانند (عَوَاج و تَبِیَات) [فروشنده نوعی پارچه و بافنده گلیم] چون انس بن مالک از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت کرده که شیطان بینی خود را بر روی قلب آدمیزاده می‌نهد، هر گاه خدا را یاد کند دور می‌شود و اگر خدا را به یاد نیورد قلب او را می‌بلعد [بر دلش مسلط می‌شود].

الَّذِي يُوسِسُ در اعراب این جمله چند قول است:

۱- ممکن است صفت وسواس و محلاً مجرور باشد.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۴۶

۲- منصوب بنا بر این که مفعول فعل «اشتم» است.

۳- مرفوع بنا بر این که فاعل فعل مذکور باشد. بهتر است در قرائت، شخص قاری در الحَنَاس وقف کند، و دوباره از اَلَّذِي يُوسُوسُ، بنا بر یکی از این دو وجه [اخیر] شروع کند.

مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ الَّذِي يُوسُوسُ را توضیح می‌دهد بنا بر این که شیطان دو نوع باشد، شیطان از طایفه جنّ و شیطان از طایفه انسان چنان که خداوند فرموده است.

شَيَاطِينِ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ «شیاطین انس و جنّ». (انعام/ ۱۱۲).

از ابو ذر نقل شده که به مردی گفت: آیا از شیطان انسی به خدا پناه برده‌ای؟

ممکن است «من» در آیه برای ابتدای غایت و متعلق به «یوسوس» باشد یعنی [شیطان] به وسیله جنّ و انس در سینه‌های مردم و سوسه می‌کند.

حضرت صادق علیه السلام فرمود: هر گاه قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ را خواندی در دلت بگو،

أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ

و هر گاه قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ را خواندی در دلت بگو،

أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ.

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۴۷

این پایان کتاب است.

خدا را در آغاز و انجام، فراوان و پیاپی ستایش کرده و سپاسگزارم که مرا در این کار استوار داشت و بر آن یاری و تأیید فرمود. در روز شنبه هجدهم ماه صفر سال ۵۴۲، به تألیف آن شروع کردم و به یاری خدا و لطف او در بیست و چهارم محرم، دوازدهمین ماه شروع، از آن فراغت یافتم که یک سال می‌شود و مطابق با تعداد نقبای حضرت موسی علیه السلام در سرزمین شام در گذشته و تعداد خلفای پیامبر ما حضرت محمد صلی الله علیه و آله یعنی پیشوایان اسلام و حجّت‌های خداوند مهیمن و سلام می‌باشد پس از خداوند بخشنده مهربان می‌خواهم و به وسیله آن پیشوایان بدو توّسل می‌جویم که تلاش و زحمتم را در تصنیف و تنظیم و تنقیح و مهذب ساختن آن قرار دهد تا از معانی پنهان آن پرده بردارد و در فنّ تفسیر یگانه شود و با گوهرها و زیباییهای تفسیر ترکیب گردد و به وسیله ظاهر و باطن عملش پر ارج شود و در میان کتابها بی‌نظیر، و شایان آن باشد که با آب طلا و با مختصرترین الفاظ و رساترین و کاملترین معنی، نوشته شود و تمام محتویات آن با اصول و فروع دین و معقول و منقول آن مطابق باشد، پس قرآن حقیقتی است پایدار و مرواریدی است بی‌نظیر و راهی است راست که به برکت آن حاجتها برآورده می‌شود و با آن گرفتاریها دفع و مشکلات حلّ می‌شود و روزیها به برکت آن فرود می‌آید، و سبب خشنودی خداست و آدمی را به بهشت او می‌رساند و موجب به دست آوردن

ترجمه جوامع الجامع، ج ۶، ص: ۷۴۸

پاداش و ذخیره ساختن بهترین آنها و رسیدن به شفاعت پیامبر برگزیده و خاندان آن حضرت می‌شود که ستارگان درخشانی هستند که از نور آنها کسب نور کردم و در سایه لطف آنها غنوده و به نور آنها هدایت یافته‌ام و از نور آن بزرگواران اقتباس کرده‌ام.

بار خدایا اگر می‌دانی که من در این کار جز رضای تو را نمی‌خواستم و به غیر تو در آن اعتماد نکرده‌ام پس به شفاعت معصومین علیهم السلام از گناهانم چشمپوشی کن و از بدیهایم در گذر و در روز قیامت مرا به آنها ملحق ساز و نعمتهایت را بر من فرو ریز و مرا مشمول بخششهای ویژه خود گردان برستی که تو بزرگوار و نعمت دهنده‌ای و درود خدا بر سرورمان محمد صلی الله علیه و آله و خاندان پاک و برگزیده‌اش، خدا ما را بس است و بهترین و کیل است او پروردگار ماست بر او توکل می‌کنیم و به سوی او باز می‌گردیم و بازگشت به سوی اوست.

درباره مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

بسم الله الرحمن الرحيم

جَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (سوره توبه آیه ۴۱)

با اموال و جانهای خود، در راه خدا جهاد نمایید؛ این برای شما بهتر است اگر بدانید حضرت رضا (علیه السلام): خدا رحم نماید بنده‌ای که امر ما را زنده (و برپا) دارد ... علوم و دانشهای ما را یاد گیرد و به مردم یاد دهد، زیرا مردم اگر سخنان نیکوی ما را (بی آنکه چیزی از آن کاسته و یا بر آن بیافزایند) بدانند هر آینه از ما پیروی (و طبق آن عمل) می کنند

بنادر البحار-ترجمه و شرح خلاصه دو جلد بحار الانوار ص ۱۵۹

بنیانگذار مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان شهید آیت الله شمس آبادی (ره) یکی از علمای برجسته شهر اصفهان بودند که در دلدادگی به اهل بیت (علیهم السلام) بخصوص حضرت علی بن موسی الرضا (علیه السلام) و امام عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) شهره بوده و لذا با نظر و درایت خود در سال ۱۳۴۰ هجری شمسی بنیانگذار مرکز و راهی شد که هیچ وقت چراغ آن خاموش نشد و هر روز قوی تر و بهتر راهش را ادامه می دهند.

مرکز تحقیقات قائمیه اصفهان از سال ۱۳۸۵ هجری شمسی تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن امامی (قدس سره الشریف) و با فعالیت خالصانه و شبانه روزی تیمی مرکب از فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مختلف مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

اهداف: دفاع از حریم شیعه و بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام) تقویت انگیزه جوانان و عامه مردم نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی، جایگزین کردن مطالب سودمند به جای بلوتوث های بی محتوا در تلفن های همراه و رایانه ها ایجاد بستر جامع مطالعاتی بر اساس معارف قرآن کریم و اهل بیت علیهم السلام با انگیزه نشر معارف، سرویس دهی به محققین و طلاب، گسترش فرهنگ مطالعه و غنی کردن اوقات فراغت علاقمندان به نرم افزار های علوم اسلامی، در دسترس بودن منابع لازم جهت سهولت رفع ابهام و شبهات منتشره در جامعه عدالت اجتماعی: با استفاده از ابزار نو می توان بصورت تصاعدی در نشر و پخش آن همت گمارد و از طرفی عدالت اجتماعی در تزریق امکانات را در سطح کشور و باز از جهتی نشر فرهنگ اسلامی ایرانی را در سطح جهان سرعت بخشید.

از جمله فعالیت های گسترده مرکز :

الف) چاپ و نشر ده ها عنوان کتاب، جزوه و ماهنامه همراه با برگزاری مسابقه کتابخوانی

ب) تولید صدها نرم افزار تحقیقاتی و کتابخانه ای قابل اجرا در رایانه و گوشی تلفن همراه

ج) تولید نمایشگاه های سه بعدی، پانوراما، انیمیشن، بازیهای رایانه ای و ... اماکن مذهبی، گردشگری و ...

د) ایجاد سایت اینترنتی قائمیه www.ghaemiyeh.com جهت دانلود رایگان نرم افزار های تلفن همراه و چندین سایت مذهبی

دیگر

ه) تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و ... جهت نمایش در شبکه های ماهواره ای

و) راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی (خط ۲۳۵۰۵۲۴)

ز) طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و ...

ح) همکاری افتخاری با دهها مرکز حقیقی و حقوقی از جمله بیوت آیات عظام، حوزه های علمیه، دانشگاهها، اماکن مذهبی مانند

مسجد جمکران و ...

ط) برگزاری همایش‌ها، و اجرای طرح مهد، ویژه کودکان و نوجوانان شرکت کننده در جلسه
 ی) برگزاری دوره‌های آموزشی ویژه عموم و دوره‌های تربیت مربی (حضور و مجازی) در طول سال
 دفتر مرکزی: اصفهان/خ مسجد سید/ حد فاصل خیابان پنج‌رمضان و چهارراه وفائی / مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان
 تاریخ تأسیس: ۱۳۸۵ شماره ثبت: ۲۳۷۳ شناسه ملی: ۱۰۸۶۰۱۵۲۰۲۶

وب سایت: www.ghaemiyeh.com ایمیل: Info@ghaemiyeh.com فروشگاه اینترنتی:
www.eslamshop.com

تلفن ۲۵-۲۳۵۷۰۲۳-۲۳۱۱) فکس ۲۳۵۷۰۲۲ (۰۳۱۱) دفتر تهران ۸۸۳۱۸۷۲۲ (۰۲۱) بازرگانی و فروش ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹ امور
 کاربران (۰۳۱۱)۲۳۳۳۰۴۵

نکته قابل توجه اینکه بودجه این مرکز؛ مردمی، غیر دولتی و غیر انتفاعی با همت عده‌ای خیر اندیش اداره و تامین گردیده ولی
 جوابگوی حجم رو به رشد و وسیع فعالیت مذهبی و علمی حاضر و طرح‌های توسعه‌ای فرهنگی نیست، از اینرو این مرکز به فضل
 و کرم صاحب اصلی این خانه (قائمیه) امید داشته و امیدواریم حضرت بقیه الله الاعظم عجل الله تعالی فرجه الشریف توفیق
 روزافزونی را شامل همگان بنماید تا در صورت امکان در این امر مهم ما را یاری نمایند انشاءالله.

شماره حساب ۶۲۱۰۶۰۹۵۳، شماره کارت: ۶۲۷۳-۵۳۳۱-۳۰۴۵-۱۹۷۳ و شماره حساب شبا: IR۹۰-۰۱۸۰-۰۰۰۰-۰۰۰۰-۰۶۲۱-۵۳-۰۶۰۹
 به نام مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان نزد بانک تجارت شعبه اصفهان - خیابان مسجد سید
 ارزش کار فکری و عقیدتی

الاحتجاج - به سندش، از امام حسین علیه السلام: - هر کس عهده دار یتیمی از ما شود که محنت غیبت ما، او را از ما جدا کرده
 است و از علوم ما که به دستش رسیده، به او سهمی دهد تا ارشاد و هدایتش کند، خداوند به او می‌فرماید: «ای بنده بزرگوار
 شریک کننده برادرش! من در کرم کردن، از تو سزاوارترم. فرشتگان من! برای او در بهشت، به عدد هر حرفی که یاد داده است،
 هزار هزار، کاخ قرار دهید و از دیگر نعمت‌ها، آنچه را که لایق اوست، به آنها ضمیمه کنید».

التفسیر المنسوب إلى الإمام العسکری علیه السلام: امام حسین علیه السلام به مردی فرمود: «کدام یک را دوست‌تر می‌داری: مردی
 اراده کشتن بینوایی ضعیف را دارد و تو او را از دستش می‌رهانی، یا مردی ناصبی اراده گمراه کردن مؤمنی بینوا و ضعیف از
 پیروان ما را دارد، اما تو دریچه‌ای [از علم] را بر او می‌گشایی که آن بینوا، خود را ببدان، نگاه می‌دارد و با حجت‌های خدای متعال،
 خصم خویش را ساکت می‌سازد و او را می‌شکند؟».

[سپس] فرمود: «حتماً رهاندن این مؤمن بینوا از دست آن ناصبی. بی‌گمان، خدای متعال می‌فرماید: «و هر که او را زنده کند، گویی
 همه مردم را زنده کرده است»؛ یعنی هر که او را زنده کند و از کفر به ایمان، ارشاد کند، گویی همه مردم را زنده کرده است، پیش
 از آن که آنان را با شمشیرهای تیز بکشد».

مسند زید: امام حسین علیه السلام فرمود: «هر کس انسانی را از گمراهی به معرفت حق، فرا بخواند و او اجابت کند، اجری مانند
 آزاد کردن بنده دارد».

مرکز تحقیقات و ترجمه

اصفهان

گامگاه

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

